

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
XII 2021 24

универзитет у бањој луци
филолошки факултет

<i>Издавач</i>	Универзитет у Бањој Луци Филолошки факултет
<i>Главни уредник</i>	Др Биљана Бабић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
<i>Одговорни уредник</i>	Др Саша Шмуља, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
<i>Редакција</i>	Др Тери Иглтон, Универзитет у Ланкастеру, Одсјек за енглеску књижевност и креативно писање Др Енди Маузли, Универзитет Де Монтфорт, Факултет умјетности, дизајна и хуманистичких наука Др Рос Поснок, Универзитет Колумбија, Одсјек за енглеску и компаративну књижевност Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет у Поатјеу, Факултет књижевности и језика Др Жоржета Чолакова, Универзитет „Пајсиј Хилендарски“ у Пловдиву, Филолошки факултет Др Горан Максимовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет Др Саша Јазбец, Универзитет у Марибору, Филозофски факултет Др Марија Кривокапић, Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет Никшић Др Татјана Бијелић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет Др Сања Мацура, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет Др Дијана Црњак, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет Др Роберто Руси, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет Др Радана Лукајић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет Др Анђелка Крстановић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
<i>Лектори</i>	Др Мијана Кубурић Мацура, др Роберто Руси, Тања Булатовић, Марион Русе
<i>Секретар редакције</i>	Др Андреја Марић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
<i>Припрема за штампу</i>	Мр Данијел Дојчиновић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет

Штампа

За штампарiju

Интернет адреса <https://filolog.rs.ba>

Имејл адреса filolog@ff.unibl.org

Индексни статус Ерих плус листа, МКС листа, DOAJ, MIAR, CEEOL, ANVUR и Scopus

Тираж 150

Радове објављене у овом броју рецензирани

Др Жељка Бабић, Универзитет у Бањој Луци
Др Ђулија Базелика, Универзитет у Торину
Др Зорица Бечановић Николић, Универзитет у Београду
Др Татјана Бијелић, Универзитет у Бањој Луци
Др Франо Вранчић, Свеучилиште у Задру
Др Никола Вујчић, Универзитет у Крагујевцу
Др Владислава Гордић Петковић, Универзитет у Новом Саду
Др Ана Ђорђевић, Универзитет у Београду
Др Милоје Ђорђевић, Универзитет у Сарајеву
Др Маја Жарковић Макреј, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Бранислав Ивановић, Универзитет у Београду
Др Божица Јовић, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Неђо Јошић, Институт за српски језик САНУ
Др Јана Кенда, Универзитет у Лубљани
Др Далибор Кесић, Универзитет у Бањој Луци
Др Драгомир Козомара, Универзитет у Бањој Луци
Др Ксенија Кончаревић, Универзитет у Београду
Др Марија Копривица Лелићанин, САЕ Институт
Др Ана Кузмановић Јовановић, Универзитет у Београду
Др Сања Љубишић, Универзитет у Бањој Луци
Др Масимилијано Малавази, Универзитет у Касину и Јужном Лацију
Др Татјана Марјановић, Универзитет у Бањој Луци
Др Емир Мухић, Универзитет у Бањој Луци
Др Даница Недељковић, Универзитет у Крагујевцу
Др Војин Недељковић, Универзитет у Београду
Др Марина Николић, Институт за српски језик САНУ
Др Александра Никчевић Батрићевић, Универзитет Црне Горе
Др Свјетлана Огњеновић, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Мерима Османкадић, Универзитет у Сарајеву
Др Младен Папаз, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Петар Пенда, Универзитет у Бањој Луци
Др Драгољуб Петровић, Универзитет у Новом Саду
Др Слободанка Пртија, Универзитет у Бањој Луци
Др Бојана Раденковић Шошић, Универзитет у Крагујевцу
Др Игор Симановић, Универзитет у Бањој Луци

Др Ала Татаренко, Универзитет „Иван Франко“ у Лавову, Украјина
Др Биљана Тешановић, Универзитет у Крагујевцу
Др Анета Тривић, Универзитет у Крагујевцу
Др Марија Форнари, Универзитет у Бањој Луци
Др Дијана Црњак, Универзитет у Бањој Луци
Др Ивана Шкевин Рајко, Свеучилиште у ЗадруДр Душица
Тодоровић, Универзитет у Београду

- Publisher* University of Banja Luka, Faculty of Philology
- General Editor* Dr Biljana Babić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editor-in-chief* Dr Saša Šmulja, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editorial Board*
- Dr Terry Eagleton, University of Lancaster, Department of English and Creative Writing
Dr Andy Mousley, De Montfort University, Faculty of Art, Design and Humanities
Dr Ross Posnock, Columbia University, Department of English and Comparative Literature
Dr Sanja Bošković Danojlić, University of Poitiers, Faculty of Literature and Language
Dr Georgeta Tcholakova, University of Plovdiv Paisii Hilendarski, Faculty of Philology
Dr Goran Maksimović, University of Niš, Faculty of Philosophy
Dr Saša Jazbec, University of Maribor, Faculty of Philosophy
Dr Marija Krivokapić, University of Montenegro, Faculty of Philology Nikšić
Dr Tatjana Bijelić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Sanja Macura, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Dijana Crnjak, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Roberto Russi, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Radana Lukajić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Anđelka Krstanović, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Proofreading* Dr Mijana Kuburić Macura, Dr Roberto Russi, Tanja Bulatović, Marion Roussay
- Editorial Board Secretary* Dr Andreja Marić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Prepress* Mr Danijel Dojčinović, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Print*
- For print*
- Web address* <https://filolog.rs.ba>
- E-mail* filolog@ff.unibl.org

Indexing status Erih plus, MKS, DOAJ, MIAR, CEEOL, ANVUR, SCOPUS

Circulation 150

Reviewers of papers published in this issue

Dr Nataša Ajdžanović, University of Novi Sad
Dr Milivoj Alanović, University of Novi Sad
Dr Biljana Babić, University of Banja Luka
Dr Milanka Babić, University of East Sarajevo
Dr Jelena Bajović, University of Priština
Dr Ljiljana Banjanin, University of Turin
Dr Dobrila Begenišić, University of East Sarajevo
Dr Tatjana Bijelić, University of Banja Luka
Dr Dragan Bogojević, University of Montenegro
Dr Radmila Bodrič, University of Novi Sad
Dr Nada Bulić, University of Zadar
Dr Anja Bundalo, University of Banja Luka
Dr Slađana Cukut, University of Banja Luka
Dr Larisa Čović, Paneuropean University Apeiron
Dr Jelena Ginić, University of Belgrade
Dr Sabina Halupka Rešetar, University of Novi Sad
Dr Velimir Ilić, University of Niš
Dr Ana Jakovljević Radunović, University of Belgrade
Dr Vojislav Jelić, University of Belgrade
Dr Dalibor Kesić, University of Banja Luka
Dr Dragomir Kozomara, University of Banja Luka
Dr Biljana Marić, University of Belgrade
Dr Radmilo Marojević, Pan-European University Apeiron Banja Luka
Dr Luka Medenica, University of Belgrade
Dr Lazar Milentijević, University of Novi Sad
Dr Danica Nedeljković, University of Kragujevac
Dr Marina Nikolić, Institute for Serbian Language, Serbian Academy of Science and Arts
Dr Aleksandra Nikčević Batrićević, University of Montenegro
Dr Katalin Ozer, University of Novi Sad
Dr Igor Perišić, Institute for Literature and Art, Belgrade
Dr Nikola Ramić, University of Kragujevac
Dr Gordana Ristić, University of Novi Sad
Dr Igor Simanović, University of Banja Luka
Dr Marija Stefanović, University of Novi Sad
Dr Stefan Stojanović, University of Belgrade
Dr Dušica Todorović, University of Belgrade
Dr Gordana Vekarić, University of Belgrade
Dr Višnja Višnjavec, University of East Sarajevo
Dr Jasmina Vojvodić, University of Zagreb

САДРЖАЈ

ЈЕЗИК

Ивана А. Кнежевић

Контрастивна анализа вокабулара популарних и академских научних радова из области теологије на српском језику 15
CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE VOCABULARY OF POPULAR AND ACADEMIC SCIENTIFIC PAPERS IN THE FIELD OF THEOLOGY IN THE SERBIAN LANGUAGE

Наташа Р. Миливојевић

Лексичко-семантичка анализа секундарних аспектуализатора у српском језику 36
LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF SECONDARY ASPECTUAL VERBS IN SERBIAN

Слободанка С. Пртија

Герунд и герундив у дјелима Тацита и Плинија Млађег 62
THE GERUND AND GERUNDIVE IN THE WORKS OF TACITUS AND PLINY THE YOUNGER

Вера М. Вујевић Ђурић

Елипсична својства поредбених клауза у енглеском језику 83
ELLIPSIS IN COMPARATIVES IN ENGLISH

Vesna Ž. Bogdanović, Alenka J. Tratnik, Dragana M. Gak

The Impact of Culture and Cultural Dimensions on Students' E-Mail Correspondence – A Pilot Study 103
UTICAJ KULTURE I KULTURNIH DIMENZIJA NA STUDENTSKU PREPISKU PUTEM IMEJLOVA – PILOT-ISTRAŽIVANJE

Слађана М. Цукут

Проношење акцената на проклитике у говору на Радио-телевизији Републике Српске 121
STRESS TRANSFER TO THE PROCLITIC IN SPEECH ON THE RADIO AND TELEVISION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Наташа Д. Вученовић

Женски род категорије *nomina agentis* у италијанским рјечницима *De Mauro* и *Il Sabatini Coletti* 136
THE PRESENCE OF FEMININE GRAMMATICAL GENDER IN THE *NOMINA AGENTIS* CATEGORY IN ITALIAN DICTIONARIES *DE MAURO* AND *IL SABATINI COLETTI*

Andela T. Vujošević

- Semantička analiza leksičkih sredstava za referenciju čina NATO bombardovanja 1999. godine u nemačkim i srpskim medijima..... 165
THE LEXICAL MEANS FOR THE DESCRIPTION OF THE 1999 NATO BOMBING OF YUGOSLAVIA IN THE GERMAN AND SERBIAN PRESS

Aleksandar S. Nikolić

- Kontrastivna i konceptualna analiza nemačkih i srpskih frazeologizama sa komponentom *Tür/vrata*..... 186
A CONTRASTIVE AND CONCEPTUAL ANALYSIS OF THE GERMAN AND SERBIAN EXPRESSIONS WITH THE COMPONENT *TÜR/VRATA*

Ana Z. Huber

- Izveštavanje o koronavirusu na primeru španskih medija
El Pais, La Vanguardia i 20 minutos 202
REPORTING ON CORONAVIRUS USING THE EXAMPLE OF SPANISH MEDIA
EL PAÍS, LA VANGUARDIA Y 20 MINUTOS

Sanja R. Josifović-Elezović

- What Can Foreign Language Teachers Learn from Multidisciplinary Humour Research..... 222
ŠTA NASTAVNICI STRANIH JEZIKA MOGU NAUČITI IZ MULTIDISCIPLINARNIH ISTRAŽIVANJA HUMORA?

Marija N. Vujović, Luigi E. Beneduci

- Le principali caratteristiche dell'italiano neo-standard in due romanzi italiani contemporanei (aspetto morfologico)..... 239
OSNOVNE KARAKTERISTIKE ITALIJANSKOG NEOSTANDARD A U DVA SAVREMENA ITALIJANSKA ROMANA (MORFOLOŠKI ASPEKT)

КЊИЖЕВНОСТ

Dušica D. Todorović

- Riconoscersi nella scrittura: implicazioni intertestuali e metatestuali nei romanzi *Ljudi govore* di Rastko Petrović e *Conversazione in Sicilia* di Elio Vittorini 271
PREPOZNATI SE U PISMU: INTERTEKSTUALNE I METATEKSTUALNE IMPLIKACIJE U ROMANU *LJUDI GOVORE* RASTKA PETROVIĆA I *RAZGOVOR NA SICILIJI* ELIJA VITORINIJA

Nermin S. Vučelj

- Culture littéraire du héros stendhalien Julien Sorel.....291
KNJIŽEVNA KULTURA STENDALOVOG JUNAKA ŽILIJENA SORELA

Zorana Ž. Kovačević
Ritratto di un genio poliedrico: Giosue Carducci
visto da Marko Car 308
PORTRET JEDNOG SVESTRANOG GENIJA: ĐOZUE KARDUČI
U DJELU MARKA CARA

Сања Н. Кобиљ Ђуић
Стварање нових друштвених вриједности у новели о
Гризелди Ђованија Бокача..... 326
THE SUBMISSIVENESS MOTIF OF A WOMAN: THE GRISELDA
TALE BY GIOVANNI BOCCACCIO

Александра М. Лазих-Гавриловић
Црњански – Фрајлиграт – Витмен: везе и утицаји 342
CRNJANSKI – FREILIGRATH – WHITMAN: CONNECTIONS AND
INFLUENCES

Војиса М. Јовић
Creating as Deception: The Concept of ‘Culture of Erasure’
in Muriel Spark’s Novel *The Finishing School*..... 358
VARLJIVOST STVARALAČKE MAŠTE U ROMANU MJURIEL SPARK
DODATNO ŠKOLOVANJE

Mirna M. Ćurić
(De)marginalisation in Julia Alvarez’s *How the García Girls
Lost Their Accents*: Images of García Girls’ Ethnic
and Gender Oppression 371
(DE)MARGINALIZACIJA U ROMANU JULIJE ALVAREZ *KAKO SU GARSIIJA
DJEVOJKE IZGUBILE NAGLASKE*: SLIKE ETNIČKE I RODNE OPRESIJE
NAD SESTRAMA GARSIIJA

Јована Д. Вурдеља
Нарцистичка култура – друштвена аномалија или норма? 389
NARCISSISTIC CULTURE – SOCIAL ANOMALY OR NORM?

ПРИКАЗИ

Саша Д. Кнежевић
Небесни андерграунд 405
CELESTIAL UNDERGROUND

Мирјана Д. Бојанић Ђирковић
Кроз фикционалне светове до плодноне научне методологије 410
THROUGH FICTIONAL WORLDS TO FRUITFUL SCIENTIFIC
METHODOLOGY

Милка В. Николић

- „Пресек“ актуелног стања србистике: методолошки образац
полидисциплинарне србистичке анализе.....415
'CROSS-SECTION' OF THE CURRENT STATE OF AFFAIRS OF SERBIAN
STUDIES: METHODOLOGICAL PATTERN OF MULTIDISCIPLINARY
SERBIAN STUDIES ANALYSIS

Данијела М. Јањић

- Душом, телом и пером: српски путописци у Италији
између деветнаестог и двадесетог века 423
DESCRIBING ITALY IN BODY AND SOUL: SERBIAN-SPEAKING
TRAVELOGUE WRITERS IN 19TH AND 20TH CENTURIES

Нина З. Говедар

- Понекад је тешко бити истина..... 428
SOMETIMES IT IS HARD TO BE TRUTH

Тијана И. Балек

- Аспектуалност, теорија фазне парадигматике и друге
сродне категорије у контексту имплицитне
морфологије..... 435
ASPECTUALITY, PHASE PARADIGMATICS THEORY, AND
OTHER SIMILAR CATEGORIES WITHIN THE CONTEXT
OF IMPLICIT MORPHOLOGY

Марина С. Токин

- Земља тражи своје..... 443
THE EARTH LAYS CLAIM TO ITS OWN

Бојана Б. Вучен

- Андрић и Јадран..... 448
ANDRIĆ AND THE ADRIATIC SEA

ИЗВЈЕШТАЈИ

Анђелка Ж. Крстановић

- Лингвистичка, приповједачка и преводна проблематика
у епском опусу Петера Хандкеа 455
LINGUISTIC, NARRATOLOGICAL, AND TRANSLATOLOGICAL
ISSUES IN THE EPIC OEUVRE OF PETER HANDKE

Биографије аутора	469
Упутства за ауторе	480
Instruction for Authors	488

... СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ

СТАНІШКА ЧЕДОМІКО
ЖИВАКШТИ КЕРУШІНІ
МІКІНМАСГО НЖЕНСІВІ
КІКЕМНІШІ ПОТНІ ПІ
ТІСНЕ НМІШІ ПОТНІ ПІ
ЮЖІСКО НІШІ КІКІ
ШАСІ НІШІ КІКІ

... СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ

... СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ
СНАХУТІ СНАХУТІ СНАХУТІ

ЈЕЗИК

Ивана А. Кнежевић¹
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА ВОКАБУЛАРА ПОПУЛАРНИХ И АКАДЕМСКИХ НАУЧНИХ РАДОВА ИЗ ОБЛАСТИ ТЕОЛОГИЈЕ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Специфична својства методологије теологије, као и особености њених научних сазнања неминовно утичу на екстралингвистичке и интралингвистичке одлике теолошких научних дела, што се посебно одражава на лексички слој. Рад се бави анализом лексике научно-популарних теолошких радова еминентних аутора на српском језику у односу на академске научне радове као базичне представнике научног стила теологије. Резултати добијени статистичком анализом лексике радова два поменућа подстила омогућили су њихово контрастирање. Поред тога, указано је и на атипичне елементе – емоционално-експресивне маркере и стилске фигуре научно-популарних теолошких радова.

Кључне речи: функционална стилистика, лексички ниво, теолошки научни радови, научно-популарни подстил.

1. Увод

Стил карактеристичан за теолошке научне радове приметно се разликује од научног стила осталих области науке, али истовремено има и мноштво заједничких особина и сличности са њима. Поред тога, специфична методологија теологије, као и особености њених научних сазнања неминовно утичу на екстралингвистичке и интралингвистичке одлике теолошких научних дела (уп. Кнежевић и Ranković 2015: 46-58, интернет). Научни стил разликује три основна подстила: академски (строго научни), научно-уџбенички (дидактички) и научно-популарни, а реализује се у великом броју жанрова.

¹ ivanaknezevicbg@gmail.com

Специфичност предмета истраживања теологије, односно чињеница да, поред науке, покрива и сферу религије као облика друштвене свести, посебно је видљива на лексичком нивоу, који представља јасан показатељ ове узајамне везе науке и религије. Феномен интеракције лингвистичког и сакралног сагледава се у дисциплини екстерне лингвистике – теолингвистици, која је у процесу конституисања и разраде (Končarević 2011: 164). Сам термин *теолингвистика* први пут употребио је Ј. П. Нопен (J.-P. van Norpen), док је за интернационалну промоцију истог био заслужан Дејвид Кристал (David Crystal), који га је 1987. унео у *Cambridge Encyclopedia of Language* (према Končarević 2007: 72-73). Доминантно место у теолингвистичким истраживањима припада онима који се баве стилистичким и жанровским одликама језика сакрума (Končarević 2011: 192). Специфична методологија и предмет истраживања теологије, поред најочигледнијег утицаја на сферу лексике, свакако утичу и на сферу морфологије (Кнежевић 2017: 14) и синтаксе (види Кнежевић 2018: 203-211). Осим тога, видљив траг налазимо и у ортографији (види Кнежевић и Ranković 2015: 547-563).

Проблемом научног стила у области теологије на српском језику бави се мали број радова. Истраживане су углавном одлике академског, али и научно-популарног стила појединих аутора, нпр. Јустина Поповића (Nikitović 2009: 557-583; Končarević 1998: 507-516; Končarević 2019: 717-730) и Атанасија Јевтића (Končarević 2021: 485-504).

Специфични лексички елементи присутни су у научним теолошким радовима у већој или мањој мери, а у зависности од неколико фактора, као што су припадност одређеном научном подстилу, циљна читалачка публика, жанр научног текста, основни предмет истраживања датог научног дела, индивидуалност аутора, итд.

Полазна основа овог рада јесте анализа и разматрање лексичког нивоа теолошких научних радова, пре свега научно-популарног и академског подстила. Будући да су академски радови главни представници научног стила, на почетку рада издвојене су неке основне црте лексике овог подстила. Потом је спроведена статистичка анализа лексике репрезентативног корпуса научно-популарних и академских радова еминентних аутора из области теологије на српском језику и извршена контрастна анализа добијених резултата. Анализом су обухваћени следећи радови научно-популарног подстила: *Разговори о вери*, Лазар Милин; *Православни катихизис*, Данило Крстић и Амфилохије Радовић; и *Љубав – врховни закон бића*, Данило Крстић; као и радови академског подстила: *Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе*, Владан

Перишић; *Духовност православља*, Атанасије Јефтић; и *Евхаристијска теорија личности и православна веронаука*, Богдан Лубардић.

Статистичка анализа спроведена је на корпусу од хиљаду речи сваког појединачног рада, како би се утврдила процентуална заступљеност општенаучних и ускостручних термина засебно и свеукупно, као и интернационализама и црквенословенизама. На основу анализе указали смо на разлике на лексичком нивоу између научно-популарних, с једне стране, и академских теолошких радова на српском језику, с друге стране. Анализирана је лексика сваког појединачног научно-популарног дела и репрезентована уз истицање специфичности не само лексике уопште већ и специфичности сваког појединачног рада где и ако је то било потребно.

На крају, будући да се научно-популарни подстил налази на граници научног стила, он поприма и карактеристике других функционалних стилова (књижевноуметничког и разговорног, пре свега), па смо указали и на експресивно-емоционалну маркираност текстова научно-популарног подстила.

2. Лексичке особености научних радова из области теологије

У креирању научног функционалног стила до изражаја долази интелектуална компонента, а у књижевном емоционална и естетска (Тошовић 2002: 13). Тежиште језика науке није на лепоти стила и он не трпи вишесмисленост, песничке слободе, опширност и китњаста начин изражавања (Dimković-Telebaković 1998: 129). Неки аутори научни стил наводе као супротност разговорном стилу (Klikovac 2008: 122).

Будући да природа научног израза тежи прецизности и лапидарности, за науку уопште неминовна је употреба терминолошке апаратуре. У научним радовима у оквиру терминологије могу се издвојити две подгрупе: општенаучна терминологија и ускостручна или номенклатурна терминологија – терминологија карактеристична за једну уску област науке.

Општенаучна лексика заједничка је лексичка апаратура науке уопште. Она указује на повезаност свих наука, и чини теологију чланицом ове сфере људске делатности која је од велике важности за целокупно људско друштво, за његов напредак и развој. Ова лексичка средства видно диференцирају научни стил у односу на друге стилове у којима се општенаучна лексика готово уопште не користи, или се то врло ретко чини, при чему тада термини добијају другачију функцију (Gumovskaiā 2008: 35-36). Неки примери општенаучних лексема били би нпр: *аргумент*, *смисао*, *антецеденс*, *консеквенс*, *суштина*, *битије*, *битак*,

каузалан, анализа, синтеза (Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе и Евхаристијска теорија личности и православна веронаука).

Ипак, основа сваког, па и научног рада нису термини, већ општеупотребна лексика. Она је доминантна у научном тексту и представља спону језика науке и језика књижевности, публицистике, администрације, и сл. – односно језика као средства којим се врши комуникација, негује и одржава чврста повезаност свих чланова људске заједнице.

Својство теолошких термина, како општенаучних тако и номенклатурних, могу добити и неке речи општеупотребне лексике. Потреба за прецизним и недвосмисленим изражавањем у научном тексту утиче на сужавање њиховог значења. У корпусу на српском, рецимо, за именице *истина* и *личност* (*Евхаристијска теорија личности и православна веронаука*) у *Речнику српског језика* налазимо да свака има четири, односно три значења, али се у датом научном тексту оне увек користе у само једном примарном, непренесеном значењу, и то:

истина – (значење бр. 1) *оно што одговара стварности, чињеницама* (2007: 491)

личност – (значење бр. 1) *људско биће, човек* (2007: 649)

Речник православне теологије реч *истина* издваја као номенклатурни термин и дефинише је на следећи начин:

религиозни појам који исказује последњу божанску стварност, то јест ипостасност Бога, чије је присуство очигледно у стварању (Рим. 1, 19) а саопштено у Откривењу (в. Откривење)...

Поред овога, наводи четири смисла термина *Истина* као религиозног појма (опширније в. Вгија 1999: 208-212).

Лексему *личност* *Речник православне теологије* такође издваја као ускостручни термин и дефинише следећим речима: „субјекат у којем битише природа...” (опширније в. Вгија 1999: 293-295).

На сужавање значења неких општеупотребних лексема у језику теологије указује и велико почетно слово којим се оне најчешће пишу, попут: *Дарови* (Тело и Крв Господња), *Црква* (као сабрање верних), *Крст Часни*, *Васкрсење* (Христово) и сл.

Термини се у научним радовима јављају и у виду фразеологизама, другим речима, то су фразеолошке јединице терминолошког карактера. У теолошкој научној литератури то су фразеологизми типа *првородни грех*, *Свете Тајне*, *Дух Свети* и др.

Знатан део лексике теолошких радова чине интернационализми, речи које се срећу и у разним другим језицима у мање или више адаптираној форми.

Употребом интернационализма уместо домаћег еквивалента аутор означава свој рад и себе као припадника међународне научне заједнице као важне и одвојене у односу на остале сфере људске делатности.

Међу интернационализмима се налазе не само општенаучни термини већ и ускостручна термилошка лексика, првенствено пореклом из латинског и грчког, али и хебрејског језика (Кнежевић 2019: 214).

Поред тога, у теолошку номенклатурну лексику улази велики број речи које су калкови или преведенице, најчешће са изворно грчког облика речи (на пример, именици *теологија* одговараће домаћа реч *богословље*). Међутим, постоји већи број еквивалената ових грчких позајмљеница међу црквенословеницима (на пример, грцизму *доксологија* одговара црквенословенизам *славословије*, а српска адаптација гласи *славословље*).

Посебан карактер теолошким текстовима дају и бројни црквенословеници, углавном ускостручни термини, и не нужно преведенице са грчког. Они су фонолошко-морфолошки адаптирани или понекад и пресликани у својој оригиналној форми (на пример: *васцели* и *благочешће* - *vsceli, blagočestie*).

Аутори свих научних радова, па и теолози, у настојању да маркирају своје радове, неретко као обележиваче „високог“ стила користе и стране речи и изразе „пресликане“ најчешће из латинског језика, у својој оригиналној форми – односно у облику и писму датог изворног језика. Ове стране речи односе се на: *овеитале* фразе које су обележје научних текстова уопште (*ad hoc, de facto* и сл.); и скраћенице – „помоћну апаратуру“, за које готово сваки језик поседује одговарајуће еквиваленте (e.g. *ibid., et al., vs* и сл.).

Поред тога, на подручју науке аутори добијају могућност да испоље своју креативност када је у питању стварање нових речи – неологизама или кованица. Област теологије, насупрот великој већини других научних сфера, даје могућност аутору - стручњаку да испољи индивидуалност и креативне способности не само када су у питању термини већ и „везивно ткиво“, базична лексика као носилац израза.

Инсистирање на прецизности теолошког текста, поред сужавања полисемије, утиче и на често понављање истих речи, односно једнообразност и шкртост научног речника. Овде се то не доживљава као грубост стила и сиромаштво језика, већ је нужно својство научног израза како се пажња читаоца не би расплињавала и губила у тражењу смисла израза, већ усмерила на суштину текста – на информацију коју аутор настоји да изнесе.

3. Специфичне карактеристике лексике научно-популарног подстила

Радови научно-популарног подстила по својим стилским карактеристикама налазе се на самој граници научног стила, попримајући елементе осталих стилова (најчешће књижевноуметничког, али и разговорног), у зависности од жанра, теме која се третира, као и од индивидуалности самог аутора. Следствено томе, радови научно-популарног подстила стилски су најудаљенији од радова строго научног стила, па су неке доминантне црте строго научног стила овде присутне у мањој мери или готово одсутне.

На лексичком плану, удаљавање од дистинктивних особина језгреног строгог стила научних радова огледа се у знатно умањеном проценту употребљене термилошке лексике, како општенаучне тако и ускостручне.

На основу статистичке анализе корпуса научно-популарних и строго научних радова из области теологије на српском језику добили смо следеће резултате.

У укупном лексичком фонду научно-популарних теолошких радова на српском језику општенаучни термини учествују са просечно око 1,6%, и то у раду *Љубав – врховни закон бића* са око 3%, у раду *Разговори са професорима о вери* 2%, док су готово одсутни у раду *Правослани катихизис*. У академским радовима на српском језику процентуална заступљеност општенаучних термина у просеку износи око 13% - тачније у раду *Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе* око 10%, у раду *Духовност православља* око 8%, а у раду *Евхаристијска теорија личности и православна веронаука* око 20%. Разлика у употреби општенаучне апаратуре у радовима два анализирана подстила видљиво је раличита (1,6% према 13%), што је очекивано с обзиром на циљну читалачку публику коју аутор академских, односно популарних научних радова мора имати у виду. Осим тога, узроке можемо тражити и у жанровима изабраних радова, али и у индивидуалном стилу аутора, од чијих склоности, стила, ставова, али и способности зависи начин на који ће се обраћати нестручној широкој публици, па тиме и вршити избор лексичких средстава.

У научно-популарним радовима на српском језику удео ускостручне термилошке лексике износи у просеку око 6% од укупног фонда, односно у раду *Љубав – врховни закон бића* око 15%, у раду *Разговори са професорима о вери* 1%, док у раду *Правослани катихизис* износи око 2%. У академским радовима на српском језику овај однос је видно другачији. Номенклатурна терминологија заступљена је просечно око 17% у целокупној лексици, и то у

раду *Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе* око 15%, у раду *Духовност православља* око 20%, а у раду *Евхаристијска теорија личности и православна веронаука* око 16%.

У научно-популарним радовима на српском језику овај укупан удео опште-стручне и ускостручне терминологије износи просечно око 7%, и то у раду *Љубав – врховни закон бића* око 18%, у раду *Разговори са професорима о вери* 3%, док у раду *Православни катихизис* износи око 2%. У строго научним радовима овај просек износи око 30% у односу на испитани лексички фонд, тачније, у раду *Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе* око 25%, у раду *Духовност православља* око 29%, а у раду *Евхаристијска теорија личности и православна веронаука* око 36%.

Аутор научно-популарних радова обраћа се широком кругу нестручњака, различитог степена образовања, интересовања и сазнања из дате области. Њему није циљ само да тачно пренесе информацију већ и да популарише научна сазнања и идеје међу разноликом, широком читалачком публиком. Стога он на јасан и разумљив начин, адекватан управо таквом аудиторијуму, презентује одређене идеје. Непознато објашњава помоћу познатог. Језик науке мора да се на неки начин преведе на познате облике књижевног језика, јер се овде стручњак обраћа лаику, који није довољно упознат са језиком (лексиком) и проблемом науке.

Аутор се уздржава од употребе не само номенклатурне већ и општенаучне лексике, употребљавајући првенствено општеупотребну лексику како би садржај свога рада учинио приступачним и разумљивим за читаоца. Апстрактне, „књишке“ речи и општенаучне термине замењује општеупотребним, а номенклатурне користи само када то излагање захтева, дефинишући их и објашњавајући такође уз помоћ познатих општеупотребних речи. Међутим, и честа објашњења употребљених ускостручних термина, дата најчешће у самом тексту или у загради, могу додатно да оптерете текст и сувишним информацијама засите и обесхрабре рецепијента.

Употреба номенклатурних термина у радовима испитаног корпуса сведена је на минимум. Они су најчешће издвојени од осталог текста помоћу косих или масних слова, или су стављени под наводнике, а уз њих је дато и објашњење. Дефиниције ових термина углавном нису стручне – аутор се служи општеупотребном лексиком да би их објаснио.

У примеру који следи аутор користи заграду да објасни непознато помоћу познатог, појашњава страну стручну реч непознату широком кругу нестручне читалачке публике:

Разлог за одвајање Римског патријархата било је увођење разних новотарија на Западу у учење нераздељене Цркве (*Филиокве*, апсолутни папски примат и непогрешивост папе, инквизиција и индулгенције, тварна благодат, чистилиште, укидање *Епиклезе* (*призива Светога Духа на Литургији*), касније – увођење нових неправославних догмата о Богородици, укидање поста итд.). (Krstić i Radović 2003: 56)

У раду *Љубав – врховни закон бића*, овакве речи су објашњене или обимнијим излагањем које им претходи (пр. 1), нестручним дефиницијама (пр. 2), или синонимом у загради (пр. 3) како би биле јасне широј читалачкој публици, нпр:

Пр. 1 – Бог је створио људе и ангеле – за разлику од животиња – као слободне личности које могу, ако желе, да постепено упијају ту Божанску енергију Тројичне Љубави и да загрејани том Божанском топлином постану слични Богу своме, Светој Тројици. Тек у том смислу, и само у том смислу, може се говорити да људи постају богови, тачније речено: „као богови“. Разуме се, не постају богови изједначивши своју суштину са Божанском – или да останемо при напред наведеној слици: не постају богови по суштини саме сунчане масе – него по енергији оне споменуте међусунчане топлоте, то јест по божанској љубави којом се човек испуњава. У теологији то се зове **ОБОЖЕЊЕ ЧОВЕКА** по благодати – а благодат је дар љубави Божије – а не по суштини Божанске природе. (Krstić 1971: 1)

Пр. 2 – Ако се Бог уопште може описати и дефинисати, онда би најкраћа дефиниција Бога била она еванђелска реч: „**БОГ ЈЕ ЉУБАВ**“. (Krstić 1971: 2)

Пр. 3 – Из овога је јасно да је главна одлика хришћанског *монотеизма* (*једнобожја*) у томе што Бог није једноособно или једнолично биће чија би љубав потицала из једног лица враћајући се сама себи, што би било чисто самољубље, него је Бог један у три лица, то јест Света Тројица, у којој постоји пуноћа лица (ја-ти-он), и где љубав прелази са Оца на Сина и Светог Духа, са Сина на Оца и Светог Духа, а са Светог Духа на Оца и Сина. (Krstić 1971: 2)

У раду *Православни катихизис* за неке ускостручне термине из теологије тражи се објашњење у виду питања, као нпр:

Шта је Откривење Божје? (Krstić i Radović 2003: 7)

Шта је идолопоклонство? (Krstić i Radović 2003: 15)

Шта је Света Тајна Покајања? (Krstić i Radović 2003: 48)

Ко су Исихасти (Тиховатељи)? (Krstić i Radović 2003: 60)

Шта је то обожење човека? (Krstić i Radović 2003: 86)

После овога аутор наводи објашњење, односно „преводи“ језик теологије на познате, општеупотребне речи. Тако објашњење за други пример гласи:

То је отпадништво од правога Бога и клањање киповима (идолима), у којима су били ђаволи, лажни богови. Човек постаје идолопоклоник кад год почне да се клања створењима уместо да служи Творцу. Идолопоклоник је и онда кад почне да обожава себе или дела руку својих. (Krstić i Radović 2003: 15)

У корпусу научно-популарних радова на српском језику удео интернационализовања у укупној ускостручној термилошкој лексиси износи око 17,4% што у просеку чини 0,8% од укупног лексичког фонда – и то удео у раду *Љубав – врховни закон бића* износи око 6% (око 0,6% од укупне лексике), у раду *Разговори са професорима о вери* 9,2% (око 0,1% укупне лексике), док у раду *Православни катихизис* износи око 37% (око 1% укупне лексике). Од укупног фонда ускостручних термина интернационализми су у академским радовима на српском језику заступљени у просеку са око 18% у укупном уделу ускостручне лексике (3,5% у укупном лексичком фонду), и то у раду *Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе* око 17% (3% у укупном лексичком фонду), у раду *Духовност православља* око 23% (5% у укупном лексичком фонду), а у раду *Евхаристијска теорија личности и православна веронаука* око 14% (2% у укупном лексичком фонду). Узрок неочекивано велике употребе интернационализовања у научно-популарним радовима можемо свакако тражити у теми коју аутор третира, али и у самој индивидуалности аутора који се одлучује на употребу интернационализовања имајући у виду нестручну читалачку публику.

У једном од радова на српском, рецимо, аутор се чак бави етимологијом интернационализма *Месија* (хебраизма) на једноставан и приступачан начин:

Цео Стари завет је очекивање Сина Божијег, Богом обећаног *Месије* (јеврејска реч Месија се на грчком каже Христос, а и једно и друго значи – *Помазаник* – Цар). (Krstić i Radović 2003: 20)

У анализираном узорку црквенословенизма се готово уопште не појављују. Ретке примере црквенословенизама налазимо само у раду *Православни катихизис*:

Мана је била *предуказање* Свете Тајне Причешћа Крвљу и Телом Христовим, Хлебом који силази с небеса и даје се за живот света. (Krstić i Radović 2003: 18)

Његово рођење *благовести* Архангел Гаврило поздрављајући Пресвету Деву небеским поздравом: „Радуј се благодатна, Господ је с тобом, благословена си ти међу женама!“ (Krstić i Radović 2003: 22)

Сложеница *предуказање* и реч *благовестити* су, према *Речнику српског језика, црквенословенизми* (2007: 91).

Редак пример реченице на црквенословенском која је транслитерацијом пренета у српски језик је следећи:

Христова смрт је извор нашег вечног живота кроз измирење са Богом („*Смрт бо твоја живот мој*“), а Христово васкрсење је основ и залог нашег васкрсења за живот вечни. (Krstić i Radović 2003: 2)

У академским радовима црквенословенизми су заступљенији, што је и разумљиво јер је црквенословенски дуго био и јесте богослужбени језик Српске православне цркве. У строго научним радовима на српском језику просечно чине око 2% од укупног броја ускостручних термина, и то у раду *Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе* око 3%, у раду *Духовност православља* око 1%, а у раду *Евхаристијска теорија личности и православна веронаука* око 0%.

Употреба страних речи веома је ретка. Аутори врло опрезно користе ускостручне термине као стране речи, издвајајући их од осталог текста косим словима или другим графичким средствима, најчешће уз објашњење значења, и прилагођене у датом језику транслитерацијом или фонолошко-морфолошком адаптацијом.

У научно-популарним радовима испитаног корпуса налазимо редак пример у раду *Православни катихизис*, где аутор користи заграде да би унео ово додатно објашњење, фонолошко-морфолошком адаптацијом уносећи страну, хебрејску реч у српски језик и стављајући је под наводнике:

Тај дан је дан *један*: из њега извиру и њему се враћају сви дани. (Јеврејска реч „јом“, дан, може да значи одређени астрономски или неограничени временски период настанка света.) (Krstić i Radović 2003: 10)

Тежња ка употреби општепознате лексике ограничава креативност аутора научно-популарних радова и не дозвољава му да ствара неологизме – нове речи и термине. Једини пример кованице која је истовремено калк са грчког бележимо у раду *Љубав – врховни закон бића*:

Из овога је јасно да је главна одлика хришћанског монотеизма (једнобожја) у томе, што Бог није *једноособно* или једнолично биће чија би љубав потицала из једног лица враћајући се сама себи, што би било чисто самољубље,

него је Бог један у три лица, то јест Света Тројица, у којој постоји пуноћа лица (ја-ти-он), и где љубав прелази са Оца на Сина и Светог Духа, са Сина на Оца и Светог Духа, а са Светог Духа на Оца и Сина. (Krstić 1971: 2)

С обзиром на специфичан предмет теологије, ови научно-популарни радови садржаће и елементе неких жанрова религијског стила, као нпр. проповед, молитва и сл., што се може одразити и на лексику ових радова, односно на присуство неких лексичких елемената религијског стила, попут: посебних речи и израза познатих уском кругу (верујућих), речи са измењеним конотативним значењем, неутралних речи у преносном значењу, архаизама, русизама, црквенословенизама који се односе и на општеупотребну лексику, „црквених“ речи и др. Поједини аутори о овоме говоре као о посебном религијском стилу или религијском језику (види Кнежевић 2013: 186-193).

У корпусу анализираних радова ове елементе налазимо у раду *Православни катихизис*, где се на лексичком нивоу запажа сличност са лексиком радова који припадају религијском стилу (посланице, беседе, молитве и др.). Будући да циљна читалачка публика представља узак круг верујућих, аутор подразумева да су они са овом лексиком упознати. Ова лексика није уобичајена у свакодневном говору, маркирана је, и читаоци је доживљавају као „црквену“. Чак и верници, иако упознати са њеним значењем, најчешће је неће користити у уобичајеној свакодневној комуникацији, већ пре свега у Цркви, учествујући у животу Цркве, у обредима (црквеним службама), понекад у комуникацији са осталим њеним члановима или у одређеним приликама које су опет у вези са црквеним животом и организацијом (у разговорима са другим верницима о неким питањима и темама које се тичу религије, у дискусијама на јавним скуповима и предавањима за вернике, и сл.). Поједине речи које су опште по својој употреби, како у текстовима религијског стила, тако и овде, користе се у суженом значењу, нпр. у раду *Православни катихизис*:

Дрво познања добра и зла је засадио Бог у Рају да би се човек вежбао у врлини *узддржања* и верности своме Створитељу. (Krstić i Radović 2003: 12)

У *Речнику српског језика* глагол *узддржати* (се) само као повратан глагол бележи чак пет значења, док се овде мисли на једно: „(16) (од чега) одрећи се (чега, обично неког порока)“ (2007: 1380).

Или:

Тако су сви приноси и дарови добили свој прави смисао на Тајној вечери када је Он принео хлеб и вино, заменивши *бескрвном жртвом* све приносе и жртве и установивши свету Тајну Причешћа. (Krstić i Radović 2003: 21)

Или:

Куда су отишли *праведни* Јосиф и Богородица Марија са малим Христом? (Krstić i Radović 2003: 25)

Праведник, праведни користе се у једном одређеном, ужем значењу, тј. према *Речнику српског језика*: „*праведник* = онај који живи у складу са моралним прописима неке религије“ (2007: 994).

Или:

Зато се молимо да Бог *упокоји* нашу *уснулу* браћу и сестре у недрима Аврама, Исака и Јакова, наших праотаца. (Krstić i Radović 2003: 15)

Реч *упокојити* овде је употребљена у одређеном (2) значењу које налазимо у *Речнику српског језика*: „*цркв.* (у молитви) дати мира, рајско насеље“ (2007: 1405).

Или пример русизма који је у црквеним круговима у честој употреби:

Кад је Јован *погружавао* Христа у воде реке Јордана, чуо се с небеса глас Бога Оца: „Ово је мој Син љубљени, који је по Мојој вољи“. (Krstić i Radović 2003: 27)

У *Речнику српског језика* стоји: „погружити, рус. 1. погурити, погрбити; повинути, сагнути; 2. фиг. притиснути, потиштити“ (2007: 945).

Понављању истих речи у функцији што прецизнијег израза биће склони и аутори научно-популарних текстова. Понављање се, међутим, неће односити само на термине, као најпрецизније носиоце густог семантичког садржаја, већ и на општеупотребне речи, које аутори понављају не трудећи се да синонимима обогате садржај излагања. Тиме подвлаче „научност“ датог популарног рада, његову примарну функцију – информативност. Међутим, неки аутори су ипак склони да понављање исте речи употребе као експресивно средство – да подвуку и истакну мисао, пробуде пажњу читаоца, подстакну његов мисаони апарат, и сл.

У научно-популарним радовима примери би били следећи:

На основу вере знамо да Бог постоји. *А веру* Бог нуди сваком човеку као дар. *На основу вере* знамо и да је Бог један у три лица, то јест да је Бог Света Тројица. (Krstić 1971: 1)

Заиста, немогуће је замислити и наћи човека који би могао наћи неко логичко оправдање за веровање у очигледни *ансурд*. Али, могућно је, и стварно се дешава нешто слично, али ипак друкчије. Наиме, покрај оних очигледних *ансурда*, правих *ансурда*, постоји нешто што би се по моме

мишљењу могло назвати релативним, а можда и привидним *апсурдом* у које човек обично не верује, јер их сматра немогућим као и праве *апсурде*, али се често дешава да у такве *апсурде*, или можда само „назови-*апсурде*“ ипак верује под притиском поверења у ауторитет, или чак под притиском логичких разлога. Ево примера! (Milin 1991: 108)

Будући да научно-популарни текстови теже да научна сазнања популаришу и презентују најширем читалачком аудиторијуму, лаицима, план садржаја је растерећен класификационог контекста. Информација се саопштава без указивања на сазнајни процес којим се до ње дошло. У вези са начином излагања који нема тако строгу форму као код строго научних радова, нису честе изразито дуге комплексне сложене реченице, згуснуте форме израза (попут инфинитивних, герундивних и партиципских фраза), номинациона оптерећеност и сл., стога не постоји потреба ни за употребом великог броја најразноврснијих везника како би се мисли изразиле и реченице повезале у логичку и јасну целину. Речи којима се излагање организује у једну целину често се понављају. Учесталост употребе и разноврсност организатора излагања може незнатно варирати од рада до рада, а у зависности од начина изражавања самог аутора. У радовима који имају виши степен „научности“ или су стилски ближи строго научним радовима њихова фреквенца, па и разноликост, биће виша, док ће радови на самој периферији научног стила показати нешто нижу фреквентност.

4. Атипичне карактеристике лексике научно-популарног подстила научног стила – емоционалност и сликовитост израза

Како се научно-популарни подстил налази на граници научног стила, то он поприма у извесној мери и карактеристике других функционалних стилова. Оно што га посебно диференцира од, у суштини, строгог и сувог стила научних радова јесте експресивност и изражајност. Аутор популарних научних радова из области теологије има један додатни и специфичан задатак у односу на ауторе истих радова неких других области науке. Свакако, ови радови и даље имају сврху да информишу аудиторијум на једноставан и њима прихватљив начин, па аутори настоје да у том циљу унесу живост, подстакну ментални апарат, заинтересују читаоца и придобију његову пажњу. С друге стране, ови радови су често блиски неким радовима (жанровима) религијског стила (као нпр. проповед), када аутор жели да на свог читаоца, најчешће верника, делује не само интелектуално већ и на његова осећања, па и вољу. Из тог разлога, за стил ових радова је у већој мери карактеристична како посебна употреба стилских

фигура тако и употреба разговорних и емоционалних лексичко-фразеолошких и синтаксичких средстава. Оцене се често износе отворено, директно, непоткрепљене објективним доказима, и уз помоћ разних изражајних средстава датог језика. Постоји мишљење да цркве користе језик убедљиво и креативно како би постигле и естетску сврху и придобиле народ за неки свој програм (Adetuyi and Patrick 2020: 82).

Издвојићемо, пре свега, оне примере експресивно-емоционалне маркираности текста који се осетно разликују од овакве маркираности текстова строго научног и научно-уџбеничког подстила, што овом подстилу даје посебан печат међу радовима осталих поменутих подстилова. Наиме, у радовима научно-популарног подстила неће бити оне маркираности прилозима, придевима и сл. које имамо у научно-уџбеничким и строго научним радовима.

Поетичност која је карактеристична за књижевни стил овде се постиже употребом библијске лексике, метафора и синтагми, нпр.:

Фарисејима, који су због тога хулили на Њега и били окамењеног срца, као и данашњи суботари, Он је рекао: „Није човек створен ради суботе, него субота ради човека“. (Krstić i Radović 2003: 32)

Заповести Блаженства су те *лествице којима се човек уздиже до Бога* и постаје, као светитељи, *небески човек и земаљски ангео*. (Krstić i Radović 2003: 33)

Св. Јован је заиста био велики светитељ и велики пророк Божији. Но при свему томе он је ипак био човек. И као човек *мерио је време човечијим мерилима* а не божанским. (Milin 1991: 94)

Па, кад нам *Свето писмо таквим бојама описује психичко стање апостола*, што је уосталом психолошки сасвим природно, није онда ништа чудно што је и свети Јован Крститељ и покрај сведочанства које је био добио на Јордану, ипак послао ученике да провере Христово месијанство. (Milin 1991: 95).

Наиме, чињеница је да *слепа љубав и слепа мржња* толико могу да овладају људским разумом, да је овај кадар да прихвати и поверује у сваку бесмислицу, ако то годи његовој љубави, односно мржњи. (Milin 1991: 107)

Разни емоционални мотиви, као сујевеље, страх, фанатизам, па можда баш и једна *слепа љубав* према светињи, *све је то саткало једну непрозирну завесу пред разумом лаковерног света* који је све то веровао и куповао, не размишљајући о чистој апсурдности таквих понуда. (Milin 1991: 107)

Кад би чак и то било могуће, онда не би било никаквог мерила истинитости и лажности појединих тврдњи, разум бисмо морали потпуно одбацити, и ми бисмо се нашли у непрозирном духовном мраку. (Milin 1991: 108)

Разум, знање и вера не могу се возити истим колима. (Milin 1991: 109)

Ту „међусунчану топлотну енергију“, то јест топлину Божије љубави, *можемо познати* по мери своје вере, *можемо је утијати* у себе и у души осетити. Зато *можемо рећи: Као што је Сунце извор топлоте, тако је и Света Тројица извор љубави, божанске љубави између Оца и Сина и Светога Духа.* (Krstić 1971: 1)

Светитељи су људи које покреће божанска љубав према свима, чак и према непријатељима њиховим. Они своју веру доказују добрим делима, а не лепом теоријом. Они *олакшавају бреме* преоптерећених, помажу сироте, посећују болеснике и затворенике, примају странце, праштају увреде, моле се за друге, јер добро знају онај стих из посланице Апостола Љубави (Јована Богослова): „Ко не љуби брата својега, не љуби ни Бога“. (Krstić 1971: 3)

Аутори се служе разговорном, фамилијарном лексиком и узвичним реченицама (синтаксичким средствима) да би се приближили читаоцу лаику, да би му што пластичније представили своје излагање:

А гле, Месија ту, а зло ипак тријумфује! (Milin 1991: 94)

Да те уверим да је тако, *evo* ређам ти неколико цитата из Новог завета, који то очигледно потврђују. (Milin 1991: 94)

Па, кад нам Свето писмо таквим бојама описује психичко стање апостола, што је уосталом психолошки сасвим природно, *није онда ништа чудно* што је и свети Јован Крститељ и покрај сведочанства које је био добио на Јордану, ипак послао ученике да провере Христово месијанство. (Milin 1991: 95).

Па чак и после васкрсења, још увек нису имали јасну слику о задатку Месијином, јер су мислили да ће Он тада основати царство Израилево (Дел. Ап. 1, 6)! (Milin 1991: 95)

Нешто слично, *колико је мени познато*, можемо наћи у светској литератури само на још два места, код Достојевског који каже да би остао са Христом чак и онда кад би му когод могао показати да истина није са Христом, и у посланицама ап. Павла који – распаљен љубављу према Христу – пише: „*Убеђен сам, наиме, да нас ни смрт, ни живот, ни анђели, ни поглаварства, ни садашњост ни будућност, ни силе, ни висина ни дубина, нити какво друго*

створење, не може раставити од љубави Божије која је у Христу Исусу Господу нашем“ (Рим. 8, 38-39). (Milin 1991: 107)

То би, *ето*, могао бити један смисао тих речи. (Milin 1991: 107)

Разни емоционални мотиви, као сујеверје, страх, фанатизам, *па можда баи* и једна слепа љубав према светињи, све је то саткало једну непрозирну завесу пред разумом лаковерног света који је све то веровао и куповао, не размишљајући о чистој апсурдности таквих понуда. (Milin 1991: 107)

„Срце има своје разлоге које разум не познаје“ – рекао је Паскал. *И право је рекао!*

Ако се ствар посматра логички, да ли је онда могућно веровати у апсурде? *Јасно је!* (Milin 1991: 108)

У горе наведним примерима емоционалност је јасно изражена.

У наредном примеру имамо говорну лексику, узвичне реченице којима се такође уноси емотивни тон:

Све је то лепо, рећи ће какав строги критичар хришћанства, али ако ми верујемо у апсурде, то су можда само привидни апсурди. Уосталом ако су и прави, нас на то приморава позитивно стање, сама наука. А шта Тертулијана приморава да верује у оне чисте и праве апсурде хришћанске догматике?! Треба бити начисто с тим да наука представља чисто овејано позитивно знање, а хришћанска догматика само добровољну веру, па како је та вера по тврдњи чак и самог Тертулијана апсурдна, то су вера и знање две супротности које се непомирљиво и апсолутно искључују. (Milin 1991: 109)

У свакој својој активности, па и у научном истраживању, односно мишљењу, човек наступа као целовита личност. Будући да је човеково мишљење у великој мери имагинативно и утемељено на његовом физичком искуству, оно је у свом великом делу метафоричко (Klikovac 2008: 123-124).

5. Закључак

Радови научно-популарног подстила из области теологије по својим стилским карактеристикама најудаљенији су од радова строго научног подстила. Специфичне елементе лексике карактеристичне за академске теолошке радове неретко срећемо и у научно-популарним радовима, али у мањој мери и у зависности од жанра научног текста, предмета истраживања, индивидуалности аутора, и сл.

На основу добијених резултата закључујемо да аутори научно-популарних теолошких радова у приметно мањој мери користе општенаучне и номенклатурне термине. Они узимају у обзир циљну читалачку публику и њихово предзнање, стога настоје да своја излагања учине јасним и пријемчивим просечном читаоцу. Ипак, кад су у питању интернационализми, аутори бирају да их слободно користе, али наводе неретко и њихова значења у загради или чак дају и етимолошке податке. Поред тога, једном објашњени, они ће се неретко понављати вишекратно у току излагања, што ће такође утицати и на добијени резултат њихове учесталости.

Научно-популарни радови немају тако строгу форму излагања као академски теолошки радови намењени стручној публици. Аутори стога избегавају дуге и сложене реченице, згуснуте форме изражавања, оптерећеност номиналима, бројне и разноврсне везнике неопходне у организацији академског текста.

Теолошка литература приступачнија је разумевању много већег броја реципијената него што је то случај са другим наукама. Аутори који стварају за широк круг верника воде рачуна да чињенице и учење Цркве изнесу не само на јасан и разумљив начин већ и да читаоца додатно заинтересују и подстакну, да на њега делују интелектуално и волитивно. Теолог је истовремено и научник и проповедник, поборник и представник заједнице верних. Он жели да читаоцу приближи и објасни то сазнање, али не да га придобије не за своје лично, већ за учење Цркве. Свестан је како своје обавезе као научника да информише, тако и, што је далеко важније, своје обавезе и одговорности да духовно просвети, да осветли непознање онога што је суштина живота. С тим у вези, он прибегава свим расположивим средствима језика, па и оним која нису типична за строги научни стил, као што су стилске фигуре, разговорна и емоционална лексичко-фразеолошка и синтаксичка средства. У научно-популарном подстилу налазимо и елементе разговорне лексике, колоквијалних фраза и израза, које уносе извесно освежење и живост у научни текст и тиме га видно диференцирају у односу на често монотон, озбиљан тон и захтеван начин излагања строго научних радова из области теологије.

Настојали смо да овим радом отворимо поље за даља истраживања лексичке сфере теолошког израза, које је до данас, и не само у србистици, скромно истражено.

Литература

1. Adetuyi, C. A. and C. A. Patrick (2020), A Stylistic Analysis of Selected Christian Religion Print Advertisement in Ibadan Metropolis, Oyo State, *Romanian Journal of English Studies* 17, Timișoara: Universitatea de Vest din Timișoara, 81-90.
2. Гумовская, Галина (2008), *LSP: English for Professional Communication: Английский язык профессионального общения*, Москва: Аспект Пресс.
3. Dimković-Telebaković, Gordana (1998), Kultura jezika struke i nauke, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLI/1, Matica srpska: Novi Sad, 129-134.
4. Klikovac, Duška (2008), *Jezik i moć*, Beograd: Biblioteka XX vek.
5. Кнежевић, Ивана, и Зоран Ранковић (2015), О неким ортографско-графичким специфичностима обликовања теолошких научних радова на енглеском и српском језику, *Црквене студије*, год. XII, бр. 12, Центар за црквене студије: Ниш, 547-563.
6. Кнежевић, Ивана (2017), Заменице у теолошким научним радовима на енглеском и српском језику, *Филолог: часопис за језик, књижевност и културу* VIII, бр. 16. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 13-27.
7. Кнежевић, Ивана (2018), Стилистичкосинтаксичке одлике теолошких научних радова на енглеском и српском језику, *Богословље* 77/2, Београд: Православни богословски факултет, 203-211.
8. Кнежевић, Ивана (2019), Страна лексика у академским, уџбеничким и популарним делима православне теологије на енглеском и српском језику, *Богословље* 78/2, Београд: Православни богословски факултет, 212-225.
9. Кнежевић, Ivana, i Zoran Ranković (2015), Naučni stil i žanrovi naučnih radova u oblasti teologije, *Komunikacija i kultura online*, 6, Beograd, 46-58. Dostupno na: <https://www.komunikacijaikultura.org/index.php/kk/article/view/63>
10. Кончаревић, Ксенија (1998), Језик и стил дневничких записа Јустина Поповића. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/1, 507-516.
11. Кончаревић, Ксенија (2007), Лингвистика и теологија: сфере интеракције, *Богословље* LXVI 1-2, Београд: Православни богословски факултет, 71-86.
12. Кончаревић, Ксенија (2011), Језик сакралног као предмет русистичких испитивања, *Јужнословенски филолог* LXVII, 163-184.
13. Кончаревић, Ксенија (2011), Славистичка истраживања у теолингвистици: истраживачки проблеми и резултати, *Црквене студије*, бр. 8, година VIII, број 8, Центар за црквене студије: Ниш, 187-213.
14. Кончаревић, Ксенија (2019), Језик и стил теолошких расправа о Јустина Поповића, *Црквене студије*, бр. 16/2, 717-730.
15. Кончаревић, Ксенија (2021), Језик и стил теолошких расправа епископа Атанасија Јевтића, Вера и мисао у вртлогу времена. *Међународни зборник радова у част митрополита Амфилохија (Радовића) и епископа Атанасија (Јевтића)*, А. Јефтић, М. Кнежевић, Р. Кисић (уред.), Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Подгорица: Матица српска – Друштво чла-

Контрастивна анализа вокабулара популарних и академских научних радова из области теологије на српском језику

нова у Црној Гори, Фоча: Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“ Универзитета у Источном Сарајеву, 485-504.

16. Никитовић, Зорица (2009), Сложенице у „Филозофским урвинама“ оца Јустина (Поповића). *Српски језик XIV/1-2*, Београд, 557-583.
17. Тошовић, Бранко (2002), *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Примарни извори

1. Јевтић, Атанасије (1990), *Духовност православља*, Београд: Храст.
2. Крстић, Данило (1971), *Љубав – врховни закон бића, Теолошки погледи: веронаучни часопис*, година 4, бр. 1, Београд: Архиепископија београдско-карловачка, 1-3.
3. Крстић, Данило, и Амфилохије Радовић (2003), *Православни катихизис*, Београд: Хришћанска мисао.
4. Лубардић, Богдан (2001), Евхаристијска теорија личности и православна веронаука, *Богословље*, год. LXV (LIX), бр. 1-2, Београд: Православни богословски факултет, 49-105.
5. Милин, Лазар (1991), *Разговори са професорима о вери: Апологетска читанка 3*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.
6. Перишић, Владан (2001), *Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе, Свети Григорије Палама у историји и садашњости*, Србиње: Духовна академија Светога Василија Острошког, 41-50.

Секундарни извори

1. Брија, Јован (1999), *Речник православне теологије*, Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ.
2. *Речник српског језика* (2007), [ур. Мирослав Николић], Нови Сад: Матица српска.

Ivana A. Knežević
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology

CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE VOCABULARY OF POPULAR AND ACADEMIC SCIENTIFIC PAPERS IN THE FIELD OF THEOLOGY IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The specific traits of the methodology of theology as well as the peculiarities of its scientific knowledge inevitably influence the extralinguistic and intralinguistic features of theological scientific works, which is especially

reflected in the lexical layer. This paper deals with the analysis of the vocabulary of popular scientific theological works of eminent authors in the Serbian language in relation to academic papers as basic representatives of the scientific style of theology. The results obtained by statistical analysis of the vocabulary of the works of the two mentioned substyles enabled their contrastive analysis. In addition, atypical elements were pointed out – the expressive and emotional markers and stylistic figures of popular science theological works.

► **Key words:** lexical level, popular scientific substyle, theological scientific papers, functional stylistics.

References

1. Adetuyi, C. A. and C. A. Patrick (2020), A Stylistic Analysis of Selected Christian Religion Print Advertisement in Ibadan Metropolis, Oyo State, *Romanian Journal of English Studies* 17, Timișoara: Universitatea de Vest din Timișoara, 81-90.
2. Gumovskaiā, Galina (2008), *LSP: English for Professional Communication: Angliiskii iazyk professional'nogo obshcheniā*, Moskva: Aspekt Press.
3. Dimković-Telebaković, Gordana (1998), Kultura jezika struke i nauke, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLI/1, Matica srpska: Novi Sad, 129-134.
4. Klikovac, Duška (2008), Jezik i moć, Beograd: Biblioteka XX vek.
5. Knežević, Ivana, i Zoran Ranković (2015), O nekim ortografsko-grafičkim specifičnostima oblikovanja teoloških naučnih radova na engleskom i srpskom jeziku, *Crkvene studije*, god. XII, br. 12, Centar za crkvene studije: Niš, 547-563.
6. Knežević, Ivana (2017), Zamenice u teološkim naučnim radovima na engleskom i srpskom jeziku, *Filolog: časopis za jezik, književnost i kulturu* VIII, br. 16. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filološki fakultet, 13-27.
7. Knežević, Ivana (2018), Stilističkosintaksičke odlike teoloških naučnih radova na engleskom i srpskom jeziku, *Bogoslovlje* 77/2, Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 203-211.
8. Knežević, Ivana (2019), Strana leksika u akademskim, udžbeničkim i popularnim delima pravoslavne teologije na engleskom i srpskom jeziku, *Bogoslovlje* 78/2, Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 212-225.
9. Knežević, Ivana, i Zoran Ranković (2015), Naučni stil i žanrovi naučnih radova u oblasti teologije, *Komunikacija i kultura online*, 6, Beograd, 46-58. Available from: <https://www.komunikacijaikultura.org/index.php/kk/article/view/63>
10. Končarević, Ksenija (1998), Jezik i stil dnevničkih zapisa Justina Popovića. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 27/1, 507-516.
11. Končarević, Ksenija (2007), Lingvistika i teologija: sfere interakcije, *Bogoslovlje* LXVI 1-2, Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 71-86.

12. Končarević, Ksenija (2011), Jezik sakralnog kao predmet rusističkih ispitivanja, *Južnoslovenski filolog* LXVII, 163-184.
13. Končarević, Ksenija (2011), Slavistička istraživanja u teolingvistici: istraživački problemi i rezultati, *Crkvene studije*, br. 8. godina VIII, broj 8, Centar za crkvene studije: Niš, 187-213.
14. Končarević, Ksenija (2019), Jezik i stil teoloških rasprava o. Justina Popovića, *Crkvene studije*, br. 16/2, 717-730.
15. Končarević, Ksenija (2021), Jezik i stil teoloških rasprava episkopa Atanasija Jevtića, Vera i misao u vrtlogu vremena. *Međunarodni zbornik radova u čast mitropolita Amfilohija (Radovića) i episkopa Atanasija (Jevtića)*, A. Jeftić, M. Knežević, R. Kisić (ured.), Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu, Podgorica: Matica srpska – Društvo članova u Crnoj Gori, Foča: Pravoslavni bogoslovski fakultet „Sveti Vasilije Ostroški“ Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 485-504.
16. Nikitović, Zorica (2009), Složenice u „Filosofskim urvinama“ oca Justina (Popovića). *Srpski jezik* XIV/1-2, Beograd, 55-583.
17. Tošović, Branko (2002), *Funkcionalni stilovi*, Beograd: Beogradska knjiga.

Primary sources

1. Jevtić, Atanasije (1990), *Duhovnost pravoslavlja*, Beograd: Hrast.
2. Krstić, Danilo (1971), Ljubav – vrhovni zakon bića, *Teološki pogledi: veronaučni časopis*, godina 4, br. 1, Beograd: Arhiepiskopija beogradsko-karlovačka, 1-3.
3. Krstić, Danilo, i Amfilohije Radović (2003), *Pravoslavni katihizis*, Beograd: Hrišćanska misao.
4. Lubardić, Bogdan (2001), Evharistijska teorija ličnosti i pravoslavna veronauka, *Bogoslovlje*, god. LXV (LIX), br. 1-2, Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 49-105.
5. Milin, Lazar (1991), *Razgovori sa profesorima o veri: Apologetska čitanka* 3, Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve.
6. Perišić, Vladan (2001), Ličnost i suština u teologiji svetog Grigorija Palame, *Sveti Grigorije Palama u istoriji i sadašnjosti*, Srbijne: Duhovna akademija Svetoga Vasilija Ostroškog, 41-50.

Secondary sources

1. Brija, Jovan (1999), *Rečnik pravoslavne teologije*, Beograd: Hilendarski fond pri Bogoslovskom fakultetu SPC.
2. *Rečnik srpskog jezika* (2007), [ur. Miroslav Nikolić], Novi Sad: Matica srpska.

Наташа Р. Миливојевић¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА СЕКУНДАРНИХ АСПЕКТУАЛИЗАТОРА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: *Рад се бави лексичко-семантичком анализом секундарних аспектуализатора кренути, узети и стати у српском језику. Ови глаголи припадају семантичко-синтаксичкој класи аспектуалних (фазних) глагола у оквиру које чине поткласу секундарних, тј. „неправих“ аспектуализатора. Поједини секундарни аспектуализатори, сем аспектуалног, могу испољити и модално-модалитетна значења, са примесам или без примеса фазности. Када се јаве као лексички самостални аспектуални глаголи, кренути, узети и стати означавају почетну фазу глаголског доагађаја, но они се разликују по томе да ли модификују њен наступ или нуклеус. Теоријски оквир приказаног истраживања је лексичко-пројекциони-стички модел Б. Левин (Levin 1993), док се појмови аспектуална фраза и фазни сегмент дефинишу према постулатима семантичко-прагматичке анализе коју предлаже А. Фрид (Freed 1979). Креће се од лексикографског приказа глагола кренути, узети и стати, потом се на нивоу оптималног контекста анализирају додатна значења са фокусом на денотацији фазе, на основу чега се дефинишу припадајуће лексичке спецификације за сва три глагола. Показано је да је синтаксички потенцијал секундарног аспектуалног глагола предодређен његовом лексичком денотацијом, што утиче на семантичко-синтаксички статус и дистрибуцију аспектуалне конструкције у модерном језику. Резултати приказаног истраживања проверени су на корпусу савременог српског језика (SrpKor 2013).*

Кључне речи: *секундарни аспектуализатор, аналитички предикат, фазни глагол, фазни комплемент, фаза, структура аргумената, лексичка спецификација.*

1. Увод

У раду се анализира значење и употреба секундарних аспектуализатора *кренути*, *узети* и *стати* у оквиру конструкције која обухвата аналитички предикат са денотацијом фазе. Такав аналитички предикат на синтаксичком нивоу посматрамо као аспектуалну (или фазну²) конструкцију, унутар које управни глагол и његов комплемент стоје у релацији синтаксичке *ко-композиције*³. Како наводе Пипер и сарадници (2005: 312), сваки аналитички предикат састоји се из глаголског и неглаголског дела. Глаголски део конструкције по правилу нема самостално лексичко значење, што је примарна карактеристика лексичко-семантичке класе правих аспектуализатора у српском језику, какви су глаголи *почињати* : *почети*, *настављати* : *наставити*, *престајати* : *престати* и *завршавати* : *завршити*. Миливојевић (2021а: 194) аналитички предикат дефинише као синтаксичко-семантичку конструкцију која обухвата *фазни глагол* (или неки други глагол непотпуног значења, нпр. *модални*, *копулативни* или *семикопулативни*) са обавезном семантичко-синтаксичком допуном. У погледу лексичке семантике и укупног семантичког статуса секундарних аспектуализатора у српском језику, иста ауторка наводи да *кренути*, *узети* и *стати* припадају семантичкој класи *семантички непотпуних модификатора*.

Оно што је посебно значајна семантичка карактеристика која секундарне аспектуализаторе суштински раздваја од примарних јесте то да су они по примарној употреби у језику самостални и пунозначни глаголи који могу испољити додатна значења, и то:

1. фазно и модално-модалитетно значење глагола *кренути* и *узети*,
2. фазно значење глагола *стати*.

Сходно томе, ови глаголи могу се јавити и у оквиру фазних и модалних аналитичких предиката, као у примерима (1)–(3):

(1) а) Маша је **кренула** на море. (*лексички глагол; денотација: просторно кретање*)

б) Маша је **кренула да га наговори**. (*семантички непотпуни модификатор; денотација: интенција, волитивност*)

²Термини *аспектуалност* и *фазност* у раду се користе као синоними, с тим да је аспектуалност општи појам који је широко прихваћен у релевантној литератури, док се фазност више везује за сегментацију аспектуалне фразе на поддогађаје или *фазе*.

³Термин преузет од Пустејовског (Pustejovsky 1995).

в) Десетак секунди пре краја Берић је кренуо да ефектно потврди победу. Међутим, оштро је фаулиран, после чега је руком ударио Ашкрабића. (SrрKог 2013) (семантички непотпуни модификатор; денотација: интенција, волитивност)

г) Маша је кренула да га наговара. (семантички непотпуни модификатор; денотација: фаза)

д) Међутим, кафу није ни стигао да попије јер је убрзо почела пуцњава због чега је кренуо да бежи ка излазним вратима, али га погађа метак и он пада. (SrрKог 2013) (семантички непотпуни модификатор; денотација: фаза)

(2) а) Маша узе дечака за руку. (лексички глагол; денотација: „дохватити руком, ухватити“)

б) Маша узе да ми објасни проблем. (семантички непотпуни модификатор; денотација: интенција, волитивност)

в) Како је тамо изгледало у кујни и остави, у стаји и појати, у амбару и перионици. Али кад узе да то опише, не хте перо ни с места да се макне. Никако јој није било јасно шта је узрок томе. (SrрKог 2013) (семантички непотпуни модификатор; денотација: интенција, волитивност)

г) Маша узе плакати. (семантички непотпуни модификатор; денотација: фаза)

д) Пошто је тако погодила, сад Калина узе читати како следи: „Многи што су их некад пробала медоковна копља с крвавим оружјем стигну у борби...“ (SrрKог 2013) (семантички непотпуни модификатор; денотација: фаза)

(3) а) Они стоје испред куће и чекају. (лексички глагол; денотација: „по ставити се на ноге, дићи се у стојећи став“)

б) Маша стаде викати и негодовати. (семантички непотпуни модификатор; денотација: фаза)

в) Он коначно заустави бректаву машину и искључи је. „Нека се мало охлади“, рече он. Мотор стаде да пуцкета, одајући вишак топлоте. „Данас си

прилично поранио“, примети Енох. (SrpKog 2013) (*семантички непотпуни модификатор; денотација: фаза*)^{4, 5}

У дискусији која следи у наставку рада показашемо да лексичка значења и придружене денотације секундарних аспектуализатора *кренути*, *узети* и *стати* стоје у односу *семантичког континуума*, због чега их често није лако јасно разграничити. Управо ова чињеница један је од кључних аргумената који потврђује да сва повезана значења једног глагола треба да буду обухваћена јединственом лексичком спецификацијом, како из научних и теоријских, тако и из практичних и методолошких разлога:

...Синтаксичко понашање глагола проистиче из интеракције лексичког значења глагола и његове структуре аргумената. Хал и Кајзер (1987) чак износе тврђу да изворни говорник неког језика уме да *интуитивно* предвиди граматичко (синтаксичко) понашање глагола на основу његовог значења. Пошто је то тако, следи да је за укупну семантичку карактеризацију глагола неопходно правилно описати скуп фактора који га у лексикону „репрезентују”. (Milivojević 2021a: 196)

Лексички несамостални глаголи *кренути*, *узети* и *стати*, чију употребу у контексту илуструју уводни примери (1б-д), (2б-д) и (3б-в) настали су слабљењем лексичких значења пунозначних глагола (1а), (2а), и (3а), и припадају лексичком пољу непунозначних глагола у српском језику. Слабљење лексичке семантике и јачање валенцијских могућности непунозначних глагола испољава се у њиховим функционалним специфичностима, а нарочито у неспособности да врше функцију самосталног предиката у реченици, због чега се они могу користити искључиво у саставу аналитичких предиката. Поједини секундарни аспектуализатори тако трпе ограничења у погледу структуре аргумента управо због примеса других „нефазних“ значења, која се појачавају на нивоу фазне конструкције. Устаљени синтаксички обрасци фазне допуне су глаголска инфинитивска допуна, конструкција *да* + немобилни презент и именска допуна са предлогом и без предлога. Глаголи *кренути*, *узети* и *стати* у конструкцију уносе различита функционална и стилска обележја: док су аналитички пре-

⁴ Лексикографски опис глагола који су предмет приказане анализе доследно се у раду наводи према *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (РСКЈ).

⁵ Реченични примери који се анализирају у раду преузети су из електронског корпуса (SrpKog 2013) и из цитираних лингвистичких студија, те су доследно нумерисани уз обавезно навођење извора. Примери поред којих није назначен извор формулисани су ради синтаксичке и семантичке аргументације.

дикати са глаголом *кренути* изразито фреквентни у модерном разговорном језику, *узети* и *стати* примарно припадају формалном књижевном стилу.

У овом раду чинимо покушај исцрпне и доследне лексичко-семантичке анализе глагола *кренути*, *узети* и *стати*. Какав је скуп семантичних карактеристика секундарних аспектуализатора, који су то теоријски формализми који их одликују те какве су сличности и разлике међу њима, централна су питања на која ћемо покушати да одговоримо у оквиру представљене анализе, са циљем да понудимо теоријски приказ који би доследно повезао сва постојећа значења секундарних фазних предиката унутар јединствене лексичке спецификације те дефинисао услове под којима се та значења испољавају.

2. Теоријски оквир истраживања

У погледу релевантних аспектолошких студија, значењем и комплементацијом фазних глагола до сада су се бавили следећи аутори: Антонић (Antonić 2000, 2001); Арад (Arad 1998); Бринтон (Brinton 1985, 1988); Голдберг (Goldberg 1995, 2009); Даути (Dowty 1977); Дафли (Duffley 1999, 2006); Де Сварт (De Swart 1998); Ивић (Ivić 1961, 1970, 1972, 1983); Ивановић (Ivanović 2012); Каравесовић (Karavesović 2015); Кљакић (Kljakić 2020); Комри (Comrie 1976, 2004); Крстић (Krstić 2016); Левин (Levin 1993, 2000); Миливојевић (Milivojević 2016, 2021a, 2021b; 2021c); Мразовић и Вукадиновић (Mrazović, Vukadinović 1990); Нађ (Nagy 2009, 2016); Новаков (Novakov 2005); Перлмутер (Perlmutter 1978); Пипер и др. (Piper et al. 2005); Пустејовски (Pustejovsky 1995); Ротстин (Rothstein 2004); Степанов и Озер (Stepanov, Ozer 2016); Талми (Talmy 1991); Фрид (Freed 1979); Фукуда (Fucuda 2008); Хал и Кајзер (Hale, Keyser 1987) и други. Ипак, доследан лингвистички опис укупне класе аспектуализатора и даље отвара низ теоријских и практичних питања, док је секундарним аспектуализаторима у савременој србистици посвећено знатно мање пажње него што је то случај са примарним аспектуализаторима, због чега они и јесу предмет наше анализе.

Теоријски оквир приказаног истраживања је лексичко-пројекционистички модел Б. Левин (Levin 1993), док се аспектуална фраза и њени сегменти дефинишу према семантичко-прагматичком моделу А. Фрид (Freed 1979). У доминантно лексикалистичком теоријском моделу какав предлаже Левин, глаголи се сврставају у семантичке класе на основу два формална критеријума, а то су лексичко значење и синтаксичка комплементација. Иако је студија *Класе и алтернације глагола у енглеском језику (English Verb Classes and Alternations)*

теоријски предлог за формирање семантичких класа глагола у енглеском језику, предложени теоријски принципи аналитичког језичког моделовања применљиви су како на друге природне језике, тако и у контрастивној перспективи.

Функционална својства (српских) непунозначних глагола најпотпуније се испољавају у типичним контекстима, због чега се утврђивање њиховог значења ослања на строго дефинисан круг синтаксичких концепата. Пошто је то тако, следи да је методологија модела према Левин (Levin 1993) изразито прикладна за опис и анализу семантички несамосталних глагола. (Milivojević 2021a: 198)

Левин тврди да глагол пројектује и везује аргументе који формирају синтаксичке обрасце у којима се тај глагол доследно и устаљено појављује. Такве „констелације аргумената“ представљају јасан формални критеријум према ком се формирају семантичке класе глагола. Коначно, свеобухватна семантичка интерпретација глаголског значења настаје управо у међуодносу лексичке семантике и синтаксичке пројекције, уз потенцијални додатак прагматичко-комуникативне компоненте, тј. употребне „снаге“ одређеног глагола, те његове дистрибуције унутар језичког система.

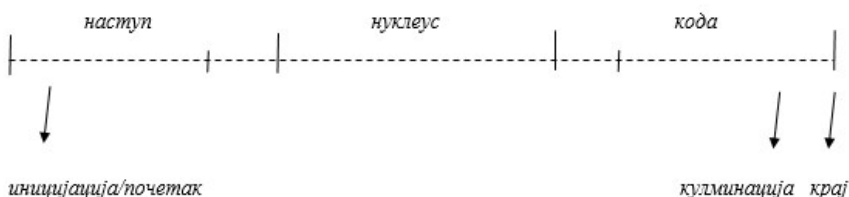
Енглески аспектуализатори нису добили исцрпан опис у студији Б. Левин управо због тога што су са аспекта лексичке семантике ови глаголи семантички непотпуни и лексички несамостални, те је њихово примарно семантичко (и структурно) обележје у лексикону обавезна синтаксичка комплементација.

Наиме, у оквиру (поменуте) студије, енглески аспектуални глаголи кратко су описани у одељку 55 (Levin 1993: 274–275), док модални глаголи нису издвојени као посебна класа... одељак посвећен фазним глаголима (је) изразито кратак, и тиче се само присуства/одсуства синтаксичке дијатезе, уз опаску ауторке да је комплементација фазног глагола детаљно описана другде у литератури те стога неће бити предмет даље анализе. (Milivojević 2021a: 197)

Попут енглеских, и српски аспектуализатори имају обавезну синтаксичку комплементацију. Ово су такође глаголи са обавезном семантичком пресупозицијом (Piper et al. 2005: 313). Обавезна синтаксичка комплементација подразумева присуство унутрашњег аргумента глагола на нивоу аспектуалне конструкције, без ког је немогуће исказати аспектуално значење. Пресупозиција чини онај део семантичке структуре који се не може поништити негацијом, нпр. *Он је почео/кренуо да није* (пресупозиција: *Он није нио*). Лексичка

спецификација одређеног глагола на нивоу лексикона унапред одређује скуп могућих синтаксичких допуна истог тог глагола.

У овом истраживању, лексичко-семантичку анализу глаголског значења повезали смо са семантичко-прагматичком анализом аспектуалне фразе коју предлаже А. Фрид (Freed 1979). Најзначајнији допринос овог модела на пољу аспектолошких истраживања представља сегментација фазног догађаја на низ (под)догађаја или *фаза*. Прецизније, темпорална структура аспектуалне радње састоји се из низа сегмената и подсегмената, док употребом фазне конструкције говорник упућује на дефинисани изоловани сегмент, фазу или интервал *језичког догађаја*⁶. Термин *фаза* односи се на следеће временске сегменте: *наступ* (припремна фаза), *нуклеус* (средишњи део догађаја, који се и сам може поделити на почетак, средину и крај) и *кода* (завршетак догађаја, који може укључивати његову последицу). Слика 1 представља приказ фаза језичког догађаја према теоријским поставкама А. Фрид (Freed 1979: 31):

Слика 1

Фрид наводи да аспектуални глаголи, поред тога што могу да изолују специфични темпорални сегмент језичког догађаја, утичу и на његов тип *акционалности*. Тако, с једне стране, имамо делове фазне структуре *наступ*, *нуклеус* и *коду*, а са друге *статичку* и *динамичку акционалност*, као њена инхерентна својства. Промене лексичког аспекта у погледу фазне комплементације по правилу су изазване различитим контекстуализацијама. Идентификација модификованог сегмента представља кључ разликовања сличних значења истог глагола. Напослетку, од сегментације темпоралне структуре зависи и могућност *семантичке негације радње*, што је значајан критеријум укупне поделе глагола на примарне и секундарне аспектуализаторе.

⁶ Енглески термин *event* се у србистичкој литератури преводи различито, овде од Миливојевић (Milivojević 2016) преузимамо термин *језички догађај*.

3. Класа секундарних аспектуализатора у српском језику

У српском језику, примарни аспектуални глаголи припадају затвореном скупу лексема чији број је ограничен, и то су глаголи са пуним, самосталним лексичким значењем. Ови глаголи имају способност да, под одређеним (лингвистички дефинисаним) условима, (о)слабе своје примарно лексичко значење и преузму денотацију фазе. Тако настају *секундарни аспектуализатори*, који су чланови отвореног скупа лексема. Крстић наводи да због различите дистрибуције секундарних фазних глагола у односу на примарне аспектуализаторе, те стога што је њихова употреба у фазном значењу унеколико својственија нестандардном, разговорном језику „не постоји потпуни списак који би обухватио све глаголе овог типа у српском језику.“ (Krstić 2016: 153-154)

О аспектуалним глаголима у српском језику говори се у студијама Пипера и сарадника (Piper et al. 2005), Мразовић и Вукадиновић (Mrazović, Vukadinović 1990) те Мразовић (Mrazović 2009). Група аутора Пипер и сарадници кратко наводи да „поред типичних фазних глагола... постоје и глаголи који могу бити употребљени као фазни иако се употребљавају и у неком другом значењу, нпр. *стати*, *узети*, *крнути*.“ (Piper et al. 2005: 313). Мразовић и Вукадиновић (Mrazović, Vukadinović 1990: 192) дају можда најпрегледнији укупни приказ српских аспектуалних глагола и њихових значења, но тај приказ не укључује поделу на примарне и секундарне аспектуализаторе. Наводимо га у табели 1, јер он обухвата и глаголе *крнути*, *узети* и *стати*. Сва три глагола имају фазну денотацију „почети“:

Фазни глагол	Значење фазног глагола
(о)крнути	почети
наставити/настављати	не прекинути
поћи	почети
почети/почињати	учинити почетак
прекинути/прекидати	наставити започето
престати/престајати	прекинути започето
продужити/продужавати	не прекидати
стати	почети
узети	почети
започети/започињати	почети

Табела 1

Детаљан приказ секундарних аспектуалних глагола дат је у студији Н. Миливојевић (Milivojević 2021a: 200-201). На основу формалних лексичких параметара, ауторка дефинише лексичку класу семантички непотпуних глагола у српском језику, која обухвата две поткласе, а то су *семантички непотпуне копуле* и *семантички модификатори*, при чему семантички модификатори обухватају *модалне* и *фазне глаголе*. За разлику од анализе према Мразовић и Вукадиновић, Миливојевић тврди да у српском језику постоје *примарни* и *секундарни аспектуализатори* те да се поткласа секундарних аспектуализатора састоји од глагола који се јављају и као самостални глаголи са пуним лексичким значењем, и то су глаголи *кренути*, *узети* и *стати*.⁷ И у овој студији потврђује се закључак о начину на који секундарни аспектуализатори модификују аспектуални догађај: они, по правилу, изолују почетни сегмент радње исказане фазним комплементом.

4. Лексичко-семантичка анализа секундарних аспектуализатора *кренути*, *узети* и *стати*: лексикографски приказ и лексичка спецификација

Лексичко-семантичку анализу глагола *кренути*, *узети* и *стати* започећемо њиховим лексикографским описом. Потом ћемо се осврнути на контекстуализације ових глагола које отварају питања на која до сада није у потпуности одговорено у релевантној литератури, попут перфективног глагола на позицији фазне допуне, и (не)могућности семантичког негирања аспектуалног догађаја, са циљем да размотримо могућа теоријска објашњења ових проблема и дефинишемо формалне параметре семантичке карактеризације посматране групе глагола на нивоу лексикона.

4.1. Лексикографски приказ глагола *кренути*, *узети* и *стати*

Када је реч о лексикографском опису глагола *кренути*, *Речник српскохрватскога књижевног језика (РСКЈ)* (Stevanović 1990) бележи пет повезаних значења. Сва наведена значења испољавају динамичну акционалност и/или каузалну семантику и везују се, директно или посредно, уз денотацију просторног кретања

⁷О дефинисању укупне класе лексички несамосталних глагола говоре Антонић (Antonić 2000), Миливојевић (Milivojević 2021a) и Пипер и др. (Piper et al. 2005). Због просторног ограничења текста, овде то питање нећемо поново детаљно разматрати, уз напомену да Миливојевић (Milivojević 2021a: 199) и Пипер и сарадници (Piper et al. 2005: 313) предлажу идентичан списак српских секундарних аспектуализатора: *кренути*, *узети* и *стати*.

или фазе. Овде наводимо она која су релевантна за нашу анализу: (1) „ставити у покрет, учинити да се ко или што покрене са свога места, макнути, помакнути, заљуљати, истерати, потерати, изазвати, измамити“ (каузална денотација); ... (5) „(непрел.) поћи, упутити се (денотација просторног кретања); (5в) почети, започети: *Пропао сам у неку јаму и кренуо ходати по њој*“ (денотација фазе).

За глагол *узети*, РСКЈ бележи чак деветнаест могућих значења. Док је прво наведено значење оно када се *узети* јавља као самостални, лексички глагол (1) „прихватити, дохватити руком, ухватити: *Узео сам перо и пишем; Узме Стјепан Левина под руку*“, значење (9) повезано је са кретањем: „поћи, упутити се (у неком правцу, смеру): *Узели једну стазу која се од главне одваја удесно; ...дје би се могло налазити оно двоје и који су смјер могли узети.*“. Коначно, значење (16) повезано је са фазом (са значењем „почети“): „почети, стати, закупити: *Узме лупкати прстима по столу; Онда га по лицу узе да шиба густа шикара.*“ Сва повезана значења имају наглашену семантичку компоненту волитивности.

За глагол *стати*, РСКЈ бележи укупно седам значења. Примарно значење је (1) „поставити се на ноге, дићи се у стојећи став“, укупно четири наведена значења повезана су са просторним кретањем, док је значење (5) повезано са денотацијом фазе, и то (5а): почети (са инфинитивом или презентом и везником „да“, о каквој радњи или збивању: *Једна је девојка стала плакати; Са планина и облака стаде у долину силазити сутон; Жито статде да сазријева; (5б) (са гл. именицом као субјектом) отпочети, настати: *Стаде вика и клицање по свим селима; Стаде запевка и кукњава.**

Табела 2 обухвата приказ релевантних значења глагола *кренути*, *узети* и *стати* према лексикографском опису РСКЈ:

Глаголска лексема (РСКЈ)	Примарно лексичко значење	Укупно повезаних значења	Укупно фазних значења	Фазно значење
КРЕНУТИ	ставити у покрет (...)	5	1	почети, започети
УЗЕТИ	прихватити, дохватити руком, ухватити	19	1	почети
СТАТИ	поставити се на ноге, дићи се у стојећи став	7	1	почети, отпочети, настати, почети с нечим (...)

Табела 2

На основу приказа речничких значења у табели 2 може се извести закључак да се секундарни аспектуализатори *кренути*, *узети* и *стати* односе на почетак аспектуалне радње, будући да у свом лексикографском опису садрже значење „почети“.

4.2. Међуоднос секундарног аспектуализатора и аспектуалног комплемента

Примарно лексичко значење глагола чијим су слабљењем настали секундарни аспектуализатори суштински је важно за начин на који они означавају фазу, будући да су примесе лексичког значења присутне и у додатним, „конструкционим“ значењима.

На лексичком нивоу, секундарни аспектуализатори су носиоци семантичких својстава *динамичност* и *каузалност*. Динамична акционалност и наглашена каузална компонента значења суштински утичу на употребу фазног глагола у оквиру аспектуалне конструкције. (уп. Миливојевић 2021с: 35-37 за српски; Дафли (Duffley 1999, 2006), Миливојевић (2021b), Нађ (Nagy 2016) за енглески те енглеско-српски контрастивни приказ).

Уз уводне примере (1)–(3), употребу глагола *кренути*, *узети* и *стати* са фазном денотацијом илустроваћемо примерима из корпуса СрпКор (SrpKor 2013). Поред примарне денотације просторног кретања, глагол *кренути* у српском језику има још два повезана значења: модално-модалитетно (волитивно) „покушати/покушавати“, „намерити/намеравати“ (пример (4)) и фазно „почети“ (пример (5)):

(4) „Патетичан човек.“ Виторија устукну као да су је речи одгурнуле уназад. Ленгдон крену да је придржи, али она брзо поврати равнотежу и загледа се тамним очима у телефон. (SrpKor 2013) (денотација: „покушати“)

(5) Мрзео је групну терапију алкохолом у којој сви присутни знатно мењају психу. Недуховити крену да причају, нешармантни да заводе, ружни да се надају. (SrpKor 2013) (денотација: „почети“)

Када се јави са фазном денотацијом, секундарни аспектуални глагол *узети* близак је примарном аспектуалном глаголу *почети*, будући да овај глагол модификује нуклеус аспектуалне радње означене комплементом као у примерима (6а-б), док је његова модална денотација (7) блискија модално-модалитетном *кренути*:

(6) а) Гурну јој да потпише. Она узе да чита. „А шта је ово?“ упита. „Каква је ово непријатељска пропаганда?“ (SrpKor 2013) (денотација: „почети“)

б) „За какав филм би била добра моја жена?“ запита Вилијам поново пунећи чашу. Мелгон узе да одмсрава Сузану. Друштво престаде са смехом и поче да слуша. (SrpKor 2013) (денотација: „почети“)

(7) „Имате ли једну да попушимо?“ Тада лекар узе да ме подучи: постоје пет фактора ризика од којих је један никотин. „Оставите га“, рекао је једноставно. (SrpKor 2013) (денотација: „намерити“, „покушати“)

Напоследку, лексичко-семантички опис глагола *стати* обухвата два повезана основна значења - лексичко и фазно значење. Када се јави са денотацијом фазе, *стати* има изразито наглашену динамичну акционалност, док се у погледу синтаксичке комплементације понаша на исти начин као примарни аспектуализатор *почети*; *стати* по правилу модификује нуклеус аспектуалног догађаја. Примери из корпуса (8а-б) илустрјују *стати* као секундарни аспектуализатор:

(8) а) Вода у лончету за кафу стаде да ври и Енох одбаци новине и појури према штедњаку да га уклони. (SrpKor 2013) (денотација: „почети“)

б) И Маргарита се одазва: „Добро, обећавам“ „Хвала!“ узвикну Наташа и одједном стаде да виче, продорно и некако тужно: „Хеј! Хеј! Брже! Брже! Ајде – де, похитај!“ (SrpKor 2013) (денотација: „почети“)

Комплементацији фазног глагола у претходним аспектолошким студијама поклоњено је највише пажње. Као што је претходно поменуто, на позицији комплемента фазни глаголи везују инфинитив, конструкцију *да* + немобилни презент и именицу у номинативу, акузативу или инструменталу са предлогом или без предлога (Antonić 2000; Ivić 1970, 1983; Kljakić 2020; Krstić 2016; Milivojević 2021a, 2021b, 2021c; Piper et al. 2005). Прототипске инстанце фазне комплементације секундарних аспектуализатора *кренути*, *узети* и *стати* наводимо у примерима (9)–(11):

(9) Јован крену да плаче // Јован крену плакати // Јован крену с плакањем. (Milivojević 2021a: 200)

(10) Јован узе да плаче // Јован узе плакати // *Јован узе с плакањем.

(11) Јован стаде да плаче // Јован стаде плакати // *Јован стаде с плакањем.

Од сва три посматрана глагола, глагол *кренути* има најшири денотативни опсег и најслободнију синтаксичку комплементацију и може се јавити уз сва три типа комплементације, као у примеру (9). Како наводи Харли (Harley 1999, 2010), инкрементални глаголи, какви су, на пример, глаголи којима се означава просторно кретање, а којима по својој лексичкој денотацији и припада глагол *кренути* као прототипски члан класе, свој синтаксички потенцијал темеље управо на лексичком корену глагола, тј. на лексичком значењу. Инхерентна динамична компонента лексичке семантике која је примарна денотацији просторног кретања, глаголу *кренути* фреквентно омогућава конфлацију значења просторног кретања и фазе. Ова чињеница има за последицу специфично понашање глагола *кренути* на синтаксичком нивоу, како у погледу *фазног сегмента* који овај глагол модификује у оквиру фазног аналитичког предиката, тако и у погледу *семантичке негације аспектуалног догађаја*, о чему ћемо нешто више рећи у даљој дискусији.

Насупрот динамичном глаголу *кренути*, који може да модификује и припремни и почетни сегмент радње, *узети* и *стати* са денотацијом фазе могу се односити само на почетни сегмент, тј. на нуклеус. Зашто је то тако? Разлог за ову варијацију на нивоу конструкције поново је повезан са лексичким значењем глагола. Наиме, *кренути*, будући да по својој примарној денотацији означава просторно кретање, може да значи физичко/просторно кретање у конфлацији са фазом везано за *наступ* радње, као у примеру (12а), док у примеру (12б) *кренути* означава почетак (*нуклеус*) аспектуалног догађаја:

(12) а) Јован је **кренуо** да шутне лопту.⁸ (→ наступ)

б) Јован је **кренуо** да шутира лопту. (→ нуклеус)

У примеру (12а) значење глагола *кренути* може се парафразирати као „Јован се упутио ка лопти“, или „Јован је померио ногу ка лопти“; на позицији комплемента налази се мелфактивни глагол „шутнути“. У примеру (12б) *кренути* значи „почети“ и ово значење везује имперфективни глагол *шутирати* на позицији комплемента. Будући да инхерентна семантика глагола *узети* и *стати*, премда подразумева динамичну акционалност, не садржи денотацију просторног кретања, ова два глагола не могу да искажу значење конструкције из примера (12а). Фазна денотација секундарних аспектуализатора *узети* и *стати* реализује се искључиво кроз модификацију *нуклеуса* аспектуалног догађаја. Пример (13) је синтаксички еквивалент примеру (12б):

⁸ Такође, ван додатног контекста, конструкција у реченици (12а) је двозначна, између модалне и фазне интерпретације.

(13) Јован је узео/стао да шутира лопту. (→ нуклеус)

Оба глагола у примеру (13) испољавају фазно значење „почети“. Уколико се јаве у конструкцијама које су еквивалентне примеру (12а), глаголи *узети* и *стати* немају денотацију фазе, што се види из примера (14) и (15):

(14) Јован је узео да шутне лопту.

(15) Јован је стао да шутне лопту.²

На основу примера (9), (10) и (11), закључујемо да једино глагол *кренути* може да се јави уз именицу на позицији комплемента, док је за глаголе *узети* и *стати* овакав тип комплементације недоступан. Додатно, једино се *кренути* може јавити са именицом без предлога у прототипској каузалној конструкцији:

(16) а) Јован крену/**узе*/**стаде* плакање/*с* плакањем.

б) Јован крену/**узе*/**стаде* плач/*у* плач.

Оваква аспектуална конструкција доступна је са глаголом *кренути* због његове инхерентне лексичке семантике будући да овај глагол у свом значењу садржи наглашену компоненту каузалности.¹⁰ У погледу дискусије о именском фазном комплементу, Нађ (Nađ 2016: 98) наглашава да именица у фазној конструкцији глаголски догађај лексикализује искључиво као целину која се не може разложити на фазне сегменте. Из такве целине не може се изоловати почетак (нуклеус) који би био доступан у сврху фазне модификације. Будући да секундарни аспектуализатори *узети* и *стати* модификују управо нуклеус радње, повезане конструкције у примерима (10) и (11) су неграматичне. Поврх тога, у примеру (11), при могућој граматичној интерпретацији пропозиције, глагол *стати* има супротно значење од аспектуалног „почети“, па би правилна реченица имала значење „Јован је престао с плакањем“ док интерпретација која би означавала иницијацију или почетак радње није доступна за овај глагол.

У литератури постоји усаглашен став о томе да фазни комплемент у српском језику, по правилу, садржи имперфективни облик глагола (Antonić 2000; Ivić 1970, 1983; Krstić 2016; Piper et al. 2005, и други):

(17) а) Маша је почела да пева.

б) **Маша је почела да запева*.

⁹ У примеру (14) *узети* се понаша као модални глагол, док *стати* у примеру (15) означава физичко заустављање пре неке друге радње, што се не може посматрати као фаза (Duffley 1999, 2006; Milivojević 2021c).

¹⁰ За додатну дискусију о каузалној семантичкој компоненти значења глагола *кренути* видети рад Н. Миливојевић (Milivojević 2021c).

Премда је овакво теоријско становиште неупитно када је реч о примарним, или „правим“ аспектуалним глаголима, као у примерима (17а-б), ситуација у погледу секундарних аспектуализатора нешто је другачија. За нашу анализу значајан је темпорални идентитет комплемента, тј. његов темпорални однос са аспектуализатором. Док инфинитив најчешће стоји у односу симултаности (истовремености) са фазним глаголом (исти је случај и са именицом на позицији комплемента), конструкција *да* + презент стоји у постериорној темпоралној релацији према фазном глаголу (уп. нпр. Aljović 2000, internet; Karavesović 2015). Глаголи *крнути* и *узети* могу да се јаве са перфективним обликом глагола у допуни, док оваква конструкција није могућа са секундарним аспектуалним глаголом *стати*. Ипак, само *крнути* у оваквом контексту означава фазу, тј. модификује наступ радње.¹¹ Глагол *узети* има модалитетну денотацију намере, док *стати* не може да се јави као семантички непотпуни аспектуализатор са перфективним глаголом у допуни:

(18) а) Маша је крнула да запева.

б) Маша је узела да запева.

в) *Маша је стала да запева.

Овде ћемо се посебно осврнути на пример (18а). Оваква употреба глагола *крнути* на нивоу пропозиције двозначна је између модалитетне и фазне интерпретације. Модалитетно значење евидентно је већ на непосредном нивоу оптималног контекста „Маша је испољила намеру да запева“, док је за фазно потребно активирати динамичну компоненту глагола *крнути*, тј. интерпретацију просторног кретања „Маша се покренула да би запевала¹²“, што доводи до конфлације просторног кретања и фазе. Чињеница да је на позицији допуне почетно свршени глагол додатно наглашава компоненту кретања које директно узрокује почетак радње. Како наводи Миливојевић (Milivojević 2021c: 24-25) глагол *крнути*, чији је енглески еквивалент глагол *start*, јесте фазни модификатор који се односи на иницијални, припремни сегмент радње, тј. на њен наступ. Због своје „непосредне“ инхерентне семантике која је маркирана као динамична и каузална, фазна денотација овог глагола изразито често се везује за догађаје наглог или изненадног започињања и/или узроковања радње (*Маша је *почела/крнула да падне/заћути/заплаче/врисне/потрчи/прескочи* итд.). Захваљујући наглашеној каузалној семантици, *крнути* може да стоји и у контексту у ком не

¹¹ Лингвистички разлози исти су као у аргументацији примера (9)–(11).

¹² Нпр. учинила покрет да би запевала, отворила уста или на неки други начин покретом ставила до знања да ће запевати.

модификује укупну радњу исказану комплементом, већ само њен иницијални сегмент. Насупрот глаголу *кренути*, прави аспектуализатор *почети* не испољава ниједно од наведених својстава. Додатно, према синтаксичкој аргументацији коју предлаже Н. Аљовић (Алјовић 2000, интернет), уколико се глагол са префиксом (или уколико се неки други тренутни или неакузативни глагол који је перфективно маркиран) јави са неаспекатским значењем, он се може наћи на позицији комплемента аспектуалног глагола. У таквим случајевима, за конструкцију је важан *акционални*, а не аспектуални идентитет глагола, као и *однос постериорности* аспектуалног догађаја у односу на управни фазни глагол. Слично теоријско становиште заузима и М. Арад (Arad 1998). Арад предлаже *принцип синтаксичке кореспонденције* (енглески: *Structure Interpretation Correspondence*), према којем устаљене позиције синтаксичких аргумената имају доследне, „фиксиране“ семантичке интерпретације које су доступне само за те аргументе. Другим речима, специфичне темпоралне и/или аспектуалне интерпретације повезане су са специфичним структурним позицијама.

Будући да припадају поткласи аспектуалних глагола, секундарни аспектуализатори, као и остали чланови те класе, имају обавезну семантичку пресупозицију (Piper et al. 2005: 313). Лексичко-семантичка пресупозиција о започетости радње подразумева да се радња означена примарним аспектуализатором (нпр. глаголом *почети*) не може поништити синтаксичком негацијом (пример (19)); то је могуће само уколико се у реченици јави секундарни аспектуални глагол, на пример глагол *кренути* (пример (20)):¹³

(19) *Маша је почела да пева, али није запевала.

(20) Маша је кренула да пева, али није запевала.

Семантичка негација глаголског догађаја зависи од тога који од три посматрана глагола (и са којим додатним значењем!) се јавља у оквиру конструкције, као и од структуре фазног комплемента, што илуструјемо низом примера (21a-g):

¹³ А. Фрид (Freed 1979) истиче да се разлика у значењу између енглеских аспектуалних глагола *begin* и *start* огледа управо у чињеници да ова два глагола имају идентичну *пресупозицију* радње, али различите *последнице*: док *begin* означава почетак радње која се мора одиграти, *start* може означити почетак догађаја које се може „отказати“, што резултује *семантичком негацијом аспектуалног догађаја* (*event-cancellation*), као у примеру *Barbara started/*began to study for her exams last week but then she didn't do any studying* (Freed 1979: 71). Ауторка ову разлику у понашању два аспектуална глагола објашњава тиме што *begin* модификује нуклеус радње, док се *start* односи само на њен наступ. Сличан семантичко-синтаксички контраст постоји и у српском језику између глагола *почети* и *кренути* (уп. Milivojević 2021b, 2021c).

- (21) а) Маша је крнула/узела/*стала да пева, али није запевала.
б) Маша је ??крнула/?узела/*стала певати, али није запевала.
в) *Маша је крнула/узела/стала с певањем, али није запевала.
г) Кренуо је / узео је / *стао је да шутне лопту, али се саплео. (Milivojević 2021c: 26)

Док реченице (21а-в) илуструју прототипске инстанце *семантичке негације радње*, пример (21г) приказује *семантичку супституцију*. Миливојевић (Milivojević 2021c: 25–28) наводи да се два типа семантичке негације разликују по *начину* негирања радње: док се у случају прототипске семантичке негације (*event cancelling*) радња „отказује“, када дође до семантичке супституције (*event substitution*), радња се не отказује, већ се наставља на другачији, измењени начин, тј. бива замењена или „супституисана“ другом радњом. Ауторка дефинише лингвистичке услове за постојање семантичке негације радње и наглашава да се ова семантичка „операција“ дешава на синтаксичком нивоу уколико су сви потребни услови задовољени:

(22) Аспектуална радња може се отказати ако и само ако:

- 1) аспектуализатор узрокује/започиње радњу означену комплементом,
- 2) аспектуализатор модификује само наступ радње која је означена комплементом,
- 3) аспектуализатор и аспектуални догађај испољавају динамичку акционалност (Milivojević 2021c: 27).

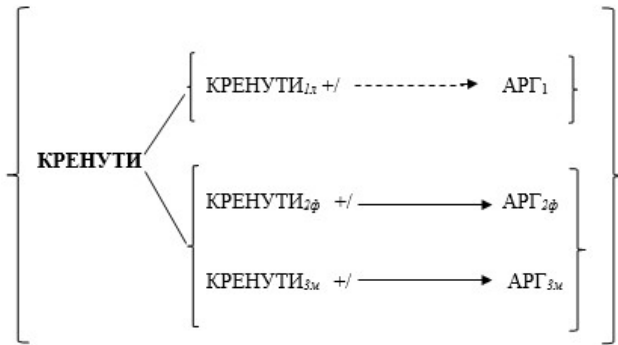
Из претходне дискусије о примерима, те из наведене формализације (22) следи да, од три посматрана секундарна аспектуализатора, једино глагол *крнути* може да се јави унутар аспектуалне конструкције која означава догађај који је могуће поништити или „отказати“ семантичком негацијом.

4.3. Лексичка спецификација секундарних аспектуализатора *крнути*, *узети* и *стати*

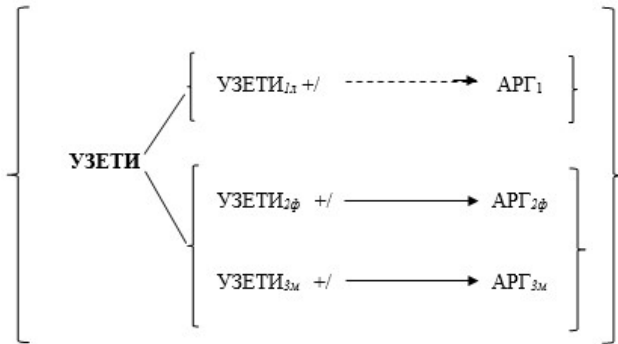
Према лексичко-семантичкој анализи Бет Левин (Levin 1993), лексичка спецификација глагола представља семантички формализам који обједињује сва његова значења у лексикону. На основу лексичке спецификације, могуће је предвидети структуру аргумената одређеног глагола те дефинисати његово укупно граматичко (и синтаксичко) понашање.

Из досадашње дискусије можемо закључити да се сва додатна значења глагола *кренути*, *узети* и *стати* реализују уз обавезно присуство фазног или модалног комплемента (+АРГ) на нивоу синтаксе, док је лексичка значења могуће изразити и без присуства унутрашњег аргумента ($\pm$ АРГ).

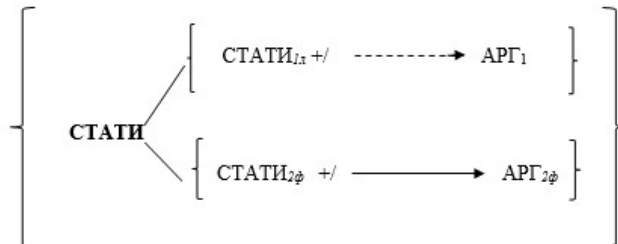
Јединствене лексичке спецификације глагола *кренути*, *узети* и *стати* приказане су на сликама 1, 2 и 3 (опционалност аргумента који се може јавити уз лексички глагол приказана је испрекиданом стрелицом):

Slika 1

Slika 2

Slika 3

5. Закључне напомене

У овом раду покушали смо да опишемо класу секундарних аспектуализатора у српском језику са становишта лексичке семантике, у оквиру лексичко-пројекционистичког теоријског модела. Показано је да су изведена значења (модално и/или фазно) чланова посматране класе глагола условљена лексичким значењима самосталних лексичких глагола *кренути*, *узети* и *стати*, те да се на истој основи темељи и њихово синтаксичко понашање.

Када се употребе као семантички непотпуни глаголи, *кренути* и *узети* могу имати модалну и фазну денотацију, док се глагол *стати* јавља само са денотацијом фазе. Глагол *кренути* маркиран је у погледу динамичне акционалности те каузалности, док је у погледу волитивности неутралан. Код секундарног аспектуалног глагола *узети* наглашена је интенционална компонента значења када се употреби као модални, те динамична акционалност када се јави као аспектуални глагол. Глагол *стати* са фазном денотацијом такође испољава динамичну акционалност и наглашава почетак радње. Док глагол *кренути* може да модификује наступ или нуклеус аспектуалног догађаја, *узети* и *стати* се, по правилу, односе на нуклеус радње, те им због тога није доступна могућност семантичке негације аспектуалног догађаја. У погледу аспектуалне комплементације, *кренути* има најслободније понашање, док глаголи *узети* и *стати* трпе одређена ограничења, тј. не могу се јавити са именским допунама. Сва описана својства секундарних аспектуализатора формализована су лексичким спецификацијама које обједињују сва доступна значења ових глагола на нивоу лексикона.

Најзначајнији допринос оваквог модела анализе јесте у томе што се њиме, уместо површинског, лексикографског описа глаголског значења омогућава формални поглед „из дубине“ те „предвиђање“ семантичког и синтаксичког понашања одређеног глагола, као и његово место унутар језичког система коме тај глагол припада. Питања која би се бавила доприносом спољашњег аргумента глагола оваквој конструкцији, финим разграничавањем денотативног спектра те стилско-функционалном анализом глагола *кренути*, *узети* и *стати* остављамо за неко будуће истраживање.

Извори

1. Витас, Душко, Милош Утвић (2013), „Корпус савременог српског језика (Срп-Кор), верзија СрпКор2013”, Група за језичке технологије Универзитета у Београду, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus> (датум приступа: 30. 3. 2021).

2. Стевановић, Михало, Светозар Марковић, Светозар Матић, Митар Пешикан (уред.) (1990), *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Друго фототипско издање у шест књига, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска.

Литература

1. Аљовић, Надира (2000), „Unaccusativity and Aspect in Serbocroatian”, *Proceedings of CONSOLE 8*, Leiden, Sole, 1–15.
2. Аљовић, Надира (2015), „Aspect of English Unaccusative Verbs”, https://www.researchgate.net/publication/277717216_Aspect_of_English_Unaccusative_Verbs [30. 3. 2021].
3. Антонић, Ивана (2000), „Аспектуална вредност предикације с фазним/модалним глаголом на примеру реченице с темпоралном клаузом“, *Јужнословенски филолог*, 56 (1–2): 3–101.
4. Антонић, Ивана (2001), *Временска реченица*, Сремски Карловци, Нови Сад:
5. Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
6. Arad, Maya (1998), „Are unaccusatives aspectually characterized?”, *MIT Working Papers in Linguistic* 32, 1–21.
7. Brinton, Laurel (1985), „Verb Particles in English: Aspect or Aktionsart?”, *Studia Linguistica*, 157–168.
8. Brinton, Laurel (1988), *The Development of English Aspectual Systems*, Cambridge: Cambridge University Press.
9. Goldberg, Adele (1995), *A Construction Grammar approach to argument structure*, Chicago: Chicago University Press.
10. Goldberg, Adele (2009), „Constructions and Semantic Frames”, In: Rappaport Hovav, M., E. Doron and I. Sichel (eds.). *Syntax, Lexical Semantics and Event Structure*. Oxford: Oxford University Press.
11. Dowty, David R. (1977), „Toward a Semantic Analysis of Verb Aspect and the English ‘Imperfective’ Progressive”, *Linguistics and Philosophy*, Vol. 1, Issue 1, 45–77.
12. Duffley, Patrick J. (1999), „The use of the infinitive and the -ing after verbs denoting the beginning, middle and end of an event”, *Folia Linguistica XXXIII/3-4*, 295–331.
13. Duffley, Patrick J. (2006), *The English gerund-participle in cognitive grammar*, Columbia, SC: Hornbeam Press.
14. De Swart, Henriette (1998), „Aspect shift and coercion”, *Natural Language & Linguistic Theory*, 16, 347–385.
15. Ивић, Милка (1961), „О појавама синтаксичке обавезности“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. VI, 180–190.
16. Ивић, Милка (1970), „О употреби глаголских времена у зависној реченици – презент с везником да“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XIII/1, 43–54.

17. Ивић, Милка (1972), „Проблематика српскохрватског инфинитива“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XV/2, 115–138.
18. Ивић, Милка (1983), *Лингвистички огледи*, Београд: Просвета.
19. Ивановић, Милена (2012), *Изражавање акционалности у украјинском и српском језику* [докторска дисертација], Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет.
20. Каравесовић, Дејан (2015), *Нефинитни глаголски комплементи у енглеском и њихови преводни еквиваленти у српском језику* [докторска дисертација], Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
21. Кљакић, Снежана (2020), *Семантичко-синтаксички међуоднос фазног глагола и комплемента у енглеском и српском језику – контрастивни приступ* [докторска дисертација], Нови Сад: Филозофски факултет.
22. Comrie, Bernard (1976), *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge: Cambridge University Press.
23. Comrie, Bernard (2004), *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press.
24. Крстић, Маја (2016), *Лексички крњи глаголи и њихова употреба у савременом руском и српском језику* [докторска дисертација], Нови Сад: Филозофски факултет.
25. Levin, Beth (1993), *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*, Chicago: The University of Chicago Press.
26. Levin, Beth (2000), „Aspect, Lexical Semantic Representation, and Argument Expression”, *BLS 26: General Session and Parasession on Aspect*, 413–429.
27. Миливојевић, Наташа (2016), *Konstrukcioni idiomi u engleskom i srpskom jeziku*, E-disertacija 10, Novi Sad: Filozofski fakultet. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-384-2>
28. Миливојевић, Наташа (2021а), „О аналитичким предикатима са глаголом *кренути* у српском језику: лексичко-пројекционистички приступ“, *Српски језик, студије српске и словенске*, 26, (1), Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 193–216.
29. Миливојевић, Наташа (2021б), „A contrastive account of phase verbs *begin* and *start* in English and Serbian”, *Наслеђе, Часопис за књижевност, језик, уметност и културу, темат Енглески језик у 21. веку: Теоријска и примењена гледишта*, 48, 203–218.
30. Миливојевић, Наташа (2021ц), „The event-cancelling semantics of the English aspectualizer *start* and its Serbian equivalent *krenuti*”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига XLVI-1, 31–46.
31. Мразовић, Павица, и Зора, Вукадиновић (1990), *Граматика српског језика за странце*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Добра вест.
32. Мразовић, Павица (2009), *Граматика српског језика за странце*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

33. Nagy, Tünde (2009), *The Semantics of Aspectualizers in English* (PhD dissertation), Debrecen University.
34. Nagy, Tünde (2016), *On Aspectualizers in English: A Corpus Based Approach*. Cluj-Napoca: Scientia Publishing House.
35. Новаков, Предраг (2005), *Глаголски вид и тип глаголске ситуације у енглеском и српском језику*, Нови Сад: Футура публикације.
36. Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић (2005), *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
37. Perlmutter, David M. (1978), „Impersonal passives and the unaccusativity hypothesis”, *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, Berkeley: University of California, 157–189.
38. Pustejovsky, James (1995), *The Generative Lexicon*, Cambridge, MA: MIT Press.
39. Rothstein, Susan (2004), *Structuring Events*, Oxford: Blackwell.
40. Степанов, Страхиња, и Каталин Озер (2016), „Из упоредне граматикологије: конструкције с модалним глаголима у уџбеницима српског/српскохрватског и немачког језика“, у: Костић Томовић, Ј., и др. (уред.), *У царству речи – језици и културе – Зборник у част проф. др Јовану Ђукановићу поводом 85. рођендана*, Београд: Филолошки факултет, 168–187.
41. Talmy, Leonard (1991), „Path to realization – via aspect and result”, *Proceedings of BLS 17*, 480–519.
42. Talmy, Leonard (2000), *Towards a Cognitive Semantics. Volume I: Concept Structuring Systems*, Cambridge, MA: MIT Press.
43. Freed, Alice (1979), *The Semantics of English Aspectual Complementation*, Dordrecht: D. Reidel.
44. Fucuda, Shin (2008), „Aspectual Verbs and the Aspect Phrase Hypothesis”, *San Diego Linguistic Papers*, 3, 11–31.
45. Hale, Ken, and Samuel Jay Keyser (1987), „Register variations in English: some theoretical observations”, *Journal of English Linguistics*, 20, 230–248.
46. Harley, Heidi (1999). „Denominal verbs and Aktionsart”, In: L. Pylkanen and A. van Hout (eds.). *Proceedings of the 2nd Penn/MIT Roundtable on Event Structure*, MITWPL: Cambridge, 73–85.
47. Harley, Heidi (2010), „How do verbs get their names? Denominal verbs, manner incorporation and the ontology of verb roots in English”, in: Erteschik-Shir, Nomi, and T. Rapoport (eds.). *The Syntax of Aspect: Deriving Thematic and Aspectual Interpretation*, Oxford Scholarship Online. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199280445.003.0003

Nataša R. Milivojević
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of English Studies

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF SECONDARY ASPECTUAL VERBS IN SERBIAN

Summary

The present research is an attempt at systematic and consistent formal analysis of lexical semantics of Serbian secondary aspectual verbs *krenuti*, *uzeti* and *stati*. Theoretical background of the research is the Lexical Projectionist Model proposed by B. Levin (1993), along with the primary postulates of aspectual event segmentation introduced by A. Freed (1979).

We claim that the primary lexical meaning of the verbs *krenuti*, *uzeti* and *stati* is the key to their capacity to appear with additional (modal and phase) denotations when they are used as complement-taking verbs. We propose formal lexical specifications which are to encode all the relevant semantic features and complement preferences for each verb under analysis, on the level of the lexicon.

Secondary aspectualisers also carry markers of inherent semantics which influence the way in which they denote *phase*: *krenuti* is additionally marked for dynamicity and causality, whereas *uzeti* and *stati* both express strong dynamic *Aktionsart* on the constructional (syntactic) level. In terms of event segmentation, *krenuti* modifies either the onset or the nucleus of the aspectual event, while *uzeti* and *stati* as a rule refer to its nucleus. Consequently, out of the three analysed verbs, only *krenuti* can appear with the complement whose event can be cancelled (cf. Duffley 2006, Nagy 2016, Milivojević 2021c).

► **Key words:** secondary aspectualiser, decomposed predicate, phase verb, phase complement, phase, argument structure, lexical specification.

Sources

1. Vitas, Duško, Miloš Utvić (2013), „Korpus savremenog srpskog jezika (SrpKor), verzija SrpKor2013”, Grupa za jezičke tehnologije Univerziteta u Beogradu, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus> (datum pristupa: 30. 3. 2021).
2. Stevanović, Mihalo, Svetozar Marković, Svetozar Matić, Mitar Pešikan (ured.) (1990), Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Drugo fototipsko izdanje u šest knjiga, Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Matica hrvatska.

References

1. Aljović, Nadira (2000), „Unaccusativity and Aspect in Serbocroatian”, *Proceedings of CONSOLE 8*, Leiden, Sole, 1–15.
2. Aljović, Nadira (2015), „Aspect of English Unaccusative Verbs”, https://www.researchgate.net/publication/277717216_Aspect_of_English_Unaccusative_Verbs [30. 3. 2021].
3. Antonić, Ivana (2000), „Aspektualna vrednost predikacije s faznim/modalnim glagolom na primeru rečenice s temporalnom klauzom“, *Južnoslovenski filolog*, 56 (1–2): 3–101.
4. Antonić, Ivana (2001), *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
5. Arad, Maya (1998), „Are unaccusatives aspectually characterized?“, *MIT Working Papers in Linguistic* 32, 1–21.
6. Brinton, Laurel (1985), „Verb Particles in English: Aspect or Aktionsart?“, *Studia Linguistica*, 157–168.
7. Brinton, Laurel (1988), *The Development of English Aspectual Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Goldberg, Adele (1995), *A Construction Grammar approach to argument structure*, Chicago: Chicago University Press.
9. Goldberg, Adele (2009), „Constructions and Semantic Frames”, In: Rappaport Hovav, M., E. Doron and I. Sichel (eds.). *Syntax, Lexical Semantics and Event Structure*. Oxford: Oxford University Press.
10. Dowty, David R. (1977), „Toward a Semantic Analysis of Verb Aspect and the English ‘Imperfective’ Progressive”, *Linguistics and Philosophy*, Vol. 1, Issue 1, 45–77.
11. Duffley, Patrick J. (1999), „The use of the infinitive and the -ing after verbs denoting the beginning, middle and end of an event”, *Folia Linguistica* XXXIII/3-4, 295–331.
12. Duffley, Patrick J. (2006), *The English gerund-participle in cognitive grammar*, Columbia, SC: Hornbeam Press.
13. De Swart, Henriette (1998), „Aspect shift and coercion”, *Natural Language & Linguistic Theory*, 16, 347–385.
14. Ivić, Milka (1961), „O pojavama sintaksičke obaveznosti“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. VI, 180–190.
15. Ivić, Milka (1970), „O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rečenici – prezent s veznikom *da*“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XIII/1, 43–54.
16. Ivić, Milka (1972), „Problematika srpskohrvatskog infinitiva“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XV/2, 115–138.
17. Ivić, Milka (1983), *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta.
18. Ivanović, Milena (2012), *Izražavanje akcionalnosti u ukrajinskom i srpskom jeziku*, [doktorska disertacija], Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet.

19. Karavesović, Dejan (2015), *Nefinitni glagolski kompleменти u engleskom i njihovи преводни еквиваленти u српском језику* [doktorska disertacija], Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
20. Kljakić, Snežana (2020), *Semantičko-sintaksički међуоднос фазног глагола i комплементa u engleskom i српском језику – контрастивни приступ* [doktorska disertacija], Novi Sad: Filozofski fakultet.
21. Comrie, Bernard (1976), *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge: Cambridge University Press.
22. Comrie, Bernard (2004), *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press.
23. Goldberg, Adele (1995), *Constructions: A Construction Grammar approach to argument structure*, Chicago: Chicago University Press.
24. Goldberg, Adele (2009), „Verbs, Constructions and Semantic Frames”, in: M. Rappaport Hovav, E. Doron and I. Sichel (eds.). *Syntax, Lexical Semantics and Event Structure*, Oxford: Oxford University Press.
25. Krstić, Maja (2016), *Leksički krnji глаголи i njihova upotreba u savremenom ruskom i српском језику* [doktorska disertacija], Novi Sad: Filozofski fakultet.
26. Levin, Beth (1993), *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*, Chicago: The University of Chicago Press.
27. Levin, Beth (2000), „Aspect, Lexical Semantic Representation, and Argument Expression”, *BLS 26: General Session and Parasession on Aspect*, 413–429.
28. Miliwojević, Nataša (2016), *Konstrukcioni idiomi u engleskom i српском језику*, E-disertacija 10, Novi Sad: Filozofski fakultet, <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-384-2>
29. Miliwojević, Nataša (2021a), „O analitičkim predikatima sa глаголом *krenuti* u српском језику: leksičko-projekcionistički приступ“, *Srpski jezik, studije srpske i slovenske*, 26, (1), Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd, 193–216.
30. Miliwojević, Nataša (2021b), „A contrastive account of phase verbs *begin* and *start* in English and Serbian”, *Nasleđe, časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu, temat Engleski jezik u 21. veku: Teorijska i primenjena gledišta*, 48, 203–218.
31. Miliwojević, Nataša (2021c), „The event-cancelling semantics of the English aspectualizer *start* and its Serbian equivalent *krenuti*”, *Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XLVI-1, 31–46.
32. Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990), *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
33. Mrazović, Pavica (2009), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
34. Nagy, Tünde (2009), *The Semantics of Aspectualizers in English* (PhD dissertation), Debrecen University.
35. Nagy, Tünde (2016), *On Aspectualizers in English: A Corpus Based Approach*. Cluj-Napoca: Scientia Publishing House.

36. Novakov, Predrag (2005), *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Futura publikacije.
37. Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović (2005), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika, Prosta rečenica*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
38. Perlmutter, David M. (1978), „Impersonal passives and the unaccusativity hypothesis”, *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, Berkeley: University of California, 157–189.
39. Pustejovsky, James (1995), *The Generative Lexicon*, Cambridge, MA: MIT Press.
40. Rothstein, Susan (2004), *Structuring Events*, Oxford: Blackwell.
41. Stepanov, Strahinja, Katalin Ozer (2016), „Iz uporedne gramatikologije: konstrukcije s modalnim glagolima u udžbenicima srpskog/srpskohrvatskog i nemačkog jezika“, u: Kostić Tomović, J., i dr. (ured.), *U carstvu reči – jezici i kulture – Zbornik u čast prof. dr Jovanu Đukanoviću povodom 85. rođendana*, Beograd: Filološki fakultet, 168–187.
42. Talmy, Leonard (1991), „Path to realization – via aspect and result”, *Proceedings of BLS 17*, 480–519.
43. Talmy, Leonard (2000), *Towards a Cognitive Semantics. Volume I: Concept Structuring Systems*, Cambridge, MA: MIT Press.
44. Freed, Alice (1979), *The Semantics of English Aspectual Complementation*, Dordrecht: D. Reidel.
45. Fucuda, Shin (2008), „Aspectual Verbs and the Aspect Phrase Hypothesis”, *San Diego Linguistic Papers*, 3, 11–31
46. Hale, Ken, and Samuel Jay Keyser (1987), „Register variations in English: some theoretical observations”, *Journal of English Linguistics*, 20, 230–248.
47. Harley, Heidi (1999). „Denominal verbs and Aktionsart”, In: L. Pylkanen and A. van Hout (eds.). *Proceedings of the 2nd Penn/MIT Rundatble on Event Structure*, MITWPL: Cambridge, 73–85.
48. Harley, Heidi (2010), „How do verbs get their names? Denominal verbs, manner incorporation and the ontology of verb roots in English”, in: Erteschik-Shir, Nomi and T. Rapoport (eds.). *The Syntax of Aspect: Deriving Thematic and Aspectual Interpretation*, Oxford Scholarship Online, DOI:10.1093/acprof:oso/9780199280445.003.0003

Преузето: 30. 8. 2021.
Корекције: 1. 10. 2021.
Прихваћено: 2. 10. 2021.

Слободанка С. Пртија¹
Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет

ГЕРУНД И ГЕРУНДИВ У ДЈЕЛИМА ТАЦИТА И ПЛИНИЈА МЛАЂЕГ

Апстракт: Герунд и герундив су глаголски облици који у себи садрже исти творбени формант -nd-. Кроз историјске периоде развоја латинског језика и код различитих римских писаца, употреба герунда, глаголске именице, и герундива, глаголског придјева, није била иста. Наше истраживање биће усмјерено на анализу герунда и герундива у дјелима два савременика и блиска пријатеља, Тацита и Плинија Млађег, који су живјели у другој половини I и почетком II вијека нове ере. Анализом ћемо обухватити два дјела која су жанровски, стилски и садржајно различита: Анале, Тацитово најуспјешније и најзрелије дјело, и Писма, сакупљена у девет књига Плинијеве збирке. Циљ нам је да откријемо на који начин, у коликој мјери и које облике герунда и герундива су поменути писци употребљавали и које су сличности и разлике ове употребе у Аналима и Писмима.

Кључне ријечи: *герунд, герундив, Плиније Млађи, Писма, Тацит, Анали.*

1. Увод

Плиније Млађи (С. Plinius Caecilius Secundus, 62-113) и Корнелије Тацит (Publius/Gaius Cornelius Tacitus, око 55-117/120) били су савременици и пријатељи. Обојица припадају сребрном вијеку римске књижевности, који обухвата период од Аугустове смрти (14. н. е.) до краја владавине цара Трајана (117. н. е.). Својим дјелима оставили су значајан траг у различитим књижевним жанровима - Плиније у епистографији, а Тацит у историографији. Плинијева збирка писама (*Epistulae*) садржи десет књига. Девет књига броји 247 писама која је Плиније вјероватно послао својим пријатељима, познаницима и члановима породице и која је касније, након извјесне стилске дораде, сам објављивао. Десета књига збирке садржи преписку Плинија и цара Трајана,

¹ slobodanka.prtija@ff.unibl.org

тј. 123 писма, од којих су 72 Плинијева, а 51 је Трајаново.² За анализу герунда и герундива послужиће нам писма из првих девет књига Плинијевог збирке. Званична писма између Плинија и цара Трајана из десете књиге изоставили смо из истраживања будући да је број герунда и герундива у њима незнатан. Корнелије Тацит оставио је иза себе бројна дјела, међу којима и историјско дјело *Анали* или *Од смрти божанског Аугуста* (*Annales* или *Ab excessu divi Augusti*) у 16 књига. *Анали* су најзрелије Тацитово дјело, које описује владавину царева јулијевско-клаудијевског рода од Аугустове смрти (14. н. е.) до смрти Неронове (68. н. е.). Управо смо *Анале* изабрали за истраживање јер је у њима Тацит на најбољи начин представио своје језичко-стилско умијеће. У *Аналима* Тацит је свој језик и стил довео до савршенства (Ljubišić 2019: 45). Како смо раније напоменули, Тацит и Плиније Млађи били су пријатељи, о чему свједочи и 11 писама у Плинијевој збирци (1.6; 1.20; 4.13; 6.9; 6.16; 6.20; 7.20; 7.33; 8.7; 9.10; 9.14).³

Плиније и Тацит употребљавали су у својим дјелима - сваки на свој начин и према својим стилским умијећима - глаголске облике герунд и герундив. Наша намјера јесте да истражимо на који начин и у коликој мјери су Плиније и Тацит употребљавали герунд и герундив, с обзиром на то да су се бавили различитим књижевним жанровима и оставили дјела различита стилски, језички и садржајно. Прије него пређемо на саму анализу употребе герунда и герундива у Плинијевим *Писмима* и у Тацитовим *Аналима*, укратко ћемо објаснити ове глаголске облике и различита размишљања о њиховом поријеклу и функцији у латинском језику.

2. Герунд и герундив

У граматикама латинског језика герунд и герундив објашњени су као глаголски облици - герунд као глаголска именица, а герундив као глаголски придјев. Наиме, герунд је глаголска именица која има само сингуларске облике именица II деklinације, осим номинатива, чију функцију надопуњује инфинитив презента актива.⁴ Латинском герунду одговара у српском језику глаголска

² Ова преписка Плинија и цара Трајана вођена је између 110. и 113. године, када је Плиније Млађи обављао дужност намјесника у римској провинцији Битинији и Понту на Црном мору.

³ О блискости њиховог пријатељства свједочи дио у Плинијевом писму: „Како ме радује што ће једном наши потомци, ако буду марили за нас, свуда говорити у каквој смо слози, искрености и оданости живјели” (7.20.2).

⁴ Типична употреба герунда у појединим падежима била би сљедећа: генитив герунда често стоји уз одређене именице (*ars vivendi*) или уз *causa* и *gratia* да искаже намјеру (*Puer legendi causa*

именица на *-ње* (*читање, писање*). Герундив је глаголски придјев који по облику одговора латинским придјевима I и II деклинације на *-us, -a, -um*.⁵ Значајну функцију герундив има у конструкцији перифрастичне конјугације пасивне, чији је саставни дио заједно с облицима помоћног глагола *sum esse fui*. Међутим, треба нагласити да у нашем истраживању нећемо бројати облике герундива који су саставни дио ове конструкције, него само оне који у реченици стоје самостално као глаголски придјеви.

О поријеклу герунда и герундива постоје различита мишљења и идеје, којима се овдје нећемо детаљније бавити јер би то излазило из оквира наших постављених циљева, али ћемо поменути само да је већина научника сагласна у томе да је герундив старији од герунда. На овакву тезу упућује и чињеница да су у индоевропској породици језика глаголски придјеви нужности раширенији много више од герунда, глаголске именице (Jasanoff 2006: 198).⁶ Један од аргумената да се предност да герундиву јесте и то што је он посвједочен и у италским дијалектима те да је вјероватно имао исти извор као и латински герундив (Poultney 1980: 35). И поред тога, један од разлога због којих ипак нико не може са сигурношћу одговорити на питање који је од ових глаголских облика старији била је чињеница да оба ова облика, и герунд и герундив, дијеле исти морфолошки суфикс *-nd-* и да није забиљежен никакав прелазни облик.⁷ Међутим, и поред заједничког суфикса, ови глаголски облици разликују се

---

in bibliothecam venit); датив герунда означава спремност, прикладност или намјену и употребљава се уз одређене глаголе или изразе (*studeo, operam do; diem dico; praeficio* и др.) или придјеве (*idoneus, aptus, accommodatus, necessarius* и сл.). Међутим, умјесто датива често стоји *ad* + акузатив герунда. Акузатив герунда стоји с приједлогом, најчешће са *ad*, и означава сврху, намјеру и циљ (Nuntius Romam *ad consulendum* tedit). Аблатив герунда без приједлога изражава средство или начин вршења радње и преводимо га инструменталом или глаголским прилогом на *-hu* (*Deliberando discitur sapientia*). Аблатив такође може да стоји с приједлозима *ab, de, ex* и *in* (*In iudicando mala est celeritas*).

⁵ Герундив или партицип нужности (*participium necessitatis*) има пасивно значење и означава радњу коју треба вршити. Може се употребљавати атрибутно (*res agenda*) или предикатно с очитим субјектом (*delenda est Carthago*) или безлично (*nunc est bibendum*). Наиме, уобичајена употреба герундива јесте када уз себе има неку именицу с којом се слаже у роду, броју и падежу (*Paratus ad discendam linguam*).

⁶ Детаљније о поријеклу герунда и герундива види Jasanoff 2006: 195-208; Horton-Smith 1894: 194-216.

⁷ Поред латинских глагола на *-ndo*, најпродуктивнија категорија латинских облика који садрже суфикс *-nd-* јесу управо герунд и герундив. Расправе су се водиле око фонологије облика *-nd-* и питања развоја функција ова два глаголска облика те првенства једног наспрам другог. Пултни у свом раду износи различите теорије о поријеклу суфикса *-nd-*, као и о поријеклу герундива и герунда (Poultney 1980: 33-41).

и по томе што је герунд активни облик, а герундив има, у већини случајева, пасивно значење.⁸

Кроз историјске периоде развоја латинског језика и код различитих римских писаца, употреба герунда и герундива није била иста.⁹ Кирк наглашава да су у ранијем латинском језику герунди чешћи од герундива, ако су употребљени без објекта. Наиме, важну разлику у употреби једног или другог облика чини присуство или одсуство објекта. Ако објекта нема, герунд је имао предност, а уколико објект постоји, онда се прије свега употребљавао герундив (Kirk 1942: 297).¹⁰ У најстаријим званичним, правним и религијским текстовима слагање герундива с објектом било је обавезно. У њима не постоји герунд с објектом у акузативу.¹¹ Слично је и у најстаријим епиграфским текстовима са сатурнијским стиховима, у којима такође стоји герундив умјесто герунда с објектом (Miller 2000: 303).

Циљ нашег истраживања јесте да упоредимо употребу герунда и герундива код два писца који припадају каснијем периоду римске књижевности и да кроз конкретне примјере из њихових дјела, *Писама* и *Анала*, покажемо које облике и на који начин су Плиније и Тацит употребљавали ову глаголску именицу и придјев те које су сличности и разлике њихове употребе код ова два савременика и пријатеља. Значајан допринос истраживању о герунду и герундиву у

⁸ На основу синтаксичке употребе ова два облика у латинском језику, Ангелина Кетелин анализира синтаксички и семантички процес који је довео од једног граматичког стања до другог. Наиме, она тврди да герундив има не само пасивно него и активно значење зависно од синтаксичког контекста (Catalin 2008: 197-206). Треба напоменути да у случајевима када долази до замјене герунда герундивом, разлика у превођењу и једног и другог примјера не постоји, тј. герундив преводимо као и активни герунд. На примјер, значење реченице са герундивом *Argentum poscit pro liberanda amica* исто је као и реченице с герундом *Argentum poscit pro liberando amicam*.

⁹ Плетнерова анализа герунда и герундива код Плаута и Теренција у часопису *The American Journal of Philology* показује да је у ранијем периоду герунд чешће употребљаван од герундива. Потпуно супротну употребу налазимо у тзв. сребрном вијеку, када преовлађује употреба герундива (Platner 1893: 483-490; уп. Horton-Smith 1894: 194).

¹⁰ Кирк наводи да овај однос употребе герундива и герунда с објектом код Плаута износи 40 : 15, код Теренција 20 : 12, у Катоновом приручнику *De agricultura* 13 : 0, а код Луцилија 5 : 0 у корист герундива (Kirk 1942: 297).

¹¹ Постоје мишљења да је герунд с објектом у акузативу умјесто герундива каснија иновација, јер се почиње чешће јављати код Тита Ливија и у поклаасничном латинском језику (Miller 2000: 305). Наиме, у латинском језику позната је замјена герунда герундивом. Ова замјена обично се дешава када уз герунд прелазног глагола стоји објекат у акузативу. Притом објекат прелази у падеж герунда задржавајући свој број (сингулар или плурал), а герунд се претвара у герундив, који се као атрибут слаже с именицом уз коју стоји у роду, броју и падежу (Šijački-Maneвић 1996: 253; Gortan, Gorski, Pauš 1987: 252-253).

Плинијевим писмима и Тацитовом историјском дјелу дају нам радови из давне 1888. године. Наиме, Плетнер (S. B. Platner) у часопису *The American Journal of Philology* исте године, али у различитим свескама (vol. 9, no. 2; vol. 9, no. 9), објављује радове у којима само таксативно набраја мјеста у *Писмима* и *Аналима* на којима Плиније и Тацит употребљавају герунд и герундив.

3. Герунд и герундив код Плинија Млађег

Како смо раније напоменули, анализу герунда и герундива спровели смо у писмима првих девет књига Плинијеве збирке. У овој анализи слиједићемо прво употребу герунда кроз падеже, а затим и глаголског придјева герундива, и за сваки од њих дати одговарајући примјер. Наводићемо не саме издвојене облике герунда и герундива него читаву реченицу како бисмо видјели и контекст њихове употребе. Уз то, додаћемо и превод и могуће начине на које ови глаголски облици могу бити представљени у српском језику. Као извор латинског текста Плинијевих *Писама* користимо Тојбнерово издање из 1896. године, које је приредио Хенрик Кајл, а све наведене примјере из писама превела је на српски језик ауторка овог чланка.

Герунд.

Генитив герунда који стоји уз *одређену именицу* у Плинијевим писмима веома је чест. Наиме, више од половине случајева (58%) од укупног броја употребљених облика герунда припада генитиву с именицом. Избројали смо 90 генитива герунда, од којих 48% припада онима који стоје уз само шест именица. Ове именице, уз које се генитив герунда појављује више од пет пута, јесу: *causa*, *tempus*, *ratio*, *ius*, *necessitas* и *studium*. Навешћемо примјере уз *causa* (13) и *tempus* (9), којих је и највише:

Itaque has *recitandi causas* sequor... (5.3.8).

„Стога слиједим ове **разлоге** за *рецитовање*...”

Plerique in stationibus sedent **tempusque audiendi** fabulis conterunt (1.13.2).

„Већина их сједи на јавним мјестима и проводи **вријеме** за *слушање* у препричавањима.”

Генитив герунда с придјевом, за разлику од претходног случаја, налазимо само на два мјеста у писмима (2.10.7; 4.7.5). У овом другом писму Плиније

понавља изјаву Херенија Сенециона упућену његовом противнику Регулу, која је у супротном смислу измијењена позната Катонова тврдња о говорнику.¹²

Itaque Herennius Senecio mirifice Catonis illud de oratore in hunc e contrario vertit „Orator est vir malus dicendi imperitus” (4.7.5).

„Стога Хереније Сенецион оно што је Катон дивно рекао за говорника окреће у супротном смјеру на Регула: Овај говорник је лош човјек, **невјешт** у *говорењу*.”

Генитив герунда с одређеном именицом може да стоји уз *акузатив* неодређене, личне или показне замјенице, затим уз *акузатив* придјева, именице или уз односну реченицу. У Плинијевим писмима таквих генитива налазимо на 27 мјеста (17% од укупног броја употребљених герунда у писмима).

Quamquam non habeo propositum illum reprehendendi, sed hunc tuendi (9.19.7).

„Ипак немам **намјеру** да онога кудим, већ овога да браним.”

У сљедећој реченици налазе се два герунда која се вежу за двије односне реченице:

Tantus audiendi quae fecerint pudor quibus nullus faciendi quae audire erubescunt (9.27.2).

„Толики **стид** су осјећали да слушају оно што су учинили, али га нису осјећали да чине оно због чега се **стиде** слушати.”

Герунд с приједлозима није тако чест у Плинијевим писмима. У њима највише налазимо *акузатив* герунда с приједлогом *ad* (16) и *аблатив* са *in* (8). Само је један примјер *аблатива* герунда који стоји с приједлогом *a*.

Nam stultissimum credo ad imitandum non optima quaeque proponere (1.5.13).

„**Вјерујем** да је најглупље *опонашати* оно што није најбоље што се нуди.”

У свим случајевима герунд с приједлогом *ad* долази послвије глагола, осим у писму 24 осме књиге када долази уз придјев (**valentior** апор *ad optinendum*, 8.24.6).

Датив герунда нисмо пронашли у девет књига Плинијевих писама.

Аблатив герунда без приједлога, који означава начин или средство, налазимо на само осам мјеста у свих девет књига писама.

¹² Orator est vir bonus dicendi peritus (Quint. Inst. 12.1.1).

Mihi tamen hoc unum non persuadet, satius esse ista facere quam cum illo dies totos *audiendo discendoque* consumere (1.10.11).

„Ипак ме не може убиједити у то да је боље радити него проводити читаве дане с њим *слушајући* га и *учећи*.”

Из овог прегледа герунда у појединим падежима који се јављају у Плинијевим писмима, уочавамо да је далеско највећи број генитива, како оног који долази уз одређену именицу (90), тако и оног који са именицом зависи од неког објекта у акузативу (27). Занемарљив је број аблатива (16) и акузатива герунда (16), док датива не налазимо ни у једном писму.

Герундив.

Генитив *герундива* с именицом може да стоји уз неку другу именицу или пријдев, од којих зависи. Ових генитива герундива код Плинија налазимо на 15 мјеста, од којих само један зависи од пријдева (2.11.3).

Nascebatur ex his **exercitatio** quaedam *contemnendae pecuniae* (1.8.8).

„Из овога се изродила **навика** да на неки начин *треба да презирем новац*.” Треба напоменути да се од овог укупног броја герундива генитив плурала глагола *repeto* (*repetundarum*) са именицом *lex* јавља пет пута у писмима (2.11.3; 2.19.8; 4.9.16; 6.5.2; 6.29.9). Наводимо примјер у 11. писму друге књиге, у којем се поред *repetundarum* налази и други герундив уз пријдев *peritus*:

Respondit Fronto Catius deprecatusque est ne quid ultra *repetundarum legem* quaeretur, omniaque actionis suae vela, vir *movendarum lacrimarum peritissimus*, quodam velut vento miserationis inplevit (2.11.3).

„Одговорио је Фронто Катије и замолио да се не доноси пресуда на основу **закона о изноуђивању**, а тај човјек, **веома вјешт у изазивању суза**, раширио је сва једра свог говора на вјетру сажалења.”

Како видимо, генитиве герундива, у поређењу са генитивом герунда, у Плинијевим писмима налазимо у далеко мањем броју.

Датив герундива није чест код Плинија и налазимо га на само четири мјеста (1.8.7; 2.1.9; 7.31.4 (двапут)), што чини 3% од укупног броја герундива у писмима. Он стоји с именицом послје неког глагола или пријдева и има функцију намјерне реченице. У 31. писму седме књиге уз партицип перфекта (*adsumptus*) налазе се два датива герундива:

...a Corellio nostro ex liberalitate imperatoris Nervae *emendis dividendisque agris* adiutor **adsumptus** (7.31.4).

„...наш Корелије га је, уз помоћ цара Нерве, **изабрао** као помоћника *при куповини и подјели земљишта*.”

Герундив *послије одређених глагола* употријебљен је у пасивном значењу како би означио објект њихове радње. Овакав герундив налазимо на 15 мјеста у писмима *послије сљедећих глагола: curare, dare, praeberere, permittere, tradere, mittere, ferre, habere и prodere.*

Erat autem antiquitus institutum ut a maioribus natu non auribus modo verum etiam oculis disceremus quae *facienda* mox ipsi ac per vices quasdam *tradenda* minoribus **haberemus** (8.14.4).

„Од давнина је постојао обичај да смо од старијих не само ушима него и очима учили оно што **бисмо** и сами **морали чинити** и опет даље *преносити* потомцима.”

Док у горњем примјеру налазимо герундиве у акузативу плурала средњег рода (*facienda, tradenda*), у сљедећем су они у акузативу сингулара мушког рода (*legendum, ediscendum*) као именица *liber*, уз коју стоје.

In summa, extorquebo et librum *legendumque*, immo *ediscendum mittam* tibi (6.21.7).

„Укратко, узеоћу му силом књигу и **послаћу** ти је *да је прочиташ*, па чак *да је научиш напамет*.”

Герундив *као атрибутни придјев* без блиске везе са глаголом, као што је случај у претходним примјерима, налазимо у Плинијевим писмима у нешто већем броју. Наиме, избројали смо 35 оваквих атрибутивних придјева или 30% од укупног броја герундива које је Плиније употријебио у девет књига својих писама.

Ita, si *silenda* feceris, factum ipsum, si *laudanda* non sileas, ipse culparis (1.8.15).

„Ако си учинио нешто што *треба прећутати*, прекорено је сâмо дјело; ако би прећутао оно што *треба хвалити*, сâм би био прекорен.”

Герундиви *с приједлозима* заступљени су у Плинијевим писмима у готово истом броју (34) као и претходни, који имају функцију атрибутивних придјева. Највећи број ових герундива стоји уз приједлоге *ad* (17) и *in* (14), док их је уз *ob* (2) и *de* (1) незнатан број.

Incitantur enim homines *ad cognoscenda* quae differuntur (9.27.2).

„Наиме, људе подстиче жеља да *сазнају* оно што им је ускраћено.”

У следећем примјеру приједлог *in* стоји уз именицу и герундив, који су у аблативу плурала:

Et sane de posteris et his pluribus cogitanti hic quoque *in conditionibus deligendis* ponendus est calculus (1.14.9).

„И, заиста, онај који размишља о потомцима, и то оним многобројним, треба да поведе рачуна о *одабиру приликом женидбе*.”

Ако упоредимо ове герундиве са раније поменутиим герундима који такође стоје с приједлозима, видимо да је герундива готово двоструко већи број.

Аблатив герундива и именице употријебљен је послје глагола који су у вези са одвајањем и средством. Он није чест код Плинија и налазимо га на само три мјеста у писмима (1.23.2; 5.5.3; 8.5.2).

Quamvis enim *agendis causis distringeretur*, scribebat tamen exitus occisorum aut relegatorum a Nerone,... (5.5.3).

„Премда је био **растрзан вођењем парница**, ипак је писао о крају оних које је Нерон убио или прогнао,...

Уколико се осврнемо на горњу анализу герунда и герундива у писмима Плинија Млађег, примијетићемо да је Плиније нешто већу предност дао глаголској именици герунду (152), од којег највећи број припада генитиву герунда с одређеним именицама, нарочито с *causa* и *tempus*. Од герундива (106) значајно мјесто заузимају герундив као атрибутни придјев и герундив који стоји уз приједлог. Као што смо видјели, то су у највећем броју акузатив герундива уз приједлог *ad* и аблатив герундива уз *in*.

4. Употреба герунда и герундива код Тацита

На који начин и које облике герунда и герундива је најчешће употребљавао Корнелије Тацит, приказаћемо анализом његовог најзрелијег и стилски најуспјешнијег дјела *Анали* или *Од смрти божанског Аугуста*, како смо и нагласили у уводном дијелу. Анализу ћемо започети, као у случају Плинијевих писама, прегледом падежа герунда, а затим и герундива уз изабране примјере и превод на српски језик. Овом приликом користићемо латински текст *Анала* у оксфордском издању које је приредио Чарлс Фишер, а као превод на српски језик послужиће нам онај Љиљане Црепајац.

Герунд.

Генитив герунда у Тацитовим *Аналима* налазимо уз одређене именице, како је било и уобичајено. Избројали смо 39 именица уз које стоји генитив герунда, а издвојићемо овдје њих седам уз које герунд стоји више од два пута. То су: *causa*, *cupido*, *species*, *copia*, *spes*, *vis* и *necessitas*. Оваквих примјера генитива герунда уз одређене именице налазимо на 77 мјеста у *Аналима*, што чини 42% од укупне употребе герунда у овом Тацитовом дјелу.

Constat Haterium, cum *deprecandi causa* Palatium introisset ambulantisque Tiberii genua advolveretur, prope a militibus interfectum quia Tiberius casu an manibus eius inpeditus prociderat (1.13).

„Познато је да Хатерија, када је дошао у Палатиј да моли за опроштај, и пао пред ноге Тиберију, који се туда шетао, замало нису убили војници јер је Тиберије, да ли саплевши се о његове ноге или случајно, пао на земљу” (Tacit 2006: 46).

Како видимо, именица *causa*, која уз генитив такође има функцију приједлога *због, ради*, овдје је преведена намјерним везником *да*.

Сљедећи примјер герунда стоји уз именицу *spes*:

Primas *dominandi spes* in arduo: ubi sis ingressus, adesse studia et ministros (4.7).

„Први **корац** *ка слави* су стрми, али када се једном попнеш, наћи ћеш и подршку и помагаче” (Tacit 2006: 142).

Генитив герунда налазимо не само уз именице него и уз *придјеве*. За разлику од Плинија, овакве примјере налазимо много чешће код Тацита.¹³ Наиме, у *Аналима* постоји 11 генитива герунда уз девет придјева (*nescius* (трипут), *ambiguus*, *prudens*, *validus*, *melior*, *avidus*, *vetus*, *peritus* и *insolens*).

Nihil intermissa navigatione hiberni maris Agrippina Corcyram insulam advehitur, litora Calabriae contra sitam. Illic paucos dies *componendo animo* insumit, violenta luctu et *nescia tolerandi* (3.1).

¹³ У ранијем латинском језику употреба генитива герунда и герундива уз придјеве била је углавном ограничена на два придјева: *cupidus* и *studiosus*. Овима Цицерон додаје још шест придјева, Цезар *insuetus*, а Салустије *avidus*. Са Титом Ливијем број придјева расте, па тако у његовом дјелу *Од оснивања Рима (Ab Urbe condita)* налазимо герунде и герундиве уз ове придјеве: *avidus*, *cupidus*, *memor*, *immemor*, *peritus*, *imperitus*, *potens*, *impotens* и *studiosus* (Steele 1906: 288).

„После срећне пловидбе морем, по зими, стигне Агрипина на острво Коркиру, преко пута калабријске обале. Тамо проведе неколико дана *да се смири и прибере*, јер је била сувише плаха у свом болу и *није знала како да га поднесе*” (Tacit 2006: 108).

У овој посљедњој реченици Тацит не употребљава само генитив герунда уз пријдев *nescius*, који је овдје преведен глаголом, него и аблатив герундива с именицом уз глагол *insuto* (*comproiendo animo*), о чему ћемо касније писати.

Генитив герунда, који зависи од именице и употријебљен је транзитивно уз *објекат у акузативу*, налазимо на 29 мјеста у *Аналима*. Овај објекат може бити именица (23) или, рјеђе, пријдев (6).

Tum extrema Asiae Perinthumque ac Byzantium, Thraecias urbes, mox Propontidis angustias et os Ponticum intrat, **cupidine** veteres locos et fama celebratos noscendi (2.54).

„Из жеље да упозна древна прослављена места, (Германик) пређе у Азију, њену најистуренију тачку, потом посети трачке градове Перинт и Бизант, прође кроз Пропонтидски теснац и пролаз за Понт” (Tacit 2006: 95).

У сљедећем примјеру уз именицу *cupido* стоји генитив герунда и суперлатив *suprema* у акузативу плурала средњег рода.

Igitur **cupido** Caesarem invadit *solvendi suprema* militibus ducique,... (1.61).

„У Германику се пробуди жеља да ода последње почаст борцима и војсковођи,...” (Tacit 2006: 65).

Герунд с приједлозима налазимо у Тацитовим *Аналима* у много мањој мјери него у Плинијевим писмима. Забиљежили смо само два приједлога уз које стоји герунд акузатива (*ad*, 13) и аблатива (*in*, 1).

Sed mitigavit Seianus, non Galli amore verum ut cunctationes principis operiretur, **gnarus** lentum *in meditando*,... (4.71).

„Сејан га умири, не из љубави према Галу, већ да сачека шта ће донети царско оклевање, *знајући да* Тиберије споро *доноси одлуке*,...” (Tacit 2006: 169).

Поред овог јединог примјера с приједлогом *in*, бројнији су герунди акузатива уз приједлог *ad*. Они могу доћи послје глагола, именице или пријдева.

Sed fama classis amissae ut Germanos ad spem belli, ita Caesarem *ad coercendum* erexit (2.25).

„На глас да је флота пропала појави се код Германа нада да ће моћи поново да земетну рат. Цезара то *подстакне да предузме противмере*” (Tacit 2006: 82).

Оваква употреба герунда с приједлозима заступљена је са 7% од укупног броја употријебљених герунда у Тацитовим *Аналима*.

Датив герунда код већине римских писаца јавља се веома ријетко.¹⁴ Како смо видјели, нема их ни у Плинијевим писмима, а у Тацитовим *Аналима* налазимо га на само три мјеста у функцији да означи сврху или објекат (3.72; 13.11; 15.16).

Adicit iure iurando Pacti cautum apud signa, adstantibus iis quos *testificando* rexmisisset, neminem Romanum Armeniam ingressurum donec referrentur litterae Neronis an paci adnueret (15.16).

„Написао је још да се Пет, пред бојним знацима и *пред сведоцима* које је краљ послао, заклео да ниједан Римљанин неће ступити на тле Јерменије док не стигне Неронова одлука да ли потврђује мир” (Tacit 2006: 296).

Аблатив герунда без приједлога, као у Плинијевим писмима, означава начин или средство. Међутим, оно што Тацита одваја од Плинија јесте управо ова употреба аблатива без приједлога, који може да стоји уз објекат у акузативу, уз односну реченицу или уз другу ријеч или израз. Аблатив се појављује у *Аналима* 57 пута, што чини 29% од укупног броја герунда. У односу на овај број, његова употреба у Плинијевим писмима је занемарљива (8).

Egitque grates Fonteio Agrippae et Domitio Pollioni quod *offerendo filias* de officio in rem publicam certarent (2.86).

„Истовремено се захвали Фонтеју Агрипи и Домицију Полиону што *су понудили своје кћери*, надмећући се у служби држави” (Tacit 2006: 106).

У сљедећем примјеру аблатив герунда веже се уз односну реченицу која има функцију објекта:

Addidit munificentiam Caesar, **quantum quis damni professus erat exsolvendo** (2.26).

„Њихову радост повећа Цезарова дарезљивост: свима је *надокнадио сву штету коју су пријавили*” (Tacit 2006: 83).

Поред претходних примјера, који показују да уз аблатив герунда може да стоји објекат или зависна реченица, постоје такође аблативи који стоје самостално, без неке ријечи или реченице уз коју се вежу. Таквих аблатива герунда избројали смо десет у Тацитовом историјском дјелу.

¹⁴ Према табели коју Бернард Ален доноси у свом раду, видимо да у Цезарова два мемоарска дјела и у 11 анализираних Цицеронових говора нису посвједочени дативи герунда, а код Корнелија Непота налази се само један (Allen 1910: 214).

Ut perfecta sunt castra, inrepere paulatim militaris animos *adeundo, appellando*; simul centuriones ac tribunos ipse deligere (4.2).

„Кад је логор био готов, Сејан се полако увлачио у душу војницима, *ишло међу њих, ословљавао их по имену*; у исто време почео је сам да бира центурионе и трибуне” (Tacit 2006: 140).

Герундив.

Генитив *герундива* који стоји с именицом може да буде зависан од неке друге именице, глагола или придјева. У *Аналима* су нађена 72 генитива или 22% од укупног броја, а Тацит их највише употребљава уз неку другу именицу (45).

Bellum ea tempestate nullum nisi adversus Germanos supererat, *abolendae magis infamiae* ob amissum cum Quintilio Varo exercitum quam *cupidine proferendi imperii* aut dignum ob praemium (1.3).

„У то време није започињан никакав рат, једино је настављен рат против Германа, *више зато да би се спрала срамота* због војске изгубљене са Квинтилијем Варом него *због жеље да се држава прошири*, или другог каквог достојног циља” (Tacit 2006: 40).

У овој реченици употријебљена су два генитива *герундива* уз именице с којима се слажу у роду, броју и падежу, а оба зависе од именице *cupido*.

У следећем примјеру генитив сингулара *герундива* стоји уз редни број *primus*:

Latiaris, ut rettuli, praecipuus olim circumveniendi Titii Sabini et tunc *luendae roeanae primus* fuit (6.4).

„Лацијар је, као што сам испричао, био некада главни мајстор сплетке против Титија Сабина, а сада је **први** имао *да искуси казну*” (Tacit 2006: 178).

Додаћемо још да се од десет примјера генитива *герундива* чак у осам појављује глагол *repeto* у генитиву плаурала (*repetundarum*: 3.33; 3.66; 3.70; 11.7; 13.30; 14.28; 14.46, 16.21).

Датив герундива и именице, који стоје уз глаголе или придјеве, у *Аналима* заузима запажено мјесто. Овај датив, за разлику од Плинија, који му не придаје много пажње (само четири примјера у девет књига писама), Тацит употребљава на 122 мјеста (37% од укупног броја *герундива*), од којих 93 пута послије глагола, а 29 послије неког придјева.

Sed veteris populi Romani prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt; *temporibusque* Augusti *dicendis non defuere* decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrentur (1.1).

„Некадашње успоне и кризе римског народа описали су славни писци, а и за приказивање Аугустова доба **нашло се** сјајних талената, док их није застрашило полтронство, које је све више отимало даха” (Tacit 2006: 39).

Сљедећи датив герундива стоји уз глагол, тј. партицип перфекта:

Interea *conferendis pecuniis pervastata* Italia, provinciae eversae sociique populi et quae civitatum liberae vocantur (15.45).

„За то време, *да би се сакупила потребна средства, исцеђена је* Италија, упропаћене провинције, савезници и такозвани слободни градови” (Tacit 2006: 306).

Наведени примјери датива герундива који долазе уз глаголе, као и сљедеће реченице са герундивима, који зависе од придјева *aptus* и партиципа перфекта *paratum*, имају намјерно значење, како их с правом преводилац и представља у српском језику.

Is gratia Augustae floguerat, **aptus adliciendis** feminarum *animis*,... (5.2).

„Свој успех дуговао је Фурије наклоности Аугустиној: **умео је да се умилу женама**,...” (Tacit 2006: 171).

Други примјер с партиципом перфекта гласи:

Se caelibem, orbum, nuptiis et *adoptando Britannico paratum* (11.26).

„Он, Силије, без жене, без деце, **спреман је да се њоме ожени и усвоји Британика**” (Tacit 2006: 211).

Герундив употријебљен у пасивном значењу последије одређених глагола није тако чест код Тацита. Наиме, налазимо га седам пута уз сљедеће глаголе: *praebere, ferre, permittere, habere* и *sumere*. Како видимо, глаголи су исти они које је у овој функцији употребљавао и Плиније, осим глагола *sumere*, који не налазимо у писмима.

Spectatus et Sacrovir intecto capite pugnam pro Romanis ciens ostentandae, ut ferebat, virtutis: sed captivi ne incessetur telis *adgnosendum se praeuisse* arguebant (3.14).

„Видео се и Сакровир како се, откривене главе, бори на страни Римљана да би, како је говорио, показао своју храброст. Али заробљеници су говорили

да се показао зато да би га Гали препознали и да га не би копљима гађали” (Тацит 2006: 124).

Други примјер герундива, који зависи од глагола *ferre*, налази се у акузативу плурала средњег рода заједно са придјевом *multa*:

Nec omnia apud priores meliora, sed nostra quoque aetas *multa* laudis et artium *imitanda* posteris **tulit** (3.55).

„Није све ни код наших старих било боље него данас. И наше доба је донело много доброг и лепог потомству за узор” (Тацит 2006: 130).

Герундив као атрибутни придјев употребљен је и у Тацитовим *Аналима* без блиске везе с глаголом. Налазимо га у мањем проценту (6%) него у Плинијевим писмима (31%). Оваквих примјера герундива као атрибутног придјева избројали смо код Тацита укупно 21.

Inerant et alia huiusce modi stolidi vana, si mollius acciperes, *miseranda* (2.30).

„Било је још таквих будалаштина, блаже речено ствари достојних сажаљења” (Тацит 2006: 84).

Герундив и именица с приједлогом нису ријетки у *Аналима*. Наиме, таквих герундива је 84, који стоје уз један од сљедећих приједлога: *ad*, *ob*, *de*, *in*, *a* и *super*. Ово би износило 26% од укупног броја употребљених герундива у Тацитовом дјелу. Највећи број герундива стоји у акузативу уз приједлог *ad* (57), затим у аблативу уз *de* (13), док је много мањи број оних који стоје уз остале наведене приједлоге.

Non crediderim *ad ostentandam saevitiam movendasque populi offensiones* concessam filio materiem, quamquam id quoque dictum est (1.76).

„Тешко бих могао да поверујем да је Тиберије намерно хтео да своме сину пружи прилику да покаже своју свирепост како би га народ омрзао, мада се чуло и то мишљење” (Тацит 2006: 71).

Овдје налазимо два примјера герундива и именице с приједлогом *ad*, који су, како видимо, преведени намјерним реченицама.

Sub idem tempus *de flamine* Diali in locum Servi Maluginensis defuncti *legendo*, simul *roganda nova lege* disseruit Caesar (4.16).

„Отприлике у исто време говорио је Цезар у сенату о избору једног Јупитерова фламина уместо преминулог Сервија Малугиненза, и истовремено указао на потребу доношења новог закона о избору фламина” (Тацит 2006: 146).

У овој реченици, као и у претходној, на почетку уз први аблатив герундива и именице наведен је приједлог *de* (*de flamine legendo*), док се уз други примјер аблатива герундива (*roganda nova lege*) он подразумејева.

Igitur metu abstruso mitiora obtendens, missurum ad imperatorem Romanum legatos *super petenda Armenia et firmanda pace* responderet:... (15.5).

„Зато (Вологес) прикрије страх, заузме пријатељско држање, одговори да ће послати посланике римском цару *да траже Јерменију и углаве мир*” (Tacit 2006: 292).

Као и у претходним случајевима, и овдје налазимо два примјера аблатива герундива уз приједлог *super*. Ако упоредимо ову употребу герундива са раније споменутиим герундом с приједлозима, видјећемо да је Тацит предност давао герундивима.

Аблатив герундива и именице Тацит је употребљавао уз глаголе и глаголске изразе или с придјевима. Иако број оваквих примјера герундива није знатан у *Аналима* (25), ипак је много већи од оног који налазимо у Плинијевим писмима (3).

Simul *adquirendae pecuniae* brevius iter **credebat** per procuraciones *administrandis* principis *negotiis* (16.17).

„**Сматрао је** да ће брже доћи до богатства ако прими дужност прокуратора - *управника царевих добара*” (Tacit 2006: 323-324).

Треба напоменути да на почетку ове реченице, уз примјер аблатива герундива, биљежимо и генитив сингулара герундива и именице (*adquirendae pecuniae*) који зависе од друге именице (*iter*), о чему смо већ говорили.

Аблатив плурала герундива у сљедећем примјеру зависи од придјева *fessus* (уморан, изнемогао), који је Љиљана Црепајац превела перфектом.

Fessas Gallias *ministrandis equis*; ... (2.5).

Галске провинције **исцрпле су се** већ у *испоруци коња* (Tacit 2006: 75).

Претходна анализа герунда и герундива у *Аналима* показује да је Тацит много већу предност давао герундивима, којих у дјелу бројимо 331, док је герунда много мањи број (191). Оно што Тацита, по употреби ових глаголских облика, одваја не само од Плинија него и од других римских писаца јесте велики број датива герундива.¹⁵ Исто тако, значајно мјесто у Тацитовом историјском дјелу

¹⁵Према Аленовој статистици, занемарљив је број датива герундива у дјелима Јулија Цезара и Корнелија Непота те у Цицероновим говорима (Allen 1910: 214).

заузимају генитиви герунда који стоје уз једну од бројних именица и аблативи герунда без приједлога.

5. Закључак

На основу анализе герунда и герундива у девет књига писама Плинијеве збирке и у Тацитовим *Аналима* - дјелима која припадају истом временском раздобљу римске књижевности, али различитим књижевним родовима - можемо закључити да постоје многе сличности, али и извјесне разлике у употреби ова два глаголска облика. Како смо видјели, и код Тацита и код Плинија Млађег налазимо већи број генитива герунда него осталих падежа. Код Тацита он је заступљен са 42% од укупног броја герунда у *Аналима*, а у Плинијевим писмима нешто више, са 59%. Знатна разлика између ових генитива герунда у писмима и у *Аналима* јесте у употреби именица уз које герунд стоји. Наиме, готово половина (48%) генитива герунда код Плинија зависи од једне од шест именица (*causa, tempus, ratio, ius, necessitas* и *studium*) и уз њих се појављују више од пет пута. Код Тацита примјећујемо мало другачији избор именица (*cupido, causa, species, copia, spes, vis* и *necessitas*), уз које стоји три или више пута употријебљен генитив. Како видимо, само двије именице слажу се са онима које Плиније спомиње - *causa* и *necessitas*, док герунде уз *tempus* и *studium* нисмо ниједанпут забиљежили у *Аналима*. За разлику од Тацита, који употребљава девет придјева уз које стоји генитив герунда, у Плинијевим писмима налазимо само два таква примјера. Тацитова употреба герунда с приједлозима обухвата незнатних 7% од укупног броја герунда, док је она у Плинијевим писмима бројнија и чини 17%. Што се тиче датива герунда који означава сврху или објект, код Тацита га налазимо на само три мјеста, док га Плиније у својим писмима потпуно изоставља. Битну разлику између Тацита и Плинија чини број употријебљених аблатива герунда без приједлога. Наиме, у Тацитовом историјском дјелу он је много већи (57) у односу на Плинијева писма, гдје овакав аблатив налазимо на само девет мјеста.

Што се тиче герундива у *Аналима* и у писмима, постоји извјесна разлика у њиховој употреби. Тако генитив герундива радије употребљава Тацит, код кога налазимо 72 примјера (22%), него Плиније, који га наводи на 15 мјеста, што чини 12% од укупног броја герундива. Важну разлику између ова два писца видимо и у њиховој употреби датива герундива који је заједно с именицом имао функцију намјерне реченице. На овакав датив ријетко наилазимо код Плинија (четири примјера), у поређењу с Тацитовим *Аналима*, у којима броји-

мо чак 122 датива последије глагола (93) или придјева (29). Овим бројем Тацит је у употреби датива герундива премашио све друге римске писце. За разлику од претходног случаја, Плиније је много већи простор у својим писмима давао герундиву као атрибутном придјеву. Тако у писмима налазимо 35 оваквих герундива (27%), док их је у *Аналима* нешто мањи број – 21 или само 6% од укупног броја.

Ако упоредимо укупан број герунда и герундива у писмима и *Аналима*, видимо да и у тим бројевима постоје извјесне разлике. У *Аналима* Тацит предност даје герундивима, којих смо избројали укупно 331, док је број герунда знатно мањи и износи 191. С друге стране, у Плинијевим писмима налазимо много мању разлику између ова два глаголска облика, па тако број герунда у девет књига писама износи 152, док је герундива 106.

Наведене разлике у употреби герунда и герундива у Тацитовим *Аналима* и Плинијевим *Писмима* свакако треба гледати и у свјетлу тога да су ова дјела жанровски и по обиму различита, као и по стилском изражавању и умијећу њихових аутора. Стога смо могли очекивати да су и број и начин употребе герунда и герундива били у извјесној мјери другачији код ова два савременика и пријатеља. Дајући примјере герунда и герундива и њихове преводе, видјели смо такође на које се све начине они могу превести на српски језик како би се у најбољем свјетлу приказало значење и смисао који имају у оригиналном латинском тексту.

Извори

1. C. Plini Caecili Secundi (1896), *Epistularum, Libri Novem, Epistularum ad Traianum Liber, Panegyricus* (Henricus Keil recognovit), Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri.
2. Cornelius Tacitus (1906), *Annales ab excessu divi Augusti* (Charles Dennis Fisher, ed.), Oxford: Clarendon Press.
3. Корнелије Тацит (2006), *Анали* (Љиљана Црепајак, прев.), Београд: Тема.

Литература

1. Allen, Bernard M. (1910), „The Gerund with an Object, and Its Equivalent Gerundive, in Preparatory Latin”, *The Classical Journal*, vol. 5, no. 5, 214-219.
2. Gortan, Veljko, Gorski, Oton, Pauš, Pavao (1987), *Latinska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
3. Jasanoff, Jay H. (2006), „The Origin of the Latin Gerund and Gerundive: A New Proposal”, *Harvard Ukrainian Studies* 28, no. 1-4, 195-208.

4. Catalin, Anghelina (2008), „The Latin Gerund and Gerundive: Active or Passive Meaning?“, *Indogermanische Forschungen* 113, 197-206.
5. Kirk, W. H. (1942), „The Syntax of the Gerund and the Gerundive“, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. 73, 293-307.
6. Ljubišić, Sanja (2019), *Tacitovi Anali u srpskim i hrvatskim prevodima 20. vijeka*, Banja Luka: Filozofski fakultet.
7. Miller, Gary D. (2000), „Gerund and Gerundive in Latin“, *Diachronica*, XVII, 2, 293-349.
8. Platner, S. B. (1888), „Gerunds and Gerundives in Pliny's Letters“, *The American Journal of Philology*, vol. 9, no. 2, 214-217.
9. Platner, S. B. (1888), „Gerunds and Gerundives in the Annals of Tacitus“, *The American Journal of Philology*, vol. 9, no. 4, 464-472.
10. Platner, S. B. (1893), „Notes on the Use of Gerund and Gerundive in Plautus and Terence“, *The American Journal of Philology*, vol. 14, no. 4, 483-490.
11. Poultney, James W. (1980), „The Phonology of *-nd-* and the Latin Gerundive“, in: *Italic and Romance. Linguistic Studies in Honor of Ernst Pulgram* (Herbert J. Izzo, ed.). Amsterdam: John Benjamins B. V., 33-41.
12. Steele, R. B. (1906), „The Gerund and Gerundive in Livy“, *The American Journal of Philology*, vol. 27, no. 3, 280-305.
13. Horton-Smith, L. (1894), „The Origin of the Gerund and Gerundive“, *The American Journal of Philology*, vol. 15, no. 2, 194-216.
14. Шијачки-Маневић, Бојана (1996), *Граматика латинског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Slobodanka S. Prtija
University of Banja Luka
Faculty of Philosophy

THE GERUND AND GERUNDIVE IN THE WORKS OF TACITUS AND PLINY THE YOUNGER

Summary

The gerund is a defective verbal noun and the gerundive is a passive verbal adjective in *-ndus*, *-a*, *-um* with necessitative meaning. This paper presents some results obtained from a comparison of the various uses gerunds and gerundives in the Annals of Tacitus and in the Letters of Pliny the Younger, i.e. in such different literary forms as epistolography and history. The difference in the frequency of use of certain constructions by the two authors is very interesting and noticeable. The use of a gerund or of a gerundive is also the result of selection in stylistic presentation. In general Tacitus is much

more free in his usage than Pliny. In the Annals we found 191 cases of the use of the gerund and 331 of the gerundive. However, in Pliny the gerunds are slightly in excess of the gerundive (152 to 106). Another very noticeable point of difference between our two authors is that in Tacitus the dative of gerundive makes a large per cent (37) of all the gerundive uses, a much larger proportion than is found in Pliny (3 per cent). The same case is with the use of the ablative of the gerund without a preposition. In the Annals this construction occurs 57 times, against only nine cases of the ablative of the gerund in Pliny. However, an analysis and classification of all occurrences of the gerund and gerundive in Pliny and Tacitus may also confirm the similarity of the use of these verbal forms in the Annals and in the Letters.

► **Key words:** gerund, gerundive, Tacitus, Annals, Pliny the Younger, Letters.

References

1. Allen, Bernard M. (1910), „The Gerund with an Object, and Its Equivalent Gerundive, in Preparatory Latin”, *The Classical Journal*, vol. 5, no. 5, 214-219.
2. Catalin, Anghelina (2008), „The Latin Gerund and Gerundive: Active or Passive Meaning?”, *Indogermanische Forschungen* 113, 197-206.
3. Gortan, Veljko, Gorski, Oton, Pauš, Pavao (1987), *Latinska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
4. Horton-Smith, L. (1894), „The Origin of the Gerund and Gerundive”, *The American Journal of Philology*, vol. 15, no. 2, 194-216.
5. Jasanoff, Jay H. (2006), „The Origin of the Latin Gerund and Gerundive: A New Proposal”, *Harvard Ukrainian Studies* 28, no. 1-4, 195-208.
6. Kirk, W. H. (1942), „The Syntax of the Gerund and the Gerundive”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. 73, 293-307.
7. Ljubišić, Sanja (2019), *Tacitovi Anali u srpskim i brvatskim prevodima 20. vijeka*, Banja Luka: Filozofski fakultet.
8. Miller, Gary D. (2000), „Gerund and Gerundive in Latin”, *Diachronica*, XVII, 2, 293-349.
9. Platner, S. B. (1888), „Gerunds and Gerundives in Pliny’s Letters”, *The American Journal of Philology*, vol. 9, no. 2, 214-217.
10. Platner, S. B. (1888), „Gerunds and Gerundives in the Annals of Tacitus”, *The American Journal of Philology*, vol. 9, no. 4, 464-472.
11. Platner, S. B. (1893), „Notes on the Use of Gerund and Gerundive in Plautus and Terence”, *The American Journal of Philology*, vol. 14, no. 4, 483-490.
12. Poultney, James W. (1980), „The Phonology of *-nd-* and the Latin Gerundive”, in: *Italic and Romance. Linguistic Studies in Honor of Ernst Pulgram* (Herbert J. Izzo, ed.). Amsterdam: John Benjamins B. V., 33-41.

Слободанка С. Пртија

13. Steele, R. B. (1906), „The Gerund and Gerundive in Livy”, *The American Journal of Philology*, vol. 27, no. 3, 280-305.
14. Šijački-Maneвиć, Bojana (1996), *Gramatika latinskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Преузето: 16. 9. 2021.
Прихваћено: 15. 11. 2021.

Вера М. Вујевих Ђурић¹
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за англистику

ЕЛИПТИЧНА СВОЈСТВА ПОРЕДБЕНИХ КЛАУЗА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Рад представља анализу одређених својстава елипсе унутар поредбених клауза у енглеском језику. Анализа пресудно зависи од постојања два than конституента, приједлога и његовог комплемента у форми поредбене клаузе, који објашњавају везу између елиптичних облика и њихове интерпретације. Истраживање нисмо ограничили само на синтаксички и/или семантички ниво при реконструкцији елиптичног садржаја, већ на све контексте и ситуације из којих је повративост могућа, независно од врсте елипсе. Бавили смо се испитивањем услова елиптичног унутар поредбених клауза у теоријском дијелу, и својстава компаративне елипсе у анализи на корпусу савременог енглеског језика.

Кључне ријечи: *елипса, поредбене клаузе, брисање, избијање, генеративна граматица.*

1. Увод

Један од најбитних друштвених аспеката језика јесте комуникација. Она се у сваком природном језику успоставља кроз говор, тј. секвенцу звукова који носе одређено значење. Елипса, с друге стране, представља неусклађеност облика и значења јер јој, из синтаксичког угла, недостају поједини реченични конституенти. Упркос томе, врло ријетко елиптична конструкција остаје нејасна, комуникативно неразумљива/двосмислена или контекстуално некохезивна. Њена језичка економичност, заправо, растеређује текст и доприноси течнијој комуникацији, без шума и неспоразума код саговорника, или неразумијевања текста код читалаца. Осим тога, човјеково интуитивно знање језика омогућава нам разумијевање празнина у језику и непотпуних реченица,

¹vera.vujevic.djuric@ff.ues.rs.ba

те реконструкцију неизречених елемената како бисмо обликовали јединствену смисаону цјелину и разумјели исказ.

Концепт *елипсе*, који представља изостављање елемената разумљивих из контекста, повезан је са идејама о логичкој и граматичкој потпуности исказа и реченице. Неријетко, код елиптичних конструкција, које не задовољавају утврђену канонску форму слагања звука и значења, ипак можемо синтаксички надопунити испуштене дијелове без промјене значења, као у следећем примјеру:

(1) 'How did you get here?' Harry asked, looking around for another boat.

'Flew,' said Hagrid.

'Flew?'

'Yeah – but we'll go back in this. Not s'posed ter use magic now I've got yeh.'

(...)

'Seems a shame ter row, though,' said Hagrid, giving Harry another of his sideways looks. 'If I was ter – er – speed things up a bit, would yeh mind not mentionin' it at Hogwarts?'

'Of course not,' said Harry (...) (HPPS, 1997: 50–51)

Уколико би се елидиране структуре у наведеном примјеру (1) посматрале независно од контекста, онда би елиптичне реченице заправо представљале једну граматички дефектну и семантички недоречену реченицу са референцијалном двосмисленошћу. У већини случајева, реконструкција испуштеног материјала захтијева једноставно консултовање најближег сусједног текста, као што је то претходно питање на одговоре *Flew* и *Of course not* у примјеру (1). Изузетно од контекстуалних елипси, извор из кога се црпи изостављени материјал може бити и ситуација у којој се налази онај који говори или који слуша, или подразумијевана граматичка структура, као што је то [I am] *Not s'posed ter use magic now I've got yeh* / [It] *Seems a shame ter row, though* у наведеном примјеру.

У историји проучавања језика, првобитно одређење термина *елипса* било је повезано са оним исказима код којих је долазило до нарушавања синтаксичке норме због изостављања дијела или дијелова реченице. Касније се ипак показало да у експлицираном исказу пуно реченично значење може да се оствари и/или несметано интерпретира захваљујући контексту или разговорној ситуацији. Погледи на употребу елипсе, њених типова, услова и ограничења остваривања

елипсе, те граничних језичких механизма и данас су веома испреплетени и увелико зависе од теоријског оквира унутар којег се ова појава одређује. Иако нема јединственог става око одређења и употребе елиптичних конструкција, у овом раду ћемо се у највећој мјери служити терминологијом из трансформационо-генеративне граматике, у оквиру које је елипса и најдетаљније истражена у енглеском језику.

Универзална граматика састоји се од низа правила и принципа који заједно дјелују како би омогућили да се генеришу само исправне структуре. То би значило да у свим језицима функционишу суштински истовјетни синтаксички принципи, мада је јасно да се у различитим језицима могу јавити у друкчијем облику. Елипса је „универзално својство природног језика, али се њено поље дјеловања и начин реализације битно разликују од језика до језика“ (McShane 2005: 1). Можемо утврдити како се од седамнаестог вијека преко двадесетог, па до данас, спектар онога што се означавало термином *елипса* кретао од изостављања језичких јединица мањих од нивоа ријечи и синтагме, до широког обима појава у којима се одређени језички материјал сматра изостављеним. Међутим, употреба тих термина у литератури није уједначена и могуће је навести барем три становишта за разликовање елипсе у ширем и ужем смислу. Елипсом у ширем смислу најчешће се називају различити типови семантичке непотпуности исказа, док се под елипсом у ужем смислу углавном подразумева синтаксичка елипса којој одговарају реченице код којих се јасно може допунити елидирани материјал без промјене значења (Masnikosa 2019: 14). О елипси као језичкој опцији Ковачевић каже да је то „изостављање неког реченичног дијела који је комуникативно редундантан пошто га контекст подразумева“ (Ковачевић 2000: 193), док Мерчант (Merchant 2001: 1) наводи како је основни циљ савремене теоријске лингвистике да развије теорију подударности између звука (или геста) и значења, те истиче како „раскид између звука и значења нигдје није очигледнији него у случају елипсе“.

С друге стране, феномен елипсе у природном језику унутар поредбених клауза потенцијално се разликује у најмање двије димензије. Прва подразумева услове структурног локалитета који одређују растојање између елипсе и њеног антецендента, а друга ниво реализације на којем се обнавља садржај елипсе. Поредбене конструкције потичу из дубинске структуре која садржи најмање двије реченице. Тако се, на примјер, реченица *The book is heavier than the New York Times* (Књига је тежа од Њујорк тајмс часописа) заправо заснива на дубинској структури која садржи два низа *the book is heavy* (књига је тешка) и *the New York Times is heavy* (Њујорк тајмс је тежак) (Jacobs et al. 1968: 232).

Тако долазимо до тога да се у поредбеним реченицама селективна ограничења примјењују и на именичку фразу лијево од упоредног придјева и на именичку фразу десно. Компаративни придјев може имати обје фразе за свој субјекат, што нас доводи до закључка да дубинска структура садржи оба значења о томе да је нешто *тешко*. Брисање² идентичне глаголске фразе потом доводи до трансформације у којој се елидира друга глаголска фраза и генерише се реченица као у примјеру о књизи и часопису.

Једно је сигурно – има више неразријешених проблема и загонетки који обухватају синтаксу и семантику упоредне конструкције, него што постоји добро утврђених рјешења. У енглеским граматицама, није чак јасно и прецизно ријешено питање синтаксичко-семантичког статуса поредбених реченица, а нису разграничени ни везници ни основна структурна, функционална и значењска обиљежја поредбеног механизма. Наиме, то је дјелимично збуњујуће због варијабилности конструкције и широког спектра различитих облика у којима се појављује. Неуједначена рјешења дефинисања и одређења поредбених клауза чак налазимо у многим енглеским граматицама, па тако и код Гринбаума и Кверка (1990), који уз поредбене реченице наводе и реченице сличности и упоређивања, које одговарају начинским у неким другим граматицама. У Кембричкој граматици енглеског језика (Huddleston & Pullum 2002: 1099) поредбене клаузе дефинисане су као поткатегорија зависних клауза и подијељене су у четири врсте: скаларне једнаке, скаларне неједнаке, нескаларне једнаке и нескаларне неједнаке. Бајбер и сарадници (1999: 195) поредбене клаузе описују заједно са осталим градабилним комплементима, гдје се наводи да су поредбене клаузе и фразе често комплементи компаративних облика придјева и прилога. Интересанто је да баш у том поднаслову помињу елипсу истичући да је елипса честа у поредбеној клаузи, чија се структура обично огледа у структури главне клаузе.

Систем поређења може се сматрати једним од темељних остварења општер синтаксичког система и, како наводи Вукојевић (1996: 132), он је „утемељен на субординацији и удвајању (упаривању) обиљеживача, тј. једним од остварења корелативног синтаксичког састава. Поредбени корелативни синтаксички састав има ова обиљежја:

²Брисање (deletion) је „основна операција у оквиру трансформационе граматике, којом се елиминише конституент улазног фразног означивача. На пример, у класичној ТГ њом су се објашњавале императивне реченице (где се бришу субјекат и помоћни глагол подлежање реченице), као у *kick the ball*, 'шутни лопту' од *You will kick the ball* 'ти ћеш шутнути лопту'“ (Kristal 1985: 50).

– Реченица S_2 субординирана је реченици S_1 тако што је повезана (доминирана) с једном посебном саставницом у S_1 те евентуално садржи саставницу истовјетну оној с којом је повезана.

– Однос између S_1 и S_2 назначен је обиљеживачима који обухватају с једне стране саставницу S_1 с којом је повезана S_2 и с друге стране истовјетну саставницу (ако је има) у S_2 . Главна (надређена) суреченица садржи градуални елемент.“ (Vukojević 1996: 132)

Циљ овог рада је двојак – да се у теоријском дијелу опишу синтакса и семантика компаративне елипсе, тј. нивои, услови и ограничења реконструкције изостављеног садржаја унутар поредбене клаузе на мјесту елипсе. У другом, централном дијелу рада, показаћемо на конкретним примјерима из енглеског језика најзаступљеније компаративне елипсе, с обзиром на нашу хипотезу да поредбене клаузе не укључују посебну врсту елипсе.

Надаље, у теоријском оквиру разматраћемо два од три правила која се примјењују када говоримо о мјесту елипсе унутар поредбених клауза. Илустративно ћемо навести правила која је издвојила и описала Наполи (1983), а која се, у мање-више сличној терминологији, помињу и код већине других аутора: упоредно брисање (CD – *Comparative Deletion*), обавезно правило које брише цио поредбени конституент под условима идентитета главе и поредбене клаузе; подбрисање (*Subdeletion*), обавезно правило којим се бришу само елементи слични квантификатору из главе поредбене клаузе; и упоредна елипса (CE – *Comparative Ellipsis*),³ опционо правило којим се брише материјал из поредбене клаузе која је изван поредбеног конституента, и то у условима идентитета са материјалом из зависне клаузе у који је уметнута глава поредбене клаузе. Ова правила су дата у наредним примјерима:

(2а) Mary wrote more books than John wrote []_{CD}.

($CD = many\ books$)

(2б) Mary wrote more books than John wrote [] articles.

($Sub = many$)

(2в) Mary wrote more books than John [].

($CD = wrote, CE = many\ books$) (Napoli 1983: 675)

Упоредо са поменутиим теоријским разматрањем навешћемо и новије приступе у теорији о компаративном брисању.

³ Преводе ових термина дао је аутор рада.

2. Методологија

Метода коју примјењујемо подразумејева синхронијску анализу специфичних врста елипсе које се појављују на мјесту елидирања унутар поредбених клауза. Посебно ћемо се осврнути на претпоставку да поредбене конструкције не укључују одређену врсту елипсе и да се сви процеси елипсе у овим клаузама огледају у синтакси и у семантици. Кроз теоријска разматрања ћемо објединити терминологију и класификације у генеративној граматички, као и у новијим истраживањима о брисању унутар компаративних структура. Ова студија посебно издваја хипотезу да се елидирањем компаративне конструкције своде на једну или више фразе (именичка, приједлошка, придјевска, прилошка и глаголска) или њихове одговарајуће лексичке категорије. Оно што се у процесу елипсе дешава јесте брисање више елемената из главне клаузе (нефинитни/финитни глаголски облици, комплементи субјекта, субјекат и финитни глаголски облик, те цијеле клаузе), а да елидирање тих елемената доводи до тога да у компаративној клаузи добијамо само наведене фразе или пак безглаголске клаузе.

Конкретно, замишљено је да рад да допринос сагледавању свих врста елипсе које се појављују на мјесту елидирања унутар поредбених клауза, што ће детаљније бити приказано у анализи.

3. Теоријска разматрања

За поредбене реченице карактеристично је да садрже градабилне изразе и успостављају везу између двостепених појмова повезаних са градабилним својствима. Лехнер (2004) наводи примјер (3) у којем се интуитивно подразумејева да је тачна тврдња из реченице у којој степен ширине *овог* екрана премашује степен ширине *оног* екрана.

(3) This screen is wider than that screen is. (Lechner 2004: 2)

Будући да однос поређења захтијева два степена, а како површинска структура реченице (3) садржи само једну појаву предиката степена *широк*, придјев који спонзорише други степен мора бити реконструисан из фонолошки прикривених дијелова фразних маркера. То се може постићи претпоставком да је придјев *широк* присутан у основном представљању упоредне допуне, али је избачен из површинског низа упоредним брисањем (*CD*) (Bresnan 1973, према Lechner 2004). О обавезној опцији брисања унутар поредбених клауза говори наредни сличан примјер из Кембричке граматике, у којем је *as* степени моди-

фикатор придјева *дубок* (*deep*) у главој реченици, и стога њему одговарајућа позиција у поредбеној клаузи у загради мора остати празна:

(4) The swimming-pool is as deep as [it is _ wide]. (Huddleston & Pullum 2002: 1108)

Од Бреснанове (1973, 1975, 1977), у генеративној литератури појавио се консензус да правила граматике која доприносе формирању поредбених клауза минимално морају да укључују процес упоредног брисања (*CD* – *Comparative Deletion*) (Lechner 2004: 9). *CD* је дефинисан као обавезна операција која уклања градабилно својство из упоредног комплемента (*than-XP*), узимајући у обзир запажање да компаративи на енглеском и сродним језицима карактеристично садрже празнину која се лексички не може попунити:

(5) Mary knows younger authors [than-XP than Peter knows [] CD].

([] CD = d-young authors)

(5) *Mary knows younger authors than Peter knows young authors. (Lechner 2004: 9).

У овом контексту материјализују се различити проблеми. Као прво, разне анализе показују да се *CD* налази на граници између елипсе и правила помјерања. Наизглед, чини се да *CD* спада у класу операција елипсе јер уклања синтаксичке терминале под условима идентитета. Али у исто вријеме, *CD* такође приказује понашање карактеристично за правила помјерања (Ћомски 1977) јер доводи до стварања ограничених везивања (Moltmann 1992: 320).

С обзиром на овакав двојак приступ, теоријска разматрања синтаксичких и семантичких својства елипсе унутар поредбених клауза у енглеском језику покушавају дати одговоре на неколико питања. Прво, на ком нивоу реализације се упоредно брисање може идентификовати? Да ли треба претпоставити да је *CD* мјесто већ пројектовано током синтаксичког извођења (на примјер, на *LF*) или би елипса требало да буде обновљена тек касније, у семантици? Друго, који је то тачно механизам одговоран за реконструкцију празне градационе категорије у поредбеним клаузама? Друкчије речено, елипса се код поредбених клауза одсликава у двије димензије: структурни услови локалитета који регулишу растојање између едираног конституента и његовог антецедента; и ниво реализације на којем се обрисани садржај елипсе може реконструисати. Лехнер (2004: 9) сматра да се упоредно брисање треба ипак сматрати синтаксичком елипсом, а како би показао ефекте локалитета, он наводи примјер

избијања⁴ (*gapping*) и *do-it* анафоре. Избијање захтијева да антецедент претходи елидираном материјалу (6а и 6б), и поред тога је ограничен на неуметнути контекст (6а) насупротив (6в):

(6) а. Sam imitated a pheasant and Peter [] a salmon.

б. *Sam [] a pheasant and Peter imitated a salmon.

в. *Mary imitated a pheasant, and Peter had the suspicion that Peter [] a salmon.
([] = imitated) (Lechner 2004: 10)

За разлику од избијања у претходном примјеру, *do it*-анафора може се повратити ретроактивно и на даљину, као у примјеру (7):

(7) Until the ventriloquist did it [], nobody believed that it was possible to imitate a salmon. ([] = imitate a salmon) (Lechner 2004: 10)

Код критеријума нивоа идентификације, може се примијетити да се промјенљиви степен до ког се елидирано мјесто мора подударати са својим антецедентом у облику може узети као критеријум када је у питању реконструкција елидираног садржаја. Односно, ако се рјешавање елипсе одвија у синтакси, мјесто брисања мора се слагати са антецедентом у формалним синтаксичким особинама као што су лице, род, и број. Прототипски случај синтаксичке елипсе у овом смислу захтијева строги идентитет на површинској структури између тихог и фонолошки реализованог низа. Ако, с друге стране, идентификацију оставимо за семантику – ниво који занемарује формалне синтаксичке карактеристике – однос између елипсе и њеног антецедента генерално је ограничен мање строгим условима идентитета. *Do-it* анафора не дјелује само на површинским секвенцама које се не подударају (8), већ такође занемарује разлике код активних и пасивних реченица (9), па чак остаје опорављива у одсуству језичког антецедента, о чему свједочи примјер (10):

(8) I raised my hand. Bill did it [] two seconds later.

([] = raised his hand)

(9) They asked to be squirted with the hose, so we did it [].

([] = squirt them with the hose) (Sag and Hankamer 1976, према Lechner 2004: 11)

(10) You shouldn't have done it!

⁴ „Термин предложен у генеративној граматици да означи одсуство поновљеног глагола у клаузама које су повезане – у редуцираној клаузи јавља се празнина, нпр. Она је отишла у Рим а он у Париз.“ (Kristal 1985: 146)

Многи аутори (Dalrymple, Shieber and Pereira 1991; Lerner and Pinkal 1995 (према Lechner 2004); Pulman 1991; Gawron 1992) заступају семантички приступ у дефинисању упоредног брисања код поредбених клауза. У недавној студији о *NP*-компаративима, Лернер и Пинкал (Lerner and Pinkal 1995, према Lechner 2004: 11) предлажу да се *CD* третира као манифестација елипсе на нивоу дискурса која се разрешава у семантичкој компоненти. Лернер и Пинкал тврде да се садржај *CD* у *NP*-компаративима обнавља помоћу дискурсног анафоричног механизма који подсећа на онај који управља дистрибуцијом *опе*-анафоре (Lerner and Pinkal 1995: 228). Нечујне категорије у (11а) и (11б) посљедишно би могле бити идентификоване према сличним принципима:

(11) а. John owns a faster car than Bill owns [].

б. John owns a fast car and Bill owns one [], too.

([] = d-fast car)

Сличну идеју брани и Кенеди (1997, 1999), који такође усваја семантички приступ према *CD*. За почетак, он истиче да се садржај *CD* локације увек одређује локално, и у том погледу је у супротности са другим врстама семантичке елипсе, посебно брисањем глаголске фразе (*VP*-елипса). Упоредјујући *CD* са *VP*-елипсом, постаје очигледно да се та два феномена сврставају у двије различите групе када се говори о локалитету. Примјер (12) приказује двосмисленост између локалне и нелокалне интерпретације, указујући на то да се антецедент *VP*-елипсе може реконструисати на даљину:

(12) Marcus read every book I did and I bought every book Charles did [].

а. [] = bought

б. [] = read (Kennedy 1997: 154)

У развоју своје теорије о различитом понашању упоредног брисања и *VP*-елипсе, Кенеди усваја Лернеров и Пинкалов приједлог да се празном упоредном оператору дозволи да посредује у идентификацији *CD*-а.

Сумирајући све до сада наведено, видимо да аутори као што су Лернер и Пинкал (Lerner & Pinkal 1995: 228) и Кенеди своју анализу упоредног брисања заснивају на претпоставци да се мјесто елипсе обнавља у касној фази извођења, у семантици. Стога се наводи да се очекује да су принципи који дјелују само на синтаксичке представе нетранспарентни за садржај упоредног брисања. Неријетко се други аутори противе оваквом ставу (Lechner 2004, Johnson 1997, Lasnik 1995, Fiengo and May 1994), те тврде да је овакво предвиђање нетачно

и да зато треба тражити алтернативну теорију која одређује садржај елипсе, која је већ у синтакси. Да би се утврдио овај аргумент, Лехнер (2004) наводи да, ако је упоредни придјев прелазан, *CD* може да утиче или на придјевску главу сам, или да избрише придјев заједно са његовим допунама:

(13) а. *Mary is prouder of John than Bill is of Sally.*

(□ = d-proud)

б. *Mary is prouder of John than Bill is □.*

(□ = d-proud of John) (Lechner 2004: 14)

Поредбене конструкције, како видимо, показују поприлично велики, па понекад и збуњујући, распон елиптичних појава. Своју анализу ћемо свести на анализу компаративне елипсе и поћи ћемо од претпоставке да су све следеће реченице елиптичне:

(14) а. *John has met more presidents than Mary.*

б. *John has met more presidents than Mary has.*

в. *John has met more presidents than Mary has met.*

г. *John owns pictures of more presidents than Mary owns.*

д. *John owns more trucks than Mary does cars.* (Gawron 1992: 81)

Реченица (14а) илуструје примјер компаративне елипсе у најужем смислу, а реченица (14б) компаративну елипсу у интеракцији са елипсом глаголске фразе. Примјер (14в) показује обавезно брисање управне именице из степеноване именичке фразе у *than*-клаузи, када је идентична са управном именицом у поредбеној именичкој фрази, док је (14г) екстремнија верзија исте појаве. Примјер (14д) илуструје избијање у компаративним клаузама. Сви примјери које смо ми издвојили и описали мање-више су варијанте наведених елипси, али смо их ми класификовали према мјесту елидирања на нешто друкчији начин, као што ће бити представљено у наредном одјељку.

4. Анализа елипсе у поредбеним клаузама

4.1. Компаративна елипса

Примарно обиљежје поредбених клауза јесте дословно одсликавање структуре главне клаузе. Поредбене конструкције тиме показују одређени степен подударности и паралелности између првог и другог реченичног конституента, те на тај начин воде до брисања, односно елипсе. У енглеском језику постоје такозвани компаративи степена и квантитета (Gawron 1992: 82). Компаративи степена су придејски или прилошки, а компаративи квантитета укључују бројеве или износ:

(1) The Pont du Gard at Arles, the Amphitheatre at Orange, winter sports at Chamonix – were fresher than the long motionless sea outside []. (TN p. 79)

(2) Warren was a strikingly handsome man looking less than [] forty. (TN p. 16)

Већина случајева елипсе у поредбеним клаузама може бити анализирана допуштајући елиптичној клаузи да се састоји од једне или више фразе (именичка, приједлошка, придејска, прилошка и глаголска) или њихове одговарајуће лексичке категорије:

(3) You know you're stronger muscularly than I am []. (TN p. 117)

(4) I wish someone were in love with me like boys were [] ages ago before I was sick. (TN p. 15)

(5) Rather make a picture with you than [] any girl since Connie Talmadge was a kid. (TN p. 92)

Компаративне фразе су *stronger muscularly than I am; in love with me like boys were; make a picture with you*, док се њихови пандани, тј. одговарајуће фразе без приједлога и комплементата (*stronger muscularly; in love with me; make a picture with*) подразумевају али нису изречени у елиптичној поредбеној клаузи. Ми схватамо њихово пуно значење, али синтаксичким економисањем оне остају имплицитне јер их контекст подразумева. Ови примјери, које смо уопштено назвали компаративне елипсе, показују најчесталије облике изостављања код поредбених клауза. Одговарајућа фраза из главне клаузе брише се у поредбеној у условима идентитета јер је комуникативно потпуно редувантна, а елиптична клауза се углавном своди на копулативни глагол или остаје безглаголска.

4.2. Елипса цијеле клаузе

У наредним примјерима цијела клауза је елидирана:

(6) His manner was softer than [] at the studio... (TN p. 98)

(7) In France, to his disgust, the work was executive rather than [] practical. (TN p. 6)

(8) Why should we penalize ourselves just because there's more Warren money than [] Diver money? (TN p. 61)

(9) No, Baby, I'm more practical than you think. (TN p. 60)

(10) It took longer than I had hoped [] to get to Deepcut Barracks... (AM p. 50)

(11) ... he had felt like a toy-maker rather than like the tornado who had hurried through. (TN, p. 7)

Ово је врло честа елипса код поредбених клауза. Као што видимо из примјера, цијела клауза се елидира, а може се реконструисати из поредбеног контраста, као у (6, 7, 8, 9), или, једноставно, нашим познавањем синтаксе: *It took longer than I had hoped it would take to get to Deepcut Barracks; he had felt like a toy-maker rather than he had felt like the tornado who had hurried through.* У примјеру (6) елидирани су субјекат и комплемент субјекта, односно именичка фраза, копулативни глагол и придјевска фраза, док се на мјесту брисања налази само приједлошка фраза. Сличан језички материјал је изостављен и у другим примјерима, и то најмање са елидираним субјектом и копулативним глаголом.

4.3. Елипса дијела предиката

Поредбена клауза углавном је редукована елиптичним насуквањем⁵ (stranding) копулативних глагола код овог типа елипсе. У овим примјерима долази до изостављања комплемента субјекта, односно субјекатског предикатива, док копулативни глагол остаје насукан. Елидирана компаративна клауза потом се своди само на копулативни глагол, а додавање посебног лексичког уноса, тј. садржаја субјекатског комплемента, омогућава нам конституисање комплетне глаголске фразе.

(12) All right – things couldn't be worse than (they have been []). (TN p. 37)

⁵ „У неким граматикама назив за елемент који остаје неповезан након што је померањем уклоњен из неке конструкције, или након што је померен остали део конструкције.“ (Kristal 1985: 222–223)

(13) She was lovelier now at twenty-four than (she had been [] at eighteen)... (TN p. 94)

(14) Rosemary went to Monte Carlo feeling nearly as sulky as (it was possible for her to be []). (TN p. 90)

Унутар заграда ставили смо поредбене клаузе, док подвучени конституенти указују на материјал из главне клаузе који је обрисан. Елидирани садржаји у овим реченицама су обавезни, а празнине могу бити испуњене следећим фразама: *worse, lovely, sulky*, тј. поновљеним садржајем из независних реченица. Празнине се углавном налазе на финалној позицији (12, 14), или иза њих могу да дођу још неки поредбени материјали, као у (13), гдје се приједлошка фраза *at eighteen* контрастира са њеним панданом *at twenty-four* као примарним термином. Нередуковане реченице могле би да звуче овако: *All right – things couldn't be worse than they have been worse. / She was lovelier now at twenty-four than she had been lovely at eighteen*; чиме би показале да су стилски врло маркиране иако им то овдје није намјера, па је граматичка елипса ипак више правило него могућност. Стога се недвосмислено да закључити да се код оваквих примјера ради о обавезној структуралној елипси у компаративним клаузама.

4.4. Елипса унутар безглаголске клаузе

Безглаголска клауза унутар поређења може да буде редукована на два или више елемената, па чак и на нешто екстремније случајеве од само једног елемента. У наредним примјерима имамо изостављање више елемената из главне клаузе као што су нефинитни глаголски облик, те финитни глаголски облици са својим допунама, док у безглаголској клаузи остају само два конституента. Елидирање овог материјала доводи до тога да у компаративној клаузи добијамо безглаголску клаузу:

(15) But he said evidence shows it's better to receive a second dose of a different vaccine than [] none at all. (*The Sun*, 30 January 2021).

(16) ... And no country was more surprised than its sister republic [] ... (TN p. 4)

(17) ... they'd rather have sex with a kitchen tool than [] with a man. (AM p. 73)

У свим примјерима могуће је додати испуштени материјал на мјесту елипсе који смо означили празним заградама, па тако нпр. за (16) можемо имати *And no country was more surprised than its sister republic was surprised*; или *they'd rather have sex with a kitchen tool than have sex with a man* за (17). Најфреквентнији тип

елидиране конструкције у овим клаузама од само једног елемента углавном је именичка фраза која стоји самостално као у примјерима (15, 16), или приједлошка фраза *with a man* у примјеру (17). Када се безглаголска клауза сведе на само један елемент и када је тај елемент замјеница, онда имамо избор између замјенице у номинативу или акузативу. То најбоље можемо да упоредимо у наредним примјерима:

(18) ... When her hair was brighter (than she). (TN p. 94)

(19) I always feel uncomfortable in the presence of women who are taller (than me). (AM p. 22)

Ако је замјеница субјекат поредбене клаузе, као у примјеру (18), онда је тај избор више питање стила аутора текста или говора. У формалном стилу замјеница се наводи у номинативу, а у нередукованом облику клауза би садржала и субјекат (лична замјеница у номинативу) и предикат (помоћни/копулативни глагол); док неформални стил одликује замјеница у акузативу, гдје је немогуће додати изостављени материјал. Неки говорници заправо сматрају да је „I“ врло наметљиво формално, а „me“, с друге стране, врло наметљиво неформално, па стога избјегавају обје конструкције тако што не изостављају глагол: *I always feel uncomfortable in the presence of women who are taller than I am*.

4.5. Елипса субјекта

У оним примјерима гдје је глагол у потпуности сачуван, субјекат може бити изостављен, али само у оним случајевима када је пандан компаративној фрази, или кад се подразумева у зависној реченици:

(20) The infections were picked up in eight different English postcodes, suggesting that the new variant may now be spreading in local pockets of the population – rather than [] being imported via travellers to Britain. (*The Independent*, 8 February 2021)

(21) ... Rather than [] trust my calculator, I phoned my friend Parvey. (AM p. 43)

Примјер (21) специфичан је јер садржи елипсу субјекта личне замјенице првог лица који је у катафоричкој позицији у односу на елидирани субјекат. Може се надомјестити из антецедента, који слиједи елидирано мјесто, и не мијења своје значење ако би се редослијед клауза промијенио: *I phoned my friend Parvey rather than trust my calculator*, осим у сврху наглашавања. Иако

су према Гринбауму и Кверку (1990: 325) овакве реченице сврстане у један тип нефинитних клауза у којима типично нема субјекта јер нема финитног глаголског облика са којим би се субјекат слагао, ми смо их окарактерисали као елиптичне. Разлог томе јесте настојање да се издвоје и опишу сви облици елидирања језичког материјала унутар поредбених клауза у ужем и ширем смислу.

Анализа издвојених примјера показује да се код поредбених клауза тврдња из главне клаузе пореди са тврдњом израженом у зависној клаузи, тако да се заједнички језички елементи, тј. реченични елементи које обје клаузе дијеле, обично изостављају у поредбеној клаузи. Из примјера смо, такође, видјели да су двије клаузе обично паралелне и по структури и по садржају, па је елипса много чешћа појава када је ријеч о поредбеним клаузама него нередукване конструкције. Од ових клауза у корпусу су пронађене двије врсте: прва, у којој се компарација вршила помоћу *than / него, од*, и друга, у којој се поређење вршило помоћу *as, like / као* и *as... as*. Примјери показују остваривост елипсе у поредбеним клаузама под условима идентитета градабилног конституента из зависне и независне клаузе. Изостављени дијелови, најчешће фразе, дијелови предиката или цио предикат те клаузе присутни су у тексту као антецедент. Ове елиптичне клаузе претежно се налазе на финалној позицији и анафоричког су типа, мада смо пронашли и примјере ових елипси у средишњој позицији.

5. Закључак

Сумирајући све до сада наведено, можемо извести неколико закључака када је у питању елипса унутар поредбених клауза у енглеском језику. Прво, у теоријском дијелу видјели смо која су то правила до сада истражена, са синтаксичког и семантичког становишта, која воде до обавезног и опционог брисања садржаја унутар поредбених клауза. Покушали смо дати одговоре на питања да ли је мјесто брисања већ пројектовано током синтаксичког извођења и/или је елиптични садржај реконструисан касније у семантици. Такође, кроз наведене теоријске расправе представили смо механизме који су одговорни за реконструкцију празне градационе категорије у поредбеним клаузама. Показано је да се интуитивно чини да се реченица попут *John owns more horses than Bill owns* (*Дон посједује више коња него што их посједује Бил*) састоји од двије компаративне клаузе – које приписују власништво над коњима – гдје је изостао неки материјал. Упркос изгледу, међутим, ова предтеоријска интуиција је потпуно погрешна јер секвенца „више коња него што Бил посједује“ у

ствари је именичка фраза ($NP = more\ horses\ than\ Bill\ owns$) и саставни је дио главне клаузе. То се види из чињенице да се може појавити као синтаксички субјекат и бити повезана са другим једноставним именичким фразама: *More horses than Bill owns are sold every day* (Pulman 1991: 2). Доминирајућа именичка фраза носи вриједности које је карактеришу као упоредну NP и која намеће слагање између упоредних *-er/than, as/as* итд. преко варијабле постмодификатора. Компаративи са придјевским и прилошким фразама потпуно су аналогни овима са именичким фразама. Такође, неки облици поређења могу се сматрати конструкцијама неограничене зависности (*more horses than Bill ever dreamed he would own – више коња него што је Бил икада сањао да ће посједовати*), које заправо укључују *Wh*-помјерање именичке фразе. Значајно је истаћи да други тип који укључује елипсе у поредбеним клаузама показује да одговарајући ниво на коме се елипса реконструише није само синтаксички или семантички, јер углавном не постоји синтаксички конституент у првом дијелу реченице који би могао бити одговарајући антецедент. Стога се ми у нашем раду нисмо ограничили на приказ синтаксичких/семантичких механизма који управљају оваквим случајевима, већ смо покушали дати преглед свих врста компаративне елипсе, па чак и оних једва прихватљивих примјера, који ипак могу бити интерпретирани у односу на прави контекст.

Друго, кроз анализу издвојених примјера показали смо да је за поредбене клаузе карактеристично да садрже градабилне изразе и успостављају везу између двостепених појмова повезаних градабилним својствима. Друкчије речено, оно што је исказано у независној клаузи пореди се са исказом из зависне клаузе, тако да се исти језички конституенти обично изостављају у поредбеној клаузи. С друге стране, поредбена клауза може да садржи свој пандан из независне клаузе само у оним случајевима када постоји контраст/ разлика између њих. Елидирана поредбена клауза обично се састоји само од проширеног комплемента који је уведен са *than / него, од* и *as, like / као* и *as... as*:

(22) For once there seemed more intriguing strangers **than** [] sick ones in the cantons. (TN p. 3)

(23) She expropriated without question, **as** most women did []. (TN p. 37)

(24) His eyes followed a beret, not wet with waiting **like** Nicole's beret [], but waiting... (TN p. 39)

(25) "There's still some hope that the AstraZeneca vaccine might well perform as well as the Johnson and Johnson vaccine [] in a different age group demographic

that I address of severe disease," he said on Monday. (*The Independent*, 8 February 2021)

(26) The vaccines that have been approved to date are still capable of offering protection against B.1.351, but various analysis and trial studies have suggested they may not be as effective []. (*The Independent*, 8 February 2021)

Примјери које смо описали у претходном одјелку најчешће садрже елипсу комплемента субјекта унутар поредбене клаузе, те испуштање дијелова фразе, дијелова предиката или цијелог предиката, те зависних клауза. Елидирани материјал у примјерима поредбених клауза најчешће су били облици вербалних елипси, а најбројнији су примјери који илуструју лексичке вербалне елипсе унутар поредбене клаузе. Наиме, елидирана поредбена клауза састоји се само из два елемента, а често само из једног, док су неизречени субјекат, предикат и, уколико постоје, његове допуне и одредбе, те цијеле клаузе. Сви елиптични садржаји присутни су у тексту као антецедент, те повративи и реконструисани врло једноставно јер их контекст подразумијева. Поредбене елиптичне клаузе претежно се налазе на финалној позицији и анафоричког су типа, мада смо пронашли и примјере ових елипси у средишњој позицији, катафоричког типа. Такође, све ово говори у прилог и нашој хипотези да поредбене клаузе не карактерише само један тип елипси, већ је унутар њих дозвољено брисање свих компаративних елемената у условима идентитета.

Извори

1. Rowling, Joanne (1997), *Harry Potter and the Philosopher's Stone*, UK: Bloomsbury.
2. Townsend, Sue (2005), *Adrian Mole and the Weapons of Mass Destruction*, UK: Penguin books.
3. The Independent – <https://www.independent.co.uk/>
4. The Sun – <https://www.thesun.co.uk/>
5. Fitzgerald, F. Scott (1934), *Tender is the Night*, UK: Penguin books.

Литература

1. Biber, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad and Edward Finegan (1999), *The Longman Grammar of Spoken and Written English*, London: Longman.
2. Вукојевић, Лука (1996), „Структурно-семантички статус поредбених реченица“, *Филологија*, 27, Зареб, 123–151, УДК 808.62-056.
3. Gawron, Jean Mark (1992), „Focus and Ellipsis in Comparatives and Superlatives: A Case Study“, *Salt proceedings*, DOI: <https://doi.org/10.3765/salt.v2i0.3031>.

4. Greenbaum, Sidney, Randolph, Quirk (1990), *A Student's Grammar of the English language*, London: Longman.
5. Jacobs, A. Roderick, & Peter S. Rosenbaum (1968), *English Transformational Grammar*, Blaisdell Publishing Company.
6. Johnson, Kyle (1997), When Verb Phrases Go Missing. *GLOT 2.5*: 3–9.
7. Kennedy, Christopher, and Jason Merchant (1997), Attributive Comparatives and Bound Ellipsis. *LRC-97-03*, Santa Cruz: University of California.
8. Ковачевић, Милош (2000), *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: „Кантакузин“.
9. Ковачевић, Милош (2003), *Грамматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга.
10. Kristal, Devid (1985), *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.
11. Kristal, Devid (1987), *Kemбричка enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.
12. Lasnik, Howard (1995), A Note on Pseudogapping. In *Papers on Minimalist Syntax*; Rob Pensalfini and Hiroyuki Ura (eds.). Cambridge, Mass.: MITWPL.
13. Lechner, Winfried (2004), *Ellipsis in Comparatives*, Berlin: Mouton de Gruyter.
14. Masnikosa, Irina (2019), *Analiza i procesiranje elipse glagolske skupine u hrvatskome jeziku*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (doktorska disertacija).
15. Merchant, Jason (2001), *The Syntax of Silence: Sluicing, Islands, and the Theory of Ellipsis*, New York: Oxford University Press.
16. Moltmann, Friederike (1992), „The empty element in comparatives“, *The Proceedings of NELS*, 319–333.
17. McShane, Marjorie (2005), *A Theory of Ellipsis*, New York: Oxford University Press.
18. Napoli, Donna Jo (1983), „Comparative Ellipsis: A Phrase Structure Analysis“, *Linguistic Inquiry*, Vol. 14, No. 4, Massachusetts: The MIT Press, pp. 675–694.
19. Пипер, Предраг, Иван Клајн (2015), *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
20. Pulman, Stephen (1991), *Comparatives and ellipsis*, Cambridge: University of CCL.
21. Radojević, Danijela (2016), Sintaksičko-stilske karakteristike eliptičnih rečenica u književnoumjetničkim tekstovima, Zagreb: *Rasprave*, 42/2, str. 587–598, UDK 81'367.334:82.
22. Fiengo, Robert, and Robert May (1994), *Indices and Identity*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
23. Huddleston, Rodney, & Geoffrey K. Pullum (2002), *The Cambridge Grammar of the English Language*, UK: Cambridge University Press.
24. Hudeček, Lana, i Milica Mihaljević (2019), „Podjela i nazivlje zavisnosloženih rečenica u novijim hrvatskim gramatikama“, Zagreb: *Rasprave* 45/2, str. 437–471. <https://doi.org/10.31724/rihjj.45.2.11>
25. Chomsky, Noam (1977), On wh movement. In P. Culicover et al. (eds.): *Formal Syntax*, New York: Academic Press.

Vera M. Vujević Đurić
University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy
Department of English Studies

ELLIPSIS IN COMPARATIVES IN ENGLISH

Summary

This paper presents an analysis of certain properties of ellipsis within comparative clauses in English. The analysis has shown that the comparative clauses contain gradable expressions and establish a connection between two-stage concepts related to gradable properties. In other words, what is claimed in the matrix clause is compared to claims from subordinated clauses, so that the corresponding linguistic structures are usually omitted in a comparative clause. An elliptical comparative clause usually consists only of an expanded complement introduced with **than, like, as ... as**. The omitted parts, most often phrases, parts of predicates (or the whole predication) and clauses, are present in the text as antecedents. We have not limited our research only to the syntactic and / or semantic level in the reconstruction of ellipped content, but to all contexts and situations from which recoverability is possible, regardless of the type of ellipsis. We have examined the conditions and constraints of ellipsis within comparative clauses in the theoretical part, and the properties of the comparative ellipsis in the analysis on the corpus of contemporary English.

► **Key words:** ellipsis, comparatives, deletion, gapping, stranding, generative grammar.

References

1. Biber, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad and Edward Finegan (1999), *The Longman Grammar of Spoken and Written English*, London: Longman.
2. Vukojević, Luka (1996), „Strukturno-semantički status poredbenih rečenica“, *Filologija*, 27, Zagreb, 123–151, UDK 808.62-056.
3. Gawron, Jean Mark (1992), „Focus and Ellipsis in Comparatives and Superlatives: A Case Study“, *Salt proceedings*, DOI: <https://doi.org/10.3765/salt.v2i0.3031>.
4. Greenbaum, Sidney, Randolph, Quirk (1990), *A Student's Grammar of the English language*, London: Longman.
5. Jacobs, A. Roderick, & Peter S. Rosenbaum (1968), *English Transformational Grammar*, Blaisdell Publishing Company.
6. Johnson, Kyle (1997), When Verb Phrases Go Missing. *GLOT* 2.5: 3–9.

7. Kennedy, Christopher, and Jason Merchant (1997), *Attributive Comparatives and Bound Ellipsis*. LRC-97-03, Santa Cruz: University of California.
8. Kovačević, Miloš (2000), *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kragujevac: „Kantakuzin“.
9. Kovačević, Miloš (2003), *Gramatičke i stilističke teme*, Banja Luka: Književna zadruga.
10. Kristal, Dejvid (1985), *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.
11. Kristal, Dejvid (1987), *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.
12. Lasnik, Howard (1995), A Note on Pseudogapping. In *Papers on Minimalist Syntax*; Rob Pensalfini and Hiroyuki Ura (eds.). Cambridge, Mass.: MITWPL.
13. Lechner, Winfried (2004), *Ellipsis in Comparatives*, Berlin: Mouton de Gruyter.
14. Masnikosa, Irina (2019), *Analiza i procesiranje elipse glagolske skupine u hrvatskome jeziku*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (doktorska disertacija).
15. Merchant, Jason (2001), *The Syntax of Silence: Sluicing, Islands, and the Theory of Ellipsis*, New York: Oxford University Press.
16. Moltmann, Friederike (1992), „The empty element in comparatives“, *The Proceedings of NELS*, 319–333.
17. McShane, Marjorie (2005), *A Theory of Ellipsis*, New York: Oxford University Press.
18. Napoli, Donna Jo (1983), „Comparative Ellipsis: A Phrase Structure Analysis“, *Linguistic Inquiry*, Vol. 14, No. 4, Massachusetts: The MIT Press, pp. 675–694.
19. Piper, Predrag, Ivan Klajn (2015), *Normativna gramatika srpskog jezika*, Novi Sad: Matica srpska.
20. Pulman, Stephen (1991), *Comparatives and ellipsis*, Cambridge: University of CCL.
21. Radojević, Danijela (2016), Sintaksičko-stilske karakteristike eliptičnih rečenica u književnoumjetničkim tekstovima, Zagreb: *Rasprave*, 42/2, str. 587–598, UDK 81'367.334:82.
22. Fiengo, Robert, and Robert May (1994), *Indices and Identity*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
23. Huddleston, Rodney, & Geoffrey K. Pullum (2002), *The Cambridge Grammar of the English Language*, UK: Cambridge University Press.
24. Hudeček, Lana, i Milica Mihaljević (2019), „Podjela i nazivlje zavisnosloženih rečenica u novijim hrvatskim gramatikama“, Zagreb: *Rasprave* 45/2, str. 437–471. <https://doi.org/10.31724/rihjj.45.2.11>
25. Chomsky, Noam (1977), „On wh movement“. In P. Culicover et al. (eds.): *Formal Syntax*, New York: Academic Press.

Преузето: 1. 3. 2021.
Корекције: 8. 7. 2021.
Прихваћено: 25. 7. 2021.

Vesna Ž. Bogdanović¹
University of Novi Sad
Faculty of Technical Sciences

Alenka J. Tratnik²
University of Maribor
Faculty of Organisational Sciences

Dragana M. Gak³
University of Novi Sad
Faculty of Technical Sciences

THE IMPACT OF CULTURE AND CULTURAL DIMENSIONS ON STUDENTS' E-MAIL CORRESPONDENCE – A PILOT STUDY

Abstract: E-mail correspondence between teachers and students is common. Online communication provides students with possibilities to write to teachers directly, using a diverse level of knowledge, level of ignorance and personal beliefs. The aim of this paper is to answer whether culture and cultural dimensions (defined by Hofstede's high and low Power Distance dimension) influence the professional correspondence between teachers and students. The small-scale corpus consists of 100 e-mails, 50 written by Slovene students in English or Slovene, and 50 by Serbian students in Serbian or English. The research investigates the choice of e-mail template, the choice of language (native tongue or language of instructions), and the norms related to politeness and power distance, with the focus on salutations, formality, polite expressions, and directness. Usage of lexical modifiers, such as downtoners, upstaters and hedges will also be investigated. The results will demonstrate that e-mails by Slovene students follow new cultural standards and have become more indirect and informal, while Serbian students write

---

¹ vesna241@uns.ac.rs

² alenka.tratnik@iatefl.si

³ dgak@uns.ac.rs

e-mails with formal salutations and direct requests following the inherited hierarchy and still unmodified cultural dimensions.

Key words: *business English correspondence, cultural dimensions, e-mail openings, student e-mails, power distance.*

1. Introduction

E-mails are an accepted means of communication between students and university professors (Alcón 2013; Biesenbach-Lucas 2007; Economidou-Kogetsidis 2011). This online communication provides students with possibilities to write to teachers directly, for several various purposes. These range from reasonable requests, such as postponing deadlines due to illnesses, asking for advice, building relationship, challenging grades, or asking for additional tutorials (Martin, Myers & Mottet 1999), to a number of unreasonable requests, such as reading a students' paper draft or asking to take an exam without applying for it, then providing notes for missed classes, or providing students with further available information (e.g. Hartford & Bardovi-Harlig 1996). When drafting e-mails, apart from writing a concrete request, students also have to make sociopragmatic choices concerning forms of address, and the level of formality and politeness. Most teachers do not mind answering e-mails in time. When they complain, the complaints (Baron 1984; Cameron 2003) are related to an inappropriate use of e-mails, such as inappropriate salutations, abbreviations, spelling and grammar errors, impolite tone, and above others, inappropriate requests. Reasons for such e-mails are multifold; however, it might also be the case that students are simply uncertain about e-mail etiquette. Since e-mails are usually not explicitly taught, students do not have experience in writing them, and the only feedback are e-mails from fellow students, containing similar mistakes (Chen 2006; Crystal 2001). This study contributes to this line of research, following the research on a pedagogical perspective (e.g. Biesenbach-Lucas 2007; Chen 2006; Economidou-Kogetsidis 2015) on identifying the learners' weaknesses (based on their cultural background) that have to be taught before writing e-mails.

2. Theoretical framework

2.1 E-mails

E-mails are considered to be a “hybrid” form, a digital form of communication containing elements of both written and oral communication used to achieve pragmatic meaning (Bou-Franch 2011). Research on e-mails has taken several directions. Studies about e-mails have examined authentic e-mails between speakers of different social ranks writing in different situations (Alcón 2013; Biesenbach-Lucas 2007) and specific tasks provided to learners to write e-mails (Ford 2006). Many studies are concerned with a certain sociopragmatic choice, such as opening and closing statements (Economidou-Kogetsidis 2011), level of formality, level of politeness (Economidou-Kogetsidis 2016; Kim & Lee 2017), as well as speech act performance (Biesenbach-Lucas 2006). Researchers were also interested in age difference in e-mail writing, observing that age is a factor affecting the writers, linguistic choices, and productions (Alcón 2013; Barón & Ortega 2018).

A prolific number of researchers in e-mail writing have been concerned with openings and closings of e-mails written in an academic context. A study has revealed that openings and closings are not usually avoided in e-mails (Gains 1999), and that direct and formal options are more common than the informal ones (Economidou-Kogetsidis 2011; Félix-Brasdefer 2012), where the formal style is used throughout the entire e-mail (Biesenbach-Lucas 2006; Chen 2006). These studies have also proven that requests in e-mails are more direct when the level of imposition is considered to be low by participants (Economidou-Kogetsidis 2011; Félix-Brasdefer 2012).

Literature suggests that selecting the form of address and complimentary form are important since the correspondents utilise these elements to perceive their relationships (Bjørge 2007). Selecting the adequate level of formality may be influenced by how well one knows the recipient, whether they established a relationship, whether the recipient dislikes e-mails without greetings and sign-off or finds them unnecessary, and finally, by personal style and preferences of the sender and the receiver (Bjørge 2007). The student-professor relationship is no exception.

2.2 Cultural dimensions

Emailing is influenced by culture and cultural dimensions. Culture may be defined in a number of ways; one of the definitions is the following:

“Culture is a fuzzy set of basic assumptions and values, orientations to life, beliefs, policies, procedures and behavioural conventions that are shared by a group of people, and that influence (but do not determine) each member’s behaviour and his/her interpretations of the “meaning” of other people’s behaviour. (Spencer-Oatey 2000: 3).”

E-mails are written by students belonging to a certain group, having certain beliefs, and acting in a certain manner to other people who interpret not only the words in front of them, but also the behaviour and “meaning” behind the words in relation to their own beliefs and behaviour.

The analysis of cultural aspects in the e-mails in this study will be established on Hofstede’s research (1980, 2001). Hofstede (2001: 9) defines culture as a collective programming of the mind that distinguishes the members of one group or category from another. The “mind” stands for head, heart, and hands, that is, for thinking, feeling, and acting, with consequences for beliefs, attitudes, and skills.

Hofstede classifies culture into cultural dimensions (power distance, uncertainty avoidance, individualism/collectivism, masculinity/femininity, and long versus short-term orientation), and this study will rely on Power Distance. Power Distance is “the extent to which the less powerful members of institutions and organisations within a country expect and accept that power is distributed unequally” (Hofstede 2001: 98). In high Power Distance societies, hierarchy is related to inequality, power holders are entitled to privileges, subordinates accept and acknowledge their inferior position, and older people are respected and feared. These differences are visible and marked in behaviour. Power Distance rankings are based on averages; the maximum score for a country can be 104, and low Power Distance cultures have their index score 40 or below.

In an educational system, according to Hofstede’s research (2001: 100-102, 107) a high Power Distance educational situation comprises teacher– student inequality: teachers are treated with respect, the educational process is teacher-centred, teachers do not expect to be contradicted or criticised, teaching is fact-oriented, and students are not encouraged to speak up in classes. This is in contrast with low Power Distance educational situations, which are based on teacher– student equality: teaching is student-centred, critical discussion is expected, and teachers have to be prepared to be challenged in class.

Hofstede’s research on Power Distance has been utilised for a number of researches, in the business world as much as in education. For example, Spencer-Oatey (2000) included Power Distance in research on politeness, and compared Britain and China as high and low Power Distance societies (Spencer-Oatey 1997), while Bjørge

(2007) discussed Power Distance in e-mail communication using e-mails written by 110 students of 34 nationalities. All four Hofstede's cultural dimensions have been updated over time, presenting the changes in cultures and nationalities (Podrug et al. 2006; Rajh et al. 2016). Furthermore, even Hofstede revisited and updated the model, supplementing it with two additional dimensions (Hofstede 2011).

The Power Distance index from 1991, for Yugoslavia, and projected for Serbia and Slovenia, was 73 for Slovenia and 86 for Serbia (Hofstede 2001: 45-46, 501). It clearly states that both Serbia and Slovenia used to be high Power Distance societies, where hierarchy and inequality were accepted and addressed as such. The hierarchy was also present in educational institutions. Podrug et al. (2006) used the revised Hofstede's questionnaire to observe the timely differences in the cultural dimensions. Their results depict the Power Distance index to be 34.08 for Croatia, 31.95 for Slovenia, and 38.66 for Bosnia and Herzegovina. As for Serbia, Nedeljković (2011) calculated the Power Distance index to be approximately 56, which is still lower than two decades before, while Podrug et al. (2014) calculated it to be 51.91. The authors clearly demonstrated that all these countries moved from high to low(er) power distance societies, with more people refusing to accept social inequalities and demonstrating a growing demand for individual social independence. This shift undoubtedly affected every aspect of human lives, including educational institutions, and consequently, emailing etiquette.

Considering the modifications in society, technology and education, the following research questions have guided this study:

Question 1: How do cultural aspects, i.e. the alterations in the Power Distance dimension, influence the professional correspondence between teachers and students?

Question 2: Do students still write formal e-mails, or has their selection of e-mail templates, and their vocabulary related to formality, politeness, and directness, made a transition to an informal style?

3. Methodology

The e-mail corpus was collected for the project "Statistical Analysis of Business Correspondence from the Aspect of Students' Country of Origin". It is related to a pilot research prior to the main two-year long corpus collection. E-mails were written by students of engineering and management from the University of Novi Sad, Serbia and the University of Maribor, Slovenia, enrolled in undergraduate

and graduate academic studies. In this pilot study, e-mails were written to three professors teaching courses in General English, Business English, and English for Specific Purposes. There were no separate instructions related to the language or templates for writing, except for some exercises in formal and informal writing styles. The language of instructions was English in all courses, with the mother tongue used only as a last resort.

After collecting the corpus, two professors coded all instances of culture-determined language, while the third one went through the corpus as a controller. All differences in coding were solved and agreed upon together.

3.1 Corpus and language

The corpus consists of 100 e-mails. Since the project is ongoing, the study will use this pilot corpus gathered to determine which modifications can be observed, and what the possible project research directions might be. As previously mentioned, 50 e-mails were written by Slovene students in English or Slovene, and 50 by Serbian students in Serbian or English.

Table 1. Language used in e-mails

Slovene students		Serbian students	
E-mails in English	E-mails in Slovene	E-mails in English	E-mails in Serbian
32 64%	18 36%	7 14%	43 86%

As can be observed from Table 1, more students wrote in English than in Slovene to their English teacher; however, only a few students decided to write in English at the University of Novi Sad. Since the language of instructions was English, students in Slovenia used the opportunity to practice the language more and wrote in English as well. The other option was that they assumed that the language in a classroom should also be the language in e-mails. On the other hand, only 14% of e-mails were written in English by students in Serbia. Even though the language of instructions was English, they probably did not feel comfortable enough to write in English as well.

One can only suspect the reasons for (not) selecting English, and they definitely have to be investigated more. Perhaps, it has something to do with Slovenia being in the EU and students having more opportunities to converse in English outside

the classroom. It may be that students in Serbia have not had many opportunities to practice their English and thus feel more confident with their mother tongue. In their classrooms, Serbian students often state that they did not visit any English-speaking country, do not have a native English friend, nor did they have opportunities to talk or write in English. It is a potential problem that has to be investigated more thoroughly.

4. Discussion

4.1 Formal vs. informal e-mail templates

The dichotomy of formal vs. informal refers to the appropriateness of language forms with respect to the social situation. In informal e-mails, students use a conversational style, with reduced and simplified word forms, symbols in the form of emoticons, and usually with a number of grammar and spelling mistakes (Baron 2002), e.g. *Tnx, Br, Hi*. Informal e-mails tend to be like journal entries (Chen 2006), direct and without adjectives and stylistic improvements. They may even enclose small talk prior to the request. On the other hand, formal e-mails are usually in the epistolary style, without reduced or simplified forms, no symbolism, and the minimum of mistakes (Biesenbach-Lucas 2006). In formal e-mails, there will be a number of stylistic improvements, such as adverbs and adjectives, hedges, relative clauses, and more formal vocabulary.

Even though one would expect formal e-mails to be written by students to their professors, this is not the case. The study will demonstrate that students are familiar with formal etiquette; however, a number of them will use more conversational opening or closing, or they will address the professor by their first name, and hence their e-mails become less formal. One of the reasons for altering these templates lies in the fact that in e-mails, students present their personal belief in their own value and equality, as well as their social entitlements to be treated equally and with respect.

Also, differences in templates are related to the alterations in high and low Power Distance dimensions. The educational system would like to be regarded as a high Power Distance system, where e-mails should be formal, and distance should be observed between students and teachers. This is the element of a cultural stylistic aspect that a number of professors are holding to. On the other hand, in classes, more and more professors are striving towards a low Power Distance, partly because it is the prevailing social norm and partly because they would like to communicate with students at the same level. Likewise, students today belong to “digital natives”,

(Prensky 2001), i.e. native speakers of the digital language in the digital world, which demands simplicity and directness rather than politeness and appropriate social norms. Following this situation, it would then be expected for students not to write formal e-mails. And then, one should not be upset if they receive e-mails without the expected etiquette. This issue will be regarded in more detail in the following sections.

4.2 E-mail openings and closings

As the most prominent elements of e-mail templates, openings and closings can also be differentiated as formal and informal. Barón and Ortega (2018) classified openings and closings according to the level of formality and familiarity in an English-speaking context into three categories: 1) familiar, which includes openings such as *'hi'* or *'hello'*; 2) formal, when the participants opened the e-mail with the formula *'Dear'* followed by the teacher's first name or surname; and 3) extremely formal, in cases that included openings such as *'Dear Sir'* or *'Dr'* plus the last name of the professor.

Regarding the link between high Power Distance cultures and the choice of a formal approach, one would expect e-mails with a preference for greetings like *Dear + Title/Honorific + Surname*, i.e. along the lines of formal business correspondence. Low Power Distance cultures, however, would probably feel freer to use informal greetings like *Hi + First Name*.

Observing this corpus, when Slovene students write in English, they prefer informal greetings, like *Hello* (8 instances) and *Hi* (11 instances), followed by *(title)+ first name*. It seems that low Power Distance from classes transfers to e-mails. There are only 28% of *Dear* greetings. When these students write in Slovene, they always begin with *Pozdravljeni* (Engl. *Greetings*, 16 examples) and no names and titles, which is a standard formal greeting in Slovene. The cultural difference is that Slovene does not emphasise the importance of listing a name at the beginning of an e-mail. The difference between formal greeting in Slovene and informal one in English may be attributed to the standard of writing e-mails in Slovene, without including personal beliefs in their own values in the former case and presenting one's beliefs and values with low Power Distance classroom situation in the latter.

In Serbian, 76% of students use some form of *Poštovani* (Engl. *Dear/Respectful*) for greetings. 12% uses *Dobar dan* (Engl. *Good afternoon*) or *Dobro večer* (Engl. *Good evening*) as a completely inappropriate form. Surprisingly, only 6% of e-mails opened using a first name, and no last names or titles in greetings were present

in e-mails in Serbian. There were only 2 instances of *Draga* (Engl. *Dear*). Hence, we can conclude that in writing, Serbian students do want to demonstrate their respect, though some of them use it wrong (*Poštovanje*, Engl. *Respect*). When writing in English, opposite from Slovene students, Serbian students begin with *Dear professor*, followed by a name or a surname, meaning that they tend to be formal or extremely formal. The reason may lie in their insecurity when writing in L2 to a higher rank person; also, living in a still high Power Distance society, they do feel appropriate to write formal e-mails and follow the template completely, which is different from Slovene students.

Similar to opening greetings, when ending e-mails in English, Slovene students use a variety of informal forms, some appropriate (*Kind regards*, *Best regards*, *Best wishes*) and some not appropriate and rather informal (*Have a fun weekend*, *Thanks*). There are only 4 examples of *Sincerely* as an extremely formal closing. Low Power Distance in English-speaking classes, together with their rapport, contributed to their belief that they are equal with their professors and that they can write to them same as they write to their peers. When students write in Slovene, most of them again finish with a formal expression *Lepo pozdravljeni* (Engl. *Good greetings*, 12 instances), though there are inappropriate informal examples like *Lp* (Engl. *Br*, 2 examples) or no closing at all (3 instances). The remaining closing is *Prijazen pozdrav* (Engl. *Nice greeting*), which is again formal. Even though the Power Distance index in Slovenia has fallen over the years, students still feel that a formal closing is the appropriate one in Slovene.

In closings in Serbian, students prefer *Srdačno/Srdačan pozdrav* (Engl. *Respectfully/With respect*, 12 instances), which is again formal (as in high Power Distance situations), or *S poštovanjem* (Engl. *With respect*, 10 instances). This demonstrates the similarity between Serbian and Slovene students when they write in their mother tongue, disregarding the Power Distance element present in their societies, and following the inherited hierarchy and expressions. There are several instances of using *Pozdrav* (Engl. *Greetings*), which is an informal option. And, surprisingly, the students just thank the professor without the appropriate closing (*Hvala unapred*, Engl. *Thanks in advance* – 7 instances), which has to be explained as the lack of knowledge on e-mail etiquette.

In e-mails by Serbian students in English, there were 5 examples of *Best regards* and one example of *Sincerely* (and one e-mail closing with *Best regards sincerely*). Again, their closing is formal, and not extremely formal, following the formal template together with the formal opening.

The findings related to e-mails in mother tongue coincide with those by a number of research studies (Economidou-Kogetsidis 2011; Félix-Brasdefer 2012), suggesting that direct and formal options are more common than the informal ones. This is also the case for Serbian students when they write in English, believing that their professors are higher in rank and thus entitled to be treated with respect. However, following the low Power Distance ranking in the classroom and the familiarity with the teacher and the language, Slovene students do not pursue the same pattern and prefer informal salutations.

4.3 Expressions of politeness and directness in e-mails

Although much has been said about the (lack of) politeness in electronic communication (Biesenbach-Lucas 2006; Blum-Kulka 1987; Brown & Levinson 1987; Chen 2006), the data demonstrate the importance of the social and interpersonal level of communication, as well as students' facework in addressing their teacher. A lack of politeness may be associated with the use of direct strategies such as imperatives, with the presence of intensifiers (e.g. *asap*, *right now*), or with aggravating moves like criticism or emphasis on urgency (Blum-Kulka 1987). Conversely, the use of indirect strategies is related to politeness (Brown & Levinson 1987), as well as a number of syntactic and lexical modifiers that soften the impact of requests. However, when the students use hints as an indirect strategy, it can be considered as impolite due to the fact it lacks pragmatic clarity (Blum-Kulka 1987: 144).

In students' requests present in this corpus, it can be generally observed that a number of students do not write very polite e-mails, though they are probably not aware of the fact. In other words, students, both from Slovenia and from Serbia, tend to use direct requests (e.g. *I will not be able to attend classes*, *Zanima me koliko sem pisala izpit* (Engl. *I am interested how I did the exam*), *Da li mora lično da se dolazi na upis ocene* (Engl. *Does one have to personally come for grade entry*)), without lexical items to soften their requests. They believe that the use of *please* and *hvala* (Engl. *Thank you*) is enough for expressing politeness, so they use the former with direct requests and the latter instead of or just before closing. They also believe that honesty is equal to being polite in e-mails to professors (e.g. *Unfortunately, i was in a bit of hurry yesterday*, *Ali iskreno skroz sam zaboravila na prezentaciju* (Engl. *But honestly I completely forgot about the presentation*)).

These informal and direct requests are in contrast with formal salutations that students write in their e-mails. Students are probably not aware of the difference in tone. On the other hand, professors tend to read this as students' impoliteness

(Economidou-Koetsidis 2016). Nonetheless, living in a low(er) Power Distance society in a digital world, these digital natives write the only language they are accustomed to and this cannot be held against them. The educational system should recognise the alteration present and reduce the expectation level regarding the formality and politeness in e-mails. The informality present in e-mails in English written by Slovene students is the future and should be accepted as such.

Politeness in e-mails in this corpus is expressed through modal verbs (e.g. *Can you please send me*, *Da li možete da mi izadete u susret* (Engl. *Can you help me out*), *I would appreciate*), and with polite phrases (e.g. *Looking forward to receiving your feedback*, *Lepo bi vas prosila* (Engl. *I would kindly like to ask you*), *Izvinjavam se na uznemiravanju, najprej bi se vam rada zahvalila* (Engl. *I am sorry for disturbing you, firstly I would like to thank you*)), though these are not so often to be found. Therefore, this can lead to the conclusion that students, both Serbian and Slovene, highly value themselves, and thus do not utilise many linguistic presentations of politeness; they believe they are entitled to the information asked, and again they are less polite and more direct in demanding it. They also treat teachers as equals, so they ask the question explicitly and directly. This is directly related to lower Power Distance society rules they are living in, not so evident in openings, yet present in their requests.

4.4 Lexical modifiers in e-mails

As already mentioned, one of the possibilities to analyse politeness devices is the analysis of lexical modifiers used in e-mails. This study will focus on the use of downtoners, upstaters and hedges as the most common lexical items (Biesenbach-Lucas, 2007).

Downtoners are degree adverbs, such as *slightly*, *somewhat*, *less*, *rather*, *quite*, *almost*, *nearly*, *a kind of*, *possibly*, *perhaps*, *maybe*, that decrease the effect of a modified item. Their use should be attributed to the indirectness in students' requests. However, students are not aware of the possibilities of using downtoners. There were 12 instances of downtoners in the corpus. It includes the use of *some* several times (*I have some problems*), *maybe* (*Do you maybe have answers*), *malce* (*Imela sem malce nesreče*, Engl. *tiny – I had a tiny accident*), *sitan* (*Imam jedan sitan problem*, Engl. *slight – I have a slight problem*). The lack of downtoners coincides with the results by Biesenbach-Lucas (2007); apart from the indirectness in students' requests, the lack of willingness for modification can also be attributed to students' rapport, i.e. their belief that they do not have to soften their requests.

The number of upstaters is even smaller. Upstaters are words that emphasise another word or phrase, such as *very, really, for sure*. There was not a single upstater in e-mails written by Serbian students, and only 3 instances in e-mails by Slovene students (*ki sem jo sestavila po svojih najboljših močeh* (Engl. *which I put together to the best of my ability*), *For sure i will include more explanation in my next writings*). The reason for not using upstaters may be the directness of e-mails, which they believe to be clear enough, without additional intensification. The reason may also be in the management of sociality rights and obligations, i.e. in students' beliefs that they are entitled to send the request and receive the answer, so there is no need for intensifying it.

The situation is the same with hedging. Hedging implies the use of less direct language to make one's views more measured, cautious, and tentative. The authors can use them to make an argument rather than simply present facts, with the aim of avoiding claims that appear too strong. Although hedging is quite common in academic writing, students do not use it. As already stated, students are accustomed to directness, and they do not feel the need to be cautious about their words. The only hedging used in e-mails is *maybe/možnost/možda*, which can be found in only 4 e-mails, and only one of these written by Serbian students (*Da li Vas možda mogu naći pre četvrtka na fakultetu*, Engl. *Can I maybe find you before Thursday at the faculty*). Slovene students used the sentences such as *Do you maybe have answers* or *Zanima me je možnost pridet kaj prej ali kateri drugi dan* (Engl. *I am interested if maybe I can come sooner or some other day*). And again, rapport management can explain students' own beliefs and entitlements which are expressed directly and without any hesitation, while the lower Power Distance index could explain the feeling of equality that students have and that does not require any form of softening one's words.

Finally, in e-mails written by Slovene students, there is an evident presence of the word *please*. This lexical item is very often used by non-native speakers to support their polite claims and requests (Biesenbach-Lucas 2004, Sabater et al. 2008), though Slovene students used it recurrently in this corpus. Hence, the following statements are common in e-mails by Slovene students: *Can you please send me, Would you please inform me, Lepo bih vas prosila* (Engl. *I would kindly ask you*), *Prosim vas za potrpljenje in razumevanje* (Engl. *I would like to ask you for patience and understanding*). In e-mails by Serbian students, interestingly, *please* is not immensely popular, with just a few instances; rather, Serbian students prefer to use the verb *moći* (e.g. *da li možete da mi izadete u susret, da li bi vas mogao zamoliti* – Engl. *can, can you help me out, can I ask you*) to express politeness. This concurs with other research on the topic

(Biesenbach-Lucas 2007; Blum-Kulka & Levenston 1987; Lam 2014). Since this is a common feature of non-native speakers, one should not focus on this lexical item when explaining e-mail etiquette in classes. Nonetheless, e-mail templates should be modified and adopted to digital natives, their directness strategies, and their rapport.

5. Conclusion

E-mail has established itself as a dominant channel of student-professor interaction. Despite its importance as a communication tool with prescribed formal templates, its discursive practice has to be revisited and the templates modified. Changes in communication are interwoven with social and linguistic changes, and some of these are not (yet) well accepted by academic staff, thus regarding students' e-mails as impolite or disrespectful. In their defence, students belong to new and different generations, and instead of blaming them for the lack of etiquette, they should be offered new templates and modified linguistic styles, or in-class training sessions to enhance their ability to write effective e-mails to professors.

The present study is an attempt to answer two research questions. The first question was related to cultural dimensions and the alterations in Power Distance index in Serbia and Slovenia. Following the transition from high to low Power Distance society, Slovenia has also undergone the transition in the use of language, which is especially evident when Slovene students write in English. English is a common language in their digital world that is highly direct and simplified in expressions used; it is also the language of informal, communicative, and friendly instructions in classrooms. Hence, it seems that e-mail correspondence has embraced these changes and accepted indirectness and informality as new standards. It is evident in students' salutations, as well as in their requests. On the other hand, Serbia now has lower Power Distance index than it was twenty years ago, and the influence of digital world and digital language has altered the way these students write their e-mails as well. These alterations can be observed in students' requests; however, formality is still present in salutations. When addressing their professors, Serbian students still have the feeling of inequality and hierarchy that has to be acknowledged. When writing in their mother tongue, students still follow the inherited hierarchy and address their professors formally in salutation. This style is in discrepancy with their direct requests and the lack of lexical items for softening their demands; yet their cultural dimension is still not modified. One can assume that the future, digital world, and global changes will bring lower Power Distance norms and that, in time, students' e-mails will become more friendly and

conversational, where teachers will be addressed as equals. In this respect, e-mail templates need modification.

The second research question was related to the transition from formal to informal e-mails concerning templates, formality, politeness, and directness. The study has demonstrated that formal openings are still a standard in most e-mails. Students are familiar with formal salutations, they respect their professors and would like to demonstrate that, and they accept the hierarchically determined position they have. However, the formality and politeness are reduced in the body of e-mails, in students' requests. Abbreviations, contracted forms, and emoticons will undoubtedly move from texting and tweeting to emailing, and new generations, those digital natives, will make a transition into informality. In that respect, it would probably be beneficial for both teachers and students to consider and present less formal e-mail templates that students could follow instead of reinventing their own templates.

Perhaps the best example of merger between formality and informality in e-mails can be observed in the following extract from an e-mail written by a Slovene student to the professor: *So I respectfully decline your offer and I hope you won't be mad. PS I think you're one of the best professors I've ever had.* Using formal vocabulary to reject professor's suggestion, using colloquial expression to prevent the professor's disappointment, and using praise with grammatical contractions is the merge of styles already present in students' e-mails. Thus, studies like this one could be utilised to arrange this field of academic writing.

In the end, this pilot study serves as a guideline that has to be researched in a more detailed study with a much larger corpus. The indications of a change in style are present, and a larger corpus would have to prove how common these modifications are, as well as what recommendations should courses on academic writing embrace and what cultural stylistic phrases students have to be taught.

Acknowledgement

This work was supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia and the Ministry of Education, Science and Sport of the Republic of Slovenia through the grant "Statistical Analysis of Business Correspondence from the Aspect of Students' Country of Origin". The paper was written during the project "Foreign language teaching, social and economic relations in the light of changes in 2021", financed by the Faculty of Technical Sciences, Novi Sad, Serbia.

References

1. Alcón, Eva (2013), "Mitigating e-mail requests in teenagers' first and second language academic cyber-consultation", *Multilingua*, 32, 779-799.
2. Baron, Naomi S. (1984), "Computer-mediated communication as a force in language change", *Visible Language*, 18, 2, 118-141.
3. Baron, Naomi S. (2002), "Who sets e-mail style? Prescriptivism, coping strategies, and democratizing communication access", *The Information Society*, 18, 403-413.
4. Barón, Júlia and Mireia Ortega (2018), "Investigating age differences in e-mail pragmatic performance", *System*, 78, 148-158, doi: <https://doi.org/10.1016/j.system.2018.08.001>
5. Biesenbach-Lucas, Sigrun (2004), "Speech acts in e-mail: A new look at pragmatic competence", Paper presented at the *Annual Convention of the American Association of Applied Linguistics*, Portland, OR.
6. Biesenbach-Lucas, Sigrun (2006), "Making requests in e-mail: Do cyber-consultations entail directness? Toward conventions in a new medium", *Pragmatics and language learning*, 11, 82-107.
7. Biesenbach-Lucas, Sigrun (2007), "Students writing e-mails to faculty: An examination of e-politeness among native and non-native speakers of English", *Language, Learning and Technology*, 11, 2, 59-81.
8. Bjørge, Anne Kari (2007), "Power distance in English lingua franca e-mail communication", *International Journal of Applied Linguistics*, 17, 1, 60-80.
9. Blum-Kulka, Shoshana (1987), "Indirectness and politeness in requests: Same or different?" *Journal of Pragmatics*, 11, 131-146, [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(87\)90192-5](https://doi.org/10.1016/0378-2166(87)90192-5).
10. Bou-Franch, Patricia (2011), "Openings and closings in Spanish e-mail conversations", *Journal of Pragmatics*, 43, 1772-1785.
11. Brown, Penelope and Stephen C. Levinson (1987), *Politeness. Some Universals in Language Usage* (Studies in Interactional Sociolinguistics 4), Cambridge: Cambridge University Press.
12. Cameron, Deborah (2003), "Globalizing 'communication'". In: Jean Aitchison and Diana M. Lewis (Eds.), *New media language* (pp. 27-35), New York: Routledge.
13. Chen, Chi-Fen Emily (2006), "The development of e-mail literacy: From writing to peers to writing to authority figures", *Language Learning and Technology*, 10, 2, 35-55.
14. Crystal, David (2001), *Language and the Internet*, Cambridge: Cambridge University Press.
15. Economidou-Kogetsidis, Maria (2011), "Please answer me as soon as possible: Pragmatic failure in non-native speakers' e-mail requests to faculty", *Journal of Pragmatics*, 43, 3193-3215.
16. Economidou-Kogetsidis, Maria (2015), "Teaching e-mail politeness in the EFL/ESL classroom", *ELT Journal*, 69, 415-424.

17. Economidou-Kogetsidis, Maria (2016), "Variations in evaluations of the (im)politeness of e-mails from L2 learners and perceptions of the personality of their senders", *Journal of Pragmatics*, 106, 1-19. doi: 10.1016/j.pragma.2016.10.001
18. Félix-Brasdefer, J. César (2012), "E-mail requests to faculty". In Maria Economidou-Kogetsidis and Helen Woodfield (Eds.), *Interlanguage request modification* (pp. 217-287), Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.217.04fel>
19. Ford, Shawn (2006), "The use of pragmatics in e-mail requests made by second language students of English", In Mineharu Nakayama, Masahiko Minami, Hiromi Morikawa, Kei Nakamura and Hidetosi Sirai (Eds.), vol. 5. *Studies in language sciences* (pp. 141-158), Tokyo: Kurosio.
20. Gains, Jonathan (1999), "Electronic mail – a new style of communication or just a new medium? An investigation into the text features of e-mail", *English for Specific Purposes*, 18, 81-101.
21. Hartford, Beverly and Kathleen Bardovi-Harlig (1996), "At your earliest convenience: A study of written student requests to faculty", In Lawrence F. Bouton (Ed.), *Pragmatics and language learning*. Monograph Series 7, 55-69, Urbana, IL: DEIL.
22. Hofstede, Geert (1980), *Culture's consequences*, Beverly Hills, CA: Sage.
23. Hofstede, Geert (2001²), *Culture's consequences*, Thousand Oaks, CA: Sage.
24. Hofstede, Geert (2011), "Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context", *Online Readings in Psychology and Culture*, 2, 1. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>
25. Kim, Sun Hee and Hikyoung Lee (2017), "Politeness in power-asymmetrical e-mail requests of Korean and American corporate employees", *Intercultural Pragmatics*, 14, 2, 207-238, DOI: 10.1515/ip-2017-0010
26. Lam, Phoenix W. Y. (2014), "Professional e-mail communication in higher education in Hong Kong: a case study", *Text & Talk*, 34, 2, 143-164. doi: 10.1515/text-2013-0041
27. Martin, Matthew M, Scott A. Myers and Timothy P. Mottet (1999), "Students' motives for communicating with their instructors" *Communication Education*, 48, 157-164.
28. Nedeljković, Milena (2011), "Organizational outcomes of the fitting between organizational structure and Hofstede's national culture indices", *Journal of Engineering Management and Competitiveness*, 1, 1/2, 32-37.
29. Podrug, Najla, Jovica Pavicic and Vjekoslav Bratić (2006), Cross-Cultural Comparison of Hofstede's Dimensions and Decision Making-Style within CEE Context. Proceedings of the ICES 3rd International Conference, From Transition to Sustainable Development: The Path to European Integration. School of Economics and Business Sarajevo. Retrieved from https://bib.irb.hr/datoteka/268819.Podrug_Pavicic_Bratic_Sarajevo.pdf (28 January, 2019)
30. Podrug, Najla, Davor Filipović and Ines Stančić (2014), "Analysis of cultural differences between Croatia, Brazil, Germany and Serbia". *Economic Research – Ekonomska istraživanja*, 27(1), 818-829. doi: 10.1080/1331677X.2014.974915

31. Prensky, Marc (2001), "Digital natives, digital immigrants", *On the horizon*, 9, 5, 1-6. Retrieved from <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
32. Rajh, Edo, Jelena Budak and Ivan-Damir Anić (2016), "Hofstede's culture value survey in Croatia: Examining regional differences" *Društvena istraživanja*, 25, 3, 309-327. doi:10.5559/di.25.3.02
33. Sabater, Carmen Pérez, Ed Turney and Begoña Montero Fleta (2008), "Orality and literacy, formality and informality in email communication", *Ibérica*, 15, 71–88.
34. Spencer-Oatey, Helen (1997), "Unequal relationships in high and low power distance societies. A comparative study of tutor-student role relations in Britain and China" *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 3, 284-302. <http://dx.doi.org/10.1177/0022022197283005>
35. Spencer-Oatey, Helen (ed.) (2000), *Culturally speaking*, London: Continuum.

Vesna Ž. Bogdanović
Univerzitet u Novom Sadu
Fakultet tehničkih nauka

Alenka J. Tratnik
Univerzitet u Mariboru
Fakultet organizacionih nauka

Dragana M. Gak
Univerzitet u Novom Sadu
Fakultet tehničkih nauka

UTICAJ KULTURE I KULTURNIH DIMENZIJA NA STUDENTSKU PREPISKU PUTEM IMEJLOVA – PILOT- ISTRAŽIVANJE

Rezime

U savremenom društvu imejl prepiska između nastavnika i studenata uobičajena je i prilično česta. Onlajn komunikacija pruža studentima mogućnost da direktno pišu svojim profesorima. Neki studenti poštuju pravila pisanja imejllova i formalnog stila, dok drugi pišu i postavljaju pitanja u stilu koji podseća na govorni, a ne na pisani akademski jezik. Čitajući njihove imejllove, nastavnici su redovno iznenađeni nivoom znanja, neznanjem i ličnim uverenjima (tzv. „upravljanje odnosima“, termin koji je uvela Spenser-Outi (Spencer-Oatey 2000)) koje studenti pokazuju dok pišu imejllove svojim nastavnicima. Profesori poslovnog engleskog jezika su još više iznenađeni jer uče svoje studente tipičnim i uobičajenim oblicima profesionalne korespon-

dencije između dve zainteresovane strane. Cilj rada je pokušaj da se odgovori na pitanje utiču li kultura i kulturne dimenzije (definisano Hofstedovom (Hofstede 2001) dimenzijom visoke i niske distance moći) na profesionalnu korespondenciju između nastavnika i studenata, kako u pogledu predložaka, tako i jezika (maternjeg ili engleskog). Korpus imejlava sadrži 100 imejlava, 50 koje su slovenački studenti napisali na engleskom ili slovenačkom i 50 imejlava koje su srpski studenti napisali na srpskom ili engleskom jeziku. Istraživanje pokazuje njihov izbor imejl predložka, izbor jezika (maternji jezik ili jezik instrukcija) i izbor normi koje se odnose na učtivost i distancu moći, sa fokusom na pozdrave, formalnost, učtive izraze i direktnost. Rezultati će ponuditi poređenje struktura imejlava studenata i nastavnika na različitim jezicima – videće se da slovenački studenti prate nove kulturološke standarde i pišu neformalne imejlave uz indirektno obraćanje, dok srpski studenti nastavljaju da koriste formalne oblike obraćanja u imejlavima uz i dalje nemođifikovane kulturne dimenzije.

► **Ključne reči:** poslovna prepiska na engleskom jeziku, kulturne dimenzije, imejl uvodi, studentski imejlavi, distanca moći.

Preuzeto: 4. 9. 2021.
Korekcije: 28. 10. 2021.
Prihvaćeno: 3. 11. 2021.

Слађана М. Цукут¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНАТА НА ПРОКЛИТИКЕ У ГОВОРУ НА РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Апстракт: Рад на основу материјала сакупљеног према изговору спикера и репортера Радио-телевизије Републике Српске, чија је дијалекатска база сјеверо-западни огранак херцеговачко-крајишког дијалекта, показује да се у савременом српском језику ијекавског нарјечја данас најчешће изговарају непренесени акцен-ти. Акценти се могу пренијети још само са једносложних или двосложних ријечи на једносложне проклитике, док се преношење са вишесложних ријечи или на вишесложне проклитике сасвим изгубило.

Кључне ријечи: акценуација, говор на телевизији, преношење акцената на проклитике.

1. Преношењу акцената на проклитике у савременом језику посвећивана је посебна пажња у научној литератури у оквиру акценатске проблематике. Прије свега, постављало се питање има ли у савременим српским говорима, екавским и ијекавским, преношења акцената на проклитике. Ђуро Даничић описао је у *Српским акцентима* (1925) преношење акцената са именица на проклитике јер се оно према вуковско-даничићевској акценуацији сматра обавезним, али је већ Александар Белић препознао тенденцију изостанка преношења акцената на проклитике у савременом екавском изговору, те његово досљедно јављање само у неким устаљеним изразима (1951: 228). Још од педесетих година прошлог вијека, дакле, наука је установила да се преношење акцената на проклитике не спроводи досљедно у савременом језику, посебно у језику

¹ sladjana.cukut@ff.unibl.org

урбаних центара, те је зато и допуштен двојак изговор, и са пренесеним и са непренесеним акцентима (Ресо 1980: 82). У смислу даљег нормирања преношења акцената на проклитике, поред осталих питања о акцентима којих се дотиче, Милка Ивић залагала се за то да се говор најприје опише у различитим крајевима штокавске територије, дакле, да се добије увид у стварно стање, те да се затим приступи нормирању језика (будући да је у то вријеме било прошло готово стољеће од успостављања књижевног језика код Срба), али да се притом не занемари „улога културног центра у избору изговорног узора“, иако су се узорним у погледу прозодије у то вријеме још увијек сматрали народни говори (Ivić, M., 1997: 155–156).

2. Из прегледа новије литературе може се закључити да се преношење акцената на проклитике готово потпуно изгубило у савременим екавским говорима, прије свега, млађе популације (Dragin 2005: 281; Bošnjaković 2007: 91; Petrović, Gudurić 2010: 380). Резултати истраживања о прихваћености, односно неприхваћености изговора са пренесеним акцентима на проклитике од прије двадесетак година у Хрватској недвосмислено упућују на то да се изговор са пренесеним акцентима сматра непожељним, чак и међу оним говорницима који су натпросјечни познаваоци ортоепских правила, као што су нпр. студенти језика, спикери и сл., или се пак сматра мање пожељним од изговора са непренесеним акцентима (Vagošanec Škarić 2003: 473–480).² Преношење је непожељно чак и са једносложних и двосложних ријечи, а са вишесложних је потпуно неприхватљиво, док се као пожељно перципира једино преношење акцената на рјечцу *не* у одричним глаголским облицима (*ibid.*: 486).

С друге стране, литература не даје одговор на питање има ли преношења акцената на проклитике у савременим урбаним ијекавским говорима на територији херцеговачко-крајишког дијалекта. Новија дијалектолошка литература о ијекавским говорима, међутим, показује да се одлично чувају и стари и нови тип преношења акцената (Kozomara 2016: 665–668, Cukut 2017: 679–683) и то се никада није ни доводило у питање, јер је пренос акцената на проклитике нешто што је карактеристично управо за ове говоре (Nikolić 1969: 158-159, Ресо 2002: 70). Међутим, преношење акцената на проклитике данас се ни у овим народним говорима не спроводи са оном досљедношћу са којом се спроводило раније, према подацима из дијалектолошке литературе. Да ли ће

² Студенти србистике у Бањој Луци који похађају наставу из предмета *Фонологија и акцентологија* изјаснили су се како преношење акцената са многих именичких и придјевских замјеница на проклитике везују за неформалну комуникацију, те да га у формалним ситуацијама избјегавају. Само у случају неких једносложних именица слажу се да ће увијек пренијети акценте, нпр.: *на море, у град* и сл.

се акценат у народним говорима пренијети на проклитике, или неће, зависи од броја слогова како проклитике, тако и ријечи са које се преноси (Daničić 1925: 58, Ivić et al. 1994: 88–92). Преношење са тросложних ријечи већ сада је недосљедно у народним говорима, а преношење са четворосложних или петосложних представља ријеткост³.

3. Материјал за овај рад сакупљан је у континуитету дуже од годину дана тако што је биљежен изговор спикера и репортера централног дневника на јавном сервису у Републици Српској, чија је дијалекатска база углавном сјеверозападни огранак херцеговачко-крајишког дијалекта⁴. Говор на телевизији изабран је јер би требало да представља узор у сваком погледу, па и у погледу прозодије, а несумњиво утиче на изговор осталих непрофесионалних говорника српскога језика, због чега биљежење и проучавање акцената у медијима и уопште у јавној ријечи заузима значајно мјесто у оквиру интересовања науке за језик медија, посебно посљедњих деценија (Jokanović Mihajlov 1996, 1997, 2013 и 2017; Fekete 2000: 1297–1329; Dragin 2005; Вошњакović 2007 и др.).

Старо или прасловенско преношење акцената на проклитике подразумева помјерање акцената силазне интонације, који су се на проклитици остваривали као краткосилазни, док новоштокавско преношење подразумева такође помјерање силазних акцената, али су се по овом типу преношења на проклитици остваривали као краткоузлазни. Ова два типа преношења обухватала су различите врсте ријечи и њихове категорије, а грађа у наставку показује колико је преношење акцената, било оно старог или новог типа, заступљено данас су савременом ијекавском говору према грађи сакупљеној на јавном сервису у Републици Српској. Број слогова проклитике или број слогова ријечи са које се акценат преноси није релевантан за класификацију

³ Новија дијалектолошка истраживања сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта, на чијој се територији налази и Бања Лука, доносе грађу која потврђује и стари и нови тип преношења акцената са тросложних форми именица, али такви примјери више нису чести у говору – исп. нпр. грађу у Козомара 2016: 666: *нà брзи-ну, у ширину, бес памѣти, за старост, за кокоши, у њедрима, код говѣда*, те у Сукот 2017: 681–682: *у Бешињево, у Језеро, у Трново, за чојеком, ђ-дрвета, бес потребе, до прѡславе, нà опитини* и сл. Козомара је у грађи забиљежио и три примјера новог преношења акцената на проклитике са двије четворосложне и са једне петосложне ријечи – *у жандарима, у зградѣцама* и *у Палачковцима* (исто), што показује да се овакво преношење и даље може понегдје чути и забиљежити, али представља ријеткост чак и у народним говорима.

⁴ О дискриминантима које одвајају сјеверозападни огранак херцеговачко-крајишког дијалекта од говора југоисточног поддијалекта види у Ivić 1998: 118–127 и Dragičević 1986: 228, 2001: 85–86.

грађе у овом раду, јер се акценат у савременом говору може пренијети само са једносложних или двосложних ријечи на једносложне проклитике.

3. 1. Стари тип преношења потврђен је код неколико именица мушког рода из Даничићевих категорија *враг-врага* (1925: 19–22): *дòвести у̀ рѣд*; затим *рòб-рòба* (1925: 25–26): *шутíрању нà кош*; код именица женског рода из категорија *глава-гла̀ве* (1925: 4–5): *ишле нà р̀уку*; затим *књ̀ига-књ̀иге* (1925: 8): *п̀ут дòлази дo ку̀ће*, *нè могу̀ љ̀ћи у ку̀ћу*, те код једне именице на консонант: *нà јес̀ен* би трèбало б̀ити о̀добрено.

Далеко су, међутим, бројнији примјери једносложних и двосложних именица на којима се изговарају непренесени акценти:

на д̀ан почѣтка з̀имѣ, д̀ан по д̀ан, из д̀ана у д̀ан, пр̀ава на р̀ад, на р̀ад о̀ве к̀уће, у п̀ар с̀ати, без о̀бзирa на р̀ад, у̀слове за р̀ад, у̀зѣла у р̀ад четрд̀есѣт прѣдмѣта, на р̀ед ст̀игле кòвѣрте, без т̀рага је н̀стало,

пр̀итисак на с̀уд, к̀ретати на п̀ут, на п̀ут одр̀астања,

за к̀рај гòдинѣ, за к̀рај пр̀ича из Г̀ацка, до к̀раја гòдинѣ, до к̀раја гòдинѣ, до к̀раја с̀едмице, до к̀раја о̀вог м̀јесѣца, до к̀раја м̀јесѣца, до к̀раја х̀ладног р̀ата, то нè може без р̀ата, до к̀раја с̀едмице, за к̀рај д̀нѣвника,

за стò,

са м̀ора, д̀иректно у м̀оре, да до л̀ета б̀удѣ вак̀цинис̀ано, пр̀ст у о̀ко, у ѝме БиХ, о̀чи у о̀чи,

дòлијѣвамо у̀ље на в̀атру, у в̀ези са в̀ирусом, дòводе се у в̀езу, у з̀ради В̀ладѣ, код к̀уће, б̀ила сам код к̀уће, р̀ад од к̀уће, спр̀емају се за с̀лаву, р̀адили су од к̀уће, на с̀илу ништа нè може, на с̀илу прен̀есене нàдлежности, на с̀ени је р̀ефòрма, н̀азад до к̀уће,

у вòду су п̀али р̀азлози, р̀адни д̀ан пòчиње у зòру, на нòге пòдигао Б̀илѣћу,

òбити о гла̀ву, ст̀упа на с̀нагу, ст̀упио на с̀нагу, ст̀упају на с̀нагу, на с̀нагу су ст̀упиле, ишле на р̀уку, нè идѣ на р̀уку, у р̀уке инстит̀уција, р̀азлика (плате) на р̀уке, пр̀ипреме за з̀иму,

да нас др̀жи за р̀иѣч,

пòлазак у ш̀колу, пòвратак из ш̀кол̀а, до прòстора у ш̀коли, у̀лази у ш̀колу, да д̀јѣцу вратѣ у ш̀колу, не ш̀аљите д̀јѣцу у ш̀колу ако ѝмају симп̀томе, у̀даљенòст клaдиòница од ш̀кол̀а,

на *јесен* ће престати, у *пџмоћ* му је прискочио, притекне у *пџмоћ*, није ми
пало на *пџмет*,

дубоко у *ноћ*.

3. 2. Преношење акцената са придјева на проклитике овом приликом није потврђено у говору на телевизији: у *бољу* будућност, у *већим* градовима, на *днџвном* реду, на *днџвни* ред, на *днџвном* нивоу, расправа о *днџвном* реду, за *исти* вријеме, хоће ли за *исти* стџ?, сјџдне за *исти* стџ, из *Новог* Града, у *Новом* Граду, до *Нове* годинџ, уз *нову* оптужницу, у *нову* годину, у *нову* опрему, са *новом* политикџм, у раду за *прџшлу* годину, из *Српског* клуба, у *стџром* објекту, из *циџелог* свијџта, у *циџелој* зџмљи, у *циџелом* свијџту, у *Црној* Гори, из *Црне* Горе, у *Црно* мџре и сл.

3. 3. Форме личне замјенице за прво лице јџдине не изговарају се често у информативним емисијама, углавном само онда када спикери читају нечије саопштење. Стога је и у грађи овом приликом забиљежено пар примјера замјенице с пренесеним акцентом: *и мене* је бџло стџд, није *на мени* да одлџчујџм, те неколико примјера са непренесеним акцентима: покренули хајку *на мџне*, *на мџни* је да тџ и докажџм, у џјавама *о мџни*.

Слично је и са замјеницом за свако лице *себе*, која је такође потврђена јџдним примјером са пренесеним акцентом: питају *за себе* и нешто бројнијим примјерима са непренесеним акцентима: оставићџмо Брегзит *иза сеџбе*, даће свџ *од сеџбе*, чувао сџмо *за сеџбе*, за *сџбом* су оставили нџред, имате *пред сџбом* џзбор, циљ *пред сџбом*, вџтра је уништила свџ *пред сџбом*, са *сџбом* су џмали нџвац.

3. 4. И са других личних замјеница акценат се може пренијети на проклитике према новом типу преношења, али се у већини категорија ипак чешће изговарају непренесени акценти, што показује грађа у наставку:

а) Преношење је уобичајено са форми личне замјенице *он*: *од њџга* су се опрџстили, *од њџга* је затражџено, *од њџга* тражџе да их информише, *за њџга* нџма дилџме, џстали су *уз њџга*, потрага *за њџм*, полиција трага *за њџм*, након разговџра *са њџм*, сџсрет *са њџм*, коју је *и он* ствџрао, али се јџднако изговарају и непренесени акценти: *из њџга* користи гџс, стџје *пџред њџга*, код *њџга* су долазили, за *њџга* је здравље на првџм мјџсту, за *њџга* је нџопходно, *уз њџга* стџје, за *њџм* и данас жџли, *са њџм* је разговџрао, у *њџму* живџе.

б) Акценат се може пренијети са појџдиначних облика личне замјенице *она*: да би дошли *до њџе*, у *њу* се трџнџтно улажџе, у *њџј* (зеленој зони) је и Србија, али су непренесени акценти много чешћи: *од њџе* ће бити џзузџти, са нџвџм политичкџм платформџм или *без њџе*, за *њу* нџма тајни, џвијџск се враћа *на*

њу (ријеку Саву), долази са њом, са њом до школе, о њој бринути, у њој ће се лијечити, како би се у њој (болници) збрињавали.

в) Забиљежен је нови тип преношења и са појединачних множинских форми личне замјенице 1. и 2. лица: развој привредних грана код нас, обарају рекорде код нас и у регији, оваква ситуација није само код нас, па и код нас је тако, седмицу за нама, пред нама је боља будућност, Србија ће бити уз нас, али се и у овој категорији ријечи чешће могу чути непренесени акценти: нисмо их успјели сазнати ни ми, у години иза нас, сваког од нас, не обраћа пажњу на нас, на сваком од нас, останите уз нас, пред нама су празници, пред нама није лако вријеме, празници су пред нама, вријеме пред нама, у мјесецима пред нама, са нама је докторка, Београд ће бити уз нас.

г) Акцент се преноси на проклитике и са форми личне замјенице они/оне: један од њих, једна од њих, свакога од њих, за њих нема препрека, за њих је на спени, за њих је живот на селу, сјећање на њих, у њих нема повјерења, штетном дјеловању по њих, у њима је утврђено присуство штетног организма, у њима (помоћним објектима) је вриједан алат, ко у њима (локалним заједницама) чини већину, али су слични примјери биљежени и са непренесеним акцентима: један од њих, од њих се не може ништа очекивати, од њих се неће одустати, нико од њих, неки од њих и даље немају електричну енергију, за њих је то потенцијална опасност, за њих грађња значи уништавање, за њих је часно носио униформу, кроз њих је БиХ повукла двије стотине педесет милиона, међу њима је све јасно, заједно са њима.

д) Стари тип преношења са замјенице шта/што потврђен је само двама примјерима: у шта је уложено / у што је уложено, а исти примјери забиљежени су и у изговору на телевизијским станицама у Новом Саду (исп. Вошњакović 2007: 82). И у овом случају већи је број потврда непренесених акцената: за шта су намијењена средства, за шта одговара, на шта сам спреман, на шта су нас упозоравали.

3. 5. Ново преношење акцената на проклитике са придејских замјеница потврђено је већим бројем примјера него преношење са личних замјеница, али се и оно, у суштини, своди на појединачне падежне облике, прије свега показних замјеница:

а) Са неких форми показне замјенице то преношење се најдоследније врши: довео је до тога, на то опомињу, на то ће се дуго чекати, без обзира на то, указао је на то, с обзиром на то, и на то ставља рампу, услови за то, колико ће имати снаге за то, за то вријеме, најбољи доказ за то, најбољи примјер за

т̄о, ако се кр̄ен̄е̄ у *т̄о*, у *т̄о* вријеме, да ра̄дӣ на *томе*, интензивно ра̄де̄ на *томе*, ò *томе* нӣко нӣје во̄дио ра̄чӯна, ò *томе* је òдл̄учено једногласно, св̄ј̄едочӣ ò *томе*, ò *томе* је разгов̄арао, разгов̄арати ò *томе*, усп̄јетӣ у *томе*, у *томе* је не̄ће̄ зауставити, док се преношење са замјеница *тај* и *та* своди на појединачне случајеве: на̄ *тај* начин, за̄ *тим* не̄ће̄ бӣти по̄треб̄е, за̄ *ту* на̄мјену, у *ту* з̄емљу.

Међутим, непренесени акценти ипак се чешће изговарају: òстати без *тога*, до *тог* да̄тума, из *тог* гра̄да, из *тог* иск̄уства, из *тог* м̄јеста, из *тог* регио̄на, од *тог* бро̄ја, од *тога* не̄ма нӣшта, за̄висӣ од *тога*,

на *тај* начин, у *тај* с̄ектор, за *то* вријеме, да̄ ли за *то* има̄ до̄вољно в̄ремена, разлог за *то*, да ће се заложити за *то*, за *то* му је по̄требна по̄дршка, нӣко нӣје одгов̄арао за *то*, без òбзӣра на *то*, на *то* указује, с òбзӣром на *то*, на *то* питање,

у *тим* тренӯцима, у скла̄ду са *тим*,

на *то̄м* пӯту, на *то̄м* про̄стор, по *то̄м* мо̄делу, у *то̄м* в̄ремену, у *то̄м* гра̄ду, у *то̄м* ентит̄ету, у *то̄м* ко̄нтексту, у *то̄м* м̄јесе̄цу, у *то̄м* по̄гле̄ду / у *то̄м* по̄гле̄ду, у *то̄м* по̄дрӯчју, у *то̄м* сво̄јству, у *то̄м* сл̄учају, у *то̄м* см̄ислу, ако бӯдемо ра̄дили на *то̄ме*, мо̄рамо за̄једно ра̄дити на *то̄ме*, ра̄димо на *то̄ме*, истрајати на *то̄ме*, òдлуку о *то̄ме*, размӣшљају о *то̄ме*, о *то̄ме* тре̄ба да се из̄јасни, ра̄но је о *то̄ме* гово̄рити, о *то̄ме* гово̄рӣ учесник, информацијама о *то̄ме*, о *то̄ме* ће да òдл̄уче,

до *те* го̄дине,

за *ту* на̄мјену, за *ту* ф̄ӯнкцију, на *ту* по̄зӣцију, у *ту* инстит̄уцију, у *ту* ӯста-
нову, са *то̄м* на̄мјер̄ом, на *то̄ј* лока̄цији, на *то̄ј* ф̄ӯнкцији, у *то̄ј* з̄емљи, у
то̄ј òпштини, у *то̄ј* сара̄дњи,

за *те* ра̄дове, за *те* на̄мјере не̄ма по̄дршку, за *те* про̄цедӯре, у скла̄ду са
тим про̄цјенама.

б) Са неколико падежних форми показне замјенице *овај*/*ова* забиљежени су пренесени акценти: ӣ *овај* пӯт, на̄ *овај* начин, на̄ *овај* да̄н, са̄ *овим* пла̄ном, ӣ *ова* катастро̄фа, од̄ *ове* го̄дине, за̄ *ову* го̄дину, по̄гледа̄јте ӣ *ове* прӣче.

Непренесени акценти ипак су много досљеднији: ӣ òва̄ј пӯт, на̄ òва̄ј да̄тум, на̄ òва̄ј начин / на̄ òва̄ј начин, на̄ òва̄ј с̄ист̄ем, нӣ òва̄ј пӯт, у òва̄ј про̄грам, у òва̄ј с̄ектор, ӣ òво̄г вӣкенда, од̄ òво̄г м̄јесе̄ца, на̄ òво̄м апар̄ату, о òво̄м про̄бле̄му / о òво̄м про̄бле̄му, на̄ òво̄м локалит̄ету, у òво̄м гра̄ду, у òво̄м мо̄менту, у òво̄м сл̄учају, у òво̄м тренӯтку,

и њо̄ је по̄сао, из њо̄г сѣла, у њо̄ вријеме, под њим̄ ӣменом, са њим̄ испуштањем, на њом̄ мјесту, на њом̄ подручју, охрабримо сарадњу на њом̄ пољу, у њом̄ удружењу, у њом̄ тренутку,

и ња̄ испорука, и ње̄ године, из ње̄ општинѣ, из ње̄ странке, од ње̄ годинѣ, за њӯ годину, за њӯ процедуру, на њӯ категорију, на њӯ одлуку, на њӯ тему, на њој̄ локацији, о њој̄ одлуци, у њој̄ години, у њој̄ земљи,

у ње̄ намјене, гледајте и ње̄ приче, од њих̄ избора, на њим̄ просторима, по њим̄ показатељима, за њим̄ врстама вакцина.

Замјеница *онај* забиљежена је само са непренесеним акцентима: *за ње̄* који славе побједу, *за ње̄* који плаше народ, *за ње̄* који нису радили, *у њим̄* локалним заједницама, над *њим̄* одредбама.⁵

в) Будући да је забиљежена само једна потврда преношења акцената са присвојних замјеница: *на наша* питања, може се закључити да је такво преношење ријетко, а свакако доминирају примјери са непренесеним акцентом:

у мом̄ срцу,

за њено̄ функционисање, на њеној̄ територији, о њеној̄ личности,

за њаш̄ Мостар, уз њаш̄ програм, уз њаш̄ филмски програм, у њашем̄ бруто домаћем̄ производу, на њашем̄ програму, на њашӯ медијску кућу, за њашӯ телевизију, у њашим̄ крајевима, останите уз њаш̄ сѣријски програм,

на њиховој̄ територији,

на свој̄ начин, у свом̄ граду, у свом̄ раду, од свог̄ рада, знање о свом̄ језику.

г) Грађа сакупљена овом приликом не располаже ниједном потврдом преношења са осталих пријдевских замјеница на проклитике:

у њеком̄ од хотѣла, до њеког̄ новог̄ рјешења, на њеке̄ развијене̄ земље, у њеким̄ случајевима,

за све̄ грађане, исте̄ за све̄ земље, за све̄ Србе, за све̄ проблеме, за сваког̄ гласача, на сваком̄ кораку, другачији од свих̄, у свим̄ локалним заједницама, у свим̄ градовима, по свој̄ прилици,

закона на којој̄ се позива, ни у ком̄ случају, до којѣ мјере̄ ће цијене расти, од којѣ ћемо одахнути, примања за која̄ се издваја, на којѣ околности, на којој̄ се налазе.

⁵ Као што изложена грађа показује, на замјеницама *овај* и *онај* могу се изговорити и кратки силазни и кратки узлазни акценти, што представља дублетност познату у западним српским говорима (Kozomara 2016: 674-675, Cukut 2021: 91).

3. 6. Непренесени акценти забиљежени су и у везама проклитике и основног или редног броја: *више од два мјесеца, за два дана, у два наврата, за три дана, за три године, до пет полазника, код другог послодавца, у Другом свјетском рату, у другом кругу гласања, код друге породице, у другој половини, једна за другом, и других донатора, по трећи пут, у трећем дневнику*, а старо преношење забиљежено је једанпут на замјеници *све*, која и у дијалектима понекад ступа у проклитичке односе (Сукот 2017: 682): *сва три пута*.

3. 7. Ново преношење акцената на проклитику *не* у одричним формама презента подразумијева се у говору спикера и новинара на ијекавском терену, а и у екавским говорима овакво преношење увијек се сматрало обавезним (Belić 1951: 228, Вошњакović 2007: 83-84, Dragin 2005: 281). За ову прилику наведен је дио забиљежених потврда: *не бира године, не видимо разлог, не вјерује, не води се истрага, не гледају, не дође, не значи, док га не именује, не крију, не могу да вјерујем, не може да буде, не могу да уђу, не могу износити, не можемо наметати, не можемо донирати, не пише, не прате политику, не ради, не сједну за сто да преговарају, не служи на част, не тражи сусрет, не треба* и сл. Старо преношење на проклитику *не* забиљежено је једанпут: *не зна свој циљ*.⁶

3. 8. Нови тип преношења акцената на проклитике може се остварити са прилога *даље* и *сутра*: *и даље* је недоступно, *најављен за сутра*, *од сутра* ће бити скупље, *најављене су* (препорукe) *за сутра*, *сазвао је за сутра* сједницу колегија,

али су непренесени акценти много чешћи: *останите и даље* с нама / *останите и даље* са нама, *останите и даље* уз наш програм, *останите и даље* уз наш дневник, *и даље* се не стишава буре, *и даље* траје, *настављено је и даље*, *и даље* би требало, *и даље* је непозната, *и даље* стражаре, *и даље* пише у Дејтонском споразуму, *и даље* води рат;

кисеоника има само *до сутра*, кисеоника имамо *до сутра*, *од сутра* вакцинација, *од сутра* крече пријава, *заказао је за сутра* састанак, *за сутра* је најављен састанак и сл. Овакво преношење у говору новосадских спикера потпуно изостаје (Вошњакović 2007: 90).

Риједак примјер старог типа преношења забиљежен је у изразу: *мјесец и по*, те у случају када приједлог раздваја саставнице: *ни на чему заснованих увреда, ни у једној школи*.

3. 9. Код приједлошких спојева у прилошкој функцији, који се у зависности од контекста могу писати и одвојено, мада то за ову тему није значајно, јавља

⁶ Преношење акцената на префикс код глагола уобичајено је и општеприхваћено у савременом језику (Dešić 2018: 19-22, Varošanec Škarić 2003: 486).

се двојак изговор: *до ка̀да* трају прего̀вори, *од ка̀да* је шко̀ла организована, мно̀го пу̀та *до са̀да*, *до са̀да* су слу̀шали, *до са̀да* су има̀ли до̀бре прего̀воре, *за са̀да* нѐма на̀јава, *за са̀да* их је дѐсет, *до та̀да* ва̀же мјѐре, *од та̀да* су уведене за̀бране, *до ка̀да* је рѣк према: *до са̀да* је вакцини́сано, *за са̀да* нѐће би́ти уведене мјѐре, *за са̀да* не угрожа̀вају ймовину. Бројни су и други приједлошки спојеви, били они правописно срасли или не, који се чешиће изговарају са непренесеним акцентима: промијенио *набо̀ље*, про̀даје се *на вѐлико*, *донеда̀вно* није пу̀штен у ра̀д, *од јутро̀с* је ситуација на̀пета, *преткра̀ј* днѐвника, мо̀ра се ста̀ти *укра̀ј*, да ста̀не *укра̀ј*, *накратко̀* су блокира̀ли, макар *накратко̀*, врте *укра̀г*, у мно̀гоме ће би́ти по̀бољша̀н, *нажа̀лост* ни́су до̀шли, тре́ћи да̀н *заредом*, че́врти да̀н *заредом*, пе́ти да̀н *заредом*, ше́сти да̀н *заредом*, се́дми да̀н *заредом*, дру́гу го̀дину *заредом*, *до си́ноћ* се ни́шта није зна̀ло, су̀коб *од си́ноћ*, усре́д зи́ме, према: *догоди́не* нас очеку́је ра̀ст БДП-а, *донеда̀вно* су у́слови би́ли другачи́ји, *донеда̀вни* чла̀н, да се то̀ме ста̀не у кра̀ј, тре́ћи да̀н *за редом*, на пу̀ту *до тамо̀*.⁷

4. Класификација грађе према врстама ријечи показује да је преношење акцената са замјеница очувано, док је преношење са осталих врста ријечи потврђено малобројним примјерима, или потпуно изостаје, као што је то случај са придјевима, основним и редним бројевима.

Евидентно је, такође, да се преношење акцената на проклитике у савременим српском језику ијекавског нарјечја, судећи према изговору на јавном сервису у Републици Српској, односи само на ново преношење, а старо преношење данас се ријетко остварује – са именичке замјенице *што* (3. 4. под д) и са појединачних форми именица (3. 1), а мали број примјера старог преношења забиљежен је и у говору новосадских медија (Вошњковић 2007: 82–83).

Ново преношење уобичајено је са појединих форми личних замјеница, а досљедно је једино у приједлошко-падежним везама *од њега* (3. 4. под а) и *код нас* (3. 4. под в). Најчешће се остварује са форми показне замјенице *то*, мада се и такве конструкције једнако често изговарају и са непренесеним акцентима. Са форми присвојних замјеница преношење се јавља по изузетку (3. 5. под в), док код осталих придјевских замјеница потпуно изостаје (3. 5. под г).

Изложена грађа показује да професионални говорници избегавају преношење акцената на проклитике, будући да и различите устаљене изразе, или честе конструкције обавезно изговарају са непренесеним акцентима: *из*

⁷С обзиром на то да овакви спојеви представљају једну акценатску цјелину, непренесени акценти представљају појаву силазних акцената ван првог слога, о чему је у литератури доста писано, посебно посљедњих деценија (в. Stevanović 1963: 1–10, Cukut 2016: 103–111, Dešić 2019: 59–64).

д̄ана у д̄ан, за крај д̄нев̄ника, м̄ора се ст̄ати укр̄ај, н̄е иде на р̄уку, на д̄нев̄ном р̄еду, на тај начин, без об̄зира на т̄о, с об̄зиром на т̄о, у т̄ом к̄онтексту, у т̄ом п̄огл̄еду, на д̄вај начин, о̄станите и д̄аље са н̄ама, о̄станите и д̄аље уз н̄аш п̄огра̄м, о̄станите и д̄аље уз н̄аш д̄нев̄ник. Акценти су овај пут пренесени у само два примјера устаљених или честих конструкција: с об̄зиром на т̄о, на тај начин. Доминацији непренесених акцената у говору спикера сигурно доприноси и то што се не ради о спонтаном говору, него о читању унапријед припремљеног и релативно непознатог текста, који треба што јасније пренијети слушаоцима.

Литература

1. Белић, Александар (1951), „Из новије акцентуације (I)“, *Наш језик*, 2, 227–237. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/9796>
2. Бошњаковић, Жарко (2007), „Преношење акцената у говору неких јавних медија“, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 50, 81–93. https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_50.pdf
3. Даничић, Ђуро (1925), *Српски акценти*, Београд – Земун: Посебна издања Српске краљевске академије.
4. Дешић, Милорад (2018), „Српски стандардни акценат и префиксација придеја и глагола“, *Јужнословенски филолог*, 74/2, 13–27. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/6472>
5. Дешић, Милорад (2019), „Силазни акценти на непочетним слоговима ријечи у савременом књижевном језику“, *Наш језик*, 50/2, 59–64. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/10250>
6. Драгин, Гордана (2005), „Прозодијске особине говора спикера (новинара) РТВ Нови Сад“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 48/1–2, 277–282. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_48.pdf, 28. 11. 2020.
7. Драгичевић, Милан (2001), „Најзападнији српски говори данас“, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност*, I, 79–89.
8. Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин (1994), „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта“, књ. 1, Увод и фонетизам, Београд: *Српски дијалектолошки зборник* 40, 1–419. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/1261>
9. Ивић, Павле (1998), „Српски дијалекти и њихова класификација“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 41/2, 113–132.
10. Јокановић Михајлов, Јелица (1996), „Интонационе карактеристике читаног текста“, *Српски језик*, 1–2, 132–143.
11. Јокановић Михајлов, Јелица (1997), „Иновације у прозодији речи и исказа као одраз актуелних друштвених промена“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 40, 41–48.

12. Јокановић Михајлов, Јелица (2013), *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*, друго издање, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
13. Јокановић Михајлов, Јелица (2017), „Акцентски систем српског језика и наш данашњи говор“, *Братство: Часопис друштва „Свети Сава“*, 21, 39–52. <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2017.21.3>
14. Козомара, Драгомир (2016), „Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Украине“, *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, Београд, 581–733. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/6134>
15. Николић, Берислав (1969), „Ка основама акцентуације источнохерцеговачког дијалекта“, *Наш језик*, 17, 155–169. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/5091>
16. Петровић, Драгољуб, Снежана Гудурић (2010), *Фонологија српскога језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
17. Пецо, Асим (1980), *Основи акцентологије српскохрватског језика*, Београд: Научна књига.
18. Пецо, Асим (2002), „За реформу наше стандардне акцентуације“, Београд: МСЦ, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30/1, 69–72.
19. Стевановић, Михаило (1963), „За чување акцентског система књижевног језика“, *Наш језик*, 13, 1–10. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/8297>
20. Фекете, Егон (2000), „Неке појаве систем(ат)ског нарушавања акцентске норме“, *Јужнословенски филолог*, 56 (3–4), 1297–1329. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/2405>
21. Цукут, Слађана (2016), „Силазни акценти на унутрашњим слоговима ријечи у говору спикера Радио-телевизије Републике Српске“, *Филолог*, часопис за језик, књижевност и културу, 14: 103–111. <https://doi.org/10.21618/fil1614189c>
22. Цукут, Слађана (2017), „Преношење акцената на проклитику у говору Срба околине Шипова“, *Српски језик* 22, Београд, 679–686. <https://doi.org/10.18485/sj.2017.22.1.42>
23. Цукут, Слађана (2021), „Српски говори Шипова“, *Српски дијалектолошки зборник*, LXVIII, 1–158.
24. Ivić, Milka (1997), *О Vukovom i vukovskom jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
25. Varošaneć Škarić, Gordana (2003), „Преношење силазних нагласака на проклитику у орпцем прихваћеном хрватском изговору“, *Govor* 20/1–2, 469–489. <https://hrcak.srce.hr/179692>

STRESS TRANSFER TO THE PROCLITIC IN SPEECH ON
THE RADIO AND TELEVISION OF THE REPUBLIC OF
SRPSKA

Summary

This paper is based on the material collected according to the pronunciation of professional speakers on the Radio Television of the Republic of Srpska and shows that in modern Serbian of the Ijekavian dialect words are most often pronounced without transferring the accent. It is quite common to transfer the accents from some forms of personal and demonstrative pronouns, although even then words are more often pronounced without transferring. In the forms of some other pronouns transferring occurs by exception. Stress transfer from nouns to the proclitic it is also rarely realised. Transferring is required to the proclitic *ne* in the negative forms of the present in the pronunciation of the professional speakers whose dialect base is the northwestern branch of the Herzegovina-Krajina dialect, which is also the case in other dialects. Anyway, in modern speech, in the transferring of accents, it is possible only from one-syllable and two-syllable words to monosyllabic proclitic, while the transferring from multi-syllable words and to monosyllabic proclitic completely disappears.

► **Key words:** accentuation, speech on television, stress transfer to the proclitic.

References

1. Belić, Aleksandar (1951), „Iz novije akcentuacije (I)“, *Naš jezik*, 2, 227-237. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/9796>
2. Bošnjaković, Žarko (2007), „Prenošenje akcenata u govoru nekih javnih medija“, Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 50, 81–93. https://www.maticarspska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_50.pdf
3. Cukut, Sladana (2016), „Silazni akcenti na unutrašnjim slogovima riječi u govoru spikera Radio-televizije Republike Srpske“, *Filolog*, časopis za jezik, književnost i kulturu, 14: 103–111. <https://doi.org/10.21618/fil1614189c>
4. Cukut, Sladana (2017), „Prenošenje akcenata na proklitiku u govoru Srba okoline Šipova“, *Srpski jezik*, 22, Beograd, 679-686. <https://doi.org/10.18485/sj.2017.22.1.42>

5. Cukut, Slađana (2021), „Srpski govori Šipova“, *Srpski dijalektološki zbornik*, LXVIII, 1–158.
6. Daničić, Đuro (1925), *Srpski akcenti*, Beograd – Zemun: Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije.
7. Dešić, Milorad (2018), „Srpski standardni akcentat i prefiksacija pridjeva i glagola“, *Južnoslovenski filolog*, 74/2, 13–27. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/6472>
8. Dešić, Milorad (2019), „Silazni akcenti na nepočtnim slogovima riječi u savremenom književnom jeziku“, *Naš jezik*, 50/2, 59–64. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/10250>
9. Dragin, Gordana (2005), „Prozodijske osobine govora spikera (novinara) RTV Novi Sad“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 48/1-2: 277-282. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_48.pdf, 28. 11. 2020.
10. Dragičević, Milan (2001), „Najzapadniji srpski govori danas“, *Zbornik za srpski jezik, književnost i umjetnost*, I, 79–89.
11. Fekete, Egon (2000), „Neke pojave sistem(at)skog narušavanja akcenatske norme“, *Južnoslovenski filolog*, 56 (3–4), 1297–1329. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/2405>
12. Ivić, Milka (1997), *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
13. Ivić, Pavle, Žarko Bošnjaković, Gordana Dragin (1994), „Banatski govori šumadijsko-voždanskog dijalekta“, knj. 1, Uvod i fonetizam, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, 40, 1–419. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/1261>
14. Ivić, Pavle (1998), „Srpski dijalekti i njihova klasifikacija“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 41/2, 113–132.
15. Jokanović Mihajlov, Jelica (1996), „Intonacione karakteristike čitanog teksta“, *Srpski jezik*, 1-2, 132-143.
16. Jokanović Mihajlov, Jelica (1997), „Inovacije u prozodiji reči i iskaza kao odraz aktuelnih društvenih promena“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 40: 41-48.
17. Jokanović Mihajlov, Jelica (2013), *Akcentat i intonacija govora na radiju i televiziji*, drugo izdanje, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
18. Jokanović Mihajlov, Jelica (2017), „Akcentatski sistem srpskog jezika i naš današnji govor“, *Bratstvo: Časopis društva „Sveti Sava“*, 21, 39-52. <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2017.21.3>
19. Kozomara, Dragomir (2016), „Fonetske i morfološke osobine srpskih posavskih govora između Vrbasa i Ukriane“, *Srpski dijalektološki zbornik*, LXIII, Beograd, 581–733. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/6134>
20. Nikolić, Berislav (1969), „Ka osnovama akcentuacije istočnohercegovačkog dijalekta“, *Naš jezik*, 17, 155-169. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/5091>
21. Peco, Asim (1980), *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Beograd: Naučna knjiga.

*Преношење акцената на проклитике у говору на
Радио-телевизији Републике Српске*

22. Peco, Asim (2002), „Za reformu naše standardne akcentuacije“, Beograd: MSC, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 30/1, 69–72.
23. Petrović, Dragoljub, Snežana Gudurić (2010), *Fonologija srpskoga jezika*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
24. Stevanović, Mihailo (1963), „Za čuvanje akcenatskog sistema književnog jezika“, *Naš jezik*, 13, 1-10. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/8297>
25. Varošaneć Škarić, Gordana (2003), Prenošenje silaznih naglasaka na proklitiku u općem prihvaćenom hrvatskom izgovoru, *Govor* 20/1–2, 469-489. <https://hrcak.srce.hr/179692>

Преузето: 1. 12. 2021.
Корекције: 29. 12. 2021.
Прихваћено: 31. 12. 2021.

Наташа Д. Вученовић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

ЖЕНСКИ РОД КАТЕГОРИЈЕ *NOMINA AGENTIS* У ИТАЛИЈАНСКИМ РЈЕЧНИЦИМА *DE MAURO* И *IL SABATINI COLETTI*²

Апстракт: У оквиру социолингвистике развијају се студије језика и рода, у којима се актуелизује питање о механизмима преко којих се кроз језик перпетуирају идеологије родне неравноправности. Осамдесетих година прошлог вијека у Италији се покреће дебата о родно осјетљивом језику, његовој научној утемељености и механизмима његовог ширења у језичкој пракси. У оквирима дате проблематике у овом раду ће се кроз анализу случаја nomina agentis контекстуализовати развој родно осјетљивог приступа језику и језичком планирању у италијанском, а потом ће се испитати да ли су принципи родно осјетљивог језика узети у обзир приликом лематизације у рјечницима Il Sabatini Coletti и Il Nuovo De Mauro. У првом дијелу рада биће представљени основни постулати уз помоћ којих се са научно-теоријског становишта дискутује о граматичкој утемељености женских граматичких облика у функцији носилаца титула и занимања. Након тога, биће представљене суштинске одлике првог модела родно осјетљивог језика у Италији, као и позиције критичара и критичарки које су услиједиле по његовом објављивању, а потом ће се даљи ток језичке реформе посматрати кроз најважније академске и институционалне иницијативе које су реализоване након представљања поменутог модела. У другом дијелу рада, кроз језичко истраживање засновано на корпусу (енгл. corpus-based), анализираће се позиционираност женских облика за занимања и титуле у два престижна италијанска рјечника Il Sabatini Coletti и De Mauro. Комбиновањем квантитативне и квалитативне

¹ natasa.vucenovic@ff.unibl.org

² Рад је настао на основу усменог саопштења под називом „Употреба женског рода у називима занимања и титула у италијанском језику“, изложеног на научном скупу *XI научни скуп младих филолога: Савремена проучавања језика и књижевности* у Крагујевцу 30. марта 2019. године.

анализе садржаја испитаћемо да ли су у овим рјечницима забиљежени облици женског рода и у којој је мјери присутна условљеност мушким родом. Дакле, у овом истраживању питање родне равноправности у језику анализира се на лексикографској грађи, а циљ истраживања је да се провјери да ли се академске препоруке и иницијативе о несексистичкој употреби језика пресликавају у рјечницима. Резултати показују да, и поред високог степена укључености женских облика, код неких именица и даље постоји условљеност мушким родом, нарочито у категорији друштвено престижних занимања и хијерархијски нижих занимања која се традиционално везују за мушко поље дјеловања. Резултати стога указују на то да су принципи родно осјетљивог језика парцијално и недоследно примјењени, те сугеришу да је у језику очувано патријархално културно наслеђе у оквиру којег се жена смјешта изван јавне сфере и поља друштвене моћи.

Кључне ријечи: *сексизам у италијанском језику, мушки генерички род, nomina agentis, родно осјетљиви језик, видљивост жена, рјечници.*

Увод

Развој социолингвистике карактерише напуштање схватања о језику као апстрактном систему изолованом од друштвених фактора, чиме се отвара простор за испитивање корелација између језика и друштвене стварности. Један од друштвених фактора који корелирају са језиком је род,³ а као резултат овог дјеловања у језику постоје многобројни облици који рефлектују тзв. *језички сексизам*. Овај концепт развија се седамдесетих година прошлог вијека у Сједињеним Америчким Државама, а почива на идеји да се кроз језик преносе дискриминаторне сексистичке форме које су одраз патријархалних идеологија (Menegatti & Rubini, 2017). Свијест о овој проблематици конкретизована је у студијама језика и рода у оквиру којих се видови неједнакости и дискриминације посматрају из перспективе различитих теоријско-методолошких поставки. Од осамдесетих година XX вијека овај оквир употпуњен је дискусијама и иницијативама о родно осјетљивом језику, његовој научној утемељености и механизмима његовог ширења у говорној пракси.

У границама дате проблематике у овом раду ће се кроз анализу случаја *nomina agentis* контекстуализовати развој и домети родно осјетљивог приступа језику и језичком планирању у италијанском. Полазећи од бројних примјера

³ Социолингвистичка истраживања односа језика и рода утемељена су на дистинкцији између појмова „род“ и „пол“, гдје први представља биолошку константу, док је други много комплекснија, друштвено исконструисана варијабла, која укључује однос сваког појединца према властитом идентитету (Filipović 2018: 188).

из праксе, примијећених, прије свега, у дневној штампи и, уопште, медијима, начелна је импресија да је у италијанском језику распрострањена употреба такозваног „мушког неутралног рода“, којим се под псеудонаучним премисама замагљује присуство и видљивост жена у јавној сфери. У овом раду издвајају се два дијела: теоријски и аналитички. Циљ првог дијела је да на сажет начин представи општи ток развоја родно осјетљивог језика у Италији, са посебним освртом на морфолошки спецификоване форме за називе занимања и титула и њихову граматичку утемељеност. Представићемо суштинске одлике првог модела несексистичке употребе италијанског језика, а потом ће се њени домети и примјена посматрати кроз академске и институционалне иницијативе које су услиједиле.

У другом дијелу рада анализираће се позиционираност женских облика за занимања/титуле у два престижна италијанска рјечника *Il Sabatini Coletti* и *De Mauro*. Посматраће се да ли су у овим рјечницима забиљежени облици женског рода, у којој је мјери присутна условљеност мушким родом и, напосљетку, да ли се може рећи да су у процесу лематизације у обзир узети критеријуми родно осјетљиве језичке политике. Циљ истраживања је да се утврди да ли су академске и институционалне препоруке и иницијативе за несексистичку употребу језика, које је још осамдесетих година прошлог вијека иницирала Алма Сабатини, имале примјену у рјечницима из корпуса. Језички сексизам и родно осјетљиви језик у италијанском представљају важну језичку и друштвену тему којој је посвећен опсежан корпус истраживања, међутим, према нашим сазнањима, још увијек није спроведено истраживање у којем се ови проблеми адресирају из угла лексикографске грађе у рјечницима, те је стога циљ овог рада да освјетли поље које је до овог тренутка остало запостављено и неистражено.

Употреба облика женског рода за титуле и занимања у италијанском – граматичка утемељеност и отпор

Италијански језик посједује два граматичка рода – женски и мушки. У контексту тумачења односа између језика и рода, фокус је често на дистрибуцији граматичког рода код именица које означавају људска бића, првенствено онда када се субјекти одређују преко занимања која обављају. Код ових именица граматички род се у италијанском језику додјељује према биолошком роду референта, дакле, на основу критеријума референцијалности и у складу са факторима екстралингвистичке реалности – тзв. семантичка конгруенција (итал. *accordo semantico*), док је код осталих именица присутно слагање по облику,

односно граматичка конгруенција (итал. *accordo grammaticale*) (Robustelli 2012: 2). Принцип одређивања граматичког рода на основу критеријума природног рода представља основу италијанске морфологије и преузет је из латинског, а у савременом италијанском има незнатан број изузетака који немају утицај на систем у његовој цијелости [нпр. именица (*la*) *guardia* – „чувар“, која је граматичког женског рода, иако је природни род на који се односи углавном мушки] (Robustelli 2012: 1). У италијанском језику род именица распознаје се захваљујући флексивним морфемама: нпр. „о“ за мушки род – *ragazzo-o* („момак“), „а“ за женски род – *ragazza-a* („дјевојка“); члановима за мушки или за женски род – *il cantante / la cantante* („пјевач“ / „пјевачица“) или деривационим суфиксима *caccia-tore/caccia-trice* („ловац“ / „ловкиња“) (Robustelli 2012: 3). Робустели слагање рода код именица које означавају занимања поткрепљује примјерима: *La nuova cuoca è stata assunta ieri / Il nuovo cuoco è stato assunto ieri* („Нова куварница је запослена јуче / Нови кувар је запослен јуче“), на основу којих показује како именица која се односи на људско биће по референцијалном критеријуму семантичке конгруенције условљава и граматичку конгруенцију свих осталих, тзв. „таргет“ елемената – чланова, придјева и облика партиципа. Она потом наглашава како би одступање од ових норми довело до неграматичких облика: *il nuova cuoca, la nuovo cuoca, il nuovo cuoca, il nuova cuoco, la nuovo cuoco, la nuova cuoco*. Робустели (Robustelli 2012) и Торнтон (Thornton 2009) показују да су женски облици за професије у сагласности са правилима творбе ријечи, те да са становишта граматике не постоје фактори који би могли да ограниче њихову употребу, штавише, управо је супротно – Робустели на примјерима из штампе показује да диспарат између рода референта и граматичког рода може на морфосинтаксичком плану и на плану кохезије текста проузроковати низ компликација које се тичу, прије свега, слагања између различитих врста ријечи у реченици. Издавајмо сљедеће примјере:

In realtà, il nuovo ministro della Giustizia, Paola Severino, nel febbraio del 2012 ha risposto alle lettere („У ствари, нови министар правде, Паола Северино, у фебруару 2012. год. одговорио је на писма“) (Robustelli 2010: 3); *Il ministro, incinta al nonno mese* („Министар, трудна у деветом месецу“) (La Stampa, 2020) – веома упечатљив пример у којем се поништавају симболичка и логичка веза између знака и концепта који он представља, што узрокује да цела реченица садржи призвук апсурда и комичности.

Иако је употреба родно спецификованих форми за професије у потпуности граматички утемељена, у пракси су и даље веома чести примјери у којима се за женске референте користи мушки граматички род, што се често оправдава

становиштем традиционалне лингвистике о мушком роду као „немаркираном“ или „неутралном“. Мушки род одређен је као „немаркиран“ и „неутралан“ на основу схватања да се њиме могу на свеобухватан и генеричан начин представити и референти мушког и референти женског пола (Cardinaletti & Giusti 1991: 178). Овакво схватање произлази из структуралне епистемолошке оријентације, у оквиру које се језик интерпретира као статичан и хомоген систем, апстрактан и у потпуности одвојен од друштвеног контекста у којем се користи (Filipović 2011: 409). Из овог угла, језичка форма не корелира са друштвеним структурама, па тако ни са категоријом рода. Робустели (Robustelli 2012: 5) сматра да је неопходно нагласити да је мушки граматички род у контексту исказивања женског и мушког рода инклузиван, али не и неутралан, из разлога што њиме могу да се означавају референти мушког и женског рода заједно, али он не може да спецификује искључиво женски род, без присуства мушког (нпр. није уобичајено, а ни пожељно да се користе форме: *La ragazza fa il cameriere* („Дјевојка ради као конобар“) или *Le ragazze fanno i camerieri* („Дјевојке раде као конобари“) већ *La ragazza fa la cameriera* („Дјевојка ради као конобарица“) и *Le ragazze fanno le cameriere* („Дјевојке раде као конобарице“). За разлику од Алме Сабатини, утемељивачице родно осјетљивог језичког модела у италијанском, о чијим ће смјерницама за примјену бити ријечи у наставку рада, Робустели (Robustelli 2012: 6) се не залаже за потпуно избацивање мушког „инклузивног“ рода, али његово кориштење лимитира на тачан број специфичних контекстуално условљених употреба: 1) када пол референта није назначен и кад га је немогуће открити на основу контекста, нпр. код неодређених замјеница (нпр. *In Via Lattanzio nessuno è passato a pulire i marciapiedi* – „У улици Латанцио нико није прошао да почисти тротоаре“); 2) кад су референти, било у једнини или у множини, група или класа појединачна, а не појединци сами (нпр. *bandi riservati a dottorandi italiani* – „конкурси резервисани за италијанске докторанте“); 3) инклузивни мушки род може да се користи и код слагања пријаве и партиципа прошлог са агенсима мушког и женског рода (нпр. *I ragazzi e le ragazze sono stati valutati* – „Дјевојчице и дјечаци су оцијењени“).

Торнтон (Thornton 2009) и Робустели (Robustelli 2012) закључују да италијанском језику недостају јасне норме које би одређивале родно спецификовану језичку праксу, што Торнтон (Thornton 2009: 43) поткрепљује примјером текста у којем имамо дјелимичну примјену родно издиференцираних форми женског рода за професије. Примјер је веома индикативан јер, према нашем језичком осјећању, вјерно илуструје прилике у језичкој пракси, у којој неки

облици занимања и титула у женском роду имају широку примјену, док су други готово у потпуности ван употребе:

Silvia Luraghi è professore associato di Linguistica presso l'Università di Pavia. Si interessa di linguistica storica, tipologia linguistica e linguistica cognitiva. È autrice di numerosi saggi e contributi [...].

(„Силвија Лураги је ванредни професор Лингвистике на Универзитету у Павији. Њена интересовања обухватају историјску лингвистику, лингвистичку типологију и когнитивну лингвистику. Ауторка је бројних есеја и радова [...].)

Ако се у обзир узму сви наведени показатељи који потврђују граматичку коректност и валидност женских облика за називе професија, постаје јасно да разлози одбијања и потискивања ових форми нису резултат морфолошких, лексиколошких или, уопште, лингвистичких фактора (Robustelli 2012: 1). Ради се о једној широј, макросоциolingвистичкој перспективи, у оквиру које дјелују дискриминаторне језичке и друштвене идеологије које кроз раздвајање и продубљивање родних улога обликују асиметричне односе моћи који се јасно рефлектују и кроз језик (Filipović 2018: 78). Робустели (Robustelli 2010: 3), у складу са наведеним, истиче да лексеме којима се исказују занимања која су у прошлости перципирана као „типично женска“ имају регуларне облике женског граматичког рода који су у употреби (нпр. *cuoco* / „кувар“ / и *cuoca* / „куварица“ /). Најчешћа одступања настају онда када су у питању лексеме које упућују на професију која са собом носи извјесни престиж (нпр. *chirurgo* / „хирург“ /, *direttore* / „директор“ /, *ingegnere* / „инжењер“ /, *medico* / „љekar“ / итд.) или када је ријеч о државним функцијама (нпр. *ministro* / „министар“ /, *sindaco* / „градоначелник“ /, *cancelliere* / „канцелар“ / итд.). Алма Сабатини ову асиметрију објашњава на следећи начин:

Жеља, често и несвесна, да се различитим занимањима додели истакнута вредност, често је можда и разлог који наводи многе жене на високим позицијама да одаберу титулу у мушком роду. Ова пракса само додатно потврђује да је мушки род, у овом случају, везан искључиво за мушки пол, најаутентичнији одраз престижа и моћи, те да жена, ако жели да напредује, мора да му се прилагоди⁴ (Sabatini 1987: 30).

⁴Оригинални текст на италијанском језику: *Il desiderio, non sempre conscio di dar risalto al diverso livello della carica, è forse spesso il motivo che induce molte donne nei gradi più alti, ma non solo, a preferire il titolo maschile, il che, d'altra parte non fa che confermare che il genere maschile, è il più autentico detentore di prestigio e di potere e che la donna, se vuol salire di grado, ad esso si deve adeguare.*

Из угла феминистичке епистемолошке позиције, употреба мушког генеричког рода има идеолошку позадину, зато што одражава патријархално утемељену универзалију према којој је мушкарац одређен као главни параметар према којем се свет именује и одређује (Silveira 1980).

Торнтон (Thornton 2009: 47) поред фактора престижа сугерише да је за прихватање и стандардизацију неког облика неопходно да прође одређени временски период, што аргументује кроз примјер употребе женског облика *regina* / „краљица“ / умјесто мушког *re* / „краљ“ /, нпр. у конструкцији *regina Elisabetta*, умјесто непојмљивог *re Elisabetta* / „краљ Елизабета“ /. Ауторка (Thornton 2009: 49) даље примјећује да је фактор времена у директној корелацији са „фактором изругивања“ (итал. *fattore scherno*), јер се често облици који се перципирају као нови и незаступљени у језичкој пракси доживљавају као подрумливи или погрдни. Један од примјера које наводи је термин *dottoressa* („докторка“, „докторица“), који је у рјечницима крајем 19. и почетком 20. вијека имао негативну конотацију: „*donna che fa la saputa*“ (Giorgini & Broglio 1870-97, цит. у Thornton, 2009: 49). Одговарајући превод ове дефиниције био би „жена која се прави паметна“, „жена паметњаковићка“. На основу негативних конотација које женски облици имају, ауторка (Thornton 2009: 50) закључује да је улазак жена у професионалне сфере традиционално резервисане за мушкараце у почетним фазама праћен критикама, подсмјехом и цензуром, који се јасно манифестују у језику. Робустели (Robustelli 2012: 5) на основу резултата интервјуа о разлозима избјегавања употребе женских форми за професије одређује три главне мотивације: несигурност у вези са граматичком исправношћу родно спецификованих облика, наводна „лоша звучност“ истих, и тобожња неутралност мушког рода о којој је претходно било ријечи. Торнтон (Thornton 2009: 37) прва два разлога поткрепљује примјерима интервјуа са „подијатрицом“ (итал. *podologa*) која преферира облик „подијатар“ (итал. *podologo*), јер јој први дјелује граматички неисправан, док бивша министарка Стефанија Престиђакомо (Stefania Prestigiacomo) у интервјуу потврђује да је у току мандата преферирала термин „министар“ (*ministro*) јер јој „министарка“ (*ministra*) звучи лоше. Торнтон (Thornton, 2009: 50) према схватањима овог типа заузима јасан став и закључује да ће женски облици за професије, који можда у почетним фазама дјелују неисправно или непожељно, негативну конотацију коју носе изгубити само уколико се буду користили у језичкој пракси. У овом смислу, враћа се на примјер лексеме *dottoressa* („докторица“, „докторка“), истичући следеће:

[...] Вијек раније било је тешко назвати се докторком, данас је за неке од нас тешко назвати се подолошкињом или министарком. Треба да постигнемо то да више ниједној не буде тешко да се назове ониме што јесте (Thornton 2009: 51).

Прва иницијатива за кориштење родно осјетљивог језика у Италији: *Il sessismo nella lingua italiana* („Сексизам у италијанском језику“)

Под утицајем феминистичког покрета у другој половини XX вијека, у Сједињеним Америчким Државама, а потом и у Европи, у институционалним оквирима почињу да се јављају приједлози о реформи језика, која је за циљ имала елиминисање сексистичких форми и увођење облика помоћу којих би се исказало присуство жена у језику и у друштву. Зачетница овог питања у домену италијанског језика јесте лингвисткиња и феминисткиња Алма Сабатини, чији приручник *Il sessismo nella lingua italiana* („Сексизам у италијанском језику“) представља темељ за сва истраживања и дискусије у области језика и рода у Италији. Приручник је објављен 1987. године под покровитељством Националне комисије за једнакост и једнака права жена и мушкараца (итал. *Commissione Nazionale per la parità e le pari opportunità tra donna e uomo*), основане у оквиру Предсједништва Савјета министара (итал. *Presidenza del Consiglio dei ministri*).

У првом дијелу студије, ауторка кроз корпус сачињен од дневне и седмичне штампе објављене у периоду од 1. новембра до 15. децембра 1984. године издваја и анализира сексистичке облике и облике кроз које се манифестује неједнакост у представљању жена у односу на мушкарце, док се други дио, под називом *Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana* („Препоруке за несексистичку употребу италијанског језика“) састоји од конкретних смјерница за реализовање родно осјетљивог приступа језику, и он представља први и до сада најпотпунији модел језичког планирања осмишљеног у складу са критеријумима родне перспективе у Италији. С обзиром на чињеницу да је процес стандардизације нових лексема условљен њиховом заступљеношћу у свакодневној комуникацији, Сабатини напомиње да су њене сугестије прије свега усмјерене ка новинској штампи јер, по мишљењу ауторке, штампа има најважнију улогу у креирању и ширењу неологизама (Sabatini 1987: 20). Ове препоруке представљају полазну тачку за све значајније интерпретације родно

осјетљивог језика у Италији, као и за све институционалне, академске, али и индивидуалне ванинституционалне интервенције усмјерене ка спровођењу језичких реформи са становишта феминистичког језичког планирања. Сабатини (Sabatini 1987: 2) сматра да промјене у језику не долазе спонтано, већ да се јављају као резултат конкретних друштвено-политичких дејстава, чији резултати остају забиљежени и сачувани у језику, који посједује моћ да их учини пожељним и прихватљивим или да их пак стигматизује. Као један од примјера овакве праксе ауторка (Sabatini 1987: 2) наводи термин *negro* („црња“), којим су се раније означавали припадници афроамеричке популације. Овај термин је заслугом вишегодишње борбе за равноправност Афроамериканца у Сједињеним Америчким Државама окарактерисан као погрдан и расистички, што је утицало и на то да појединци који га користе бивају етикетирани као расисти. Кључно је, дакле, формирање свијести о томе да језичко понашање и језички избори имају јасне друштвене посљедице, односно, ријечима Алме Сабатини: „у тренутку када буде постојао осјећај срамоте на помисао да можемо бити окарактерисани као сексисти, жељене промјене у језику постаће реалност“ (Sabatini 1987: 2). Ауторка (Sabatini 1987: 2) даље примјећује контрадикторан однос према упливу нових ријечи – док бројни неологизми, нпр. из енглеског језика, неометано постају дио лексичког фонда италијанског, препреке настају онда када у оптицај улазе термини чији продор долази као резултат дубинских промјена у друштву и у друштвеној свијести. Она напомиње да алтернативне форме које она предлаже и саме имају идеолошку позадину, али да је то идеологија једнакости и једнаких права, стога начелно позитивна, а осим тога и транспарентна и јасно дефинисана (Sabatini 1987: 3). У основи њене интервенције је модификација постојећих и увођење нових језичких форми, које су у потпуности компатибилне са флексивном структуром италијанског језика, те стога и научно утемељене. Смјернице се начелно могу сажети кроз четири основне тачке:

- избацивање облика у којима је мушки род немаркиран: нпр. дати предност изразу *diritti della persona* („права особе“) насупрот изразу *diritti dell'uomo* („права човјека“);
- избјегавање асиметрије у навођењу презимена – у италијанском језику асиметричност се ствара опцијом убацивања члана искључиво испред презимена жена (жена: *la Thatcher – Margaret Thatcher*; мушкарац: *Brandt – Will Brandt*). Сабатини предлаже симетрију: *Thatcher* и *Brandt* или *la Thatcher* и *il Brandt*;

- слагање рода придјева са родом именица које су у већини: *Anna, Luca e Chiara sono simpatiche* („Ана, Лука и Кјара су симпатичне“), а у случају паритета слагање према роду последње именице – *Anna, Luca, Giovanni e Chiara sono simpatiche* („Ана, Лука, Ђовани и Кјара су симпатичне“) или *Anna, Luca, Chiara e Giovanni sono simpatici* („Ана, Лука, Кјара и Ђовани су симпатични“);

- увођење и кориштење облика женског рода за професије и титуле жена.

Даљи ток развоја предложених језичких измјена представљен је у неколико студија из ове области (видјети Fornara 2009, Thornton 2009, Robustelli 2012, Fusco 2019) које су показале да је највише успјеха имао приједлог о увођењу женског рода за професије, иако је и он у језичкој пракси тек дјелимично заступљен. Ово питање је у погледу изучавања односа између језика и рода једно од кључних, јер се подудара са постулатима једнакости и равноправности у друштву на којима се заснивају демократски оквири Европске уније.

Критике родно осјетљивог језичког модела Алме Сабатини

Непосредно након објављивања препорука, изузев чувеног лингвисте Франческа Сабатинија (Francesco Sabatini), који је директно подржао предложене иницијативе, те писањем предговора дао свој допринос и самој студији, реакција знатног броја лингвиста и лингвисткиња је изостала. Најдетаљнију рецензију, коју карактерише критички став и доза скептицизма, пише Ђулио Лепски (Giulio Lepschy):

Требало би поништити неправедне разлике између жена и мушкараца у свим њиховим друштвеним, политичким, економским и правним импликацијама, а језик препустити сам себи. Ако је тачно да се кроз језик рефлектују доминантни ставови, без сумње ће се рефлектовати и друштво које је више једнако и мање сексистичко, али тек онда када га створимо, на исти начин на који се сада рефлектују неједнакост и сексизам [...] Борба која за циљ има језичке промјене у најбољем случају је сувишан напор базиран на погрешним критеријумима, а у најгорем случају штетан начин одвлачења пажње од стварног циља друштвене и правне једнакости (Lepschy 1989: 64).

Лепски своју критику не заснива на аргументима лингвистичке природе, већ кроз принцип замјене теза минимизира значај језичких реформи истичући у први план проблеме друштвене природе, присутне у независности од оних језичких. Аутору промиче једна од кључних тачака иницијативе Алме Сабатинија:

тини, то јест да експлицитним навођењем женског рода у језику може да се допринесе већој видљивости жена у друштву, а самим тим и признавању и вредновању њихових професионалних успјеха.

Мауризио Њере (Gnerre 1987: 110) позива се на аргументе пуриста о неутралном мушком роду, а у супротности са овим, са наочиглед антипуристичког становишта, лингвисткиња Ада Валентини исказује критику према предложеним принципима творбе нових ријечи за називе женских професија, сматрајући их прескриптивним и условљавајућим механизмима преко којих се на усиљен и вјештачки начин стварају неологизми, те истиче да језику треба да се остави простор за спонтани развој и модификацију у правцима у којима је то условљено кроз дејство различитих друштвених промјена (Valentini 1987: 109).

Рафаеле Симоне елиминацију језичког сексизма сматра ирелевантном и истиче да ово питање није приоритет у студијама лингвистике:

Чини ми се да је ово први пут да се Предсједништво Савјета министара (и Влада уопште) бави директно и експлицитно језичким благостањем у држави; и то чини полазећи од теме која, упркос свом значају, засигурно није кључна на листи приоритета италијанске лингвистике (Simone 1987: 99).

Симоне чак индиректно повлачи паралелу између приједлога за увођење женских облика за занимања и титуле и насилних језичких реформи које су у годинама фашизма спроведене да би се италијански језик „очистио“ од ријечи страног поријекла, истичући да су све реформе које су отпочете зарад стварања „вјештачких језика“ имале „тужан исход“ (Simone 1987: 100).

Најважније институционалне и академске иницијативе за употребу родно осјетљивог језика након Алме Сабатини

Иницијатива Алме Сабатини о несексистичкој употреби језика до данас није резултирала заузимањем званичне позиције Владе Италије о овом питању, као ни структурисањем званичних смјерница на основу којих би се регулисала и нормирала употреба родно осјетљивих форми у оквирима државних институција. Робустели (Robustelli 2012: 9) сматра да се овакво дистанцирање може оправдати приклањањем позицији оних лингвиста који сматрају да језичке образце не треба наметати „са врха“, али да је, с друге стране, непостојање експлицитних норми у пракси знатно отежало конкретно и системско усвајање недискриминаторног језика у јавној администрацији. Иницијативе које су покренуте у наредним годинама биле су уско везане за тадашње реформе административног језика, у оквиру којих су уметнуте и неке смјернице Алме

Сабатини о несексистичкој употреби језика. У склопу реформе административног језика деведесетих година објављен је приручник *Codice di stile* (1993) Сабина Касезеа (Sabino Cassese) и *Manuale di stile* Алфреда Фјорита (1997) (Alfredo Fioritto), који представља наставак првог и у оквиру којег се сугерише примјена свих приједлога Алме Сабатини, изузев оног о слагању рода придјева по принципу већине или паритета (Fornara 2009: 76-77). Један од значајнијих доприноса је приручник *Guida alla scrittura istituzionale* Кортелаци (Cortelazzo) и Пелегрини (Pellegrino) (2003), у којем се даје значајан осврт на сексизам у језику, након чега се и у пракси израде управних аката почиње све више инсистирати на недискриминаторној употреби граматичког рода (Robustelli 2012: 8).

На институционалном нивоу важно је поменути одредбу од 23. маја 2007. о једнакости и једнаким правима мушкараца и жена у јавној администрацији (Direttiva 23 maggio), донесену у циљу спровођења 2006/54/ЦЕ одредбе Европског парламента и Савјета ЕУ, који се залажу за кориштење форми које би женама обезбиједиле већу видљивост (Fornara 2009: 77). У фебруару 2017. године један број народних посланица предложио је Дому посланика Италије усвајање приједлога закона (С. 4335) који предвиђа обавезу слагања имена занимања и титула са полом особе на коју се исте односе (Ruffatto 2017: 80). У априлу 2017. године, по први пут у Италији, три архитекткиње из Бергама добиле су професионални печат са називом своје професије у женском роду (Ruffatto 2017: 80).

За борбу за равноправност под окриљем институција значајна је и 2001. година јер тада долази до реформе члана V италијанског Устава, а у контексту дискурса о равноправности значајан је његов став 117, у оквиру којег се свакој регији даје надлежност за усвајање и примјену закона који заступају и промовишу равноправност жена и мушкараца у друштвеној, политичкој, културној и економској сфери (Robustelli 2012: 9). Након поменуте реформе, многе општине, провинције и регије презентовале су индивидуалне законске нацрте и иницијативе, међу којима су и иницијативе за увођење форми женског облика за занимања и титуле. Како ове законске иницијативе нису координиране и нормиране на државном нивоу, њихова имплементација остала је недосљедна и противрјечна, па су присутни и случајеви гдје на нивоу исте регије важе различити прописи (Robustelli 2012: 9). Форнара на основу анализе различитих административних текстова, од којих су неки управо на тему родне равноправности, долази до открића да, упркос одредбама и приручницима у којима се сугерише употреба родно диференцираних облика,

бирокарски текстови још увијек чувају остатке дискриминаторних језичких пракси, као што је нпр. употреба мушког генеричког рода за занимања и титуле жена (Fornara 2009: 80). Ауторка (Fornara 2009: 80) напосљетку закључује да имплементација одредби о употреби родно осјетљивог језика у Италији у основи зависи од појединачних иницијатива и „фактора среће“, као што је нпр. присуство жена које су освијешћене у смислу проблематике језика, те да је стога ово питање неопходно позиционирати у центар државних интересовања и имплементирати га систематски и на нивоу цијеле државе.

Иницијативе на нивоу академске заједнице суочавају се са истом препреком - идеје и смјернице које се у академским оквирима представљају још увијек остају ван званичне језичке политике. Важно је напоменути да се у посљедње двије деценије у Италији формирао академски кружок састављен од лингвисткиња и феминисткиња које су, захваљујући својим истраживањима и студијама, допринијеле да се питању равноправности у језику приступа из научне перспективе. Неке од најзначајнијих фигура су: Чечилија Робустели (Cecilia Robustelli), Ђулијана Ђусти (Giuliana Giusti), Ана Торнтон (Anna Thornton), Орсола Форнара (Orsola Fornara), Карла Бацанела (Carla Bazzanella), Елизабет Бур (Elisabeth Burr), Ана Кардиналети (Anna Cardinaletti), Фабијана Фуско (Fabiana Fusco) и Федерика Формато (Federica Formato). Захваљујући њиховим иницијативама, организовани су скупови и конференције на тему родно осјетљиве употребе језика, а припремљене су и бројне публикације са циљем освијешћивања академске и неакадемске јавности о овој проблематици.

Када је ријеч о конкретним иницијативама, издвојићемо само њих неколико – у првом реду приручник Чечилије Робустели о нормама употребе родно осјетљивих облика у администрацији: *Linee guida per l'uso del genere nel linguaggio amministrativo* (2012), приређен у сарадњи са највишим ауторитетом у области италијанског језика – Академијом Круска (Accademia della Crusca). Приручник представља нешто флексибилнију варијанту приједлога Алме Сабатини, а с обзиром на чињеницу да иза пројекта стоји престижна Академија, приручник је постао једна од главних референтних тачака за многе административне службе и одсјеке (Ruffatto 2017: 81). Поред овога, ауторка издаје и приручник за кориштење родно осјетљивог језика у медијима *Donne, grammatical e media: suggerimenti per l'uso dell'italiano*, са предговором Николете Мараскио (Nicoletta Maraschio), почасне предсједнице Академије Круска, који је посебно користан јер садржи кратки рјечник занимања и титула у женском роду. Године 2009. Ђулијана Ђусти (Giuliana Giusti) и Сузана Регацони (Susanna Regazzoni) приређују зборник са научног скупа *Mi fai male... con le*

parole („Повређујеш ме... речима“), одржаног 2008. године на Универзитету Ка Фоскари у Венецији (Università Ca' Foscari di Venezia), у којем су објављене студије које представљају изузетан допринос теми равноправности жена у језику и друштву. Ђусти је, поред овога, на свом матичном Универзитету Ка Фоскари организовала двогодишњи отворени онлајн курс на тему језика и рода, а на истом универзитету су 2017. године на званичној веб-страници за запослене уведене морфолошке форме женског рода.

Преглед истраживања

Важно је истаћи да, према нашим сазнањима, до сада нису спроведена истраживања у којима се питање језичког сексизма у приказу професионалне сфере посматра из угла лексикографске грађе, односно није провјерено у којој мјери се у италијанским рјечницима примјењују принципи родно осјетљивог језика, те стога у овом раду тежимо да освијетлимо ово значајно питање.

Навешћемо једно сродно истраживање Фабијане Фуско назива *Stereotipo e genere. Il punto di vista della lessicografia*, у којем се испитује присуство родних стереотипа у приказу особина и одлика жена у рјечнику GRADIT (нпр. жена која трача или жена „свезналица“ описана је преко лексеме *avvocata*; стидљива жена дефинисана је као *monachella, monachina*) (Fusco 2009: 214). Ауторка долази до закључка да укоријењеност родних стереотипа у стандардном језику представља рефлекс идеологија родне неравноправности које су дате као природан поредак, и које, с обзиром на то да рјечници имају образовну функцију, доприносе томе да стереотипне одлике буду перципиране као природни и очекивани обрасци понашања и дјеловања (Fusco 2009: 222).

Поменуто истраживање представља важан допринос у демаскирању родних идеологија утканих у језичку структуру, али у њему се, као што смо истакли, испитује семантика стереотипа везаних за особине и карактерне црте жена, док је ово истраживање усмјерено на приказ жена у професионалној сфери, односно на питање устаљености мушког генеричког рода као једног вида језичког сексизма који се перпетуира кроз рјечнике. Стога, можемо рећи да кроз ово истраживање питању родне неједнакости у језику приступамо из једног новог и посве неистраженог угла.

Анализа присуства женског рода у називима занимања и титула у италијанским рјечницима *Il Sabatini Coletti* и *Il Nuovo De Mauro*

Корпус и инструмент

У раду спроводимо језичко истраживање засновано на корпусу (енгл. *corpus-based*). Корпус је сачињен од 257 именица категорије *nomina agentis*, преко које се исказују професије и титуле, а сви називи преузети су из Кратког рјечника занимања и титула (*Breve vocabolario delle professioni e delle cariche*), објављеног 2014. године у приручнику *Donne, grammatica e media*, у којем су садржане смјернице и сугестије за несексистичку употребу италијанског језика. Као и све остале иницијативе усмјерене ка постизању инклузивности у италијанском језику, и ова почива на препорукама Алме Сабатини о којима је претходно било ријечи.

Како у говорној заједници постоје бројне недоумице у вези са исправношћу женских облика за исказивање професија, италијанска лингвисткиња Чечилија Робустели у поменутом приручнику *Donne, grammatica e media* илуструје морфолошке и творбене механизме италијанског језика, на основу којих показује да женски морфолошки облици прате установљене творбене норме и не излазе из оквира постојећих граматичких правила, те је стога њихова употреба из угла науке о језику посве легитимна. Након осврта на граматичку утемељеност ауторка примјењује референтна правила творбе и сачињава листу професија и титула, или, прецизније, рјечник, у којем је поред облика за професију/титулу у мушком роду наведен и облик у женском роду. Овај рјечник, који садржи 260 родно осјетљивих парова за професије и титуле, представља синтетичан, практичан и свеобухватан приказ професија у женском роду, којим се на јасан начин побиијају и превазилазе концепције о граматичкој неисправности женских облика, а додатни легитимитет цјелокупног пројекта интензивира је и кроз непосредно учешће Академије Круска, чија је почасна председница Николета Мараскио (Nicoletta Maraschio), ауторка предговора. Због чињенице да је на једном мјесту дат систематичан приказ лексема за професије у женском роду, рјечник представља важан корак ка превазилажењу недоумица у вези са исправношћу ових облика, чијом се легитимизацијом у значајној мјери доприноси несексистичкој употреби језика. Због свега наведеног, поменути извор одабран је као инструмент за анализу.

С друге стране, ваља нагласити да „Кратки рјечник занимања и титула“ не представља листу лексикографске грађе сачињену од тек осмишљених, непознатих облика, који се по први пут кодификују у складу са формалним језичким критеријумима, већ сажет преглед лексема претворених у женски род према постојећим и већ кодираним граматичким нормама. Неке од ових лексема заступљене су у језичкој пракси, док су многе још увијек изван употребе. Дакле, ријеч је о листи која настаје као резултат примјене елементарних морфолошко-творбених законитости италијанског језика у контексту иницијативе за несексистичку употребу језика, која је покренута још осамдесетих година прошлог вијека. Стога, „Кратки рјечник занимања и титула“ користимо као сврсисходан и практичан алат који нам омогућава да на једном мјесту сагледамо све лексеме за занимања и титуле, те да потом, полазећи од прецизно уређене листе именица, испитамо како су женски облици третирани у великим италијанским рјечницима, односно у којој мјери се у њима примјењују принципи родно осјетљивог језика.

Конфронтирањем године издања Кратког рјечника занимања и титула, који користимо у функцији инструмента, са годинама издања рјечника у функцији корпуса, може се уочити да је инструмент објављен касније у односу на референтне рјечнике. У овом смислу ваља истаћи да у раду не испитујемо заступљеност женских облика у складу са препорукама из Кратког рјечника занимања и титула, већ поменути рјечник користимо као алат у којем су препоруке за несексистичку употребу језика, које је 1987. године формулисала Алма Сабатини, сажете и представљене преко конкретних лексичких примјера везаних за професионалну сферу.

Полазећи од поменутог речника, испитаћемо заступљеност женског рода у називима занимања и титула у једнојезичким рјечницима италијанског језика *Il Sabatini Coletti* и *Il Nuovo De Mauro*. Два наведена рјечника одабрана су јер су уврштени међу најбоље и најпотпуније рјечнике савременог италијанског језика (Schweickard, 2010), а њихови аутори – Франческо Сабатини (Francesco Sabatini), Виторио Колети (Vittorio Coletti) и Тулио Де Мауро (Tulio De Mauro) већ деценијама су признати као апсолутни ауторитети у области италијанске лингвистике. *Il Sabatini Coletti* први пут је објављен 1997. године, а посљедњи пут је допуњен 2008. године - процјењује се да посљедње издање броји преко 150.000 лема (доступан је у штампаном облику и у електронском издању на веб-страници италијанских дневних новина *Corriere della Sera*). *Il Nuovo De Mauro* први пут је објављен 2000. године, а његова редукована верзија, која садржи преко 160.000 лема, од 2014. године, доступна је само у

електронском издању, на веб-страници седмичних новина *Internazionale*. Још један од критеријума за одабир рјечника јесте њихова приступачност – с обзиром на то да су доступни у онлајн верзији, изузетно су практични и погодни за консултовање, те стога имају широку употребу. Дигиталне верзије рјечника су уједно и најрецентније, односно садрже лексеме из до сада посљедњих издања - 2008. (*Il Sabatini Coletti*) и 2014. године (*Il Nuovo De Mauro*). Оба рјечника су дескриптивна и теже максималном обухватању корпуса савременог италијанског језика, без дискриминације према појмовима. У склопу рјечника *De Mauro* доступан је одјељак „Лематизација и општи критеријуми“ (*Lemmatizzazione e criteri generali*), у којем се експлицира намјера аутора да у грађу уврсти и облике женског рода који припадају „основном вокабулару и специфичној терминологији из научних и техничких области, традиционално представљених у мушком роду“ (*Internazionale*, интернет), док у електронском издању другог рјечника не постоје спецификације које залазе у област родно осјетљиве језичке праксе.

Метод

У овом раду питање језичке и родне равноправности анализира се на лексикографској грађи. За сврхе анализе користимо дедуктивни истраживачки приступ или, прецизније, језичко истраживање засновано на корпусу (енгл. *corpus-based*) који чине лексеме за именовање професија и титула. С обзиром на то да су у Кратком рјечнику занимања и титула готово све постојеће професије представљене и у мушком и у женском роду, поменути текст користимо као инструмент на основу којег провјеравамо присуство женских облика за професије на корпусној грађи из два престижна италијанска рјечника *Il Sabatini Coletti* и *Il Nuovo De Mauro*.

„Кратки рјечник занимања и титула“ састоји се од 260 различитих родно осјетљивих парова за занимања и титуле, којим претходи схематизован приказ механизма творбе именица женског рода. Из анализе су искључене именице које представљају изузетке по томе што означавају професије које су у грама-тичком женском роду, иако традиционално припадају мушкој професионалној сфери (*guardia* – „чувар“, *guida* – „водич“, *sentinella* – „стражар“). Укупан број обрађених именица је, дакле, 257.

За испитивање присуства женских облика у рјечницима као методе користимо квантитативну анализу садржаја и квалитативну анализу садржаја. Комбиновањем квантитативног приступа са квалитативним анализа се поткрепује

конкретним, бројчаним подацима, који омогућавају дубље и свеобухватније разумијевање проблема који се истражује (Tashakkori & Teddlie 2011: 285). Уз помоћ квантитативне анализе одредићемо степен заступљености женских морфолошких облика у корпусној грађи, док ће нам квалитативна анализа омогућити да уочимо различите типологије именица у женском роду и да их дефинишемо у складу са њиховом условљеношћу мушким родом, што ће нам надаље омогућити да проникнемо у идеолошку позадину искључености женских облика.

Према критеријуму позиционираниости, у релацији са мушким родом, именице женског рода класификоваћемо у пет категорија: изостављеност женског рода у оба рјечника; изостављеност женског рода у једном од рјечника; навођење женског рода као незаступљеног или ријетког на супрот широко заступљеном мушком роду; навођење женског рода као шаљивог, подругљивог или ироничног; навођење женског рода као широко заступљеног, уз напомену да је у употреби и мушки род. Дата класификација служи као потврда полазне хипотезе овог рада, према којој су нека друштвено престижна занимања у женском роду још увек изостављена, условљена мушким родом или окарактерисана као шаљива, што надаље тумачимо као показатељ тога да је у језику садржана андроцентрична визија свијета, типична за патријархалну културу.

Анализа и резултати

Почетно запажање односи се на другачије приступе навођењу појмова у два рјечника. *Sabatini Coletti* претраживач региструје само термин у мушком роду, док у коначном резултату приказује оба рода тако што се именица мушког рода наводи у пуној форми, док је за именицу женског рода дат одговарајући наставак или суфикс. *De Mauro*, с друге стране, одмах диференцира појмове, па називе занимања и титула приказује појединачно у мушком и појединачно у женском роду, док за саму дефиницију појма даље преусмјерава на термин у мушком роду.

Резултати показују да је заступљеност женских професија у оба рјечника висока, с тим да унапријеђени приступ рјечника *De Mauro*, који укључује засебно читавање именица у женском роду, додатно доприноси видљивости жена у професионалној сфери. Од укупно 257 лексема издвајају се 52 случаја изостављености женског рода или потпуне или дјелимичне условљености мушким родом. Према критеријуму условљености мушким родом, лексеме можемо разврстати у пет категорија: изостављеност женског рода у оба рјечника

(17); изостављеност женског рода у једном од рјечника (*Sabatini Coletti* 6; *De Mauro* 15); навођење женског рода као незаступљеног или ријетког насупрот широко заступљеном мушком роду (*Sabatini Coletti* 4; *De Mauro* 2); навођење женског рода као шаљивог, подругљивог или ироничног (*Sabatini Coletti* 3; *De Mauro* 3); навођење женског рода као широко заступљеног, са напоменом да је у употреби и мушки род (*Sabatini Coletti* 9; *De Mauro* 3). У наставку дајемо табеларни приказ свих категорија лексема:

Табела 1

Женски род изостављен (<i>Sabatini Coletti</i> и <i>De Mauro</i>)
1) <i>fabbra</i> (ковачица)
2) <i>ingegnera</i> (инжењерка)
3) <i>lattoniera</i> (лимарка)
4) <i>muratrice</i> (зидарка)
5) <i>prefetta</i> (префеткиња; у Италији је префекат државни представник у провинцијама)
6) <i>primaria</i> (примаријуса)
7) <i>spazzacamino</i> (димњачарка)

Tabela 2a

Женски род изостављен (<i>Sabatini Coletti</i>)
1) <i>arbitra</i> (суткиња, посредница, заступница)
2) <i>elettricista</i> (електричарка)
3) <i>falegname</i> (столарка/дрводјелка)
4) <i>guardiana</i> (чуварка/стражарка)
5) <i>incisora</i> (граверка)
6) <i>medica</i> (љекарка)

Табела 2б

Женски род изостављен (<i>De Mauro</i>)
1) <i>antropologa</i> (антрополошкиња)
2) <i>barbiera</i> (берберинка)
3) <i>boscaiola</i> (дрвосјеча)
4) <i>cancelliera</i> (канцеларка)
5) <i>carrozziera</i> (аутомеханичарка)
6) <i>facchina</i> (вратарка/носачица)
7) <i>liquidatrice</i> (ликвидаторка)
8) <i>militare</i> (војникиња)

Женски род категорије nomina agentis у италијанским рјечницима De Mauro и Il Sabatini Coletti

9) <i>notaia</i> (нотарка)
10) <i>pilota</i> (пилоткиња)
11) <i>sindaca</i> (градоначелница)
12) <i>stuccatrice</i> (гипсарка)
13) <i>tornitrice</i> (токарка)
14) <i>verniciatrice</i> (молерка)
15) <i>commissaria</i> (главна инспекторка, комесарка)

Табела 3а

Женски род наведен као незаступљен/риједак, мушки род широко заступљен (<i>Sabatini Coletti</i>)
1) <i>avvocata</i> (адвокатица)
2) <i>architetta</i> (архитекткиња)
3) <i>consigliera</i> (савјетница)
4) <i>presidentessa</i> (предсједница)

Табела 3б

Женски род наведен као незаступљен/риједак, мушки род широко заступљен (<i>De Mauro</i>)
1) <i>ambasciatrice</i> (амбасадорка)
2) <i>revisora</i> (ревизорка)

Табела 4а

Женски род наведен, окарактерисан као „шаљив“, „подругљив“, „ироничан“ (<i>Sabatini Coletti</i>)
1) <i>controllora</i> (контролорка)
2) <i>dottora</i> (докторка)
3) <i>ministra/ministressa</i> (министарка, министрица)

Табела 4б

Женски род наведен, окарактерисан као „шаљив“, „подругљив“, „ироничан“ (<i>De Mauro</i>)
1) <i>assessora</i> (асесорка, одборница)
2) <i>avvocata</i> (адвокатица)
3) <i>ministra/ministressa</i> (министарка, министрица)

Табела 5а

Женски род широко заступљен, али наведен и мушки (<i>Sabatini Coletti</i>)
1) <i>avvocatessa</i> (адвокатица)
2) <i>commissaria</i> (комесарка)
3) <i>deputata</i> (посланица)
4) <i>dottorressa</i> (докторка/докторица)
5) <i>ispettrice</i> (инспекторка)
6) <i>preside</i> (деканица)
7) <i>presidente</i> (предсједница)
8) <i>procuratrice</i> (јавна тужитељка)
9) <i>rettrice</i> (ректорка)

Табела 5б

Женски род широко заступљен, али наведен и мушки (<i>De Mauro</i>)
1) <i>avvocatessa</i> (адвокатица)
2) <i>dottorressa</i> (докторица/докторка)
3) <i>professoressa</i> (професорица)

На семантичком плану сви наведени појмови могу да се групишу у двије основне категорије: (1) занимања и титуле који носе извјесни престиж као резултат високог образовања (нпр. „архитекта“/„архитекткиња“) или високог образовања и/или (високе) државне функције (нпр. „канцелар“/„канцеларка“) и (2) занимања радничких и економски нижих слојева која су по традицији везана за мушко поље дјеловања (нпр. „ковач“/„ковачица“). Као што је потврђено и у претходним истраживањима проведеним на новинским и административним текстовима (Sabatini 1987, Robustelli 2012, Thornton 2009), отпор према формама женског рода нарочито је снажан у категорији друштвено престижних занимања, што је пракса која је једним дијелом прелиминарна и у рјечницима. Поред овога, у рјечницима су често изостављена и хијерархијски нижа занимања која се традиционално везују за мушки домен дјеловања.

Дискусија

Када се посматра заступљеност назива занимања радничких и економски нижих слојева, примјетљиво се извјесна противрјечност у њиховом одабиру и уврштавању. Противрјечност се не односи само на различите изборе у два рјечника, већ и на изборе и критеријуме у оквиру сваког од два рјечника поје-

диначно. Најупечатљивији је примјер лексеме *elettricista* („електричар“), која је у *Sabatini Coletti* наведена искључиво као именица мушког рода, док је у *De Mauro* наведен и женски род. *Sabatini Coletti* уврштава широк спектар радничких занимања деклинираних у женском роду (нпр. *carrozziera* – „аутомеханичарка“), тако да је нејасно зашто из ових занимања искључује „електричарку“, као што је нејасно и зашто *De Mauro*, који већину занимања овог типа у женском роду искључује, поменути термин укључује. Оба занимања су у женској сфери изузетно ријетка, али свакако постоје, и неопходно је њихово позиционирање. Штавише, управо је овим женским професијама посвећен чланак из дневних новина *La Repubblica* из 2013. године, у којем се сумирају резултати једног истраживања које показује да се у Италији све више жена бави традиционално мушким занимањима, те се наводи да у Италији има 400 електричарки и 700 аутомеханичарки (*La Repubblica*, url). Обје професије су у чланку наведене у женском роду, без варијанти *donna carrozziere* („жена аутомеханичар“) или *donna elettricista* („жена електричар“).

Недосљедност у уврштавању примјећује се и у категорији тзв. престижних професија и државних функција. Један од упечатљивијих примјера је титула *ingegnere* („инжењер“), која у оба рјечника постоји искључиво као именица мушког рода, иако је општепознато да се у посљедњим деценијама број инжењерки знатно повећао. Према подацима истраживања Института италијанских инжењера, проценат дипломираних инжењерки у 2016. години је 31%, што је готово дупло више у односу на 2000. годину, кад их је било 16,6% (*Ingegneri info*, url). Овај податак је још један показатељ да се поље женског дјеловања све више шири, али и да сами аутори новинског текста немају развијену свијест о родно осјетљивим формама, па тако архитекткиње и инжењерке називају „жене архитекти“ (*donne architetti*) и „жене инжењери“ (*donne ingegneri*). Поред „инжењерке“, у *De Mauro* се изоставља лексема *antropologa* („антрополошкиња“), док се уврштавају лексеме као што су *biologa* („биолошкиња“) и *fisica* („физичарка“). Слично овоме, *Sabatini Coletti* изоставља термин *medica* („докторка“), али генерално приликом селекције показује већу флексибилност у односу на *De Mauro*, у којем су изостављена женска занимања на високим функцијама, као што су *sindaca* („градоначелница“) и *cancelliera* („канцеларка“). С друге стране, чини се да изостављање женског рода у неким случајевима може да буде мање штетно од његовог навођења, о чему свједочи категорија термина који су окарактерисани као „шљиви“, „подругљиви“ или „иронични“ (табеле 4а и 4б). Ради се о укупно четири термина, од којих три означавају престижна занимања и функције: *dottora* („докторка“), *avvocata*

(„адвокатица“), *ministra/ministressa* („министарка“/„министрица“), *assessora* („асесорка“, „одборница“). Занимања и титуле „докторка“ и „адвокатица“ у неутралном су значењу представљени преко лексема са суфиксом *-essa*: *dottoressa* и *avvocatessa*. Алма Сабатини, а потом и Чечилија Робустели, предлажу термине *dottora* и *avvocata* због негативне конотације коју је у прошлости имао суфикс *-essa*. Облици са суфиксом *-essa* су с временом изгубили негативну конотацију, а данас се потпуно неутрално користе форме *dottoressa* („докторка“), *professoressa* („професорица“), *avvocatessa* („адвокатица“), те је са ове стране укључивање израза распрострањених у говору, на супрот предложеним, утемељено. Ипак, не може се тврдити да негативна конотација у потпуности нестаје, јер она суштински само мијења облик и опстаје кроз термине *dottora* и *avvocata*, у чијој је дефиницији „подругљивог“ и „смијешног“ сачуван почетни поредак у којем се излазак жене из приватне сфере посматра са иронијом и подсмјехом (Thornton 2009: 50). Дакле, наново се потврђује да разлози отпора према новим формама нису језичке, већ идеолошке природе, о чему додатно свједочи и примјер облика *ministra* и *ministressa*, гдје је и једном и другом у различитим рјечницима придодата негативна конотација. Облик *ministressa* је у рјечнику *Treccani* описан у двије дефиниције: „ироничан назив за жену која обавља функцију министра“ и „жена министра“ (Treccani vocabolario, url). Ова форма је и у рјечницима *Sabatini Coletti* и *De Mauro* одређена као иронична и шаљива, као и облик *ministra*. Подругљивост и подсмјех карактеристике су које приликом дефинисања нових облика за женска занимања могу да се елиминишу, али оне, у зависности од интерпретације и позиције аутора, негдје опстају док се негдје полако губе. О овоме свједочи чињеница да је у рјечнику *De Mauro* као шаљив/подругљив одређен термин *avvocata*, који је рјечнику *Sabatini Coletti* неутралан, док је у *Sabatini Coletti* као шаљив/подругљив окарактерисан термин *dottora*, који је у *De Mauro* неутралан. У категорији професија код којих је женски род наведен, али уз напомену да је незаступљен и риједак, наилазимо, по већ устаљеном шаблону, на професије које су високо позициониране на хијерархијској лествици друштвене моћи: *avvocata* („адвокатица“), *architetta* („архитекткиња“), *consigliera* („савјетница“), *presidente* („предсједница“) (*Sabatini Coletti*) и *ambasciatrice* („амбасадорка“) и *revisora* („ревизорка“) (*De Mauro*). Сличан поредак налазимо и у категорији 5, гдје су женски облици друштвено престижних професија наведени као широко заступљени, али уз назнаку да дате професије могу да се обухвате и мушким родом.

Закључак

Академија Круска је у више наврата употребу женских морфолошких облика за занимања и титуле на формалном граматичком плану оцијенила као исправну и легитимну, те је подржала становиште по којем су ове форме средство којим се афирмише нова свијест о родној једнакости (Robustelli 2013). Упркос јасно аргументованом ставу бројних стручњакиња и стручњака из области, у језичкој пракси још увијек је присутан отпор према женским морфолошким облицима, а истраживања показују да га често испољавају и саме жене, које умјесто афирмације свог природног и професионалног идентитета бирају приклањање доминантном пољу моћи и именовање кроз мушку перспективу. На основу примјера из праксе, општи закључак италијанских лингвистикиња јесте да отпор према женским облицима има идеолошку позадину, односно да рефлектује патријархални културни модел који претпоставља невидљивост и искљученост жена из професионалне и јавне сфере, што језичка пракса јасно илуструје.

Имајући у виду афирмативан став Академије Круска о питању родно осјетљивог језика, у другом дијелу рада испитали смо у којој су мјери предложене смјернице примијењене у италијанским рјечницима *Sabatini Coletti* и *De Mauro*, који и сами представљају високе језичке ауторитете, и који нису прескриптивни, већ теже да без дискриминације обухвате и опишу термине из језичке употребе.

Корпус од 257 именица које означавају занимања и титуле преузет је из „Кратког рјечника занимања и титула“, објављеног у приручнику *Donne, grammatica e media*, чији је предговор сачинила тадашња предсједница Академије Круска, а потом је упоређен са резултатима из два поменута рјечника. Резултати су показали да је фреквентност биљежења женских облика у рјечницима висока, као и да посебан механизам рјечника *De Mauro* укључује засебно читавање именица у женском роду, што додатно доприноси видљивости жена у друштвеној и професионалној сфери. Од 257 посматраних лексема, код укупно 57 постоји условљеност женског рода мушким. Ови термини су даље подијељени у пет различитих категорија, а закључено је да селекција женских занимања и титула није проведена по јасним и досљедним критеријумима (нпр. с једне стране имамо регистрован термин „аутомеханичарка“, док се „електричарка“ искључује – *Sabatini Coletti*, или укључен термин *biologa* („биолошкиња“), али искључен *antropologa* („антрополошкиња“) – *De Mauro*, што се не може тумачити као вид идеолошке условљености, али ни као резултат одабира по критеријуму распрострањености у општој употреби).

На семантичком плану термини могу да се подијеле на занимања која носе извјесни престиж као резултат високог образовања / титуле и на занимања радничких и економски нижих слојева, која су по традицији везана за мушко поље дјеловања. Највећу условљеност мушким родом налазимо код прве категорије, док су занимања из друге категорије, премда су у пракси углавном рјеђа, регуларно укључена (нпр. упркос томе што су у професионалној сфери „архитекткиње“, „министарке“ или „инжењерке“ свакако заступљеније, у рјечницима су условљене мушким родом, док су занимања као што су „столарка“, „граверка“, „дрвосјеча“ неусловљене мушким родом). У коначници, може се закључити да је родно сензитивни приступ језику приликом израде два италијанска рјечника узет у обзир, што се види по укључивању родно издиференцираних форми уз већину назива занимања и титула. Дефинисани су још увијек као „шаљиви“, „погрдни“ или „ријетко заступљени у односу на мушки род“ називи занимања која су хијерархијски високо позиционирана (нпр. *ministra/ministressa* – „министарка“, *avvocata* – „адвокатица“ итд.). Традиционално негативну конотацију имали су термини са суфиксом *-essa*, нпр. *avvocatessa, dottoressa*. У овим конкретним примјерима негативна конотација није у потпуности нестала, већ је сачувана под облицима *dottora* и *avvocata*, у чијој је дефиницији „подругљивог“ и „смијешног“ сачуван почетни поредак у којем се излазак жене из приватне сфере посматра са иронијом и подсмјехом (Thornton 2009: 50). У случају „министарке“, оба облика (*ministra/ministressa*) у рјечницима су дефинисана као шаљива и подругљива, упркос томе што у говорној пракси постоје бројни примјери неутралне употребе облика *ministra*.

Изоостављање женских облика, истицање мушког рода као свеобухватног и за мушке и за женске професије, као и навођење различитих дениграторних конотација у релацији са женским облицима, представљају рефлекс укоријењених постулата традиционалне прескриптивне лингвистике, у оквиру које се језик посматра изван његове релације са друштвом. Сматрамо да сви наведени аспекти представљају елементе језичких идеологија заснованих на андроцентричној визији свијета типичној за патријархалне структуре. С обзиром на то да жене већ деценијама уназад заузимају професионалне позиције које су традиционално биле резервисане за мушкарце, сматрамо да ова друштвена чињеница треба да буде призната и забиљежена и у језику, јер се у супротном перпетуирају и легитимизују патријархални идеолошки обрасци унутар којих опстаје идеја да професионална сфера и сфера друштвене моћи носи мушки назив и да, самим тим, суштински припада мушкарцу. У овом смислу, сматрамо да рјечници и граматички приручници могу да имају

трансформативну улогу и да умјесто репродуковања језичких идеологија које су одраз родне неравноправности допринесу промовисању и легитимизацији језика заснованог на принципима једнакости.

Ограничења истраживања произлазе из самог корпуса, који је сужен на два репрезентативна рјечника, док лексикографска грађа из осталих великих рјечника италијанског језика није узета у испитивање (нпр. *Zingarelli, Treccani, Garzanti*). Конфронтирање лексема из више рјечника допринијело би стварању свеобухватније слике о позиционiranости женских облика у стандардном италијанском језику, на основу чега би се могла реконструисати званична језичка политика и одредити мјесто које унутар ње заузима родно осјетљиви језик. У овом смислу, будућа истраживања могла би да обухвате неистражене једнојезичне рјечнике и да испитају механизме навођења професија који се у њима примјењују. Такође, с обзиром на то да у овом истраживању у обзир нису узети примјери преко којих се дате професије у рјечницима илуструју, сматрамо да је и то један од сегмената за даље истраживање, будући да смјештањем лексема у јасно омеђен контекст и значење може потенцијално да се открије усађена перцепција о мјесту и улози жене у јавној сфери. Поред овога, сматрамо да би у будућим истраживањима лексикографске грађе у контексту родно осјетљивих језичких политика требало укључити и двојезичне рјечнике (нпр. италијанско-српски рјечник). На овај начин било би могуће испитати доминантне језичке политике у рјечницима насталим изван мапе матерњег језика и утврдити да ли се кроз њих пресликава методологија италијанских рјечника базирана на становишту традиционалне лингвистике, у оквиру које се мушки род интерпретира као свеобухватан, или су, супротно томе, ови рјечници отворенији ка родно осјетљивом језичком моделу.

Извори

1. Dizionario italiano De Mauro – Vocabolario online della lingua italiana, < <https://dizionario.internazionale.it/>>
2. Dizionario della Lingua Italiana, il Sabatini Coletti, < https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/>

Литература

1. Burr, Elisabeth (1995), „Agentivi e sessi in un corpus di giornali italiani“, u: Marcato Gianna (ed.), *Dialettologia al femminile*, Zbornik sa međunarodnog naučnog skupa održanog od 26. do 30. juna u Sapadi (Beluno), Padova: CLUEB, 349-365.

2. Boratto, Lorenzo (2020), „La ministra Dadone in videoconferenza con gli studenti delle Medie di Mondovì: Da ragazza ho frequentato la vostra scuola“, *La Stampa* [online]. Dostupno na: <https://www.lastampa.it/cuneo/2020/06/05/news/la-ministra-dadone-in-videoconferenza-con-gli-studenti-delle-medie-di-mondovi-da-ragazza-ho-frequentato-la-vostra-la-scuola-1.38932336> [pristupljeno 12. avgusta 2020].
3. Cardinaletti, Anna, & Giusti, Giuliana (1991), „Il sessismo nella lingua italiana. Riflessioni sui lavori di Alma Sabatini“, u: *Rassegna Italiana di Linguistica Applicata* XXIII, 169-189.
4. Ficocelli, Sara (2013), „Il carrozziere? Ora è donna“, *La Repubblica* [online]. Dostupno na: http://www.repubblica.it/motori/auto/sezioni/wroomen/2013/04/03/news/ora_il_carrozziere_donna-55423176/ [pristupljeno 12. jula 2018].
5. Filipović, Jelena (2009), „Rodno osetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci“, *Analiz Filološkog fakulteta*, Filološki fakultet Beograd, 109-127.
6. Filipović, Jelena (2011), „Rod i jezik“, u: Ivana Milojević & Slobodanka Markov (eds), *Uvod u rodne teorije (Introduction to Gender Theories)*, Novi Sad: Centar za rodne studije & Mediterran Publishing, 409-423.
7. Filipović, Jelena (2018), *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
8. Fornara, Orsola (2009), „Il linguaggio non sessista in Italia. Posizioni istituzionali e pratiche d'uso“, u: Giusti, G. & Regazzoni, S. (Eds), *Mi fai male...con le parole*, Zbornik sa naučnog skupa održanog od 18. do 20. novembra 2008. na Univerzitetu Ka Foscari u Veneciji, Venezia: Cafoscarina editrice, 67-82.
9. Fusco, Fabiana (2009), „Stereotipi e genere: il punto di vista della lessicografia“, u: *Linguistica XLIX. Demetrio Skubic Octogenario II*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 205-225.
10. Gnerre, Maurizio (1987), „La differenza è morta. Viva la differenza“, u: *Italiano & oltre II*: 110-111.
11. Menegatti, Michela, & Rubini, Monica (2017), „Gender Bias and Sexism in Language“, u: *Oxford Research Encyclopedia, Communication*, DOI: 10.1093/acrefore/9780190228613.013.470.
12. Lepschy, Giulio (1989), „Lingua e sessismo“, *Nuovi saggi di linguistica italiana*, Bologna: Il Mulino, 61-84.
13. Robustelli, Cecilia (2012), „L'uso del genere femminile nell'italiano contemporaneo: teoria, prassi e proposte“, *Politicamente o linguisticamente corretto? Maschile e femminile: usi correnti della denominazione di cariche e professioni*, Atti della X Giornata della Rete per l'Eccellenza dell'italiano istituzionale (REI), Roma: Commissione europea – Rappresentanza in Italia.
14. Robustelli, Cecilia (2012), „Linee guida per l'uso del genere nel linguaggio amministrativo“, u: *Progetto Genere e Linguaggio. Parole e immagini della comunicazione*, Progetto Accademia della Crusca e Comune di Firenze, 1-33.

15. Robustelli, Cecilia (2013), „Infermiera sì, ingegnera no“, *Accademia della Crusca* [online]. Dostupno na: <http://www.accademiadellacrusca.it/it/tema-del-mese/infermiera-s-ingegnera> [pristupljeno 8. juna 2018].
16. Robustelli, Cecilia (2014), „Donne, grammatica e media“, Roma: G.I.U.L.I.A. Giornaliste.
17. Ruffatto, Serena (2017), „Lingua e genere: analisi e revisioni testuali“, master rad, Padova: Univerzitet u Padovi.
18. Sabatini, Alma (1987), „Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana“, u: *Il sessismo della lingua italiana*, Commissione Nazionale per la realizzazione della parità tra uomo e donna, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Roma: Libreria dello Stato.
19. Silviera, Jeanette (1980), „Generic masculine words and thinking“, *Women's Studies International Quarterly*, Vol. 3, No. 2–3, 165-178.
20. Simone, Raffaele (1987), „Le donne tra desinenze e discorsi“, u: *Italiano & oltre II*, 99-100.
21. Schweickard, Wolfgang (2010), „Dizionario“, u: Enciclopedia dell'Italiano Treccani [online], dostupno na: [http://www.treccani.it/enciclopedia/dizionario_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/dizionario_(Enciclopedia-dell'Italiano)/) [pristupljeno 12. jula 2020].
22. Teddlie, Charles, & Tashakkori, Abbas (2011), „Mixed methods: Contemporary issues in an emerging field“, u: Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.), *Handbook of qualitative research* (4th ed, pp. 285-299). Thousand Oaks, CA: Sage.
23. Thornton, Anna (2009), „Designare le donne“, u: Giusti, G., & Regazzoni, S. (Eds.), *Mi fai male... con le parole*, Zbornik sa naučnog skupa održanog od 18. do 20. novembra 2008. godine na Univerzitetu Ka Foscari u Veneciji, Venezia: Cafoscarina editrice, 33-52.
24. Valentini, Ada (1987), „Il sesso delle parole“, u: *Italiano & oltre II*, 108-112.
25. Ingegneri info (2018), „Le donne ingegnere e architetto in Italia sono più numerose che in altri Paesi“ [online], Ingegneri info, dostupno na: <http://www.ingegneri.info/news/professione-e-previdenza/le-donne-ingegnere-e-architetto-in-italia-sono-piu-numerose-che-in-altri-paesi/> [pristupljeno 10. jula 2018].
26. Treccani vocabolario online [online], „Ministressa“, dostupno na: <http://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/ministressa/> [pristupljeno 20. avgusta 2020].

Nataša D. Vučenović
University of Banja Luka
Faculty of Philology

**THE PRESENCE OF FEMININE GRAMMATICAL GENDER
IN THE *NOMINA AGENTIS* CATEGORY IN ITALIAN
DICTIONARIES *DE MAURO* AND *IL SABATINI COLETTI***

Summary

This paper aims to examine the relationship between language and gender in the Italian language, with specific reference to the names indicating professions. The work is divided into two parts: in the first part a general picture of the situation is outlined through a synthesis of the most significant academic and institutional contributions in the field of language and gender studies in Italy, with particular reference to *the Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua Italiana* by Alma Sabatini. Furthermore, some basic hints are given of the morphological mechanisms of formation of the feminine of nouns that indicate feminine professions. The second part, on the other hand, consists in analysing the presence of the feminine of professional names in two prestigious Italian dictionaries available online: De Mauro and Il Sabatini Coletti. The final objective of the analysis is to examine to what extent recommendations and initiatives aimed at the use of the female gender for professional qualifications have been put into practice. ► **Key words:** sexism in language, masculine generics, nomina agentis, gender sensitive language, women's visibility, dictionaries.

Преузето: 25. 8. 2020.
Корекције: 1. 4. 2021.
Прихваћено: 12. 6. 2021.

Andela T. Vujošević¹
Univerzitet u Kragujevcu
Filološko-umetnički fakultet
Katedra za germanistiku

SEMANTIČKA ANALIZA LEKSIČKIH SREDSTAVA ZA REFERENCIJU ČINA NATO BOMBARDOVANJA 1999. GODINE U NEMAČKIM I SRPSKIM MEDIJIMA²

Apstrakt: U radu se analiziraju leksička sredstva za referenciju čina NATO bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije 1999. godine u nemačkoj i srpskoj štampi prema trodimenzionalnom modelu Frica Hermansa (1995). Analiza obuhvata lekseme izdvojene iz 68 tematski relevantnih članaka srpskog nedeljnika NIN i 39 članaka nemačkog magazina ŠPIGEL tokom NATO agresije nad SRJ u periodu od marta do juna 1999. godine. Kao izvor značenja leksema korišćeni su Rečnik Matice srpske za srpski jezik, a za nemački jezik DUDEN i onlajn rečnik DWDS. Rezultati su predstavljani i kvantitativno. Polazeći od Humboltove teze da je različitost u jezicima zapravo različitost u pogledima na svet, rad pokušava da odgovori na pitanje na koji način jezik i korišćena leksika formiraju mišljenje pojedinca ili socijalne grupe o nekom događaju, tačnije kako se sukob političkih i vojnih snaga odlikava u dvama različitim jezicima i kako se sukob odslikan u jezicima odražava na govornike tih jezika.

Ključne reči: lingvistička analiza diskursa, semantička analiza, SPIEGEL, NIN, 1999, NATO bombardovanje.

---

¹ andjela.vujosevic.kg@gmail.com

² Rad predstavlja prerađenu i skraćenu verziju neobjavljenog master rada pod naslovom *Srbija u nemačkoj i srpskoj štampi 1999. godine – lingvistička analiza diskursa*, odbranjenog 2019. godine na Filološko-umetničkom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu pod mentorstvom doc. dr Nikole Vujčića. Rad je takođe predstavljen u vidu usmenog saopštenja na XII naučnom skupu mladih filologa *Savremena proučavanja jezika i književnosti*, održanom 26. 9. 2020. godine na Filološko-umetničkom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu.

1. Uvod

Predmet istraživanja ovog rada jeste analiza leksike korišćene za označavanje čina NATO bombardovanja 1999. godine u nemačkim i srpskim medijima, a analiza je urađena prema modelu trodimenzionalnog koncepta značenja Frica Hermansa (1995).

Cilj rada je analiza mišljenja i poimanja stvarnosti srpskog i nemačkog javnog mnjenja preko leksike korišćene za označavanje NATO bombardovanja 1999. godine – polazeći od Humboltove teze³ da je različitost među jezicima u stvari različitost u pogledima na svet (up. Humbolt 1968).

Ciljevi semantičke analize su izdvajanje leksičkih sredstava uz prikaz referentnog značenja, zatim utvrđivanje kontekstualizacija u kojim se određena leksička sredstva javljaju, kao i asocijacije koje se javljaju kada govornik uputi adresatu određenu leksičku konstrukciju. Primenjujući teorijski deo na odabrani korpus, rad pokušava da odgovori na pitanje kako se socijalni fenomeni razvijaju na lingvističkom nivou kroz semantiku korišćene leksike, odnosno kako se sukob političkih i vojnih snaga oslikava u dvama različitim jezicima i kako se sukob oslikan u jezicima odražava na njihove govornike.

Korpus ovog istraživanja čine relevantni politički članci i intervjui srpskog nedeljnika *NIN* i nemačkog nedeljnika *ŠPIGEL* u periodu NATO bombardovanja SRJ, koji imaju apelativnu funkciju i utiču na oblikovanje mišljenja, za razliku od npr. vesti koje odlikuje prvenstveno informativna funkcija (up. Burger 2005: 47–48). U obzir su uzeti članci objavljeni nakon 24. marta 1999. godine, kada je otpočelo bombardovanje, pa do 10. juna iste godine, kada je potpisivanjem sporazuma u Kumanovu i usvajanjem Rezolucije 1244 okončana NATO agresija. Zbog ograničenja vremenskog perioda koji se istražuje, u obzir se uzima 11 brojeva srpskog nedeljnika *NIN*, od kojih je prvi objavljen 1. aprila, a poslednji 10. juna 1999. godine, i 11 brojeva nemačkog nedeljnika *ŠPIGEL*, počevši od 29. marta, zaključno sa poslednjim brojem objavljenim 7. juna 1999. godine.

NATO bombardovanje SRJ posmatra se kao zaokret u savremenoj istoriji Srbije, događaj nakon kojeg su usledile petooktobarske promene, ali i događaj sa kojim se povezuju mnoge moralne dileme o ispravnosti i opravdanosti takve intervencije, što vodi ka različitim stavovima i viđenjima bombardovanja (up. Mihaljinac 2019: 10). Izveštaji o NATO bombardovanju SRJ bili su prisutni kako u domaćim, tako

³ *Es gibt nicht die Sprache, sondern nur Sprachen. Deshalb gibt es im Denken und Sprechen eigentlich so viele Welten wie es Sprachen gibt.* (Ne postoji jezik, već samo jezici. Zbog toga u svesti postoji zapravo onoliko svetova koliko postoji jezika. – prevod autora A.V.)

i u stranim medijima.⁴ Navedeni mediji na srpskom i nemačkom jeziku odabrani su jer oba poseduju značajan ugled na jezicima odabranih govornih područja. Magazin *ŠPIGEL* osnovan je 1947. godine i važi za jedan od vodećih medija u Nemačkoj, a tokom NATO bombardovanja je objavljivao članke koji tematizuju branjenje spoljne politike Nemačke i njenog učešća u NATO agresiji nad SRJ, gde se razvija praksa odobravanja intelektualne većine i opravdavanja bombardovanja, predstavljajući u većem broju zagovornike intervencije i njihove stavove (up. Grič 2010: 85).

Nedeljnik *NIN* osnovan je 1935. godine i tematizuje aktuelna politička, društvena i kulturna pitanja, a važi za lidera na tržištu društveno-političkih magazina u Srbiji.⁵

Rad problematizuje predstavljanje datog događaja u srpskim medijima – dakle, na području zemlje gde se taj događaj odvijao, i tog istog događaja u nemačkim medijima, jer je Nemačka bila jedna od država članica koja je podržala i učestvovala u NATO bombardovanju SRJ 1999. godine.

2. Društveno-politički kontekst

Kako je već navedeno, NATO bombardovanje predstavlja značajan deo savremene istorije naše zemlje,⁶ a osvrćući se na dešavanja u Nemačkoj i na tadašnja politička dešavanja, moguće je analizirati leksiku i smestiti određena sredstva u različite konotacije.

Ovaj kontekstualni okvir omogućuje analizu pojmova u nemačkim i srpskim medijima po odabranom modelu.

U Nemačkoj je tokom 1999. godine jedno od važnijih pitanja bilo učešće u vojnoj intervenciji NATO snaga, jer je to bilo prvo vojno angažovanje Nemačke nakon Drugog svetskog rata. U vezi s pitanjem rata, iako tada ujedinjena, zemlja je ipak bila podeljenog mišljenja i uočavale su se razlike u stavovima istočnih i zapadnih Nemaca. Glišović (2011) u svojoj knjizi navodi tri upitnika Emnida: prvi od 26. marta 1999. godine⁷ na uzorku od 1 000 ispitanika, drugi od 29. i 30.

⁴ Iscrpnije videti kod Glišović 2001, Živković 2003, Krempl 2004, Jerc 2004, Grič 2010, Lakić 2011, Bjeđanjski i Ščutkovska 2017.

⁵ Podaci preuzeti sa zvanične internet stranice nedeljnika *NIN*: <http://www.nin.co.rs/pages/redaction.php?id=3> (pristupljeno: 11. 11. 2019).

⁶ Više o tome npr. kod Di Gracija 2017.

⁷ „Ernstfall für Schröder“, *SPIEGEL* 13/1999.

marta, takođe na uzorku od oko 1 000 ispitanika,⁸ i treći od 20. i 21. aprila iste godine⁹ na istom broju ispitanika kao i prethodna dva. U upitnicima, koji sadrže pitanja kao što su *Da li odobravate vazdušne napade NATO na srpske položaje u Jugoslaviji?* ili *NATO u sukobu na Kosovu treba: 1. kao i do sada, da nastavi sa bombardovanjem?*; 2. *da prekine sa bombardovanjem?*, zasebno su priloženi rezultati ispitivanja istočnih i zapadnih Nemaca, čiji se odgovori znatno razlikuju. Tako istočni Nemci u drugačijem kulturno-političkom okruženju ipak nisu podržavali intervenciju NATO-a (up. Glišović 2001: 189–207).

U stavu 1 člana 26 Ustava Savezne Republike Nemačke iz 1949. godine stoji da su sve radnje koje ometaju slobodan život stanovništva, kao što je pripremanje i vođenje vojnog napada, protivustavne i kažnjive.¹⁰ Tako Nemačka učešćem u vojnoj intervenciji NATO snaga krši sopstveni ustav, ali su nemački mediji izveštajima o „novom Holokaustu” na Kosovu, poređenjima Miloševića sa Hitlerom i Staljinom, kao i pisanjem o kolektivnoj krivici srpskog naroda, stavljajući znak jednakosti između naroda i Slobodana Miloševića, doprinosili oblikovanju kolektivne svesti o potpunom uništavanju albanskog stanovništva „(...) koje je primorano da beži da bi se spasilo od etničkog čišćenja i masovnih silovanja” (Di Gracija 2017: 93). Povlačena je paralela između srpskih zločina na Kosovu i Hitlerove politike uništenja, gde se parola „Nikada više rat!”¹¹ pojavljivala u nešto izmenjenom obliku – „Nikada više Aušvic!”¹², što može biti protumačeno kao argumentovanje i opravdavanje NATO bombardovanja. Nemačkom javnom mnjenju je tako analogijom između Srba i nacističke Nemačke naglašavano da se bori protiv drugog Hitlera (up. Glišović 2001: 192–198).

Rat na Kosovu zauzimao je važno mesto tokom 1999. godine u nemačkim medijima, što dokazuje i činjenica da je 1999. godine reč „Kollateralschaden“ (srp. kolateralna šteta), koja je korišćena kao zvanični termin NATO-a za slučajna ubistva civila tokom NATO bombardovanja SRJ, odabrana za „Unwort des Jahres“¹³.

⁸ „Ich darf nicht wackeln“, SPIEGEL 14/1999.

⁹ „Die Spaltung liegt in der Luft“, SPIEGEL 17/19.

¹⁰ Artikel 26 [Friedenssicherung]: (1) Handlungen, die geeignet sind und in der Absicht vorgenommen werden, das friedliche Zusammenleben der Völker zu stören, insbesondere die Führung eines Angriffskrieges vorzubereiten, sind verfassungswidrig. Sie sind unter Strafe zu stellen. <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html> (pristupljeno 11. 11. 2019).

¹¹ Nem. „Nie wieder Krieg!”

¹² Nem. „Nie wieder Auschwitz!”

¹³ Reč je o godišnjoj akciji jezičke kritike, koja je u Nemačkoj pokrenuta 1992. godine. Godišnje se bira jedna reč ili fraza diskriminišućeg karaktera u cilju jezičke senzibilizacije i promene jezičke upotrebe.

Ovo ukazuje na intenzitet korišćenja pomenute lekseme u diskursu na nemačkom jeziku.¹⁴

Grič (2010: 84–91) navodi listu imena i razloga za ili protiv bombardovanja, kao i kvantitativni prikaz stavova u intervjuima magazina *ŠPIGEL*, gde se primećuje da intelektualci i novinari nisu podržavali NATO agresiju, dok na drugoj strani stoje političari sa raznim argumentima. On navodi neke od razloga za bombardovanje: zaštita kosovskih Albanaca, zatim intervencija protiv ekstremnog nacionalizma ili nužnost NATO intervencije zbog neuspehlikih pregovora u Rambujeu, kao i neke od razloga protiv NATO bombardovanja: nejasnost političkih ciljeva intervencije, mešanje u unutrašnju politiku jedne suverene države ili kršenje međunarodnog prava.

Nemački parlament je, uz većinu, doneo odluku da učestvuje u akciji NATO-a koja je nazvana „Saveznička sila” (up. Čalić 2010: 325–326). Vazдушna intervencija NATO-a trajala je 78 dana, tokom kojih su bombardovani objekti širom Srbije i Kosova, uključujući mostove, operativne vojne strukture i infrastrukturu (up. Čalić 2010: 326), i tokom kojih je izvedeno 30 000 napada i izručeno 20 000 bombi (up. Di Gracija 2017: 91).

Nakon 11 nedelja pritiska nad Srbijom, bombardovanje je okončano potpisivanjem sporazuma u Kumanovu 9. juna 1999. godine, da bi zatim otpočelo povlačenje srpskih vojnih snaga sa Kosova i Metohije.

Savet bezbednosti UN je 10. juna 1999. godine usvojio Rezoluciju 1244, a na Kosovu je od 12. juna na snagu stupio KFOR,¹⁵ sa zvaničnom misijom očuvanja reda i mira u pokrajini.

3. Model trodimenzionalnog koncepta značenja

Reči i njihova upotreba oduvek su predmet lingvističkih istraživanja, jer se polazi od toga da kroz jezik upijamo svet oko nas, pa tako jezik konstruiše i predstavlja našu stvarnost (up. Vujčić 2013: 145).

Metodološku podlogu za semantičku analizu predstavlja model koji je ustanovio Hermans (1995), prema kojem se funkcije jezičkog znaka realizuju na tri ravni: kognitivnoj, emotivnoj i deontičkoj.

Jezički iskazi, osim kognitivne komponente, sadrže određenu emotivnu komponentu i mogu biti nosioci govornikove namere, pri čemu se emotivna

¹⁴ <http://www.unwortdesjahres.net/index.php?id=114> (pristupljeno 11. 11. 2019).

¹⁵ Engl. „Kosovo Force” – mirovne snage pod vodstvom NATO-a, <https://jfcnaples.nato.int/kfor/about-us/welcome-to-kfor/mission> (pristupljeno 3. 1. 2019).

komponenta i namera govornika ne posmatraju kao dodatne konotacije, već imaju podjednako važnu ulogu u realizovanju jezičkog iskaza kao i kognitivna komponenta. Ove tri značenjske dimenzije Hermans prepoznaje kod Bilerovog modela komunikacije¹⁶ kao predstavu, izraz i apel. Ovo trojstvo prepoznamo i u Hermansovom modelu, kao saznanje, emociju i nameru, koje se mogu leksikalizovati.

Radi ilustracije značenjskih dimenzija određenog iskaza navodi se primer *Upomoć!*, koji Hermans detaljno objašnjava i pokazuje kako ova jezička formulacija kazuje još nešto osim onog iskazanog, pa je moguće iz toga izvesti neki zaključak. Jezičkim iskazima oblikuje se saznanje, jer oni sadrže kognitivnu komponentu. Ono što saznajemo u navedenom primeru jeste da je neko u opasnosti, tj. nekome je potrebna pomoć. Pošto iskazi sadrže emotivnu komponentu, takođe se realizuje određena emocija, u ovom slučaju to je strah, koji pripada pozivu u pomoć. Ovaj jezički iskaz izražava ono što govornik želi od recipijenta, pri čemu se realizuje apelativna funkcija jezičkog iskaza, koja je u navedenom primeru eksplicitna i mogla bi biti formulisana na sledeći način: *Ko god da čuje ovu poruku, trebalo bi da ostavi sve što radi u tom trenutku i da potrči u pomoć! Ako ne može sam da pomogne, trebalo bi da dovede pomoć!* Tako se jedna formulacija realizuje ne samo kognitivno i emotivno, već recipijentu pokazuje nameru govornika u smislu onoga što on očekuje od recipijenta (up. Hermans 1995: 141–146). Lekseme sa emotivnom komponentom značenja su uzvici, psovke ili hipokoristici, koji se razlikuju od imenica koje označavaju osećanja (npr. ljubav, strah ili gađenje), jer ne opisuju emociju već je izražavaju. Moguće je leksikalizovati i namere, kroz reči koje u svom značenju sadrže „trebati“ – pozivaju da nešto treba, sme ili ne sme da bude urađeno, pri čemu govornik iskazuje svoju nameru, kroz koju se realizuje deontičko značenje leksema (up. Hermans 1995: 150–156).

Analiza leksike u ovom radu ograničena je Hermansovim modelom, koji će biti primenjivan u empirijskom delu istraživanja tokom semantičke analize pojmova na srpskom i nemačkom jeziku, pa je na ovom mestu važno ograditi se od pojmova „denotacija“ i „konotacija“, korišćenih u modelu Tee Šipan (up. Šipan 2002). Prema Hermansu (1995), konotacija je termin koji se ne koristi zbog nepreciznosti pojma, pa će u analizi biti reči o emotivnoj komponenti određenog pojma, a ne o njegovom konotativnom značenju u jeziku.

Pri analizi odabranih primera biće priložena semantička i kvantitativna analiza ključnih reči na srpskom i nemačkom jeziku, pronađenih u odabranom korpusu.

¹⁶Nem. Karl Bühlers Organon-Modell: Darstellung, Ausdruck, Appell.

4. Analiza leksike

4.1. Koraci u analizi

Da bi princip semantičke analize bio jasan, najpre je detaljno analiziran jedan pojam na nemačkom jeziku prema već objašnjenom Hermansovom modelu trodimenzionalnog koncepta značenja.

Druga celina je analiza leksike u člancima objavljenim na srpskom jeziku u nedeljniku *NIN*, treću predstavlja analiza leksike u člancima na nemačkom jeziku objavljenim u nemačkom magazinu *ŠPIGEL*, nakon čega je priložena kvantitativna analiza izdvojenih pojmova u cilju dokazivanja tvrdnje da izdvojena leksika ima diskurzivni karakter – tj. da korišćene lekseme dalje formiraju diskurs o NATO bombardovanju SRJ u jednoj odnosno drugoj jezičkoj grupi.

Kao izvori leksičkog značenja pojmova uzeti su rečnici *Rečnik Matice srpske* za srpski jezik, a *Duden* i onlajn rečnik *DWDS* za nemački jezik.

1. Angriff

Angriff, der: das Angreifen eines Gegners; Offensive; Eröffnung eines Kampfes (*Duden*)

a. „Nur in besonders schweren Fällen, pflegen Amerikaner zu beschwichtigen, seien humänitäre Angriffe zu vertreten.“ (*Krieg für das gute Gewissen – SPIEGEL 17/99*)

b. „Denn auch nach über fünf Wochen ununterbrochener Angriffe vermochte der Westen Belgrads militärische Infrastruktur nicht lahmzulegen.“ (*Ein zertrümmertes Land – SPIEGEL 18/99*)

c. „Vergangene Woche begannen alliierte Bomber massive Angriffe auf Stellungen jugoslawischer Truppen entlang der Grenze zu Albanien...“ (*Auf's Ganze gehen – SPIEGEL 22/99*)

Referentno značenje ove lekseme je „započnjanje borbe ili rata“.

Najfrekventniji pridevi, prema podacima onlajn rečnika *DWDS* u opciji Wort-Profil, korišćeni u nemačkom jeziku uz ovu imenicu jesu *feindlich* (srp. neprijateljski), *tätlich* (srp. nasilni), *massiv* (srp. masivni) i *terroristisch* (srp. teroristički), što dalje ukazuje da ova imenica sadrži i određenu emotivnu komponentu. Prema Hermansovom modelu se, zbog prideva uz koje se javlja, na emotivnoj ravni realizuje kao negativna.

Najfrekventnija imenica koja se javlja uz pojam *Angriff* je *Abwehr* (srp. odbrana), što dalje ukazuje na to da je prisutno i njegovo deontičko značenje, jer se u svesti recipijenta javlja asocijacija da onaj ko je napadnut – treba da se odbrani, što predstavlja treću – deontičku ravan Hermansovog modela.¹⁷

Na ovom mestu važno je naglasiti da, kada je u radu reč o najfrekventnijim pridevima, glagolima ili imenicama koje se javljaju uz određenu leksemu, to se odnosi na globalni referentni DWDS korpus, a naglašeno je kada su zaključci izvedeni na osnovu analize korpusa *ŠPIGEL*-a i *NIN*-a.

U navedenim primerima iz članaka magazina *ŠPIGEL* imenica *Angriff* javlja se uz prideve *humänitär* (srp. humanitaran), *massiv* (srp. masivan) i *ununterbrochen* (srp. neprekidan), koji bliže opisuju i recipijentima pojašnjavaju o kakvim je napadima reč – o onima koji imaju humanitarnu svrhu, velikog su intenziteta i izvršavani su neprekidno. Korišćenjem prideva *humänitär* (srp. humanitaran) ukazuje se na svrhu napada, što opravdava ovaj čin u svesti recipijenta. U primerima nailazimo i na kombinaciju pojma *Angriff* sa imenicom *Nato*-, što ukazuje da je samo jedna strana izvršavala napade u ovom ratu.

Prema ovom principu analizirana su sva pronađena leksička sredstva u datom istraživanju. Svi navedeni primeri izdvojeni su manuelno prilikom iščitavanja odabranog korpusa.

4.2. Nedeljnik *NIN*

1. Agresija

agresija ž. lat – neizazvan napad radi osvajanja

a. „Od početka brutalne agresije NATO-a na SR Jugoslaviju ovde se sistematski i precizno...” (*Razoreni razum – NIN 2518*)

b. „Suluda agresija pretvorila je ovo reprezentativno zdanje u tragičnu ruševinu...” (*Naum bezumnih – NIN 2521*)

c. „Varvarska agresija SAD i njihovih satelita uzbudila je svet, izazvala zabrinutost miliona ljudi...” (*Diktat nad celim svetom – NIN 2524*)

d. „Časni izlaz iz nečasne agresije, SRJ je ponudila NATO-u odlukom da vrati deo trupa sa Kosova i Metohije...” (*Prvi korak – NIN 2525*)

e. „(...) ali tek pošto je prošlo dosta dana od početka krvave NATO agresije na Jugoslaviju...” (*Plan za mir – NIN 2525*)

¹⁷ DWDS Wort-Profil: *Angriff*, <https://www.dwds.de/wp/Angriff> (pristupljeno 22. 1. 2019).

f. „(...) u alijansu koja 70 dana zaredom sprovodi besomučnu i nelegalnu agresiju na jednu suverenu zemlju...” (*Ofanzivna pravda – NIN 2527*)

g. „NATO je svoju oružanu agresiju ozvaničio kao *Milosrdni anđeo*.” (*Propagandni rat – NIN 2528*)

U prvom broju nedeljnika *NIN* objavljenom nakon početka bombardovanja, 1. aprila 1999. godine, u rubrici „Reč nedelje“ naveden je upravo pojam *agresija*, gde autor Jovan Ćirilov navodi njegovu najkraću definiciju: „neizazvan napad u cilju potčinjavanja“,¹⁸ što je i referentno značenje ove lekseme.

U navedenim citatima se uz reč *agresija* javljaju pridevi *brutalna, žalosna, nečasna, krvava, besomučna, nelegalna, oružana i suluda*, što ukazuje na intenzitet, posledice i na nelogičnost uzroka iste. Pridevi kao što su *brutalna, besomučna* ili *krvava* ukazuju ne samo na jak intenzitet već i na neljudskost njenih izvođača, pa se u ovakvim leksičkim kombinacijama realizuje deontičko značenje, jer ove formulacije imaju za cilj diskreditaciju i osudu izvođača bombardovanja. Svi pridevi korišćeni uz izdvojeni pojam pojačavaju njegovu emotivnu komponentu i doprinose razvijanju određenog negativnog tona u kom se leksema *agresija* javlja.

U osnovnom značenju ovog pojma sadržana je leksema *napad*, kojom se delom ostvaruje i deontičko značenje na osnovu asocijacije *napad – odbrana*, što će biti detaljnije analizirano kod pojma *napad*.

Na emotivnoj ravni reč se realizuje kao negativna, agresiju trpi neko ko je nije izazvao, a ko je pritom slabiji i samim tim u ulozi žrtve. Ovo značenje dodatno pojačavaju navedeni pridevi korišćeni uz ovaj pojam.

2. Napad

napad m 1. a radnja, akt, čin kojim se neko ugrožava, dovodi u opasnost, nasrtaj na nekoga; uopšte postupak kojim se nekome ili nečemu nanosi šteta; atak

b. voj. organizovana akcija, udar na neprijateljski položaj, neprijateljsku vojsku, objekat ili mesto

a. „(...) ukazujući da su vazdušni napadi *kršenje Povelje UN* i da predstavljaju mešanje u unutrašnje poslove jedne zemlje.“ (*Kraj geografije – NIN 2521*)

b. „(...) nadu da se to nikada više neće ponoviti razbio je ovih dana varvarski napad NATO-ovih bombardera.“ (*Naum bezumnih – NIN 2521*)

¹⁸ NIN 2518.

c. „Zaključak proističe i iz razmeštaja po aerodromima širom Italije, sa kojih poleću u gnusne napade na Jugoslaviju.“ (*Vitezovi na delu – NIN 2518*)

Deontičko značenje je, kao i u nemačkom jeziku, sadržano u korišćenju lekseme *odbrana* u koordinaciji sa imenicom *napad*. Dakle, onaj ko je napadnut, treba da se brani. Koristeći ovu leksemu za NATO bombardovanje, recipijent prima poruku da je SRJ, kao zemlja koja je napadnuta i tako dovedena u opasnost, na koju je izvršen *vazdušni, bombaški, varvarski* napad – trebalo da se odbrani.

3. Bombardovanje

bombardovati svr. nesvr. voj. izvršiti napad avionskim bombama ili granatama

a. „(...) da se predsednik našao u limbu u kom nije spreman da obustavi bemisljeno bombardovanje...“ (*Kosovska zavesa – NIN 2523*)

b. „(...) ocenjena kao „polumera“ koja nikako nije dovoljna za okončanje humanitarnog bombardovanja.“ (*Svilen gajtan – NIN 2524*)

c. „Prvo, priča o humanitarnoj katastrofi kao uzroku razornog bombardovanja ne odgovara činjenicama života.“ (*Postmoderni rat – NIN 2525*)

d. „(...) otkriva da se dramatični egzodus Albanaca poklapa sa početkom žestokog bombardovanja...“ (*Postmoderni rat – NIN 2525*)

Tokom analize izdvojenih pojmova primećeno je da je ova leksema najučestaliji pojam korišćen u člancima na srpskom jeziku. Pojam nosi određenu negativnu emotivnu komponentu, jer se u referentnom značenju javlja imenica *napad*, čime se delom može objasniti i deontičko značenje pojma *bombardovanje*, ali koje nije upečatljivo kao kod lekseme *napad*, koji direktno asocira na odbranu.

U korpusu na srpskom jeziku ova leksema nosi određenu negativnu emotivnu komponentu zbog prideva uz koje se javlja u odabranim primerima: *žestoko, razorno, bemisljeno*, koji dodatno opisuju stav govornika o ovom činu i za cilj imaju takođe diskreditaciju i osudu izvođača bombardovanja.

4. Rat

rat m (mn. ratovi) 1. oružani sukob širih razmera između dveju ili više država, naroda i dr.

a. „A general Rouz (...) tvrdi da je ovo poslednji rat koji NATO vodi uz pomoć video-igrice na kompjuteru.“ (*Napukli NATO – NIN 2519*)

b. „(...) rata koji je, bez objave, kršeći sve civilizacijske norme i sve ljudske obzire, NATO poveo protiv Jugoslavije?“ (*Tamo gde padaju bombe – NIN 2519*)

c. „(...) NATO svakodnevno vodi manje vidljiv, podmukliji rat – rat za informaciju.“ (*Elektronski rat nad Srbijom – NIN 2523*)

Rat je pojam koji je u jeziku emotivno negativno označen, prvenstveno zbog svog referentnog značenja, kao i zbog asocijacija koje recipijent povezuje sa ovom leksemom: *uništavanje, ubijanje, terorizam, vanredno stanje, žrtve* i sl. Pojam *rat* je korišćen za NATO bombardovanje SRJ najčešće uz fraze „protiv Jugoslavije“, „protiv SRJ“ ili „protiv Srbije“, čime se odstupa od njegovog referentnog značenja, a recipijentu šalje poruka da je u pitanju rat koji vodi samo jedna strana, ona koja napada i bombarduje.

5. Operacija

operacija ž lat. 2. voj. akcija borbenih jedinica radi postizanja strategijskog cilja

a. „(...) da na ovogodišnji sajam nisu bacile mračne senke ratne operacije na tlu SRJ.“ (*Nagrade za nerazumevanje – NIN 2518*)

b. „(...) najskuplje vojne operacije u drugoj polovini 20. veka pokazuju želju da se besmislena, smrtonosna video-igra već jednom završi.“ (*Svilen gajtan – NIN 2524*)

Jedno od značenja pojma *operacija* je i vojna akcija, akcija koja za cilj ima postizanje određenog cilja. Pojam se prvenstveno koristi u medicinskoj oblasti, ukazujući na akciju koja za cilj ima poboljšanje određenog stanja. Ovo referentno značenje metaforički je preneseno i na značenje realizovano u ovom kontekstu, pa se korištenjem ove lekseme ukazuje na vojnu akciju koja je za cilj imala poboljšanje tadašnjeg stanja.

6. Intervencija

intervencija ž lat. 1. posredovanje u nekom sporu, sukobu i sl.; zauzimanje za nekoga ili nešto 2. akcija čuvanja, obezbeđenja javnog reda i mira; akcija oružane sile jedne države radi uticanja na zbivanja u njoj

a. „(...) a male i srednje zemlje nalaziće se pod mačem vojne intervencije.“ (*Postmoderni rat – NIN 2525*)

b. „(...) nastavljaju se uz sve više bombi i pratećih nedaća humanitarne intervencije po glavi Jugoslovena.“ (*Priča u pogrešnom pravcu – NIN 2526*)

c. „(...) stvarni i glavni razlog za zvaničnu odluku Vašingtona i NATO-a za oružanu intervenciju protiv Srbije i SR Jugoslavije?“ (*Šta hoće Amerika – NIN 2526*)

Kognitivno značenje koje ova leksema nosi jeste *akcija oružane sile jedne države radi uticanja na zbivanja u državi*. Intervencija se, na deontičkoj ravni, realizuje kao potreba da se nešto izvrši u cilju poboljšanja trenutne situacije ili rešavanja problema. Recipijentu je jasno poslata poruka da je u nekoj situaciji došlo do krajnje tačke – trenutka kada se mora *intervenirati*, umešati ili priteći nekome u pomoć. Tako se, kroz prevedene članke koji su objavljivani u nedeljniku *NIN* i kroz izveštavanja novinara dopisnika, koristeći pojam *intervencija* preslikava svest stranog javnog mnjenja, kao i pojedinaca, o bombardovanju NATO-a kao o akciji koja je morala biti izvršena u cilju poboljšanja, regulisanja problema i obezbeđivanja boljih okolnosti u SRJ.

Fraza *humanitarna intervencija* se u odabranom korpusu na srpskom jeziku javlja pri citiranju i navođenju tuđih tvrdnji, što bi trebalo da srpskom javnom mnjenju predstavi mišljenje drugih zemalja o ovom činu. Na ovaj način se postiže i distanciranje od sadržaja poruke – ovaj pojam u srpskom jeziku nije uobičajen za imenovanje NATO bombardovanja zato što sadrži gore opisanu deontičku komponentu neophodnosti određenog čina u cilju poboljšanja dotadašnjeg stanja.

Osim pojmova koji su analizirani u ovom poglavlju, u odabranim člancima se u veoma malom broju ili čak samo jedanput javlja leksika *razaranja, avantura, akcija, atak, angažman, nalet, nasrtaj, zločin i invazija*. Zbog veoma retke upotrebe navedenih leksema, u radu je izostala detaljna analiza, budući da je uticaj ovakvih leksema zanemarljiv.

4.3. Magazin *ŠPIGEL*

1. Krieg (srp. rat)

Krieg, der: mit Waffengewalt ausgetragener Konflikt zwischen Staaten, Völkern (*Duden*)

a. „Kanzler Schröder steht im Krieg gegen Jugoslawien für Bündnistreue,...“ (*Aus freier Überzeugung – SPIEGEL 16/99*)

b. „SPIEGEL: Glauben Sie an den gerechten Krieg?“

Solana: O ja, ich bin überzeugt, dies ist ein gerechter Krieg.“ (*Wir sollten stolz auf uns sein – SPIEGEL 18/99*)

Ovaj pojam predstavljao je najveći problem pri semantičkoj analizi i u srpskom i u nemačkom jeziku, jer se koristi i za označavanje tadašnje situacije na Kosovu između srpskog i albanskog stanovništva.

Pojam *rat* u njegovom referentnom značenju ne treba dodatno objašnjavati, pojam koji se u jeziku realizuje kao suprotnost lekseme *mir*, ali treba istaći da su nam za rat potrebne dve sukobljene strane koje koriste oružane snage, što u odabranim člancima nije tako realizovano, jer se, kada se koristi za označavanje čina bombardovanja, kao dodatak ovoj leksemi javljaju fraze poput *gegen Jugoslawien* (srp. protiv Jugoslavije), što ukazuje isključivo na ratovanje jedne strane.

U navedenim primerima se uz imenicu *Krieg* javlja pridev *gerecht* (srp. pravedan, opravdan), što predstavlja spoj protivrečnih pojmova, tj. oksimoron. Ova konstrukcija dalje oblikuje svest recipijenta o ratu koji je, iako opisivan kao rat koji vodi samo jedna strana, opravdan i vođen u cilju pravednosti.¹⁹

Na ovom mestu treba naglasiti tadašnju situaciju u Nemačkoj, pri čemu se ističe činjenica da su nemačke vlasti imale zadatak da pridobiju svoju javnost za učešće u NATO agresiji. Kako je već navedeno, ovo nije bilo jednostavno, budući da je učešće u NATO bombardovanju SRJ bila prva vojna intervencija nemačkih snaga posle Drugog svetskog rata. U tom smislu je opravdanje koje stoji uz imenicu *Krieg* u obliku prideva *gerecht* vrlo značajno za ovu analizu.

2. Intervention (srp. intervencija)

Intervention, die: Politik, Wirtschaft das Intervenieren (*Duden*);

Politik gewaltsame Einmischung eines Staates in die inneren Angelegenheiten eines anderen Landes (*DWDS*)

a. „(...) frei für die Intervention der Nato im Kosovo.“ (*Wir hassen, wir leiden, wir meinen es ernst – SPIEGEL 16/99*)

b. „Dieses Recht zur „humanitären Intervention“ auf eigene Faust und ohne Uno-Mandat ist eine Erfindung amerikanischer Völkerrechtler.“ (*Krieg für das gute Gewissen – SPIEGEL 17/99*)

Intervencija se najčešće povezuje sa pridevima *humanitär* (srp. humanitarna), *millitärisch* (srp. vojna) ili *bewaffnet* (srp. oružana), a javlja se u koordinaciji sa rečima *Einmischung* (srp. uplitanje) i *Aggression* (srp. agresija).²⁰

¹⁹ Teorija o pravednom ratu Svetog Avgustina postavlja određena načela o etici rata, pre svega, to da je ostvarenje mira jedini opravdani cilj rata (up. Krempf 2004: 36–37).

²⁰ DWDS Wort-Profil *Intervention*: <https://www.dwds.de/wp/Intervention> (pristupljeno 2. 2. 2019).

Pojam sadrži određene emotivne komponente, u zavisnosti od toga u kojim se leksičkim kombinacijama javlja. Istraživanjem je utvrđeno da se ovaj pojam češće javlja u nemačkim medijima, a kada se javlja u srpskim, radi se o prevodima stranih članaka i izveštavanju novinara iz inostranstva. Teško je reći da li je reč u odabranim člancima negativno realizovana, ali kao što je već objašnjeno u analizi istog pojma na srpskom jeziku, razvija se na deontičkom nivou i sadrži objašnjeno značenje.

3. Schläge (srp. mn. udari)

Schlag, der: durch eine heftige, schnelle, ausholende Bewegung herbeigeführtes Auftreffen auf etwas, Treffen von jemandem, etwas (*Duden*)
das gezielte und heftige Auftreffen auf jmdn., etw. (*DWDS*)

a. „SPIEGEL: (...) kann Rußland die Nato-Schläge gegen Jugoslawien noch stoppen?“ (*Gefüttert, gestreichelt, geschlagen – SPIEGEL 14/99*)

Najfrekventniji pridevi korišćeni u jeziku uz ovu imenicu su *schwer* (srp. težak), *hart* (srp. težak), i *vernichtend* (srp. poražavajući). Sinonimi glagola *vernichten* su *zerstören*, *ruinieren* i *kaputtmachen* (srp. uništiti, ruinirati i pokvariti), što ovoj imenici daje određenu emotivnu komponentu – udarac može biti težak, jak ili razarajući, onaj koji dovodi do uništenja.²¹

4. Bombardement (srp. bombardovanje)

Bombardement, das: (Militär) Abwurf von Fliegerbomben auf ein Ziel (*Duden*)
a. „(...) weitete die Nato ihre Bombardements gegen Jugoslawien.“ (*Das Gespenst von Vietnam – SPIEGEL 14/99*)

b. „(...) dass auch das forcierte Bombardement der jugoslawischen Nervenzentren das Regime Milosevic bislang nicht ins Wanken brachte.“ (*Fertiger Plan für den Bodenkrieg – SPIEGEL 17/99*)

c. „(...) zwar als moralische Bestätigung und zusätzliche Rechtfertigung ihres seit fast 70 Tagen anhaltenden Bombardements.“ (*Aufs Ganze gehen – SPIEGEL 21/99*)

d. „Die Nato-Strategen hoffen noch immer, die Kampfkraft der Serben mit pausenlosen Bombardements erheblich zu schwächen.“ (*Aufs Ganze gehen – SPIEGEL 21/99*)

²¹ DWDS Wort-Profil *Schlag*: <https://www.dwds.de/wp/Schlag> (pristupljeno 26. 6. 2021).

U jeziku se pojam *Bombardement* javlja u koordinaciji sa imenicama *Luftangriff* (srp. vazdušni napad), *Krieg* (srp. rat) i *Kampf* (srp. borba), što ukazuje na negativno emotivno značenje koje ovaj pojam sadrži – podrazumeva vazdušni napad u cilju ratovanja i vojnog sukoba.²²

Pri analizi pojma *bombardovanje* na srpskom jeziku zaključeno je da je ova leksema jedno od jezički najučestalijih sredstava za označavanje NATO agresije. Primenjivanjem ove lekseme akcenat se stavlja na način kako se sprovodio ovaj čin, što se semantički ne realizuje pri korišćenju npr. lekseme *rat*. Ovaj pojam ukazuje na to da su napadi izvođeni bombama, pa se ova leksema ističe u frekventnosti prilikom opisivanja datog događaja u srpskom jeziku.

U navedenim primerima na nemačkom jeziku javlja se u koordinaciji sa pridevima *pausenlos* (srp. neprekidan), *anhaltend* (srp. neprestan), *verschärft* (srp. pooštren) i *forciert* (srp. prinudan), koji dodatno opisuju intenzitet i svrhu ovog čina.

5. Aggression (srp. agresija)

Aggression, die: rechtswidriger militärischer Angriff auf ein fremdes Staatsgebiet (DWDS)

a. „Laut Belgrad waren das Ergebnis dieser *kriminellen Nato-Aggression* über 1000 Tote und 4000 Schwerverletzte unter der Zivilbevölkerung...“ (*Ziellos und traumatisiert – SPIEGEL 16/99*)

b. „Keinen einzigen albanischen Flüchtlinge habe es vor der *schmutzigen Aggression der Nato-Bombardierer* gegeben, bedeutete Jugoslawiens Präsident dem Reporter eines amerikanischen Fernsehsenders.“ (*Fertiger Plan für den Bodenkrieg – SPIEGEL 17/99*)

Pojam *Aggression* javlja se u jeziku u koordinaciji sa pojmovima *Intervention* i *Einmischung*, a kao njegovi sinonimi javljaju se lekseme *Angriff* i *Anschlag*.²³ Reč je, zbog svog referentnog značenja, negativno realizovana na emotivnoj ravni, a deontičko značenje je objašnjeno u analizi pojmova korišćenih u srpskom nedeljniku *NIN*, jer je ovaj pojam bio najčešće korišćen na srpskom jeziku za označavanje NATO bombardovanja SRJ 1999. godine.

Pridevi *kriminell* (srp. zločinački) i *schmutzig* (srp. prljav) u navedenim primerima u člancima na nemačkom jeziku javljaju se pri citiranju i navođenju

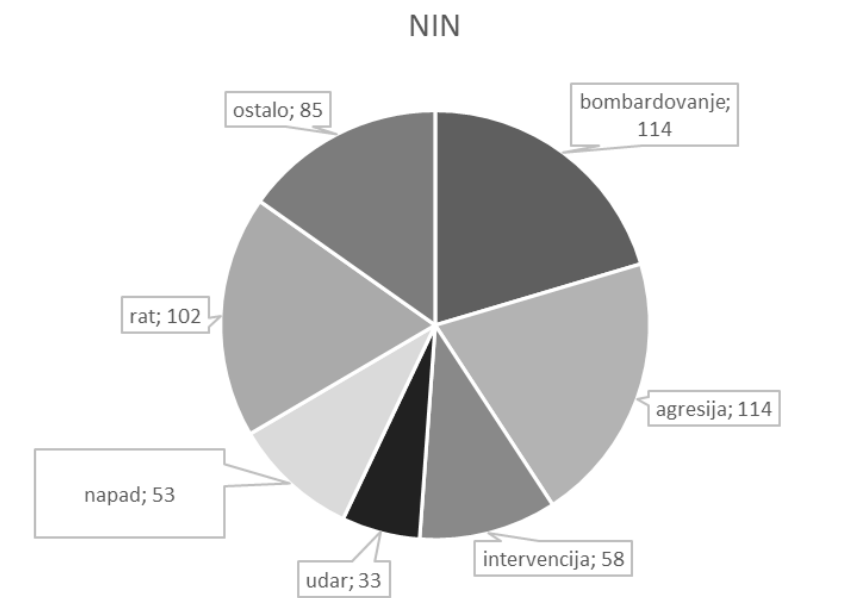
²²DWDS Wort-Profil *Bombardement*: <https://www.dwds.de/wp/Bombardement> (pristupljeno 11. 11. 2019).

²³DWDS Wort-Profil *Aggression*: <https://www.dwds.de/wp/Aggression> (pristupljeno 11. 11. 2019).

tudih tvrdnji, što bi trebalo da nemačkom javnom mnjenju predstavi mišljenje drugih zemalja o ovom činu, a takođe i u cilju distanciranja autora tekstova od navedene tvrdnje, jer kao što pojam *intervencija* nije uobičajen za označavanje NATO bombardovanja na srpskom jeziku, tako pojam *agresija* nije ustaljen u nemačkom jeziku za referenciju navedenog čina.

Osim pojmova koji su analizirani u ovom poglavlju, u odabranim člancima se u veoma malom broju javlja leksika *Operation* (srp. operacija), *Kampf* (srp. borba), *Waffengewalt* (srp. oružano nasilje), *Luftkampagne* (srp. vazдушna kampanja) i *Verbrechen* (srp. zločin).

4.4. Kvantitativna analiza leksičkih sredstava

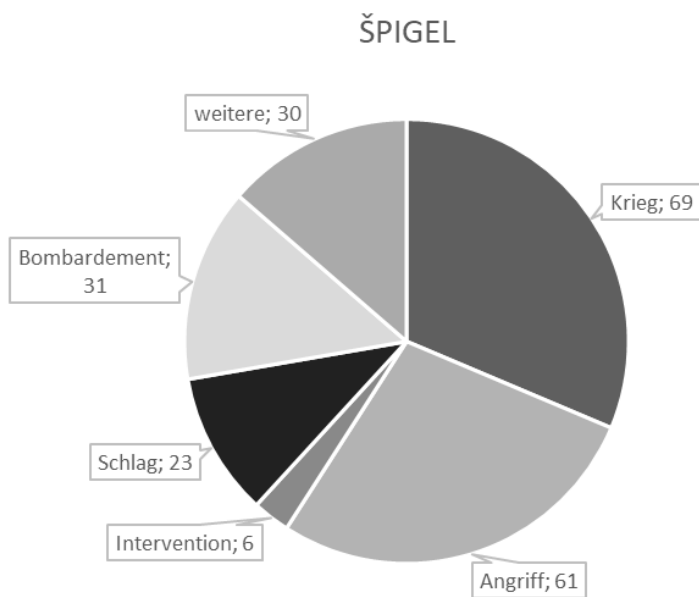

Grafik 1: Leksička sredstva korišćena u srpskom nedeljniku *NIN* u periodu april–jun 1999. godine

Na grafiku su prikazana najfrekventnija leksička sredstva za referenciju čina NATO bombardovanja 1999. godine u periodu od aprila do juna u srpskom nedeljniku *NIN*. Uočava se da su najfrekventnije lekseme *bombardovanje* (114), *agresija* (114) i *rat* (102), čija semantika formira diskurs o bombardovanju na srpskom jeziku, o čemu će biti reči u zaključku. U odabranom korpusu na srpskom jeziku pronađena su leksička sredstva analizirana u okviru prethodnog poglavlja, a

Semantička analiza leksičkih sredstava za referenciju čina NATO bombardovanja 1999. godine u nemačkim i srpskim medijima

ukupan broj svih pronađenih leksičkih sredstava na srpskom jeziku za označavanje NATO bombardovanja je 559, što ukazuje na to da je u odabranom korpusu u velikom intenzitetu tematizovan pomenuti događaj.

Grafik 2: Lexička sredstva korišćena u nemačkom magazinu *ŠPIGEL* u periodu mart–jun 1999. godine

Ovaj grafik prikazuje najfrekventnija leksička sredstva za referenciju čina NATO bombardovanja 1999. godine u periodu od aprila do juna u nemačkom nedeljniku *ŠPIGEL*. Utvrđeno je da su najfrekventnije lekseme *Krieg* (69), *Angriff* (61) i *Bombardement* (31), čija semantika formira diskurs o bombardovanju na nemačkom jeziku, o čemu će više biti reči u zaključku. U odabranom korpusu na nemačkom jeziku pronađena su leksička sredstva izlistana u okviru analize u prethodnom poglavlju, a ukupan broj svih pronađenih leksičkih sredstava na nemačkom jeziku za označavanje NATO bombardovanja SRJ je 220, što ukazuje na to da je u odabranom korpusu u poređenju sa odabranim korpusom na srpskom jeziku pomenuti događaj tematizovan u manjem intenzitetu. Korpus na nemačkom jeziku je i manjeg obima od srpskog (39 članaka *ŠPIGEL*-a u odnosu na 68 članaka *NIN*-a), ali ne toliko manji kolika je razlika u frekventnosti leksema za referenciju čina NATO bombardovanja (220 primera prema 559). Ovo vodi ka zaključku da je o datom događaju više pisano na srpskom jeziku, što je bilo i očekivano, ako

posmatramo širu sliku događaja, tj. da se odvijao na srpskom govornom području, i da, kako je već navedeno, predstavlja jedan od važnijih događaja u savremenoj istoriji Srbije.

5. Zaključak

Analizom korišćene leksike u odabranim nedeljnicima dolazi se do zaključka da se leksička sredstva u velikoj meri podudaraju, ali da izdvojene lekseme nemaju istu frekventnost u srpskom i u nemačkom jeziku.

Tako se u srpskom jeziku izdvajaju lekseme *agresija*, *bombardovanje* i *napad*, što dalje vodi ka zaključku da korišćena leksika oblikuje kolektivnu svest i mišljenje javnog mnjenja o ovom činu. Oslanjanjem na autore iz oblasti diskursne lingvistike (Buse/Tojbert 1994, Buse 2000, Bendel Larher 2005, Vengeler 2007, Špicmiller/Varnke 2011) i tumačenja da je stvarnost onakva kakva se formira u datom diskursu, izvodi se zaključak da NATO bombardovanje SRJ 1999. godine u srpskoj javnosti i kolektivnoj svesti govornika srpskog jezika predstavlja ono što označavaju najfrekventnije lekseme korišćene za referenciju ovog čina. Polazeći od pretpostavke izrečene na početku rada, da jezik oblikuje mišljenje svojih govornika, dolazimo do zaključka da se u srpskom jeziku formira slika NATO bombardovanja SRJ kao agresivne radnje, napada na jednu suverenu državu, koji je bio neizazvan, a za cilj je imao teritorijalno osvajanje, uništavanje i razaranje jedne zemlje, koja je, kao slabija u ovom sukobu, trebalo da se odbrani. Uzimajući u obzir i tadašnju aktuelnu političku situaciju u Srbiji, zaključuje se da je sve ono kroz šta je država tada prolazila, na političkom, ekonomskom i socijalnom nivou, uticalo na oblikovanje svesti javnosti i srpskog naroda o ovom događaju kao o nepravdom i uništilačkom činu koji je NATO provodio na prostoru SRJ tokom 1999. godine.

Sa druge strane, u nemačkom jeziku izdvajaju se imenice *Angriff* (srp. napad), *Krieg* (srp. rat) i *Schlag* (srp. udar). Najfrekventnije lekseme korišćene u odabranim člancima na nemačkom jeziku dalje oblikuju kolektivno znanje pripadnika ove socijalne grupe o činu NATO bombardovanja kao o napadu, na koji je trebalo reagovati odnosno uzvratiti ga, te kao o ratu i udarcu koji je pretrpela jedna suverena država. Važno je naglasiti da sliku datog čina dalje oblikuju i sužavaju pridevi koji su korišćeni uz ove imenice, jer pridev *humanitär* (srp. humanitarni) ukazuje na plemenit cilj pomenutog napada, koji je za svrhu imao poboljšanje tadašnjeg stanja na Kosovu. Zatim, pridev *gerecht* (srp. pravedan), koji se u odabranom korpusu često javljao u koordinaciji sa imenicom *Krieg* (srp. rat), ukazuje na potpuno drugačiju sliku jednog rata – na rat koji se vodi u cilju pravednosti i, kao što biva realizovano

kod lekseme *Angriff* (srp. napad), ima plemenitu svrhu. Na taj način diskurs na nemačkom jeziku formira drugačiju realnost od one realizovane na srpskom jeziku, pri čemu se ističe činjenica da su nemačke vlasti tada imale zadatak da pridobiju svoju javnost za učešće u NATO agresiji, jer je, kako je već navedeno, učešće u NATO bombardovanju SRJ bilo prvo vojno angažovanje nemačkih snaga posle Drugog svetskog rata. Tako je, analizom korišćene leksike na srpskom i nemačkom jeziku u odabranim medijima, potvrđena i polazna tvrdnja da reči oblikuju svet oko nas.

Treba naglasiti da izvedeni zaključci važe samo za istraživane novine koje čine korpus rada, dakle, za srpski nedeljnik *NIN* i nemački magazin *ŠPIGEL*, i da nemaju opšte važenje.

Literatura

1. Bendel Larcher, Sylvia (2015), *Linguistische Diskursanalyse*, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG.
2. Bjeganjski, Zdislav, Joana Ščutkovska (2017), „Poljsko javno mnjenje o bombardovanju Jugoslavije 1999. godine“, *Istorija 20. veka*, 2/12017. https://www.researchgate.net/publication/322347693_Poljsko_javno_mnjenje_o_bombardovanju_Jugoslavije_1999_godine, 21. 4. 2020.
3. Burger, Harald (2005), *Mediensprache*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
4. Busse, Dietrich (2000), „Historische Diskurssemantik. Ein linguistischer Beitrag zur Analyse gesellschaftlichen Wissens“, *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*, Heft 86: 39–53.
5. Busse, Dietrich, Wolfgang Teubert (1994), „Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik“, u: Busse/Hermanns/Teubert (Hg.) (1994), *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, Opladen: Westdeutscher Verlag: 10–28.
6. Calic, Marie-Janin (2010), *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*, München: Verlag C. H. Beck
7. Di Gracija, Bjado (2017), *Zašto je NATO bombardovao Srbiju 1999?*, Beograd: Albatros plus.
8. Glišović, Ljiljana (2001), *Srbija u ogledalu nemačke štampe 1987–2006*, Beograd: Službeni glasnik.
9. Gritsch, Kurt (2010), *Inszenierung eines gerechten Krieges? – Intellektuelle, Medien und der „Kosovo-Krieg“ 1999*, Hildesheim / Zürich / New York: Georg Olms Verlag.
10. Hermanns, Fritz (1995), „Kognition, Emotion, Intention. Dimensionen lexikalischer Semantik“, *Die Ordnung der Wörter. Kognitive und lexikalische Strukturen*. Harras, G. [Hg.], Berlin / New York, 138–178.

11. Jertz, Walter (2004), *Krieg der Worte – Macht der Bilder: Manipulation oder Wahrheit im Kosovo-Konflikt?*, Mönch: Bernard & Graefe.
12. Krempf, Stefan (2004), *Medien, Internet, Krieg: Das Beispiel Kosovo, Ein Beitrag zur kritischen Medienanalyse*, München: Verlag Reinhard Fischer.
13. Lakić, Igor (2011), „Discourse Analysis: Montenegrin Print Media and Nato Airstrikes an Yugoslavia“, *Media dialogues / Medijski dijalozi*, Vol. 2, No. 1, 101–113. <http://media-dialogues.com/Archive/MD%20Vol.%202,%20No.%201/101-113%20Igor%20Lacic.pdf>, 21. 4. 2020.
14. Mihaljinac, Nina (2019), *Umetnost i politike sećanja: trauma 1999*, Beograd: Clio.
15. Rečnik srpskog jezika (2011), Novi Sad: Matica srpska.
16. Schippan, Thea (2002), *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Niemeyer.
17. Spitzmüller, Jürgen, Ingo H. Warnke (2011), *Diskurslinguistik: Eine Einführung in Theorien der transtextuellen Sprachanalyse*, Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
18. Von Humboldt, Wilhelm (1968), *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Bonn: F. Dümmler.
19. Vujčić, Nikola (2013), „Das Konzept Jugoslawien in den SPIEGEL-Berichten von dem Kriegsbeginn – eine diskurslinguistische Untersuchung der SPIEGEL-Artikel aus dem Jahr 1989“, *Sprache und Literatur dies- und jenseits der Mauer(n) / Jezik i književnost s obe strane zida*, D. Nedeljković / N. Vujčić, Zbornik u čast Božinke Petronijević povodom 65. rođendana, FILUM: Kragujevac, str. 145–160.
20. Wengeler, Martin (2007), *Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrationsdiskurs (1960–1985)*, Tübingen: Niemeyer.
21. Živković, Nikola (2003), *Kako nas drugi vide? Slika Srba u nemačkim medijima 1990–2000*, Novi Sad: Prometej.

Internet izvori

1. Osnovni zakon (Ustav) Savezne Republike Nemačke, <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html>, 20. 11. 2019.
2. Zvanična stranica lingvističke akcije *Unwort des Jahres* za 1999. godinu, <http://www.unwortdesjahres.net/index.php?id=114>, 21. 11. 2019.
3. Onlajn rečnik nemačkog jezika DUDEN, <https://www.duden.de/>, 30. 11. 2019.
4. Zvanična stranica EMNID-a, <https://www.kantaremnid.de/>, 23. 11. 2019.
5. Zvanični sajt magazina NIN, <http://nin.co.rs/>, 21. 11. 2019.
6. Onlajn rečnik nemačkog jezika DWDS, <https://www.dwds.de/>, 30. 11. 2019.

Andela T. Vujošević
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts
Department of German Language and Literature

THE LEXICAL MEANS FOR THE DESCRIPTION OF THE 1999 NATO BOMBING OF YUGOSLAVIA IN THE GERMAN AND SERBIAN PRESS

Summary

This paper analyses lexical means for the NATO bombing of Yugoslavia in the German and Serbian press in 1999. The theoretical part describes the model of the three-dimensional meaning of Fritz Hermanns, according to which the functions of the linguistic sign can be realised on three levels: cognitive, emotional and deontic. The lexical means for the NATO bombing are first analysed in the empirical part, which were found in 68 thematically relevant articles in the Serbian weekly magazine NIN and in 39 articles in the German magazine SPIGEL during the NATO aggression on FRY from March to June 1999. The results have been also shown quantitatively. An important part of the work is the socio-political context of the selected event, which contributes to the semantic analysis of the found lexical means that have certain semantic meaning within the given discourse. As a starting point of the paper we used Humboldt's thesis, that linguistic diversity actually makes a difference in the world view, so the paper tries to answer the question of how language and selected lexicon form the opinion of an individual or a social group about an event, and how the conflict between political and military forces is presented in two different languages and so reflected in the languages further influences the speakers of these languages.

► **Key words:** Discourse analysis, Lexicon analysis, SPIEGEL, NIN, 1999, NATO bombing of FRY.

Preuzeto: 5. 6. 2021.
Korekcije: 26. 6. 2021.
Prihvaćeno: 28. 6. 2021.

Aleksandar S. Nikolić¹
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za germanistiku

KONTRASTIVNA I KONCEPTUALNA ANALIZA NEMAČKIH I SRPSKIH FRAZEOLIZAMA SA KOMPONENTOM TÜR/VRATA

Apstrakt: Predmet istraživanja rada su frazeologizmi u nemačkom i srpskom jeziku sa komponentom Tür/vrata. Cilj rada jeste ukazivanje na sličnosti i razlike između frazeologizama dva jezika, kao i određivanje stepena ekvivalentnosti. Korpus će takođe biti podvrgnut konceptualnoj analizi na osnovu koje će se ustanoviti da li se frazeologizmi zasnivaju na metafori ili metonimiji i koje su razlike u konceptualizaciji između dva jezika. Izvorni jezik (IJ) u ovom radu jeste nemački, dok je ciljni jezik (CJ) srpski. Naučne metode korišćene u radu su kontrastivna i konceptualna analiza. Korpus rada čine frazeologizmi prikupljeni iz odgovarajućih jednojezičnih i dvojezičnih rečnika.

Ključne reči: frazeologizmi, komponenta Tür, komponenta vrata, ekvivalentnost, kontrastivna analiza, konceptualna analiza, nemački, srpski.

1. Uvod

Vrata na više načina simbolizuju ne samo ulaz nego i prostor koji se krije iza njih, njihovu tajnu moć, kao što su *vrata pakla* ili *nebeska vrata*. Vrata, porta, kapija, ali i most, ukazuju na prelaz, stupanje u prostor suština (Biedermann 2004: 437). Ona simbolizuju i mesto prelaza između dva stanja, dva sveta; između poznatog i nepoznatog, svetlosti i tame, bogatstva i bede (Milovanović et al. 1994: 97). U simboličkom smislu vrata predstavljaju prelaz iz profanog u područje svetog, a u jevrejskim i hrišćanskim predanjima važnost ovog simbola je velika, pošto ona

omogućuju „pristup objavljenju“. Naime, Vrata Starog zaveta i Otkrovenja, kao i Hristos na prestolu i Poslednji sud, dočekuju hodočasnike i vernike (Chevalier i Gheerbrant 2004: 1062–1063). U hrišćanstvu vrata ili portu odlikuje jaka simbolika. Nakon Martina Lutera² i nastanka protestanske crkve, vrata, konkretno crkvena vrata (nem. *Kirchentür*, *f*) predstavljaju i ulazak u Božji dom. U prvim godinama protestanske crkve prolazak kroz crkvena vrata, tj. prelazak preko crkvenog praga podrazumevao je da su novi hrišćani ispunili određene uslove za prijem, odnosno da su se grešnici iskupili za svoje grehe (Stecker i Kuhl 1999: 188–191).

2. Metodologija i izvori za korpus

U svrhu sprovođenja konceptualne i kontrastivne analize frazeologizama sa komponentom *Tür* u nemačkom i *vrata* u srpskom jeziku, ekscerpirane su određene odrednice kao osnova za formiranje korpusa iz sledećih jednojezičnih i dvojezičnih frazeoloških rečnika: *Wer hat den Teufel an die Wand gemalt?* (Duden 2008), *Deutsch-serbokroatisches phraseologisches Wörterbuch* (Mrazović i Primorac 1981), *Lexikon der Redensarten* (Müller 2005), *Hrvatsko-njemačkog frazeološkog rječnika* (Matešić et al. 1988), *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* (Matešić 1982), *Srpsko-nemačkog prevodnog frazeološkog rečnika* (Petronijević 2007), *Idiomi u srpskom jeziku* (Milenković 2006), *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* – prvi i treći tom (Röhrich 1973 i 2004) i *Frazeološkog rečnika srpskog jezika* (Otašević 2012). Rad i kriterijum u odabiru ekscerpiranog korpusa oslanja se na Burgerovu definiciju frazeologizama, koji iste smatra čvrstim spojevima koji se sastoje od najmanje dve komponente, a govornicima su poznati u tom obliku. Ovakvi spojevi se u određenoj jezičkoj zajednici koriste slično kao reči, a karakteriše ih ustaljenost, reproduktivnost i idiomatičnost (2003: 14–33).

U poglavljima koja slede frazeologizmi će se u skladu sa navedenim ciljevima rada kategorisati na osnovu stepena ekvivalentnosti. Razlikovaće se šest tipova prema modelu Mrazović i Primorac (1964–65: 293): potpuna ekvivalentnost, nulta ekvivalentnost, parcijalna ekvivalentnost sa komponentskim razlikama, parcijalna sa morfosintaksičkim razlikama, parcijalna sa komponentskim i morfosintaksičkim razlikama i lažni prijatelji. Svi primeri biće podvrgnuti i konceptualnoj analizi na osnovu koje će se odrediti vrsta pojmovnog mehanizma koji deluje u procesu frazeologizacije. Analizi istraživačke građe prethodi kratak pregled teorije u vezi sa ključnim terminima istraživanja.

²Martin Luter smatra se osnivačem hrišćanske protestantske (luteranske) crkve u Nemačkoj.

3. Konceptualna metafora i metonimija

Konceptualna metafora omogućava razumevanje apstraktnih ciljnih domena pomoću konkretnih izvornih domena, odnosno struktura izvornog domena objašnjava ciljni na osnovu određenih podudarnosti između prikazanih koncepata (Lakoff 1993: 206–207). Pritom, konceptualna metafora jasno ukazuje na vezu između jezika i kognicije (Grady 2007: 188). Frazelogizam se zasniva na metafori ukoliko između izvornog i ciljnog sadržaja postoji određena vrsta sličnosti, pri čemu treba istaći da se motivaciona osnova najvećeg broja frazeologizama koji nastaju ovim putem vezuje za pojave svakodnevnog života, za čovekovu prirodnu sredinu, njegovu profesionalnu delatnost (Mršević-Radović 1987: 35–36).

Konceptualna metonimija pak omogućava da koncept postane razumljiv na osnovu njegovog direktnog odnosa sa drugim konceptom (Lakoff i Johnson 1980: 38). Metonimijski proces, dakle, uključuje zamenu elemenata iste pojmovne strukture na osnovu logičke ili neke druge konvencionalno prihvaćene veze koja postoji među njima (Mršević-Radović 1987: 35–36).

4. Cilj istraživanja

Cilj rada je da se ustanovi na koji način mehanizmi konceptualne metafore i metonimije konceptualizuju frazeologizme sa komponentom *Tür* u nemačkom, odnosno *vrata* u srpskom jeziku, pri čemu se ova dva jezika kontrastiraju kako bi se ukazalo na sličnosti i razlike. Uzimajući u obzir činjenicu da su pomenuti jezici u istoriji bili u neposrednom kontaktu, polazi se od pretpostavke visokog stepena podudarnosti na konceptualnom nivou između IJ i CJ. Rad takođe nastoji da ukaže i na to da li frazeološka semantika čuva tragove simboličkih i semantičkih vrednosti ove komponente. Konceptualna analiza se pritom može tumačiti kao primarni, a kontrastivna analiza kao sekundarni cilj.

5. Semantička struktura komponente *Tür/vrata*

Odrednica *Tür, fse* u Dudenovom *Deutsches Universalwörterbuch*³ pojavljuje kao predmet u obliku zglobne, uglavnom pravougaone ploče da zatvori prolaz, ulaz ili slično. b. kao ulaz, obično pravougaoni otvor uzidu [koji je zatvoren vratima (1a)]; otvor zavrata;

³ *Nemački univerzalni rečnik.*

2.a. vratima (1a) slična, ali uglavnom manja naprava za zatvaranje kakvog otvora; b. otvor koji se može zatvoriti vratima (2a). (Duden 2011)⁴.

Rečnik Matice srpske (RMS 2011) nudi nešto širi prikaz polisemantične strukture ove komponente, definišući je, između ostalog, kao otvor u zidu zgrade, odaje, na ogradi i sl., kroz koji se ulazi i izlazi; krilo, odnosno krila (obično drvena) kojima se taj otvor zatvara, kao i krilo na nekom nameštaju. Vrata se pominju i u kontekstu sporta kao mesto obeleženo sa dva uspravna stuba, poprečnom gredom i mrežom, kuda treba ubaciti loptu kod nekih sportskih igara poput fudbala, rukometa, hokeja, vaterpola itd. Termin *vrata* se u ovom kontekstu više vezuje za hrvatski jezik, dok se u srpskom jeziku kako sama naprava tako i čin ubacivanja lopte u nju obično naziva „gol“. Komponenta *vrata* takođe može obeležavati uzan prolaz između strmih planinskih stena ili kanal između ostrva i kopna ili između dva ostrva.

Komponenta *Tür/vrata* izaziva ambivalentne asocijacije kod govornika oba jezika. Vrata, s jedne strane, mogu biti otvorena, ali, s druge, i zatvorena. Dok otvorena vrata ukazuju na gostoljubivost, na potrebu čoveka kao društvenog bića da bude okružen drugim ljudima, pa samim tim i na otvorenost čoveka prema sebi sličnima, zatvorena vrata jasno pokazuju da nisu svi dobrodošli, te ukazuju na izolovanost, povučенost i/ili osećaj zatvorenosti.

6. Analiza

6.1. Nulta ekvivalentnost

Analizom korpusa uočeno je sedam frazeologizama u nemačkom jeziku koji u srpskom nemaju ekvivalent, te je u tim slučajevima bio neophodan opisni prevod. U uglastoj zagradi, pored frazeologizma na nemačkom, autor nudi doslovan prevod na srpskom kako bi bila sugerisana nefrazeološka slika koja je u njegovoj osnovi. Semantički opis frazeologizma vezuje se za izvor iz koga je ekscerpirana odrednica.

(1) **nem.** *die Tür von außen zumachen* [„zatvoriti vrata spolja“]

srp. *otići, nestati, iščeznuti*

Iako primer pod (1) nije potvrđen u srpskoj frazeologiji, njegova motivacija je nedvosmislena i očekivana. Frazeološka semantika formira se po metonimijskom

⁴*Vorrichtung in Form einer in Scharnieren hängenden, meist rechteckigen Platte zum Verschließen eines Durchgangs, eines Einstiegs o. Ä. b. als Eingang o. Ä. dienende, meist rechteckige Öffnung in einer Wand [die mit einer Tür (1a) verschlossen wird]; Türöffnung; 2.a. einer Tür (1a) ähnliche, meist jedoch kleinere Vorrichtung zum Verschließen einer Öffnung; b. mit einer Tür (2a) verschließbare Öffnung.* Preveo autor rada.

obrascu GEST KAO ELEMENT RADNJE ZA RADNJU. Dakle, u svesti govornika nemačkog jezika scenario odlaska zamišlja se kao niz sekvenci, od kojih je jedna zatvaranje vrata sa spoljne strane, što sugeriše da se radi o napuštanju zatvorenog prostora. Motiv izmeštanja sa spoljne strane vrata čest je u frazeologizmima nemačkog jezika koji nemaju svoje ekvivalente u srpskom, što će pokazati i naredni primeri.

- (2) **nem.** *jmdm. den Stuhl vor die Tür setzen* [„postaviti nekome stolicu ispred vrata“]

srp. *izbaciti nekoga iz kuće, otpustiti nekoga / dati mu otkaz*

Drugi primer tipičan je samo za nemačku lingvokulturnu zajednicu jer je motivisan sudskom praksom u Nemačkoj u 16. veku, kada je ovaj frazeologizam prvi put zabeležen. Pomenuta praksa odnosila se prevashodno na žene koje su nakon smrti supružnika želele ponovo da se udaju. Postavljanje stolice ispred ulaznih vrata informisalo je zajednicu o tom činu, a značilo je i da ponovnom udajom gubi pravo na sva dobra koja je stekla ili nasledila iz prvog braka. Stolica je pritom služila kao simbol za glavu kuće, koje više nema (Duden 2018: 200). Frazeološka semantika razvija se pod uticajem metonimijskog obrasca po kojem se STOLICA može tumačiti kao OSOBA KOJA OBIČNO SEDI NA TOJ STOLICI, a njeno izmeštanje izvan zatvorenog prostora metaforično se doživljava kao isključivanje iz određene grupe ili primoravanje na napuštanje datog prostora.

- (3) **nem.** *jmdn. vor die Tür setzen* [„smestiti nekoga ispred vrata“]

srp. *isterati nekoga iz kuće, izopštiti ga*

- (4) **nem.** *draußen vor der Tür stehen* [„stajati napolju ispred vrata“]

srp. *biti izopšten*

Treći i četvrti primer pokazuju oblik konceptualizacije sličan onome koji je zastupljen u prethodnim slučajevima. Naime, u svesti govornika nemačkog jezika porodična zajednica po pravilu se vezuje za određeni prostor u kojem boravi (kuću, dom), te izopštavanje iz zajednice podrazumeva izmeštanje iz datog prostora, tako da je njegova unutrašnjost nedostupna za sve one koji su spolja. Frazeološko značenje formira se po metonimijskom mehanizmu PROSTOR ISPRED VRATA ZA BORAVAK VAN KUĆE, praćenom metaforom SMEŠTANJE ISPRED ZATVORENIH VRATA ZNAČI IZOPŠTAVANJE.

- (5) **nem.** *die Tür offenlassen* [„ostaviti vrata otvorenim“]

srp. *i dalje držati mogućnost otvorenom (spremnost za pregovaranje)*

Metonimijska veza OTVORENA VRATA ZA OMOGUĆAVANJE ULASKA u primeru pod (5) dobija svoje metaforično proširenje, po kojem se ulazak u određeni prostor doživljava kao pozitivna okolnost za onoga kome je to omogućeno. Iz te veze izrasta metaforična interpretacija OTVORENA VRATA SU MOGUĆNOSTI.

(6) **nem.** *zwischen Tür und Angel*⁵ [„između vrata i šarke“]

srp. *učiniti nešto na brzinu, površno*

U primeru pod (6) pored komponente *Tür* potrebno je istaći i komponentu *Angel*, koja u ovom frazeologizmu ne učestvuje u svom primarnom značenju („udica“), već u sekundarnom („šarka na vratima“). Primarno značenje frazeologizma je „naći se između dve podjednako neugodne situacije“, dok je primarni oblik frazeologizma *zwischen Tür und Angel stecken*. Navedeni kraći oblik rezultat je frazeološke derivacije procesom komponentske redukcije, što dovodi do sekundarne morfosintaksičke kondenzacije. Od primarnog značenja frazeologizma razvilo se i sekundarno „brzo, na brzinu“ te je motivacija jasna ukoliko se pođe od primarnog značenja.

(7) **nem.** *du kriegst die Tür nicht zu* [„ne uspevaš da zatvoriš vrata“]

srp. *uzvik čuđenja, zaprepašćenja, ljutnje – npr.: „ne mogu da verujem“.*

Kod primera pod (7) reč je o performativnoj ustaljenoj frazi, nastaloj u dvadesetim godinama prošlog veka u jeziku mladih u Nemačkoj, a vezuje se za uzvik začuđenosti ili besa (Kupper 2004: 193).

6.2. Parcijalna ekvivalentnost

Analizirani korpus pokazao je ukupno 16 frazeologizama sa delimičnom ekvivalentnošću, pri čemu je uočeno šest slučajeva u kojima je razlika izražena kako na komponentskom tako i na morfosintaksičkom nivou. U korpusu je identifikovano i 10 primera parcijalne ekvivalentnosti sa razlikama na morfosintaksičkom nivou. Analizom nije utvrđen nijedan kontrastirani par koji bi se mogao kvalifikovati kao potpuni ekvivalent, kao parcijalni ekvivalent sa isključivo komponentskim razlikama, a nisu zabeleženi ni primeri lažnih prijatelja.

⁵ Ovaj frazeologizam prvi put je zabeležio austrijski pesnik Peter Zuhenvirt (Peter Suchenwirt) u 14. veku, a zatim ga koristi i Martin Luter u svojim govorima u 16. veku, da bi u ga u istom razdoblju Sebastijan Frank uvrstio u svoju zbirku (Röhrich 2004: 1651).

6.2.1. Parcijalna ekvivalentnost sa morfosintaksičkim razlikama

Primeri koji slede pokazuju visok stepen ekvivalentnosti, ali se zbog defektivnosti kategorije broja ne mogu kvalifikovati kao potpuni ekvivalenti s obzirom na to da je komponenta *vrata* u srpskom jeziku iz kategorije *plurale tantum*, što nije slučaj sa komponentom *Tür* u nemačkom jeziku.

(1) **nem.** *(erst)vor der eigenen Tür kehren*

srp. *(najpre)(po-)čistiti pred sopstvenim vratima* – pobrinuti se najpre za sopstvene propuste, probleme

Ovaj frazeologizam kao negativnu kvalifikuje sklonost ljudi da se zanimaju za tuđe životne probleme, pri čemu su i sami opterećeni brigama i različitim životnim okolnostima. Na osnovu veze između polazne, nefrazeološke slike i ciljnog sadržaja može se formulirati sledeća metafora: BAVLJENJE PROBLEMIMA ZNAČI ČIŠĆENJE PRED VRATIMA / PRED KUĆOM. Za frazeološku semantiku od presudnog je značaja prisustvo posesivnih komponentata, kojima se sugerše opozicija MOJ/TUĐI PROSTOR i dalje implicira sadržaj SVAKO TREBA DA RAZMIŠLJA SAMO O ONOME ŠTO NJEMU PRIPADA.

(2) **nem.** *jmdm. die Tür weisen/zeigen*

srp. *pokazati nekome vrata* – zamoliti nekoga da izađe, da napusti prostoriju

U primeru pod (2) govorimo pak o metonimiji s obzirom na to da su elementi nefrazeološke slike (gestovno upućivanje na vrata) deo scenarija na koji se sugerše frazeološkim značenjem. Pošto samo napuštanje zatvorenog prostora neminovno podrazumeva prolazak kroz vrata, gest rukom usmerenom ka vratima nedvosmisleno sugerše molbu ili naredbu da se taj prostor napusti. U ovom slučaju mogla bi se uspostaviti sledeća metonimijska formula: POKAZIVANJE VRATA ZA NAPUŠTANJE PROSTORIJE ili VRATA ZA NAPUŠTANJE PROSTORIJE. Potpuna podudarnost ne mora nužno biti rezultat jezičkih kontakata, već se može objasniti identičnošću u pogledu konceptualizacije prostora u posmatranim lingvokulturnim zajednicama. Nemački frazeologizam pojavljuje se sa glagolima *zeigen/weisen*, koji se mogu posmatrati kao sinonimi sa značenjem „pokazati“, s tim da glagol *weisen* u nekom drugom kontekstu ima i značenje „uputiti“.

(3) **nem.** *jmdm. die Tür öffnen*

srp. *nekome otvoriti vrata* – omogućiti/dati slobodan pristup, primiti koga

(4) **nem.** *jmdm. die Tür vor der Nase zuschlagen*

srp. *zalupiti nekome vrata pred nosom* – ne pustiti nekoga unutra, oterati sa vrata.

Primeri (3) i (4) zasnovani su na opozitnim metonimijskim mehanizmima: ZATVORENA VRATA ZA SPREČAVANJE ULASKA, odnosno OTVORENA VRATA ZA OMOGUĆAVANJE ULASKA. Ova vrsta konceptualizacije u suštini je prirodna i očekivana s obzirom na dinamiku prostornih odnosa i zakonitosti po kojima se ostvaruje ljudsko kretanje u granicama zatvorenog prostora, što je univerzalno za sve kulture.

(5) **nem.** *jmdm. stehen alle Türen offen*

srp. *nekome su sva vrata otvorena* – imati mnogo mogućnosti

U petom primeru vidimo da u nemačkom jeziku, za razliku od srpskog, već pomenuta metafora OTVORENA VRATA SU MOGUĆNOSTI (v. paragraf 6.1, primer (5)) ima svoju neznatno modifikovanu verziju. I ovde je, dakle, za formiranje frazeološke semantike ključna komponenta *otvorenosti vrata*, jer otvorenost podrazumeva dostupnost, nesputanost, neograničenost, slobodu, kako u fizičkom tako i u apstraktnom smislu.⁶

(6) **nem.** *an alle Türen klopfen*

srp. *zakucati na sva vrata* – obratiti se svima/većini za pomoć, tj. u vezi sa određenom molbom

(7) **nem.** *von Tür zu Tür gehen*

srp. *ići od vrata do vrata*

Primeri (6) i (7) pokazuju da se obraćanje za pomoć i u nemačkoj i u srpskoj jezičkoj zajednici doživljava takođe preko prostornog domena, kod kojeg je u osnovi orijentaciona metafora zasnovana na opozicijama UNUTRA/SPOLJA. Pritom, unutrašnji prostor, koji postaje dostupan otvaranjem vrata, pozitivno je vrednovan jer ulazak u njega znači dobijanje očekivane pomoći (up. biblijsku poslovicu *ko kuca, otvoriće mu se*). Ova metafora ima metonimijsku osnovu budući da se čovek drugome obraća za pomoć obično tako što kuca na njegova vrata. U pojedinim rečnicima pojavljuje se sinonimni frazeologizam, takođe biblijski motivisan - *ići od Pontija do Pilata* (Mrazović i Primorac 1991: 877).

⁶Up. primer *čovek otvoren za saradnju*.

(8) **nem.** *hinter verschlossenen Türen*

srp. *iza zatvorenih vrata* – tajno, bez prisustva javnosti, bez svedoka, u četiri oka

Zatvorena vrata neke prostorije po pravilu u čoveku izazivaju sumnjičavost i bude radoznalost jer je ono što se iza njih događa čulno nedostupno. Frazeologizmima pod (8) u srpskom i nemačkom jeziku zajednička je u tom smislu metafora ZNATI ZNAČI VIDETI, na koju se nadograđuje metonimijski obrazac poimanja: ZATVORENI PROSTOR ZA TAJNOVITOST I PRIVATNOST.

(9) **nem.** *Tür an Tür mit jmdm. wohnen*

srp. *živeti s nekim vrata uz vrata* – živeti/stanovati u neposrednoj blizini, u najbližem susedstvu s nekim, tik uz njega

U primeru (9) reč je o metonimiji. Frazeologizmom se sugerše blizina životnog prostora tako što se ukazuje na blizinu vrata kao delova tih prostora. Frazeologizam ukazuje na činjenicu da su dve kuće u neposrednoj blizini, a samim tim i osobe koje žive u njima. Metonimija je u ovom slučaju složenija te se može uspostaviti sledeći metonimijski lanac: VRATA ZA KUĆU/STAN odnosno KUĆA/STAN ZA ONE KOJI U NJIMA ŽIVE odnosno PROSTORNA BLIZINA IZMEĐU VRATA KUĆE/STANA ZA PROSTORNU BLIZINU IZMEĐU LJUDI KOJI ŽIVE U TIM KUĆAMA/STANOVIMA.

(10) **nem.** *etwas steht vor der Tür*

srp. *nešto je pred vratima* – najava predstojećeg događaja, najčešće praznika (Božić / Nova godina je pred vratima)

Frazeologizmi pod (10) potvrđuju prisustvo metafore PROSTOR JE VREME u oba jezika. Naime, u ovom primeru vremenska blizina konceptualizuje se preko prostorne blizine: PROSTOR PRED VRATIMA JE BLIZAK PROSTOR, tako da ONO ŠTO JE PRED VRATIMA VREMENSKI JE BLISKO.

6.2.2. Parcijalna ekvivalentnost sa komponentskim i morfosintaksičkim razlikama

Analizirani korpus pokazao je ukupno šest parova sa komponentskim i morfosintaksičkim razlikama.

(1) **nem.** *mit der Tür ins Haus fallen* [„vratima upasti u kuću“]

srp. *ko s neba pa u rebra* – reći/učiniti nešto odmah, bez uvoda, bez okolišanja

Neočekivano i iznenadno delovanje konceptualizuje se na različite načine u srpskom i nemačkom. U srpskom preko prilika u prirodi, a u nemačkom kao direktan ulazak u neki prostor. Bez obzira na različite slike u motivacionoj strukturi, za oba jezika karakteristično je dejstvo koje nastaje iznenada, neplanirano, nenadano, a izaziva snažan efekat.

(2) **nem.** *Säcke vor der Tür haben* [„imati džakove ispred vrata“]

srp. *biti rođen u čamcu* – ne zatvoriti vrata za sobom

Kao i u prethodnom primeru, i ovi frazeologizmi se podudaraju samo u semantici. Vidimo da u obema kulturama postoji negativan odnos prema navici pojedinih ljudi da za sobom ostavljaju otvorena vrata. Taj sadržaj se, dakle, konceptualizuje kod nemačkih govornika pomoću situacije koja podrazumeva postavljanje džakova ispred vrata (zbog čega se ona ne smeju zatvoriti), dok se kod govornika srpskog jezika slikovito prikazuje preko čovekovog rođenja u prostoru koji nema vrata (te otuda i odsustvo navike da se vrata zatvaraju). Oba primera su ipak zasnovana na metonimijskom obrascu UZROK ZA POSLEDICU.

(3) **nem.** *vor verschlossene Türen kommen* [„doći ispred zaključanih vrata“]

srp. *poljubiti vrata* – naći zatvorena vrata, ne naći nikoga kod kuće

Primeri pod (3) ukazuju na to da govornici nemačkog i srpskog jezika na sličan način doživljavaju nemogućnost ulaska u određeni prostor. U oba slučaja akcenat je na tome da se subjekat nalazi pred preprekom koju ne može savladati, samo što je u srpskom jeziku ta nemogućnost dodatno slikovito istaknuta poljupcem u vrata. Uvođenjem ironičnog stava prema nedostupnosti unutrašnjeg prostora u frazeološku semantiku pojačava se ekspresivnost izraza.

Naredni primeri, takođe, ispoljavaju semantičku ekvivalentnost, dok se razlike mogu uočiti na komponentskom i morfosintaksičkom planu. Ovo su, s aspekta frazeologizacije, u suštini neznatne razlike, naročito kada je reč o onima formalne prirode, koje su nužne s obzirom na nepodudarnost gramatičkih struktura dvaju jezika. Za ovo istraživanje važni su principi konceptualizacije koji su podudarni.

(1) **nem.** *einer Sache Tür und Tor öffnen* [„nekoj stvari otvoriti vrata i kapiju“]

srp. (*širo*) *otvoriti vrata nečemu* (lošem, nekom zlu) – otklanjanjem prepreka dozvoliti nešto, dati tome punu slobodu; rado koga primiti; omogućiti pristup, primiti koga

Ovaj primer baziran je na metafori koja glasi: VRATA I KAPIJA SU PREPREKA NEČEM LOŠEM. U pozadini je arhetipska ideja o vratima (kapiji) kao granici između sopstvenog i tuđeg prostora, pri čemu se sopstveni prostor, kao poznat i blizak, smatra pozitivnim, a tuđi, kao stran i nepoznat, negativnim.

(2) **nem.** *die Tür(-e) in der Hand haben*

srp. *držati kvaku u ruci* – biti / nalaziti se pred izlazom, odlaziti

Dva frazeologizma razlikuju se na komponentskom nivou, a u osnovi frazeološkog značenja nalazi se metonimijski prenos SEKVENCA RADNJE ZA SAMU RADNJU.

(3) **nem.** *offene Türen einrennen*

srp. *sekirom razbijati otvorena vrata* – silom pokušati nešto što je već odobreno ili postignuto

Imenica *sekira* u instrumentalu nema ekvivalent u nemačkom frazeologizmu, dok je najbliži prevod glagola *einrennen* u srpskom „otvoriti silom“. Bez obzira na to, oba frazeologizma počivaju na slici koja podrazumeva obavljanje besmislene radnje.

(4) **nem.** *ein Brett vor dem Kopf haben* [= imati dasku ispred glave]

srp. *gledati/blenuti/buljiti kao tele u šarena vrata* – ne razumeti nešto, gledati sa nerazumevanjem

Analizom je uočen i jedan kontrastirani par u kome se ključna komponenta u ovom radu pojavljuje samo u frazeologizmu na srpskom. S obzirom na to da je CJ ovog rada upravo srpski, ovaj par neće biti uvršten u korpus. Frazeologizmi će, međutim, ipak biti podvrgnuti konceptualnoj analizi kako bi se istakle sve postojeće razlike u konceptualizaciji dva jezika.

Naime, ovaj par ukazuje na to da se nerazumevanje, neznanje i nemogućnost shvatanja nekog sadržaja konceptualizuju na potpuno različite načine u posmatranim jezicima. Za nemačke govornike odsustvo sposobnosti pravilnog razumevanja doživljava se kao prisustvo prepreke ispred organa koji učestvuje u tom procesu. Tu, dakle, imamo metaftonimijski model PRISUSTVO PREPREKE NAD ORGANOM SPOZNAJE ZNAČI ODSUSTVO SPOZNAJE. U srpskom pak, za formiranje frazeološkog značenja presudna je veza koja se uspostavlja između zoonimske komponente i na specifičan način determinisane komponente *vrata*. Upravo iz te veze proizlazi besmislenost same radnje, tj. vizuelno opažanje koje ne daje nikakve rezultate na kognitivnom planu.

7. Zaključak

Analizirani korpus od 23 frazeologizma sa komponentom *Tür* u nemačkom i *vrata* u srpskom sačinjen je od primera ekscerpiranih iz frazeoloških rečnika nemačkog i srpskog jezika, a korišćeni su i dvojezični i jednojezični rečnici srpskohrvatskog, odnosno hrvatskog jezika. Analizom je ustanovljeno da ni u jednom primeru ne može da se govori o potpunoj ekvivalentnosti, budući da je komponenta *vrata* u srpskom jeziku, za razliku od komponente *Tür* u nemačkom, iz kategorije *plurale tantum*, te je podudaranje na svim nivoima nemoguće. Međutim, treba istaći činjenicu da je pomenuta defektivnost kategorije broja jedini element nepodudaranja kod čak 10 kontrastiranih parova.

Parcijalna ekvivalentnost, koja je zabeležena u ukupno 16 primera, razlikuje tri grupe: primeri u kojima je prisutna isključivo semantička podudarnost, dakle, forma nemačkog i srpskog frazeologizma se u potpunosti razlikuje, primeri u kojima frazeologizmi beleže izvesne sličnosti, ali i razlike na komponentskom i morfosintaksičkom planu, i primeri u kojima nepodudaranje u kategoriji broja kod komponenti *Tür* i *vrata* predstavlja jedinu razliku. U analizi, pored potpune ekvivalentnosti, nisu zabeleženi ni primeri sa isključivo komponentskim razlikama, kao ni primeri lažnih prijatelja. U nešto manje primera, ukupno sedam, frazeologizam u nemačkom jeziku nije imao ekvivalent u srpskom, te je zahtevao opisni prevod na CJ. Ti primeri kvalifikovani su kao nulta ekvivalentnost.

Analiza nemačkih i srpskih frazeologizama sa komponentom *Tür/vrata* pokazala je da se nemački i srpski jezik u znatnoj meri podudaraju kad je reč o konceptualizaciji ovog pojma. Vrata obično predstavljaju prepreku ili granicu između unutrašnjeg i spoljašnjeg prostora. U mnogim primerima ključni momenat je to da li su vrata otvorena ili zatvorena. Dok zatvorena vrata podrazumevaju nedostupnost onoga što se nalazi u zatvorenom prostoru za sve one koji su u spoljašnjoj sredini, otvorena deluju suprotno. Na osnovu toga možemo zaključiti da frazeološka semantika u velikoj meri čuva tragove simboličkih i semantičkih vrednosti ove komponente. Razlike u konceptualizaciji dva jezika najzapaženije su u primerima u kojima je kontrastivnom analizom uočeno podudaranje samo na semantičkom nivou.

Frazeološki rečnici

1. Duden (2018), *Wer hat den Teufel an die Wand gemalt?* Berlin: Dudenverlag.
2. Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

3. Matešić et al. (1988), *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
4. Миленковић, Тања (2006), *Идиоми у српском језику*. Алексинац: Атеље 63.
5. Mrazović, Pavica, Primorac, Ružica (1981), *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Beograd: Narodna knjiga.
6. Müller, Klaus (2005), *Lexikon der Redensarten*. München: Bassermann.
7. Otašević, Đorđe (2012), *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
8. Petronijević, Božinka (2007), *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik*. Beograd: Jasen.
9. Redensarten-index, internet, dostupno na <https://www.redensarten-index.de/suche.php> (preuzeto 23. juna 2021).
10. Röhrich, Lutz (1973), *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Freiburg; Basel; Wien: Herder.
11. Röhrich, Lutz (2004), *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Bd. 3, Salamander-Zylinder. Freiburg: Herd.

Literatura

1. Biedermann, Hans (2004), *Rečnik simbola*. Beograd: Plato.
2. Burger, Harald (2003), *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt.
3. Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain (2004), *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. Novi Sad: Stylos art: Kiša.
4. Duden (2011), *Deutsches Universalwörterbuch*. 7., überarbeitete und erweiterte Aufl. Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus Mannheim, Dudenverlag.
5. Grady, Joseph E. (2007), "Metaphor". In *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, edited by D. Geeraerts and H. Cuyckens, 188–213. New York: Oxford University Press.
6. Küpper, Heinz (2004), *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*. Directmedia Publishing GmbH. Digitale Bibliothek Band 36.
7. Lakoff, G., and Johnson, M. (1980), *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
8. Lakoff, George (1993), *The contemporary theory of metaphor*. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (pp. 202–251). Cambridge: Cambridge University Press.
9. Milovanović, Krsto, Gavrić, Tomislav, Veličković, Mićo (1994), *Rečnik simbola*. Beograd: Narodno delo.
10. Mrazović, Pavica, Primorac, Ružica (1964–65), Pokušaj klasifikacije frazeoloških izraza nemačkog jezika, njihovi izvori i stilske funkcije. U: *Godišnjak Filozofskog fakulteta*. Sveska 8. Novi Sad: Filozofski fakultet. 283–303.
11. Матица српска (2011), *Речник српског језика*. Измењено издање. Нови Сад.

12. Мршевић-Радовић, Драгана (1987), *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
13. Stecker, Birgit, Kuhl, Lena (1999), Die Tür als Zugang zu Advent und Weihnachten. U: *Loccumer Pelikan* 4/99. Religionspädagogisches Magazin für Schule und Gemeinde. 188–191.

Aleksandar S. Nikolić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of German Studies

A CONTRASTIVE AND CONCEPTUAL ANALYSIS OF THE GERMAN AND SERBIAN EXPRESSIONS WITH THE COMPONENT *TÜR/VRATA*

Summary

The aim of this paper was to indicate the similarities and differences between the expressions with the component *Tür/vrata* (*Eng. door*) in German and Serbian. The corpus of this research consists of 25 expressions excerpted from the appropriate monolingual and bilingual dictionaries of both languages, where the source language is German and the target is Serbian. The corpus was first subjected to a contrastive analysis in order to determine the degree of equivalence between the two languages, with a distinction made between complete, zero and partial equivalence. The corpus was also subjected to a conceptual analysis, with the aim to establish whether the expressions were based on metaphor or metonymy and identify the differences in conceptualisation between the two languages. The results of the analysis showed that German and Serbian largely coincide when it comes to expressions with the mentioned component, and that metonymisation occurs more often in relation to metaphorisation. The expressions with the component *Tür/vrata* overlap to a considerable extent when it comes to conceptualisation. Doors usually represent obstacles or boundaries between interior and exterior space. In many examples, the key point is whether the door is open or closed. While the closed door implies the inaccessibility of what is in the closed space to all those who are in the external environment, the

open door does the opposite. Based on that, we can conclude that phraseological semantics largely preserves the traces of symbolic and semantic values of this term. The differences in the conceptualisation of the two languages are most noticeable in the examples where the contrastive observation identified a match only at the semantic level. The scientific methods used in this paper are the interlingual contrastive and conceptual analysis.

► **Key words:** expressions, door, equivalence, contrastive analysis, conceptual analysis, German, Serbian.

Phraseological Dictionaries

1. Duden (2018), *Wer hat den Teufel an die Wand gemalt?* Berlin: Dudenverlag.
2. Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Matešić et al. (1988), *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
4. Milenković, Tanja (2006), *Idiomi u srpskom jeziku*. Aleksinac: Atelje 63.
5. Mrazović, Pavica, Primorac, Ružica (1981), *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Beograd: Narodna knjiga.
6. Müller, Klaus (2005), *Lexikon der Redensarten*. München: Bassermann.
7. Otašević, Đorđe (2012), *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
8. Petronijević, Božinka (2007), *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik*. Beograd: Jasen.
9. Redensarten-index, internet, dostupno na <https://www.redensarten-index.de/suche.php> (preuzeto 23. juna 2021).
10. Röhrich, Lutz (1973), *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Freiburg; Basel; Wien: Herder.
11. Röhrich, Lutz (2004), *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Bd. 3, Salamander-Zylinder. Freiburg: Herd.

References

1. Biedermann, Hans (2004), *Rečnik simbola*. Beograd: Plato.
2. Burger, Harald (2003), *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt.
3. Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain (2004), *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. Novi Sad: Stylos art: Kiša.

Kontrastivna i konceptualna analiza nemačkih i srpskih frazeologizama sa komponentom Tür/vrata

4. Duden (2011), *Deutsches Universalwörterbuch*. 7., überarbeitete und erweiterte Aufl. Bibliographisches Institut & F.A.Brockhaus Mannheim, Dudenverlag.
5. Grady, Joseph E. (2007), "Metaphor". In *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, edited by D. Geeraerts and H. Cuyckens, 188–213. New York: Oxford University Press.
6. Küpper, Heinz (2004), *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*. Directmedia Publishing GmbH. Digitale Bibliothek Band 36.
7. Lakoff, G., and Johnson, M. (1980), *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
8. Lakoff, George (1993), *The contemporary theory of metaphor*. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (pp. 202–251). Cambridge: Cambridge University Press.
9. Matica srpska (2011), *Rečnik srpskog jezika*. Izmenjeno izdanje. Novi Sad.
10. Milovanović, Krsto, Gavrić, Tomislav, Veličković, Mićo (1994), *Rečnik simbola*. Beograd: Narodno delo.
11. Mrazović, Pavica, Primorac, Ružica (1964–65), Pokušaj klasifikacije frazeoloških izraza nemačkog jezika, njihovi izvori i stilske funkcije. U: *Godišnjak Filozofskog fakulteta*. Sveska 8. Novi Sad: Filozofski fakultet. 283–303.
12. Mršević-Radović, Dragana (1987), *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
13. Stecker, Birgit Kuhl, Lena (1999), Die Tür als Zugang zu Advent und Weihnachten. U: *Loccumer Pelikan* 4/99. Religionspädagogisches Magazin für Schule und Gemeinde. 188–191.

Preuzeto: 21. 4. 2021.
Korekcije: 24. 6. 2021. / 5. 7. 2021.
Prihvaćeno: 26. 7. 2021.

Ana Z. Huber¹
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

IZVEŠTAVANJE O KORONAVIRUSU NA PRIMERU ŠPANSKIH MEDIJA *EL PAIS*, *LA VANGUARDIA* I *20 MINUTOS*²

Apstrakt: Tema ovog rada je medijsko izveštavanje o koronavirusu i prpratnim fenomenima globalne zdravstvene krize na primeru tri španska dnevna lista: El Pais, La Vanguardia i 20 minutos. Korpus tekstova čine novinski članci objavljeni tokom 2020. godine. Cilj ovog rada je da pokaže sličnosti i razlike u izveštavanju o koronavirusu na primeru tri veoma uticajna, ali ne jednako kredibilna španska medija. Izabrali smo četiri teksta iz svakog lista, jedan iz svake od četiri ključne faze epidemije. Prema našoj metodologiji, te faze su: izbijanje zaraze u Kini, pojava prve žrtve bolesti u Španiji, uvođenje vanrednog stanja i karantina i prvo ukidanje vanrednog stanja 21. juna 2020. godine. U radu ćemo analizirati još dvanaest tekstova koji se bave različitim aspektima života u doba korone: ljudskim pravima, javnim zdravljem, ekonomijom i poznatim ličnostima zaraženim koronavirusom. Kroz analizu tekstova obratićemo pažnju na elemente novinskog jezika, kao i na etiku novinarskog pristupa temi koronavirusa.

Ključne reči: *koronavirus, Španija, El Pais, La Vanguardia, 20 minutos, mediji, jezik.*

1. Uvod

Koronavirus je najčešće pominjan pojam u javnosti od kraja 2019. do sredine 2021. godine, što je potvrdila i organizacija *American Dialect Society* proglašivši pojam *covid* za reč 2020. godine (ADS, internet). Pandemija nepoznate bolesti

¹ anahuber9295@gmail.com

² Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog rada na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gde je autorka angažovana kao stipendistkinja Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

izazvala je veliku medijsku pažnju i postala dominantna tema u globalnom medijskom diskursu. I u ovom slučaju pokazalo se da su mediji jedni od glavnih aktera u kriznim situacijama jer su «la principal fuente de informaciones a la que recurre la ciudadanía»³ (Molina Manzano 2020: 7). *Nova normalnost* koju je virus doneo uticala je na mnoštvo promena u funkcionisanju sveta, koje mediji već godinu i po dana pomno prate. Pojava ovako dalekosežnih razmera zahteva analizu sa lingvističkog stanovišta,⁴ s obzirom na to da se o njoj svetska populacija informiše najviše putem medija.

Tema ovog rada je izveštavanje španskih štampanih medija, odnosno njihovih elektronskih verzija, o različitim fazama pandemije, kao i o propratnim fenomenima zdravstvene krize. Korpus tekstova na kom se zasniva ovaj rad čine novinski članci objavljeni na internet portalima španskih dnevnih listova *El Pais*, *La Vanguardia* i *20 minutos*, u periodu od 1. januara 2020. godine do 31. decembra 2020. godine. Za potrebe ovog rada pročitali smo ukupno oko 150 tekstova na temu koronavirusa iz sva tri lista i zaključili smo da je, na osnovu medijskog izveštavanja, moguće razlikovati četiri ključne faze toka epidemije: izbijanje zaraze u Kini, pojava prve žrtve bolesti u Španiji, uvođenje vanrednog stanja i karantina i prvo ukidanje vanrednog stanja i karantina 21. juna 2020. godine. Sve pročitane tekstove smo analizirali u kratkim crtama, a potom smo izabrali četiri teksta iz svakog lista, odnosno po jedan iz svake od četiri ključne faze toka epidemije, kako bismo ih komparativno analizirali. U radu ćemo predstaviti tekstove koji sadrže najviše indikativnih elemenata za lingvističku analizu, vodeći se kategorijama novinarskog stila koje je formulisao Aleks Grihelmo⁵ (Grijelmo 2014).

U radu ćemo analizirati i dvanaest tekstova (po četiri iz svakog lista) koji se bave različitim aspektima života u doba pandemije, za koje smo na osnovu šireg korpusa od oko 150 tekstova zaključili da su najzastupljeniji. Ti aspekti su: ljudska prava i slobode, javno zdravlje, ekonomske posledice pandemije i informacije o javnim ličnostima koje su obolele od koronavirusa. Za analizu izveštavanja o različitim fazama i aspektima pandemije koristićemo induktivnu, deduktivnu i komparativnu metodu.

³ „Glavni izvor informacija za kojim posežu građani”. Svi prevodi citata u radu su autorski.

⁴ U ovom radu nećemo analizirati vizuelne komponente tekstova (fotografije, infografike, video-zapise).

⁵ Grijelmo (2014) kao odlike dobrog novinarskog stila navodi jasnoću, logičan redosled iznošenja informacija, umereno izražavanje ličnog duha, odmeren vokabular, ritmičnost i zvučnost teksta, umeće sastavljanja upečatljivog početka i kraja teksta.

Ovom selekcijom pokušaćemo da pokrijemo politički, medicinski, pravni, medijski i životni aspekt pandemije, koji su označeni kao ključni (Ebart Medijski arhiv 2020: 6).

Ova tri medija odabrana su zbog jasne isprofilisanosti i međusobne raznolikosti. *El Pais* je renomirani madridski medij neutralnih ili umereno levih pozicija i najčitaniji španski list, ne računajući sportske novine *Marca* (Statista, internet). *La Vanguardia* su novine iz Barselone. Druge su po broju prodatih primeraka u Španiji, odmah iza *El Paisa* (Statista, internet). U istraživanju koje se bavi analizom naslovnih strana španskih dnevnih novina u vreme korone, *La Vanguardia* je ocenjena kao izrazito neutralan medij (Núñez Gómez et al. 2020: 49).

Prema kriterijumima koje navodi Borrat (2005: 5–6, internet), *El Pais* i *La Vanguardia* mogu se okarakterisati kao «periódicos de calidad»⁶. To su listovi čija se tematika bazira informisanju i iznošenju stavova. Pozivajući se na Džona Merila, Borrat (2005: 7, internet) navodi da se kvalitetna štampa odlikuje međunarodno relevantnim informacijama, ozbiljnošću i jasnim i oštrim vestima i komentarima. Uz to dodaje da se kvalitetna štampa bazira pre svega na kredibilitnosti, a potom na uticaju na javno mnjenje (Borrat 2005: 10) i kao primer takvog lista navodi upravo *El Pais*. Takođe, u istraživanju posvećenom iznošenju brojki u španskim novinama u doba korone, *El Pais* je kvalifikovan kao list koji je najsveobuhvatnije izveštavao o krizi (Córdoba-Cabús et al. 2020: 330–331).

20 minutos je list koji se besplatno deli širom Španije, namenjen je najširoj čitalačkoj publici i sklon je senzacionalističkom pristupu temama. Portal ovog lista pokazao se kao jedan od najproduktivnijih u doba pandemije, sa najbrže rastućim brojem objavljenih vesti na temu korone (Lázaro-Rodríguez, Herrera-Viedma 2020: 7).

Cilj ovog rada je da pokaže sličnosti i razlike u izveštavanju o koronavirusu na primeru tri različita i uticajna, ali ne jednako kredibilna španska medija.

Kriterijumi koji će se imati u vidu pri analizi članaka jesu objektivnost, informativnost i koherentnost, s jedne strane, i pristrasnost, senzacionalizam i neujednačenost, s druge strane. Posebno ćemo obratiti pažnju na elemente tačnosti i sveobuhvatnosti (Krejt 2010: 341–342).

Obratićemo pažnju na elemente novinskog jezika kao što su: evidencijalnost,⁷ spoj učenog, neutralnog i kolokvijalnog registra, eufemizmi i politička korektnost kao sredstva jezičke manipulacije, metaforične konstrukcije, red reči, neologizmi,

⁶ „Kvalitetna, renomirana štampa”.

⁷ Evidencijalnost se definiše kao skup lingvističkih jedinica koje se koriste za iskazivanje izvora određene informacije (Figueiras da Silva 2010: 32).

upotreba glagolskih oblika, kao i na grafostilističke odlike (Grijelmo 2014, Pejović 2007, Pejović 2012). Bavićemo se i etikom novinarskog pristupa temi koronavirusa (Dej 2008, Krejg 2010). Analiziraćemo naslove i njihovu relevantnost u odnosu na sam tekst. Naslove ćemo posmatrati u svetlu kriterijuma koje postavlja Molina Manzano (2020: 7, 23–24): da li su umirujući ili izazivaju paniku i da li su informativni ili interpretativni.

2. Analiza novinskih tekstova

Svi analizirani tekstovi lista *El Pais* potpisani su imenom i prezimenom, osim teksta koji se bavi poznatim ličnostima zaraženim koronom (El País 2020). U *La Vanguardiji* takođe samo jedan tekst nosi potpis redakcije (Redacción Barcelona La Vanguardia 2020). List *20 minutos*, u skladu sa politikom neprekidnog ažuriranja, mahom prenosi agencijske vesti (EFE 2020) ili tekstove potpisuje redakcijski (20 minutos¹, 20 minutos², 20 minutos³, 20 minutos EP), dok su samo tri teksta potpisali novinari.

2.1. Tekstovi kroz faze pandemije

Pojam *koronavirus* ušao je u masovnu upotrebu u medijima u drugoj polovini januara 2020. godine. Najzastupljeniji naziv za novu bolest na španskom je *coronavirus*, čest je i uskostručni termin *COVID-19*, dok se neki novinari radi poštovanja načela sinonimije opredeljuju za neprecizniji oblik *el virus*⁸. *El Pais* u tekstu sa početka širenja bolesti (Güell 2020) u naslovu nabraja nepoznanice u vezi sa poreklom, simptomima i smrtnošću od virusa («origen, síntomas, letalidad») i navodi tri tačke koje ukazuju na neizvesnost. Pojam smrtnosti daje senzacionalistički prizvuk naslovu, ali odgovara novonastaloj situaciji. Novinar se ograđuje od iznetih informacija bezličnom konstrukcijom «Lo que se sabe del nuevo virus»,⁹ čime čitaocima stavlja do znanja da je tema i dalje nepoznanica. Uvodna rečenica sadrži prenaplašenu i u datom trenutku neutemeljenu tvrdnju da je korona izazvala «una de las mayores crisis sanitarias de los últimos años»¹⁰. Ovakva hiperbola daje tekstu interpretativnu dimenziju i odiše dozom senzacionalizma. U nastavku slede uravnoteženija rečenica «Lo que sigue son las certezas e interrogantes abiertos

⁸ Ovo bi bio primer jezičkog uopštavanja, gde se leksema sa širokim spektrom značenja uobličava u kontekstu (Pejović 2012: 225).

⁹ „Ono što se zna o novom virusu”.

¹⁰ „Jednu od najvećih zdravstvenih kriza poslednjih godina”.

sobre el episodio»,¹¹ kao i odmerena izjava da upale pluća mogu biti potencijalno smrtonosne («potencialmente¹² mortales»). Retorska pitanja se koriste kao podnaslovi koji fragmentiraju tekst, što je čest postupak i u drugim medijima¹³ (npr. Triana 2020).

La Vanguardia (Triana 2020) bira naslov u formi pitanja («¿Qué se sabe del nuevo coronavirus de China?»),¹⁴ apostrofirajući nedostatak informacija o virusu kako pitanjem, tako i pridevom „nov”. *20 minutos* u ovoj fazi prenosi nepotpisan tekst agencije EFE (2020) sa neutralnim naslovom, koji sadrži samo aktuelne brojke («Ya van 132 muertos y casi 6.000 casos confirmados por coronavirus en China»)¹⁵. Podnaslov zvuči nepouzdan uz konstataciju «Un experto chino augura que el punto máximo de contagios llegará en una semana»,¹⁶ ne precizirajući koji je stručnjak u pitanju i koristeći glagol *augurar* („proricati, predviđati”), koji ne uliva poverenje. U svim tekstovima na portalu *20 minutos* boldirane su ključne brojke, reči i rečenice. Ovakva praksa može biti olakšica za čitaoce koji žele da za nekoliko sekundi saznaju suštinu vesti. Međutim, ovako formatiran tekst može zavarati čitaoca i usmeriti mu pažnju na nešto što nije dovoljno relevantno, već predstavlja interes medija. Takva praksa tipična je za medije sklone tabloidnom izveštavanju. List *La Vanguardia*, na primer, boldira samo antrfilee, u kojima se nalaze izdvojene ključne informacije iz teksta.

Još jedna naznaka senzacionalizma jeste preterana upotreba zareza, na koju Grijelmo (2014) skreće pažnju. U istom tekstu lista *20 minutos* svaki podnaslov dobija pompezan prizvuk zahvaljujući zarecima: «Tibet, sin contagios», «El pico máximo, en 10 días»¹⁷. Isti je slučaj u tekstu *20 minutos*2 (2020), gde se javlja podnaslov «La primera victoria, frenar la curva»¹⁸. Ovakvi zarezi rečenicu čine eliptičnom, ali i prenaplašenom. Slične pojave nismo zapazili u drugim listovima.

Pojava prve žrtve koronavirusa donela je ujednačene, odmerene i informativne naslove u španskim medijima: «Valencia confirma la muerte de un hombre con

¹¹ „Čekaju nas izvesnosti i otvorene neizvesnosti u vezi sa ovom pojavom”.

¹² Svako podvlačenje u radu je autorsko.

¹³ Čestu upotrebu pitanja Grijelmo (2014) smatra stilski lošim postupkom.

¹⁴ „Šta se zna o novom koronavirusu iz Kine?”

¹⁵ „Već je 132 umrlih i 6.000 potvrđenih slučajeva koronavirusa u Kini”.

¹⁶ „Jedan kineski stručnjak predviđa da ćemo do vrhunca broja zaraženih doći za nedelju dana”.

¹⁷ „Tibet, bez zaraženih”; „Vrhunac, za 10 dana”.

¹⁸ „Prva pobeda, zaustaviti krivulju”.

coronavirus»¹⁹ (Zafra, Linde 2020); «Un hombre en València,²⁰ primer fallecido por coronavirus en España»²¹ (Redacción Barcelona La Vanguardia 2020); «Valencia confirma el primer muerto con coronavirus en España: un hombre de 69 años que falleció el 13 de febrero»²² (Alcutén 2020). *20 minutos* u dugačkom naslovu naglašava da je oboleli preminuo nekoliko nedelja pre nego što je vest zvanično saopštena. *El Pais*, na primer, u uvodnoj rečenici navodi da su vlasti informaciju kasno iznele u javnost (Zafra, Linde 2020), ali to čini bez širenja panike. Isto čini i *La Vanguardia* (Redacción Barcelona La Vanguardia 2020), naglasivši u podnaslovu da su vesti potvrđene posle drugog kruga analiza.

Sastavni deo novinskih tekstova čine autentična svedočenja ljudi pogođenih nekim događajem (Grijelmo 2014). Takav postupak, uz poštovanje načela privatnosti, prisutan je u tekstu *El Paisa* (Zafra, Linde 2020):

Entre los contagiados hay también un trabajador de EL PAÍS, según ha anunciado la dirección del periódico. Se trata de un periodista de la redacción de Madrid que estuvo recientemente en Milán (Italia) y que trabaja en el área de revistas. El diario está en contacto permanente con las autoridades sanitarias y ha tomado ya las medidas recomendadas en el protocolo de actuación. La actividad en la redacción de EL PAÍS sigue con normalidad²³.

Ovaj tekst poslužio je redakciji kao prilika za promociju, gde ona navodi sebe kao primer pravilnog postupanja u uslovima pandemije.

Proglašenje vanrednog stanja u martu 2020. godine propraćeno je naslovima: «Sánchez decreta el estado de alarma durante 15 días» (Cué 2020); «El Gobierno toma el control de todo el país y apela a la unidad de acción» (Juliana 2020); «Sánchez detalla las restricciones de estado de alarma: “Las medidas son drásticas y tienen consecuencias”»²⁴ (20 minutos2 2020). *El Pais* i *20 minutos* u prvi plan stavljaju premijera Sančeza, dok *La Vanguardia* bira bezličniju reč „vlada” i ističe

¹⁹ „Valensija potvrdila smrt jednog muškarca od korone”.

²⁰ Interesantno je da se samo u katalonskom listu *La Vanguardia* javlja originalni oblik naziva ovog grada sa grafijom *é*.

²¹ „Čovek iz Valensije prvi preminuli od korone u Španiji”.

²² „Valensija potvrdila prvu smrt od korone u Španiji: čovek star 69 godina umro 13. februara”.

²³ „Među zaraženima je i jedan zaposleni u *El Paisu*, kako je objavila uprava lista. Radi se o novinaru madridske redakcije, koji je nedavno bio u Milanu (Italija) i koji radi u oblasti časopisa. List je u stalnom kontaktu sa zdravstvenim vlastima i već je preduzeo predložene mere protokola o postupanju. Aktivnosti redakcije *El Pais* odvijaju se uobičajeno.”

²⁴ „Sančez proglasio vanredno stanje u trajanju od 15 dana”; „Vlada preuzima kontrolu nad zemljom i apeluje na jedinstvo”; „Sančez detaljno o merama vanrednog stanja: Mere su drastične i biće posledica”.

potrebu za jedinstvom. Naslov u *20 minutos* je senzacionalistički i podiže paniku jer ističe pompezne reči *drásticas* i *consecuencias*.

Početak teksta Cué (2020) izrazito je narativno-interpretativan, uz upotrebu anafore: «Nada resiste al coronavirus. Ni la salud ni la economía ni la política»²⁵. Prisutne su fatalističke konstatacije o paralizanju evropske ekonomije poput «La pandemia está paralizando la economía europea», koja čitaoca upotrebom konstrukcije *estar* + *gerundio* smešta u središte apokaliptičnih zbivanja. Ideološka obojenost teksta vidi se na primeru potenciranja teme odlaganja lokalnih izbora u Galisiji i Baskiji. Naime, autor teksta smatra da je pandemija poslužila Vladi kao savršen izgovor za privremeno otkazivanje izbora. Stoga je i završna rečenica izrazito pesimistična: «Ahora viene lo más duro»²⁶. Tema izbora prisutna je i u tekstu *20 minutos*2 (2020).

Tekst autora Juliana (2020) počinje rečenicom pod navodnicima, što Grijelmo (2014) ne preporučuje. Uvodna rečenica „Todo el poder para el ministro de Sanidad”²⁷ predstavlja pseudocitat jer su u pitanju reči samog autora. Za razliku od druga dva lista, samo se ovde posebno ističe da su katalonska i baskijska autonomna policija stavljene pod nadležnost Ministarstva unutrašnjih poslova Španije, što se može protumačiti kao ideološki motivisan postupak ili stav da bi Katalonce to trebalo naročito da zanima. Rečenice su duge i sadrže umetnute delove (*incisos*):²⁸ «El Consejo de Ministros se prolongó durante más de siete horas – en ningún lugar estaba escrito que iba a ser una reunión corta – como consecuencia de la complejidad del decreto del estado de alarma...»²⁹. Tekst odiše napetošću i čini se da autor teži da dočara atmosferu sa sastanka. Sličan postupak zapažamo i u tekstu Linde (2020): «Los expertos consultados ven con buenos ojos que las medidas ya no estén al albur de los tribunales de justicia —que en alguna ocasión las han tumbado— y que se puedan tomar de manera ágil...»³⁰.

U maju 2020. godine javili su se nagoveštaji o ukidanju vanrednog stanja. Naslovi iz ovog perioda su umereni i optimistični, mada ima i onih koji sabiraju štetu od korone: «Fin del estado de alarma más de 9.000 detenidos y 1,2 millones

²⁵ „Ništa ne odoleva koroni. Ni zdravlje ni ekonomija ni politika”.

²⁶ „Sada dolazi ono najteže”.

²⁷ „Sva moć ministru zdravlja”.

²⁸ Grijelmo (2014) umetnute rečenice smatra odlikom lošeg stila.

²⁹ „Savet ministara trajao je duže od sedam sati – nigde nije ni pisalo da će sastanak biti kratak – kao posledica složenosti dekreta o vanrednom stanju...”

³⁰ „Konsultovani stručnjaci gledaju sa odobravanjem to što mere više ne zavise od sudova – koji su ih u nekim slučajevima oborili – i što se mogu sprovesti brzo...”

de sanciones»³¹ (20 minutos 1 2020). Koriste se hiperbolični izrazi poput „ogromna cifra” («una abultada cifra») i „zatrpana administracija” («una administración sobrepasada»).

U tekstu Cué i García de Blas (2020) istaknutije je pitanje političkih previranja unutar Vlade, izazvanih neslaganjem oko sprovođenja restriktivnih mera. Vidljiv je ironičan stav autora prema opisanoj situaciji: «No es nada habitual que el Consejo de Ministros apruebe una cosa y en la rueda de prensa se presente otra muy diferente, en este caso con fechas concretas, por lo que algunos ministros se quedaron sorprendidos»³². Na portalu *La Vanguardia* tekst je napisan po principu „iz minuta u minut” (Farrés 2020). Takav pristup dopušta veću dozu interaktivnosti i sadrži formulacije bliske televizijskom jeziku: «¡Hasta aquí el directo», «Mañana seguiremos con toda la información»³³. Boldirane su ključne reči u tekstu, a to su uvek i pojmovi *coronavirus* i *Covid-19*, što doprinosi utisku širenja panike, i pored ohrabrujućih vesti. Tekst obiluje izjavama zvaničnika o ukidanju vanrednog stanja, kao i objavama sa Tvitera.

2.2. Aspekti života u svetlu korona krize

Jedna od glavnih tema u španskim medijima nakon uvođenja vanrednog stanja bio je policijski čas. Zabrana kretanja posmatrana je i analizirana sa sociološkog, psihološkog, ekonomskog i pravnog aspekta i pokrenula je brojne kontroverze.

U tekstu Linde (2020), konsultovani epidemiolog Havijer del Agila koristi drugo lice jednine u navođenju primera kako bi se približio čitaocima: «Si impones el toque de queda a partir de medianoche, estás limitando una actividad muy concreta...»³⁴. S obzirom na zatvorenost kao dominantno fizičko i mentalno stanje tog doba, javljaju se brojni sinonimi za kuću u svim tekstovima: *casa*, *hogar*, *domicilio*, *albergue*.

La Vanguardia objavljuje tekst (Marchena 2020) sa polemičkim naslovom «Las dudas del toque de queda»,³⁵ koji dopunjuje nadnaslov u kom se pokreće pitanje ograničavanja ljudskih sloboda i pravnog osnova za proglašenje policijskog časa. Prva rečenica predstavlja referencu na početak *Manifesta Komunističke partije*

³¹ „Na kraju vanrednog stanja više od 9.000 privedenih i 1,2 miliona kazni”.

³² „Nije baš uobičajeno da Savet ministara odobri jedno, a na konferenciji za štampu iznese nešto drugo, u ovom slučaju konkretne datume, zbog čega su neki ministri ostali zatečeni.”

³³ „Uživo dovde”; „Sutra nastavljam sa svim informacijama”.

³⁴ „Ako uvedeš policijski čas od ponoći, ograničavaš vrlo konkretne aktivnosti...”

³⁵ „Nedoumice o policijskom času”.

Karla Marksa i Fridriha Engelsa (1848): «Un fantasma recorre Europa: el toque de queda»³⁶. Od čitalaca se zahteva nivo znanja kojim će prepoznati intertekstualnost. Neki delovi teksta sadrže klišetizirane fraze (*la pregunta de millón de dólares – pitanje od milion dolara*, latinsku okamenjenu frazu *sui generis*). Marchena (2020) piše u prvom licu množine, što je prema Grihelmu (Grijelmo 2014) odlika lošeg stila.

20 minutos se ovom temom bavi kroz servisne informacije (20 minutos³ 2020). Svaki podnaslov predstavlja novi segment teksta u kom se govori o određenoj španskoj pokrajini i pravilima koja važe na njenoj teritoriji. Dominantno je leksičko polje vremena sa brojnim kolokacijama: *franja horaria, adoptar el horario, aplicar horario, modificar las horas, dar comienzo, finalizarlo* (*vremenski period, usvojiti satnicu, primeniti satnicu, izmeniti satnicu, početi, završiti*). Prisutna je i metaforično-metonijska konstrukcija u vezi sa satima: «Cataluña es la una de las más madrugadoras»³⁷.

U tekstu Sevillano i Pérez (2020) u naslovu se nalazi pompezna reč: «La saturación de la sanidad pública impulsa el seguro privado de salud»³⁸. Pompezne reči prisutne su i u nastavku (*colapso, desbordado – kolaps, razvaljen*). Česta je upotreba futura zbog opisa predviđanja. Značajan segment ovog članka čini ljudska priča, odnosno *declaración de testigo* ili *arranque humano* (Grijelmo 2014), primer situacija kroz koje su građani Španije prošli za vreme korona krize. Jedno svedočenje je potpisano, a jedno anonimno. Priče su date u istorijskom prezentu, što navodi čitaoce da se lakše povežu sa temom teksta. U članak su uključene i izjave predstavnika osiguravajućih kuća, čime su zastupljene sve relevantne strane za ovu temu.

Tekst Ricart (2020) ima upozoravajući naslov: «La Covid-19 monopoliza la sanidad privada en las áreas donde afecta más»³⁹. Prva rečanica sadrži elemente hiperbole: «La Covid-19 ha cambiado el panorama sanitario de manera impensable desde que el Gobierno “nacionalizara” la sanidad privada»⁴⁰. Glagol pod navodnicima signalizara da nacionalizacija nije stvarna, ali da objedinjeni rad liči na nacionalizaciju, što takođe predstavlja primer evidencijalnosti.

³⁶ «Un fantasma recorre Europa: el fantasma del comunismo» (Marx, Engels, internet), odnosno „Bauk kruži Evropom – bauk komunizma” (Marks, Engels 2008: 565).

³⁷ „Katalonija je jedan od najvećih ranoranilaca”.

³⁸ „Slom javnog zdravstva podstiče privatno zdravstveno osiguranje”.

³⁹ „Kovid-19 prisvojio privatno zdravstvo u najpogođenijim zonama”.

⁴⁰ „Kovid-19 promenio sistem zdravstva na nezamisliv način otkad je Vlada ‘nacionalizovala’ privatno zdravstvo”.

Članak *Tragacete* (2020) sadrži naslov u kom se složenim perfektom (*pretérito perfecto*) sugerije da je uticaj prošlih događaja na sadašnjost vidljiv: «Las residencias de mayores de Madrid han registrado 6.056 fallecidos desde que comenzó la pandemia de Covid-19»⁴¹. Uvodna rečenica puna je pompeznih reči (*magnitud, abrumadora – ogromna veličina, mučna*). Tekst obiluje dramatičnim leksemama (*víctimas, datos dramáticos, no tiene cura, hace verdaderos estragos – žrtve, dramatični podaci, nema leka, pravi pokolj / uništava sve pred sobom*). Ukazivanje na moguću manipulaciju brojkama primer je kvalitetnog istraživačkog novinarstva. Sva tri teksta u vezi sa aspektom javnog zdravlja obiluju medicinskom terminologijom.

Ekonomске posledice pandemije zauzele su veliki deo medijskog prostora u Španiji. Članak *El Paisa* (Zafra et al. 2020) donosi uznemirujući, ali realan naslov: «La debacle económica del coronavirus en gráficos»⁴². Adekvatnost naslova opravdava podnaslov u kome su nabrojani faktori koji su doveli do pomenutog debakla. Tekst obiluje leksemama koje se odnose na prognoze: *previsiones, incertidumbre extrema, vaticinar (predviđanja, ekstremna neizvesnost, prognozirati)*, stoga je futur dominantno glagolsko vreme. Javljuju se pompezne reči poput *efecto demoleedor, desplome, apocalíptico* i *mazazo (razoran efekat, urušavanje, apokaliptično, pokolj)*, kao i iskaz o najvećem padu BDP-a u bližoj istoriji: «una caída del PIB en España del 8%, la peor de su historia reciente». Česta je upotreba glagola *realizar*, takozvane poštapalice (*verbo muletilla*).

20 minutos (20 minutos EP 2020) eksplicitno ukazuje na pad BDP-a u tekstu pod naslovom «Ceprede prevé una caída del PIB asturiano del 5,5% este año»⁴³. Iz naslova punog ekonomskih termina saznaje se izvor informacije (Centro de Predicción Económica), dok je u podnaslovu objašnjena i sama skraćunica,⁴⁴ kao i termin PIB (Producto Interior Bruto – BDP). I ovde je prisutan glagol *augurar*. Tekst je dalje složen i neprohodan jer vrvi od podataka i brojki bez dodatnih objašnjenja i procena stručnjaka.

Članak na ekonomske teme iz *La Vanguardije* (Zorrilla 2020) predstavlja poluprikrivenu propagandu. Naime, njegov cilj je afirmacija rada ustanove CECA (Confederación Española de Cajas de Ahorros), pod čijim okriljem posluje većina španskih banki, čiji se logoi vide u dnu stranice. Kontrastiraju se teška opšta situacija, opisana pojmovima kao što su *emergencia sanitaria, confusión* ili *incertidumbre*

⁴¹ „Madridski domovi za stare zabeležili su 6.056 smrtnih slučajeva od početka pandemije Kovid-19”.

⁴² „Ekonomski debakl usled koronavirusa kroz grafike”.

⁴³ „CEP predviđa pad asturijskog BDP-a za 5% ove godine”.

⁴⁴ Grijelmo (2014) preteranu upotrebu skraćunica smatra stilski neprihvatljivom i insistira na njihovom objašnjenju ukoliko nisu opštepoznate.

(*urgentna zdravstvena situacija, konfuzija, neizvesnost*), i posvećenost CECA-e, opisana sintagmama i leksemama «compromiso con la sociedad», *responsable, sostenible* (*društvena odgovornost, odgovoran, održiv*). Podnaslovi su predviđeni da afektivno deluju na čitaoce («compromiso y profesionalización», «oxígeno al tejido industrial», «impacto en la calidad de vida de los más vulnerables»⁴⁵), naročito drugi, metaforični iskaz, i treći, koji se koristi politički korektnim afektivnim jezikom. Niz sinonimnih iskaza ukazuje na dinamičan rad ove ustanove i njenu temeljnu ulogu u društvu: «el faro que ha guiado», «estaban siendo el vehículo», «motor del crecimiento», «elemento fundamental para vertebrar la sociedad» (*svetionik koji je navodio, bili su pokretač, motor rasta, ključan element za podršku društvu*). Tekst obiluje bankarsko-ekonomskom leksikom: *transferencia, reembolso, asesoramiento, pymes*,⁴⁶ *moratorios* (*transakcija, isplata, finansijsko savetovanje, moratorijum*). Ovaj članak je primer ispraznog propagandnog jezika, kojim se suštinski ne kaže ništa, a može da se proširuje unedogled.

U doba pandemije javnost je bila zainteresovana za zdravstveno stanje poznatih ličnosti koje su obolele od korone. Kako navodi Dej (2008: 167), javne ličnosti imaju pravo na privatnost i novinarskom izveštavanju o njihovoj bolesti treba pristupiti oprezno. Međutim, u eri društvenih mreža granice privatnosti drastično su pomerene, te javne ličnosti samoinicijativno obaveštavaju pratioce o toku bolesti, uključujući i intimne detalje poput fotografija i video-snimaka iz bolnice (Corzo Suárez 2020; El País 2020). Te sadržaje kasnije preuzimaju internet portali i inkorporiraju ih u svoje tekstove, prenoseći sve kolokvijalne i vulgarne izraze. Pristup ovom aspektu identičan je u sva tri medija i zasniva se na principu „I bogati plaću”. Novinari žele da prikažu da i slavne ličnosti nisu pošteđene tokom pandemije: «y es que ni la fama ni el dinero inmunizan contra pandemia», Flavio Brijatore je «millionario contagiado», a metaforičnim iskazom «el virus no distingue entre la sangre azul ni la común»⁴⁷ potcrtava se da su svi ugroženi (Corzo Suárez 2020). Ističe se kako su poznati prevazišli ili pobedili koronu: «Estos son los famosos que han superado el coronavirus» (Cobos y González 2020), «Famosos que vencieron al coronavirus» (Corzo Suárez 2020). U upotrebi su prosti perfekat (*pretérito indefinido*) i složeni perfekat, u zavisnosti od stepena povezanosti sa sadašnjošću koju autori žele da postignu. Koristi se sintagma *rostros conocidos* (*poznata*

⁴⁵ „Odgovornost i profesionalnost”; „kiseonik za industrijsko tkivo”; „uticaj na kvalitet života najranjivijih”.

⁴⁶ Pequeñas y medianas empresas – mala i srednja preduzeća.

⁴⁷ „Ni slava ni novac ne štite od pandemije”; „zaraženi milioner”; „virus ne razlikuje plavu i običnu krv”.

lica). Vesti o smrtnim slučajevima date su u prostom perfektu, a prisutni su i gerundi i frazeologizmi (*debatiéndose entre la vida y la muerte – boreći se između života i smrti*). Ima i primera humora povezanog sa ratničkom leksikom (*vencer al bicho – pobediti životinjicu/biće*). U tekstu u listu *La Vanguardia* (Corzo Suárez 2020) zaseban boks posvećen je Novaku Đokoviću i nepoštovanju mera tokom organizacije revijalnog turnira u Beogradu u junu 2020. godine i vrlo je kritički intoniran.

2.3. Zajedničke jezičke odlike tekstova

Brojni su primeri evidencijalnosti u analiziranim tekstovima: «Aún no se conoce con exactitud»; «Por ahora, ésta es la información disponible», «se ha encontrado una cierta vinculación» (Triana 2020), «según ha podido saber *La Vanguardia*» (Juliana 2020), «según los datos recopilados» (Zafra et al. 2020); posebnu grupu čine ograde koje navode tačan izvor i one predstavljaju primer dobre novinarske prakse: «según CGTN» (EFE 2020); «según fuentes del Ejecutivo» (Cué 2020); «según portavoz María Jesús Montero» (Cué, García de Blas 2020); «En opinión del catedrático de Derecho Administrativo de la Universidad de Valencia Gabriel Doménech»⁴⁸ (20 minutos1 2020).

U situacijama poput korona krize opasno je i neodgovorno davati neprecizne podatke o izvorima informacija. *El Pais* pravi takve propuste, pa navodi da «Las investigaciones realizadas hasta el momento apuntan que...» i «Los expertos apuntan que...» (Güell 2020), ne naglašavajući o kojim je istraživanjima i stručnjacima reč; koriste i konstrukciju «informan fuentes sanitarias cercanas al caso»⁴⁹ (Zafra, Linde 2020). Svi mediji se pozivaju na opšte izvore poput Svetske zdravstvene organizacije, ministarstava, sekretarijata. Navođenje brojeva bez jasno naznačenog izvora može se podvesti pod širenje panike. Dobar primer navođenja relevantnog izvora bio bi: «El reputado neumólogo chino Zhong Nanshan cree que el pico de contagios se alcanzará en diez días»⁵⁰ (EFE 2020). Na internet portalima izjave zvaničnika i institucija često su potkrepljene i linkovanim objavama sa zvaničnih Tviter naloga.

⁴⁸ „Iako se ne zna tačno”; „za sada su to dostupne informacije”; „uočena je izvesna veza”; „koliko je uspela da sazna *La Vanguardia*”; „prema prikupljenim podacima”; „kako prenosi CGTN”; „prema izvorima iz Vlade”; „kako kaže portparolka Marija Hesus Montero”; „po mišljenju profesora upravnog prava sa Univerziteta u Valensiji Gabrijela Domeneka”.

⁴⁹ Konstrukcije poput „izvori blisku slučaju” ostavljaju utisak nepotrebne tajanstvenosti svojstvene žutoj štampi.

⁵⁰ „Ugledni kineski pulmolog Čong Nanshan veruje da će se vrhunac broja zaraženih dostići za deset dana.”

Svi tekstovi sadrže mnoštvo leksema iz medicinskog žargona (*epidemia, pandemia, paciente, neumonía, estado grave o leve, necropsia, comorbilidad, prueba – epidemija, pandemija, pacijent, pneumonija, teško ili lakše stanje, obdukcija, komorbiditet, test*), kao i različite sinonime i leksička polja u vezi sa smrću (*muerte, mortal, letal, muerto, fallecido – smrt, smrtan, smrtonosan, umrli, preminuli*). Prisutan je i pravni i ekonomski žargon, pre svega u tekstovima koji se bave posledicama korone (20 minutos1 2020; 20 minutos EP 2020; Cué, García de Blas 2020; Marchena 2020; Sevillano, Pérez 2020; Zorilla 2020): *herramienta constitucional, reincidencia, jurisprudencia, cobertura legal, aprobar la ley, decretar un estado de alarma, dar potestad, ingresar impuestos, agilización de pago, infrafinanciación (ustavni instrument, povratnički prestup, pravna nauka, zakonski okvir, usvojiti zakon, proglasiti vanredno stanje, dati nadležnost, naplatiti porez, olakšice u plaćanju, umanjeno finansiranje)*. Zabaleta García (2020: 26) navodi da je pandemija donela mnoštvo neologizama i novih jezičkih upotreba u španski jezik. Nisu u pitanju reči čiji oblici nisu ranije postojali, već pojmovi koji su se iznenada našli u frekventnoj upotrebi u javnom i interpersonalnom diskursu.

Izrazita je sinonimija u okviru leksičkih polja u vezi sa virusom (*afectados/ infectados/ contagiados – zaraženi, velocidad/expansión/propagación del virus – širenje virusa, brote/escalada – izbijanje, cuarentena/confinamiento/aislamiento – karantin, caída/desescalada/rebote – pad*). Brojne su kolokacije sa medicinskom konotacijom, od kojih su neke postale klišeji: *manifestar síntomas, contraer el coronavirus, dar positivo/negativo, ingresar en el hospital, dar de alta/baja, zonas de riesgo, agujero negro, epicentro de la pandemia*; česte su i kolokacije *gestión de la crisis, protección de la salud pública, combate sanitario, amortiguar los efectos, tomar/cumplir medidas, saltarse el confinamiento, frenar la pandemia, hacer frente a la crisis*⁵¹. Tu su i nezaobilazne kolokacije *estado de alarma, toque de queda, distancia social i nueva normalidad – vanredno stanje, policijski čas, fizička (socijalna) distanca i nova normalnost*.

Javljuju se tipične metaforične konstrukcije: *dar sus frutos, la pelota está en su tejado (dati plodove, još je nerešeno)*. Prisutni su opšti eufemizmi (*un debate enriquecedor – plodna rasprava*), kao i oni bazirani na političkoj korektnosti: *desfavorecidos, más vulnerables, más necesitados, discapacitados (ugroženi, najranjiviji, najpogođeniji, ometeni)*. Najviše je ovakvih primera u tekstu sa PR prizvukom lista *La Vanguardia* (Zorilla 2020).

⁵¹ Ispoljavati simptome, zaraziti se koronom, biti pozitivan/negativan, primiti u bolnicu, biti na bolovanju / vratiti se sa bolovanja, zone rizika, crna rupa, epicentar pandemije; upravljanje krizom, očuvanje javnog zdravlja, zdravstvena bitka, ublažiti posledice, preduzeti mere / pridržavati se mera, prekršiti izolaciju, zaustaviti pandemiju, suočiti se sa krizom.

Dominantno glagolsko vreme je složeni perfekat, kojim se naglašava bliskost prošlih događaja i njihov uticaj na sadašnjost. Prosti perfekat koristi se pri nabranjanju pojediničanih radnji koje nemaju uticaja na sadašnji trenutak. Većina tekstova napisana je u narativnom prezentu. Povremeno se javljaju futur i pluskvamperfekat. Pasivne konstrukcije javljaju se samo na mestima gde su neophodne, radi naglašavanja ili usled odsustva subjekta.

Sa stanovišta grafostilistike, dominantne grafostileme čine boldirani pojmovi. Razlike u fonu vidljive su između naslova i tela teksta, dok su nadnaslovi i podnaslovi kurzivni ili nemarkirani i slične veličine slova kao u samom tekstu. Grafostileme manje su izražene u onlajn izdanjima nego u štampanim novinama. Grafički i vizuelno izdvojeni su antrfilei i boksovi zbog značaja ili specifičnosti pod teme kojom se bave.

Čolović (2020: 115) zapaža da se u srpskoj štampi „koronavirus najčešće pojavljuje u narativnim tekstovima, otelovljen kao neki imaginarni, literarni ili mitski lik”. Na osnovu analize španskih novinskih tekstova, zaključujemo da se u tekstovima informativnog karaktera ovakvi opisi ne javljaju. Međutim, u političkoj retorici na temu pandemije kombinacija patetike i pretnje i te kako je zastupljena. Ono što je u srpskoj javnosti „nevidljivi neprijatelj” (Čolović 2020: 115), u izjavama premijera Pedra Sančeza je «combate contra el virus» („bitka sa virusom”) ili «la victoria total» („potpuna pobeda”) (20 minutos 2020; Cué 2020). Štrkalj Despot (2020: 4–5) primećuje ekspanziju upotrebe ratne terminologije kada se govori o koronavirusu. Isto zapaža i Zabaleta García (2020: 32) na španskim primerima punim ratničkih metafora. Pozivanje na jedinstvo vrlo je učestalo u političkom i javnom diskursu usmerenom na koronu.

Optimalan red reči *subjekat + predikat + dopune* (Grijelmo 2014) dosledno se poštuje, osim u slučajevima posebnog naglašavanja. Primer stilski opravdane inverzije nalazimo u tekstu Alcutén (2020): «Evitar que la epidemia de coronavirus se extienda entre el personal sanitario, especialmente entre médicos y enfermeros, es ahora una prioridad para el Gobierno»,⁵² gde se suština iskaza nalazi na početku rečenice.

Usled ozbiljnosti situacije, stil je dominantno neutralan, uz primese kolokvijalnog, kako bi bio bliži prosečnom čitaocu. Pozitivna pojava jeste minimalna upotreba stranih reči i izraza, i to mahom samo latinskih i starogrčkih internacionalizama u vezi sa medicinom.

⁵² „Izbeći da se koronavirus proširi među medicinskim osobljem, naročito među lekarima i bolničarima, sada je prioritet Vlade.”

3. Zaključak

Novinari pribegavaju raznovrsnim jezičkim manipulacijama kako bi postigli efekat ubedljivosti (Pejović 2007: 157). U doba pandemije, težnja da se bude prvi u saznanjima postala je još izraženija zbog čestih promena krizne situacije. Kako navodi Grijelmo (2014), novinski tekstovi trebalo bi da iznose informacije koje su nove i sveže. Međutim, u vreme korone čini se da se svake sekunde dešava nešto novo, a sve liči na *perpetuum mobile*.

Kroz analizu tekstova iz španskih dnevnih listova *El Pais*, *La Vanguardia* i *20 minutos* možemo zaključiti da nijedan od ovih medija nije napravio drastična ogrešenja o dobru novinarsku praksu, ni u lingvističkom ni u etičkom smislu. Tekstovi u *El Paisu* su ozbiljni, informativni i sadrže malobrojne senzacionalističke elemente. Ti elementi su dobro izbalansirani, sa odmerenim izjavama, i mogu se smatrati opravdanim u svrhu privlačenja pažnje čitalaca. Izvori su u načelu jasno naznačeni, uz pojedine propuste. Članci *La Vanguardije* odlikuju se većom dozom senzacionalizma, ali u granicama umerenog. Najočitiiji su primeri isticanja senzacionalističkih reči u prvi plan, mada nema mnogo takvih slučajeva. List *20 minutos*, kome se inače pripisuje tabloidni pristup, pokazao se tokom izveštavanja o pandemiji kao prihvatljiv izvor informacija za čitaoce kojima je dinamičnost najvažnija. Međutim, ove novine najviše odišu senzacionalizmom u grafostilističkom smislu, zbog brojnih boldiranih odeljaka i napadnih fontova, kojima utiču na usmeravanje čitaočeve pažnje, kao i zbog hiperbola u naslovima i telu teksta.

Sva tri lista su jezički ujednačena i koherentna, njihovi novinari izveštavaju objektivno uz povremene lične i ironične opaske koje bitno ne narušavaju kvalitet teksta. *El Pais* uliva najviše poverenja ako se uzme u obzir da je sedam od osam analiziranih tekstova potpisano imenom novinara.

Naslovi svih tekstova mahom su informativni, uz pojedine reči sa senzacionalističkim prizvukom. Tekstovi su usklađeni sa dobrim novinarskim stilom, jasni su, logičnog redosleda izlaganja informacija, leksički su bogati i imaju upečatljiv početak. Uvodne rečenice adekvatno su odgovarale na novinarska pitanja Ko?, Šta?, Gde?, Kada?, Kako? i Zašto?. Većina tekstova jasno je i dosledno navodila izvore i u velikoj meri se koriste jezičke ograde.

Najveća novina u medijskom jeziku nakon izbijanja pandemije jeste dominacija medicinske, ali i ekonomske i pravne terminologije, kao i zastupljenost evidencijalnosti kako bi se očuvao kredibilitet. Kao i u drugim kriznim situacijama, vidna je upotreba ratnih metafora. Umesto eufemizama za smrt i bolest, češće se koriste sinonimi kako bi tekstovi bili stilski bogatiji.

Na osnovu analize korpusa, možemo zaključiti da je koronavirus u Španiji adekvatno medijski praćen i nije zloupotrebljen u senzacionalističke svrhe. Kriza ovakvih razmera pokazala je da senzacionalizam treba da ostane rezervisan za neke druge, banalnije teme, ali ne i za borbu za opšte zdravlje.

Izvori

1. 20 minutos1 (20. 6. 2020), «Fin del estado de alarma más de 9.000 detenidos y 1,2 millones de sanciones», *20 minutos*, <https://www.20minutos.es/noticia/4298765/0/fin-estado-alarma-9000-detenidos-12-millones-sanciones/>. Web. 31. 5. 2021.
2. 20 minutos2 (14. 3. 2020), «Sánchez detalla las restricciones de estado de alarma: “Las medidas son drásticas y tienen consecuencias”», *20 minutos*, <https://www.20minutos.es/noticia/4188032/0/pedro-sanchez-detalla-restricciones-estado-alarma-medidas-drasticas-consecuencias/>. Web. 28. 5. 2021.
3. 20 minutos3 (25. 10. 2020), «Toque de queda nocturno en toda España: con qué horario está en cada comunidad», *20 minutos*, <https://www.20minutos.es/noticia/4430662/0/toque-queda-nocturno-espana-horario-entra-vigor-cada-comunidad-autonoma/>. Web. 28. 5. 2021.
4. 20 minutos EP (11. 5. 2020), «Ceprede prevé una caída del PIB asturiano del 5,5% este año», *20 minutos*, <https://www.20minutos.es/noticia/4254485/0/ceprede-preve-una-caida-del-pib-asturiano-del-5-5-este-ano/>. Web. 28. 5. 2021.
5. Alcutén, Jacobo (3. 3. 2020), «Valencia confirma el primer muerto con coronavirus en España: un hombre de 69 años que falleció el 13 de febrero», *20 minutos*, <https://www.20minutos.es/noticia/4174137/0/primer-muerto-coronavirus-espana/>. Web. 28. 5. 2021.
6. Güell, Oriol (31. 1. 2020), «Origen, síntomas, letalidad... Lo que se sabe del nuevo virus de China», *El País*, https://elpais.com/sociedad/2020/01/29/actualidad/1580309595_830193.html. Web. 30. 5. 2021.
7. El País (6. 4. 2020), «Famosos con coronavirus: de Carlos de Inglaterra a las cantantes Pink y Marianne Faithfull», *El País*, <https://elpais.com/gente/2020-04-06/famosos-con-coronavirus.html>. Web. 30. 5. 2021.
8. EFE (29. 1. 2020), «Ya van 132 muertos y casi 6.000 casos confirmados por coronavirus en China», *20 minutos*, <https://www.20minutos.es/noticia/4134417/0/ya-van-132-fallecidos-y-casi-6-000-casos-confirmados-por-coronavirus-en-china/>. Web. 28. 5. 2021.
9. Zafra, Ignacio y Pablo Linde (4. 3. 2020), «Valencia confirma la muerte de un hombre con coronavirus», *El País*, <https://elpais.com/sociedad/2020-03-03/valencia-confirma-la-muerte-de-un-hombre-con-coronavirus.html>. Web. 30. 5. 2021.
10. Zafra, Mariano, Patricia R. Blanco, Antonio Alonso, Luis Sevillano Pires y Jacob Vicente López (22. 4. 2020), «La debacle económica del coronavirus en gráficos», *El País*,

- https://elpais.com/economia/2020/04/16/actualidad/1587035630_565470.html. Web. 29. 5. 2021.
11. Zorrilla, Ángela (21.6.2020), «El sector bancario, clave para la reactivación económica del país», *La Vanguardia*, <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/2020/06/21/pagina-7/317966431/pdf.html?search=estado%20de%20alarma>. Web. 28. 5. 2021.
  12. Juliana, Enric (15. 3. 2020), «El Gobierno toma el control de todo el país y apela a la unidad de acción», *La Vanguardia*, <https://www.lavanguardia.com/politica/20200315/474144555296/gobierno-control-pais-apela-unidad-accion.html>. Web. 28. 5. 2021.
  13. Linde, Pablo (26. 10. 2020), «Los expertos advierten de que el toque de queda no es la panacea», *El País*, <https://elpais.com/sociedad/2020-10-25/los-expertos-advienten-de-que-el-toque-de-queda-no-es-la-panacea.html>. Web. 29. 5. 2021.
  14. Marchena, Domingo (24. 10. 2020), «Las dudas del toque de queda», *La Vanguardia*, <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/2020/10/24/pagina-27/342317482/pdf.html?search=toque%20de%20queda>. Web. 28. 5. 2021.
  15. Redacción Barcelona La Vanguardia (3. 3. 2020), «Un hombre en València, primer fallecido por coronavirus en España», *La Vanguardia*, <https://www.lavanguardia.com/vida/20200303/473959677606/coronavirus-primer-muerto-espana-valencia.html>. Web. 28. 5. 2021.
  16. Ricart, Marta (4. 4. 2020), «La Covid-19 monopoliza la sanidad privada en las áreas donde afecta más», *La Vanguardia*, <https://www.lavanguardia.com/vida/20200404/48287491681/covid-19-monopoliza-sanidad-privada-areas-afectamas.html>. Web. 28. 5. 2021.
  17. Sevillano, Elena G. y Gorca R. Pérez (30. 12. 2020), «La saturación de la sanidad pública impulsa el seguro privado de salud», *El País*, <https://elpais.com/sociedad/2020-12-29/la-saturacion-de-la-sanidad-publica-impulsa-el-seguro-privado-de-salud.html>. Web. 29. 5. 2021.
  18. Tragacete, Mónica (15. 4. 2020), «Las residencias de mayores de Madrid han registrado 6.056 fallecidos desde que comenzó la pandemia de Covid-19», *20 minutos*, <https://www.20minutos.es/noticia/4227722/0/madrid-pandemia-coronavirus-fallecidos-residencias/>. Web. 31. 5. 2021.
  19. Triana, Javier (21. 1. 2020), «¿Qué se sabe del nuevo coronavirus de China?», *La Vanguardia*, <https://www.lavanguardia.com/vida/20200121/473022295286/que-se-sabe-del-nuevo-coronavirus-de-china.html>. Web. 28. 5. 2021.
  20. Farrés, Héctor (20. 6. 2020), «Coronavirus, última hora en España: rebrotes y fin del estado de alarma, en directo», *La Vanguardia*, <https://www.lavanguardia.com/vida/20200620/481844607924/coronavirus-espana-desescalada-nueva-normalidad-fase-2-fase-3-contagios-muertes-madrid-catalunya-estado-de-alarma-ultimas-noticias-hoy-en-directo.html>. Web. 31. 5. 2021.

21. Cobos, Adrián y Daniel González (30. 8. 2020), «Estos son los famosos que han superado el coronavirus», *20 minutos*, <https://www.20minutos.es/imagenes/actualidad/4225271-estos-son-los-famosos-que-han-superado-el-coronavirus/>. Web. 31. 5. 2021.
22. Corzo Suárez, Begoña (2. 9. 2020), «Famosos que vencieron al coronavirus», *La Vanguardia*, <https://www.lavanguardia.com/gente/20200902/483266890484/famosos-coronavirus-covid-infectados-celebridades-artistas-deportistas.html>. Web. 30. 5. 2021.
23. Cué, Carlos E (14. 3. 2020), «Sánchez decreta el estado de alarma durante 15 días», *El País*, <https://elpais.com/espana/2020-03-13/el-gobierno-debate-decretar-el-estado-de-alarma.html>. Web. 30. 5. 2021.
24. Cué, Carlos E. y Elsa García de Blas (19. 5. 2020), «El Gobierno cede ante Ciudadanos y pacta reducir la prórroga del estado de alarma a dos semanas», *El País*, <https://elpais.com/espana/2020-05-19/el-gobierno-plantea-prorrogar-la-alarma-hasta-el-27-de-junio.html>. Web. 30. 5. 2021.

Literatura

1. ADS (2020), «2020 Word of the Year is “Covid”», <https://www.americandialect.org/2020-word-of-the-year-is-covid>. Web. 28. 5. 2021.
2. Borrat, Héctor (2005), «Periódicos de calidad: primeras propuestas para una lectura crítica», http://incom.uab.cat/portacom/wp-content/uploads/2020/01/21_esp.pdf. Web. 5. 11. 2020.
3. Grijelmo, Álex (2014), *El estilo del periodista*, Madrid: Santillana Ediciones Generales e-book.
4. Dej, Luis Alvin (2008), *Etika u medijima: primeri i kontroverze*, prev. Jelena Nikić, Beograd: Medija centar; Klub plus.
5. Ebart Medijski arhiv (2020), *Analiza izveštavanja medija o epidemiji korona virusa u Srbiji*, Beograd: OSCE.
6. Zabaleta García, Matías (2020), *Coronavirus: periodismo y lenguaje – análisis de los artículos de opinión en la prensa canaria (marzo y abril 2020)*, Trabajo de Fin de Grado, Universidad de La Laguna, Facultad de Ciencias Sociales y de la Comunicación.
7. Krejg, Ričard (2010), *Onlajn novinarstvo*, prev. Nela Britvić, Beograd: Clio.
8. Lázaro-Rodríguez, Pedro y Enrique Herrera-Viedma (2020), «Noticias sobre Covid-19 y 2019-nCov en medios de comunicación de España: el papel de los medios digitales en tiempos de confinamiento», *El profesional de la información*, 29, 1-11.
9. Marks, Karl, i Fridrih Engels (2008), „Manifest Komunističke partije“, *Ekonomija/Economics*, 15, 565-596.
10. Marx, Karl y Friedrich Engels (2021), *Manifiesto del Partido Comunista*, <https://webs.ucm.es/info/bas/es/marx-eng/47mpc/i0.htm>. Web. 2. 6. 2021.

11. Molina Manzano, Andrea (2020), *Cobertura mediática en la prensa escrita española durante el brote de Covid-19*, Trabajo de Fin de Grado, Universidad de La Laguna, Facultad de Ciencias Sociales y de la Comunicación.
12. Núñez Gómez, Patricia, Natalia Abuín-Vences, Javier Sierra-Sánchez y Luis Mañas-Viniegra (2020), «El enfoque de la prensa española durante la crisis del Covid-19. Un análisis del *framing* a través de las portadas de los principales diarios de tirada nacional», *Revista Latina de Comunicación Social*, 78, 41–63.
13. Pejović, Anđelka (2012), „O ublažavanju jezičkog iskaza i *politički korektnom jeziku* u novinskom diskursu”, *Strukturne karakteristike srpskog jezika*, ur. Miloš Kovačević, Kragujevac: FILUM, 219–231.
14. Pejović, Anđelka (2007), „Frazeologija u jeziku španskih novina”, *Nasleđe*, 7, 155–167.
15. Statista (2021), *Número medio de ejemplares difundidos de los principales diarios de información general españoles en 2020*, <https://es.statista.com/estadisticas/591109/difusion-de-los-principales-diarios-de-informacion-general/>. Web. 28. 5. 2021.
16. Filgueiras da Silva, Daniel Stephanye (2017), *La evidencialidad en lengua española: un análisis funcionalista en artículos de j-blogs*, Trabajo de Conclusión de Curso, Universidad Federal de Ceará, Centro de Humanidades.
17. Córdoba-Cabús, Alba, Manuel García-Borrego y Álvaro López-Martín (2020), «El periodismo de datos durante la crisis sanitaria del Covid-19 en la prensa española», *Revista Ibérica de Sistemas y Tecnologías de Información*, 35, 325–337.
18. Čolović, Ivan (2020), *Virus u tekstu*, Beograd: XX vek.
19. Štrkalj Despot, Kristina (2020), „Kako koronavirus mijenja jezik kojim govorimo (i mislimo)?”, *Hrvatski jezik*, 7, 1–7.

Ana Z. Huber

University of Belgrade

Faculty of Philology

REPORTING ON CORONAVIRUS USING THE EXAMPLE OF SPANISH MEDIA *EL PAÍS*, *LA VANGUARDIA* Y *20 MINUTOS*

Summary

The topic of this paper is the reporting of media on the coronavirus and side phenomena of global sanitary crisis caused by COVID-19 at the example of three Spanish daily magazines (online versions): *El País*, *La Vanguardia* and *20 minutos*. We have analysed the articles published during 2020. The aim of this paper is to present similarities and differences in media coverage of the topic of coronavirus using the example of three media outlets with large influence, but with a different level of credibility. We have selected

*Izveštavanje o koronavirusu na primeru španskih medija
El País, La Vanguardia i 20 minutos*

four texts from each newspaper, one for each of four key phases of the pandemic. According to our methodology, these phases are: first outbreak of contagion in China, first confirmed death in Spain, declaration of state of alarm and lockdown and the first end of state of alarm and lockdown on June 21st 2020. We also analysed twelve more articles, using the inductive, deductive and comparative method, that inform about various aspects of life in the time of the pandemic: civil rights (especially curfew), public health, economy and celebrities tested positive for coronavirus. During the analysis, we have focused on the elements of journalistic language, as well as the ethics of journalists' gaze at COVID-19. We have taken into consideration some linguistic elements like: evidentiality, combination of formal, neutral and informal speech, euphemism and political correctness, metaphor, word order, neologisms, verb forms, graphostylistic marks.

► **Key words:** coronavirus, Spain, *El País*, *La Vanguardia*, *20 minutos*, media, language.

Preuzeto: 10. 6. 2021.
Korekcije: 15. 7. 2021.
Prihvaćeno: 12. 8. 2021.

Sanja R. Josifović-Elezović¹
University of Banja Luka
Faculty of Philology

WHAT CAN FOREIGN LANGUAGE TEACHERS LEARN FROM MULTIDISCIPLINARY HUMOUR RESEARCH

Abstract: The aim of this article is to explore the advantages of the employment of humour in foreign language teaching for teachers and adult learners. How could teachers and learners in foreign language instruction benefit from improved humour awareness and developed humour competence? The paper reviews major definitions, theories, functions, and types of humour from multidisciplinary humour research, and examines the role of humour in foreign language instruction in view of important empirical findings and current requirements for foreign language speakers as stated in Common European Reference for Languages (2020). Conclusions suggest which kinds of humour should be incorporated into a contemporary foreign language classroom, and why. Further study recommendations are proposed that would allow for more effective applications of humour in modern adult foreign language education.

Key words: *education, foreign language, humour, learners, teachers, teaching.*

1. Introduction

During the second half of the twentieth century humour gradually became a popular field of research for many disciplines, primarily philosophy, psychology, sociology, linguistics, education and literature, but also anthropology, biology, cultural studies, health and medicine, media and communication studies, political science, and more recently, computer science, or Artificial Intelligence (Mulder & Nijholt 2002). This is not surprising, taking into consideration that humour is a genetic, biological characteristic of the human race and no persons have been found to be without a sense of humour, 'except on a temporary basis because of some dire personal or national tragedy which for the time being has caused an eclipse of humor' (Fry 1994: 111). A sense of humour is a kind of 'psychological

¹ sanja.josifovic-elezovic@ff.unibl.org

fingerprint', and each person develops a sense of humour which is slightly different from that of each other person (Fry 1994:112).

The purpose of this study is to review the influential studies from multidisciplinary humour research, more than a half-century long, and evaluate how the existing research findings relate to a contemporary, student-centred, communicative foreign language classroom. The main aim of this paper is to explore how teachers and learners benefit from the employment of humour in foreign language instruction. The central research question is: how can humour in foreign language instruction help adult students learn and improve their competences on the basis of the current research on humour?

In order to answer the question, significant definitions, theories, functions and types, of humour will be reviewed first. Next, major findings from multiple disciplines, with various aspects and effects of humour in the classroom will be examined and important implications for foreign language instruction discussed. Conclusions about the role and effects of humour will provide some guidelines for incorporating humour into contemporary adult foreign language teaching. Further research recommendations will be proposed that would allow for more effective applications of humour in modern adult foreign language education.

2. Definitions of humour

Contemporary dictionary definitions of humour are broad and similar, stressing either the quality of something comical and amusing, or the ability in people to recognise something as funny, or both (Cambridge, Oxford Learners', Collins), while Merriam Webster dictionary introduces the idea of incongruity, defining humour as a sense of humour, rather than being funny - "mental faculty of discovering, expressing, or appreciating the ludicrous or absurdly incongruous".

Scholars' definitions of humour vary to a much greater extent. Some see humour as undefinable (Escarpit 1960, in Attardo 1994:3), while others struggle to explain it one way or another. There is still no agreed-upon terminology in research on humour and no consensual definition (Ruch 1998; as cited in Peterson & Seligman 2004:585).

Many stress the necessary element of "nonserious social incongruity" (Gervais & Wilson 2005:399). A significant fact is that humour is a multidimensional concept, which can be a part of different types of psychological traits, so a sense of humour can be conceptualised as a cognitive ability (one needs to understand jokes, etc.), an aesthetic response (one needs to like certain types of jokes), a habitual

behaviour pattern (some people have the habit of laughing often, or of telling many jokes), an emotion-related temperament trait, an attitude, and a coping strategy or defense mechanism (Martin et al. 2003: 49). In 2007, Martin further acknowledged humour's multiple forms - cognitive-perceptual, social, emotional, behavioural - and succinctly summarised it as 'essentially a positive emotion called mirth, which is typically elicited in social contexts by a cognitive appraisal process involving the perception of playful, nonserious incongruity, and which is expressed by the facial and vocal behaviour of laughter' (Martin 2007: 29).

Humour embraces verbal and nonverbal communication behaviours that are usually associated with laughter and fun, so some scholars find it essential to spotlight this connection, and elaborate further on humour orientation, the ability to intentionally 'elicit positive responses like laughter, pleasure or joy' (Booth-Butterfield, & Booth-Butterfield 1991: 206). Often it may be so, in an ideal case. However, it is known that humour is not always conscious, intended or planned, does not elicit only positive responses (mirth, joy, laughter), but also a range of negative ones (embarrassment, isolation etc.), and laughter is a physical and physiological manifestation of humour, but not always and not necessarily. Many kinds and dimensions exist, so using it as an effective didactic device asks for thoughtfulness and deliberation.

3. Theories of humour

One indicator of humour as a multi-faceted subject is the existence of multiple theories developed over time, attempting to discuss some, or all, of its complexity. Foot and McCreddie (2006) identified over a hundred humour theories (as cited in Booth-Butterfield & Wanzer 2010: 223). Most of the theories ever proposed are actually mixed theories, and many contemporary researchers agree that humour in its totality is too huge and multiform a phenomenon to be incorporated into a single integrated theory (Krikmann 2006: 28).

It is not possible to provide a comprehensive review of all humour theories in this article because the subject is too wide and complex. It is essential, though, to look at the most well-known ones that provide basic background information for understanding why something is humorous and how it affects classroom learning. Different theories call for evaluating instances of humour from multiple perspectives. Humour is diverse and intricate, universal and individual, constructive and destructive, i.e. one needs to be careful with its functions and types in specific

contexts, bearing in mind that it differs from person to person, from time to time, language to language, culture to culture, situation to situation.

The *superiority* theories (dating back to Aristotle, Plato, Cicero, and in modern age to Hobbes, Bergson, Gruner and others) are the oldest. They are called disparagement or hostility theories since they suggest that humour, or amusement, depends on the feeling of superiority regarding the object of the joke, i.e. there is a winner and a loser, as in a competition, e.g. laughing at someone who slipped on a banana peel because we did not slip and feeling good about it. Modern fat jokes, blonde jokes, racist and other reactionary jokes could go under this category. These theories are, according to some theoreticians, limited and outdated, but they explain some humour behaviours still present today, which generally refer to hurtful, offensive and hostile kinds of humour that are typically unacceptable in educational settings. An example of this theory's explanation of why some people laugh in classroom settings would be teachers teasing students for not knowing something or for making mistakes in class. That humour is one-sided, and typically negative and counter-productive for the students, especially if it provokes the laughter of their peers.

The *incongruity* (also known as *incongruity-resolution*) theories are the most influential approaches to the study of humour and laughter today. Incongruity remains the most plausible account of why we laugh (Eagleton 2019: 67). They were mostly proposed by philosophers, such as Kant, Schopenhauer, Kierkegaard, and Morreall. In their view, laughter arises when what we expect and what we are presented with are different. Schopenhauer put it well: 'The cause of laughter in every case is simply the sudden perception of the incongruity between a concept and the real objects which have been thought through it in some relation, and laughter itself is just the expression of this incongruity.' (As cited in Morreall 2020).

The *relief or release theories* deal with the relaxation humour provokes in people. They are also known as psychoanalytic, Freud being one of the most outstanding representatives of them, and were elaborated by Spencer, Bakhtin, Mindess and Fry. All deal with the temporary release of some excess, nervous energy, when we laugh in situations in which we expected to feel some emotion, but, due to some semantic or cognitive twist, we are spared that emotion. Jokes are often about taboos, authority figures etc. In educational context, students may release their pent-up stress if teachers tell them a funny story or a joke. In foreign language classrooms, this theory, for example, explains how students' anxiety and frustration produced due to their unfamiliarity with foreign language rules can be released through the teacher's use of humour.

A recently developed theory of humour as *benign violation* is the result of an attempt by Peter McGraw and Caleb Warren, who built on work by a linguist, Tom Veatch, to integrate existing humour theories to propose that humour occurs only when three conditions are satisfied: (1) a situation is a violation, (2) the situation is benign, and (3) both perceptions occur simultaneously (McGraw & Warren 2010: 1142). As with the incongruity theory, some mild deviation from the norm, expectations and/or traditions is a necessary condition for humour to occur. Play fighting and tickling, which produce laughter in humans (and other primates), are benign violations because they are physically threatening, but harmless attacks. If a language teacher uses malapropisms and spoonerisms they would be good examples of benign violation since they violate linguistic norms, but are not threatening, and are almost always funny.

The *script-based semantic theory of humour*² (SSTH) by Raskin (1985) is a linguistic theory, useful for foreign language teachers because, as Schmitz (2002) concludes, for puns and plays on words students need to have acquired the necessary linguistic skills in order to understand them (Schmitz 2002: 101-104). This theory is an attempt to explain verbal jokes from a linguistic point of view. Humour, according to Raskin (1985), happens when the joke's punch line causes the audience to abruptly shift its understanding from the primary (more obvious) script to the secondary, opposing script. In other words, the text is funny when it is compatible, fully or in part, with two different, opposite scripts, e.g. real/unreal, actual/non-actual, normal/abnormal, possible/impossible. Script opposition is at the base of the *General Theory of Verbal Humour* (GTVH) (Attardo 1994), which places it on the top of six parameters (Knowledge Resources) that produce humour in a text: Script Opposition, Logical Mechanism, Target, Situation, Narrative Strategy, and Language. GTVH includes more specifications to explain why something is funny than SSTH, which deals only with jokes, and by Narrative Strategy criterion broadens the scope of humorous messages, from spontaneous one-liners, through jokes, riddles, puns, to stories and literature. This is probably what makes it a more widely accepted theory (Bell & Pomerantz 2016: 23). GTVH is especially relevant for teaching advanced foreign language students.

Theories largely overlap, and none of them, alone or in combination, interpret humour thoroughly. Neither are they universal, but rather explain some humour forms in some situations. There are other theories and instances of humour that none of these theories can explain.

² Script is a kind of 'semantic knot' surrounding a word, broader than lexical definition and varies from person to person. In Raskin's words it is 'a large chunk of semantic information surrounding the word or evoked by it' (Raskin 1985: 81).

4. Humour and general education

Teachers ought to be well familiar with the concept of humour, its omnipresent and interdisciplinary nature, and intricacies, functions and types, before incorporating it consciously and competently in their classes. A significant theoretical contribution to the subject of instructional humour was made by Wanzer, Frymer & Irwin (2010), who developed the *Instructional Humour Processing Theory* (IHPT), an integrative theory that tries to explain how instructional humour can assist learning. According to the IHPT, for humour to facilitate learning, students need to perceive and then resolve the incongruity in a humorous instructional message. If the students do not resolve the incongruity, they may experience confusion instead of humour. The recognition of humour will increase students' attention when the students have the motivation and ability to process the instructional messages (Wanzer et al. 2010: 7). The resolution of incongruity resulting from the appropriate instructional humour should increase recall and learning.

4.1. Functions of humour

In the broadest sense, humour, in life as in teaching, is most beneficial when it is *positive*. It is recognised as one of 24 character strengths that Peterson and Seligman (2004) propose within their six fundamental human virtues. Numerous studies have shown that humour functions as a powerful enhancer of physical, psychological and social well-being.

Favourable physical functions of humour and laughter have been well investigated, offering evidence that our muscular, respiratory, immune and endocrine, cardiovascular, central and autonomic nervous systems are actively involved in the humour experience (Fry 1994: 114). Laughter stimulates multiple physiological systems that decrease levels of stress hormones, such as cortisol and epinephrine, and increase the activation of dopamine and endorphine (Savage et al. 2017: 341).

Humour serves a number of important and 'serious' psychological functions (Martin 2007: 15). Primarily, it functions as a tension reliever and a coping mechanism. People who can see the amusing sides of problems are more adept at coping with stress (Bellert 1989; M. Booth-Butterfield et al. 2007; Dillon et al. 1985; Miczo 2004; Nelek & Derks 2001; Wanzer et al. 2005; as cited in Banas et al. 2011: 120).

Humour can create and maintain social connections and group cohesion through eliciting laughter and positive emotions (Martin, 2007: 5,16,19,116). Hearty laughter is normally infectious, and, as gelotology studies repeatedly prove, it consolidates psychosocial bonds among people (Provine 1992; as cited in Fry 1994: 115). Moreover, it is a way of directing social action and indirectly influencing others.

Many interpersonal functions of humour suggest that it may be viewed as a type of social skill or interpersonal competence (Martin 2007: 150). It can bring people together, facilitating liking, amusement and morale, but it can also degrade and isolate people, making them victims of control, abuse and manipulation. Although it is important for educators to be aware of possible negative functions of humour, it is the positive functions and their relation to learning outcomes that educators need to focus more on and make use of.

4.2. Types of classroom humour

There is a wide variety of approaches to classifying humour. Martin et al. (2003) developed and validated Humour Style Questionnaire (HSQ), focusing on the functions that humour serves in everyday life related to psychosocial well-being. This general classification of humour styles is useful for teachers (and students) as a reliable initial self-assessment. It measures 4 styles of humour, two positive, adaptive and healthy, and two negative, maladaptive and unhealthy. *Affiliative* humour involves jokes about things that everyone finds funny, its purpose being to bring people together to find the humour in everyday life, create a sense of fellowship, happiness, and well-being. *Self-enhancing* humour is about being able to laugh at ourselves in everyday situations, i.e. make a joke when something bad happens to us, in a good-natured way, and is related to healthy coping with stress. *Aggressive* humour involves putting others down through sarcasm, teasing, criticism, ridicule, or insults. It is tendentious and hurtful, usually intended to threaten or psychologically harm or bully others. *Self-defeating* humour refers to putting ourselves down in an aggressive or “poor me” fashion in order to get others to like us. The authors remind that the boundaries between these styles are not absolute, and there can be some degree of overlap.

One of the foundational classifications of humour for language teachers is the one made by Schmitz (2002), who divided humour into three broad categories: *universal*, *culture-based* and *linguistic*. Similarly, Hativa’s categorisation (2001) differentiates between *verbal* (wordplays, funny stories, puns, content related jokes,

comic irony, metaphor, hyperbole, metonymy, riddles, funny examples/stories), *nonverbal* (facial expressions, gestures) and a *combination* of the two (impersonation, parody, satire, monologue and skit).

Countless taxonomies created in the past half century specifically address different types of instructional humour (Bryant et al. 1979; Frymier, Wanzer, & Wojtaszczyk 2008; Gorham & Christophel 1990; Wanzer, Booth-Butterfield, & Booth-Butterfield 2005; Wanzer, Frymier, Wojtaszczyk, & Smith 2006; Wanzer et al. 2010). Humour *effectiveness* on student learning is normally the most important variable in the subject of using humour in educational contexts. Most importantly, effective humour needs to be understood by the learners, i.e. the incongruity needs to be resolved. It encompasses different humour types employed in instruction.

It is essential for teachers to differentiate between *appropriate* and *inappropriate* humour. As with humour in general, appropriacy should apply not only to the subject matter (course content), but also to the audience (the students), the place (the classroom), and the time of use. According to the IHPT, humour appropriateness influences the affective response by the receivers. Appropriate forms of humour create a positive affect, while inappropriate forms create a negative affect. A positive affect enhances motivation to process new knowledge, while a negative affect decreases it. This finding is in line with Stephen Krashen's Affective Filter Hypothesis, according to which when the affective filter is high, students' anxiety and inhibition block the new input, and if the affective filter is low, student's self-confidence and motivation are higher and open the door for a comprehensible input to sink in (Krashen 1982: 31).

Next, humour in the classroom is effective if it is *relevant* to the content, students, place and time. The relevance of humour to course content may increase motivation and the ability to cognitively process messages, and since it does not distract from the instructional message it can make information more memorable (Wanzer et al. 2010: 6-8). Garner (2006), argued that humour must match 3 criteria to be effective: 1) be specific to what is being taught, 2) targeted to enhance learning, and 3) appropriate for the audience. Whereas the second and third conditions are undoubtable, the first one is questionable. Wanzer and colleagues (2006) defy the exclusive necessity of the first condition, and rightly assert that humour unrelated to class material can also be suitable for the classroom, even if it does not help students with memorising the content, because 'teachers have other goals as well, such as creating a positive teacher/student relationship, generating a positive classroom climate, or reducing student anxiety'.

A helpful categorisation of humour types for teachers who want to research and/or incorporate humour in classes can be made by Wanzer, Frymier, Wojtaszczyk, and Smith (2006). Using a sample of 712 student-generated examples of appropriate teacher humour, Wanzer and colleagues examined different types of teacher humour in the classroom, identifying 4 main types of *appropriate* humour, with 26 subtypes: *related to class material*, *unrelated to class material*, *self-disparaging*, and *unintentional or unplanned humour*, and 4 types of *inappropriate* humour with 25 subtypes: *offensive*, *'student' disparaging*, *'other' disparaging*, and *self-disparaging* humour (Wanzer et al. 2006). To competently use humour as a teaching strategy, the humour must help achieve the teaching goal (effectiveness), and do so without offending students (appropriateness) (Wanzer et al. 2006: 192).

Hay (2000) identified three functions of humour among friends: *solidarity-based humour*, *humour to serve psychological needs*, and *power-based humour*. Solidarity-based humour is synonymous with affiliative humour, and is about building solidarity among group members to create consensus. Some techniques include sharing personal experiences, highlighting similarities through shared experiences, or clarifying and maintaining boundaries. Humour serving psychological needs is used to defend oneself or cope with problems arising in the conversation. Power-based humour serves to maintain boundaries between in-group and out-group members, to raise the status of the humourist, and influence or control the conversational partner. These three functions are relevant in the classroom because teachers also use humour to create solidarity with their students, cope with problems in the classroom, or raise their own status in class management (Banas et al. 2011:122).

Wanzer, Booth-Butterfield, & Booth-Butterfield (2005) classified humour into nine types including *low humour* (acting silly, stupid, absurd or simplistic), *nonverbal humour* (using gestures, funny faces or vocal tones), *impersonation* (imitating specific characters, actions, situations), *verbal humour* (witty language, word play including jokes, slang, or sarcasm), *other orientation* (including audience), *expressiveness/general humour* (general references to being positive and happy, e.g. joking to lighten moods), *laughter* (as a communication mechanism to elicit laughter in others), *using funny props* (e.g. hats, whistles, masks etc.), and *seeking others* (who are known as funny).

This review of various humour classifications from research confirms the multidimensional nature of instructional humour, and suggests that humour effectiveness on student learning cannot be understood without considering its functions in the classroom and the type of humour used, particularly regarding appropriateness, offensiveness and relevance.

4.3. Humour orientation

Humour orientation appears to be an important variable in humour application in various areas of human life. It does not refer to a person's sense of humour, which is defined as an ability to receive and appreciate humorous messages, but to the ability to produce humour. In 1991, Steven and Melanie Booth-Butterfield developed the *Humor Orientation Scale* (HOS), which assesses individual differences in humour production.

Wanzer, Booth-Butterfield, & Booth-Butterfield (1995) determined that there are three different levels of humour orientation that a teacher could be perceived having, high humour orientation (HO), medium humour orientation (MO), and low humour orientation (LO). Their research showed that when a teacher was perceived as more funny (HO), the students were more engaged with the material, and had a higher sense of affect toward the teacher and the course.

Furthering the study by Wanzer and colleagues (1995), Wanzer and Frymier (1999), examined this notion of HO, MO, and LO in correlation with student learning. They found that when students felt a teacher demonstrated HO within the course, they were more likely to learn. They also determined that when students demonstrated HO in the classroom, it had a positive correlation with their learning. Teachers who were perceived by students to have HO were more likely to be perceived as immediate, more appropriate, and responsive.

Research on humour orientation suggests that the teacher's teaching style should be consistent with his or her individual humour orientation. If a teacher is low in humour orientation he or she may find it difficult to use humour in the classroom. That is perfectly acceptable, but, in order for teachers with LO to benefit from the positive aspects of humour, they might consider incorporating a humorous video clip, funny illustrations or a cartoon to their slides to inject some humour into the class, and make the burden of spontaneous humour less cumbersome (Banas et al. 2011: 135).

5. Humour and foreign language education

General pedagogical, social and psychological (cognitive and affective) benefits of humour apply to foreign language education, the contemporary communicative classroom in particular. Although humour and laughter do not directly cause learning, a lot of evidence confirms that humour, if appropriate and relevant to course content, attracts and sustains student attention and interest, by producing

a more relaxed and productive learning environment that promotes learning. Many studies in classroom settings confirmed that students remember past knowledge much better if there is subject-related humour in their lectures (Kaplan & Pascoe 1977; Ziv 1988; Gorham & Christophel 1990; Garner 2006; Teslow 1995).

Medgyes (2002) nicely sums up well-researched pedagogical, psychosocial, linguistic and cultural benefits of humour for foreign language students. It 'brings students closer together, releases tension, develops creative thinking, generates a happy classroom, enhances motivation', but also can provide 'memorable chunks of language, reinforce previously learned items, practice language items in genuine contexts, make a refreshing change from routine language-learning procedures', and is a good vehicle for providing 'authentic cultural information and building bridges between cultures' (Medgyes 2002: 8).

Askildson's study of 236 post-secondary students of foreign/second language and 11 teachers from a variety of language courses strongly supports the majority of beneficial pedagogical and psychological effects of humour in the language classroom, and adds 'improved approachability of teachers' (Askildson 2005: 55). Student and teacher participants in this study also indicate a very strong perception of increased language and cultural learning resulting from employment of 'targeted linguistic humour' in the target language (TL) ('linguistic humor employed in the TL with the intention of illustrating specific TL features') (Askildson 2005: 56). These results of perceived language acquisition and cultural transmission through the use of TL humour (in the form of jokes, puns, funny anecdotes, etc.) correspond with the findings of Deneire (1995).

Beginning foreign language learners are expected to have high levels of anxiety and stress, so by using humour in situations and materials teachers can greatly help in reducing frustration and creating a more relaxed atmosphere. By reducing fear of performing in a foreign language in class, it enhances participation and interaction of students, which are a prerequisite for a communicative, speaking oriented classroom, where students must develop communicative competence in the target language from the beginning. Visual and non-verbal, universal types of humour are generally more suited, e.g. humorous images, cartoons, role play, simple jokes etc.

For intermediate and higher levels of proficiency, verbal humour is more useful, e.g. puns, riddles, jokes, word play etc. General, light-hearted, benevolent humour, used in moderation, is beneficial for them too, but these students have language resources that allow for more cultural and linguistic humour in their classes. Deneire (1995) suggests that, in order to enhance retention, humour 'should never be used

as a technique to acquire new linguistic or world knowledge, but rather as an illustration reinforcement of acquired knowledge' (Deneire 1995: 294).

Nowadays, it is more evident than thirty or fifty years ago that language learners need to have joke and humour competence as parts of linguistic competence. Joke competence is the ability of the learner (audience for a joke text) to recognise a text as a joke without determining whether or not the text is funny, while humour competence is defined as the ability to pass judgment on the humorousness of that specific text (Carrell 1997: 174).

Linguistic and cultural aspects of humour use in a language class are especially apparent in advanced level foreign language classes. The teacher must use humour in these classes in order to help students achieve higher sociolinguistic and cultural knowledge of the target language. At higher levels of proficiency language students are supposed to demonstrate their ability to value and use humour in a foreign language. A proof of the increased value of humour as a part of communicative competence in foreign language education today is visible in a recently published Companion Volume with New Descriptors to Common European Framework of reference for languages (Council of Europe 2020). The scales for creative writing include the concept of humour in the descriptors for proficient language users (C1 and C2 levels): *Can incorporate idiom and humour, though use of the latter is not always appropriate* (C1). *Can exploit idiom and humour appropriately to enhance the impact of the text.* (C2) (Council of Europe 2020: 67). These descriptors were differently worded in the CEFR version from 2001. Proficient users of a foreign language in creative writing were expected to 'write clear, smoothly flowing and fully engrossing stories and descriptions of experience in a style appropriate to the genre adopted' (C2), or 'write clear detailed well-structured and developed descriptions and imaginative texts in an assured, personal, natural style appropriate to the reader in mind.' (C1) (Council of Europe 2001: 62).

Humour is specified as one of the constructs in the scales for sociolinguistic appropriateness for C levels as one of principal concepts (Council of Europe 2020: 136). At level C1 learners 'can understand humour, irony and implicit cultural references and can pick up nuances of meaning' (Council of Europe 2020: 137). Also, in the Appendix, in the individual descriptors for Establishing a positive atmosphere, it is stated that even at a B2 level, language speakers 'Can use humour appropriate to the situation (e.g. an anecdote, a joking or light-hearted comment) in order to create a positive atmosphere or to redirect attention' (Council of Europe 2020: 261).

Joke competence is visible in the C2 descriptors for *Understanding as a member of a live audience*: ‘Can get the point of jokes or allusion in a presentation’ (Council of Europe 2020: 50), as well as in *Reading correspondence* for C1 descriptors, it is expected that the learner ‘can understand slang, idiomatic expressions and jokes in private correspondence’ (Council of Europe 2020: 54). Moreover, in the sociolinguistic and cultural repertoire for deaf people, the ability to tell a joke is defined at the C1 level: ‘Can tell a joke that relates to deaf experiences’ (Council of Europe 2020: 154). Also, in Appendix 8, in the supplementary descriptors for mediation, building on plurilingual repertoire, the following descriptor has been validated and calibrated for C1: ‘Can tell a joke from a different language, keeping the punch line in the original language, because the joke depends on it and explaining the joke to those listeners who didn’t understand it’ (Council of Europe 2020: 264).

Foreign language teachers greatly benefit from analysing how they can help students improve humour competence, providing specific, measurable instances of it. Although a lot of research on various affective aspects of humour in the educational settings have been done in the past fifty years, there are still inconsistencies and lack, so future empirical studies should employ more naturalistic classroom research to analyse the types of humour use, and how they affect learning in a both positive and negative sense. Teachers’ and students’ perceptions of humour use in the classroom, and of its effects on specific learning outcomes, could be compared at different levels of proficiency. Above all, rigorous and controlled studies of actual foreign language instruction and acquisition within the classroom should be conducted, focusing on linguistic and cultural humour employed in the foreign language with the intention of illustrating specific foreign language features.

6. Conclusion

Humour can encourage a pleasant working atmosphere of openness, increase student attention and interaction, improve their retention of the presented materials, and earn credibility for the teacher. But, like most things in life, it seems to work best when used in moderation and handled with care of the audience (adequate for all the students), time and subject matter. Too much humour can result in a loss of respect for the teacher, and inappropriate jokes or jokes at students’ expense can create a hostile classroom environment, which will negatively affect learning. It is important to keep this in mind when teaching.

As semantic, sociolinguistic, (inter)cultural, pragmatic and literary aspects of communicative competence, at higher levels of proficiency, involve humour competence, i.e. ability to recognise, understand, appreciate, and produce humorous messages, helping language students expand their communicative repertoires by focusing on humorous forms of language seems to be an obligation for language teachers at advanced levels of instruction. It is formally recognised as one of important competences for language learners in contemporary society. Therefore, humour is to be taken more seriously in present-day foreign language teaching, i.e. it can and should be an integral part of it. If teachers upgrade their own humour competence they can help adult students at advanced levels do the same with theirs.

In summary, humour alone does not guarantee learning or a successful language class even if used properly. It needs to be skillfully combined with the right content and adequate teaching methodology in order to become a powerful didactic device that will accelerate and alleviate language learning, by building safe classroom environments and communities in which teachers and students nurture trust, collaboration, divergent thinking, creativity and improvement. It has not been argued then that FL teachers should become clowns or stand-up comedians, but that by practicing proper positive humour with, not at, their students, in reasonable amounts, at reasonable times, teachers can optimise their students' and their own healthy lifestyle, supporting an active, joyful learning environment based on respect and cooperation. Trying to be appropriately funny may involve experimentation, even failures, yet, getting well informed of the proven psychological, social, cultural, linguistic and pedagogical benefits of humour, and then applying it in the classroom confidently and competently, appear to be meaningful and worthwhile goals for communicative language teachers today.

References

1. Askildson, Lance (2005), Effects of humor in the language classroom: Humor as a pedagogical tool in theory and practice. *Arizona Working Papers in SLAT*, 12.
2. Attardo, Salvatore (1994), *Linguistic Theories of Humour*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
3. Attardo, Salvatore (2017), *The Routledge Handbook of Language and Humor*. Abingdon: Routledge.
4. Banas, John A., Norah Dunbar, Dariela Rodriguez, Shr-Jie Liu (2011), A Review of Humor in Educational Settings: Four Decades of Research. *Communication Education*, 60: 1, 115 -144. DOI: 10.1080/03634523.2010.496867

5. Bell, Nancy and Anne Pomerantz (2016), *Humor in the Classroom: A Guide for Language Teachers and Educational Researchers*. New York: Routledge.
6. Booth-Butterfield, Steven and Melanie Booth-Butterfield (1991), Individual differences in the communication of humorous message. *Southern Communication Journal*, 56, 205-217.
7. Booth-Butterfield, Melanie and Melissa Wanzer (2010), Humorous communication as goal-oriented communication. In D. Fassett & J. Warren (Eds.), *SAGE Handbook of Communication and Instruction*. Los Angeles: SAGE Publications.
8. Bryant, Jennings, Paul Comisky, and Dolph Zillmann (1979), Teachers' humor in the college classroom. *Communication Education*, 28, 110-118. DOI:10.1080/03634527909378339
9. Carrell, Amy (1997), Joke competence and humor competence. *Humor: International Journal of Humor Research*, Vol. 10:2. 173-185.
10. Council of Europe (2001), *Common European Framework of Reference for Languages*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
11. Council of Europe (2020), *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Council of Europe Publishing, Strasbourg. Available at www.coe.int/lang-cefr.
12. Deneire, Marc (1995), Humor and foreign language teaching. *Humor: International Journal of Humor Research*, 8(3), 285-298. DOI:10.1515/humr.1995.8.3.285
13. Eagleton, Terry (2019), *Humour*. New Haven and London: Yale University Press.
14. Fry, William F. (1994), The biology of humor. *Humor: International Journal of Humor Research* 7 (2), 111–126. <https://doi.org/10.1515/humr.1994.7.2.111>
15. Frymier, Ann B., Melissa B. Wanzer, & Ann M. Wojtaszczyk (2008), Assessing Students' Perceptions of Inappropriate and Appropriate Teacher Humor, *Communication Education* 57, 266-288. DOI:10.1080/03634520701687183
16. Garner, Randy L. (2006), Humor in pedagogy: how ha-ha can lead to aha!. *College Teaching*, 54, 177-179. DOI:10.3200/CTCH.54.1.177-180
17. Gervais, Matthew & David S. Wilson (2005), The evolution and functions of laughter and humor: A synthetic approach. *Quarterly Review of Biology*, 80, 395-430. DOI: 10.1086/498281
18. Gorham, Joan and Diane M. Christophel (1990), The relationship of teachers' use of humor in the classroom to immediacy and student learning. *Communication Education*, 39, 46-62. DOI:10.1080/03634529009378786
19. Hativa, Nira (2001), *Teaching for effective learning in higher education*. Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
20. Hay, Jennifer (2000), Functions of humor in the conversations of men and women. *Journal of Pragmatics*, 32, 709-742. DOI:10.1016/S0378-2166(99)00069-7
21. Kaplan, Robert M., and Gregory C. Pascoe (1977), Humorous lectures and humorous examples: Some effects upon comprehension and retention. *Journal of Educational Psychology*, 69, 61-65. DOI: 10.1037%2F0022-0663.69.1.61

22. Krashen, Stephen D. (1982), *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press.
23. Krikmann, Arvo (2006), Contemporary linguistic theories of humour. In *Folklore: Electronic journal of folklore* 33, 27-58. DOI:10.7592/FEJF2006.33.KRIKU
24. Martin, Rod A., Patricia Puhlik-Doris, Gwen Larsen, Jeanette Gray, and Kelly Weir (2003), Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality* 37 (1) 48–75. DOI:10.1016/S0092-6566(02)00534-2
25. Martin, Rod A. (2007), *The psychology of humor: an integrative approach*. Burlington: Elsevier Academic Press.
26. McGraw, Peter A., and Caleb Warren (2010), Benign violations: Making immoral behavior funny. *Psychological Science*, 21(8), 1141–1149. <https://doi.org/10.1177%2F0956797610376073>
27. McGraw, Peter (2010, October). *What makes things funny*. [Video]. TEDxTalks. TEDxBoulder <https://www.youtube.com/watch?v=ysSgG5V-R3U&t=167s>
28. Medgyes, Peter (2002), *Laughing matters: Humour in the language classroom*. Cambridge: CUP.
29. Morreall, John (2020), "Philosophy of Humor", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/humor/>
30. Mulder, Martin P. and Antinus Nijholt (2002), Humour Research: State of the Art. *CTIT technical report series, 02*. University of Twente, The Netherlands.
31. Peterson, Christopher and Martin E. P. Seligman (2004), *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. American Psychological Association; Oxford University Press.
32. Raskin, Victor (1985), *Semantic mechanisms of humor*. Dordrecht and Boston, MA: Reidel.
33. Savage, Brandon M., Heidi L. Lujan, Raghavendar R. Thipparthi, and Stephen E. DiCarlo (2017), Humor, laughter, learning, and health! A brief review. *Advances in physiology education*, 41(3), 341–347. DOI: 10.1152/advan.00030.2017
34. Schmitz, John R. (2002), Humor as a pedagogical tool in foreign language and translation courses. *Humor* 15 (1), 89-113. DOI:10.1515/humor.2002.007
35. Teslow, James L. (1995), Humor me: A call for research. *Educational Technology Research & Development*, 43, 3, 6-28. DOI: 10.1007/bf02300453
36. Wanzer, Melissa B., Melanie Booth-Butterfield, and Steven Booth-Butterfield (1995). The funny people: A source orientation to the communication of humor. *Communication Quarterly*, 43, 142-154. DOI:10.1080/01463379509369965
37. Wanzer, Melissa B., and Ann B. Frymier (1999), The relationship between student perceptions of instructor humor and students' reports of learning. *Communication Education*, 48, 48-61. DOI:10.1080/03634529909379152

38. Wanzer, Melissa B., Melanie Booth-Butterfield, and Steven Booth-Butterfield (2005), If we didn't use humor, we'd die: Humorous coping in health care settings. *Journal of Health Communication*, 10, 105-125. DOI:10.1080/10810730590915092
39. Wanzer, Melissa B., Ann B. Frymier, Ann M. Wojtaszczyk, & Tony Smith (2006), Appropriate and Inappropriate Uses of Humor by Teachers. *Communication Education*, 55(2), 178–196. DOI:10.1080/03634520600566132
40. Wanzer, Melissa B., Ann B. Frymier, & Jeffrey Irwin (2010), An explanation of the relationship between instruction humor and student learning: Instructional humor processing theory. *Communication Education*, 59, 118. DOI:10.1080/03634520903367238
41. Ziv, Avner (1988), Teaching and Learning with Humor: Experiment and Replication. *Journal of Experimental Education*, 57 (1), 5–15.

Sanja R. Josifović-Elezović
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet

ŠTA NASTAVNICI STRANIH JEZIKA MOGU NAUČITI IZ MULTIDISCIPLINARNIH ISTRAŽIVANJA HUMORA?

Rezime

Cilj ovog članka je istražiti prednosti upotrebe humora u nastavi stranih jezika za nastavnike i odrasle učenike. Kako bi nastavnici i učenici u nastavi stranih jezika mogli imati koristi od poboljšane svesti o humoru i razvijanju kompetencije za humor na stranom jeziku? U radu se daje kritički pregled vodećih definicija, teorija, funkcija i vrsta humora iz multidisciplinarnih istraživanja humora, te se ispituje uloga humora u nastavi stranih jezika s obzirom na važne empirijske nalaze i trenutne zahteve za govornike stranih jezika navedene u Zajedničkom evropskom okviru za jezike (2020). Ključni sugerišu koje vrste humora treba ugraditi u savremenu nastavu stranih jezika i zašto. Predložena su dalja istraživanja koja bi omogućila još efektivniju primenu humora u savremenoj nastavi stranih jezika sa odraslima.

► **Ključne reči:** obrazovanje, strani jezik, humor, odrasli učenici, nastavnici, nastava.

Preuzeto: 3. 10. 2021.
Korekcije: 16. 11. 2021.
Prihvaćeno: 1. 12. 2021.

Marija N. Vujović¹

Luigi E. Beneduci

LE PRINCIPALI CARATTERISTICHE DELL'ITALIANO NEO-STANDARD IN DUE ROMANZI ITALIANI CONTEMPORANEI (ASPETTO MORFOLOGICO)

*Abstract: Se l'italiano standard è la varietà linguistica codificata nei libri di grammatica, per neo-standard si intendono le abitudini comunicative, parlate e scritte, di una fascia di parlanti acculturati, in una varietà linguistica più informale. Utilizzando le tassonomie di Sabatini e Berruto, gli autori dello studio hanno rintracciato la presenza del neo-standard in un corpus formato da due romanzi italiani contemporanei, *Io e te* di Niccolò Ammaniti ed *Esco a fare due passi* di Fabio Volo. Considerando l'alto numero di occorrenze, ci si è limitati all'aspetto morfologico del sistema pronominale e verbale, con valore esemplificativo. Le opere analizzate sono diversamente significative di due autori agli antipodi: il romanzo di un acclamato scrittore e il romanzo di esordio di un DJ e conduttore televisivo. Il risultato dello studio è che, a parte poche differenze, i tratti neo-standard caratterizzano entrambe le operazioni di scrittura, con l'intento di raggiungere l'immediatezza comunicativa della lingua parlata. Se ne conclude che i narratori hanno colto, rappresentato e riprodotto l'urgenza e la penetrazione delle nuove forme della lingua italiana, che potrebbero diventare un nuovo futuro standard normativo.*

Parole chiave: neo-standard, morfologia, Niccolò Ammaniti, Fabio Volo, italiano.

1. Introduzione

Il presente contributo si propone di analizzare, a livello morfologico, i tratti dell'italiano neo-standard in due romanzi italiani contemporanei, *Esco a fare due passi* (2001) di Fabio Volo e *Io e te* (2010) di Niccolò Ammaniti, nei quali la

¹ skolalogosbeograd@gmail.com. Pur nella comune concezione, elaborazione e stesura, la parte teorica (eccetto la tassonomia di Berruto), la spiegazione dei tratti nell'analisi e l'analisi del romanzo *Io e te* sono della dott.ssa M. Vujović; l'analisi del romanzo *Esco a fare due passi* è del dott. L. Beneduci.

presenza di tale varietà della lingua si evidenzia e offre la possibilità di realizzare una serie di osservazioni sullo sviluppo e la diffusione dei fenomeni a essa correlati.

Il cosiddetto neo-standard, infatti, non rappresenta un nuovo standard, bensì l'ampliamento dell'italiano codificato dalle grammatiche: la lingua delineata nei testi normativi può, infatti, considerarsi incompleta in quanto non descrive l'italiano parlato, divergente dalla norma codificata, ma presente e vivo in tutte le classi sociali italiane, da quelle meno colte a quelle più istruite. Non si può trascurare il fatto che se la lingua è cambiata nel tempo, come testimonia la linguistica storica, inevitabilmente cambia anche l'italiano contemporaneo, per cui è stata usata la definizione di «italiano in movimento» (Renzi 2012); va tenuto conto, poi, che questi cambiamenti avvengono più facilmente (e prima) nella lingua parlata, che è meno conservativa e rigorosa di quella scritta, e che essi si estendono maggiormente a particolari tipologie testuali scritte, tra le quali vi sono quelle letterarie che si propongono costitutivamente di imitare il gergo giovanile, le forme d'uso parlate, di arieggiare i modi della conversazione quotidiana o dello scritto non sorvegliato, proprio come avviene nei due romanzi analizzati.

Dunque è esperienza sempre più diffusa, per chi si appresta a conoscere l'italiano contemporaneo, confrontarsi con testi che offrono tratti di una nuova lingua in costruzione che, senza respingere lo standard, accoglie, oltre alla norma, anche fenomeni non sempre inclusi nei libri di grammatica.

Ricordiamo l'opinione di Sabatini, che già nel 1985 sosteneva che in futuro l'italiano sarebbe diventato sempre più una lingua parlata e che questa varietà sarebbe stata ufficializzata attraverso i nuovi mass media, i quali avrebbero avvicinato la lingua parlata alla norma. Berruto (1987: 95) era convinto, però, che questi cambiamenti non avrebbero potuto corrompere lo standard, dato che si trattava di cambiamenti superficiali non in grado di cambiare la struttura profonda della lingua. Per questi motivi, si può concludere che il neo-standard non rappresenti un impoverimento o una minaccia per lo standard, ma vada considerato come una nuova e, verosimilmente, inevitabile realtà.

2. Quadro teorico

Al fine di capire cosa sia l'italiano neo-standard, è opportuno, a nostro avviso, fare un passo indietro nella storia della lingua, e spiegare preliminarmente che cosa rappresenti l'italiano standard. Secondo la definizione che offre l'Enciclopedia Treccani, con la nozione di «standard» in linguistica viene identificata «una varietà di lingua soggetta a codificazione normativa (norma linguistica), e che vale

come modello di riferimento per l'uso corretto della lingua e per l'insegnamento scolastico»².

D'Agostino (2007: 121-123) mette in rilievo due criteri della lingua standard: quello descrittivo e quello sociolinguistico. Per il primo lo standard è una varietà non marcata in diatopia, in diastratia e in diafasia; il secondo criterio vede lo standard come una varietà descritta nei libri di grammatica e nei vocabolari: la lingua che si insegna nelle scuole. Nel caso dell'italiano, quindi, lo standard consiste nella lingua «di base toscano-fiorentina» (quella utilizzata dalle «tre corone» - Dante, Petrarca e Boccaccio) e codificata seguendo i criteri piuttosto severi del Fortunio e del Bembo nei libri di grammatica precettiva e nei manuali scolastici tradizionali nel corso dei secoli, priva di ogni influenza regionale.

Questa lingua è diventata nazionale al momento dell'unificazione d'Italia avvenuta nel 1861: ma fin dagli inizi, uno dei problemi più significativi del nuovo Paese appena unito, era la scarsa conoscenza della lingua nazionale da parte dei cittadini, che prediligevano l'uso del dialetto. Vari sono i fattori cruciali che hanno favorito la diffusione della lingua nazionale (Marazzini 2004, Grassi *et al.* 2012): l'apprendimento dell'italiano standard nelle scuole; le migrazioni interne dal Sud verso le città industrializzate del Nord; infine, dopo gli anni Cinquanta, l'espansione e l'influenza della televisione. Grazie a questi fattori la lingua italiana postunitaria e postmanzoniana si è trasformata in pochi decenni «da lingua d'élite, scritta e formale», alla lingua «di tutti i giorni, parlata in tutte le parti d'Italia, da tutte le classi sociali» (De Renzo 2008: 48); ciò vuol dire che si è passato da una lingua prevalentemente scritta e tipica dei ceti più colti, a una lingua parlata dall'intera realtà sociale e culturale italiana, sebbene parzialmente diversa dalla norma tradizionale e dalla lingua letteraria dei classici.

La lingua italiana attuale consiste di innumerevoli varietà: nonostante si siano prese in considerazione, per il presente lavoro, le distinzioni delle varietà in base alla teorizzazione di Sabatini e Berruto (che comunque costituiscono i testi fondamentali per la presentazione dell'architettura dell'italiano), recentemente sono stati individuati livelli sempre più specifici del repertorio linguistico degli italiani, tra oralità e scrittura. Per le «varietà parlate» si distinguono il dialetto locale, il dialetto regionale (o *koinè* dialettale) e l'italiano regionale, a cui si aggiungono il parlato giovanile, il *baby talk*, il *pet talk*, il *foreigner talk* e l'italiano degli stranieri (D'Achille 2019: 197-207). Per le «varietà scritte» è stato identificato un repertorio comprendente l'italiano popolare o «italiano dei semicolti» (ibid: 227-30), il neo-standard o «italiano dell'uso medio» (ibid: 33-34) e l'italiano standard, in

² [http://www.treccani.it/enciclopedia/italiano-standard_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/italiano-standard_(Enciclopedia-dell'Italiano)/)

molteplici declinazioni: l'italiano della letteratura, della prosa scientifica e saggistica, delle leggi e della burocrazia, dei giornali, delle scritture esposte e della canzone (ibid: 219-227).

Queste varietà della lingua italiana contemporanea sono state rappresentate anche da Berruto (2012: 25) che ne evidenzia le differenze in senso diatopico, diafasico, diastratico e diamesico. Con le varietà diatopiche si sottintendono le varietà geografiche della lingua, mentre le varietà diafasiche si riferiscono alle differenze contestuali, vale a dire alle differenze relative al modo di esprimersi degli interlocutori a seconda delle situazioni comunicative in cui si trovano immersi, al tipo di rapporto esistente tra i parlanti e dal livello di formalità presente fra di loro. Con le varietà diastratiche, dette anche varietà sociali, si evidenziano le differenze d'età dei parlanti o il loro status sociale, mentre le varietà diamesiche si riferiscono ai mezzi impiegati nella comunicazione, che possono essere tradizionalmente la scrittura o l'oralità, a cui nel Novecento si è aggiunto «il trasmesso».

Le varietà dell'«italiano trasmesso» o «italiano digitato» hanno riguardato prima il «parlato a distanza», ossia quello impiegato al telefono, alla radio, al cinema e in televisione; poi, tra la fine del secolo e l'inizio del nuovo millennio, con lo sviluppo della CMC (Comunicazione Mediata dal Computer, in ingl. *Computer Mediated Communication*) le trasformazioni hanno riguardato anche lo «scritto a distanza» e «in tempo reale», ossia quello dei siti internet, della posta elettronica, delle *chatlines*, degli SMS (*Short Message Service*), dei *social network* e di tutta la galassia della messaggistica istantanea a disposizione su *computer, tablet e smartphone*.³

Nello schema di Berruto (1987: 21, 2012: 25) la posizione del neo-standard è prossima al centro del sistema delle varietà della lingua italiana lungo l'asse diafasico. Più alto nello schema si colloca la lingua italiana standard nei tre sensi, diastratico, diafasico e diamesico, mentre il neo-standard risulta più vicino alla varietà dell'italiano parlato. Lo standard e il neo-standard hanno poi la caratteristica comune di appartenere entrambi alle varietà dello scritto, con la differenza che il primo sottintende la lingua letteraria e tradizionale, codificata dai libri di grammatica sul dialetto fiorentino - fatto che gli dà una marcatezza diatopica, mentre il secondo fa avvertire la presenza maggiormente del parlato colloquiale nello scritto che lo imita. Berruto (2012: 23) considera l'italiano standard e il neostandard «il nocciolo unitario della lingua», «dove sono raccolti i fatti tendenzialmente unitari, standardizzanti, normativi e normalizzanti».

³ Per una panoramica generale si legga D'Achille 2019: 233-251; per il dibattito recente sulla diamesia e in particolare sull'italiano trasmesso si veda Pistolesi 2015.

Di conseguenza, lo studio della lingua italiana di oggi non deve attenersi esclusivamente all'apprendimento della norma prescrittiva, bensì anche a quella lingua che differisce dall'italiano standard normativo e letterario, con lo scopo di volgersi verso reali bisogni comunicativi.

Sul concetto di neo-standard si è scritto molto nella letteratura scientifica: il primo a utilizzare il termine *neo-standard* è stato Gaetano Berruto nel 1987, in alternanza con lo stesso concetto che Francesco Sabatini aveva denominato «italiano dell'uso medio» due anni prima (Sabatini, 1985: 154), con cui i due autori definivano una varietà della lingua sia parlata che scritta di media formalità, con la differenza che Berruto ne evidenziava la marcatezza diatopica. Ambo i termini si riferivano allo stesso fenomeno che presupponeva l'esistenza, oltre alla norma linguistica codificata, nelle abitudini comunicative sia parlate che scritte, di una fascia di parlanti medi, di una varietà linguistica più informale, dell'uso medio e nata dalla lingua parlata.

In ogni caso, a partire dagli anni Sessanta, è iniziata la tendenza di ristandardizzazione della lingua, con l'avvicinamento dello scritto all'orale, dando così inizio a quello che oggi viene denominato l'italiano neo-standard.

Proseguiamo ora con una breve esposizione delle caratteristiche principali dell'italiano neo-standard. Nell'articolo *L'Italiano dell'uso medio: una realtà tra le varietà linguistiche italiane*, del 1985, Sabatini evidenzia 35 tratti fonologici, morfologici e sintattici principali del neo-standard, mentre in quello di cinque anni più tardi, *Una lingua ritrovata: l'Italiano parlato*, l'autore segnala 14 peculiarità dell'italiano dell'uso medio (Sabatini 1990: 96-98): 1. le forme toniche *lui, lei loro* in funzione di soggetto; 2. *gli* come forma dativa onnivale; 3. la combinazione di una preposizione e di un articolo partitivo; 4. la dislocazione dell'elemento tematico a sinistra o a destra della parte rematica della frase, con la ripresa pronominale atona; 5. il *che* polivalente; 6. il connettivo *per cui* in funzione di congiunzione causale-consecutiva; 7. il semplice *cosa* interrogativo diretto o indiretto; 8. forme d'ingresso o connettivi testuali come *allora, comunque, ma, e, o* iniziali di discorso o di enunciato; 9. l'indicativo invece del congiuntivo nei seguenti casi: dopo *i verba putandi* (ossia i verbi di opinione soggettiva, come *credere, ritenere, pensare*), nelle dichiarative negative e interrogative indirette, nel periodo ipotetico dell'irrealtà, nelle relative restrittive; 10. la concordanza a senso del predicato con un soggetto collettivo singolare seguito da un'espressione partitiva; 11. la preposizione del soggetto rematico al predicato, talvolta con discordanza di numero; 12. la diatesi media dei verbi; 13. la frase scissa; 14. il *ci* attualizzante con *avere* non ausiliare e con alcuni altri verbi.

Analizzando le caratteristiche di questa varietà, che è di portata nazionale e diversa dallo standard a causa di una forte influenza della lingua parlata (mentre lo standard è basato sulla lingua scritta), Sabatini sottolinea che queste caratteristiche non rappresentano una novità nella lingua italiana, bensì sono fenomeni usati dai parlanti italiani già in passato, anche se senza un'accezione formale dei linguisti. Proprio per questo motivo l'autore usa l'espressione «lingua ritrovata» riferendosi a questa varietà.

Nel suo testo, *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*, Gaetano Berruto (2012, 2019) individua vari tratti tipici del neo-standard, ripresi «in buona parte» da quelli di Sabatini, realizzando su alcuni di loro degli approfondimenti e una più meticolosa illustrazione, privilegiando la morfologia. Per quanto concerne la morfologia, l'autore individua i seguenti tratti del neo-standard:

1. *Che* polivalente (Berruto 2019: 78-79) può avere varie funzioni: a) esplicativo-consecutiva (*vieni che ti dico una cosa*); b) consecutivo-presentativa (*io sono una persona tranquilla che parlo poco*); c) di introduttore alle complete pseudo relative (*li vedo che giocano nel parco*); d) enfaticizzante-esclamativa (*che brutta che è!*);

2. Per quanto riguarda il tempo, il modo e l'aspetto del verbo si evidenziano (ibid: 79):

- l'estensione dell'uso dell'imperfetto, soprattutto nei seguenti impieghi: a) di cortesia (*volevo chiederti un favore*); b) creazione di mondi possibili: (*nel sogno guidavo una Ferrari*); c) nel periodo ipotetico dell'irrealtà (*se venivi prima, la incontravi*); d) nel discorso indiretto per indicare il futuro del passato (*mi ha detto che partiva il giorno dopo*);

- estensione del passato prossimo ai danni del passato remoto (*Sono andati a Londra vent'anni fa*);

- riduzione dell'impiego del futuro nei confronti del presente (*Parto domani*);

- riduzione del congiuntivo, in particolare in dipendenza dai *verba putandi*, e estensione dell'indicativo (*Penso che torna oggi*);

- affermazione della costruzione perifrastica *stare + gerundio*, probabilmente per influenza della forma progressiva inglese, sia con verbi che indicano «processo trasformativo» (*Sto guardando*), che con verbi dal carattere «non durativo» dell'azione che si oppone all'aspetto progressivo del costrutto (*sta avendo successo*);

- diffusione del tratto toscano: *si* impersonale, per indicare la prima persona plurale (*si parte per partiamo*)

3. Nell'ambito dei pronomi *si* osservano «vari fenomeni di regolarizzazione e riduzione dei paradigmi» (ibid: 83):

a) semplificazione della varietà dei pronomi personali soggetto per la terza persona, che si sono ridotti ai soli *lui, lei, loro* (*Lui si occupa di politica*)

b) uniformazione dei clitici obliqui dativali nel *gli* sincretico: *Gli* per *loro* è frequente nei giornali, nelle riviste e persino nella narrativa (*gli ho dato* per *ho dato loro*), in espansione, ma meno accettato, è il maschile *gli* per il femminile *le* (*gli devo parlare a Francesca*)

c) prevalenza di *ci* rispetto al *vi* locativo: *vi sono* è «usato solo nello scritto sostenuto» (ibid: 85)

d) presenza di *ci* «con valore rafforzativo e attualizzante» nei verbi: *averci* (originariamente romano, ora non più marcato) è standardizzato nel parlato (*c'ho le chiavi di casa*) e talvolta anche nello scritto

- verbi con *ci* incorporato hanno una specializzazione semantica rispetto alla variante non pronominale: *starci* (=accettare), *volerci* (=occorrere), *entrarci* (=essere pertinente), *contarci* (=fare affidamento)

- verbi in cui *ci* non ha valore pronominale ma «semplicemente una sfumatura rafforzativa» (ibid: 85): *vederci* (chiaro), *tenerci* (a qualcosa), *capirci* (qualcosa, poco), ecc.

e) impiego del *ne* come «ripresa clitica ridondante» (ibid: 85), in dislocazioni a destra o a sinistra (*di questo ne parliamo dopo*)

f) *A me mi* è un costrutto «apparentemente ridondante», ma giudicato da Berruto «normale nel parlato», che prevede persino il «relativo annullamento del valore enfatico originario», sebbene solo per la prima persona singolare, mentre nelle altre persone ancora «suona come forma marcata» (ibid: 86)

g) uso del cosiddetto *lo neutro* come clitico «per riprendere anaforicamente o cataforicamente» una proposizione (*lo credo che non riuscivi a telefonarmi*) o un complemento predicativo (*Paola si crede bella, ma non lo è*)

h) per quanto concerne i pronomi dimostrativi si segnala quanto segue:

- uso esteso di *quello* al posto del dimostrativo neutro *ciò*, seguito da una relativa (*quello che dici già lo sapevo* tende a sostituire la forma *ciò che dici già lo sapevo*)
  - tendenza alla scomparsa di *codesto*, rimasto solo nel linguaggio burocratico
  - impiego del dimostrativo *quello* «desemantizzato», come semplice sostituto dell'articolo determinativo, soprattutto seguito da proposizione relativa
- i) sostituzione di *che cosa?* e *che?* con il pronome interrogativo neutro *cosa?*
  - j) sostituzione del pronome *il quale* con *che* nei casi retti e *cui* nei casi obliqui.

Attraverso lo studio di questi tratti in due romanzi recenti, ci si propone, di sostanziare una serie di considerazioni svolte da attenti osservatori del linguaggio italiano contemporaneo. Già Tullio De Mauro, infatti, facendo riferimento a *Primo tesoro della lingua letteraria italiana del Novecento*, un corpus di 100 libri (sessanta romanzi vincitori del Premio Strega più altri quaranta) da lui curato per la UTET⁴ nel 2006, nota come la lingua scritta offra un «panorama più variato», riconoscendo che «anche in uno stile formale si accettano come alternative possibili usi marginali, colloquiali, spesso stigmatizzati dalla tradizione scolastica» (De Mauro 2014: 153). Le osservazioni di De Mauro terminano con *Caos calmo*, vincitore dello Strega nel 2006; a conclusioni simili giunge Lorenzo Renzi a proposito del testo teatrale *Novecento* di Alessandro Baricco (la cui prima rappresentazione risale al 1994): «c'è qui una mimesi, spesso felice, dell'italiano contemporaneo parlato in modo spontaneo. Si trovano così in Baricco, tra gli altri elementi linguistici, anche alcuni non ancora accolti, o accolti raramente, nello scritto», aggiungendo che sono pochi gli autori che «hanno la capacità di osservare degli aspetti nuovi della lingua e che hanno il coraggio di accoglierli nella loro scrittura» (Renzi 2021: 43). Il nostro saggio intende integrare queste considerazioni, con riferimento ad uno specifico corpus testuale tratto da Niccolò Ammaniti e Fabio Volo, con metodi e obiettivi che ci accingiamo a presentare.

3. Corpus, metodologia e obiettivi della ricerca

Per comprendere appieno il metodo di lavoro impiegato e come questo si applichi ai testi oggetto d'indagine, è utile delineare preliminarmente le figure degli scrittori e le loro opere che si pongono idealmente su differenti livelli di

⁴ UTET - Fondazione Bellonci (on line al link <https://www.primotesoro.it/newt/mssql191119/default.aspx>)

un'ipotetica scala della letterarietà, ma entrambi accolgono nella scrittura narrativa le innovazioni del neo-standard.

Fabio Volo, pseudonimo di Fabio Luigi Bonetti, nato nel 1972, è stato un famoso deejay e conduttore di programmi radiofonici di grande successo su frequenze (Radio Capital e Radio DeeJay) molto seguite dalle giovani generazioni all'inizio degli anni Duemila, e ha raggiunto una vasta popolarità come conduttore della trasmissione televisiva *Le Iene*, in onda su Italia Uno, la rete orientata al pubblico giovanile di Mediaset: è a questo punto della carriera che nel 2001 decide di esordire nella narrativa. *Esco a fare a due passi* è il racconto in prima persona, attraverso una serie di lettere dal fondo autobiografico, che un *disk jockey* prossimo ai trent'anni scrive al suo amico Nico (il quale, si scoprirà, è l'autore stesso di cinque anni più adulto), per poter verificare se un giorno sarebbe riuscito a superare la sotterranea immaturità che serpeggia in una vita nel complesso felice.

Il racconto si snoda tra episodi di vita familiare e lavorativa, la narrazione di passioni e timori, successi e delusioni, esperienze infantili e adolescenziali vissute con gli amici e condita di ripetuti rapporti con l'altro sesso - talvolta reali e più spesso immaginari. Volo traccia così un quadro della vita giovanile di fine millennio, in cui il lettore può riconoscersi, condividere speranze e frustrazioni, immedesimarsi o proiettarsi, tra divertimento e trasgressione, incertezze e ricerca di una propria dimensione esistenziale.

Il testo permette una comunicazione senza mediazioni, anche grazie all'escamotage narrativo della comunicazione epistolare, che implica un tono conversevole, a cui è congeniale l'uso del neo-standard, sia perché corrisponde alle peculiarità espressive dell'autore, sia perché viene incontro alle attese del lettore.

Niccolò Ammaniti, nato nel 1966, esordisce con il romanzo *Branchie* nel 1994, partecipando nel 1996 alla famosa antologia di racconti *Gioventù cannibale* per Einaudi che, insieme ai racconti di *Fango* per Mondadori dello stesso anno, ne fanno uno dei più rappresentativi giovani scrittori *cannibali*, versati in storie surreali di sesso, violenza e disumanità, ma anche malinconicamente tragiche o grottesche.

Questo *mix* di sgradevolezza e struggimento caratterizza la scrittura di Ammaniti, che, non celando le brutture del mondo postmoderno, costruisce trame agrodolci da fiaba nera: *Ti prendo e ti porto via* (1999); *Io non ho paura* (2001), il romanzo che lo ha reso famoso anche per la trasposizione cinematografica di Gabriele Savadores; *Come Dio comanda* (2006) che si aggiudica il premio Strega; *Che la festa cominci* (2009) e *Io e te* (2010), che analizzeremo come esemplare dell'autore.

Ammaniti, in *Io e te*, impiega le risorse della comunicazione contemporanea (dal dialogo serrato di tipo cinematografico alla riflessione interiore in gergo giovanile, alla *mimesi* del linguaggio quotidiano) per creare uno struggente meccanismo di immedesimazione. Il racconto tratta il dramma della droga ed è particolarmente efficace in quanto coinvolge il lettore nella storia di un fratello e una sorella, reciprocamente estranei, entrambi abbandonati a sé stessi da una famiglia distratta che per un attimo miracoloso, in una condizione di isolamento e intimità non ordinaria, riescono a creare tra loro una relazione di umana solidarietà e comprensione che scioglie la loro solitudine. Si tratta di un legame che, però, prima la vita e poi la morte spezzano senza pietà. Il testo, che rientra nella narrativa breve, per il carattere dei personaggi e l'organizzazione dell'intreccio e dei temi, assume un valore letterario pur aprendosi, nel linguaggio, ad elementi neo-standard.

Basandoci sulla tassonomia di Sabatini e Berruto in questo studio abbiamo cercato di individuare la presenza del neo-standard, nel corpus testuale costituito da *Io e te* (IET) di Ammaniti ed *Esco a fare due passi* (EFDP) di Volo, ovvero i tratti che mostrano quanto sia presente il neo-standard in questi due romanzi italiani contemporanei. Dato l'esiguo spazio a disposizione, però, la nostra ricerca si limiterà al solo aspetto morfologico del neo-standard: si è proceduto ad un'analisi sistematica di tutti i *loci* contenenti tratti neo-standard nei due testi del corpus, che sono messi a confronto in successione secondo il quadro teorico delineato in precedenza. Il confronto testuale rigoroso, sostenuto da una fenomenologia grammaticale di riferimento, offre il duplice vantaggio di evidenziare la presenza dei fenomeni studiati dal punto di vista quantitativo e qualitativo, consentendo un riscontro che riduce il rischio di generalizzazioni soggettive.

Il presente studio affronta sistematicamente l'accoglimento di tratti innovativi dell'italiano nella varietà neo-standard in due testi narrativi di grande diffusione, che si prestano a configurare due casi esemplari, validi per la letteratura del nuovo millennio.

4. Analisi del corpus

La morfologia del neo-standard – lo abbiamo accennato – è caratterizzata, come anche la sintassi, dalla semplificazione dei paradigmi dell'italiano standard, sia a livello pronominale, che a quello relativo al sistema verbale:

- Riorganizzazione del sistema pronominale:

a. utilizzo dei pronomi *lui, lei e loro* in funzione di pronomi soggetto

Nella lingua italiana standard, i pronomi personali soggetto di terza persona singolare e plurale sono *egli, ella, esso, essa, essi, esse*. L'italiano neo-standard prevede l'utilizzo dei pronomi *lui, lei, loro* in funzione di pronomi soggetto. Per motivi di spazio, sono stati elencati solo alcuni esempi rappresentanti il tratto del neo-standard in questione, nonostante nel romanzo si registri l'impiego costante ed esclusivo dei pronomi: *lui, lei, loro*, mentre le forme: *egli, ella, esso, essa, essi, esse* sono completamente assenti:

- *Lei* ha sorriso. (IET, 13, 107)
- Una coppia, *lui* grasso e *lei* magra, faceva ginnastica... (IET, 14)
- *Lei* beveva Bloody Mary... (IET, 29)
- *Loro* erano i Fantastici Quattro e io Silver Surfer. (IET, 35)
- Io avevo dodici anni e *lei* ventuno. (IET, 55)
- A quel tempo *lui* viveva a Milano... (IET, 55)
- Arriva *lei*, con un tailleur blu e una camicia bianca (EFDP, 36)
- *Lei* sa sempre il nome di quello con cui va a letto (EFDP, 40)
- *Lei* è stata come l'acqua (EFDP, 42)
- *Lui* vestito in giacca e cravatta (EFDP, 49)
- Diventeremo come *loro*? (EFDP, 53)
- *Loro* due sono sempre di buon umore. *Lui* fa le battute e *lei* sorride (EFDP, 124)⁵

---

⁵Gli esempi sono tanti: *Lei* mi ha tirato via le coperte. (IET, 13); *Lei* mi ha spinto indietro. (IET, 16); Anche *loro* erano mosche che facevano finta di essere vespe. (IET, 36); ... e io e lui volavamo oltre quella gente... (IET, 51); Dopo, *lei* e papà si erano chiusi nello studio. (IET, 56); *Lui* non poteva venire perchè doveva stirare. (IET, 60); *Lei* mi ha guardato divertita. (IET, 68); *Lei*, invece, era calma. (IET, 76); Io e *lei* non eravamo nella stessa stanza. (IET, 82); *Lei* ha tentato di liberarsi... (IET, 84); *Lei* mi ha preso il polso... (IET, 92); *Lei* no, *lei* non recito la parte (EFDP, 28); *lei* aveva già un appuntamento (EFDP, 36); ...*lei* non mi ha recitato il solito monologo (EFDP, 28); *lei* si sistemava un po' i capelli (EFDP, 37); non poteva che essere *lei* la donna della mia vita (EFDP, 39); *lei* mi faceva sentire l'uomo più bello del mondo (EFDP, 39); ... *lei* avrebbe passato tutto il giorno con *lui* (EFDP, 42); *Lei* aveva detto di sì (EFDP, 65); *loro* ovviamente non avevano passato (EFDP, 67); *Lei* mi ha abbracciato (EFDP, 79); ...*lui* ha delle qualità che gli invidio (EFDP, 111); *lui* con la femminuccia nel seggiolino e *lei* con il maschietto (EFDP, 127); ecc.

b. utilizzo del tonico *te* come soggetto

Nell'italiano standard la forma del pronome soggetto di seconda persona singolare è *tu*. *Te* è la forma del pronome tonico diretto. Nell'italiano neo-standard si percepisce l'estensione dell'utilizzo della forma *te* al pronome soggetto (*Che ne pensi te?*). Alcuni linguisti (Serianni 1988: 207, Dardano & Trifone 1997: 237) precisano che l'uso della forma *te* come pronome soggetto è caratteristico di alcune varietà regionali, soprattutto quella toscana specialmente nei sintagmi nominali coordinati, quando il pronome di seconda persona singolare si trova al secondo posto (*Paolo e te*). In ogni caso si tratta di un'usanza del registro colloquiale, sconsigliata nello scritto. Inoltre, quando i pronomi *io* e *tu* vengono usati come soggetti, la forma più corretta, per quanto riguarda l'ordine dei pronomi sarebbe *tu e io*, con il pronome personale di seconda persona in prima posizione seguito dal pronome personale di prima persona (Sensini 1990: 181). Il presente tratto neo-standard appare soprattutto nel romanzo di Ammaniti, certamente legato alla presenza del sintagma nel titolo *Io e te*:

- E io e *te* siamo rimasti in cabina... (IET, 108)
- Io e *te?* - Io e *te*. (IET, 108)
- Ma perché io e *te* non facciamo mai l'amore? (EFDP, 119)

c. *gli* onnivale

Il *gli* onnivale, denominato anche unificato o generalizzato, si utilizza nella lingua standard come la terza persona maschile singolare del pronome atono indiretto. Il neo-standard tollera l'impiego della forma *gli* sia al posto del pronome tonico plurale *loro* (*gli darò* invece di *darò loro*) sia al posto del pronome atono di terza persona, genere femminile singolare *le* (*ho chiamato Paola e gli ho detto che...*). Il presente tratto rappresenta l'inclinazione ad uniformare il sistema dei pronomi clitici obliqui:

- Adesso mi attacco al citofono e *gli* [*ai genitori di Lorenzo*] dico che stai in cantina. (IET, 67)
- ... io *gli* [*a papà e al marinaio*] dicevo di lasciarti, ma non mi ascoltavano. (IET, 107)
- Ci sono persone che da quando le conosci non smetti mai di volergli bene (EFDP, 28)

- Ci sono ragazze che quando *gli* suona il telefonino... (EFDP, 55)
- Non ho niente contro le forze dell'ordine [...] preferisco stargli alla larga (EFDP, 88)
- I veri eroi sono quelli che [...] affrontano la vita anche se *gli* hanno rubato i sogni... (EFDP, 126)
- Ottavia nemmeno a sparargli (EFDP, 132)
- E queste magari hanno diciannove anni e *gli* entra il seme nel cervello (EFDP, 161)

d. prevalenza di *ci* rispetto al *vi* locativo

La prevalenza della particella pronominale *ci* con valore locativo rispetto a *vi*, una volta tipica solo del parlato, si nota con grande occorrenza anche nei testi scritti. Di seguito si riporta solo una piccola quantità di esempi tra i molti presenti:

- Il coltellino *c'è*. La lampada pure. *C'è* tutto...(IET, 12)
- *C'era* un bagnetto con le pareti macchiate d'umidità. (IET, 40)
- *Ci* sono i draghi di Komodo. (IET, 45)
- *C'erano* anche mazzi di cartoline. (IET,52-53)
- Sul display *c'era* un numero che non conoscevo. (IET, 53)
- Seduta sul letto *c'era* Olivia. (IET, 59)
- Nella macchina a fianco *c'è* una ragazza (EFDP, 86)
- *c'è* un oceano stupendo, spiagge bianche e non *c'è* molto turismo, forse perché non *c'è* niente (EFDP, 87)
- Alla cassa *c'è* sua moglie (EFDP, 124)
- Sulla tovaglia non *c'erano* più i piatti (EFDP, 143)⁶

⁶Sono innumerevoli gli esempi in entrambi i romanzi: In fondo, davanti a una chiesa moderna, *c'era* un grosso Suv Mercedes. (IET, 18); Ma da un lato *c'era* un materasso con delle coperte e un cuscino. (IET, 23); *C'erano* centinaia di ragazzi. (IET, 29); Non *c'è*. Siamo solo noi. (IET, 42); La Mercedes di mio padre non *c'era*. (IET, 42); Sotto una pila di mobili *c'era* una lunga cassapanca...(IET, 53); *C'è* Nihal. (IET, 54); ...in macchina, succedeva che dimenticavano che *c'ero*... (IET, 55); - Li *c'erano* dei preti...(IET, 56); *C'è* qualcuno? (IET, 58); Che *c'era* dentro? (IET, 61); *C'erano* soprattutto vestiti e scarpe. (IET, 62); Tra le foto ce n'era una più piccola... (IET, 63); *C'era* anche una lettera che Olivia aveva scritto a papà. (IET, 63); Non *c'è* posto. (IET, 66); *C'era* un pozzo da cui uscivano le lucertole. (IET, 106); - *c'è* più roba, *c'è* più sicurezza (EFDP, 14); come in tutti i lavori ci sono dei compromessi (EFDP, 17); nella mia vita *c'è* sempre un sottofondo musicale (EFDP, 19); ci sono tante

e. *ci* **attualizzante**

L'impiego di *ci* «attualizzante» con i verbi (specialmente con il verbo *avere* non ausiliare) è un tratto tipico del neo-standard, dove la particella *ci* ha perso il suo significato locativo, vale a dire che la sua originaria funzione è desementizzata:

- Non avevo calcolato che mia madre *ci* tenesse tanto ad accompagnarmi. (IET, 16)
- Il Cercopiteco *ci* ha messo parecchio a sentirlo. (IET, 21-22)
- Non *ci* voleva molto per fregarlo. (IET, 26)
- Io non *c'*entravo niente con tutta quella storia... (IET, 50)
- *Ci* vuole altro per ammazzarmi. (IET, 85)
- Una storia, in effetti, *ce* l'avevo. (IET, 92)
- ...ho ventotto anni e *ci* capisco meno di quando ne avevo venti (EFDP, 11)
- Nella mia vita *ci* sono scritte poche righe (EFDP, 14)
- ti assicuro che lui non *ce* l'ha (EFDP, 18)
- Non *c'*entra l'amore. (EFDP, 28)
- La settimana scorsa *ci* sono rimasto male (EFDP, 99)⁷

---

donne in giro (EFDP, 42); a casa non c'è mai (EFDP, 100); ... in quel dolore, io c'ho trovato un sacco di vita (EFDP, 115); A casa dei miei c'è la vasca (EFDP, 134), ecc.

⁷ Gli esempi sono tanti: Ci hanno messo un sacco a prepararsi... (IET,18); Mi spiegava che gli amici ci mettono un attimo a dimenticarsi di te,...(IET,32); Ci ho messo qualche istante a capire che era quella Olivia. (IET,53); Vedi come tuo padre ci tiene alle mie cose? (IET,60); Non diceva nulla di quanto tempo ci metteva ad andarsene via. (IET,62); Ci ha messo parecchio a rispondermi. (IET,71); Ci ha messo mezz'ora a tirarsi su. (IET,73); ...che c'entra Terni. (IET,95); Ci ha messo un po' a rispondere. (IET,110); E anche stavolta io non c'entro (EFDP, 10); ci rimanevo malissimo (EFDP, 16); ci credevo e pensavo di essere un fenomeno (EFDP, 28); anche se nel dirle alla fine ci credevo anch'io (EFDP, 30); Io ci soffrivo veramente (EFDP, 46); facevamo a gara a chi ce l'aveva più grosso (EFDP, 55); Da quando ci sono i cellulari si fa a gara a chi ce l'ha più piccolo (EFDP, 55); ma c'ero rimasto male; a volte ci vuole un pezzo di carta (EFDP, 81); e non ce la fai a uscire (EFDP, 85); Tutte cose che non c'entrano (EFDP, 92); Ce l'ho in mano (EFDP, 98); forse anche lei c'entra in tutto questo (EFDP, 107); Uno su mille ce la fa (EFDP, 108); non solo ci credo (EFDP, 109); così io ci rimango male (EFDP, 121); Tu ce l'hai una famiglia? (EFDP, 130); non c'entra niente (EFDP, 131); Al quinto tiro non ce l'avevo ancora fatta (EFDP, 132); Non ce l'ho fatta. (EFDP, 132); perché ci ho messo tanto (EFDP, 155), ecc.

f. *ne* e *ci* ridondanti

Nell'italiano neo-standard si nota anche l'imposizione dell'uso ridondante dei clitici *ne* e *ci*, che vengono usati in modo desemantizzato. Berruto (2012: 86) evidenzia che il *ne* «ha perso un preciso valore pronominale ed è un morfema desemantizzato legato al verbo»:

- *Ci* hai messo dentro il termometro? (IET, 14)
- Chi *c'è* qui? (IET, 59)
- Tra le foto *ce n'era* una più piccola... (IET, 63)
- Di questo *ne* sono certa. (IET, 64)
- *Ci* sto io qui. (IET, 66)
- Io a Cortina *ci* andavo da quando ero nato. (IET, 35)
- ... dei soldi non *me ne* faccio niente (EFDP, 18)
- devo dire che *ci* sto abbastanza dentro (EFDP, 23)
- capivo che lì *ci* stava un bell'«anch'io» (EFDP, 26)
- ... in quel dolore, io *c'ho* trovato un sacco di vita (EFDP, 115)
- Sulla tovaglia non *c'erano* più i piatti (EFDP, 143)⁸

g. costruito ridondante *a me mi*

Berruto (2012) identifica questo costruito come una dislocazione a sinistra, fenomeno standard nella lingua parlata per la prima persona singolare, dove il clitico ha una funzione simile a quella del clitico *ne*:

- *A me* non doveva fregarmene niente... (IET, 33)
- *A me* non *me ne* frega niente di andare a fare le gite con gli altri. (IET, 111)
- *A me mi* sembra tutto un gran casino (EFDP, 52)

⁸ Ancora: Ma qui ci si mettono tutti quelli che hanno problemi? (IET,25); Sul display c'era un numero che non conoscevo. (IET,53); Seduta sul letto c'era Olivia. (IET,59); Qui ci devo stare solo io. (IET,74); E chi ci vuole rimanere qui. (IET,76); ...in ogni casa ce n'è una... (IET,95); nella mia vita c'è sempre un sottofondo musicale (EFDP, 14); Dietro ognuna di queste cose c'era una filosofia (EFDP, 34); ma qui non c'è più nessuno (EFDP, 52); la parte più romantica che c'è in me; nel tuo corpo c'era solo pace (EFDP, 68); - Alla cassa c'è sua moglie (EFDP, 124); Nel palazzo dove vive mia zia c'è una ragazza che ha una bambina (EFDP, 131), ecc.

- *A me mi* si può dire adesso, non è più errore (EFDP, 52)
- Basta che non *mi* rompano [...] a *me* (EFDP, 110)

h. *lo* neutro

Lo, pronome diretto atono, assume il valore neutro e sostituisce un'intera proposizione, un predicato o un aggettivo in funzione predicativa:

- Non *lo* so...in Toscana, per esempio. (IET, 44)
- Tesoro, *lo* sai cosa sei? (IET, 50)
- Non *lo* so...Sono in settimana bianca. (IET, 54)
- *Lo* sai chi ho incontrato in Tofana? (IET, 103)
- Ma a quei tempi non *lo* sapevo (EFDP, 32)
- Queste cose succedono anche agli innamorati, o significa che non *lo* ero? (EFDP, 33)
- Sono sempre stato a favore della vita, ma in quei giorni *lo* ero decisamente meno (EFDP, 43)
- ... scriverti mi fa stare meglio, *lo* sento (EFDP, 48)
- Non voglio fare l'amore in macchina, *lo* trovo squallido (EFDP, 76)
- Si comporta così perchè è un insicuro. Chi non *lo* è alzi la mano (EFDP, 123)
- Ma in fondo *lo* sappiamo tutti che (EFDP, 129)
- E lei *lo* sapeva, la sinta *lo* sapeva (EFDP, 132)
- Non *lo* so, dimmelo tu (EFDP, 137)⁹

i. uso di *quello* in luogo del dimostrativo neutro *ciò*

Uno dei tratti del neo-standard rappresenta la sostituzione del pronome neutro *ciò* dai pronomi dimostrativi *questo/quello*:

---

⁹ Ancora: Non lo so. Quello che ti pare. (IET,92); Lo so, può sembrare snob, ma (EFDP, 87); Se ti dicessero di sparare a un gatto per cento milioni, lo faresti? (EFDP, 112); lo sai che non posso vedere il sangue (EFDP, 113); Ma il naso che va sempre più vicino alla bocca (...) come lo giustifichi? (EFDP, 120); o a volte proprio perchè lo sai (EFDP, 136); lui lo sapeva (EFDP, 138); magari tu ora lo sai (EFDP, 162); quando ci andavo non lo notavo (EFDP, 163), ecc.

- ...rispondevo *quello* che voleva sentirsi dire. (IET, 24)
- Per lui tutto *quello* che è fuori dalla sua cerchia affettiva non esiste... (IET, 26)
- Da *quello* che avevo potuto capire, Olivia era pazza. (IET, 55)
- Giuro che faccio tutto *quello* che vuoi. (IET, 76)
- *Quello* che ti pare. (IET, 92)
- *Quello* che ti scriverò (EFDP, 11)
- Lavorare in una radio è *quello* che ho sempre voluto fare (EFDP, 15)
- Tutto *quello* che hai sempre detto fatto pensato (EFDP, 30)
- *Quello* che mi è successo un mese fa ... (EFDP, 99)¹⁰

j. pronomi interrogativo neutro *cosa?* in luogo di *che cosa? che?*

- *Cos'*era quella lista? (IET, 33)
- Tesoro, lo sai *cosa* sei? (IET, 50)
- *Cosa* le avrebbe fatto a quest'ora se non fosse stata una donna? (IET, 51)
- *Cosa* mi nascondi? (IET, 75)
- *Cos'è* che è arrivata? (IET, 78)
- *Cosa* aveva al centro delle braccia? (IET, 79)
- *Cosa?* – I soldi... (IET, 79)
- *Cosa*, nonna? (IET, 92)
- *Cosa? Cosa* hai detto? (IET, 102)

---

¹⁰ Ci sono tanti esempi in entrambi i testi: E se non bastava quello che sapevo... (IET, 26); Chi aveva deciso che quello che era il modo giusto? (IET, 30); *Quello* che non riuscivo a sopportare era la domanda... (IET, 37); E quindi tutto quello che ha dentro la villa se lo fa costruire nei sotterranei. (IET, 93); Ho guardato quello che rimaneva nella dispensa. (IET, 105); quello che una volta per me sembrava libertà adesso mi sembra prigionia (EFDP, 15); ... o questo almeno era quello che ho sempre pensato (EFDP, 97), ecc.

k. pronomi relativi *il quale* tende a essere sostituito da *che* e da *cui*

Nei testi si nota un maggior impiego dei pronomi relativi *che* e *cui* e di conseguenza una minore frequenza dell'uso del pronome *il quale*:

- ...mi indicava un lettino trapuntato con un tessuto di broccato stinto *su cui* stendermi. (IET, 25)
- Come mia nonna Laura, *che* quando era piccola... (IET, 30)
- Una notte ho avuto un incubo *da cui* mi sono svegliato urlando. (IET, 32)
- ...e dopo mezzo minuto *in cui* lo osservavo con la bocca semiaperta... (IET, 38)
- Una dentista *con cui* si era sposato mio padre prima che io nascessi. (IET, 55)
- L'unica cosa *di cui* ero sicuro... (IET, 62)
- ...una camicia da uomo *da cui* si vedeva un pezzo di seno. (IET, 63)
- Uno zombi *a cui* hanno appena sparato. (IET, 81)
- ...il giorno *in cui* nonna era stata operata. (IET, 89)
- ...un pozzo *da cui* uscivano le lucertole. (IET, 106)
- c'è stato addirittura un periodo *in cui* lo stereo sceglieva per conto suo (EFDP, 19)
- sono solo due le categorie di ragazze *con cui* non potrei mai stare (EFDP, 22)
- una gabbia *da cui* poter scappare (EFDP, 25)
- Sessantatré motivi *per cui* valga la pena vivere, *tra cui* la famiglia, gli amici ecc. (EFDP, 129)
- è un argomento *su cui* sono scivolato spesso (EFDP, 135)
- le persone *a cui* voglio veramente bene (EFDP, 162)
- ogni cosa *di cui* discuto (EFDP, 167)¹¹

¹¹ Altri esempi: ...ne è uscito Riccardo Dobosz, che è corso dagli altri. (IET,18);...l'ho visto sparire sulle scale che portavano al suo appartamento. (IET,22); ...quel lettino su cui mi stendevo... (IET,26); Ora avevo dei compagni che mi chiamavano a casa. (IET,28);...si è caricato Alessia che lo ha abbracciato... (IET,35); Ero seduto su un gigante di pietra che mi abbracciava... (IET,50); ...mio zio che abitava a Campagnano. (IET,56); ...c'era Olivia che mi faceva segno di aprire. (IET,65); ...era colpa degli zingari che gli avevano incasinato il ritmo veglia/sonno. (IET,68); Era un molo su cui si frangevano ondate di dolore. (IET,82), Forse uno dei motivi per cui non sono fidanzato è che... (EFDP, 22); nell'attesa del giorno in cui troverò il grande amore (EFDP, 25); il giorno del grande incontro, in cui tutto cambierà (EFDP, 25); sicuramente non quello con la «A» maiuscola di cui ti ho parlato prima (EFDP, 26); C'è stato un periodo in cui avrei quasi voluto lasciarla(EFDP, 32);

• Riorganizzazione del sistema verbale:

a. **presente pro futuro**

Il neo-standard prevede anche la semplificazione del sistema verbale relativo all'uso dei tempi. Uno degli esempi è l'uso del presente indicativo al posto del futuro semplice. L'uso del presente pro futuro avviene spesso con avverbi di tempo quali: *dopo, poi, domani* ecc. per descrivere un'azione futura che appare certa e non suscita dubbi.

- Allora *ci sentiamo* stasera così la *ringrazio*. (IET, 20)
- Domani però ti *chiamo* e mi ci *fai* parlare. (IET, 42)
- Ti *chiamo* domani. (IET, 57)
- A che ora *partite?* – Presto. *Ci svegliamo e partiamo*. (IET, 103)
- E oggi che *fate?* – *Sciamo*. (IET, 103)
- Ah, la madre di Alessia ha detto che mi *porta* lei a casa quando *arriviamo*. (IET, 104)
- Che farai quando *usciamo* di qui? – Non lo so... Forse *parto*. – Dove *vai?* (IET, 110)
- Quando *torni* mi *inviti* a cena e mi *racconti* come è andata, ok? (EFDP, 36)
- *Resto* ancora dieci minuti e poi *me ne vado* (EFDP, 69)
- Questa sera *rientro* presto e *vado* subito a letto (EFDP, 85)
- Non per sempre: sei, sette mesi l'anno, poi *torno* (EFDP, 159)
- Cosa fai *domani?* (EFDP, 160)¹²

---

un'enorme padella antiaderente da cui si scivola via (EFDP, 54); erano tanti i motivi per cui una ragazza era richiesta (EFDP, 70); un cappotto con cui difendersi dal freddo (EFDP, 85); con minigonne di paillette da cui uscivano due gambe (EFDP, 121); ecc.

¹² Altri esempi: E non ringrazio neanche i genitori di Alessia? (...) – Non c'è bisogno. Glielo dico io. (IET, 16); ...e se muore quando io non ci sono? (IET, 38); Tu stai qua, io torno presto. (IET, 87); No, non muori... (IET, 91); La fabbrica deve spedirgliene uno la prossima settimana. (IET, 94); Dormo ancora un po'. (IET, 102); Conto fino a venti e poi esco (EFDP, 84); Oggi ne fumo pochissime (EFDP, 85); – invece di pagare l'affitto, faccio un mutuo di dieci anni (EFDP, 160)

b. estensione dell'uso dell'imperfetto

L'imperfetto, che di regola si usa per esprimere un'azione passata non conclusa, nel neo-standard estende il proprio utilizzo come sostituto dei tempi verbali nel periodo ipotetico dell'irrealità:

- Se *imparavo* quel gioco era fatta. (IET, 28)
  - *Quella se non parlava* con la madre di Alessia poteva pure partire per Cortina. (IET, 42)
  - Se mi *portavano* cibo e acqua ci avrei passato il resto della vita. (IET, 57)
  - E ho capito che se *finivo* in isolamento in prigione ci sarei stato in grazia di Dio. (IET, 57)
  - Certo, papà se non lo *conoscevi* potevi facilmete scambiarlo per uno antipatico. (IET, 64)
  - Ma se lo *beccavi* d'estate al mare o a sciare era molto gentile e simpatico. (IET, 64)
  - E se lo *sapeva* tua madre se lo mangiava. (IET, 108)
  - Se non mi *aiutava* lei ora forse sarei padre di due cuscini (EFDP, 78)
- e al discorso indiretto per indicare la posteriorità ripetto a un altro punto nel passato:
- Tutti hanno detto che *andavano* da soli all'appuntamento. (IET, 17)
  - Troppo presto per tornare a casa. Sicuro *trovavo* papà che usciva per andare al lavoro. (IET, 20)
  - Avevamo fatto un patto: lei mi *copriva* sulla storia degli amici e io non *dicevo* niente dei Bloody Mary. (IET, 29)
  - Ho giurato che non *uscivo*. (IET, 67)
  - Mi avevi promesso che questa mattina *te ne andavi*. (IET, 73)
  - Ho giurato che *smettevo*. (IET, 84)
  - Comunque dopo venti minuti *andavo* in onda (EFDP, 89)

c. estensione del passato prossimo ai danni del passato remoto

Nel neo-standard il passato prossimo rimpiazza il passato remoto, anche nelle narrazioni storiche. Secondo le regole dell'italiano standard con il passato prossimo

viene espressa un'azione compiuta nel passato, ma con conseguenze o ripercussioni nel presente, come anche un'azione compiuta che si sente psicologicamente vicina (Sensini 1997). D'altro lato con il passato remoto si esprime un'azione compiuta in un passato lontano senza alcun legame temporale o psicologico al presente. Nella lingua neo-standard è dominante l'uso del passato prossimo, che viene utilizzato anche in casi in cui di regola andrebbe usato il passato remoto.

Ad esempio, nel romanzo analizzato Ammaniti descrive eventi accaduti dieci anni prima, che iniziano la sera del diciotto febbraio duemila, e durano una settimana che il protagonista aveva trascorso nella cantina del suo palazzo, insieme alla sorellastra tossicodipendente, nascondendosi dai genitori che pensavano stesse passando la settimana bianca con gli amici. Il tempo principale della narrazione è il passato prossimo, anche quando i protagonisti, con i diversi *flashback* ricordano gli avvenimenti poco piacevoli legati alla loro infanzia, contesto che giustificerebbe l'utilizzo del passato remoto. Nel libro il passato remoto non viene usato neanche una volta. Il costante uso del passato prossimo è l'espedito tipico del neo-standard che tende ad avvicinare la lingua scritta al parlato. Qualcosa di simile avviene anche nel romanzo di Volo: nonostante un uso sporadico del passato remoto, nel testo domina l'impiego informale del passato prossimo, anche per contesti in cui la norma prevede l'uso del passato remoto (cfr. il racconto della gamba rotta, EFDP, 114):

- La sera del diciotto febbraio duemila *sono andato* a letto presto e *mi sono addormentato* subito, ma durante la notte *mi sono svegliato* e non *sono più riuscito* a riprendere sonno. (IET, 11)
- Quando, il primo giorno di scuola, *sono arrivato* davanti al liceo pubblico per poco non *sono svenuto*. (IET, 29)
- Una notte *ho avuto* un incubo da cui *mi sono svegliato* urlando. (IET, 32)
- *Ha preso* i pantaloni, *ha stretto* i soldi nel pugno e *ha chiuso* gli occhi. (IET, 84)
- *Mi sono alzato*, *sono corso* da lei e *ho cominciato* a scuoterla. (IET, 101)
- Per due giorni mia sorella *ha continuato* a dormire, svegliandosi solo per fare pipì e bere. (IET, 103)
- ...*ti sono arrivati* da dietro, *ti hanno sfilato* i braccioli e tu *hai preso* a divincolarti, urlavi come se ti stessero scuoiando... E niente, *ti hanno buttato* in acqua. (IET, 107)
- Una volta l'*ho* anche *fatto*, *mi sono suicidato* (EFDP, 46)

- Quel giorno, invece, (...), lei *ha fatto* un movimento (EFDP, 77)
- Una sera, tanti anni fa, *ho fatto* questo stupido gioco con degli amici (EFDP, 112)
- Esattamente il 10 agosto, a Riccione, *sono caduto* con la Vespa e *mi sono rotto* il perone (EFDP, 114)
- Una notte quando ero piccolo, *sono stato* male e *sono andato* in bagno a vomitare (EFDP, 135)
- Una notte d'estate mentre ero lì da loro *è arrivato* un fortissimo temporale (EFDP, 138)

d. indicativo invece del congiuntivo

Nell'italiano neo-standard si tende a utilizzare il modo indicativo nelle proposizioni subordinate dopo i *verba putandi*, dopo una dichiarativa negativa, in un'interrogativa indiretta, nel periodo ipotetico della irrealità e nelle relative restrittive, dove lo standard prevede l'utilizzo del congiuntivo.

Il neo-standard prevede non solo la semplificazione dei tempi, bensì anche la semplificazione del sistema verbale nell'uso dei modi che si nota particolarmente nella riduzione dell'uso del congiuntivo sostituito dall'indicativo. Con lo scopo di evidenziare lo stile dell'oralità, si semplifica il sistema verbale, come nella lingua parlata.

Non di rado l'indicativo si usa al posto del congiuntivo dopo i *verba putandi* (*Penso che è andato* invece di *Penso che sia andato*):

- tutti dovevano *pensare*, mia mamma compresa, che *ero* normale. (IET, 25)
- ...*credevano* che *ero* uno di loro. (IET, 28)
- Lorenzo, *ho pensato* che *è* ora che vai a un liceo pubblico. (IET, 29)
- Non *mi pare* che quel vestito *fa* vedere troppo. (IET, 46)
- *sembra* che *devono* reggere il mondo da soli. (IET, 64)
- Mamma *pensa* che *sto* a Cortina... (IET, 75)
- ...*avrebbe pensato* che gli zingari gli *erano entrati* di nuovo in casa. (IET, 100)
- *penso* che non *vale* e che *era* solo un pre-riscaldamento (EFDP, 13)

Le principali caratteristiche dell'italiano neo-standard in due romanzi italiani contemporanei (aspetto morfologico)

- ...*sostiene* che tutte le donne *sono* troie e che l'uomo *è* superiore alla donna (EFDP, 110)

- ... Mi *sembra* che mi *sto* facendo del bene, che mi *sto* prendendo cura di me (EFDP, 154)

- *Credo* che in fondo le cose non *cambiano* mai (EFDP, 168)¹³

Lo stesso fenomeno si nota nelle frasi interrogative indirette:

- Non sapevo perchè lo *chiamavano* così. (IET, 34)

- ...cercando di capire che *voleva* quella da me. (IET, 55)

- E perchè voleva sapere se *c'erano* papà e mamma? (IET, 55)

- Forse era meglio capire chi *era*. (IET, 59)

- Non capivo cosa *diceva*. (IET, 101)

- Cerco di immaginare dove *sei* ora (EFDP, 10)

- non so esattamente cosa *voglio* (EFDP, 14)

- non ho nemmeno capito che gioco *è* (EFDP, 14)

- Non so se *era* vero amore (EFDP, 26)

- Sono veramente curioso di sapere come *stai* messo (EFDP, 119)

- ...mi hanno chiesto se questa sera *volevo* andare a una festa (EFDP, 156)¹⁴

Nonchè nelle relative restrittive:

- *Questa* era l'unica risposta che *riuscivo* a darmi. (IET, 37)

- L'unica volta che *avevo visto* la mia sorellastra... (IET, 55)

---

¹³ Ancora: Ho pensato che stava per piangere. (IET,61);...come se credesse che stavo scherzando. (IET,66); Crede che è quello riparato... (IET,94); Ho pensato che se lo era ricordato subito (EFDP, 99); Hanno iniziato a pensare che il loro principe azzurro è caduto (EFDP, 116); ... per sembrare che vivo alla giornata (EFDP, 160); Voglio credere che l'astronauta è un lavoro che si può fare solo la notte, ...,Voglio credere che un mio amico è un mio amico sempre, e non ti tradisce mai,..., voglio credere che Babbo Natale il carbone te lo porta solo se sei stato cattivo (EFDP, 170), ecc.

¹⁴ Altri esempi: Io sapevo esattamente come gli altri pensavano, cosa gli piaceva e cosa desideravano. (IET, 26); E poi mi domando se sono i sensi di colpa... (IET, 63); Quelli che ti chiedono se hai spicci. (IET,80); Non capivo se dormiva, se era sveglia. (IET, 93); non so esattamente cosa voglio (EFDP, 14); non so in che ruolo sta giocando (EFDP, 14); le ho chiesto se faceva già l'amore con lui e se le piaceva di più che con me (EFDP, 41); gli amici ti chiedevano com'era andata (EFDP, 67); mi hanno chiesto se credo alla parità dei sessi (EFDP, 109); ... non so se è chiaro (EFDP, 111); Non riesco a capire se la sicurezza è amica o nemica della libertà (EFDP, 162), ecc.

- Forse era l'ultima volta che lo *potevo* fare. (IET, 92).
- Altri casi dove lo standard prevede l'uso del congiuntivo:
- ...pensavo solo *al fatto che* quello *si chiamava* Teodoro... (IET, 50)
- Ma credo che se la gente *spera* che tu *muori*... (IET, 72)
- *Dicono* che (...) non *muori* mai. (IET, 72)
- *Aspetta* che la *vado* a chiamare. (IET, 75)
- Ah, *è importantissimo* che le *dici* che sono simpatico. (IET, 76)
- *Basta* che *te ne vai*. (IET, 84)
- *Vuoi* che *chiamo* papà? (IET, 86)
- ...la piscina *più grande che ha mai visto*... (IET, 96)
- anche *al fatto che sono* un egocentrico per natura (EFDP, 15-16)
- *il fatto che lei mi ha sempre assecondato* (EFDP, 135)

e. affermazione della costruzione perifrastica *stare + gerundio*

La presente costruzione perifrastica si utilizza per esprimere funzioni aspettuali, sia progressive che quelle continuative (Berruto 2012: 82):

- La pioggia *stava finendo*. (IET, 14)
- Che *stai facendo*? (IET, 20)
- Questo ci *sta dicendo* il professore? (IET, 26)
- *Stavano armeggiando* con la serratura della porta. (IET, 57)
- ...*stavo piagnucolando*, e io odiavo piagnucolare. (IET, 67)
- Ti *sto chiedendo* un favore. (IET, 67)
- Mi *stava facendo* morire. (IET, 76)
- Olivia mi *stava aspettando*. (IET, 92, 98)
- Sembra che *stia dormendo*. (IET, 116)
- ... non so in che ruolo *sto giocando* (EFDP, 14)
- ... si stava *solo rompendo* (EFDP, 19)

- *Sto andando* in palestra (EFDP, 44)
- Non *sto* assolutamente *dicendo* (EFDP, 51)
- forse non *sto facendo* una gran figura (EFDP, 74)
- ... mi *sto prendendo* cura di me (EFDP, 154)¹⁵

f. *si* + terza persona singolare (si impersonale) per prima plurale (noi)

Inizialmente un fenomeno tipicamente fiorentino, si è diffuso in tutta la penisola (ibid: 82):

- ... non stavamo mai da soli. [*Noi*] *Ci si incontrava* nel corridoio della scuola, [*noi*] *ci si guardava*, [*noi*] *si abbassava* lo sguardo e poi dall'imbarazzo [*noi*] *si andava* via (EFDP, 65)
- Noi le prendevamo alle nostre compagne [...] e poi [*noi*] *si chiedeva*: le rivuoi? (EFDP, 97)
- Eravamo quattro bambini e [*noi*] *si rideva* tutti insieme (EFDP, 139)

• **Il *che* polivalente**

Nell'italiano standard, la parola *che* svolge tre funzioni principali: quella di aggettivo, di congiunzione o di pronome. In funzione di aggettivo *che* può essere interrogativo e esclamativo. In funzione di congiunzione introduce diverse frasi subordinate, mentre in quella di pronome può essere: interrogativo, esclamativo, indefinito e relativo. Il pronome relativo *che*, invariabile nel genere e numero, svolge la funzione di soggetto o di complemento oggetto. Con tutti gli altri complementi indiretti, ossia nei casi obliqui, si usa il pronome *cui* (di cui, a cui, per cui...). Nel neo-standard *che* a volte sostituisce il pronome *cui* preceduto da una preposizione.

¹⁵ Altri esempi: ...che stavano infilando le valigie nel bagagliaio. (IET,18); ...stavano fissando gli sci... (IET,18); Probabilmente stavano decidendo chi invitare a una festa. (IET,33); Io stavo togliendo la catena dal motorino e lei mi guardava... (IET,37); ...quella bugia che mi stava facendo impazzire? (IET,39); Ma che sta succedendo? (IET,44); Dovevo alzarmi, (...), ma stavo svenendo. (IET,48); Sto cercando uno scatolone... (IET,60); ..., stava pensando a qualcos'altro... (IET,61); ...come se credesse che stavo scherzando. (IET,66); Uno che sta morendo, si vende la nuda proprietà... (IET,72); Aveva la voce dura e si stava trattenendo per non mettersi a urlare. (IET,75); Dài che sta aspettando al telefono... (IET,76); ...come se qualcuno la stesse torturando. (IET,79); ...si stava facendo la pennica pomeridiana. (IET,88); Si stava agitando. (IET,95); ...escono le tartarughe marine, stanno andando a deporre le uova. (IET,97); E non ti sto parlando di lavoro virgola non ti sto parlando di professione (EFDP, 14); ... l'autoradio sta suonando (EFDP, 19- 20); .... stava diventando (EFDP, 33); come se stessi scrivendo (EFDP, 48); Oppure sto scrivendo un messaggio (EFDP, 98); sai di cosa sto parlando (EFDP, 117); Ogni tanto sto parlando con qualcuno (EFDP, 172), ecc.

Inoltre, *che* sostituisce le congiunzioni nelle proposizioni subordinate causali, consecutive, temporali, finali ecc. Berruto (ibid: 78) parla della «larga polimorfia di impieghi del *che* a unire una frase principale a una subordinata»:

- Adesso però ti devo lasciare *che* sono arrivate le pizze. (IET, 42)
- L'unica volta *che* avevo visto la mia sorellastra... (IET, 55)
- ...e lei era lì *che* mi aspettava. (IET, 69)
- Me la vedevo, in camera sua, seduta sul letto *che* sbuffava. (IET, 75)
- Dài *che* sta aspettando al telefono... (IET, 76)
- Sei triste *che* domani devi tornare? (IET, 103)
- ci sono dei giorni *che* affido le mie decisioni a dei giochetti (EFDP, 13)
- È un periodo *che* forse comincio a sentire la piccola strada del ritorno (EFDP, 17)
- Ero arrivato a un punto *che* cercavo una scusa per incazzarmi (EFDP, 33)
- Dài chiama *che* magari la becchi in un momento di malinconia (EFDP, 41)
- Io odiavo la scuola e dal primo giorno *che* ci sono andato...(EFDP, 83)
- Sono giorni *che* appena apro gli occhi li riconosco subito (EFDP, 85)
- Non è come quando torno a casa *che* prima di cercarlo [uno spazio di parcheggio] devo fermarmi a fare benzina (EFDP, 87)
- ...ma basta guardare avanti *che* non la pesti (EFDP, 116)
- C'è stato un periodo *che* il pomeriggio... (EFDP, 121)¹⁶

5. Conclusioni

Il presente contributo evidenzia, attraverso una rigorosa raccolta di dati, come e quanto, all'interno di un *corpus* testuale di riferimento, si riscontrano i fenomeni neo-standard. Sono state sottoposte ad analisi due opere diversamente significative, in cui i fenomeni di *mimesi* del parlato, i tratti colloquiali e quotidiani, il gergo giovanile e tutti i principali elementi del neo-standard sono stati impiegati

¹⁶ Altri esempi: Ho visto Alessia Roncato, sua madre, (...) che stavano infilando le valigie... (IET,18); Forse era l'ultima volta che lo potevo fare. (IET,92); La domenica, che invece di vestirmi per andare a scuola andavo a far colazione... (EFDP, 57), Stai zitto che ti fai ancora (EFDP, 64); quindi non è come quando torno a casa che prima di cercarlo devo fermarmi a fare benzina (EFDP, 86); Giacomo si metta a dieta che gli anni passano e il cuore si stanca (EFDP, 125); ecc.

con voluta e ricercata meticolosità. Il confronto, pur nella somiglianza dei tratti linguistici, si è voluto realizzare tra due testi e due autori, per così dire, agli antipodi tra di loro: sono stati posti a confronto il sesto romanzo di un acclamato scrittore, regista e sceneggiatore, Niccolò Ammaniti, autore il cui valore letterario è stato riconosciuto dal conferimento del Premio Strega, e il romanzo di esordio di Fabio Volo, fino a quel momento DJ radiofonico e conduttore televisivo, che ha confezionato un prodotto editoriale - sul piano morfosintattico, lessicale, tematico e ideologico - rivolto interamente ad un pubblico giovane, e premiato con oltre 300.000 copie vendute. L'esito di tale confronto è che, a parte poche differenze, pur restando solo nell'ambito della morfologia, i tratti neo-standard nella lingua di due autori così differenti come Volo e Ammaniti, si confermano ugualmente presenti e caratterizzano fortemente entrambe le operazioni di scrittura.

Tutti e due gli autori fanno uso del neo-standard in un contesto in cui cercano di raggiungere l'immediatezza comunicativa e di avvicinare i dialoghi dei protagonisti (giovani ragazzi) al lettore: se ne conclude che i narratori, più o meno esperti, e più o meno portatori di consapevoli elementi di letterarietà, hanno colto, rappresentato e riprodotto con efficacia l'urgenza e la penetrazione delle nuove forme della lingua italiana anche nei testi letterari.

Siamo convinti, dunque, che le forme del neo-standard vadano prima di tutto conosciute e quindi valutate, caso per caso, senza preclusioni, in quanto potrebbero diventare, almeno alcune di esse, un nuovo futuro standard normativo che accoglierà come norma elementi che una volta erano visti come substandard. La lingua italiana neo-standard tende ad accogliere i tratti propri della lingua parlata: di conseguenza, se vorrà incorporare i fenomeni ed i fermenti del parlato, anche la letteratura italiana contemporanea dovrà accogliere i tratti neo-standard della lingua, avvicinandosi in questo modo all'espressività della fascia media di lettori. L'analisi condotta dimostra che i tratti tipici del neo-standard e i registri informali sono già presenti nei romanzi contemporanei con occorrenze costanti e stabili.

Fonti

1. Ammaniti, Niccolò (2010), *Io e te*, Torino: Einaudi.
2. Volo, Fabio (2006), *Esco a fare due passi*, Milano: Mondadori.

Bibliografia

1. Berruto, Gaetano (1987), *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*, Roma: La Nuova Italia Scientifica.

2. Berruto, Gaetano (2012, 2019), *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo. 2 ed.*, Roma: Carocci editore.
3. D'Achille Paolo (2019), *L'italiano contemporaneo*, Bologna: Il Mulino.
4. D'Agostino, Maria (2007), *Sociolinguistica dell'Italia contemporanea*, Bologna: Il Mulino.
5. Dardano, Maurizio e Pietro Trifone (1997), *La nuova grammatica della lingua italiana*, Bologna: Zanichelli editore.
6. De Mauro, Tullio (2014), *Storia linguistica dell'Italia repubblicana dal 1946 ai nostri giorni*, Roma-Bari: Laterza.
7. De Renzo, Francesco (2008), «Per un'analisi della situazione sociolinguistica dell'Italia contemporanea. Italiano, dialetti e altre lingue», *Italica*, 85,1, 44-62.
8. Marazzini, Claudio (2004), *Breve storia della lingua italiana*, Bologna: Il Mulino.
9. Renzi, Lorenzo (2012), *Come cambia la lingua. L'italiano in movimento*, Bologna: Il Mulino.
10. Pistolesi, Elena (2015), «Diamesia la nascita di una dimensione», in: E. Pistolesi, R. Pugliese, B. Gili Favela (a cura di), *Parole, gesti, interpretazioni. Studi linguistici per Carla Bazzanella*, Roma: Aracne, 27-56.
11. Sabatini, Francesco (1985), «L'Italiano dell'uso medio: una realtà tra le varietà linguistiche italiane», in: G. Holtus & E. Radtke (a cura di), *Gesprochenes Italienisch in Geschichte und Gegenwart*, Tübingen: G. Narr, 154-184.
12. Sabatini, Francesco (1990), «Una lingua ritrovata: l'Italiano parlato», in: V. Coletti et al. (a cura di), *L'italiano nel mondo moderno*, Napoli: Liguori Editore, 89-108.
13. Sensini, Marcello (1990), *Grammatica della lingua italiana*, Milano: Mondadori.
14. Serianni, Luca (1988), *Grammatica Italiana, Italiano comune e lingua letteraria*, Torino: UTET.

Marija N. Vujović

Luigi E. Beneduci

OSNOVNE KARAKTERISTIKE ITALIJANSKOG NEOSTANDARDA U DVA SAVREMENA ITALIJANSKA ROMANA (MORFOLOŠKI ASPEKT)

Rezime

Ako je standardni italijanski, jezički varijetet koji je kodiran u gramatikama, pod neostandardom podrazumevamo komunikacijske navike govornika, kako govorne, tako i pisane, u neformalnijem jezičkom varijetetu, koje uglavnom gramatike cenzurišu i stigmatizuju, a koje se mogu definisati kao *italiano dell'uso medio* (Sabatini 1985). Oslanjajući se na taksonomiju koju

Le principali caratteristiche dell'italiano neo-standard in due romanzi italiani contemporanei (aspetto morfologico)

su dali Sabatini (1985) i Beruto (2012, 2019), autori rada tražili su prisustvo nestandardnih karakteristika u tekstualnom korpusu koji čine dva savremena italijanska romana: *Io e te* Nikola Amanitija (IET) i *Esco fare due passi* Fabia Vola (EFDP). S obzirom na veliki broj primera, istraživanje je bilo ograničeno na morfološki aspekt neostandarda u pronominalnom i glagolskom sistemu. Izvršeno je poređenje dva teksta i dva autora koji se mogu smatrati antipodima: roman priznatog pisca, reditelja i scenariste, dobitnika prestižne italijanske nagrade Strega, i debitantski roman radijskog DJ-a i TV voditelja, koji je izričito usmeren na mladu publiku i koji je prodat u više od 300.000 primeraka. Rezultat ovog poređenja je da su, osim nekoliko razlika, karakteristike neostandarda podjednako prisutne u oba dela, u cilju postizanja komunikativne neposrednosti govornog jezika. Može se zaključiti da su naratori, nezavisno od toga da li su manje ili više iskusni pisci i manje ili više svesni osnovnih elemenata pismenosti, shvatili, predstavili i efikasno reprodukovali važnost i prodor novih oblika italijanskog jezika, koji pretenduju da jednog dana uđu u italijanski standard.

► **Ključne reči:** neostandard, morfologija, Nikolo Amaniti, Fabio Volo, italijanski.

Preuzeto: 16. 2. 2021.
Korekcije: 26. 6. 2021. / 4. 9. 2021.
Prihvaćeno: 8. 11. 2021.

КЪИЖЕВНОСТ

Dušica D. Todorović¹
Università di Belgrado
Facoltà di Filologia

RICONOSCERSI NELLA SCRITTURA: IMPLICAZIONI INTERTESTUALI E METATESTUALI NEI ROMANZI *LJUDI GOVORE* DI RASTKO PETROVIĆ E *CONVERSAZIONE IN SICILIA* DI ELIO VITTORINI

Abstract: In un approccio comparatistico, con gli strumenti analitici della semiotica interpretativa e della narratologia, si prendono in esame i punti in comune di due testi modernisti appartenenti rispettivamente alla letteratura serba e a quella italiana: Ljudi govore (1931) di Rastko Petrović e Conversazione in Sicilia di Elio Vittorini (1939). Si focalizzano procedimenti e implicazioni intertestuali e metatestuali delle due opere che ne confermano l'appartenenza alle poetiche del modernismo.

Parole chiave: Rastko Petrović, Ljudi govore, Conversazione in Sicilia, Elio Vittorini, letteratura comparata, semiotica interpretativa, narratologia, narrativa modernista.

Viaggio verso i confini della parola

Nei possibili approcci comparativi alla lettura dei due romanzi (*Ljudi govore* e *Conversazione in Sicilia*) possiamo partire dal punto di vista tematico che riguarda il paradigma insulare nella letteratura, insieme a quello imagologico della figura e dello sguardo dello straniero come sguardo letterario privilegiato. In questi casi è possibile scorgere la configurazione narrativa (Pier, John 2009: 67) del viaggio come pellegrinaggio spirituale, per il quale la condizione dello straniero risulta una tappa obbligatoria (Schilirò 2007: 197).

¹ladusica@gmail.com. Questo articolo fa parte della prima fase preparatoria dello svolgimento del progetto MemoLit finanziato dal Fondo delle scienze della Repubblica di Serbia (Fond za nauku Republike Srbije, Program saradnje srpske nauke sa dijasporom).

Questo indirizzo di ricerca include inoltre il tema della percezione del viaggiatore-straniero e la funzione delle tecniche di espressione verbale dello spazio nell'economia narrativa delle opere esaminate. Partendo quindi dalla considerazione della ipotiposi come un fenomeno semantico-pragmatico che richiede una cooperazione interpretativa del lettore (Eco 1989: 167), si scorge una denotazione della rete di toponimi e la messinscena dei dialoghi tematizzati, insieme a ipotiposi dei paesaggi nei monologhi del viaggiatore. A partire da queste basi metodologiche (Todorović 2013, 2014 e 2018) rivolgiamo la nostra attenzione alle implicazioni intertestuali e metatestuali dei due romanzi.

L'opera di Rastko Petrović apre il quarto decennio del secolo scorso,² mentre l'opera di Vittorini la chiude.³ L'allusione alla guerra è presente in ambedue le opere insieme ad altri segnali che incoraggiano le inferenze del lettore invitandolo a situare il mondo possibile dei due romanzi vicino al paradigma di realtà dei lettori.⁴ Nel caso del testo di Rastko Petrović la minaccia della guerra è tematizzata in alcune conversazioni del viaggiatore innominato,⁵ mentre nel caso dell'opera di Vittorini è la scrittura, invece, attraverso i titoli dei giornali che annunciano un *nuovo massacro*, ad accompagnare la decisione di Silvestro di partire per la Sicilia. Va ricordato comunque che in entrambi i casi è la scrittura, quella dei giornali, a fungere da garante di documentarietà. Allo stesso tempo, anche i toponimi nei romanzi analizzati, toponimi spagnoli e siciliani, strategicamente posizionati nei testi insieme all'indicazione dei loro reciproci rapporti, inducono il lettore a tentare di identificare i luoghi finzionali con la Sicilia e la Spagna della propria enciclopedia.⁶

Nel corso della lettura, però, in entrambi i romanzi le strategie discorsive aprono a un certo punto il varco a un approccio diverso: ai nascosti e latenti, fino a quel momento, spazi di memoria personale e antropologica del viaggiatore.⁷ La

²L'opera di Rastko Petrović è disponibile in traduzione italiana: Petrović, *Sul lago*, introduzione di Sanela Mušja, traduzione di Luca Vaglio, Roma, Castelvecchi, 2016.

³Vittorini ha cominciato a scrivere la sua opera nel 1937, pubblicandola a puntate nel corso del 1938 e 1939, mentre l'intero romanzo è stato stampato nel 1942.

⁴A proposito dei mondi finzionali cfr. Eco 1989: 122-172 e Doležel 2008.

⁵— Verujete li vi, gospodine, da će biti uskoro rata? /— Sa kim mislite da bi se moralo ratovati? /— O, dosta je otvoriti novine. U celom svetu pišu o tome. Mislite li da se to može izbeći? (Petrović 2002: 27); /Sinoć su govorili da bi moglo doći do rata. Čak deca u Eskaloni[...] (Petrović 2002: 41); /„Smešna stvar, mislim za sebe; verovalo se, pošto je poslednji rat bio tako strašan, da drugi više ne sme, ne može doći: bar dok ne izumru svi koji su ga doživeli. Međutim, rat je odvikao svet od mirnog života, od ravnomernog silaženja smrti.“ (Petrović 2002: 41).

⁶I toponimi nominati non si identificano necessariamente con la Sicilia della nostra enciclopedia. Cfr. a proposito, oltre a Eco menzionato in precedenza anche Terrusi 2006: 293-301.

⁷Attraverso la memoria personale, Silvestro ritrova anche la memoria antropologica (Guglielmi 1998: 108).

nominazione geografica riconoscibile inizia da questo momento ad alludere ai diversi mondi possibili, o a presentarsi come *viaggio nella quarta dimensione*.⁸ In entrambi i casi viene a un certo punto tematizzato lo spazio del mito. In *Ljudi govore* di Rastko Petrović è il mito della nuova vita (analogamente all'anelito a Terra Nuova in *Conversazione in Sicilia*) a tentare il viaggiatore e a indurlo a celebrare una rinascita *sempre nuova del mondo*, rendendolo partecipe, alla fine del racconto del mistero universale, un mistero raggiunto, non a caso, dopo il tempo simbolico di nove mesi dalla prima visita all'isola. Il tempo della storia inizialmente tematizzato sembra annullato insieme alla parola umana annientata durante la vita notturna del lago, liberata dalla memoria e dalla storia. Lo straniero riconosce l'urlo come un suo *grave conoscente*. (Petrović 2002: 37, 66 e 72). Vittorini invece nel suo testo decostruisce il mondo tematizzato del mito in maniera più decisa ma, similmente al viaggiatore di Rastko Petrović, che riconosce l'urlo finale, Silvestro – in un'immagine più carica di connotati sovversivi –, si trova davanti a una statua che non proferisce parola, ma scoppia, *con clangore, a ridere*. In entrambi i casi la parola viene a mancare, ma allo stesso tempo i viaggiatori concludono con un rifiuto della promessa del mito di una nuova nascita, riabbracciando il proprio tempo storico. In effetti, in entrambi i casi non si riscontra la regressione del viaggiatore-narratore nel mito dell'infanzia, anche se questo motivo viene tematizzato come un canto di sirene con diversa insistenza nei testi presi in esame. Dall'altro lato, i due autori-narratori viaggianti articolano diversamente il proprio rientro nella storia, che riconfermano dopo questa pausa discorsiva di inchiesta sul mito e dopo un rinnovato incontro con la realtà.

Tornando alla comunicazione potenziale e epifanica, bene indicata nell'annotazione finale del romanzo di Vittorini su ogni testo che rappresenta un messaggio in una bottiglia potenzialmente aperto alla comunicazione di un passante che lo scorge (ma che prima deve aprire la bottiglia ermeticamente chiusa), ricordiamo il già menzionato discorso notturno dello straniero alla fine del romanzo *Ljudi govore*, nel momento in cui riconosce la sofferenza nell'urlo come un'articolazione ultima dell'espressione sulla soglia della vita e della morte, nelle doglie della nascita di una nuova vita (Petrović 2002: 72).

---

⁸ “[...] guardai ancora una volta l'indirizzo sulla cartolina, e fui da mia madre, riconobbi la soglia e non mi era indifferente esserci, era il più pieno del viaggio nella quarta dimensione” (Vittorini 1942: 56 e 57); „[...] kao da je ta svetlost još pripadala danu 8 a ne danu 9 ili nekom danu iz četvrte dimenzije.“ (Petrović 2002:19).

Incontri sulla soglia

L'inchiesta discorsiva del mito riguarda la scrittura dialogica nel senso bachtiniano, dostoevskijano, del dialogo sulla soglia. Nel particolare momento in cui mutano i paradigmi istituzionali della lingua letteraria di una determinata epoca, i generi primari del discorso svolgono un ruolo decisivo: spesso destabilizzano l'istituzione del linguaggio letterario di un'epoca, il che li rende, nel momento cruciale del mutamento del paradigma, particolarmente presenti e rilevanti (Bahtin 1980: 267 e 235).⁹

La presenza del cronotopo del viaggio e della soglia apre quindi lo spazio del romanzo ad altre esperienze, incluse quelle dialogiche, che smussano i confini temporali e spaziali, culminando nella ripartenza finale dall'isola (dalla Sicilia e dall'isola non ben definita del romanzo di Petrović), che segna lo stacco netto dal viaggio di inchiesta discorsiva: stacco netto dall'idillio e dai miti ereditati accompagnato dalla volontà di riaffermare il presente e di riabbracciare il tempo della storia e della propria vita all'interno di essa.

In questo modo, l'identità degli spazi dei due romanzi risulta ibrida, come spesso accade nella modernità. Marko Juvan scrive delle identità ibride degli spazi letterari della modernità e delle trasgressioni spaziali in letteratura come dei domini nei quali quei luoghi che la sintassi spaziale in periodi precedenti distingueva o gerarchizzava dal punto di vista conoscitivo o valoriale, cominciano ad agire in sinergia. Se applichiamo la tipologia delle trasgressioni spaziali proposta da Juvan a quelli che riscontriamo anche nei romanzi qui in questione, si tratterebbe spesso della trasgressione da palinsesto, dove "l'associatività che dipende dai rapporti intratestuali paradigmatici fra significati equivalenti e motivi simili domina i legami narrativi, temporalmente e causalmente motivati, allineando le unità sull'asse sintagmatico dell'organizzazione testuale" (Juvan 2011: 255-256).

Il cronotopo del viaggio, inoltre, rende possibili gli incontri nei quali agisce lo straniero, liberato da una contestualizzazione del *milieu* di partenza, senza una meta precisa e un'identità determinata. Il viaggio verso l'isola in entrambi i casi presume un appartarsi ma anche una possibilità di incontro o di scontro con l'altro.

---

⁹ Il teorico russo in effetti osservava che nel discorso familiare (al quale appartiene anche quello quotidiano) sono bandite proibizioni e condizionamenti, e ciò rende possibile un tipo particolare, non ufficiale, di libero approccio alla realtà. Per questo motivo, afferma Bahtin, nel corso del Rinascimento i generi e gli stili familiari hanno potuto esercitare un ruolo positivo di grande rilievo nell'abbattimento dell'immagine del mondo medievale ufficiale. Anche in altri periodi, quando si tratta di demolire gli stili ufficiali tradizionali insieme alle visioni del mondo ormai sclerotizzate, tutti gli stili familiari, incluso il dialogo familiare, assumono per la letteratura una grande importanza.

Durante un viaggio, in effetti, spesso è il caso a combinare l'incontro; il dialogo in questi termini e nella sua eventuale funzione narrativa può essere letto come un'opportunità di incontro (comprensione e reciprocità), oppure come un'occasione mancata.¹⁰

Il desiderio del viaggio in entrambi i testi riguarda anche il desiderio dell'incontro nella parola. Nel modernismo questo implica il confronto con i limiti della parola insieme al tentativo di restituire la fiducia nella potenza magica della comunicazione (cfr. Petrović 2008: 304 e Guglielmi 1998: 108).

I nomi sono pochi

Nella nota alla fine del romanzo Vittorini ribadisce che *Conversazione in Sicilia* si chiama così soltanto perché *il nome Sicilia suonava meglio di Persia o Venezuela* (Vittorini 1942: 273)¹¹ Anche nel corso del romanzo, la Sicilia, nella percezione di Silvestro, viene spesso menzionata come *Cina e Persia (Sicilia e il mondo era lo stesso)*.

Nel romanzo *Ljudi govore* invece è la vita notturna del lago a essere vissuta come una delle occasioni nelle quali riconoscere *lo stesso nel diverso*: „Ne vidim šta je na njemu živopisnost, već šta je postojanje i stvarnost. Svim svojim bićem: da to nije predeo preda mnom, već deo prirode.“ (Petrović 2002: 66-67). È interessante a questo punto evidenziare che il paesaggio siciliano viene nominato anche nel romanzo di Rastko Petrović, dato che l'autore serbo lo ricorda nel momento in cui definisce il concetto per il quale la molteplicità di esperienze della conoscenza si attua nel *ripetersi del passato nel paesaggio nuovo*: „Znam samo da sve ono što smo prošli igrajući po Taš Majdanu, sve ono zbog čega smo voleli Taš Majdan i što je on samo dopuštao da se zamišlja, ponavlja se i u ovom predelu[...]Opisujem dakle to, što mi se uvek vrati: Dedino polje, ili Siciliju, ili prosto Mladost, ako hoćete.“ (Petrović 1988: 8).

L'esperienza della lettura in effetti interpreta una parte inseparabile dalla sensazione del paesaggio che si integra nello sguardo: „Kad se završilo čitanje, činilo nam se da su ova trava i ove mušice oko nas, trava i mušice Dedinog polja [...]. Teško da smo razlikovali šta je pripovetka a šta je stvarnost [...]“ (Petrović 1988: 13).¹²

¹⁰ Cfr. a proposito Luperini (2007), *L'incontro e il caso*, Roma-Bari: Laterza.

¹¹ „Ad evitare equivoci o fraintendimenti avverto che, come il protagonista di questa *Conversazione* non è autobiografico, così la Sicilia che lo inquadra e accompagna è solo per avventura Sicilia; solo perché il nome Sicilia mi suona meglio del nome Persia o Venezuela. Del resto immagino che tutti i manoscritti vengano trovati in una bottiglia.“ *Idem*.

¹² „Kako je lepo ležati na ovakvoj strmoj zemlji. Evo prvi put da je vidim a sve mi na njoj izgleda, kao u prepoznavanju, sasvim poznato. Kada smo bili derani čitali smo jednu rusku pripovetku koja se

La porosità dei limiti degli spazi diversi è condizionata dalla percezione del soggetto, e il vettore della trasmissione nei diversi mondi possibili è il riconoscimento di una sensazione interiore identica: „ [...] nije li ovo zemlja detinjskog sanjanja? Nije li ovo stvarna otadžbina kentaura koji su sanjanje? Ako umrem, dobro: ako umrem ovde ili tamo nad Taš Majdanom, svejedno. Uvek je to ista zemlja, isto detinjstvo [...]“ (Petrović 1988: 13).

Abbiamo notato come un paesaggio descritto diventi spesso per l'osservatore un'occasione per 'riconoscere' il passato nel presente. La sensazione del paesaggio in questi casi è anche la sensazione dell'infanzia, sia come il riaffacciarsi alla memoria di un evento 'reale' del passato, sia di quello che è accaduto nei mondi possibili di una qualche lettura durante l'infanzia. Nella descrizione dello spazio si introducono così i pensieri che occupano il tempo (della lettura) e lo spazio (della scrittura), e in questo modo efficacemente si ottiene l'impressione di un viaggio interiore (Eco 2002: 184).

È un motivo che culminerà nel colloquio di Silvestro con Liborio, il fratello morto soldato, ma anche il fratello-soldato morto (“i nomi sono pochi e gli uomini sono tanti”), insieme alla tematizzazione dei diversi mondi possibili del romanzo (“io non piango in questo mondo”) (Vittorini 1942: 233). *Nomina non sunt consequentia rerum* per il soldato, e neanche per Silvestro o Vittorini, e questo è un pensiero forte della modernità. Si annuncia così da subito anche l'esigenza di una 'convivenza' fra diversi mondi possibili nel testo tramite l'attualizzazione di diverse sceneggiature comuni e intertestuali che convogliano nel viaggio di Silvestro o del viaggiatore innominato di Rastko Petrović, che in questo modo si prospetta come viaggio alla ricerca gnoseologica sia nella memoria privata che in quella antropologica.

Allo stesso modo, anche nello spazio finzionale della Spagna mediata dalle parole-toponimi nel romanzo di Rastko Petrović, in effetti, questa non totale identificazione dei dati riportati con la “vera” Spagna dell'enciclopedia del lettore apre lo spazio a una terra immaginaria¹³ veicolata dalle parole che *non coincidono* con le cose: „Kakva razlika, mislim u sebi, između one Rolande što smo je zvali Ostrvce i vezilje što mi je sinoć rekla da je zovu Rolanda!“ (Petrović 2002: 33).

Se la prima ipotesi formulata sul genere narrativo del testo di Vittorini e su quello di Petrović determina una scelta costruttiva sul mondo possibile, in rapporto al quale il lettore fa le proprie scelte interpretative, siamo a un certo punto indotti, in base alle denotazioni strategicamente collocate e quindi marcate, a riconoscere nella lettura

---

zvala Dedino polje. “ [...]„On je objašnjavao to, jer to što je opisivano nije bilo više samo pripovetka, već je bilo i njegov život; čitava četiri dana ranije on je to uneo u sebe“ (Petrović 1988: 8).

¹³ „[...] ne govori ni o jednoj zemlji, ne brani nijednu estetiku“ (Petrović 2002: 5).

un mondo simile al nostro paradigma di realtà, e a utilizzare di conseguenza la sceneggiatura intertestuale della letteratura di viaggio. Questi segnali concreti risultano man mano sempre più vacillanti e il viaggio si trasforma nello scarto dalla realtà: il viaggio interiore che ha per tema principale la nascita della parola nell'espressione artistica. La parola è il luogo dell'evento nel corso del tempo della lettura. La scrittura integra l'esperienza sedimentata e offre occasioni per le epifanie del lettore.¹⁴

Toponimi spagnoli, insieme a quelle indicazioni storiche a noi conosciute che riguardano la Spagna sulla soglia della guerra civile ci inducono, come nel caso dei toponimi del romanzo di Vittorini, a introdurre inizialmente le coordinate del mondo della Spagna e della sua storia a noi conosciuta, e quindi a ricorrere alla sceneggiatura intertestuale del genere della letteratura odepórica. Nella lettura critica suggerita nella terminologia di Eco per la semantica interpretativa¹⁵, questi segnali 'concreti' risulteranno fallaci e il viaggio diventa un riposo e uno stacco dalla realtà – un viaggio interiore che come tema principale ha la nascita della parola nell'espressione artistica e per l'espressione artistica.

Prendiamo per il momento la scena della conversazione del viaggiatore sull'origine delle anguille nel lago, all'inizio del viaggio nel romanzo di Rastko Petrović. In quei momenti i piaceri del viaggiatore sono descritti come "puramente fisici". La testa del viaggiatore è libera da ogni pensiero, lo straniero innominato è del tutto privo di qualsiasi accenno al pensiero o al sogno, „bez jedne misli u glavi, bez jednog sna“ (Petrović 2002: 19).¹⁶ La mera immediatezza dell'esperienza fisica e il puro atto di presenza registrata viene problematizzata subito dopo, in effetti, nel corso della conversazione sulle anguille:

- Kako je onda moguće da ima jegulja! Ja sam uvek slušao da jegulja ima samo tamo odakle mogu ići čak u naročita mora radi plodjenja.

- Ne verujem da ove mogu igde izići. (Petrović 2002: 19)

La percezione limitata del presente cozza con le conoscenze 'astratte' del viaggiatore che si fondano sulla fiducia nella propria enciclopedia, inducendo anche i lettori a porre fiducia nella 'realtà' del mondo rappresentato nel libro. L'indicazione sul miracolo delle anguille nel lago e eventuali ipotesi del lettore che includerebbero

¹⁴ Cfr. ad esempio la distanza fra i paesi menzionati come Belmonteha e Huenta. (Petrović 2002: 34).

¹⁵ Cfr. Eco (1989) a proposito dei mondi possibili nella nota 3 di questo lavoro e Eco (2002), *Les sémaphores sous la pluie*, in Idem, *O književnosti*, traduzione in serbo di Milana Piletić, Beograd: Narodna knjiga-Alfa, pp. 166-186.

¹⁶ Lo stato d'animo di Silvestro prima del viaggio include amici ai quali non si rivolge parola, una vita simile a un sonno senza sogni e una quiete priva di alcuna speranza "chinavo il capo"; "non dicevo una parola agli amici"; "e l'acqua mi entrava nelle scarpe" (Vittorini 1942: 4).

anche questo dato nella mappa finzionale della Spagna inducono a un altro promettente tentativo di determinare un'eventuale coincidenza fra la Spagna immaginaria e la Spagna dell'enciclopedia del lettore, coincidenza suggerita dai toponimi disseminati strategicamente nel testo.¹⁷

È interessante comunque indicare brevemente alcuni di questi tentativi. Nel corso della conversazione a tavola, a un certo punto si inizia a parlare del pellegrino San Diego e dell'origine miracolosa delle orme nella pietra come testimonianza del suo soggiorno sull'isola. (Petrović 2002: 23). San Diego, santo spagnolo, secondo la nostra enciclopedia è stato missionario alle Canarie.¹⁸ Nella Spagna continentale, ma anche alle Canarie, è possibile trovare il toponimo Escalona che viene menzionato nel romanzo. Le parole, ricordiamo, non coincidono mai del tutto con le cose.¹⁹

È altrettanto insufficiente, come abbiamo già accennato, identificare l'isola Minore e Maggiore del mondo finzionale del romanzo con i luoghi di Minori e Maiori, conosciuti nella biografia di Rastko Petrović e appartenenti alla costiera amalfitana.²⁰ Se l'Italia è paese natio dell'ispirazione dello scrittore,²¹ identificare lo

---

¹⁷ Aggiungiamo inoltre che il 'mistero' della vita dell'anguilla e del suo itinerario è una bella immagine del viaggio dello straniero. In effetti, anche lui a più riprese evita di parlare della propria identità e del proprio itinerario.

¹⁸ È interessante notare che negli scritti di Rastko Petrović sulla Sicilia si leggono delle osservazioni sulla parte più meridionale dell'isola, che allo scrittore serbo appare molto diversa dal resto del territorio e quasi un prolungamento di quella Spagna che era stata la tappa precedente del suo viaggio nell'Europa occidentale: „[...] sve to kao da je još uvek produžavalo pređašnji naš put po Španiji, a nikako i nikad se nije u meni povezalo niti slilo sa velikim predelom Sicilije. Jer je ova tragika i pastoralna Jonije, pre i iznad svega. Ja ću zato ostaviti opet za sobom Palermo, baš tamo gde svršavaju poslednje kuće njegovih ulica, prošlih, kao moje Palilule, i obratiti svoj očaran pogled i osmeh ovim daljim poljima i obalama koje vode u dubinu, na jug i istok, na jugoistok“ (Petrović 1988: 8). Notiamo ancora che San Diego è santo protettore di Canicattì nella Sicilia meridionale.

¹⁹ Questo significa che non possiamo situare precisamente il posto di cui si parla nel romanzo, dato che abbiamo più di un'opzione da scegliere, grazie ai toponimi identici. I nomi non indicano necessariamente una realtà precisa. La probabilità del passaggio di san Diego nel territorio italiano o spagnolo suggeriscono che anche in questo caso non possiamo senza ombra di dubbio situare il territorio dell'opera su un preciso territorio geografico, e questo fra l'altro è un chiaro segno della scelta poetica di Petrović in questo romanzo, ma anche di poetica modernista. In altri momenti di questo lavoro abbiamo cercato di dare altri argomenti riguardo a questa ipotesi. In sostanza, se Petrović avesse voluto precisare il posto del romanzo, lo avrebbe fatto, ma questa non è un'opera di letteratura odepórica. Quindi, è poco rilevante fare ipotesi su cosa avesse in mente l'autore, dato che seguiamo l'*intentio operis*, e non l'*intentio auctoris*, mentre interpretiamo il testo. E il luogo nominato è volutamente ambiguo e simbolico (come nel caso di Vittorini e la *Sicilia-Persia-Cina*).

²⁰ A proposito dell'isola Minore e Maggiore del romanzo, un altro argomento che contribuisce alla mancata coincidenza delle parole e delle cose e ai relativi problemi di identificazione, che non riguardano soltanto i toponimi italiani della costiera amalfitana, ma anche quelli spagnoli, Maiorca e Menorca.

²¹ Cfr. a proposito l'ottimo studio di Predrag Petrović (Petrović 2008: 335).

spazio del romanzo con l'Italia dell'enciclopedia del lettore non sembra risultare la strategia narrativa della sua opera.²² Una strategia analoga riguarda, come vedremo in dettaglio (e come abbiamo già accennato), anche il romanzo di Vittorini.

Ljudi govore è stato scritto nel corso di un viaggio,²³ e parla di un creatore-scrittore che dialoga durante degli incontri occasionali, e che soltanto durante il percorso legge l'autobiografia di Cellini. Se, come abbiamo riscontrato, l'esperienza di lettura risulta parte indivisibile dell'esperienza del paesaggio nel tempo dell'osservazione, il viaggiatore che soltanto durante il viaggio legge (Petrović 2002: 21) e non finisce di leggere la teoria artistica del *non finito*²⁴ di Cellini offre anche un'immagine della lettura come viaggio nello spazio della memoria culturale, e della scrittura come iscrizione nello spazio della memoria del lettore. In questo senso il testo si mostra in maniera ancora più immediata come *ars memorandi*. In effetti, quelle concezioni della memoria letteraria che nell'intertestualità vedono il proprio principio centrale considerano la memoria letteraria non solo nella sua funzione di riproduzione ma anche di risemantizzazione dello spazio di una cultura: la trasformazione della memoria culturale nel dialogo con il lettore.

Altamente ermetica, complessa e quasi ipnotica, la strategia discorsiva dell'opera di Vittorini sembra accentuare ulteriormente il fatto che non si tratta della mera riproduzione ma anche della risemantizzazione della memoria culturale,

---

²² In *Sicilija* Rastko Petrović discorre a proposito dell'identificazione attraverso la nominazione: „[...] mogao bih bez teškoća staviti da se to dogodilo u Slovenačkoj ili na Zlatiboru, mesto na Siciliji. Ali to bi već bilo podešavanje prema jednome naročitom idealu i ja bih bio tada baš i neo-klasičar i sve drugo. Možda bih to mogao udesiti i tako da niko ne pozna da je udešeno; ali ne vidim koristi od toga“ (Petrović 1988: 17).

²³ Il discorso epifanico dell'annotazione introduttiva di Rastko Petrović ammonisce a proposito del bisogno di segnare all'istante quello che si vive, e non quello che si sente o vede intorno: „[...] obznanilo [...]. Prve reči koje su mi dolazile zapisao sam istog časa [...]; sve što se javljalo u meni a izgleдало kao da će nestati odmah [...]“ (Petrović 2002: 5).

²⁴ A nostro avviso sarebbe molto interessante svolgere una ricerca sui punti in comune fra il *non finito* di Cellini e l'opera di Rastko Petrović per quanto riguarda la tematizzazione dell'opera d'arte attraverso la scelta di fondare delle forme uniche dagli elementi eterogenei. La parte nella quale Cellini descrive la fusione del Perseo è segnata da un discorso fantastico che racconta di un lavoro febbrile accompagnato dagli elementi naturali, un racconto che richiama il discorso alchimico. Anche la vita notturna del lago riporta il tema della metamorfosi, della trasformazione nella furia degli elementi naturali e con l'intervento di una nuova figura dello straniero, quella del demiurgo: „[...] jedino voda, vazduh, zemlja i nebeski ognjevi [...]. Kakva strahovita noć meteora. Demonska! [...]; ima elemenata koji su većiti u vaseljeni, i čija se vrednost, u većitoj transformaciji, ne menja“; anche il soggetto è in trasformazione, partendo da un animale semiaquatico, fino a una pianta, „poluakvatične životinje“ do „biljke“, mentre il suo pensiero è quieto, „mirna i zadihana kao slepa ptica“; anche lui, come il narratore di Cellini, è in uno stato febbrile che contraddistingue il passaggio dalla lucidità al sonno. Cfr. (Petrović 2002: 66, 69, 70, 71).

della sua trasformazione (Lachmann 2004: 173), che richiede anche un forte impegno delle inferenze emozionali legate a quelle valoriali: “By inserting itself into the mnemonic space between texts, a text inevitably creates a transformed mnemonic space, a textual depository whose syntax and semantics could be described in the language of the Simonidean mnemotechnics as loci and imagines”. (Lachmann 2004: 101).

Il linguaggio ermetico, emotivamente pregnante, ma anche pieno di reticenze, caratteristiche della retorica del trauma, sembra in effetti ottenere, soprattutto nel romanzo di Vittorini, effetti quasi ipnotici di grande impatto evocativo ed emotivo sul lettore attraverso alcune delle figure di reticenza (Lachmann 2007: 197).

Silvestro, ad esempio, nel corso del viaggio enumera i toponimi siciliani – le fermate del treno su cui viaggia – e questo elenco è presente come memoria ordinata, preesistente e risuscitata nel ricordo, anche dei posti non visitati ma fantasticati durante l’infanzia trascorsa accanto alla ferrovia. Così Silvestro nel suo ‘viaggio notturno’ integra nel vissuto anche la memoria e la fantasia, e tutto diventa ‘due volte reale’. Il testo quindi riemerge come *ars memorandi*. I modi in cui la geografia conosciuta della Sicilia si introduce enumerando le fermate del treno rimanda alla tecnica di espressione verbale dello spazio che allo stesso tempo funge come messa in ordine della memoria. Abbiamo visto quindi che questi toponimi non rivelano soltanto i paesaggi siciliani incontrati nel viaggio, ma si aprono, nella lingua di Vittorini, anche a paesaggi di mondi sconosciuti, fantasie e memorie. Il viaggio nella quarta dimensione come una specie di viaggio istantaneo, o di sogno a occhi aperti, si interpreta come figura della lettura. Nell’atto della lettura, partecipando alla creazione dei mondi possibili del racconto, il lettore crea delle immagini temporanee costruendo in tal modo una rete di rapporti fra le attese passate, presenti e future. Come se l’occhio interiore del lettore osservasse lo spazio rappresentato nella scrittura in un modo che ricorda le memorie personali o le fantasie. Si tratta dello spazio dell’immaginazione, non solo dello scrittore che provvede a fornire suggerimenti, ma anche del lettore. Nell’età adulta questo è lo stesso tipo di spazio rappresentato dal gioco nell’infanzia.

Il procedimento della *trasgressione del palinsesto* è presente, anche se in modo più condensato e in apparenza semplice, anche nel testo di Rastko Petrović, che sembra richiedere in maniera ancora più esigente la cooperazione del lettore. Sofferamoci proprio sulla scena (e il ricordo) del gioco dei ragazzi, nei due romanzi. Così nel testo di Rastko di Petrović il viaggiatore/straniero riconosce il gioco di guerra che giocava durante la propria infanzia:

To je prizor koji me uvek iskreno uzbudi: nekoliko godina igrao sam to u Paliluli:

- [...] Jednoga praznika mi ćemo se iskrasti rano ujutru u ribarske barke i otići na Malo Ostrvo. Tamo ćemo ih čekati da dođu.

- Sasvim veličanstveno („Kanjoš Macedonović!“ mislim u sebi). Samo, za trenutak ja tu vidim masu batina [...] (Petrović 2002: 35).

L'episodio integra l'esperienza immediata dell'osservazione del gioco infantile e la memoria dell'infanzia trascorsa a Palilula. Richiamandosi alla semantica dell'onore i ragazzi nel gioco ripetono la sceneggiatura sociale, anche letterariamente codificata come immagine della sfida al nemico, come una prova davanti a qualcuno più potente. (Petrović 2002: 35).²⁵ La sceneggiatura intertestuale della sfida e del duello si inserisce nella scena osservata. *Kanjoš Macedonović* funziona così come un correttivo divertito e scherzoso e annuncia anche il bisogno di correggere l'esperienza fantastica dell'infanzia con quelle conoscenze adulte del mondo reale e della vera condizione dell'isola nella quale giocano. Il mondo degli adulti con le sue gerarchie e ingiustizie (*il mondo offeso* del romanzo di Vittorini) allude anche alle ombreggiature nuove dell'immagine eroica dell'onore letta e interpretata nel gioco e nel libro, dai fanciulli e dai lettori. Il magnifico sogno di libertà sull'isola Minore è in effetti parte della percezione dei fanciulli, e questo diventa evidente nello scambio dialogico del viaggiatore con loro, che indica la verità del mondo reale come minaccia di tale libertà:

- Tamo je divno. Ono ne pripada nikome.

- Kako nikome! To je lovište markiza (Petrović 2002: 35 – 36).

„Skoro celo ostrvo pripada markizu“ (Petrović 2002:14). Allo stesso tempo gli abitanti (anche adulti, con la visione da fanciulli) li considerano quasi benefattori che appartengono al mondo delle fiabe: „Stara gospođa markiza zna svakome ime i brine se za svakoga [...]“ I loro interventi appartengono quasi alla categoria del *deus ex machina*: „Da nije markize i njenog sina, mi bismo često pomrli od gladi“ (Petrović 2002:13). I marchesi sono connotati anche in parte positivamente come stranieri-portatori di novità sull'isola: “[...] kažu da je išao i jedan automobil [...]“ (Petrović 2002: 10). „A sad je obećala da će dati da se sprovede elektrika i u selu.“ (Petrović 2002: 17, 20 e 22). La figura dello straniero in effetti è anche quella di colui che porta la novità e il cambiamento (Ceserani 1998: 26). Lo straniero innominato mostra un disinteresse accentuato nei loro confronti: „Nemajući namere da dođem do zamka [...]“ (Petrović 2002:16). La sua visione è accentuata diversamente (Petrović 2002: 18), e questo è palese proprio nel dialogo in cui i

²⁵ A proposito di polarità semantica onore/gloria cfr. (Lotman, Uspenskij 2001: 251-269).

bambini parlano della piccola isola come di uno spazio di libertà che non appartiene a nessuno, percezione infantile che la risposta dello straniero svela essere un'illusione. *I nuovi doveri* sono un argomento trattato in maniera profonda nel romanzo di Vittorini, dato che si tratta di uno dei *Leitmotiv* dell'opera. Il romanzo di Rastko Petrović accenna comunque allo stesso tema discorrendo dell'“organizzazione” intorno a un'idea (quella di rinnovamento, libertà, uguaglianza) (Petrović 2002: 27–28).

Ad ogni modo, come vedremo ancora, in Vittorini è ancora più presente il bisogno di problematizzare la percezione non adulta, infantile della realtà, anche se a questa percezione si attinge come a una linfa vitale.

Il romanzo di Vittorini e quello di Petrović sviluppano, quindi, molti temi presenti nel modernismo: la fallacia della percezione, la descrizione dei paesaggi come testimonianze sullo sguardo dell'osservatore, modello del tempo vissuto e della memoria (*ars memoriae* e *ars oblivionalis*), relativismo e interessamento al concetto della quarta dimensione. La percezione dei paesaggi riguarda il riconoscimento nella memoria. Nel segno del modernismo, ricordiamo, i limiti spazio-temporali sono insufficienti e illusori.

Il viaggio nella quarta dimensione reiterato nel testo di Vittorini, ma applicabile anche se in modo meno insistente e forse a volte anche più denso nel testo di Petrović, come una specie di viaggio momentaneo o sogno a occhi aperti si può interpretare in effetti come figura della lettura. Le parole sedimentano l'esperienza del viaggio nella quarta dimensione come un momento vissuto in maniera più intensa e integrata: come un'occasione epifanica. I limiti della parola si sentono fortemente nei mondi finzionali dei testi analizzati, ma si mettono anche alla prova nella loro potenzialità sempre presente nell'esistenza, come „stalna svežina i prisutnost postanja“, per dirla con il protagonista di Rastko Petrović, come sempre nuova creazione e nascita dei mondi finzionali.

Un nuovo inizio non è però possibile per i suoi testimoni, protagonisti viaggiatori, ma il loro pellegrinaggio intanto ha reso possibile la nascita di una nuova opera (anzi, di due opere). Questo ci porta a considerare le implicazioni intertestuali e metatestuali dei romanzi in questione come una strategia importante delle due opere che, staccandole in modo decisivo dal genere odepórico, le inserisce nel pieno della poetica modernista.

Viaggio nella quarta dimensione

Già annunciata sin dal titolo dell'opera dello scrittore siciliano, la “conversazione” – intesa come potenzialità da realizzare – si sostanzia, sia nel romanzo di Vittorini sia in quello di Petrović, come una strategia discorsiva che si attua in vari tipi di dialogo. Nella prima, cosiddetta lettura ingenua, o semantica, per dirla con Eco (1989: 91), i sememi discorsivamente accentuati, le parole chiave-idee, degli spartiti monologici del narratore intradiegetico Silvestro vengono messi alla prova durante le sue conversazioni siciliane che, spesso, hanno una funzione maieutica. In questo contesto la tematizzazione della scrittura è ancora più marcata.

È proprio il padre assente, in effetti, a instaurare la comunicazione scritta con Silvestro, inviando una lettera con la quale invita il giovane uomo a rinunciare alla scrittura della solita cartolina e ad andare a parlare di persona con la madre in Sicilia. Il linguaggio orale appartiene alla madre, e a un certo punto della sua ricerca identitaria Silvestro si presenterà nel dialogo con i siciliani come ‘figlio della Ferrauto’, mentre con il padre dialogherà attraverso la scrittura dialogica, nel senso bachtiniano, dostoevskijano, del dialogo sulla soglia. Attraverso la memoria, in Silvestro si restaura nella scrittura anche il senso e la possibilità di un dialogo autentico (orale o scritto), e la metafora ne è il viaggio. Silvestro all’inizio menziona il dizionario come l’unico libro che sfoglia, e accenna al suo dovere-impiego di tipografo che comporta anche il riferimento al contatto alienato con la scrittura. Sia la posizione di tipografo che quella di lettore del dizionario rappresentano per Silvestro un’accessibilità alla parola, ma come una mera possibilità di comunicazione potenziale prolifica: un tesoretto di tante storie possibili. Nel testo si menzionano, ricordiamo, anche altre scritture: quelle dei manifesti e dei titoli di giornali. Anche il vaglia telegrafico mandato da Silvestro sigilla, all’inizio, la presenza esclusiva della comunicazione scritta mentre Silvestro è segnato da una specie di indolenzimento spirituale collegabile alla situazione esistenziale dell’antieroe di Camus, segnalato come stato di ‘astratto furore’ della ricerca gnoseologica. Prima del viaggio, Silvestro in effetti vive il mondo attraverso le mere sensazioni fisiche, e anche il suo ‘non parlare’ è la manifestazione di un rapporto particolare con la lingua, della quale ‘subisce’ le possibilità di ‘semiosi illimitata’, per dirla con Eco, privo di una spinta vitale a entrare in dialogo articolando un messaggio ‘in questo mondo’. Nel viaggio a ritroso della propria educazione, Silvestro riparte quindi dai silenzi, alla ricerca della parola autentica, sia scritta che orale. In questo senso il romanzo di Vittorini rappresenta una ricerca delle possibilità dell’autenticità nel dialogo come un incontro, verbale o no: nella silenziosa comprensione con l’altro.

In *Conversazione in Sicilia*, come abbiamo riscontrato, l'allusione alla guerra nei titoli di giornale può essere interpretata, inizialmente, come un incoraggiamento al lettore a situare il mondo possibile del testo come vicino al proprio paradigma della realtà. In un modo analogo, anche le indicazioni dei rapporti fra i toponimi siciliani nominati nel corso del viaggio di Silvestro, strategicamente collocati (e quindi marcati) nel testo, inducono inizialmente il lettore a identificare lo spazio testuale con la Sicilia della propria enciclopedia. Nel corso della lettura, invece, le strategie discorsive accennano ai toponimi sempre di più come ai luoghi della memoria personale e antropologica del viaggiatore sull'isola: la nominazione geografica che fa riconoscere una Sicilia vicina all'enciclopedia del lettore inizia in effetti ad alludere anche ad altri mondi possibili tematizzati attraverso il 'viaggio nella quarta dimensione' (Vittorini 1942: 10). Silvestro enumera i toponimi siciliani – le fermate del treno su cui viaggia – e questo elenco è presente come memoria ordinata, preesistente e risuscitata nel ricordo, anche dei posti non visitati ma fantasticati durante l'infanzia trascorsa accanto alla ferrovia. Così Silvestro nel suo 'viaggio notturno' integra nel vissuto anche la memoria e la fantasia, e tutto diventa 'due volte reale'; "il ricordo e l'in più d'ora, insomma due volte reale"; "e in viaggio, quarta dimensione" (Vittorini 1942: 62-63).

Non riconosciuto come siciliano al suo approdo sull'isola, Silvestro inizia a conoscersi come straniero nella Sicilia-terra dell'infanzia, ancora tutta da (ri) conoscere: una terra da scoprire da adulto, alla ricerca di un graduale recupero-riconoscimento di se stesso in uno spazio-tempo idillico di ragazzo in Sicilia. Ad esempio, durante il viaggio in treno, Silvestro a un certo punto scorge un ragazzo che aspetta e saluta i treni. La descrizione del ragazzo solitario accanto alla ferrovia si apre a un ricordo d'infanzia quando era Silvestro a salutare i treni. Con le tecniche della focalizzazione si ottiene in questo passo del romanzo un effetto visuale di montaggio nel sovrapporsi dei paesaggi 'due volte reali': "si attraversava la galleria, si era di nuovo tra fichidindia e scogliere di roccia, e di nuovo non si incontrava altra anima viva che un ragazzo". (Vittorini 1942: 52).

Rappresentando in questo modo simultaneamente il passato e il presente, mediato dal passaggio del treno attraverso la galleria, si ottiene mediante la scrittura un effetto visuale: il passaggio nella galleria è il luogo di dissolvenza incrociata delle immagini del passato e del presente. Nella conversazione con la madre, Silvestro verificherà ulteriormente questo suo ricordo riaffiorato, diventando cosciente del fatto che il ragazzo intravisto per strada sia in effetti (anche) Silvestro, che emerge dalla memoria durante il viaggio: "Egli gridava, gridava al treno, mentre

il treno gli passava davanti; e il sole era sopra al grido di lui, sulle bandierine rosse, sui cappelli rossi dei capistazione” (Vittorini 1942: 85).

Ne emerge allo stesso tempo anche il ricordo della madre che manda i bambini a vedere il treno, un vettore del dialogo: il passaggio del treno unito alla lettura dei diversi mondi possibili conosciuti nell’infanzia induce Silvestro-bambino a relativizzare le proprie coordinate spazio-temporali e a dialogare con la vita quale potrebbe essere. In questo modo, Silvestro-straniero in Sicilia può finalmente riconoscere in sé Silvestro-ragazzo accanto ai treni, ‘come in un dialogo’: la percezione della Sicilia riguarda il suo riconoscimento nella memoria. Allo straniero è stato restituito il ricordo, e con esso anche una parte della prima identità, insieme ai termini della sua costruzione. I limiti spazio-temporali, nel segno del relativismo modernista, si mostrano insufficienti o illusori.

La Sicilia rappresenta in effetti per Silvestro anche una varietà dei mondi finzionali vissuti nell’infanzia. Il treno è il veicolo di tanti mondi possibili. Il desiderio di viaggio è il desiderio di inoltrarsi in quei mondi e anche nella conversazione, alla ricerca di un dialogo come incontro. La comunicazione è essa stessa un viaggio, un raccontarsi le storie a vicenda e un incontrarsi nel dialogo:

Ma non mi importò della sua risposta. Potei ricordare me e il treno in un rapporto speciale come di dialogo, come se avessi parlato con lui, e un momento mi sentii come se cercassi di ricordarmi le cose che lui mi aveva detto, come se pensassi al mondo nel modo che avevo appreso, in quei nostri colloqui, da lui; [...] Ero un po’ stanco, la strada era in salita, con un muricciolo da una parte, in quel punto, e mi appoggiai al muricciolo. Avevo viaggiato, dalla mia quiete nella non speranza, ed ero in viaggio ancora, e il viaggio era anche conversazione, era presente, passato, memoria e fantasia, non vita per me, eppur movimento, e mi appoggiai al muricciolo, pensai al mio padre stanco, non Macbeth, non re, coi suoi occhi azzurri. (Vittorini 1942: 86)

Si prospetta al lettore una coesistenza dei diversi mondi possibili, finzionali o no, veicolati dalla voce narrativa. Il viaggio (anche quello dialogico) non crea solo la possibilità dell’incontro con gli altri, ma anche la possibilità dell’incontro con un altro possibile se stesso, in un’altra vita possibile. Allo stesso tempo, ai toponimi siciliani la scrittura lega anche i vissuti del lettore. I mondi non concordabili temporalmente e spazialmente si allineano e si sovrappongono creando un legame simultaneo, un effetto visuale che rappresenta la Sicilia come Terranova, terra nuova:

Avevo letto le Mille e una notte e tanti libri là, di vecchie storie, di vecchi viaggi, a sette e otto e nove anni, e la Sicilia era anche questo là, Mille e una notte e vecchi paesi, alberi, case, gente di vecchissimi tempi attraverso i libri. Poi avevo dimenticato, nella mia vita d'uomo, ma lo avevo in me, e potevo ricordare, ritrovare. Beato chi ha da ritrovare! [...] Uno può ricordare anche quello che ha letto come se lo avesse in qualche modo vissuto, e uno ha la storia degli uomini e tutto il mondo in sé, con la propria infanzia, Persia a sette anni, Australia a otto [...] e gli ebrei della Bibbia con la torre di Babilonia e Davide nell'inverno dei sei anni, [...] d'estate le grandi guerre con Gustavo Adolfo eccetera per la Sicilia-Europa, in una Terranova, una Siracusa, mentre ogni notte il treno porta via soldati per una grande guerra che è tutte le guerre. (Vittorini 1942: 170-171)

Quella prima, iniziale scommessa del lettore mediata dai titoli dei giornali sui nuovi massacri, ingloba a questo punto in sé 'tutte le guerre,' accennando a un eterno ritorno, un perpetuarsi ciclico. Insieme alla graduale rarefazione spazio-temporale si acquista anche uno sguardo decentrato ('non vita per me, eppur movimento') verso la storia personale e collettiva, di 'genere umano.' Nel secondo paragrafo ("Uno può ricordare anche quello che ha letto come se lo avesse in qualche modo vissuto"), in effetti, diversi mondi possibili parzialmente si ordinano attraverso una segmentazione progressiva cronologica, con un graduale recupero e dominio della geografia e della storia (sia quella finzionale sia quella enciclopedica), della memoria antropologica, contrastata dal movimento del treno che esce dalla visuale e dal dominio portando i soldati in altri mondi sconosciuti ("mentre ogni notte il treno porta via soldati per una grande guerra che è tutte le guerre"), dove sono attesi come stranieri non desiderati: nemici. Un nuovo incontro con la Sicilia include quindi il ricordo della Sicilia dell'infanzia come un'esperienza delle infinite possibilità di una vita appena iniziata (e di un testo appena iniziato), insieme alla ricerca della parola nella conversazione. Alla fine, l'autore ci ricorda che ogni testo è un messaggio in una bottiglia con tutte le implicazioni dell'opera potenzialmente creata per la comunicazione, dove è l'opera stessa a figurare come un 'viandante'.

I limiti della parola sono fortemente sentiti, ma vengono anche di continuo messi alla prova, come un divenire sempre presente, come una creazione sempre nuova dei mondi finzionali. Nella nota alla fine del romanzo, abbiamo ricordato, Vittorini afferma che *Conversazione in Sicilia* porta quel titolo soltanto perché 'Sicilia suonava meglio di Persia o Venezuela.' In precedenza, attraverso i vissuti di Silvestro, la Sicilia era allo stesso tempo anche Cina e Persia (*Sicilia o mondo era la stessa cosa*), determinando la molteplicità dell'esperienza del 'conoscere' come 'riconoscere': il mondo attraverso la Sicilia e la Sicilia attraverso il mondo.

L'esperienza di lettura non si può staccare dal paesaggio vissuto che si integra nello sguardo del narratore. La porosità dei limiti dei diversi spazi è condizionata, lo abbiamo ribadito all'inizio, dalla percezione del soggetto, e il vettore di trasporto verso diversi mondi possibili è il riconoscimento dell'identica esperienza vissuta dallo stesso soggetto, Silvestro e il lettore. Vivere le emozioni suscitate dal paesaggio fa rivivere le emozioni dell'infanzia, come un risuscitare di un evento 'vero', o di qualcosa di accaduto nei mondi possibili conosciuti nella lettura durante l'infanzia. Nella descrizione dello spazio, nel romanzo si inseriscono spesso, come abbiamo visto, i pensieri che occupano il tempo (della lettura) e lo spazio (della scrittura), ottenendo con efficacia l'impressione di un viaggio interiore. Se la prima ipotesi formulata sul genere narrativo del testo di Vittorini determina una scelta costruttiva sul mondo possibile, in rapporto al quale il lettore fa le proprie scelte interpretative, siamo a un certo punto indotti, in base alle denotazioni strategicamente collocate e quindi marcate, a riconoscere nella lettura un mondo simile al nostro paradigma di realtà, a utilizzare la sceneggiatura intertestuale della letteratura di viaggio. Questi segnali concreti risultano man mano sempre più vacillanti e il viaggio si trasforma nello scarto dalla realtà: il viaggio interiore che ha per tema principale la nascita della parola nell'espressione artistica. La parola è il luogo dell'evento nel tempo della lettura (Eco 2002: 184). La scrittura integra l'esperienza sedimentata e offre occasioni di epifania al lettore.

Nei ricordi di Silvestro, nel mondo della favola del ragazzo di sette anni, la certezza non ha bisogno d'altro che del foglio e del vento per far partire l'aquilone-giocattolo. In quel mondo del 'detto-fatto', la forza performativa della parola non è messa in dubbio. Il desiderio di viaggio si mostra come desiderio di incontro nella parola. Nel modernismo, questo di solito implica un tentativo di restituire la fede nella potenza magica della comunicazione e un confronto con i limiti della parola. La parola chiave, quella più enigmatica e segreta è incomprensibile, indicibile: 'suggellata'. Censurata, perché traumatica. Non ingloba, ma suggerisce, attiene alle inferenze più autentiche, quelle individuali.²⁶ E ci ricorda che qualcosa è stato dimenticato: ci ricorda di ricordare.

Il libro di Rastko Petrović, sigillato anch'esso con una nota finale, testimonia la volontà dello scrittore serbo di lasciar detto che il libro è stato scritto nel corso di un viaggio, non determinato in modo preciso. Testimonia inoltre di un'esperienza epifanica che riguarda non i paesaggi e le immagini ma le parole profferite dalle

²⁶ Gli atti semiotici negativi e il silenzio rappresentano le omissioni comunicative che rivelano gli accadimenti mentali nascosti, soprattutto le emozioni, richiedendo quindi al lettore una 'competenza emotiva' più accentuata. Cfr. a proposito (Doležel 2008: 111).

persone intorno a lui. Questi discorsi semplici, che lo scrittore qualifica come insignificanti, sono proprio per questo motivo carichi di quello che è la vita della gente e dell'universo. Per questo motivo lo scrittore sente l'urgente bisogno di scrivere tutto quello che appare nel suo spirito mentre li ascolta: non precisamente parole, ma quello che le parole suscitano in lui; questo ci spiega il discorso "epifanico" delle prime righe del libro che descrivono le condizioni e le motivazioni della sua nascita: „[...] obznanilo [...]. Prve reči koje su mi dolazile zapisao sam istog časa [...]; sve što se javljalo u meni a izgledalo kao da će nestati odmah [...]“ (Petrović 2002: 5).

Concludiamo, dopo aver indicato i punti possibili di analisi tipologica dei due romanzi modernisti, indicando altri obiettivi di una futura ricerca: gli autori dei testi considerati, importanti figure nei contesti delle proprie culture in primo luogo, hanno svolto un ruolo importante nel proprio panorama culturale come figure intellettuali e autoriali. Ognuna di queste figure indica possibili tracciati del ruolo dello scrittore e dell'intellettuale all'interno dello sviluppo del modernismo nel dopoguerra italiano e jugoslavo/serbo. Riteniamo che per una futura analisi della società, della cultura e della letteratura dei due paesi nel periodo del secondo dopoguerra sarebbe importante seguire lo sviluppo autoriale, biografico, creativo e culturale dei due scrittori, che potrebbe rivelarsi paradigmatico e in ogni caso indicativo per il percorso della figura dell'intellettuale e del ruolo del suo operato e dei suoi scritti nella cultura del secondo Novecento.

Bibliografia

1. Bahtin, Mihail (1980), Problem govornih žanrova, traduzione serba di Mitar Popović, « Treći program », 47, 1980, pp. 233-270.
2. Ceserani, Remo (1998), *Lo straniero*, Roma: Laterza.
3. Doležel, Lubomir (2008), *Heterokosmika. Fikcija i mogući svetovi*, traduzione in serbo di Snežana Kalinić, Beograd: Službeni glasnik. [Heterocosmica : fiction and possible worlds, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1998].
4. Eco, Umberto (1989), *Lector in fabula*, Milano: Bompiani.
5. Eco, Umberto (2002), Les sémaphores sous la pluie, in Idem, *O književnosti*, traduzione in serbo di Milana Piletić, Beograd: Narodna knjiga-Alfa, pp. 166-186.
6. Guglielmi, Guido (1998), *La prosa italiana del Novecento*, Torino: Einaudi.
7. Juvan, Marko (2011), *Nauka o književnosti u rekonstrukciji*, traduzione in serbo di Miljenka Vitezović, Beograd: Službeni glasnik.
8. Lachmann, Renate (2004), Cultural memory and the role of literature, *European review*, xx, 2, pp. 165-178.
9. Lachmann, Renate (2007), *Metamorfоза činjenica i tajno znanje. O ludama, mostovima i drugim fenomenima*, a cura e con traduzione di Davor Beganović, Zagreb-Sarajevo: Zoro.

10. Luperini, Romano (2007), *L'incontro e il caso*, Roma-Bari: Laterza.
11. Lotman, Jurij Mihajlovič e Uspenskij, Boris Andreevič (2001), Semiotica del comportamento culturale, in Idem, *Tipologia della cultura*, traduzione di Manila Barbato Faccani, Remo Faccani, Marzio Marzaduri, Sergio Molinari, Milano, Bompiani, pp. 249-275.
12. Pier, John (2009), *Configurazioni narrative*, introduzione e traduzione di Alessandra Diazzi, «Enthymema», i, 2009, pp. 67-93: 67, [http://riviste.unimi.it/index.php/enthymema/article/view/417]. 17.12.2021.
13. Schilirò, Massimo (2007), La terra e la linea. Il pellegrinaggio di Silvestro. Elio Vittorini "la mécanique des idées, la force de la poésie", *Chroniques italiennes*, 79-80, 2-3, pp. 191-212.
- Terrusi, Leonardo (2006) Funzioni della toponomastica in *Conversazione in Sicilia* di Elio Vittorini, in *Il Nome nel testo. Rivista internazionale di onomastica*, pp. 293-301.
14. Todorović, Dušica (2013), Stranac na ostrvu: Mizanscen razgovora u romanu Ljudi govore Rastka Petrovića i Razgovor na Siciliji Elija Vitorinija, in *Acqua alta. Mediteranski pejzaži u srpskoj i italijanskoj književnosti 20. veka*, a cura di Šeatović Dimitrijević, Lazarević Di Giacomo, Institut za književnost i umetnost-Università Gabriele D'Annunzio Chieti-Pescara, pp. 347-364.
15. Todorović, Dušica (2014), Stranac kao hodočasnik u romanima Ljudi govore Rastka Petrovića i Razgovor na Siciliji Elija Vitorinija, in *Promišljanje tradicije. Folklorna i literarna istraživanja*, a cura di Boško Suvajdžić, Branko Zlatković, Beograd, Institut za književnost i umetnost, pp. 561-570.
16. Todorović, Dušica (2018), Conversazioni familiari in Sicilia di Elio Vittorini, *Rivista di Letteratura italiana*, XXXVI,1, Pisa-Roma: Fabrizio Serra, pp. 61-92.
17. Vittorini, Elio (1942), *Conversazione in Sicilia*, Milano: Bompiani.

Dušica D. Todorović
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

**PREPOZNATI SE U PISMU: INTERTEKSTUALNE I
METATEKSTUALNE IMPLIKACIJE U ROMANU LJUDI
GOVORE RASTKA PETROVIĆA I RAZGOVOR NA SICILIJI
ELIJA VITORINIJA**

Rezime

Analizirana dela srpskog i italijanskog pisca ukazuju na snažno zanimanje za modernističke teme koje svojim postupcima razvijaju. U pitanju su teme varljivosti percepcije, opisa prizora uslovljenih pogledom posmatrača, modela doživljenog vremena i pamćenja, relativizma i zanimanja za koncept

četvrte dimenzije. U skladu sa pomenutim modernističkim interesovanjima, percepcija prizora u pomenutim tekstovima tiče se veoma često *prepoznavanja u pamćenju*, a prostorno-vremenske granice pokazuju se kao nedovoljne ili iluzorne. *Put u četvrtu dimenziju*, kao jedan od motiva Vitorinijevog dela, koji je, međutim, možda implicitno još napretnije prisutan u Petrovićevom tekstu u pojedinim trenucima, kao vrsta trenutnog putovanja ili sanjarenja, može se, kako pokazujemo, tumačiti kao figura čitanja. Reči sedimentuju iskustvo putovanja u četvrtu dimenziju kao doživljaj trenutka na integrisaniji način – kao prilike za epifanije. Granice reči snažno se osećaju u ovim modernističkim tekstovima, ali se takođe doživljavaju i predstavljaju kao *stalno novo stvaranje i rađanje* u fikcionalnim svetovima, tokom čitanja. Otuda razmatranje intertekstualnih i metatekstualnih implikacija pomenutih dela postaje važna tekstualna strategija koja ih oštro odvaja od putopisnog žanra, upisujući ih u modernističku poetiku. Zaključujemo, nakon pokazanih mogućnosti tipoloških analiza dva teksta, ukazujući na moguća dalja relevantna istraživanja – autori su bez sumnje važne figure, u prvom redu u okviru sopstvene kulture, a proživeli su različite sudbine u intelektualnom i kreativnom smislu. Obojica ukazuju na važna čvorišta uloge pisca i intelektualca u jugoslovenskoj/srpskoj, kao i u italijanskoj kulturi. Verujemo da će za buduće proučavanje srpskog i italijanskog društva, kulture i književnosti biti važno naučno proučiti i pratiti autorski, biografski, kreativni i kulturni razvoj ovih pisaca, koji bi mogli da se pokažu kao paradigmatični, a svakako indikativni kao studije slučaja figure intelektualca i uloge pisca i značaja njihovog rada za kulturu druge polovine dvadesetog veka.

► **Ključne reči:** Rastko Petrović, Elio Vitorini, *Razgovor na Siciliji*, *Ljudi govore*, interpretativna semiotika, komparativna književnost, književnost modernizma.

Preuzeto: 29. 10. 2021.
Korekcije: 17. 12. 2021.
Prihvaćeno: 27. 12. 2021.

Nermin S. Vučelji¹
Université de Niš
Faculté de Philosophie
Département de langue et littérature françaises

CULTURE LITTÉRAIRE DU HÉROS STENDHALIEN

JULIEN SOREL²

Résumé : *Le Rouge et le Noir est un roman sur l'éducation sentimentale de Julien Sorel dont les idéaux juvéniles se heurtent à la réalité politique de la Restauration, origine du drame du héros romanesque. L'éducation sentimentale de Sorel et l'évolution de son esprit sont dues aussi bien aux leçons tirées des livres qu'à celles de l'expérience de vie. Les lectures du héros stendhalien, loin de le divertir, l'éduquent et forgent son caractère. Le but de cette recherche est, en premier lieu, de présenter la culture littéraire de Julien Sorel, et d'analyser comment les lectures engendrent les idées des personnages romanesques et influencent leurs actes. La présente recherche tente aussi d'étudier le contexte sociopolitique des références littéraires figurant dans ce roman politique par excellence.*

Mots-clés : *Stendhal, Le Rouge et le Noir, lectures, culture littéraire, références littéraires.*

1. Introduction

La littérature, prise dans le sens large, ou plutôt originel – celui des Lettres, qui englobe la poésie, l'histoire, la théologie et la philosophie, joue un rôle primordial dans la formation culturelle et politique de l'homme et de la société. Les Lettres sont l'instrument du savoir et constituent le modèle des mœurs. La littérature au sens propre de la poésie nous instruit aussi, comme nous le rappelle Antoine Compagnon dans *La littérature, pour quoi faire ?*, Leçon inaugurale prononcée le 30 novembre 2006 au Collège de France.

¹ nermin.vucelj@filfak.ni.ac.rs

² Une partie de cette recherche est présentée au colloque *Les Études françaises aujourd'hui* (Novi Sad, les 23 et 24 octobre 2020) sous le titre « Références littéraires dans *Le Rouge et le Noir* de Stendhal ».

En faisant un parcours diachronique du rôle de la littérature, ou des *pouvoirs positifs*, ce qui est son terme, Compagnon considère « le moyen d'instruire » comme *le premier pouvoir de la littérature*. Il explique que, grâce à la *mimesis*, traduite aujourd'hui par *représentation* ou par *fiction* (de préférence à *imitation*), « l'homme apprend donc par l'intermédiaire de la littérature entendue comme fiction » (Compagnon 2011 : 40–41). La *catharsis* elle-même, en tant que purification ou épuration des passions par la fiction, « a pour résultat une amélioration de la vie à la fois privée et publique » (2011 : 41). Ainsi la littérature, considérée chez le théoricien français comme un synonyme de *poiésis* ou *mimesis*, détient-elle un pouvoir moral. De même, la littérature instruit et plaît, suivant la théorie pérenne du *dulce et utile* qui a marqué la création artistique de l'Antiquité, de la Renaissance et de l'Âge classique français. Une deuxième définition du pouvoir de la littérature, apparue avec les Lumières et approfondie par le romantisme, fait d'elle non plus un moyen d'instruire en plaisant, mais *un remède*, au sens qu'« elle libère l'individu de sa sujétion aux autorités » et qu'« elle guérit en particulier de l'obscurantisme religieux » (2011 : 44). La littérature et la lecture contribuent donc à la liberté et à la responsabilité de l'individu ; elles y tiennent lieu de morale.

La littérature et les Lettres en général constituent la base de l'éducation de l'individu et de la société, instrument de la promotion des valeurs sociales et de la formation d'une éthique. Pour cette raison, la littérature est bien appréciée ou fort désapprouvée, ce qui dépend du point de vue. Pour des esprits libres, la culture littéraire nous rend conscients en tant que citoyens, établit l'esprit critique, nous apprend la justice et la tolérance, nous éclaire sur la question politique et nous incite à l'action sociale. Pour le pouvoir d'État, certains ouvrages tendent à réduire l'autorité, à corrompre des mœurs et à encourager l'esprit de révolte. Dans le contexte du roman *Le Rouge et le Noir*, qui est le sujet de l'analyse dans cet article, la monarchie restaurée se méfiait des lectures subversives, en premier lieu des ouvrages des Lumières, et de ceux issus de la période révolutionnaire et de l'époque impériale. Les autorités et la noblesse dévouée au pouvoir royal avaient peur d'une nouvelle révolution et voyaient les bourgeois et les paysans comme des jacobins latents.³

C'est par ses lectures préférées que pouvait se reconnaître un nouveau jacobin, un libéral, janséniste ou protestant, voire tout ennemi de la dynastie des Bourbons. C'est leur culture littéraire qui provoque un conflit entre les jansénistes et les jésuites

---

³ C'est la première impression de Julien Sorel arrivant à l'hôtel de La Mole : « Ils ont tant peur des jacobins ! Ils voient un Robespierre et sa charrette derrière chaque haie » (Stendhal 1998 : 278). Le chercheur italien Carlo Ginzburg voit le héros stendhalien comme « un jacobin à contretemps » et il lit *Le Rouge et le Noir* comme « l'histoire d'une défaite individuelle tragique » (Ginzburg 2009 : 99).

au sein de l'Église et qui fait opposer les libéraux et les ultras dans le débat politique. Selon Yves Ansel, Stendhal a une conscience claire de la nécessaire *électoratisation* de la lecture ; à savoir, nous élisons et nous lisons des livres qui vont dans le sens de nos inclinaisons partisans, ce qui implique que « la politique de la réception est dans l'ordre des choses » ; or, « toute lecture est *de facto* politique » (Ansel 2010 : 101).⁴ Avant d'entrer dans une analyse détaillée de notre sujet, il est utile de se rappeler le contexte politique du roman *Le Rouge et le Noir*.

2. Horizon politique des lectures

La narration couvre la période de 1827 à 1830, c'est-à-dire les dernières années de la monarchie restaurée, celle des Bourbons, avec Louis XVIII, de 1814 à 1824, à qui succède son frère Charles X que l'émeute de 1830 va détrôner. Dans la monarchie restaurée recourant au système des privilèges dus à la naissance et favorisant les esprits médiocres, des cercles opposés aux Bourbons affrontent l'hypocrisie religieuse et le conformisme politique. Les libéraux optent pour les idées républicaines, les nouveaux jacobins rêvent d'une révolution, les athées et les libertins dénoncent l'immoralité de la pratique religieuse de l'Église, les jansénistes et les protestants subissent une nouvelle persécution lancée par les jésuites dont l'ordre est aussi restauré avec le retour des Bourbons. Dans ce contexte se déroule le drame de Julien Sorel dans ce roman politique par excellence.⁵

C'est bien cet aspect politique de son roman que l'auteur met en lumière dans un projet d'article conçu pour la revue littéraire italienne *Antologia* qu'il envoie à l'avocat florentin Vincenzo Salvagnoli. En s'exprimant à la troisième personne, Stendhal révèle qu'en ayant fait le portrait de la société française des dernières années de la Restauration, « l'auteur s'exposait à déplaire aux laids visages dont il traçait les ressemblances » et que « ces laids visages alors tout-puissants pouvaient fort bien le traduire devant les tribunaux et l'envoyer aux galères » (Stendhal 1998 : 599). Dans ce projet d'article datant de 1832, à l'époque de la Monarchie de Juillet

⁴ Marie-Pierre Le Hir constate que dans *Le Rouge et le Noir*, « le sociologue et l'écrivain se rejoignent » et que le romancier y dresse le tableau du champ littéraire de la Restauration. (Le Hir 2008 : 36)

⁵ En reconnaissant que *Le Rouge et le Noir*, au moment de sa parution, traduit l'actualité politique, Frank Lestringant définit la fiction stendhalienne comme « une allégorie de la réalité historique en train de s'accomplir » (Lestringant 2017 : 466), et Serge Bokobza affirme que le contenu idéologique de ce roman du *réalisme critique* « aide les forces historiques à se constituer » (Bokobza 1985–1986 : 26). Selon Jacques Dubois, *Le Rouge et le Noir* s'inscrit dans la liste des ouvrages du *programme réaliste* qui « fit du monde social un objet de fiction et du roman la forme la plus appropriée à un examen critique de cet objet » (Dubois 2009 : 11).

de Louis-Philippe Ier d'Orléans, après Charles X de Bourbon renversé,⁶ Stendhal accuse les jésuites, les congrégations et le gouvernement des Bourbons (1814–1830) d'avoir légué à ses compatriotes « la France grave, morale, morose » (*Ibid.*).

Pourtant, le germe de la « France morale », est semé durant l'Empire lorsque, dans les intérêts de son despotisme, Napoléon Bonaparte a instauré partout la délation et l'espionnage. Les autorités étaient au courant des visites que chaque maison recevait et des journaux qui y étaient lus, grâce à l'espionnage volontaire. Napoléon avait ainsi fondé une ennuyeuse pruderie que la congrégation devait fixer dans les mœurs de la province. Selon Stendhal, ces habitudes morales s'étaient établies en France de 1806 à 1832, ce qui rendait le XIXe siècle « si moral, si hypocrite, et par conséquent si ennuyeux » (1998 : 598), et bien opposé à « la France gaie, amusante, un peu libertine », celle de 1715 à 1789 (1998 : 599). L'agitation politique des dernières années de la Restauration est le cadre socioculturel dans lequel s'inscrit l'histoire intime de Julien Sorel dont l'éducation intellectuelle et sentimentale est due à ses maîtres et aux lectures qu'ils lui ont faites.

3. Lectures de Sorel faisant son « Coran »

Le narrateur du *Rouge et le Noir* introduit le héros principal dans le chapitre IV intitulé « Un père et un fils » : Julien Sorel est dans la scierie de son père où les troncs de sapin se transforment en planches. Mais au lieu de surveiller l'action du mécanisme, le jeune homme lit. La première apparition du héros dans le roman est ainsi le tableau représentant Sorel qui lit : « L'attention que le jeune homme donnait à son livre, bien plus que le bruit de la scie, l'empêcha d'entendre la terrible voix de son père. » (Stendhal 1998 : 36). Le père Sorel, qui ne sait pas lire lui-même, trouve odieuse « cette manie de lecture » (*Ibid.*). Un coup violent qu'il donne à son fils fait voler le livre dans le ruisseau. Le jeune homme avait les larmes aux yeux à cause de la perte du livre qu'il adorait, selon le deuxième tableau narratif relatif au sujet de Sorel lecteur : « [...] il regarda tristement le ruisseau où était tombé son livre ; c'était celui de tous qu'il affectionnait le plus, le *Mémorial de Sainte-Hélène* » (*Ibid.*).

Dans le chapitre suivant, le romancier nous apprend ce qui constitue « le Coran » du jeune homme : le *Mémorial de Sainte-Hélène* de Napoléon et son recueil des *Bulletins de la Grande Armée*, ainsi que *Les Confessions* de Rousseau. Sorel « se serait fait tuer pour ces trois ouvrages » et « jamais il ne crut en aucun autre », nous révèle

---

⁶Rappelons-nous que l'agitation du 27 au 29 juillet 1830, nommée les Trois Glorieuses ou la Révolution de Juillet, a instauré la Monarchie de Juillet avec Louis-Philippe Ier d'Orléans, lui-aussi détrôné plus tard dans la Révolution de Février en 1848.

le narrateur, en expliquant d'où venait une telle conviction de Julien : « D'après un mot du vieux chirurgien-major, il regardait tous les autres livres du monde comme menteurs, et écrits par des fourbes pour avoir de l'avancement. » (1998 : 40).

Son premier mentor, le vieux chirurgien-major, en pension chez les Sorel, enseignait à Julien le latin et l'histoire, et plus précisément – « ce qu'il savait d'histoire » (1998 : 38) ; comme il était un vieux combattant de Bonaparte, l'histoire qu'il connaissait par expérience était la campagne de 1795 en Italie. Le chirurgien-major, retiré à Verrières, est considéré comme un ancien jacobin et bonapartiste, suscitant la méfiance du maire de Verrières, Monsieur de Rênal, qui le prend pour un agent secret des libéraux. Pour cette raison, le maire a quelques doutes sur la moralité de Sorel qui devait être précepteur de ses fils, car ce jeune homme était le Benjamin du vieux chirurgien-major et celui-ci, en mourant, lui avait légué sa croix de la Légion d'honneur et une trentaine de livres, dont le plus précieux venait de faire le saut dans le ruisseau. Comme Sorel étudiait la théologie depuis trois ans et se préparait à entrer au séminaire, le maire conclut que le fils du charpentier n'était donc pas *libéral*, mais qu'il était *latiniste*.

Avant de partir chez les Rênal, Sorel met en sûreté ses livres et la croix de la Légion d'honneur chez son ami Fouqué, le jeune marchand de bois qui habite dans la haute montagne dominant Verrières. Il est bien conscient que les lectures que son mentor lui a fait lire sont mal vues en France sous Charles X et qu'elles pourraient le désigner comme ennemi de la monarchie, notamment les trois lectures faisant son « Coran ». L'héritage de Bonaparte était mal vu sous la Restauration car Napoléon avait détrôné Louis XVIII onze mois après la restauration de la monarchie des Bourbons et avait imposé Les Cent-Jours impériaux. L'Empire n'était que l'envers du régime révolutionnaire qui avait fait écrouler l'Ancien régime. Dans les yeux des monarchistes, l'horreur révolutionnaire est due aux ouvrages impies des encyclopédistes et des philosophes des Lumières, notamment Rousseau qui a appris à Sorel le mépris envers les classes privilégiées. Ainsi Sorel refuse-t-il de manger avec les domestiques des Rênal : « Il puisait cette répugnance dans les *Confessions* de Rousseau. C'était le seul livre à l'aide duquel son imagination se figurait le monde. » (1998 : 39–40).⁷

Le narrateur fait connaître son héros au lecteur avant que celui-ci le rencontre dans la scène du chapitre IV – Julien lisant dans le hangar de son père. Dans le

---

⁷Dans le livre 7 des *Confessions*, Rousseau raconte qu'il a été présenté à Mme de Besenval comme un jeune homme talentueux en musique. Mme de Besenval l'a invité à rester au dîner, mais comme il a compris que le dîner auquel elle l'invitait était celui de son office, parmi ces domestiques, il était bien fâché. (Rousseau 1972 : 446).

chapitre précédent, M. de Rênal apprend à son épouse qu'il devait engager Sorel comme précepteur de leurs enfants, car « c'est un jeune prêtre, ou autant vaut, bon latiniste », selon les mots du curé Chélan, mentor de Sorel en matière de religion. Dans le chapitre VI, le narrateur nous apprend que ce jeune homme est d'une mémoire étonnante, qu'il a appris par cœur le Nouveau Testament en latin et le livre *Du Pape* de Maistre, mais qu'il « croyait à l'un aussi peu qu'à l'autre » (1998 : 40). Le seul motif de Sorel pour ces connaissances religieuses provient de son projet de gagner la faveur du curé Chélan duquel dépend son sort. Sorel est né avec une âme noble et une passion nourrie par la vie et l'œuvre de deux hommes distingués, Napoléon Bonaparte et Jean-Jacques Rousseau. Examinons d'abord son influence napoléonienne.

3. a. Lectures napoléoniennes

Dans son article sur la poétique du personnage de Sorel, Michel Crouzet conclut que le *Mémorial* de Napoléon établit « des rapports directs d'âme à âme », ce qui permet une communication sublime entre des âmes identiques déclenchant « la conduite héroïque et le mimétisme du héros » (Crouzet 1986 : 91–92). Dès sa première enfance, le héros stendhalien « ne passait peut-être pas une heure de sa vie sans se dire que Bonaparte, lieutenant obscur et sans fortune, s'était fait le maître du monde avec son épée » et « cette idée le consolait de ses malheurs qu'il croyait grands, et redoublait sa joie quand il en avait. » (Stendhal 1998 : 44). Pour Sorel, les écrits de Napoléon sont « l'unique règle de sa conduite et objet de ses transports » (1998 : 74). Lorsqu'il était découragé, il trouvait dans les paroles de son idole « bonheur, extase et consolation » (*Ibid.*). Certaines considérations sur les femmes, que l'Empereur avait élaborées, lui ont donné les idées qu'un jeune homme de son âge aurait déjà eues. Sorel a ainsi eu le courage de toucher la main de Mme de Rênal lorsqu'il s'est trouvé auprès d'elle dans le jardin. Il était envahi par l'idée d'un *devoir à accomplir* et ce devoir était d'obtenir que Mme de Rênal ne retirât pas sa main lorsqu'il la touchait. Avant cet *exploit*, Sorel s'était fortifié en lisant Napoléon. Le lendemain de sa *victoire*, content d'avoir fait un devoir héroïque, « il s'enferma à clé dans sa chambre, et se livra avec un plaisir tout nouveau à la lecture des exploits de son héros » (1998 : 78). Dans le chapitre XI, Sorel prend discrètement la main de Louise Rênal en présence de son époux que notre héros méprise à cause de son statut social privilégié. Après cette soirée, bouleversant l'esprit d'une épouse vertueuse et enflammant l'*héroïsme* du jeune homme, Mme de Rênal ne pouvait fermer l'œil, et Sorel ne songeait qu'au bonheur de reprendre son

livre favori, car, « à vingt ans, l'idée du monde et de l'effet à y produire l'emporte sur tout » (1998 : 91).

Aux moments de son ivresse romanesque, Sorel lisait Napoléon pour se calmer. Lorsqu'il était triste, il revenait aux *Mémoires de Napoléon, écrits sous sa dictée à Sainte-Hélène* pour s'encourager. À la fin du roman, lorsque Julien Sorel attend sa peine de mort, l'exemple de Napoléon le détourne des pensées suicidaires. Et non seulement il dissipe en lui l'idée de se donner la mort, mais l'enthousiasme de nouvelles lectures le saisit : « Me tuer ! ma foi non, se dit-il, après quelques jours, Napoléon a vécu... D'ailleurs, la vie m'est agréable ; ce séjour est tranquille ; je n'y ai point d'ennuyeux, ajouta-t-il en riant, et il se mit à faire la note des livres qu'il voulait faire venir de Paris. » (1998 : 513). Le héros stendhalien ne pouvait lire ses livres frondeurs qu'en cachette. Le chapitre IX nous décrit le danger que court Sorel pour avoir eu un portrait de Napoléon caché dans la paillasse de son lit. Si le valet de chambre l'avait trouvé, il aurait dénoncé le jeune précepteur. Par crainte d'être dévoilé comme bonapartiste, Sorel a brûlé la boîte dangereuse.⁸

3. b. Lectures rousseauistes

Durant son poste de précepteur chez les Rênal, Sorel ne s'est pas contenté de relire des ouvrages qu'il possédait déjà, mais il a commandé de nouveaux livres à l'aide de son ami Fouqué qui les recevait à son adresse car Julien en tant qu'élève en théologie n'osait les demander à un libraire. Louise de Rênal a contribué aussi aux nouvelles lectures de Sorel. Avant de se rendre compte qu'elle était amoureuse du jeune précepteur de ses fils, dans le chapitre VII dénommé « Les affinités électives », elle est passée chez un libraire, malgré son affreuse réputation de libéral, et y a acheté des livres pour ses fils, « mais ces livres étaient ceux qu'elle savait que Julien désirait » (1998 : 62). Quant au mari, il pensait que son fils aîné avait à lire des ouvrages qu'il entendrait mentionner dans la conversation lorsqu'il serait à l'École militaire, mais la crainte de voir son nom paraître sur le registre de la librairie le retenait. Pour éviter le soupçon, Sorel lui a proposé de s'abonner sous le nom d'un de ses domestiques.

Grâce à Mme de Rênal, notre héros commence à lire des livres « d'une façon toute nouvelle » et apprend de petites choses sur la société à laquelle son statut l'empêche d'appartenir. Louise de Rênal était peu éduquée et ses lectures se bornaient à un

⁸ Sorel montre cette même précaution à Paris. Après avoir écrit dix pages de l'éloge historique de son premier mentor, le vieux chirurgien-major bonapartiste, il brûle son écrit de crainte qu'il ne tombât dans les mains de quelqu'un de l'hôtel de La Mole.

« très petit nombre de romans que le hasard avait mis sous ses yeux » (1998 : 66). Mais elle tenait un volume dépareillé de *La Nouvelle Héloïse* dans son château de campagne à Vergy où se déroulait son histoire sentimentale avec le jeune précepteur de ses fils.⁹ Sorel profite de son séjour à Vergy pour lire le roman épistolaire de Rousseau préromantique et pour séduire Mme de Rênal. Plus tard, il joue le rôle d'un amoureux maladif à la manière de Saint-Preux en récitant quelques passages de *La Nouvelle Héloïse* à une serveuse dans l'auberge de Besançon.

Toujours est-il que le vrai Rousseau auquel Sorel revient le plus souvent est le citoyen genevois dans *Les Confessions* figurant parmi les trois lectures préférées de l'héros stendhalien. C'est du moins son livre favori avant de monter à Paris. Car, au bal de minuit dans l'hôtel de Retz (seconde partie, chap. VIII et IX), Mathilde de La Mole, attirée par le secrétaire de son père, reconnaît en lui un philosophe, comme J.-J. Rousseau, pour qui tous ces bals sont des folies qui l'étonnent sans le séduire. Sorel lui réplique qu'il considère Rousseau comme un sot qui s'avisait de juger le grand monde, car, il ne le comprenait pas, et y portait « le cœur d'un laquais parvenu » (1998 : 328). Dans ce débat investi, Mathilde prend le parti rousseauiste en soulignant ses mérites d'avoir écrit le *Contrat social*, et Sorel lui oppose Rousseau le mémorialiste qui, malgré ses sermons républicains, agit en parvenu qui s'enivre de bonheur lorsqu'un duc change la direction de sa promenade pour l'accompagner.

Ce dédain envers Rousseau que Sorel exprime devant Mathilde pouvait provenir, d'une part, de sa maturité en lecteur de Rousseau, et, d'autre part, de sa précaution tirée d'une leçon sur les différences sociales que l'abbé Pirard lui avait apprise dès son arrivée à l'hôtel de La Mole. Un plébéien peut être honoré de savoir le latin et le grec et connaître l'histoire, et le marquis de La Mole le protégerait comme un savant, mais il est hors de question qu'un homme issu d'une classe défavorisée disserte sur des matières importantes et au-dessus de sa position – lui explique Pirard en citant le duc de Castries qui a parlé avec dédain d'Alembert né de parents inconnus et du philosophe-mendiant Rousseau par la phrase suivante : « Cela veut raisonner tout, et n'a pas mille écus de rente. » (1998 : 302). Rousseau ne revient désormais plus dans *Le Rouge et le Noir*. D'autres auteurs s'imposent à Julien Sorel.

4. Trois écoles de la formation de Sorel

Sorel a reçu la première éducation dans son pays natal, à Verrières, où il devait son initiation aux Lettres à ces deux mentors – pour les lectures historiques au

⁹ Dans son ouvrage intitulé *Le Rouge et le Noir : Roman de 1830, impossible en 1830*, Sylvie Thorel voit Louise de Rênal comme « une héroïne inspirée de Julie » de Rousseau. (Thorel 2013)

chirurgien-major, et pour les lectures religieuses au curé Chélan. Alors que les lectures historiques l'ont fait rêver de devenir soldat, ce qui lui semblait désormais impossible une fois la gloire impériale passée, les lectures saintes, qui n'avaient point pris son cœur, lui ont servi de moyen d'entrer au séminaire et, peu après, d'être nommé curé d'une paroisse. Telle est la différence entre ces deux mentorats tels que Sorel les a vus.

Après sa première éducation acquise à Verrières, le degré intermédiaire de sa formation se déroule à deux endroits et à deux niveaux différents. Tout d'abord dans la maison des Rênal, où la *scolarisation* de Sorel comprend des relectures napoléoniennes, certaines lectures « infâmes » dont nous ignorons les titres, et au moins une lecture romanesque, celle de *La Nouvelle Héloïse*. Le second lieu, le séminaire de Besançon où il a passé quatorze mois, est le second cycle de sa formation intermédiaire dirigée par l'abbé Pirard. Sorel est initié aux nouvelles lectures religieuses, mais il s'initie tout seul aux lectures des auteurs latins.

Le niveau avancé de la formation du héros stendhalien se déroule dans l'hôtel de La Mole à Paris. S'il faut chercher un mentor de Sorel dans cette école supérieure de sa culture littéraire, nous pouvons le trouver dans le personnage de Mathilde de La Mole. Nous y reviendrons plus tard. Analysons maintenant les lectures religieuses que Sorel doit au curé Chélan et examinons à quel point sa culture littéraire s'est enrichie durant son séjour au séminaire.

4. a. Épreuves du séminariste Sorel

Lorsque M. de Rênal apprend par des lettres anonymes que son épouse a une affaire amoureuse avec le précepteur de leurs fils, Sorel est obligé de partir, mais pour éviter que la rumeur coure à Verrières, le maire décide de financer une année de pension à Sorel dans le séminaire de Besançon. Avant son arrivée, le directeur du séminaire a reçu une lettre de recommandation écrite par le curé Chélan dans laquelle celui-ci l'avertissait qu'il avait enseigné à Sorel « cette ancienne et bonne théologie des Bossuet, des Arnault, des Fleury » (1998 : 204), en louant l'intelligence et la mémoire du jeune homme qui pouvait être « un ouvrier remarquable dans la vigne du Seigneur » (1998 : 203), mais en exprimant un doute sur la sincérité de la vocation du jeune homme.

En examinant Sorel à l'œuvre sur la théologie, l'abbé Pirard a jugé sa connaissance sur les saintes Écritures « approfondie et trop approfondie » (1998 : 205), y décelant « cette tendance fatale au protestantisme », mais concernant la doctrine des saints Pères, tels que Jérôme, Augustin, Bonaventure et Basile, il a constaté de

grandes lacunes dans le savoir de Sorel. En répondant à la question de l'autorité du Pape, le nouveau séminariste a récité *Du Pape*, le livre de Joseph de Maistre prêchant l'apologie de la théocratie, qu'il connaissait par cœur. Pirard doute que le curé Chélan ait pu montrer ce livre à son disciple simplement pour lui apprendre à s'en moquer. Bien qu'il reproche à son grand ami Chélan une inclinaison vers la théologie réformée et le soupçonne d'être adepte de l'Église gallicane, Pirard est aussi mal vu au sein de l'Église catholique dirigée par les jésuites, étant considéré comme partisan des idées jansénistes. Le prouve sa réaction intime après de longues épreuves orales de théologie en langue latine qu'il avait imposées à Sorel : « En effet, sans les principes de gravité austère que, depuis quinze ans, il s'était imposés envers ses élèves en théologie, le directeur du séminaire eût embrassé Julien au nom de la logique, tant il trouvait de clarté, de précision et de netteté dans ses réponses. » (1998 : 205–206). Ces qualités, Stendhal les attribue aux jansénistes et à tous ceux accusés d'hérésie ou de subversion politique.

Selon le romancier, l'hypocrisie sociale sous la Restauration réside dans le camp des ultras soutenant les Bourbons et dans le cercle des jésuites dirigeant l'Église. L'immoralité jésuite et le conformisme politique sont ainsi représentés par le vicaire Maslon, le grand vicaire Frilair, le sous-directeur du séminaire Castanède et le jeune archevêque d'Agde. Du côté de l'austérité religieuse et de la pureté morale se trouvent le curé Chélan et le *sévère janséniste* Pirard. Chélan a donné à Sorel « l'habitude de raisonner juste et de ne pas se laisser payer de vaines paroles » (1998 : 222), sans l'avoir prévenu que le bon raisonnement offensait s'il provenait d'un homme peu considéré. « Le bien dire de Julien fut donc un nouveau crime », un *vice énorme*, car « il jugeait par lui-même, au lieu de suivre aveuglement l'autorité et l'exemple » (1998 : 212–213). Ayant inspiré l'horreur à ses camarades de séminaire, il a été surnommé Martin Luther à cause de « cette infernale logique qui le rend si fier » (1998 : 222). Mais ces mêmes raisons incitent le directeur du séminaire à nommer Sorel répétiteur pour le Nouveau et l'Ancien Testament, ce qui, peu à peu, diminue la haine *des êtres grossiers* envers Julien, car être répétiteur était dans leurs yeux *sentiment de sa dignité* et il devenait désormais *de mauvais ton* de l'appeler Martin Luther.

Au fur et à mesure, Sorel obtient des partisans parmi ses camarades, mais les instituteurs du séminaire sont contrariés de voir le nom de Sorel prendre la première place sur la liste des examens. Les examinateurs nommés par le grand vicaire Frilair incitent perfidement Julien à réciter plusieurs odes d'Horace et des passages de Cicéron et de Virgile, et après vingt minutes d'un tel discours passionné sur les *auteurs profanes*, ils reprochent à ce Benjamin de l'abbé Pirard le temps qu'il avait

perdu à *ces études profanes*. Le grand vicaire a fait injure au directeur du séminaire en mettant Sorel à la position 198 sur 322 séminaristes.

En devinant qu'il sera destitué, l'abbé Pirard se décide à quitter le diocèse et à accepter une cure dans les environs de Paris que le marquis de La Mole lui a offerte. Envoyé à l'évêché, *au milieu des loups*, pour y porter la lettre de démission du directeur du séminaire, Sorel se trouve devant Monseigneur qui l'interroge sur ses études. Après les questions de théologie, Julien est examiné au sujet des humanités. Sorel brille devant Monseigneur par son savoir sur Virgile, Horace et Cicéron, ce qui enchante l'évêque de Besançon, humaniste lui-même, qui juge impossible de faire de meilleures études, ce à quoi Sorel ose répliquer que le séminaire offre 197 sujets meilleurs que lui.¹⁰ Ce qui avait été puni par ses examinateurs a été récompensé par l'évêque de Besançon. Pour le remercier de la soirée passée à converser sur l'antiquité latine, Monseigneur, ayant remarqué que le jeune séminariste ignorait l'histoire ecclésiastique et celle de l'Empire romain, lui a offert huit volumes de Tacite. Ce don de l'évêque a servi à Sorel de *paratonnerre* dans le séminaire, car, désormais, il n'y avait plus de jalousie, et tout le monde lui faisait même la cour basement. Néanmoins, il décide de monter à Paris, « sur le théâtre des grandes choses » (1998 : 250), pour devenir le secrétaire du marquis de La Mole.

4. b. Éducation approfondie du secrétaire Sorel

Alors que la vie de Julien Sorel chez les Rênal, couvrant la première partie du roman du chapitre VI au chapitre XXIII, se déroule dans une simplicité champêtre entre ses rêveries nourries par des lectures napoléoniennes et sa conquête romanesque, sa vie dans la capitale, racontée dans la seconde partie du roman, se déroule dans une société qui lui offre tous les avantages du monde et approfondit sa culture littéraire. Ainsi, dans le château de La Mole croise-t-il des écrivains en

¹⁰Sorel le répéteur du Nouveau et de l'Ancien Testament a fait de grands progrès dans sa connaissance des auteurs latins par rapport à Sorel le précepteur chez les Rênal, cela est mis en lumière dans une scène du chapitre VI dans la première partie du roman. Arrivé à la maison du maire de Verrières, le jeune latiniste récite des pages entières du Nouveau Testament que l'aîné des Rênal, Adolphe, ouvre par hasard. Pour se montrer docte à son tour, le maire récite « un assez grand nombre de prétendus vers d'Horace » ce à quoi Sorel réplique que le saint ministère auquel il s'est destiné lui avait défendu de lire un poète profane, ce qui n'était qu'un prétexte pour dissimuler son ignorance, car le narrateur nous révèle que « Julien ne savait de latin que sa Bible » (1998 : 54). Lorsque Sorel est parti pour Paris, il avait déjà acquis des compétences en humanités. Au début de son poste de secrétaire chez La Mole (seconde partie, chap. II), l'un des convives du marquis attaque Horace, et Sorel conclut que la culture littéraire de son interlocuteur, relative à l'antiquité latine, ne dépasse pas une étroite connaissance d'Horace. Notre héros a décidé de briller au sujet des humanités, et « à partir de cet instant il fut maître de lui » (1998 : 285).

vogue, tel que le poète Béranger, et au bal de de M. de Retz des hommes politiques, tel que le comte Chalvet, un compagnon de Napoléon, dont Sorel avait souvent lu le nom dans le *Mémorial de Sainte-Hélène*. De même voit-il au théâtre des auteurs en vogue, tel que Casimir Delavigne ou Victor Hugo qui déplaît à Sorel, et le jeune homme « partagea sa fureur contre le succès d'*Hernani* » (1998 : 345) avec l'académicien fréquentant l'hôtel de La Mole.

Les lectures de Sorel avant son arrivée à Paris se sont montrées insuffisantes par rapport aux lectures que l'hôtel de La Mole lui procurait. La culture littéraire du jeune secrétaire s'est montrée surtout inférieure à celle de la fille du marquis que Sorel trouvait « savante, et même raisonnable » (1998 : 348). Dans leurs longues conversations qu'ils avaient, au début, Julien passant pour un savant dans la maison des La Mole n'était qu'« un confident de la tragédie » (*Ibid.*), car il n'avait point connu des historiens et mémorialistes de l'époque des derniers Valois, des guerres de la Ligue et du règne d'Henri IV, à savoir des « temps héroïques de la France » (1998 : 349) dont Mathilde lui parlait. Pour sortir de ce rôle de *confident passif*, Sorel s'est plongé dans les écrits historiques de Pierre de Brantôme et dans les mémoires de Pierre de L'Étoile et d'Agrippa d'Aubigné. Désormais, les conversations qu'il menait avec Mathilde devenaient plus animées et Julien « oubliait son triste rôle de plébéien révolté » (1998 : 348). L'esprit de Mathilde de La Mole a ainsi incité l'esprit de Julien à s'envoler plus haut au point que nous pourrions, en quelque sorte, considérer la fille du marquis comme le mentor de Sorel.

La culture littéraire de Julien avant son arrivée chez les Rênal valait une trentaine de livres que le chirurgien-major lui avait légués, dont ses ouvrages favoris étaient ceux de Napoléon et de Rousseau. Comme il lisait en cachette des auteurs latins durant ses études au séminaire, à son arrivée à Paris, il était bien éduqué en humanités. Mais, dans l'hôtel de La Mole, « Julien ne comprenait rien à tous les noms modernes [...] qu'il entendait prononcer pour la première fois », tels que les poètes romantiques Robert Southey et Lord Byron, ou le souverain anglais George IV, par sa culture le premier gentleman d'Angleterre. En entrant dans la bibliothèque du marquis, le jeune secrétaire s'est cru au paradis, et « il faillit devenir fou de joie en trouvant une édition de Voltaire » (1998 : 282), quatre-vingts volumes imprimés à Londres. Sorel a pris l'habitude de voler ces livres, et pour cacher l'absence de celui qu'il emportait, il écartait un peu chaque volume voisin. Bientôt, il s'est aperçu qu'une autre personne lisait Voltaire : c'était Mathilde. Désormais, les deux jeunes étaient devenus complices dans ces lectures impies.

Le marquis lui-même se procurait des éditions suspectes et dangereuses, pour être au courant de l'humeur politique de la bourgeoisie jugée appartenant à la classe

ennemie. Il a chargé Sorel d'acheter toutes les nouveautés *un peu piquantes*, parmi lesquelles pourraient se trouver des livres hostiles aux intérêts du trône et de l'autel. « Pour que le venin ne se répandît pas dans la maison » (1998 : 364), à savoir pour empêcher Mathilde de les lire, le marquis a ordonné à Sorel de déposer de nouveaux livres dans une petite bibliothèque placée dans sa chambre. Malgré tous ces livres *dangereux* et la presse libérale que le marquis s'était procurés, dans sa maison on ne parlait pas de la politique comme on le faisait dans des maisons bourgeoises. Tant qu'on ne plaisantait pas « de tout ce qui est établi » (de Dieu, des prêtres, du roi) et qu'on ne disait rien de bien des journaux de l'opposition, « ni de Voltaire, ni de Rousseau, ni de tout ce qui se permet un peu de franc-parler », alors, « on pouvait librement raisonner de tout » (1998 : 292).

De tous les auteurs, le nom de Voltaire est le plus mentionné dans *Le Rouge et le Noir*. Au séminaire (première partie, chap. XXVI), lorsque Sorel s'obstine à plaire à un élève sérieux et pieux, celui-ci le repousse sous prétexte que chacun doit agir pour soi et qu'il ne veut point être un impie comme Voltaire et être brûlé par le courroux de Dieu. À la fin du roman (chap. XLV), le confesseur qui rend visite au jeune condamné à mort conseille à Sorel de jouer le rôle du repentir aux yeux doux, afin de convaincre les femmes de Besançon et adoucir *l'effet corrosif* des ouvrages impies de Voltaire. Depuis que Sorel était condamné à mort, tous les vers qu'il avait appris par cœur dans sa vie lui revenaient en mémoire, tels que ceux du *Mahomet* de Voltaire (acte II, sc. 5) : « Du droit qu'un esprit ferme et vaste en ses desseins / A sur l'esprit grossier des vulgaires humains » (1998 : 403). Les derniers jours, avant d'être décapité, Sorel contemplait Dieu. Il imaginait *une vraie religion* dans laquelle *un vrai prêtre* parlerait de Dieu, mais non de celui de la Bible, « petit despote cruel et plein de la soif de se venger », mais du « Dieu de Voltaire, juste, bon, infini » (1998 : 558).

Dans le chapitre XXVI (première partie du roman), le narrateur élabore en philosophe la politique de l'Église à l'égard du savoir, et conclut que l'Église de France a compris, « depuis Voltaire », que les livres étaient ses vrais ennemis : « C'est la soumission de cœur qui est tout à ses yeux. Réussir dans les études, même sacrées, lui est suspect. » (1998 : 210). L'abbé Pirard prédit à Sorel que sa carrière sera pénible : « Je vois en toi quelque chose qui offense le vulgaire » (1998 : 231). Mais l'esprit fort enchante son homologue. Au bal du duc de Retz (seconde partie, chap. IX) Mathilde s'éprend de Sorel. Elle étudie ses traits pour y chercher « ces hautes qualités qui peuvent valoir à un homme l'honneur d'être un condamné à mort » (1998 : 335). Cela nous mène à la culture littéraire des autres personnages du *Rouge et le Noir*.

5. Culture littéraire des personnages stendhaliens

Analysons à présent la culture littéraire des autres personnages romanesques, pour démontrer que leurs lectures sont influencées aussi bien par leur statut social que par une sensibilité personnelle. Sous la Restauration, le conformisme a imposé des lectures respectant les bonnes mœurs, l'autorité royale et la religion. Le marquis de La Mole, « irrité contre le temps présent » (1998 : 315), à savoir contre la presse libérale et la littérature subversive, retrouvait son calme en ordonnant à Sorel de lui lire et traduire du latin au français Tite-Live qui figurait dans sa bibliothèque ; car « la traduction improvisée sur le texte latin l'amuse » (*Ibid.*). La culture littéraire du marquis est celle des humanités, qui comprend des auteurs latins et des classiques français. Le maire de Verrières ne partage cette culture littéraire que formellement. M. de Rênal est un provincial, et M. de La Mole, en tant que noble de la capitale, dépassait par son éducation cet industriel de province.

Mme de Fervaques, que Sorel courtisait pour rendre Mathilde jalouse, représente le mieux la culture littéraire de l'aristocratie française sous la Restauration : elle aime « parler de la dernière chasse du roi » (1998 : 456–457) ; son livre favori – *Mémoires du duc de Saint-Simon*, « surtout pour la partie généalogique » (1998 : 457) ; elle déteste Voltaire, « cet homme si immoral » (1998 : 466) et méprise plus généralement les écrivains qui cherchent à corrompre les jeunes ; elle poursuit impitoyablement les poètes satyriques, tel que Collé. La maréchale de Fervaques trouve que les lettres qu'elle reçoit de Sorel ont « une couleur antimonarchique et impie » (*Ibid.*) ; et elle le prévient que l'on ne peut aimer Mme de Fervaques et Bonaparte à la fois. Au sujet de Napoléon, l'auteure Irène Simon voit chez Sorel une évolution qui le conduit « de l'hypocrisie à la sincérité et du silence à la parole » (Simon 1986 : 205). Au début, en tant que précepteur des fils des Rênal, Sorel cache hypocritement son admiration pour Napoléon ; en tant que secrétaire du marquis, il en parle ouvertement avec Mathilde ; et finalement, « il ne se sentira ni effrayé ni gêné lorsque la maréchale de Fervaques critiquera son enthousiasme pour Napoléon » (*Ibid.*).

Lorsque l'abbé Pirard recommande Sorel pour le poste de secrétaire du marquis, il signale au jeune latiniste que M. de La Mole compte sur lui pour devenir l'ami de son fils, le comte Norbert, et lui apprendre quelques phrases sur Cicéron et Virgile. Être l'ami signifie que Sorel devient un serviteur dévoué de son maître. L'abbé Pirard prévient son Benjamin de *peser bien* les différences sociales entre le fils d'un charpentier et le fils d'un marquis. Le marquis ne craignait point que son fils puisse lire des livres dangereux occupant les rayons de sa bibliothèque, étant donné

que le jeune comte n'était pas l'esprit fort dans la famille. L'esprit de Norbert était celui de *ces beaux jeunes gens* fréquentant l'hôtel de La Mole qui lisaient *René* de Chateaubriand et n'avaient rien d'héroïque. Si le marquis ne craignait point pour son fils, il s'est rendu compte que sa fille pouvait lui faire des soucis, étant d'une forte lucidité et d'un esprit indépendant.

Dans le chapitre XI (seconde partie du roman), nous apprenons qu'elle lit *Manon Lescaut*, *La Nouvelle Héloïse*, *les Lettres d'une religieuse portugaise*, mais sa culture littéraire ne se réduit point à ces lectures sentimentales. À dix-neuf ans, elle a besoin du « piquant de l'esprit » (1998 : 288) – nous annonce le narrateur dans le deuxième tableau narratif dans lequel apparaît l'héroïne (seconde partie, chap. III). Sur la liste de ses lectures figuraient des mémorialistes de l'époque des Guerres de religion et des philosophes des Lumières. Après avoir révélé à Sorel son affection pour lui, effrayée par son aveu « à un homme placé dans les derniers rangs de la société », et, de même, effrayée par « l'inconnue du caractère du Julien » (1998 : 375), Mathilde s'est reconnue dans l'anti-héroïne d'Euripide, qu'elle cite : « Eh bien ! je me dirai comme Médée : *Au milieu de tant de périls, il me reste Moi.* » (1998 : 376). Ce détail nous montre la bonne éducation de Mathilde en humanités.

6. Conclusion

Le dessein de la présente recherche était d'analyser dans *Le Rouge et le Noir* le rôle des Lettres dans la formation de l'homme en tant que citoyen et d'examiner l'importance de la littérature dans l'éducation sentimentale et dans l'évolution de la sensibilité. Cet article montre le lien entre la culture littéraire d'un individu et la classe sociale à laquelle il appartient. Le pouvoir politique tente à tout prix de maintenir son autorité, ce qui impose une distance sociale entre les privilégiés et les défavorisés. L'éducation y joue un grand rôle et les Lettres contribuent à la formation de la vision du monde d'une classe sociale et à l'esprit des individus. Sous la Restauration, la monarchie des Bourbons cherche à revenir aux valeurs de l'ancien régime, y compris la culture littéraire de l'époque prérévolutionnaire. L'aristocratie et la congrégation, soutenant la monarchie, se méfient des bourgeois que les philosophes des Lumières ont éclairés et des plébéiens qui sont, par définition, les jacobins. La conscience de la classe défavorisée s'est réveillée en se nourrissant de lectures subversives.

Les références aux Lettres que Stendhal fait dans son roman témoignent non seulement d'une forte culture littéraire du romancier, mais également de la profondeur de sa pensée lucide et des couches de significations de sa fiction romanesque que nous ne saisissons qu'à travers une lecture minutieuse et passionnante. Le lecteur

d'aujourd'hui et de demain peut apprendre beaucoup sur sa propre contemporanéité à travers ce récit bien ancré dans la société française de la Restauration aux dates précises de 1827 à 1830, car ce roman politique par excellence se réactualise à chaque nouvelle lecture et son message se transpose facilement à toute époque. *Le Rouge et le Noir* est un roman psychologique qui étudie le fonctionnement de nos jugements et de nos actes dans le contexte social. C'est un roman philosophique sur les phénomènes qui échappent à notre entendement, sur les circonstances de l'existence humaine et sur le sens de la vie.

L'esprit de ce roman portant en épigraphe la parole de Danton « La vérité, l'âpre vérité » pourrait aussi bien se résumer à ce proverbe bien connu : « Dis-moi ce que tu lis, je te dirai qui tu es ». C'est dans cet esprit que le présent article a tenté d'analyser les lectures des personnages stendhaliens et de présenter, en premier lieu, la culture littéraire du héros Julien Sorel.

Sources

1. Rousseau, Jean-Jacques (1972), *Les Confessions*. Tome I. Introduction et commentaires de Bernard Gagnebin, Paris : Librairie Générale Française.
2. Stendhal, Henri Bayle (1998), *Le Rouge et le Noir*, préface et commentaires de Pierre-Louis Rey, Paris : Pocket.

Références bibliographiques

1. Ansel, Yves (2010), « Pour une socio-politique de la réception », *Littérature*, CLVII, 1, 93–105.
2. Bokobza, Serge (1986), « Littérature et idéologie : *Le Rouge et le Noir*, Chronique de 1830 : À Alain Meyer », *Nineteenth-Century French Studies*, University of Nebraska Press, XIV, 1–2, 19–27.
3. Compagnon, Antoine (2011), *À quoi bon la littérature ?*, Paris : Collège de France.
4. Crouzet, Michel (1986), « Julien Sorel et le sublime : étude de la poétique d'un personnage », *Revue d'Histoire littéraire de la France*, Presses Universitaires de France, 1, 86–108.
5. Dubois, Jacques (2007), *Stendhal, une sociologie romanesque*, Paris : La Découverte.
6. Ginzburg, Carlo (2009), « L'âpre vérité, un défi de Stendhal aux historiens », *Écrire l'histoire*, 4, 89–104.
7. Le Hir, Marie-Pierre (2007–2008), « Stendhal et l'invention de l'intellectuel », *Nineteenth-Century French Studies*, XXXVI, 1–2, 21–44.
8. Lestringant, Frank (2017), « Le Complot des ultras dans *Le Rouge et le Noir* de Stendhal », *Studi Francesi*, LXI/III, 183, 466–457.

9. Simon, Irène (1986), « Religion et langage dans *Le Rouge et le Noir* », *Nineteenth-Century French Studies*, University of Nebraska Press, 1986, XIV, 3–4, 201–213.
10. Thorel, Sylvie (2013), *Le Rouge et le Noir : Roman de 1830, impossible en 1830*, Nouvelle édition [en ligne], Mont-Saint-Aignan : Presses universitaires de Rouen et du Havre, DOI : 10.4000/books.purh.5564.

Nermin S. Vučelj
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Departman za francuski jezik i književnost

KNJIŽEVNA KULTURA STENDALOVOG JUNAKA ŽILIJENA SORELA

Rezime

Crveno i crno je roman o sentimentalnom vaspitanju Žilijena Sorela, čiji se mladički ideali sudaraju s političkom stvarnošću doba restauracije, u čemu i počiva drama romanesknog junaka. Stendalovski junak se emotivno, ali i etički i politički, obrazuje kroz svoja čitanja, kako ona koja su mu obrazovno nametnuta, tako i kroz svoju izabranu lektiru, prema kojoj ima senzibilnu sklonost. Cilj ovog istraživanja je da, u prvom redu, analitički predstavi književnu, religijsku i političku lektiru Žilijena Sorela, a potom i da se osvrne na čitalačku kulturu drugih likova u romanu. Ovaj rad tako analizira kako filološka kultura (shvaćena u prvobitnom i bogatom smislu kulturološkog čitanja, koje obuhvata književnost, filosofiju, religiju i istoriju) formira predstave kod romanesknih junaka i kako se tako stečeno obrazovanje odražava na njihovo intimno postupanje i društveno ponašanje. Rad takođe nastoji da objasni društveno-politički kontekst književnih referenci koje su prisutne u ovom Stendalovom političkom romanu.

► **Ključne reči:** Stendal, *Crveno i crno*, čitanje, književne reference, filološka kultura.

Preuzeto: 8. 2. 2021.
Korekcije: 24. 4. 2021.
Prihvaćeno: 13. 6. 2021.

Zorana Ž. Kovačević¹
Università di Banja Luka
Facoltà di Filologia

RITRATTO DI UN GENIO POLIEDRICO: GIOSUE CARDUCCI VISTO DA MARKO CAR²

Abstract: *Lo scopo di questo lavoro è presentare lo studio di Marko Car Giosuè Carducci. Italijanski pjesnik. Biografično-kritična crtica (Giosuè Carducci. Poeta italiano. Schizzo biografico-critico, 1884), pensato come un omaggio al poeta italiano, ma soprattutto come tentativo di suscitare nei suoi connazionali l'interesse per la vita e l'opera di Carducci. Dopo alcune considerazioni preliminari riguardanti la notevole presenza dell'Italia nella vita e nell'opera di Marko Car, si cercherà di illustrare in che modo Car restituisce ai suoi lettori l'immagine di Carducci, prestando attenzione alle fonti critiche che confluiscono nella stesura del testo, nonché alle affinità che Car riconosce tra se stesso e Carducci.*

Parole chiave: *Marko Car, Giosue Carducci, poesia italiana, critica letteraria, rapporti culturali italo-serbi.*

1. Introduzione

Parlare dell'Italia vista dai serbi significa, a mio avviso, affrontare un argomento tuttora non abbastanza indagato dalla critica, e che lascia ancora spazio a ulteriori approfondimenti e considerazioni³. L'Italia, soprattutto per le sue bellezze e la

¹zorana.kovacevic@ff.unibl.org

²Questo contributo è un omaggio al professor Željko Đurić (Dipartimento di Italianistica, Università di Belgrado) in occasione della sua quiescenza dal ruolo di docente. L'argomento dell'articolo, infatti, rientra nell'ambito di uno dei principali interessi di studio del professor Đurić, ovvero i rapporti culturali e letterari italo-serbi.

³Pur non avendo la pretesa di fornire in questa sede riferimenti bibliografici esaustivi, vorrei comunque segnalare alcuni dei lavori più significativi sul tema dei rapporti culturali e letterari italo-serbi. Dei serbi in Italia si è interessata in modo assiduo, a partire dai primi anni Novanta, Ljiljana Banjanin, pubblicando i risultati delle sue ricerche in libri, atti di convegni internazionali, miscellanee e riviste letterarie italiane e serbe: ricordiamo il volume *Incontri italo-serbi fra Ottocento e Novecento* (2012) e il recentissimo *Alla scoperta dell'Italia. Viaggiatrici serbe fra Ottocento e Novecento* (2020). Di par-

sua cultura, ha un ruolo non secondario nella tradizione serba. Questo dato trova indubbiamente conferma nella costatazione di Olga Stuparević, che, anche se nella letteratura serba non ha la stessa importanza che ha avuto nelle altre letterature mondiali, il libro di viaggio sull'Italia ha comunque un significato particolare, perché esso non è altro che un pellegrinaggio verso il sud, la cultura, l'arte, un mito ben vivo nella tradizione culturale del popolo (1976: 103). Stuparević si riferisce qui specificamente all'ambito odepórico, ma il concetto si può applicare anche al contesto dei rapporti culturali e letterari in generale.

Chiunque si sia occupato dello studio dei rapporti culturali e letterari italo-serbi oppure abbia cercato di individuare le figure che si sono dedicate con appassionata continuità alla descrizione dell'Italia, soffermandosi in particolare sulla sua tradizione culturale e letteraria, ha sicuramente avuto modo di conoscere Marko Car. Il tributo all'Italia di questo suo grande ammiratore, nonché vero mediatore culturale, fu notevole soprattutto in termini quantitativi – ne è conferma la voce riservatagli nell'*Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, scritta da Arturo Cronia⁴. In quest'occasione mi vorrei soffermare sullo studio critico di Marko Car dedicato a Giosue⁵ Carducci, pensato come un omaggio all'autore italiano, ma soprattutto come tentativo di suscitare nei suoi connazionali l'interesse per la vita e la produzione del poeta-professore. Dopo le considerazioni preliminari riguardanti

---

icolare importanza sono anche i lavori di Željko Đurić: *Italija Miloša Crnjanskog: komparativne studije* (L'Italia di Miloš Crnjanski: studi comparativi, 2006), *Osmosi letterarie* (2008) e *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka* (Rapporti letterari e culturali serbo-italiani dal XVIII al XX secolo, 2012). Un'altra tessera significativa di questo mosaico è costituita da una serie di contributi di Marija Mitrović nonché l'antologia *Sul mare brillavano vasti silenzi. Immagini di Trieste nella letteratura serba* (2004). Dei rapporti culturali italo-serbi si è occupata anche Danijela Janjić con alcuni articoli e il libro *Gabrijele d'Anuncio u srpskoj kulturi* (Gabriele d'Annunzio nella cultura serba, 2019). Concludiamo questa rapida panoramica con una miscellanea di saggi bilingue *Acqua alta. Paesaggi mediterranei nelle letterature italiana e serba del Novecento/Mediterranski pejzaži u modernoj srpskoj i italijanskoj književnosti* (2013) a cura di Svetlana Šeatović Dimitrijević, Maria Rita Leto e Persida Lazarević Di Giacomo, che rappresenta un riuscito tentativo di indagare la presenza del Mediterraneo sia nella letteratura serba che in quella italiana del Novecento.

⁴Riportiamo una parte del ritratto di Car dalla voce enciclopedica: "Ai serbi [Marko Car] illustrò in facili e scorrevoli saggi parecchi insigni scrittori stranieri, mentre agli Italiani (in *Fanfulla della domenica* di Roma, *Rivista contemporanea* di Firenze, *Il Dalmata* di Zara) e ai francesi (in *Nouvelle revue*) presentò alcuni dei più caratteristici scrittori slavi. I libri di viaggio del C. riguardano quasi tutti l'Italia e piacciono per la scorrevolezza e l'eleganza dello stile. Le sue novelle non presentano un talento originale e sono poco note. Negli articoli di estetica e critica letteraria il C. appare informato ed equilibrato. In genere da tutta l'opera sua emerge una grande ammirazione per l'Italia" (Cronia 1930-39: 919).

⁵Marko Car utilizza la grafia del nome Giosuè, che viene pertanto conservata nelle citazioni. Nel resto dell'articolo si preferisce usare la forma Giosue.

la presenza dell'Italia nella vita e nell'opera di Marko Car, cercherò di illustrare in che modo Car restituisce ai suoi lettori l'immagine di Carducci, prestando attenzione anche alle fonti critiche che confluiscono nella stesura del testo nonché alle affinità che Car riconosce tra se stesso e Carducci.

2. L'Italia di Marko Car

Il rapporto che Marko Car (1859-1953)⁶, narratore, saggista e critico letterario, poliglotta⁷ e autore di numerosi testi odeporeici⁸, stabilisce con l'Italia, fin dall'infanzia è immediato e assai vivo. L'Italia per Car, che si è formato, tra l'altro, "attraverso lo studio della lingua e la lettura di Dante" (Banjanin 2012: 97), non è un paese nuovo e sconosciuto: "l'italianità era parte integrante del suo mondo culturale, 'balia' intellettuale e patria ideale" (*ibid.*). Lo stesso Car era solito dichiarare che, dopo aver completato la propria formazione scolastica, in gran parte in lingua italiana, egli conosceva molto meglio Dante e Virgilio dei suoi connazionali Njegoš e Ljubiša (Stuparević 1991: 57). Nel 1880, si trasferisce a Zara, dove la sua produzione nell'ambito dei rapporti italo-serbi si fa sempre più vasta e variegata. La città dalmata, per l'influsso italiano e la sua vicinanza con la Penisola, si rivela per l'autore indubbiamente un ambiente congeniale e favorevole alla sua creatività e alla sua produzione. Nella bozza di un'intervista per il quotidiano belgradese "Politika", Car dichiara che il suo principale intento in quel periodo era fungere da mediatore tra la stampa (e la letteratura) serba e quella italiana, e che Zara era quindi per lui "come una finestra completamente spalancata verso la vicina Italia e la sua cultura, perfetta per osservarne le bellezze artistiche e naturali" (Stuparević 1991: 58-59).

Cominciamo dai testi di viaggio dedicati all'Italia, perché è qui che il ruolo di questo scrittore proveniente dalle Bocche di Cattaro fu assai importante. Infatti, Car ha lasciato traccia del suo legame con il Belpaese in quattro testi odeporeici, pubblicati tra la fine dell'Ottocento e la prima metà del Novecento. Si tratta di tre libri: *Venecija. Uspomene s puta u Italiju* (Venezia. Impressioni del viaggio in Italia,

⁶ Come sottolinea Olga Stuparević, l'anno della nascita di Car suscitò qualche dibattito tra i critici, spaziando addirittura dal 1850 al 1862 (1991: 56).

⁷ Oltre a conoscere l'italiano, Car traduceva, analizzava le traduzioni, leggeva testi e citava da francese, tedesco, inglese, russo, spagnolo e latino (Stuparević 1991: 216).

⁸ In un suo saggio Goran Maksimović propone di dividere in tre blocchi le prose di viaggio di Marko Car realizzate nell'ultimo decennio dell'Ottocento: il primo dedicato all'Italia, il secondo ai luoghi natio e alla Dalmazia, dal titolo *Niz rodno primorje: slike i utisci s Jadrana* (Attraverso il litorale natio: immagini e impressioni dall'Adriatico, 1899), e l'ultimo ai luoghi dei Balcani continentali – *Od Jadrana do Balkana: Utisci s Vukove slave* (Dall'Adriatico ai Balcani: Impressioni dalla slava di Vuk, 1898). Per più dettagli sull'intera produzione odeporeica di Marko Car rimando a Maksimović (2011).

1888), *U Latinima. Utisci s puta u Rim* (Presso i Latini. Impressioni del viaggio a Roma, 1894), *Estetička pisma* (Lettere estetiche, 1920), e un articolo di circa trenta pagine, apparso nella rivista belgradese “Delo”, *Kroz Umbriju i Toskanu. Bilješke i utisci s puta* (Attraverso l’Umbria e la Toscana. Appunti e impressioni di viaggio, 1895). Occorre indubbiamente sottolineare che l’intento di questo viaggiatore non è meramente descrittivo e che “nel corso dei viaggi italiani Car si lascia andare a esprimere le proprie impressioni piuttosto che impegnarsi a fornire informazioni e dati” (Kovačević 2020: 20), come si legge in un passo tratto da *Presso i Latini. Impressioni del viaggio a Roma*, che, in qualche modo, può essere letto come una specie di dichiarazione poetica del viaggiatore:

Cercherò di descrivere quello che mi entusiasmerà di più; annoterò i miei sentimenti soltanto quando ne sentirò il bisogno e così come li sentirò in quel momento. È sottinteso che in questo modo tralascierò molte attrazioni, ma io non cerco di scrivere un “manuale” per i viaggiatori; sono semplicemente intenzionato ad annotare qui le mie impressioni più vivaci (Car 1894: 7)⁹.

Dunque, questa è la filosofia del suo viaggiare, a cui resterà sempre fedele: nessun intento di dedicarsi a descrizioni dettagliate o a lunghi elenchi perché, come leggiamo nelle pagine veneziane, l’autore di un testo di viaggio non deve in nessun modo “produrre cataloghi” (Car 1927: 24).

I viaggi italiani di Car sono, in primo luogo, colloqui con l’arte e con la cultura, come risulta soprattutto da *Venezia. Impressioni del viaggio in Italia*, che trae spunto da una visita alla città lagunare, risalente all’estate del 1887, oppure dalle *Lettere estetiche*, testo scritto come un epistolario, probabilmente la forma “più nobile fra tante sperimentate da viaggiatori antichi e moderni” (Clerici 1999: 81), e che contiene venti lettere indirizzate da Roma e Napoli a un’anonima signora, frutto dell’esperienza italiana maturata tra il 2 giugno e il 19 luglio 1911. A esercitare un prepotente fascino sul viaggiatore è anche il mondo del passato: lo conferma senz’altro *Presso i Latini. Impressioni del viaggio a Roma*, scritto in occasione di uno dei numerosi viaggi nella capitale, compiuto nel 1891. Questo grande interprete dei luoghi italiani è anche capace di mantenersi qualche volta in equilibrio tra l’attrazione dell’antichità e dell’arte e l’interesse per la vita quotidiana, soprattutto nel libro su Venezia, dove si offre un ritratto della vita contemporanea e mondana. Oltre a Roma, Venezia e Napoli, mete canoniche nella tradizione del viaggio in Italia, a incuriosire lo scrittore è anche l’Italia minore con i suoi centri piccoli e periferici e i suoi panorami incontaminati, non corrotti dalla modernità: infatti, in

⁹Dove non diversamente indicato tutte le traduzioni dalla lingua serba alla lingua italiana sono mie.

Attraverso l'Umbria e la Toscana, testimonianza del viaggio compiuto tra maggio e giugno del 1893, all'itinerario di Car si aggiungono Spoleto, Perugia, Assisi, Firenze, nonché una piccola cittadina umbra, Vene. Già in *Attraverso l'Umbria e la Toscana* il viaggiatore è particolarmente colpito da scenari che finiscono per occupare un ruolo centrale del racconto ispirando sensazioni estatiche, e poi – giunto a Napoli – lo scrittore sarà pronto ad ammettere che, rispetto a Roma, nella città partenopea “l’arte occupa un posto secondario, mentre la natura è molto più mite e benigna” (1920: 159). Quindi, l’Italia agli occhi del viaggiatore “non è solo un immenso repertorio della tradizione artistica classica e rinascimentale, ma anche un paese dal dolce clima e dagli splendidi paesaggi” (Kovačević 2020: 40), come del resto confermano le numerose testimonianze degli autori stranieri e serbi dedicate al Belpaese.

Dunque, oltre a essere il luogo con cui ha istituito un privilegiato rapporto di vecchia data, L’Italia è anche evocata da Marko Car nell’opera saggistica e critica, nelle traduzioni, nell’attività giornalistica nonché nella corrispondenza, tra cui spicca quella che intrattenne con Domenico Ciampoli, scrittore, bibliotecario e slavista, e con Angelo De Gubernatis linguista, storico della letteratura e accademico¹⁰. Già nel 1878, il giovane Marko Car pubblicò sulla testata veneta “Il Movimento” la traduzione in lingua italiana del racconto *Ranjenik* (Il ferito) dello scrittore serbo Đure Jakšić. La sua attività nell’ambito della traduzione non si arresta qui: come nota Olga Stuparević, “per quanto riguarda i poeti italiani, Car si voleva cimentare soltanto nella traduzione di quelli più grandi: Carducci e Foscolo” (1991: 257). Sono infatti da ricordare, tra l’altro, le traduzioni delle due odi “barbare” di Giosue Carducci *Alla regina d’Italia* e *A Giuseppe Garibaldi*, uscite entrambe nel 1882, e di *Dei Sepolcri* di Foscolo, pubblicata nel 1887 insieme a commenti critici e a considerazioni sull’importanza del carme foscoliano. Appassionato dei classici, tra i quali sicuramente il primo posto spetta a Tasso, che omaggiò in un capitolo delle *Lettere estetiche*¹¹, Car si interessò anche agli autori italiani contemporanei, come mostra, tra l’altro, una serie di testi intitolata *Slike iz novije italijanske književnosti* (Schizzi della letteratura italiana contemporanea), pubblicata tra il 1885 e il 1886 nelle riviste “Stražilovo” e “Srpski list”. Per dare un maggior contributo ai rapporti

¹⁰ Per maggiori dettagli sulla presenza della cultura e della letteratura italiana nella saggistica, nella critica e nelle traduzioni di Marko Car rimando a Stuparević (1991).

¹¹ Car decide di rendere omaggio all’autore della *Liberata* proprio durante la visita al convento di Sant’Onofrio, meta di viaggiatori convenuti da ogni parte d’Europa. Il suo è un testo che si può considerare un incrocio tra una sommaria biografia romanzata e una breve novella che, nonostante il carattere indipendente, si inserisce perfettamente nel contesto delle *Lettere estetiche*. Per ulteriori dettagli sull’immagine di Torquato Tasso nelle *Lettere estetiche* rimando a Kovačević (2019).

fra le due sponde dell'Adriatico, Car lavorò anche in direzione opposta, decidendo di diffondere tra il pubblico italiano la produzione dei suoi connazionali: così, per esempio, nel 1887 i lettori del settimanale politico e letterario "Fanfulla della domenica" ebbero la possibilità di leggere il suo testo *Un principe poeta*, dedicato al principe Petar II Petrović Njegoš, sovrano montenegrino e poeta.

3. Giosue Carducci: profilo biografico-critico

Nel 1884, sul giornale "Slovinac", Marko Car pubblicò l'articolo *Giosuè Carducci. Italijanski pjesnik. Biografično-kritična crtica* (Giosuè Carducci. Poeta italiano. Schizzo biografico-critico). Con una scelta ben ponderata, Car si cimentava nella sua prima presentazione di uno scrittore italiano all'intera comunità dei lettori dell'area serbo-croata, dedicandosi a quel Giosue Carducci – poeta, professore e uomo pubblico dell'Italia risorgimentale prima e unitaria poi – la cui personalità dominava al tempo la cultura del nuovo stato italiano. Poco più di un decennio dopo il contributo pubblicato nello "Slovinac", nel 1895, ne apparve la versione rielaborata da un punto di vista linguistico nel volume *Moje simpatije* (Le mie simpatie) in cui Car tratta degli autori stranieri e serbi a lui cari, come si intuisce anche dal titolo¹². Come nota Bartolomeo Calvi, autore di uno studio dedicato alla presenza di Carducci presso gli slavi meridionali, Car, oltre a essere "il primo a presentare il Carducci agli abitanti dell'altra riva con quel grande entusiasmo" (1933: 22), ha contribuito senz'altro ad accendere l'interesse che i suoi connazionali hanno mostrato nei confronti di questa figura "complessa e per molti versi affascinante" (Benozzo 2015: pos. 2). Infatti, il testo di Car ha dato senz'altro impulso a ulteriori ricerche: oltre a sollecitare la pubblicazione di alcuni studi, tra i quali spiccano quelli di Jakša Čedomil, Ante Petravić e Kosta Milutinović, è probabile che scelte stilistiche e tematiche di Carducci abbiano influito in parte sulla produzione di alcuni autori dell'area slava meridionale¹³. Sia Bartolomeo Calvi che Olga Stuparević, tra i pochi che hanno studiato la presenza di Carducci nella prosa di Car¹⁴, sono concordi nel ritenere che lo scrittore serbo, nonostante la giovane età e la poca esperienza maturata fino a quel momento in ambito critico, sia indubbiamente

¹² In questa occasione mi sono servita della prima versione del testo, pubblicata nel 1884.

¹³ Mi riferisco soprattutto al letterato croato Ante Tresić Pavičić, che, poco dopo l'apparizione dello studio di Car, tentò di introdurre i metri classici nella raccolta *Glasovi s mora jadranskoga* (Voci dal Mare Adriatico).

¹⁴ Anche Željko Đurić si è occupato della presenza di Giosue Carducci nella cultura serba nel già citato *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka* (2012).

riuscito nell'intento di avvicinarsi alla figura dello scrittore italiano, grazie a uno studio "coscienzioso" e "profondo" (Calvi 1933: 28).

Nel testo *Giosuè Carducci. Poeta italiano. Schizzo biografico-critico*, corredato da una breve introduzione e diviso in quattro parti, Marko Car fa interagire il poeta, l'uomo pubblico, il professore nonché l'uomo schietto e familiare, senza tralasciare l'ambito socio-politico e quello letterario-culturale, che fanno da sfondo a questo ritratto. Infatti, sarà l'accento sulla sua figura poliedrica a dominare tutto il testo, come, per esempio, si vede nel seguente passo: "quest'uomo straordinariamente dotato e nello stesso tempo critico e artista, scienziato e poeta, [...] con il suo notevole ingegno, similmente ai suoi grandi connazionali, Dante e Leonardo e al famoso Goethe, copre contemporaneamente più branche del sapere umano" (Car 1884: 404). A emergere dal brano è indubbiamente una grande ammirazione non solo per l'opera del poeta italiano, ma anche per la sua figura e il suo genio: egli si colloca tra le persone che sono "come la *sintesi* del loro tempo" (Car 1884: 401) e soprattutto fa parte di quegli "esseri prescelti che noi siamo soliti chiamare *geni*" (*ibid.*). L'apertura del testo e le considerazioni iniziali su Carducci ricordano indubbiamente la chiusa del IX capitolo delle *Lettere estetiche* dedicato a Torquato Tasso, nel quale Car pone sempre l'accento sulla grandezza del poeta sorrentino, usando la suggestiva metafora "la fiamma del suo genio" (Car 1920: 116), che si può interpretare come un tentativo da parte dello scrittore serbo di alludere all'attualità di Tasso e di sottolinearne un'assidua e forte presenza nell'immaginario letterario e culturale europeo¹⁵. Tornando al cappello introduttivo che correda *Giosuè Carducci. Poeta italiano. Schizzo biografico-critico*, va senz'altro sottolineato come Car lamenti il fatto che il "grande poeta italiano" (Car 1884: 401) sia ancora sconosciuto in area serbo-croata, a differenza di quanto avviene per esempio in Inghilterra, Germania e Francia dove "si studia, traduce e commenta" (*ibid.*). A colmare la lacuna giunge, dunque, questo contributo di Car. Già qui, nella parte introduttiva, come si vedrà più avanti, Car, partendo da un corpus di fonti abbastanza ricco e variegato, cita i nomi degli studiosi italiani e stranieri che si sono occupati della produzione di Carducci, come per esempio Karl Hillebrand, che ritiene "uno dei critici tedeschi più competenti" (*ibid.*).

---

¹⁵ Riportiamo qui il brano: "Torquato Tasso, bellissima anima poetica, rispecchia la seconda metà del XVI secolo, come Ariosto ne rispecchia la prima. La reazione cattolica, il fatale predominio gesuita e soprattutto le circostanze nelle quali ha passato la maggior parte della sua vita, hanno contribuito in qualche modo a spegnere la fiamma del suo genio; ma egli vive sempre nel ricordo dell'umanità, alla quale ha dato consolazione grazie al suo canto soave" (Car 1920: 116).

4. Dalla Maremma alla cattedra universitaria

Le successive pagine di Car hanno un forte taglio biografico: infatti vi si cerca di delineare con cura le principali vicende personali di Giosue Carducci, a partire dall'infanzia, mettendole in relazione con la sua formazione e, più tardi, con i primi passi letterari. Raccontando la fanciullezza e l'adolescenza di Carducci in Toscana, trascorse lontano dai paesaggi urbani, Car si sofferma sui momenti salienti, messi in evidenza anche dagli altri biografi del poeta italiano, sia quelli a lui contemporanei sia i moderni¹⁶: le vicissitudini familiari dovute soprattutto all'orientamento politico e all'indole rivoluzionaria del padre Michele, medico e carbonaro, alcuni aneddoti legati alla passione per gli animali selvatici e alle "monellerie" repubblicane, e soprattutto l'amore per i libri di questo lettore precocissimo. Infatti, Car, ricostruendo le fasi della prima istruzione del *puer* maremmano, mette l'accento sulla sua forte attitudine letteraria: oltre a essere la prima via d'accesso al mondo, i libri per Carducci diventarono "strumento di decifrazione del passato, di analisi del presente e, più ancora, di vaticino del futuro prossimo, i libri gli permisero di definire la propria individualità" (Tognarelli 2017: 35). Già nell'affrontare l'infanzia del poeta, cresciuto in una realtà rurale, e le radici della sua istruzione, Marko Car dimostra di conoscerne molto bene i particolari biografici: una nota a piè di pagina rimanda alla sua fonte principale – la biografia di Giosue Carducci di Adolfo Borgognoni, poeta, scrittore e critico letterario, professore di letteratura all'Università di Pavia e carissimo amico di Carducci¹⁷.

---

¹⁶ Per quanto riguarda il lavoro dei biografi moderni, mi sono servita principalmente di due testi. Il primo di Chiara Tognarelli *Un tempo migliore. Saggio sul Carducci giovane*, è una biografia organica, che, secondo le parole di Marco Santagata, colma una lacuna, visto che affronta "un periodo non troppo frequentato dagli studiosi e perciò rimasto in ombra, per non dire all'oscuro in molti suoi aspetti" (2017: 10) – quello del Carducci prima del trasferimento a Bologna, il Carducci toscano. La studiosa, alla quale dobbiamo anche la notevole edizione commentata delle *Nuove poesie*, pubblicata nel 2014 dall'editore veneziano Marsilio, "vi ha ricostruito con accurate e meticolose ricerche d'archivio e attraverso il recupero di molti testi inediti, sia documentari che poetici, le tappe della vita di Carducci dall'infanzia fino alla nomina a professore nello Studio bolognese" (Santagata 2017: 10-11). Il secondo libro, intitolato semplicemente *Carducci*, di Francesco Benozzo delinea altrettanto compiutamente la figura di Giosue Carducci a partire da un'analisi meticolosa dei suoi scritti e della sua biografia, dagli anni giovanili fino alla nomina inattesa all'Università di Bologna. Come sottolinea lo stesso Benozzo, nel libro viene approfondito in particolare il rapporto tra l'indole rivoluzionaria di Carducci e la società di transizione tra Otto e Novecento, "che egli visse e interpretò in tutte le sue laceranti contraddizioni" (2015: pos. 7).

¹⁷ Il vero spartiacque nell'amicizia tra Carducci e Borgognoni si colloca nel 1874, quando, in seguito ai "fatti di villa Ruffi", ovvero l'arresto di ventotto noti esponenti del Partito repubblicano di Romagna, Borgognoni, per sfuggire al carcere, trascorre alcuni mesi dall'amico Giosue. Come nota anche Antonietta De Angelis nella sua recensione del consistente volume *Carteggio Giosue Carducci-Adol-*

Il saggio, che precede la terza edizione delle poesie carducciane, fu pubblicato nel 1878 a Firenze dall'editore Barbera. Car rimane molto fedele a quanto scrive Borgognoni, indubbio punto di partenza per parlare della vita del poeta italiano, fino a tradurlo fedelmente incorporandolo all'interno del proprio testo. Così, per esempio, presentando lo sfondo familiare del poeta italiano nonché il primo impatto con il modo delle lettere di un bambino istruito dai genitori, Car scrive a proposito della madre Ildegonda: "Njegova mati, žena izobražena i pobožna bez licemjerstva, nauči ga sricati azbuku na tragedijama Alfieri-a i na patriotičnim pjesmama Bercheta" (1884: 402). E nel testo di Borgognoni leggiamo: "La madre, donna assai colta e punto bigotta, ebbe molta parte nell'educazione del figliolo, al quale ella apprese a leggere l'Alfieri e il Berchet" (1878: VII). Dall'altro lato, Car ogni tanto introduce qualche modifica oppure omette alcuni particolari, probabilmente per conferire un tocco personale e più romanzato alla biografia di Carducci, come per esempio quando narra il famoso episodio dell'infanzia del poeta riguardante la sua passione per gli animali selvatici. Come precisano sia Borgognoni sia i biografi più recenti, il poeta tenne un falco, una civetta e un cucciolo di lupo, che destavano indubbiamente la curiosità dei concittadini. Ma Michele Carducci, quello stesso padre che seppe trasmettere al figlio l'amore per la patria e per la letteratura, uccise il falco e vendette il lupo, probabilmente per punire il figlio "dopo averlo colto impreparato a una delle interrogazioni che gli impartiva al suo rientro dal lavoro" (Benozzo 2015: pos. 355). Secondo l'interpretazione di Car, il padre "era troppo romantico per sopportare questi animali a casa" (1884: 402) – del resto si legge in Borgognoni che queste bestie "non andavano gran fatto a sangue al *manzoniano padre*" (1878: X). Interessante è che, nel menzionare questo episodio, Car parla soltanto del lupacchiotto e del falco, mentre non c'è traccia della civetta. Non è del tutto chiaro il perché Car opti per questa scelta, ed è sicuramente da escludere ogni tipo di incomprensione del testo, soprattutto perché in seguito Borgognoni cita il sonetto dedicato proprio alla morte della civetta, "quella civetta che sola, ahimè! gli restava dopo l'uccisione del falco e lo sfratto del lupacchiotto" (1878: XII). Infine, per concludere l'episodio e per renderlo più drammatico Car descrive lo stato d'animo del poeta dopo la separazione definitiva dagli animali e il castigo

---

fo Borgognoni (novembre 1864-agosto 1893), il periodo trascorso nella casa del melograno di *Pianto antico* oltre a essere ricordato da Borgognoni con nostalgia, come si legge, ad esempio, nella lettera CXCIX del 1885: "Io ricordo que' mesi tra' più belli della mia vita", segna anche una decisiva svolta nei rapporti tra i due intellettuali, che si rispecchia soprattutto nella corrispondenza, caratterizzata da "un'accresciuta familiarità" e da "frequenti espressioni ora affettuose ora scherzose" (2018: 223). Per maggiori informazioni sul profilo bio-bibliografico di Borgognoni rimando alla voce riservatagli nel *Dizionario Biografico degli Italiani*, scritta da Pino Fasano (1979).

paterno – così Carducci, “per poco non morto di dolore” (Car 1884: 403), se ne fugge nel bosco, dove rimane alcuni giorni.

Gli spostamenti di Carducci furono senz'altro “scanditi dalle vicissitudini del padre Michele” (Benozzo 2015: pos. 566) il cui carattere scontroso e le convinzioni rivoluzionarie non di rado erano causa di problemi nei luoghi in cui andava a vivere. Così, nel 1849 il poeta si trova a Firenze, dove frequenta gli studi superiori presso i padri scolopi. Come precisa anche Car (1884: 403), il soggiorno fiorentino corrisponde a un'epoca segnata da nuovi interessi nella vita del giovane Carducci: la scuola, le biblioteche¹⁸ e soprattutto gli amici, tra cui spicca qualche incontro decisivo, come per esempio quello con Enrico Nencioni oppure con Giuseppe Chiarini. Terminati gli studi a Firenze e la Scuola Normale Superiore di Pisa, dove nel 1856 si laurea in filosofia e filologia, Carducci intraprende la carriera dell'insegnamento a San Miniato, ma ben presto torna nel capoluogo toscano, dove, in cerca di lavoro, inizia a collaborare attivamente con l'editore Barbera. Ed è proprio parlando di questo periodo che Car si sofferma in particolare sul noto gruppo degli “Amici pedanti”, che Carducci aveva costituito nel 1856 con alcuni fidati conoscenti fiorentini: Enrico Nencioni, Giuseppe Chiarini, Giuseppe Torquato Gargani e Ottaviano Targioni Tozzetti, tutti accomunati dalla passione per la letteratura italiana nonché per il rifiuto del Romanticismo, che condannavano in ogni sua forma e declinazione. Oltre a presentare con brevi tratti questo sodalizio, Car, anche qui, ricorre alle fonti bibliografiche citando stavolta un brano tratto da *Il primo passo* di Ferdinando Martini¹⁹, raccolta di testimonianze biografiche, nel quale Chiarini, “il più considerevole oggi, dopo Carducci, rappresentante di questa società” (Car 1884: 403), ricorda i suoi amici “pedanti” ed espone alcune idee chiave del gruppo accomunato dal desiderio di un ritorno alla tradizione classica²⁰. Nel 1860 la nomina

¹⁸ Come precisa anche Chiara Tognarelli, a Firenze finalmente il mondo dei libri non iniziava né finiva più con la biblioteca paterna (2017: 49). Non potendo permettersi tutti i libri che desiderava, ma dovendo in qualche modo soddisfare le proprie esigenze di lettore instancabile e ormai provetto, Carducci frequentava soprattutto la Biblioteca Magliabechiana (poi denominata Nazionale e al tempo ubicata nel Palazzo degli Uffizi) e la Ricciardiana.

¹⁹ Scrittore, critico letterario, direttore del periodico “Fanfulla della Domenica” e politico, nel 1880 Martini decide di avviare il progetto di una raccolta di testimonianze autobiografiche nella quale alcuni scrittori famosi raccontano del loro esordio e della loro passione per la letteratura. Così nasce l'idea del *Primo passo*, che ha ottenuto un discreto successo di pubblico. Il contributo di Carducci alla raccolta fu fondamentale. Lo testimonia la lettera di Martini scritta a Carducci nel 1881 con l'intento di sollecitare la sua partecipazione al progetto: “Io non oso insistere per il *Primo passo*: soltanto quand'hai un briciolo di tempo, ricordati che il volume è già stampato, e che non s'aspetta più che te; senza te non si pubblica” (1934: 115).

²⁰ Riportiamo una parte del passo, seguito dalla traduzione di Car, abilmente incorporata nel proprio testo: “eravamo tutti fuorché il Nencioni, classici, arrabbiati, avevamo tutti in gran dispetto e dispre-

dal primo governo unitario a professore universitario di eloquenza italiana lo porta a Bologna: ed è proprio a Bologna, dove trascorrerà la sua intera esistenza, grazie a un'occasione inaspettata, a un "colpo di vento", che inizia quella che lo stesso Carducci avrebbe definito "vita vera". A questo punto si conclude la parte biografica dell'articolo e "in brevi tratti i primi passi letterari e nell'insegnamento" (Car 1884: 404) di Giosue Carducci. A questo quadro si aggiungerà, nella parte finale del testo, qualche accenno all'aspetto fisico e al carattere di Carducci, ma anche a una visita fattagli da Car nella sua abitazione bolognese. Nel delineare il ritratto fisico del poeta vate Car fa ancora riferimento al testo di Borgognani, come si evince da alcuni particolari salienti: "la barba e i capelli nerissimi" (Borgognani 1878: XXXVIII-IX) – "brada mu je crna kao i vlasi" (Car 1884: 411), la carnagione scura, "traente all'ulivastro" (Borgognani 1878: XXXVII-IX?) – "lice crnomanjasto" (Car 1884: 411) e gli occhi che "a volte mandano scintille" (Borgognani 1878: XXXIX), "po gdjekojem bljesku te mu iz očiju sine" (Car 1884: 411). Infine, l'immagine di Carducci viene completata con quest'ultima considerazione: egli è un grande lavoratore, che conduce una vita tranquilla – richiamando una volta di più la solita fonte: "Giosuè Carducci è uomo d'abitudini schiette e semplici: la miglior parte del suo tempo ei la passa studiando" (Borgognani 1878: XXXVIII).

5. Carducci poeta

Al centro dello scritto di Car c'è senz'altro la produzione poetica carducciana, talvolta osservata alla luce delle principali vicende biografiche dello scrittore italiano. La produzione poetica si presta benissimo, tra l'altro, a capire l'evoluzione della cultura, oltre alle ideologie sociali e politiche della seconda metà dell'Ottocento. La prima sezione del testo dedicata alle liriche di Carducci è focalizzata sui componimenti giovanili, raccolti in *Juvenilia*, *Levia Gravia* e *Decennali*, quest'ultima

---

gio la bassa e frivola letteratura della gioventù toscana di quel tempo; ed alcuni, io fra quelli, attribuiamo codesta frivolezza e codesta bassura all'influenza francese. Il nostro vangelo erano gli scrittori greci e latini, gli italiani antichi, e de' moderni il Parini, l'Alfieri, il Foscolo, il Monti, il Giordani, il Leopardi. Il concetto della italianità delle lettere era come a dire il perno dei nostri pensieri, la guida dei nostri studi, in esso si estrinsecava il nostro amore di patria, impedito di manifestarsi ed operare altrimenti. La grande Italia antica, celebrata da Leopardi come due volte regina del mondo, era il nostro ideale" (Martini 1882: 47). Si legge in Car: "Ako izuzmete Nencioni-a, bijasmo sve bijesni klasičari: prezirasmo srdačno nisku i površnu književnost toskanske mlagjarije onog doba; nekolocinja od nas, a i ja isti, pripisivasmo tu niskost i tu površnost uplivu francuskom. Naše evangelijske bijahu pisci grčki i latinski, stari talijanski, a od novijeh: Parini, Alfieri, Foscolo, Monti, Giordani i Leopardi. Pojam talijanštine u domaćoj književnosti bijaše, tako reći, stožer našijeh misli, cilj našeg učenja; njime smo davali oduška našem domoljublju, koje ne mogaše da se drukčije izlije. Velika starinska Italija Leopardijem proslavljena kao dva put kraljica svijeta, bijaše naš ideal" (1884: 403).

raccolta mai pubblicata in volume autonomo, nota soprattutto per l'inno *A Satana*²¹. Per quanto riguarda *Juvenilia*, Car vede nella stesura e nella pubblicazione della raccolta una specie di ribellione di Carducci, il quale, dopo aver “trascorso la gioventù nello studio dei classici” (Car 1884: 405) ed essendo “incline per indole all'arte seria antica” (*ibid.*), rivolgendosi al mondo che lo circonda, considerato privo di valori autentici, e soprattutto alle tendenze letterarie allora in voga: “Si rese conto che le persone che gli stavano intorno erano corrotte, dal cuore contaminato, e che la bellezza era considerata un peccato; così, preoccupato e quasi sdegnato, si ritirò da tale compagnia che negava la natura e cercava di opporsi alle sue leggi eterne, innamorandosi dello splendido mondo pagano” (*ibid.*). Oltre a essere testimonianza dell'apprendistato del poeta italiano, impegnato nel dialogo con i classici e rigoroso nell'escludere la poesia romantica, secondo Car l'importanza di *Juvenilia* risiede anche nella ripresa di motivi mitologici e nella presenza di toni sensuali “illimitati” (*ibid.*). Per quanto riguarda la raccolta successiva, *Levia Gravia*, che comprende poesie scritte nell'arco di un decennio, tra il 1861 e il 1871, nonostante in essa si noti una forte presenza del “sentimento della natura” (*ibid.*) tale da diventare “una specie di vangelo poetico del poeta” (*ibid.*), è qui che, secondo Car, predomina il gusto dell'invettiva – importante senz'altro in quanto preannuncia la ribellione dell'inno *A Satana*: “ecco allora il poeta aguzzare il suo verso come se fosse una spada” (*ibid.*). Car spiega al suo lettore il titolo di questa raccolta che “testimonia il connubio di studi e vocazione rivoluzionaria del primo periodo bolognese” (Benozzo 2015: pos. 2480), spiegando che “non è assolutamente possibile esprimere nella nostra lingua la delicata magnificenza di questo titolo latino” (*ibid.*), interpretandolo come “*Cose serie nella loro superficialità*” (*ibid.*). Lo stesso Carducci ne chiarì il significato dapprima in una lettera del 1868 all'amico Felice Tribolani, avvocato e grande appassionato di letteratura, e in seguito nella prefazione all'edizione zanichelliana dei versi del 1881²². Infine, per concludere questa sezione, Marko Car si sofferma sulla prima poesia carducciana a ottenere una certa risonanza: il famigerato inno *A Satana*, scritto di getto a Bologna nel 1863, mentre il poeta trascorreva il tempo studiando in biblioteca. Nell'analizzarla

²¹ Per maggiori approfondimenti sulla raccolta rimando alla voce, a cura di Mario Martelli (2006), che si trova nel *Dizionario delle Opere della letteratura italiana* diretto da Alberto Asor Rosa.

²² Nella lettera a Tribolani il poeta fornì tre chiavi di lettura: “cose leggere per sentimento e per istile, mescolate ad altre gravi per le stesse ragioni”, “cose leggere [...] che tuttavia son difficili e gravi a fare”, e infine cose “che agli Italiani del '68 le parranno leggerezze e sciocchezze pedantesche e fastidiose” (Carducci cit. in Benozzo 2015: pos. 2472). Nella prefazione all'edizione zanichelliana si legge: “Dei tempi c'è la leggerezza pesante e la pretenzione enfatica e figurata che si dà e si tiene per concettuosità ed eleganza” (Carducci cit. in Benozzo 2015: pos. 2474).

Car cita l'inevitabile polemica tra il repubblicano Quirico Filopanti, che chiamò il componimento “un'orgia intellettuale”, e lo stesso Carducci, la cui risposta fu scritta in poche ore e pubblicata il giorno successivo all'uscita del commento di Filopanti. Citandone i versi finali²³, Car offre al lettore la propria tesi sulla poesia, in linea con l'idea dell'autore: Satana incarna il libero pensiero, la natura e il progresso: “Satana non è in nessun modo negazione, ma trionfo della famiglia, della natura, dell'arte. Satana è godimento, amore, gioia. In breve, Satana è tutto ciò che quaggiù vive, cresce e fruttifica” (Car 1884: 406).

La seconda sezione si apre con alcune considerazioni attorno alle *Nuove poesie*, volume pubblicato nel 1873, “snello e graficamente austero” (Tognarelli 2012: 97), che contiene poco più di quaranta testi, risalenti a un arco cronologico piuttosto ristretto. Indubbiamente differente dalle altre raccolte che lo precedono e da quelle che lo seguiranno, questo libro, per il quale il poeta nutrì grandi aspettative, ebbe un ruolo non secondario: chiude un'epoca poetica lunga due decenni, inaugurandone un'altra, che coincide con il superamento della stagione giambica e il “progressivo abbandono di Enotrio Romano e quella militanza politica che a quello pseudonimo, ormai ingombrante, era visceralmente legata” (Tognarelli 2012: 99). Secondo Car, il valore delle *Nuove poesie* risiede nel fatto che in esse si esprime perfettamente il duplice ideale del poeta vate: “In questi componimenti Carducci si mostra nella sua doppia personalità: quella del poeta-politicamente impegnato e del sostenitore del buon vecchio classicismo” (1884: 407). Ma non solo, si tratta di un corpus vario e composito nel quale confluisce una pluralità di motivi e forme nonché una varietà di stili e registri: così, per esempio, dalla satira politica e letteraria “nella quale Carducci è crudele come la frusta popolare” (*ibid.*), egli passa all'improvviso “alle poesie d'amore con suoni più delicati dell'arpa eolia” (*ibid.*); oppure “dall'espressione triviale, aristofanica, alle forme poetiche più aristocratiche”. Dunque, tutto ciò, secondo le parole di Car, fa del volume un *unicum* nel panorama della poesia italiana moderna. Non a caso il critico sceglie di soffermarsi sull'*Idillio maremmano*, “bellissima poesia, nella quale il poeta torna nostalgicamente ai primi tempi della sua gioventù, al luogo natio e al primo amore” (*ibid.*). Lo stesso autore del componimento ne riconobbe il valore decisivo, collocandolo in apertura di libro²⁴, insieme ad altre due poesie: *A*

²³ “e indomito / Di lido in lido / Come di turbine / Manda il suo grido, / Come di turbine / L'alito spande: / Ei passa, o popoli, / Satana il grande. / Salute, o Satana, / O ribellione, / O forza vindice / De la ragione! / Sacri a te salgano / Gl'incensi e i vóti / Hai vinto il Geova / De i sacerdoti” (Carducci 1884: 406).

²⁴ Pubblicato nel 1873, a ridosso dell'uscita delle *Nuove poesie*, sul giornale politico “Il Monitore” di Bologna, Enrico Panzacchi, poeta, letterato, giornalista e critico d'arte, presenta questo componimento come il miglior esempio della rinnovata poesia carducciana.

certi censori e Avanti! Avanti!, che, con i loro contenuti polemici, autobiografici e metapoetici, “formano una sorta di lungo prologo che informa sulle premesse e dà le coordinate dell’intera raccolta” (Tognarelli 2012: 115). Nell’affrontare la poesia, oltre a citare le fonti critiche, ovvero il testo di Karl Hillebrand, storico e saggista tedesco, pubblicato nel 1873 sul quotidiano “Allgemeine Zeitung”, Car non può non menzionare l’influenza della poesia di Heine sulle liriche di questa raccolta. Egli, però, trascura un fatto non marginale: questa è la prima raccolta carducciana che contiene traduzioni (dai moderni tedeschi), la cui presenza segnerà anche *Rime nuove e Odi barbare*. A testimoniare una fase intermedia, “soltanto a un passo” (Car 1884: 408) dallo sperimentalismo delle *Odi barbare*, saranno le *Primavere elleniche*, “così marcatamente legate a un momento cruciale della vita di Carducci” (Benozzo 2015: pos. 2693), alla svolta poetica che comporta il ritorno all’”arte pura”, e soprattutto sentimentale, dovuta al legame con Lidia (Carolina Cristofori Piva).

Ed ecco Marko Car che nelle sue considerazioni, attraverso le *Primavere elleniche*, arriva finalmente alle *Odi barbare*, concludendo in tal modo la seconda sezione del testo dedicata alla poesia di Carducci. Car si sente in dovere di illustrare brevemente al lettore la genesi delle *Odi*, mettendo in evidenza che il dato fondamentale nella loro composizione è quello metrico: il poeta, che si sforza di riprodurre in italiano i metri della poesia greca e latina, nonostante non poche difficoltà tecniche, riesce “davvero per bene” (Car 1884: 408) in questa impresa rispetto ai suoi predecessori, i cui tentativi, secondo Car, fallirono senz’alcuna eccezione. Quanto al titolo, che spiega anche lo stesso Carducci nella nota che chiude l’edizione del 1877²⁵, Car precisa che il risultato è definito *barbaro*, perché deriva dalla convinzione che difficilmente può piacere all’orecchio italiano, “abituato al tradizionale tran tran dei decasillabi manzoniani” (*ibid.*). Come sottolinea Benozzo, le reazioni alla pubblicazione delle *Odi* furono veementi: “in molti dichiararono illegittimi i nuovi metri, mentre altri vi riconobbero un esplicito incoraggiamento a lasciare il solco della tradizione (tra questi d’Annunzio e Capuana)” (2015: pos. 4201). Scrive Car a tal proposito: “La critica italiana, a parte qualche esperto intelligente, accolse il libro con una lapidazione” (1884: 409), soffermandosi inoltre sull’intervento di Chiarini, che nello scritto *I critici italiani e la metrica delle ‘Odi barbare’* sottolinea l’importanza della libertà creativa, sostenendo che a ogni poeta va concessa una piena autonomia anche nell’ambito delle scelte formali. Siccome Marko Car più

²⁵ “Queste odi le intitolai barbare, perché tali suonerebbero agli orecchi e al giudizio dei greci e dei romani, se bene volute comporre nelle forme metriche della loro lirica, e perché tali soneranno pur troppo a moltissimi italiani, se bene composte e armonizzate di versi e di accenti italiani” (Carducci cit. in Benozzo 2015: 4155).

volte lamenta che Carducci è sconosciuto ai suoi connazionali, a differenza di quanto avviene in altri paesi, come per esempio in Germania, nell'ultima parte del testo egli si sforza di raggiungere il proprio obiettivo: suscitare tra i serbi e i croati la passione per le opere del poeta italiano. E lo fa riproponendo²⁶, tra l'altro, la traduzione della famosa ode alcaica *Alla Regina d'Italia*, scritta da Carducci dopo la visita dei Reali a Bologna nel novembre del 1878 e pubblicata lo stesso anno da Zanichelli. Oltre a far conoscere al lettore l'aspetto del Carducci "barbaro" attraverso questa "innocente ode" (Car 1884: 409), che venne però contestata un po' da tutti: repubblicani, monarchici e clericali²⁷, questa traduzione ha anche un altro scopo ben preciso: "incoraggiare qualche abile penna" (*ibid.*), nonostante si tratti di un lavoro estremamente difficile perché, nel Carducci, "come del resto in ogni altro vero poeta, ogni parola ha la sua importanza particolare e occupa un posto preciso" (*ibid.*). Infine, con una certa modestia, Car giudica il proprio lavoro di traduzione come molto superficiale e ben lontano dalla "delicata perfezione dell'originale" (*ibid.*), e conclude soffermandosi brevemente sulle reazioni che la poesia aveva suscitato.

6. Conclusioni

Giunti alla fine di questo percorso possiamo costatare che il contributo di Marko Car, scritto con scopo di colmare una lacuna nel quadro dei rapporti culturali e letterari tra le due sponde dell'Adriatico, come abbiamo sottolineato a più riprese, ha un ruolo importante in quanto gettò le basi per tutti coloro che in seguito si occuparono di Carducci nell'area serbo-croata. Presentato con molto entusiasmo, il testo è frutto di un lavoro svolto con preparazione e attenzione, come mostrano soprattutto le fonti letterarie e critiche di cui Car si è servito: diverse opere dello stesso Carducci, autori francesi e tedeschi, ma soprattutto italiani come per esempio Borgognoni, Settembrini, Trezza, De Sanctis e Chiarini. Anche se dunque assolve abbastanza bene al suo principale obiettivo, *Giosuè Carducci. Poeta italiano. Schizzo biografico-critico* mostra alcuni difetti, soprattutto per il fatto che l'autore resta

²⁶ Come ho già sottolineato nella parte introduttiva dell'articolo, la traduzione dell'ode esce nel 1882, sempre sullo "Slovinac". Nella traduzione riproposta all'interno del testo su Carducci si nota qualche cambiamento riguardante le scelte linguistiche.

²⁷ Come precisa Francesco Benozzo a tal proposito: "I primi vi scorgevano un tradimento della causa, i secondi una sgradevole invasione di campo da parte di un personaggio di cui non c'era da fidarsi (e che "al suon delle odi alcaiche" avrebbe voluto "far l'evoluzione dalla monarchia alla repubblica"), i terzi la giudicarono addirittura al pari dell'attentato con cui qualche giorno dopo la visita a Bologna Giovanni Passannante, a Napoli, tentò senza successo di uccidere Umberto I" (2005: pos. 1254).

troppo spesso strettamente legato alle sue fonti, mostrandosi qualche volta poco capace di formulare proposte e giudizi originali. Inoltre, Car, che non nasconde un'aperta simpatia nei confronti del poeta italiano, si mostra fin troppo soggettivo nei propri giudizi, insistendo nel presentare un Carducci incompreso e vittima della critica. Come nota anche Bartolomeo Calvi, Car lesse nel carattere di Carducci "la sua grande convinzione su ciò che dice e l'onestà della sua polemica" (1933: 26), osservando: "Molti gli rinfacciano che nella polemica è aspro ed esagerato. Questo è vero fino ad un certo punto, perché ne' suoi articoli polemici, anche se qua e là è vivace, non ha mai fiele" (Car 1884: 411)²⁸. Questo atteggiamento è motivato sicuramente dal fatto che Marko Car riconosce alcune affinità con il poeta italiano: proprio nel 1884, quando fu pubblicato il testo, Car si trovava in piena polemica con la fazione letteraria dalmata estremamente conservativa che lo criticava severamente per il suo liberalismo. Quindi Car facilmente poté condividere l'ispirazione repubblicana e gli ideali democratici di Carducci, soprattutto in un periodo per lui pieno di turbamenti, quando si sentì accusato e costantemente criticato.

Bibliografia

Fonti letterarie

1. Car, Marko (1884), "Giosuè Carducci. Italijanski pjesnik. Biografično-kritična crtica", *Slovinac*, VII, 14, 11 settembre, 401-411.
2. Car, Marko (1894), *U Latinima. Utisci s puta*, Zadar: Izdanje štamparije S. Artale.
3. Car, Marko (1895), "Kroz Umbriju i Toskanu. Bilješke i utisci s puta", *Delo*, 6, 9-19, 220-229, 409-418.
4. Car, Marko (1920), *Estetička pisma*, Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
5. Car, Marko (1927), *Venecija. Uspomene s puta*, Novi Sad: Izdanje srpske knjižare i štamparije uč. k. društva Natošević.

Testi critici

1. Banjanin, Ljiljana (2012), *Incontri italo-serbi fra Ottocento e Novecento. Immagini e stereotipi letterari*, Alessandria: Edizioni dell'Orso.
2. Banjanin, Ljiljana (2020), *Alla scoperta dell'Italia. Viaggiatrici serbe fra Ottocento e Novecento*, Alessandria: Edizioni dell'Orso.
3. Benozzo, Francesco (2015), *Carducci*, Roma: Salerno editrice, Kindle e-Book.

²⁸ La traduzione del brano è ripresa da Bartolomeo Calvi (1933: 26).

4. Borgognoni, Adolfo (1878), "Giosuè Carducci", *Poesie di Giosuè Carducci* (Enotrio Romano), terza edizione preceduta da una biografia del poeta, volume unico, Barbera: Firenze, VII-XLIII
5. Calvi, Bartolomeo (1933), *Giosuè Carducci presso gli slavi meridionali*, Torino: S. Lattes & C. Editori.
6. Clerici, Luca (1999), *Attraverso l'Italia del Novecento: immagini e pagine d'autore*, Milano: Touring Editore.
7. Cronia, Arturo (1930-39), "Marko Car", *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, Roma: Istituto Giovanni Treccani, 919-920.
8. De Angelis, Antonietta (2018), "Carteggio Giosue Carducci-Adolfo Borgognoni", *Quaderns d'Italia*, 23, 221-226.
9. Đurić, Željko (2006), *Italija Miloša Crnjanskog: komparativne studije*, Beograd: Miroslav.
10. Đurić, Željko (2008), *Osmosi letterarie. Ricerche comparate*, Pisa: Fabrizio Serra.
11. Đurić, Željko (2012), *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka*, Beograd: Filološki fakultet.
12. Fasano, Pino (1979), "Borgognoni, Adolfo", *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 12, Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 768-770.
13. Janjić, Danijela (2019), *Gabrijele d'Anuncio u srpskoj kulturi*, Kragujevac: FILUM.
14. Kovačević, Zorana (2019), L'immagine di Roma nella prosa di viaggio serba tra Ottocento e Novecento, *Filolog*, X, 20, 438-461.
15. Kovačević, Zorana (2020), *Andai in Italia per cambiarmi l'anima e il corpo. L'immagine del Belpaese nella letteratura di viaggio serba tra Ottocento e Novecento*, Alessandria: Edizioni dell'Orso.
16. Lazarević di Giacomo, Persida, Maria Rita Leto, Svetlana Šeatović Dimitrijević, a cura di (2013), *Acqua alta. Paesaggi mediterranei nelle letterature italiana e serba del Novecento/Mediteranski pejzaži u modernoj srpskoj i italijanskoj književnosti*, Beograd: Institut za književnost i umetnost.
17. Maksimović, Goran (2011), "Sa raznih strana. Putopisna proza Marka Cara", *Identitet i pamćenje*, Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 223-244.
18. Marinoni Federica, a cura di, (2017), *Carteggio Giosue Carducci-Adolfo Borgognoni (novembre 1864-agosto 1893)*, Modena: Mucchi Editore.
19. Martelli, Mario (2006), "Decennalia di Giosue Carducci", *Dizionario delle Opere della letteratura italiana*, diretto da Alberto Asor Rosa, I vol, Torino: Einaudi, 322-323.
20. Martini, Ferdinando (1882), *Il primo passo*, Firenze: Tipografia e Litografia Carnesecchi.
21. Martini, Ferdinando (1934), *Lettere 1860-1928*, Milano: Mondadori.
22. Mitrović, Marija (2004), *Sul mare brillavano vasti silenzi. Immagini di Trieste nella letteratura serba*, Trieste: Il ramo d'Oro.

23. Santagata, Marco (2017), "Presentazione", *Un tempo migliore. Saggio sul Carducci giovane*, a cura di Chiara Tognarelli, Lucca: Maria Pacini Fazzi editore, pp. 7-11.
24. Stuparević, Olga (1976), "Srpski putopis o Italiji", *Uporedna istraživanja I*, a cura di Nikša Stipčević, Beograd: Institut za književnost i umetnost, 103-182.
25. Stuparević, Olga (1991), *Marko Car književni kritičar (zadarski period 1880-1919)*, Beograd-Herceg Novi: Institut za književnost i umetnost-Književna zajednica Herceg Novi.
26. Tognarelli, Chiara (2012), "Le Nuove poesie di Carducci", *Nuova Rivista di Letteratura Italiana*, XV, 1-2, 97-134.
27. Tognarelli, Chiara (2017), *Un tempo migliore. Saggio sul Carducci giovane*, Lucca: Pacini Fazzi.

Zorana Ž. Kovačević
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet

PORTRET JEDNOG SVESTRANOG GENIJA: ĐOZUE KARDUČI U DJELU MARKA CARA

Rezime

Rad je usredsređen na analizu studije *Giosuè Carducci. Italijanski pjesnik. Biografično-kritična crtica*, napisane 1884. godine iz pera Marka Cara, velikog poklonika Italije i poznavaoa italijanske kulture i književnosti. U tekstu, koji, nesumnjivo, zauzima posebno mjesto među priložima posvećenim Kardučiju u srpskoj kulturi, Marko Car, mladi književnik i prevodilac, sagledava najznačajnije aspekte života i rada italijanskog pjesnika, književnog kritičara i univerzitetskog profesora. U radu smo se takođe osvrnuli na bogatu bibliografsku građu na nekoliko jezika kojom se Car služio da čitaocima što vjerodostojnije i detaljnije predstavi Kardučijev portret i stvaralaštvo, ali i da podstakne svoje savremenike na prevođenje i proučavanje ovog italijanskog književnika, koga je izuzetno cijenio.

► **Ključne riječi:** Marko Car, Đozue Kardučić, italijanska poezija, književna kritika, srpsko-italijanske kulturne veze.

Preuzeto: 29. 10. 2021.
Korekcije: 19. 12. 2021.
Prihvaćeno: 28. 12. 2021.

Сања Н. Кобиљ Ђуић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

СТВАРАЊЕ НОВИХ ДРУШТВЕНИХ ВРИЈЕДНОСТИ У НОВЕЛИ О ГРИЗЕЛДИ ЂОВАНИЈА БОКАЧА

Апстракт: Гризелда је главни женски лик посљедње новеле Декамерона (X.10) и доживјела је бројне традиционалне и феминистичке интерпретације, како због важне позиције коју заузима унутар структуре самог дјела, тако и због насиља којем је главни женски лик подвргнут од стране супруга, маркиза од Салуца. Било да је ријеч о читању новеле у религијском кључу или у кључу друштвене критике феудалног уређења, што је у раду представљено кроз навођење неких од релевантних тумачења, критика се недовољно бавила анализом „Гризелде“ као прототипа нових друштвених вриједности на којима Бокачо инсистира, а која подразумијевају доминацију племенитости духа без обзира на друштвено поријекло (ријеч је о пастирици која се удајом за маркиза значајно подиже на друштвеној љествици). Њен лик обавља значајну друштвену улогу јер је стабилан брак са маркизом гарант друштвене стабилности његовог маркизата, но ријеч је о лику који у новели доживљава привидну трансформацију у виду успињања на друштвеној љествици, али остаје несвјестан своје моћи. Ако узмемо у обзир чињеницу да Гризелда Бокачу служи као примјер идеје о могућности модернијег племства, које се заснива на племенитости духа, закључак који би се могао произвести јесте да се та идеја заснива на употреби насиља и на ограничавању моћи женама управо у оном тренутку када им је та моћ омогућена. Такође, разматраћемо и улогу етичке свијести читаоца у „дешифровању“ реторичких стратегија присутних у новели, које за циљ имају да онемогуће читаоца у потенцијалној осуди поменутог насиља, те у креирању нових значења текста. Методолошки алат који користим јесте теорија рецепције америчке теоретичарке Мерилин Миџил (Marilyn Migiel), једне од водећих представница феминистичке критике Бокача. Удјелима Реторика Декамерона и Етичка димензија Декамерона (Migiel 2003,

2015), она анализира реторичке стратегије примијењене у тексту које утичу на стварање значења, али и на начин на који читалац/читатељка конструишу значење, када те стратегије прозру и када у анализу укључе властите етичке вриједности.

Кључне ријечи: *феминистичка критика Бокача, Декамерон, реторичке стратегије, положај жене, етичка улога читаоца/читатељке.*

Нити једна новела *Декамерона* није доживјела толико интерпретација као што је случај са посљедњом, популарно прозваном „Гризелда“. Ријеч је о новели о маркизу Салуцу и Гризелди, скромној пастирки, коју маркиз узима за жену, натјеран од стране својих вазала да се ожени. Маркиз, несигуран у оданост своје супруге, подрвгнуће је у тринаест година брака различитим немилосрдним искушењима, да би тестирао њену оданост и послушност: фингираће смрт њихове дјеце, отпремиће је из властитог дома са само једном спаваћицом, тражиће од ње да припреми све неопходно за долазак нове супруге, а Гризелда ће сва искушења подносити стоички и понизно. У коначници, након довођења нове невјесте, маркиз ће, напосокон увјерен у Гризелдину оданост, открити присутнима да је нова невјеста заправо њихова кћер и примиће Гризелду натраг, живећи с њом и њиховом дјецом сретно.

Ову новелу је Петрарка превео на латински језик и тај превод је доживио велику пажњу, те поновну обраду код Чосера. Петрарка је у преводу² своју пажњу усмјерио на смјерност и покорност Гризелде, те је тиме, по ријечима Ширли С. Ален (Shirley S. Allen), која се сматра ауторком првог чланка феминистичке критике Бокача, изазвао „непроцјењиву штету питању женске једнакости“³ (Allen 1977: 11). Лик Гризелде вијековима послије остао је синоним за узорну супругу, идеал који је посебно ренесансним будућим супругама требало да служи као (недостижни) узор. Религијска интерпетација „Гризелде“ потиче од Петрарке (Вокачо 2014: 689) и често је опште мјесто у критици о „Гризелди“. Према њој се овај лик повезује са библијским Јовом, али и са Дјевицом Маријом, због снаге да одоли искушењима.

Поред ове доминантне интрепретације, највeћи ауторитети италијанске књижевне критике су новелу о Гризелди посматрали кроз архитектуру самог

² Петарка је у преводу новеле изоставио бројне елементе важне за њену интерпретацију, попут описа витешких навика маркиза, затим чина разодијевања Гризелде у тренутку када излази из породичне куће и још немали број примјера којима се овдје нећемо бавити, а који су за естетско-педагошки циљ имали увеличавање Гризелдине „светости“ и појачавање ефекта библијске алегорије. За више информација о Петраркиној варијанти Гризелде в. Bessi 1988.

³ Сопствени превод, осим ако није назначено другачије.

Декамерона, као оличење Бокачових идеја о новој друштвеној класи која обједињује у себи најузвишеније особине витештва и неке од особина трговаца, као што су проницљивост, спремност на досјетку и кориштење непоузданости судбине у властиту корист. Тако је деценијама ова новела посматрана као антипод првој новели *Декамерона*, оној о сер Ђепарелу, у којој је управо тај лик приказан као највећи грешник, па ипак, захваљујући лажној посљедњој исповијести, бива проглашен свецем. Сер Ђепарело је, дакле, тумачен као утјеловљење гријеха, Гризелда као његов антипод, а идеја је била да ова два лика чине узлазну моралну путању *Декамерона*, од гријеха ка врлини, односно од анархије у кугом погођеној Фиренци до нових вриједности које ће чланови бригаде примијенити на свом повратку у Фиренцу. Микеланђело Пиконе (Michelangelo Picone), један од најутицајнијих тумача *Декамерона* који су у посљедњој новели *Декамерона* видјели повезницу са првом, Гризелдину је судбину интерпретирао као „користан савјет“ женама којима је посвећено дјело, „практично учење, не теоретско, везано не уз ријеч и људску интелигенцију, већ уз тишину: уз шутљиво дјеловање које је помогло Гризелди да побиједи сва искушења која су јој мушкарци или судбина послали“ (Picone 2008: 354).

Слично томе је водећи књижевни критичар у тумачењу *Декамерона*, Виторе Бранка (Vittore Branca), тврдио да се у Гризелди „уједињују највеће силе хуманизма које управљају овим дјелом (*Декамероном*), и то Фортуна (Судбина), Љубав и Разум - Фортуна, која од пастирке чини сјајну кастеланку; Љубав, која трансформише Гуалтијерија и чини Гризелду хероином; и Разум, који Гуалтијери користи да би искушао невјесту“ (Luperini et al. 2015: 536). Ако узмемо у обзир да је ријеч о врло утицајним критичарима који су генерацијама студената и изучавалаца књижевности обликовали свијест о *Декамерону*, онда је неопходно, као што су то представнице/-и феминистичке критике Бокача и урадили, отворити поновни дијалог са овим интерпретацијама, и то дијалог који подразумејева етичку свијест читаоца и његову спремност да доведе у питање одређена традиционална схватања. Бранка говори о трансформацији маркиза, под утицајем највећих сила хуманизма, интелекта, љубави и Фортуне, иако је већ првим читањем јасно да његов лик не подлијеже трансформацији, као, уосталом, ни сама Гризелда, како ћемо у наставку доказати. Занимљиво је да критичари, попут Витора Бранке, нису обратили пажњу на механизме приповиједања присутне у новели којима се онемогућава критика маркиза и дозвољава тумачење ове новеле у контексту великих цивилизацијских вриједности *Декамерона*. Још неконзистентније се чини за новелу о Гризелди везивати моћ љубави, ако узмемо у обзир норме и природу средњовјековног

брака, који се заснивао на интересу и очувању лозе, док се присуство емоција везивало за појам витешке љубави, и то углавном слободних племића према удатим госпама, обично племенитијег поријекла од њих, што је лајтмотив многих новела у *Декамерону*.

Тек је радом књижевних критичарки - што је, мора се признати, индикативно - започео процес отварања овог лика савременијим тумачењима, која узимају у обзир родна питања. Тако је Ширли Ален тврдила да је „Гризелда“ новела у којој аутор, кроз приповиједање најбескрупулознијег од свих наратора, Дионеа, у ствари на ироничан начин позива жене да се изборе за своје мјесто у друштву (Allen 1977: 6). Управо на овом трагу се деценијама послје дијелила у двије групе књижевна критика Бокача, на критичаре који су као основну функцију *Декамерона* видјели забаву и пародијско поигравање са претходном књижном традицијом и на критичаре који су у овом дјелу преиспитивали могућност педагошке функције. Међутим, у дјелу *Етичка димензија Декамерона*, Мерилин Мицил бинарност овог питања - иронија или подучавање моралним вриједностима - одводи у сасвим нову, модернију перспективу, којом ћемо се управо и послужити у нашој анализи Гризелдиног лика.

Мицил сматра да је непотребно дијелити се у идеолошке таборе у смислу етичке димензије *Декамерона*, већ да је сваку појединачну новелу потребно посматрати кроз аналитичку лупу која ће осветлити вишеслојност значења. Ипак, свако могуће значење произлази из моралне/етичке освијештености читаоца и његове способности да прозре одређене реторичке стратегије примијењене у тексту. Тако ће Мицил, у анализи четврте новеле десетог дана, напоменути да нас новеле десетог дана „испитују и тестирају, тјерајући нас да откријемо коју врсту етичке визије желимо да пригрлимо“, али и да је управо за такву анализу неопходно одбацити готова тумачења присутна у критици о Бокачу неколико стотина година уназад. Које су то увријезане идеје о природи десетог дана? Десети дан *Декамерона* говори „о томе како је неко великодушно и племенито поступио у љубави или у нечему другоме“ (Вокачо 2014: 622). Посматрани у цјелини, мушки ликови новела десетог дана су махом племићи високог ранга, краљеви и папе (X.1, X.2, X.4, X.5, X.6, X.7 и X.10) и богати трговци (X.3, X.8, X.9). Женски ликови нису заступљени у прве три новеле десетог дана, док је у четвртој, петој, осмој и деветој новели овог дана ријеч о удатим госпама које бивају „поклоњене“ односно враћене својим супрузима, као чин великодушности племића који су према витешким правилима времена у њих заљубљени или као чин пријатељства између два мушкарца заљубљена у исту жену. X.6 и X.7 приповиједају о дјевојкама скромног поријекла, од којих се

у првој од наведених краљ непримјерено заљуби у жену скромног друштвеног поријекла, а у другој се дјевојка, опет из скромне породице, заљуби у краља, гдје је као чин великодушности описано у оба случаја краљево богато даривање и удавање дјевојака за племиће такође нижег друштвеног сталежа.⁴ Дакле, заједнички елемент новелама десетог дана је чин великодушности, који, међутим, детаљнијом анализом сваке од наведених новела, врло лако можемо довести у питање у погледу његове стварне етичке природе. Такође, као заједнички мотив имамо и даривање, такође упитног карактера, ако узмемо у обзир да се у великом броју новела „дарује“ жена или дарује мираз да би се жена удала. Посљедњи заједнички елемент, присутан у већини новела десетог дана, јесте мотив брака, који је представљен као гарант друштвене стабилности и крајња тежња ликова ових новела. Било да је у питању очување постојеће заједнице брака, било да је у питању његово заснивање ради очувања друштвене равнотеже, брак је представљен као прва могућа инстанца у стварању нових друштвених вриједности које ће чланови бригаде, по повратку у Фиренцу, имати задатак да даље његују. Мотив брака у десетом дану добија централну важност, иако је ова институција кроз цијели *Декамерон* (са изузетком петог и дјелимично деветог дана) била подвргнута иронији и критици (Рисоне 2008: 344): невјерство у браку је уобичајена појава, те су досјетке и доскочице несретно удатих жена, у настојању да преваре своје мужеве, једна од доминантних потки на којима се заснива приповиједање у *Декамерону*. Доживљај брака у десетом дану постаје узвишенији и добија моралну тежину, те је, према ријечима Микеланђела Пиконеа, захваљујући овој еволуцији мотива брака у десетом дану, омогућена

---

⁴ X.1 приповиједа о италијанском племићу којег шпански краљ богато дарује. X.2 говори о Митридану, који лијечи богатог трговца што му на дар заузврат оставља богату награду и мири га са папом Бонифацијем. X.3 говори о богатом трговцу који се прославио својом гостољубивошћу и тиме изазвао завист другог трговца, који одлучује да га убије, а овај му на дар нуди властити живот, те трговац, освијестивши властито претјерано понашање, увиди властиту грешку. X.4 приповиједа о племићу што се заљубљује у удату даму коју живу сахрањује, он је откопа и на дар поклони њеном супругу. У X.5 племић, заљубљен у удату даму, оствари јој уз помоћ мага немогући услов због којег је пристала бити његова, а то је да усред зиме створи плодни врт препун цвијећа, те је ипак врати супругу као дар због супругове племенитости. X.6 говори о старом краљу који се заљубљује у младу дјевојку из средње трговачке класе. Схвативши да му је жеља за младом дјевојком непримјерена због година, краљ одлучи да дами поклони богат мираз и добро је уда за племића скромних примања. У X.7 дјевојка ниског поријекла заљуби се у краља, он се сажали на њену оданост, прогласи се за њеног витеза заштитника и богато је уда. У X.8 Ђизип и Тито су оличење добрих пријатеља, те, како је један од њих заљубљен у пријатељево заручницу, други му на дар „поклони“ властиту жену. У X.9 Торело на дар добија изгубљену супругу, након што га султан којем је вјерно служио чаробним ћилимом врати у родни крај и на тај начин спријечи преудају супруге за другог мушкарца.

симбиоза између узвишеног концепта витешке љубави и грађанског брака, који су до тада били у опозицији (*Ibid.*).

Чак и у цјелини посматрана, ова летимична анализа мотива десетог дана баца огромну сумњу на природу великодушних дјела. Питања која, према Мицил, треба као читаоци да поставимо јесу сљедећа: Гдје постављамо границу понашању проглашеном часним и моралним? Колико смо људске несавршености, било интелекта или воље, спремни да толеришемо прије него што одбацимо идеју да неко исказује врлину? Да ли мислимо да особа која се сматра великодушном може да изведе племенито великодушно дело? Да ли смо спремни да прихватимо да неко другачије идеолошке перспективе може бити частан? Колико ћемо личне добити прихватити као дио алтруистичких импулса? Колико је важно што срећа може утицати на нечију способност да развије врлину и покаже је другима? (Migiel 2015: 137)

Мицил је, такође, успјела да кроз анализу аспеката четврте новеле десетог дана докаже постојање одређених реторичких стратегија које за циљ имају да „охрабре читаоца да протагонисте сматра прије препуним врлина, него себичних побуда“, те да минимизују лоше понашање и одврате нам пажњу од њега. (*Ibid.*) Ове стратегије пронаћи ћемо и у новели о Гризелди, али би врло лако могле бити примјене и на остале новеле у *Декамерону*. Неке од њих подразумевају инсистирање на добром понашању лика који унутар новеле почини неко морално упитно дјело, али се често на почетку новеле, као и на њеном крају, налази опис којим се „уоквирује“ дјеловање тог истог протагонисте као позитивно. Оваква позитивна карактеризација лика је успјешнија уколико промовише љубав или очување институције брака. Такође, како наводи Мицил, читаоцу је додатно усмјерена пажња на оправдавање протагонисте, ако је он представник витешког и племићког свијета за који се подразумевају особине попут племенитости и великодушности. Често и само име протагонисте упућује на племенитост његовог карактера, те додатно учвршћује у очима читаоца позитивну слику о лику. Такође, читаоци су усмјерени на сам крај новеле, који је представљен као важнији од средстава којима се до таквог краја долази. Неуправни говор користи се да заштити протагонисте који су укључени у одређена неморална понашања. Битну улогу играју и споредни ликови, који не реагују на спорно понашање, што може навести читаоца да такво понашање не осуди. Свјedoци одређеног лошег понашања скрајнути су унутар нарације, а често се спорни поступци дешавају у интимним просторима, док је публика увијек присутна када треба уздизати гесте које имају друштвени значај. Такође, интертекстуална повезница са Дантеом, Цицероном и Аристотелом

омогућава тумачење новела као морално исправних, чак и у случајевима када понашање самих протагониста није морално оправдано. Све ове реторичке стратегије за циљ имају да читаоца наведу да избјегне питања о етичкој исправности одређених поступака, али и о исправности тумачења одређених тема као моралних стубова *Декамерона* (попут теме десетог дана, која се тиче наводне великодушности). Питање с којим нас *Декамерон* оставља личне је природе и тиче се наше спремности да у одређеним поступцима протагониста *Декамерона* који су нам представљени као племенити (не) дозволимо присуство личних амбиција, самопромоције, манипулације. На нама је, у коначници, да ли ћемо и до које мјере одређена понашања осудити, у њима пронаћи иронију или их ипак схватити дословно.

Анализа реторичких стратегија у новели о Гризелди

Осим рубрике у којој се ни не помиње Гризелдино име, већ се од почетка наглашава маркиз Салуцо као носилац радње, у уводном коментару приповједача Дионеа говори се о основној карактеристици маркиза, *лудом звјерству*,⁵ која читаатељки/читаоцу привлачи пажњу због *одступања* од тематике десетог дана, а то су великодушна дјела. Маркиз је, дакле, супротност од оног што је приповиједано у десетом дану, што Дионеа наводи да остале чланове бригаде упозори да његово понашање никако не треба имитирати. Овакав отклон би се дијелом могао оправдати одабиром Дионеа за приповједача, јер је он познат као најконтроверзнији од свих наратора *Декамерона*, којем одступања од правила нису страна. Он једини има привилегију да бира теме приповиједања, које у његовом случају често нису у складу са задатим.⁶ Такође, њему припада централно мјесто у приповиједању, увијек је у питању посљедња новела сваког дана. Дионео је најпознатији по свом ласцивном хумору и најлибералнијем приступу приповједачком материјалу.⁷

⁵ У оригиналу стоји израз *matta bestialità*, који је цитат из Дантеове *Божанствене комедије*, из XI пјевања *Пакла*. Како наводи Сузана Барсела, Данте преузима Аристотелову дефиницију према којој је звјерство стање супротно врлини, која је готово божанска, и које изазива или ограничење психо-физичке природе, или претјерано препуштање неком пороку, или изванредне околности културолошке природе. За додатне информације, в. Barsella 2015-16.

⁶ Дионео само првог дана приповиједа четврту новелу по реду, а затим тражи да буде изузет од задате теме и да сваког дана он задњи приповиједа своју новелу.

⁷ У новелама које Дионео приповиједа доминира мотив сексуалне слободе и сексуалности као природног принципа и силе, које брак и црква не могу да спутавају. Тако се новеле V.10 и IX.10 баве мотивом преваре, али и хомосексуалности мужева. Занимљиво је да Дионео одступа од

Маркиз Гуалтијери, сазнајемо већ у првим редовима новеле, живи витешким животом, у којем доминира лов као главна разонода, одбија да се ожени, све док га на то не приморају његови вазали, забринуте за опстанак маркизове лозе. Он им говори да ће сам одабрати жену, али да ће они морати да је поштују. Главни мотив мизогиног маркиза да се ожени, дакле, треба тражити у страху од побуне вазала, његових људи, тако да брак постаје средство којим ће маркиз учврстити своју позицију и ојачати политичку моћ. Управо тај страх и немогућност самосталног одлучивања маркиза који „мрзи“ жене, али ипак мора да изабере једну, препознали смо као једну од стратегија које Мицил издваја, а чија је намјера да код читаоца изазове сажаљење, али и оправдање за будуће свирепе поступке. Оваква манипулација додатно се појачава када јој је циљ племенита институција брака, односно, у овом случају, његово очување. Читалац је готово „приморан“ да занемари криве поступке, јер овакви поступци за циљ имају стабилност и ојачање заједнице - њихов карактер је, дакле, од ширег друштвеног значаја који превазилази питања личне користи. Маркиз бира Гризелду, пастирку скромног поријекла. Њихов однос од првог тренутка изгледа као однос феудалца и његовог вазала. Гризелда му обећава да ће му у свему бити покорна и да његове одлуке неће доводити у питање:

А онда је упитао Гризелду да ли ће се увијек трудити, ако је узме за жену, да му у свему угоди, а да се никада не љути, ма шта да он учини или каже, затим да ли ће бити послушна. На све је одговорила потврдно. (Вокачо 2014: 691)

Понашање маркиза је чудно, али нам његове мисли остају нејасне, те нам наратор не открива о чему протагониста размишља нити која је његова мотивација, тако да је и наша способност осуђивања ограничена. Оно што нам је као читатељима предочено јесу маркизове одлуке, које су, уз покоје незадовољство и тихо гунђање, спроведене без отпора присутних. Када одлучи да поништи брак са Гризелдом, „сви су га ваљани људи много кудили, а он им је одговорао само да тако треба да буде.“ (*Ibid.*) А када одлучи да је отпреми оцу, „сви присутни су га молили да јој бар једну хаљину поклони да не оде из његове куће тако сиромашна и осрамоћена, само у кошуљи, она која је тринаест и више година била његова жена, али све су молбе биле узалудне“ (*Ibid.*: 695). Присутни, који у новели остају анонимни и представљају глас народа, желе да заштите Гризелду, али ипак не оспоравају одлуке маркиза, нити им се гласно супротстављају.

Такође, улога говора, према анализи реторичких стратегија, има пресудну улогу. Како смо претходно навели, неуправни говор често се користи у нарададате теме дана и када је он краљ и задаје осталим приповједачима тему досјетки којима су жене насамариле своје мужеве.

цији да би се избјегла евентуална осуда онога који говори, те „служи да заштити ликове од оптужбе да су се недостојно понашали“ (Migiel 2015: 132). Као примјере за ову тврдњу можемо навести мјеста у новели на којима је описано маркизово злостављање Гризелде, који је „прво почео да је мучи речима, љутећи се на њу, и говорећи јој да су његови поданици незадовољни њоме, због њеног ниског рода, а поготову сада када виде да она рађа, а непрестано гунђају откако је родила ћерку.“ (Вокачо 2014: 692)

Којим ријечима јој се обраћа? Шта тачно изговара маркиз? Насиље спроведено над Гризелдом изазива у читаоцу непријатност, која је далеко мања од оне коју би изазвале директне ријечи. Исти ефекат се понавља када маркиз наређује слуги да од Гризелде узме прво једно, затим и друго дијете, да би их, како ће Гризелда сама схватити, слуга убио. Маркизове ријечи нису нигдје наведене, слуга је тај који поруку преноси или покушава да пренесе, јер од ужаса нема снаге да настави:

Мало касније, после онога када јој је рекао да његови поданици не трпе њену ћерку, договорио се с неким својим слугом да оде код ње, па јој је рекао направивши тужно лице: „Госпо, морам да извршим господарево наређење, ако ми је живот мио, а он ми је наредио да узмем вашу ћерку и да.“ Ту заћута. Када га је госпа чула и угледала његово лице, сетивши се речи свога мужа, схватила је да му је наређено да убије дете. (*Ibid.*: 693)

Управним говором се, с друге стране, преносе маркизове ријечи на крају новеле, када мистерија његовог дјеловања бива разријешена, дјецa доведена натраг мајци, а Гризелди и присутнима „оправдана“ маркизова свирепост:

- Гризелда, дошло је време да будеш награђена за твоје дуго стрпљење и да они који су сматрали да сам окрутан, opak и груб, схвате да сам све то радио с одређеним циљем, односно да научим тебе да будеш добра жена, а поданике да знају да изаберу жену, па да тако себи створим мир, док год будем с тобом живео... (*Ibid.*: 696)

Овим управним говором поткрепљује се идеја да је важно додатно нагласити циљ и његову друштвену корисност (маркиз је искушавао Гризелду да би своје поданике научио како се бира права жена) који мора да оправдава методе којима се до њега дошло (одвођење дјецe, понижавање Гризелде). С друге стране, мјеста у новели на којима су директним говором пренесене Гризелдине ријечи имају двије функције, оснаживање идеје о примату племенитости срца (Гризелда је најскромнијег друштвеног поријекла међу женским ликовима десетог дана *Декамерона*) у односу на племенитост поријекла и додатно слабење

осуде маркиза, као што ћемо покушати доказати у наставку. Тренутак у којем моли маркиза да је кући врати у кошуљи, један је од два мјеста у новели у којима се она директно обраћа мужу, а да није у питању искључиво пасивно покоравање његовим хировима. Уједно је ријеч и о два изолована мјеста у новели у којима је нарушен њихов вазално-феудални однос (Гризелда се маркизу обраћа искључиво са „господару“) и у којима Гризелда потврђује своје реторичке вјештине, потпуно несвојствене њеном скромном поријеклу пастирице, а које у *Декамерону* красе представнике вишег друштвеног поријекла. Њене ријечи су комплетно лишене карактеристика фигуративног језика који у *Декамерону* јесте својствен женама нижег друштвеног поријекла.⁸ Ријеч је о стилизованом и одмјереном говору, што треба да свједочи о њеној племенитости духа, која је унутрашње природе, и мало или готово ништа нема са спољним околностима и чињеницом да оба пута када се у новели обраћа маркизу, остаје без привилегија добијених у браку са њим.

Друго обраћање дешава се у тренутку када маркиз у кућу доводи сватове и нову невесту, која је, у ствари, њихова кћи. Гризелда мора да оцијени њену вриједност, што она користи да на префињен начин проговори о властитој патњи, а да притом не изгуби своју смиреност и кроткост. Упитана од стране маркиза да каже своје мишљење о невести, Гризелда на елегантан начин показује да је свјесна насиља којем је подвргнута, али и да своју издржљивост приписује навикнутости на животне недаће што су је пратиле од рођења:

Господару, свиђа ми се много, па ако је тако паметна, као што је лепа, а верујем да јесте, не сумњам у то да ћете са њом бити најсрећнији човек на свету. Само вас од срца молим и заклињем да је не мучите онако као што сте мучили ону која је некада била ваша жена, јер не верујем да би могла то да поднесе, пошто је млада и одрасла у богатству, док је она прва свикла на рад и муку, још од детињства. (Вокачо 2014: 696)

У њему је критика видјела унутрашњу трансформацију Гризелде, њено заузимање за себе (Manganago 2015: 2), њено поновно рађање и процес самоспознаје. Међутим, њен говор показује искључиво карактеристике представнице племства, без стварног увида у властиту моћ. Гризелдина трансформација у новели је „декоративног“ карактера.

Кроз искушења којима ће маркиз подвргнути Гризелду, а у којима су многи критичари видјели интертекстуалну везу са средњовјековним трактатом

⁸ Мицил кроз анализу говора утврђује да су мушкарци носиоци фигуративног говора у *Декамерону*, посебно Дионео, и да, када је ријеч о женама, овакав говор имају само оне нижег друштвеног поријекла.

Умеће праве љубави Андреаса Капелануса⁹ дешава се и њена трансформација из сељанке у маркизу, а затим, када је Салуцо отјера из куће, из маркизе у сељанку.

Оваква транзиција од чуварице стада до омиљене и увијек одмјерене и љубазне маркизе могућа је, а да не угрози кохерентност фабуле, само захваљујући урођеној *племенитости* Гризелдиног духа, те је онима који је окружују „изгледало да је невјеста са својим хаљинама изменила и навике, [...] као да није дојуче чувала овце, већ као да је кћи племића” (Вокачо 2014: 692). Чин трансформације симболички се одвија кроз промјену одијела. Када одлази из очеве куће, маркиз је голу излаже погледима својих вазала и осталих одабраника и овим чином започиње низ садистичких радњи који ће кулминацију доживјети у одвођењу њихових двоје дјете, за које јој саопштава да су их слуге убиле. У тренутку када је маркиз обавјештава да је папином вољом поништио њихов брак јер су његови „високог рода“, а њени „сељаци“, Гризелда покорно прихвата маркизову одлуку, уз молбу да је кући врати у кошуљи, као награду за невиност коју му је донијела, а коју не односи натраг. Трансформација је омогућена поново одијелом, а чин даривања враћа се као доминантан мотив десетог дана, још једном да потврди позицију обесправљености и непостојеће моћи жене која на дар доноси искључиво своју невиност, јер је лишена економске моћи. Из њених пријескорних ријечи упућених маркизу сазнајемо да је она и те како свјесна насиља којем је подвргнута и такав доживљај њених ријечи умањује ефекат маркизовог дјеловања. Ако бисмо Гризелду доживјели искључиво као жртву, онда би осуда маркиза била директнија, али ако се у новели инсистира на њеној трансформацији и самоспознаји, онда таквој врсти осуде нема мјеста јер се Гризелда и сама, оснажена, бори за себе. Међутим, осим што говори као аристократкиња, усљед племенитости срца, Гризелда не показује свијест о властитој друштвеној моћи. Иако је очито да је управо брак са њом гарант друштвене стабилности маркизове титуле, она остаје потпуно несвјесна своје позиције, а насиље којем је подвргнута „израња у тренутку када и сама могућност стицања моћи од стране жена“ (Miguel 2003: 149) тако да се процес самоосвјешћивања прекида силом. Гризелдина обезличеност, њен идентитет који је флуидан (из пастирку у маркизу, из маркизе у пастирку) јер зависи искључиво од маркизове самовоље, објашњава нам да она нема никакву политичку, нити економску моћ у својим рукама, те да идеја о прогресивности *Декамерона* у правцу изједначавања друштвених класа и смањивања оштрице сукоба између

⁹ Трактат *Умеће праве љубави* важан је због тумачења искушења којима је Гризелда подвргнута. У њему се, у духу витештва, подразумева да се, у циљу спајања особа које нису истог друштвеног поријекла, особа нижег поријекла подвргне пробама којима би се утврдила њена честитост.

њих, одузима женама привидно стечену моћ (која у случају Гризелде подразумева успињање на друштвеној љествици). Гризелдин префињени говор, нимало својствен пастирици, доказ је да таква моћ долази под условом да је у самој својој природи ограничена. Да би добила статус племкиње, она мора да поништи властити идентитет, те створи нови, који подразумева потпуно потчињавање. Слободу фигуративног говора имају мушки наратори, у овом случају Дионео, и искључиво жене нижег друштвеног поријекла, док су жене моћних трговаца и аристократкиње лишене како слободе говора, тако и слободе одлучивања о властитој судбини. Суда према завршном ласцивном коментару Дионеа, да је требало да Гризелда једну кошуљу замијени другом, то јесте да је требало да пронађе љубавника који би замијенио њеног свирепог мужа, иде у прилог овој тврдњи јер објашњава како положај пастирице (њен првобитни идентитет), у који би се, отјерана од стране супруга, неминовно вратила, јесте онај који нуди могућност за ослобођење, док статус племкиње још додатно слаби њену друштвену позицију. Статус племкиње подразумева завидну реторичку вјештину, али основне карактеристике те вјештине су чедност и покорност, те кретање унутар већ утврђених патријархалних вриједности које не остављају пуно простора друштвеним промјенама, без обзира на декоративну намјеру самог приповједача. Гризелдин говор служи да још једном потврди племенитост духа која је краси од почетка и истакне особине њеног духа као врхунске и узорне, дакле, особине које би, за разлику од маркизових, дружина требало да опонаша по повратку у Фиренцу. У прилог овој тврдњи иде и завршни коментар Дионеа, као доказ нове визионарске идеје о савршеном друштву, да „и у сиромашне колибе небо понекад шаље узвишене душе, као што се и у краљевским дворцима понекада рађају такви који више заслужују да чувају свиње него да владају“ (Вокачо 2014: 697). Осуда читаоца до овог тренутка у новели већ је формирана, међутим, у исто вријеме и додатно ослабљена са неколико елемената. Један од њих тиче се чињенице да изостају негативне реакције осталих ликова у новели, те се, самим тим, исправност реакције читаоца доводи у питање. Публика не суди. Самим тим, ликови који би могли осуђивати чин који је етички упитан - не буне се. Чак и у тренутку када маркиз, уз Гризелдину помоћ, организује ново вјенчање, окупљена публика не супротставља се његовој одлуци, самим тим и реакција читаоца, његова запитаност над моралном оправданошћу оваквог чина, остаје притајена. Јер, ако изостаје осуда маркиза од стране Гризелдиног оца и, прије свега, маркизових вазала, ако они сви заједно учествују у завршној декоративној сцени поновног спајања двоје супружника, како онда читалац да сумња у маркизове намјере?

Након што објасни да његови поступци стављања Гризелде на пробу нису окрутни, већ су служили вишем циљу, након што пред Гризелду доведе њихово двоје дјецe, он ће у миру и слози наставити брак са Гризелдом, док ће његови поданици наставити да му неупитно служе, како су то радили и до тада. Управо овакав крај је Бокачу послужио да створи темеље за једну модернију верзију племства, које краси „витештво 'лично' и 'коначно' свакодневно, (које) није више или није само привилегија витешке цивилизације” (Ciccuto 1996: 218)¹⁰.

Ако узмемо у обзир да је маркизов и Гризелдин однос представљен по узору на феудално-вазални због готово нечувене разлике у њиховом друштвеном поријеклу и статусу, постаје јаснија друштвено-политичка намјера ове новеле. Чињеница да маркиз, вођен самовољом и ароганцијом, оствари без посебних препрека своју замисао, а да притом не показује знакове узнемирености или осјећаја кривице, упућује на Бокачову дубоку приврженост аристократији. Маркизово тиранско понашање према вазалима, али прије свега, према власти-тој жени, остаје некажњено, док се у наративи успјешно активирају стратегије којима ће се спријечити и осуда читаоца. Бокачо брани прогресивну идеју о могућности везе између двије класе ако представника ниже класе краси племенитост духа и ако, као што је случај у новели о Гризелди, представник ниже класе стоички поднесе искушења на која је стављен. Међутим, одсуство осуде маркиза указује на прихватање насиља као нужног средства за постизање новог друштвеног поретка. Питање које се поставља савременом читаоцу и његовим етичким вриједностима јесте сљедеће: да ли је могуће оправдати једну тако друштвено корисну идеју попут примата племенитости срца у односу на племенитост духа, ако је пут до те промјене поплочан насиљем?

Закључне напомене

У овом раду покушали смо кроз примјену одређених савремених метода, попут теорије рецепције и етичке улоге читаоца, као и кроз допринос феминистичке критике Бокача, понудити ново читање посљедње новеле *Декамерона*, о маркизу Салуцу, популарно прозване, према главном женском лику, „Гризелда“. Поред најважнијег пресека традиционалних тумачења ове новеле, понудили смо и одређене увиде у карактеристике десетог дана *Декамерона*, те у могућност новог, другачијег тумачења овог дана. „Гризелду“ смо читали кроз примјену стратегија приповиједања које је издвојила Мерилин Мицил, а које су присутне

¹⁰ За интерпретацију новеле у феудално-вазалном смислу видјети и Barbiellini Amidei 2005: 3-33.

у десетом дану *Декамерона*. Ове стратегије служе да спријече осуду одређених потенцијално неетичких поступака о којима се приповиједа. Њиховом примјеном у анализи „Гризелде“ дошли смо до закључка да ова новела промовише модернију верзију племства, коју би чланови дружине требало да примијене по повратку у Фиренцу, али се у самој основи ове прогресивне идеје налази насиље, које ће читалац, у односу на властито етичко поимање, препознати и осудити или прихватити као рјешење. Улога феминистичке критике Бокача лежи управо у покушају да се увријежена тумачења *Декамерона*, као и њихова морална оправданост, доведу у питање. Идеја је да се раскринкавање стратегија присутних у тексту с циљем да заведу читаоца примијени и у савременом друштву, у покушају рјешавања многих комплексних питања које оно са собом доноси. Такође, ове стратегије су важне и у ослушкивању полифоније гласова присутних у *Декамерону*, који се, између осталог, баве и родним питањима. Тако смо покушали доказати да Гризелда, иако носитељка друштвеног значења, јер утјеловљује могућност успона на друштвеној љествици захваљујући племству срца, којем Бокачо даје предност у односу на крвно племство, изузев ове трансформације (од пастирице до маркизе), не доживљава нити једну другу јер је насиље којем је подвгнута онемогућава у освјешћивању властите друштвене моћи. Њен лични идентитет у потпуности зависи од самовоље њеног супруга, али нам јасно приближава и немоћ и секундарну позицију жена у архитектури *Декамерона*, као и илузорну природу Бокачовог протофеминизма. Такође, неразумијевање које је традиционална критика показала у освјетљавању Гризелдиног лика и његове позиције у структури самог дјела, те ју је посматрала или као алегорију најузвишенијих духовних вриједности или као нијему слику која својим ћутањем мијења друштвену стварност, показује колико је неопходна етичка одговорност читаоца/читатељке у стварању значења, али и у давању заслуженог простора женским ликовима у *Декамерону*.

Иако је феминистичка критика Бокача новијег поријекла,¹¹ идеја је да се кроз родну анализу невјероватног лавиринта наративних гласова који је Бокачо креирао, започне са поништавањем штетног утицаја готових, устаљених формула и тумачења, којима се онемогућава неопходан дијалог са канонским

¹¹ За први текст феминистичке критике Бокача сматра се *The Griselda Tale and the Portrayal of Women in the Decameron* америчке критичарке Ширли С. Ален, а за продуктивно поље изучавања Бокача у феминистичком кључу одговорна је посебно америчка академска заједница. Књиге које су имале и међународни одјек су *A Rhetoric of the Decameron* ауторке Мерилин Мицил, затим *Boccaccio and Feminist Criticism*, коју је приредио двојац Томас С. Селингер и Рејина Ф. Псаки. У Италији је родна критика Бокача врло незнатно заступљена, кроз спорадичне радове феминистичких критичарки, попут Силвије Ронкети и Елеоноре Пинцутти.

Дјелима западњачке цивилизације, какав је *Декамерон*, како због њиховог прецизнијег тумачења, тако и због вриједних лекција које нам могу пружити о нама самима и о нашем времену.

Литература

1. Allen, S. Shirley (1977), „The Griselda Tale and the Portrayal of Women in the Decameron“, *Philological Quarterly*; Winter 56, 1.
2. Barbiellini Amidei, Beatrice (2005), „La novella di Gualtieri e Griselda (‘Dec.’ x 10) e il ‘Libro di Gualtieri’“, *Filologia e critica*, xxx, 1.
3. Barsella, Susanna (2015-16), „Boccaccio, i tiranni e la ragione“, *Heliotropia* 12-13.
4. Bessi, R. (1988), „La Griselda di Petrarca“, у *La novella italiana. Atti del Convegno di Caprarola*, Roma: Salerno Editrice.
5. Bokačo, Đovani (2014), *Dekameron*, Beograd: Dereta. Preveo Dragan Mraović.
6. Ciccuto, Marcello (1996), *Lecture figurate della Griselda di Boccaccio y Studi offerti a Luigi Blasucci dai colleghi e dagli allievi pisani*, Lucca: Pacini Fazzi.
7. Luperini, R., et al. (2015), *Perché letteratura, Storia e antologia della letteratura italiana nel quadro della civiltà europea, Il Medioevo (dalle origini al 1380)*, Palermo: Palumbo.
8. Manganaro, Andrea (2015), „L’«altra, che vostra fu». L’alterità nella novella di Gualtieri e Griselda“, *LE FORME e LA STORIA*, VIII, 2.
9. Picone, Michelangelo (2008), *Boccaccio e la codificazione della novella. Lecture del Decameron*, Ravenna: Longo Editore.
10. Migiel, Marilyn (2003), *A Rhetoric of the Decameron*, Toronto: University of Toronto Press.
11. Migiel, Marilyn (2015), *The Ethical dimension of the Decameron*, Toronto: University of Toronto Press.

Sanja N. Kobilj Ćuić
University of Banja Luka
Faculty of Philology

THE SUBMISSIVENESS MOTIF OF A WOMAN: THE GRISELDA TALE BY GIOVANNI BOCCACCIO

Summary

This paper presents the analysis of Griselda, the main female character of the last novella of *Decameron*. This novella has had different classical and feminist interpretations due to its central position and the violence caused to Griselda by her husband, marquis Saluzzo. The

main methodological tool used in this article is the one applied by Marilyn Migiel in her works *The Ethical dimension of the Decameron* and *A Rhetoric of the Decameron*, the rhetorical reading. The same tool, through the close analysis of the speech acts of Griselda shows us her powerless social position and the lack of self-awareness, but also the carelessness showed by mainly male critics in the process of analysing this novella.

► **Key words:** feminist criticism of Boccaccio, the rhetorical reading, gender studies.

Преузето: 25. 7. 2021.
Корекције: 5. 10. 2021.
Прихваћено: 8. 11. 2021.

Александра М. Лазић-Гавриловић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за германистику

ЦРЊАНСКИ – ФРАЈЛИГРАТ – ВИТМЕН: ВЕЗЕ И УТИЦАЈИ

Апстракт: У тексту се разматра улога немачког песника Фердинанда Фрајлиграта и америчког песника Волта Витмена у формирању раних политичких и поетолошких ставова Милоша Црњанског. Интересантно је да српски песник и писац, који је ретко и нерадо говорио о својим литерарним узорима, у својим аутобиографско-лирским сећањима Итака и коментари на два места помиње Фрајлиграта, тврдећи да се са њим у младости поистовећивао. Иако се веза неоспорно открива у политичким идејама и револуционарним тежњама двојице песника, чини се да Фрајлигратов значај треба уједно тражити и у његовој улози „посредника“ – аутора који је упознавањем немачке књижевне јавности са поезијом Волта Витмена несумњиво утицао на развој модерног песништва не само у тој земљи већ и шире.

Кључне речи: Милош Црњански, Фердинанд Фрајлиграт, Волт Витмен, слободни стих, космизам, експресионизам, суматраизам.

О могућим утицајима како страних тако и домаћих писаца на своје књижевно стваралаштво, Милош Црњански је ретко и нерадо говорио, штавише, чини се да је са особитим жаром настојао да оповргне постојање „немачких“ утицаја, као у често навођеном „бечком случају“, који је подстакао његов савременик, песник и преводилац Станислав Винавер (1891–1955), зачетник српског експресионизма. Познато је да је Винавер, творац чувеног *Манифеста експресионистичке школе* (1920) посебно место у свом прогласу доделио управо

Милошу Црњанском². Међутим, и сам добар познавалац немачке и аустријске књижевности, Винавер је наводно лако препознао утицај аустријских експресиониста на српског песника, аутора који су већ били на гласу не само у Аустрији и Немачкој већ и у целој литерарној Европи. Тада су, како Црњански пише, „Винавер, и неки други моји критичари, писали да сам у Бечу потпао под утицај песника у Бечу, Хуга фон Хофманстала, Момберта, и других. Може бити. Мени то није познато“ (Сrnjanski 1959: 55).

Српски писац, који је увек, каткад и гласно, инсистирао на самосвојности,³ често је чак и радикално бранио један став који се неретко среће и код других писаца. То је став који је у новом веку већ био најављен код Макса Штирнера, али се као литерарна варијација први пут јавља код данског филозофа Серена Кјеркегора, тачније, у његовој идеалистичкој теорему о такозваној субјективној иманенцији појединца: „Сваки појединац је изнимка“. „У огромној заједници“, рећи ће и Милош Црњански, „појединац, ипак, хода у самоћи“ (Сrnjanski 1966: 49). То је управо и основна интонација на којој српски писац специфичне сензибилности развија конфигурацију својих текстова и која суптилно осликава његово животно осећање, његову духовну позицију и филозофију. Свему томе, таквом доживљају себе у свету, придружила се ширина образовања и животног искуства, доприносећи својеврсној аутентичности и непоновљивости његовог стила.

Код Црњанског, додуше, наилазимо и на један додатни парадоксални доживљај, који је последица пишчевих скривених подсвесних импулса. Реч је о готово мистичном искуству ванвременске блискости са великанима историје, са значајним личностима које нису биле његови савременици. Ту опсесивну тему Црњански варира на бројним местима – у есеју *Тајна Албрехта Дирера*, у позном, жанровски хибридном делу *Код Хиперборејаца*, као и у недовршеној *Књизи о Микеланђелу*.⁴

² „Овим путем пошла је донекле модерна југословенска експресионистичка књижевност, у Крлежи, Црњанском и Андрићу. Црњански то зове суматраизмом. Ми живимо дакле, да би тице другчије певале и биљке измениле негде начин растења – али не код нас. Дакле преокрета не мора бити код нас, већ на Суматри“ (Vinaver 1920).

³ О снажно израженој самосвести аутора писао је Мило Ломпар у предговору за *Књигу о Црњанском*.

⁴ Пресудан елемент препознавања и осећања повезаности српскога писца са Дирером јесте свест о пролазности, узалудности свега – „узалудан један живот (као и наш), из кога видимо да је хтео изаћи, у коме је кријући и притајено хтео да изврши сасвим друга дела, него она која је извршио“ (Сrnjanski 1931: 203) или, како тврди Никола Милошевић, „та фатална и тајанствена немоћ да се реализују најинтимнији и најдрагоценији планови, није нека особеност само Диреровог живота. Ми смо у тој пролазности везани, пише Црњански, за скоро исте узроке и околности

Приказујући и предсказујући у своме делу уједно и своју личну судбину у симболу усамљеника и изгнаника, Црњански је ван сваке сумње „отпадник“ и од важећих поетских закона, побуњеник који, у име песничке правде, узима слободу за себе и друге. Оваква представа о себи, створена већ у младости, а затим преобликована и умножена кроз бројне изјаве расејане на разним местима, нашла се у темељу једног стереотипа који му се све више наметао и као обавеза бескомпромисног живљења, као потврда снажног персонализма. Реперкусије, као што је познато, неће бити лаке: саздана на самој себи, таква личност ће, након првих болних искустава у остацима униформе аустроугарског војника, у другој половини свог бурног, лутањима испуњеног живота непрекидно покушавати да конструише мозаик сопственог идентитета, распршеног негде између порушених илузија младости, заједничке југословенске прошлости и личних националних опредељења.⁵

Иако су многи критичари настојали да идентитет Милоша Црњанског тумаче раздвајањем на рани, послератни, дефетистички и позни, националистички, онај који се поистовећује са пишчевим политичким ангажовањем у *Идејама*, *Времену* и другим актуелним часописима, лик и дело Милоша Црњанског мора се свакако интерпретирати и у односу на идеологију припадника

које чине Дирера тајанственим и узалудним'. У посебној, личној трагедији великог немачког сликара огледа се једна универзална трагедија чији је расплет и исход узалудност човекова“ (Милошевић 1966: 49). На бројним другим местима Црњански анализира улогу мајке у биографијама стваралаца из прошлости (Ибзен, Стриндберг, Кјеркегор, Микеланђело). Пишући о „сенкама живота“ са којима се писац борио, Никола Бертолино о *Књизи о Микеланђелу* каже: „Црњански се бави својом опсесивном темом, темом мајке, мајчинске љубави која је 'свеопшта веза у свету', а коју тако често изневеравају синови, мушкарци, они што 'распарчавају свет' уместо да га 'везују'“ (Bertolino 2009). Проистекао из личног преиспитивања, унутрашњег конфликта и властитог амбивалентног односа према мајци, овај доживљај препознавања био је за Црњанског трајан извор инспирације, покретачки мотор, начело и генератор уметничког стварања.

⁵Разочаран у некадашњу идеју о заједничкој држави и политику Југославије, Црњански временом све више испољава националистичка осећања. Због све радикалнијих милитаристичких и националистичких ставова изнетих у есејима објављеним средином тридесетих година, писац пацифистичког романа *Дневник о Чарнојевићу* замерио се бројним представницима интелектуалне заједнице, а кулминацију је представљао сукоб са Мирославом Крлежом, који је ескалирао након објављивања есеја Црњанског „Оклеветани рат“ (1934). Критикујући пацифистичке идеје представника тадашње интелектуалне елите, Црњански, величајући рат и његов значај за ослобођење и уједињење југословенских народа, дефинитивно одустаје од својих младалачких ставова и идеала и прави заокрет ка политичкој десници. Због таквих иступа губи наклоност и подршку тадашње интелектуалне заједнице, прихвата потом посао дописника централног пресбироа у Немачкој и потом Италији, а у време Другог светског рата и у годинама после њега чак бива оптужен за заступање фашистичких идеја. Јавно анатемисан, провешће две и по деценије у изгнанству и тек се 1965. године вратити у Југославију.

његове генерације оптужене за неверицу, неговање бесмисла, декаденције и неразумљивости, а то значи – на идеологију одбијања наслеђених вредности.

Познато је да се по окончању рата Црњански у Београду придружио младим песницима - побуњеницима, представницима послератне књижевне авангарде,⁶ међу којима се истицао својим жучним ангажовањем за промене, за укидање превазиђених облика културе и иступањем у корист нових идеја у модерној, „најновијој“ поезији. Суочен са стварношћу послератних прилика, измењеном сликом света и неопходношћу промена, Црњански је био свестан да се за исте мора борити гласно и разборито, отвореном побуном против устаљених вредности у култури и књижевности, на начин како су то пола века раније чинили немачки песник Фердинанд Фрајлиграт (1810–1876) или амерички борац за слободу и демократију Волт Витмен (1819–1892). Свестан да затечено стање у домаћој литератури не одговара захтевима новог доба, Црњански је позивао на раскид са традицијом и увођење промена:

„Али су дошле нове мисли, нови заноси, нови закони, нови морали! [...] Као нека секта, после толико година, док је књижевност значила само разбирлигу, ми сад доносимо немир, преврат, у речи, у осећању, у мишљењу. Ако га још нисмо изразили, имамо га, непосредно, у себи. [...] Прекинули смо са традицијом, јер се бацамо, строглав, у будућност“ (Срњански 1959: 176–177).

Са Првим светским ратом нестало је читаво једно доба и изневерене су наде у културу и традицију европског друштва. Припадници младе генерације песника, који су се задесили било на фронту као Црњански или у позадини, захтевали су од књижевности да искаже њихове немуре, побуну и очај, све оне „хипермодерне сензације“ које су биле последица њихових уздрманих живота.

Једно од ретких места, можда и једино, где се Црњански експлицитно изјашњава о неком свом раном литерарном узору, налази се у коментару уз песму „Пролог“, у његовим аутобиографско-лирским сећањима објављеним 1959. године под насловом *Итака и коментари*. У овом жанровски хибридном делу, у којем Црњански уз избор својих раних песама и прозних текстова даје и њихова појашњења, он између осталог пише:

„Тај пролог је био нека врста литерарног, па и политичког програма песничког. Он се у то доба надао да ће бити нека врста нашег Фрајлиграта. Те

⁶ Поред Милоша Црњанског, у ову групу аутора убрајају се најчешће Растко Петровић, Станислав Винавер, Ранко Младеновић, Божидар Ковачевић и Иво Андрић са своје две збирке песама. У оквиру београдске авангарде деловали су и песници пореклом из Хрватске: Сибе Миличић, Тин Ујевић и Густав Крклец.

наде се одрекао, као што ће читалац видети већ у епилогу *Лирике Итаке*“ (Срњански 1959: 9).

Немачког песника Фердинанда Фрајлиграта, са чијим се револуционарним хтењима у младости поистоветио, а од којих је, разочаран, већ у првим послератним годинама одустао, Црњански помиње и у коментару написаном уз песму *Епилог*: „Овај епилог био је написан, и штампан, као и пролог, у *Лирици Итаке*. Као што се данас може видети, то је било свесно одрицање од улоге неког нашег Фрајлиграта, у Београду“ (*Ibid.*: 9).

Имајући у виду претходно наведено, овде се неминовно намеће питање – зашто Милош Црњански, који се, видели смо, наглашено ограђивао од „литерарних предака“, након четири деценије, у својеврсној „личној антологији“ (Delić 2013: 17), у два наврата помиње овог готово заборављеног немачког песника? Ништа, разуме се, код Црњанског није случајно. Све што он саздаје узето је из фонда сећања, из лектире, из онога што је видео, мислио и доживео. Управо из тог разлога јавља се потреба да се појасни у чему је то Фердинанд Фрајлиграт уопште могао бити узор бунтовном и самосвојном Милошу Црњанском.

Познат по својој љубавној, а пре свега по својој револуционарној, превратничкој поезији, Фрајлиграт је најпре са Карлом Зимроком (Karl Joseph Simrock) и Кристијаном Мацератом (Christian Joseph Matzerath) издавао угледни годишњак *Rheinisches Jahrbuch für Kunst und Poesie*, а са утицајним социологом укуса, Левином Шикингом (Levin Schücking) објавио је 1840. године књигу путописа под називом *Das malerische und romantische Westphalen*. Због оштре критике политичких прилика у Пруској, Фрајлиграт је убрзо изашао на глас као контроверзни и прогоњени аутор збирке политичких песама *Вероисповест (Ein Glaubensbekenntnis, 1844)*, у којима је отворено нападао власти, због чега је морао да одустане не само од значајне апанаже коју му је на Хумболтову (Alexander von Humboldt) препоруку слао тадашњи пруски краљ Фридрих Вилхелм IV, већ и од високе функције која му је била стављена у изглед на вајмарском двору. Политички гоњен, Фрајлиграт следеће године одлази у Брисел, где упознаје Карла Маркса, са којим издаје легендарне *Нове рајнске новине (Neue Rheinische Zeitung)*, док његове збирке политичких песама све гласније заговарају светску (*Ça ira!*, 1846), али и националну револуцију (*Hurra, Germania!*, 1871).

Принуђен да често мења место боравка, Фрајлиграт одлази у Лондон, где се први пут сусреће са стваралаштвом у Америци и Енглеској већ признатог песника Волга Витмена, кога одлучује да представи немачкој читалачкој публици. Бунтовник и револуционар у политичком и литерарном смислу, Фрај-

лиграт први немачку књижевну јавност⁷ упознаје са „атлетским, енергичним и електричним“ (Schlaffer 2009) изразом Волта Витмена, без којег „немачка књижевност никада не би превазишла традицију и тон романтичног народног песништва“ (Schlaffer 2009).⁸ Са својом универзалном, химничарском поезијом која опева све америчке појаве, од непрегледних зелених прерија, преко ратних страдања до проститутки у градовима, Витмен је, како је већ раније примећено, она карика у ланцу истраживања помоћу које се боље могу сагледати сплет околности и покретачки импулси који су утицали на развој нових духовних струјања и уметничких форми на смени 19. и 20. века.⁹

„По Витменовом схватању,“ пише Зоран Константиновић, „душа је одсјај свега доживљеног на граници између стварности и сна. Будући да људски говор није у стању да изрази многострукост и сложеност овог међупростора, лирика постепено постаје поезија онога што се не може исказати. Експресионисти су ову последњу мисао свесно и несвесно прихватили, као што су прихватили Витменову идеју о будућем братимљењу свих људи, изражену пре свега у његовим химнама прожетим мистично-пантеистичким схватањем света и космичком хармонијом.“ (Konstantinović 1967: 11–12)

За разлику од Фрајлигратових прпева који нису нарочито позитивно оцењени (пошто је умногоме ублажио Витменов израз како би га прилагодио немачком укусу), изузетан одјек имао је његов есеј „Walt Whitman“, први пут објављен 24. априла 1868. године у недељном издању чувеног дневног листа *Augsburger Allgemeine Zeitung*, који је касније, са још два есеја о америчком песнику, штампан у његовим сабраним делима.¹⁰ Истичући значај Витменове

⁷ Витмена је континенталној Европи први представио Луј Етјен, који је уз есеј „Walt Whitman, poète, philosophe et 'rowdy“ дао и превод неколико његових песама у француском часопису *La Revue Européenne* још 1861. године.

⁸ Превод са немачког А. Лазић-Гавриловић.

⁹ Проучавајући културни дискурс експресионистичког гласила, дневног листа *Прогрес*, Бојан Ђорђевић преноси речи Бошка Токина из његових чланака *Експресионизам Југословена и U.S.A. = Poe, Whitman, Chaplin*: „Оптужујући у горким стиховима Европу: 'Што си нам дала, блуднице стара? / Лудницу, касарну, топове и цара' – Бошко Токин је „прави Запад“ нашао у Америци, тврдећи да су Витмен и Чаплин 'изворни експресионисти'. У још знаковитијем, изузетно аналитички писаном чланку, Токин је рашчланио амерички културни образац и указао на 'врхове' те културе. Но, поред свега што је потцртао као најзначајније особине највећих личности америчке културе – Поа, Витмена и Чаплина, Токин је нашао једну заједничку црту код све тројице – смисао и осећај за онострано!“ (Ђорђевић: 60)

¹⁰ Уп.: „Whitman was introduced to German readers by Ferdinand Freiligrath and Adolf Strodtmann, but his 'breakthrough' came in 1889, when Karl Knortz and T.W. Rolleston published *Grashalme*. Whitman idolators flourished in the decades around the turn of the century, and it was during this time that Whitman had his greatest influence on German poets. In the 1920s, Hans Reisiger published

поезије за касније нараштаје, Валтер Гринцвајг наглашава његов пресудан утицај на развој немачког експресионизма, посебно на представнике тзв. „О, Mensch!“ струје, као што су Франц Верфел (Franz Werfel), Јоханес Р. Бехер (Johannes R. Becher), Ернст Штадлер (Ernst Stadler), Ернст Толер (Ernst Toller) и Лудвиг Рубинер (Ludwig Rubiner), за које је Витмен био нека врста пророка, чије је животно осећање било у сагласности са њиховим властитим сензибилитетом и тежњама у поезији (уп. Grünzweig 1995: 110).

Међутим, и пре експресиониста, овај амерички песник привлачио је представнике бројних праваца и покрета, превасходно припаднике револуционарних покрета и симпатизере политичке левице, те не чуди што су Фрајлиграт, а деценијама касније и млади Црњански, препознавши властите идеале, у њему видели духовног сродника.

Иако се веза Црњанског и Фрајлиграта, једне од револуционарних „икона“ епохе, пре свега открива у политичким ставовима и превратничким тежњама двојице песника (у овом раду неће се залазити у тематско-мотивске сродности, које се лако могу утврдити и које би могле бити окосница неког будућег рада), чини се да Фрајлигратов значај треба тражити и у његовој улози „посредника“ – аутора који је већ самим представљањем Витмена немачкој књижевној јавности умногоме утицао на настанак и токове модерног песништва не само у својој земљи већ и шире. Имајући то у виду, може се претпоставити да је за заговорника иновација у поезији, Милоша Црњанског, овај моменат био од изузетне важности и још једна тачка препознавања, те да је помињање немачког песника након толико година значило својеврсно „одавање почастии“, а не само пуко евоцирање једног пресеченог доживљаја из младости.¹¹

---

his magnificent translations of Whitman's works, and these had a profound effect on Thomas Mann“ (Lang 1971: 7). Оваде је, пре свега, реч о посредницима Витменовог песништва и његовом утицају у Немачкој (Ф. Фрајлиграт), Француској (В. Ларбо, Ж. Кател, Р. Аселино), Скандинавији (К. Хамсун), Русији (Д. Мирскиј), Италији (Б. Павезе) и Латинској Америци (Х. Марти). Закључак је да је Витменов утицај како у Немачкој тако и у осталим земљама био: „vast and primarily ideological. Typically, he is regarded as a symbol of love, international brotherhood, and democratic idealism.“ О Фрајлигратовом преводу Витменових песама говори Ото Шпрингер: „Freiligrath's merit in discovering Whitman for Germany lies not in his translations, which are poor, but in his theoretical essay on the American poet. In writing that essay, however, Freiligrath relied heavily on the Prefatory Notice of William M. Rossetti's *Poems by Walt Whitman* (1868)“ (Springer 1944: 38).

¹¹ Притом треба нагласити да се у овом раду не заступа теза да се Црњански са Витменовом поезијом упознао посредством Фрајлиграта. У првој деценији 20. века појавило се више превода Витменових песама на немачки, међу којима су најзапаженији били они натуралисте Јоханеса Шлафа (Johannes Schlaf) из 1907. Од предатних превода на српски треба истаћи преводе објављене у *Босанској вили*, а после рата радове Иве Андрића, Светислава Стефановића, Бошка Токина и других, за које се може претпоставити да су били познати Црњанском.

Прва авангардистичка збирка поезије објављена по завршетку Првог светског рата била је *Лирика Итаке* (1919) Милоша Црњанског. Већ у првој песми, у поменутом „Прологу“, аутор се, указујући на значај нове форме, ограђује од наслеђених вредности и упућује на један од главних захтева своје поетике – слободни стих: „Нисам патриотска трибина. / Нит марим за славу Поетика. / Нећу да прескочим Крлежу, ни Ђурчина, / нити да будем народна дика. / Судбина ми је стара, / а стихови мало нови (Crnjanski 1919: 5). Иако ни сам Црњански, како примећује Новица Петковић, у раним песмама није био доследан у спровођењу својих захтева, већ је у већини стихова употребљавао риму, могуће је уочити извесна одступања, која су, према Петковићу, суштински довољна да се његова поезија окарактерише као авангардна, и то не само у погледу садржаја већ и по форми (Petković 1996: 68).

Значај Витменове поетике и његов утицај на формирање новог поетског израза Црњански пре свега истиче у својим програмским текстовима. У „Објашњењу 'Суматре'“ он пише: „*Расно, јасно, просто*“ у уметности не помаже ништа. Све је то дао Витмен, па ипак је, пола столећа, био, за Американце, будала“ (Crnjanski 1959: 176). Као и на другим местима, Црњански америчког песника види као метафору опште генерацијске побуне и повезивања младих аутора, оних песника који су, попут њега, схватили да дотадашње форме у књижевности не могу да искажу њихове немире, побуну и очај, све оне нове садржаје који су били последица историјских прилика и њихових уздрманих живота:

„Одредили смо се од овог живота, јер смо нашли нов. Пишемо слободним стихом, који је последица наших садржаја! Тако се надамо доћи до оригиналних, а то значи 'расних', израза. [...] Без баналних четворокута и добошарске музике и досадашње метрике, дајемо чист облик екстазе.“ (Crnjanski 1959: 177).

Скоро пола века раније, замишљен над Витменовим одважним и „расним“ слободним стиховима, Фердинанд Фрајлиграт износи готово идентична запажања – свестан тренутка у времену и надолазећих промена, он препознаје захтеве које пред поезију ставља ново доба и тражи коренити заокрет како у друштвено-политичком животу тако и у књижевности:

„Да ли смо заиста дошли до тачке када живот, чак и поезија, безусловно захтевају сасвим нова изражајна средства? [...] Да ли ово време има толико

тога и толико озбиљних ствари да каже, да су старе форме недовољне да изразе нове садржаје?¹² (Freiligrath 2020: 369).

Своје захтеве у погледу форме нове поезије Црњански је најексплицитније формулисао у есеју „За слободни стих“ (1922). Надовезујући се на „Објашњење ‘Суматре‘“ он истиче да је „неминовна тенденција уметности, свих, најновијих у Европи [...] повлачење од оних вредности које је досад живот истицао и уздицање нових, досад непримећених, вредности“ (Срњански 1922: 283). И док се у Европи у књижевности и уметности као последица таквог „превредновања вредности“ јављају нови правци и покрети попут мистицизма, космизма, футуризма, у Србији се „од свега тога назире само формалне промене и настају препирке око форме“. Међутим, како констатује Црњански, ни питање форме нипошто није мање значајно, њега, по његовом мишљењу, „треба решавати што пре“ (*Ibid.*: 283). Разматрајући стране утицаје на српску најновију поезију, којих има, како примећује, немали број, Црњански посебно истиче Витмена (*Ibid.*: 284) и закључује да, и поред свих препрека, у српској поезији неминовно „почиње ново доба наше версификације“ (*Ibid.*: 287).

Упркос тврдњама Црњанског, утицај Витменове поезије на српску авангарду не може се нипошто ограничити само на њене формалне аспекте. Резонанца његових химничарских стихова који славе идеју о космичкој повезаности и суштинској једнакости свих људи гласно одзвања у поезији многих песника српске авангарде, а пре свега се провлачи као основна нит у његовом суматраизму.

Суматраизам, свој песнички, емотивно-интуитивни и филозофски однос према стварности и поезији, Црњански је најпотпуније објаснио у раније поменутом манифесту „Објашњење ‘Суматре‘“. Трагично искуство рата, изневерене наде и очекивања условили су промену сензибилита и нова духовна

¹² „Sind das Verse? Die Zeilen sind wie Verse abgesetzt, allerdings, aber Verse sind es nicht. Kein Metrum, kein Reim, keine Strophen. Rhythmische Prosa, Streckverse. Auf den ersten Anblick rau, ungefügtig, formlos; aber dennoch, für ein feineres Ohr, des Wohllauts nicht ermangelnd. Die Sprache schlicht, derb, vor nichts zurückschreckend, manchmal dunkel. Der Ton rhapsodisch, prophetenhaft, oft ungleich, das Erhabene mit dem Gewöhnlichen, bis zur Geschmacklosigkeit sogar, vermischend. Dieses Ich aber ist ein Teil von Amerika, ein Teil der Erde, ein Teil der Menschheit, ein Teil des Alls, wir möchten sagen, ein kosmischer Zug. Er findet sich in allem und alles in sich. Er, der eine Mensch Walt Whitman, ist die Menschheit und die Welt. Und die Welt und die Menschheit sind ihm ein großes Gedicht. [...] Sind wir wirklich an einem Punkt angekommen, wo das Leben, selbst die Poesie, unbedingt eines neuen Ausdrucks bedürfen? [...] Hat die Zeit so viel und so Bedeutendes zu sagen, dass die alten Gefäße für den alten Inhalt nicht mehr ausreichen? Stehen wir vor einer Zukunftspoesie, wie uns schon seit Jahren eine Zukunftsmusik verkündigt wird? Und ist Walt Whitman mehr als Richard Wagner?“ (Freiligrath 2020: 369–370).

стремљења у књижевности. Као њихов ватрени поборник, залажући се за раскид са традицијом и нужне промене у поезији, за нова изражајна средства, Црњански наглашава да „најновија уметност, а особито лирска поезија, претпоставља извесне, нове, осетљивости“ које су уједно израз нове вере „у дубљи, космички, закон и смисао“ (Crnjanski 1959: 176). Наглашавањем личног емотивно-идејног доживљаја света и његовог израза, Црњански поетски и програмски манифест подиже на ниво идејног, а сам суматраизам постаје „аутентичан пример специфичне трансформације општег књижевноисторијског процеса и стила, вид субјективнога преобликовања заједничких духовних и стилских структура“ (Crnjanski 1972: 102).

Настао из клонућа и разочарања, из личне пометености и општих превирања, спознајом узалудности и бесмисла свега („Осетих, једног дана, сву немоћ људског живота и замршеност судбине наше. Видео сам да нико не иде куда хоће и приметио сам везе, досад непосматране“) (Crnjanski 1959: 179), суматраизам прераста у личну и филозофску веру у постојање универзалне повезаности у љубави и дубоког сагласја у бескрају. Као такав, он је истовремено лирски отпор и поетски став пишчев, али и његов емотивно-чулни, интуитивни доживљај света. У жудњи за складом, порицањем људске трагике, ломности и моралног суноврата, Црњански утеху налази у брисању граница простора и времена, успостављањем једног новог поретка:

„Али, дубоко, у души, крај свег опирања, ја сам осећао, одједном, неизмерну љубав према тим далеким брдима, снежним горама, чак горе до ледених мора. Осетио сам неизмерне даљине, до тих, румених острва, где се догађа оно, што смо, можда, ми учинили; изгубио сам страх од смрти, везе за околину нашу, и као у некој лудој халуцинацији дизао сам се у те безмерне јутарње магле, да испружим руку и помилујем далеки, високи Урал, мора индијска, куд је отишла румен са мог лица, острва, љубави, заборављене бледе прилике... И сва та замршеност постаде један огроман мир и безгранична утеха“ (Crnjanski 1959: 182).

Проналажењем ирационалних веза, он хаосу збиље супротставља благост и хармонију суматраистичког доживљаја и на тај начин лирски укида ништавност и фаталну немоћ живота, чиме привидно обнавља изгубљени смисао и жељени склад.

У овим редовима наслућује се безграничност и етерична лакоћа космичке поетике Волта Витмена, мистично искуство прожимања свих бића и појава на земљи, где очајање и усредсређеност на властито биће и емоције замењују

екстатична осећања за цео свет и појаве на њему. Разматрајући појаву „космизма“ у поезији експресионизма, Бојана Стојановић запажа да се он појављује „често праћен мотивима екстатичног доживљаја природе/света, углавном подразумева чежњу лирског субјекта за ослобађањем од сопствене несавршености и телесности, кроз сједињавање са космосом“, те да „космичке визије имају карактер пантеистичког преплитања субјективног принципа у објективном, до стапања са апсолутом и губљења индивидуалитета“ (Stojanović 1987: 378).

У Витменовој песми „Песма о мени“, која, према мишљењу критичара, најбоље представља суштину његове поетске визије, лирски субјекат поисто-већује се са најразличитијим људима и појавама и, бришући границе између субјективног и објективног, настоји да досегне најудаљеније делове планете и стопа се са апсолутом. У стиховима „Моје ме споне и терети напуштају, лактови ми почивају / у морским провалијама, Обухватам планинске венце, дланови ми прекривају / континенте“ (Vitman 2008: 89) открива се песникова носталгија за бескрајношћу и интуитивна свест о човековој повезаности са универзумом, али се и лако препознаје иста мистична атмосфера из песме Милоша Црњанског и духовна сродност са српским песником.

По некој врсти законитости, на коју су први указали Ниче, Дилтај и руски формалисти, авангардни покрети се по правилу позивају на разноврсне револуционарне претке, понекад удаљене и по неколико генерација унатраг, а тај доживљај властите уметничке „реинкарнације“, тај доживљај препознавања, убележен је у многим песничким животописима као један од оних догађаја који су их формирали и дали им правац у младости. Песник Фердинанд Фрајлиграт био је један од раних идола по угледу на кога је Милош Црњански у младости настојао да проживи идеал независног и неподмитљивог уметника. Фрајлигратови борбеност и активизам, сагласни са раним политичким убеђењима Црњанског, неоспорно су за српског писца били битна тачка препознавања. Испоставља се, међутим, да двојицу просторно и временски удаљених песника нису повезивала само иста политичка убеђења, већ и свест о неопходности књижевних промена, која је своје обличје добила у космичкој поезији Волта Витмена. Њене универзалне садржаје испеване слободним стихом храбро су и са одушевљењем прихватиле потоње песничке генерације, од немачких експресиониста до представника српске и југословенске авангарде. Већина њих, било да су, попут Милоша Црњанског, били европски ђаци или су само пратили светске токове у литератури, осећали су потребу за иступањем из оквира, превазилажењем националних граница и повезивањем народа, а та жеља додатно се појачала у току и по окончању Великог рата.

У својој студији о српској авангардној поезији, у којој настоји да расветли доминантан утицај америчког песника на представнике револуционарних и авангарних покрета у разним деловима света, Радован Вучковић се пита:

„Шта је то утицало на песнике да цела једна генерација, у време оштрих класних борби, револуција и стварања политички ангажоване литературе на свим меридијанима света, пише поезију која уважава једино релације субјект – космос, субјект – природа као универзални простор живота човека који, као да није део друштвене заједнице, тежи ка свемирској апсолутизацији?“ (Vučković 2011: 139)

Ма колико на први поглед деловало зачудно, испоставља се да су у различитим епохама и на различитим поднебљима, године кризе, револуције и ратних превирања изнедриле песнике сличног сензибилитета, којима је „инсистирање на космосу, а не на људској заједници на земљи, која је издељена границама нација, култура, ратовима и мржњама, омогућавало [...] да се човек укључи у најшири оквир постојања“ (Vučković 2011: 152). Овакве тежње за превазилажењем свих подела и граница кроз наглашавање космичког духа и свести о повезаности свих бића и појава, задржале су се у српској послератној поезији још читаву деценију по окончању рата. У низу есеја и програмских текстова који илуструју те идеје, можда најистакнутије место заузима „Објашњење 'Суматре'“ Милоша Црњанског.

Да песник и приповедач Црњански, који је себе сматрао аутономном стваралачком и културном појавом, индивидуалном личношћу имуном на утицаје страних стилова и филозофија, ипак није имао судбину неког литерарног „Исаковича у туђем свету“, види се, између осталог, по томе што је припадао струји истомишљеника који су имали емоционалне дубине, гипкости ума и духовне радозналости да се литерарним калупима и схематизму супротставе на један свеж и посве другачији начин. У чудесном споју чулних и мрачних тонова нарочите емоционалне боје, у наизменичној смени прозрчане етеричне лакоће и једнако агресивне експресионистичке самосвести, охолог поетолошког и естетичког ниҳилизма, Милош Црњански је, и поред свих сличности са савременицима, своје стваралаштво ипак успео да подреди захтевима своје особене личности и своје по много чему специфичне књижевне доктрине.

Извори

1. Црњански, М. (1959), *Итака и коментари*. Београд: Просвета.
2. Црњански, М. (1922), „За слободни стих“. *Мисао*, књ. 8, св. 4, стр. 282–287.

3. Црњански, М. (1966), „Код Хиперборејаца I и II“. У: *Сабрана дела Милоша Црњанског VIII*. Београд: Просвета; Нови Сад: Матица српска; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост.
4. Црњански, М. (1931), „Тajна Албрехта Дирера“. У: *Књига о Немачкој*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
5. Freiligrath, F. (2020), „Walt Whitman“. In: *Ferdinand Freiligrath: Gesammelte Dichtungen. Band 4*. Berlin: De Gruyter.
6. <http://www.zeno.org/Literatur/M/Freiligrath,+Ferdinand/Gedichte/Ein+Glaubensbekenntnis/Vorwort>
7. Vitman, V. (2008), *Izabrana poezija*. Prev. Dragan Purešić. Beograd: Plato.

Литература

1. Anz, T., Stark, M (Hrsg.) (2017), *Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1910–1920*. Springer Verlag. https://books.google.rs/books?id=TfDMDgAAQBAJ&pg=PA568&lpg=PA568&dq=walt+whitman+und+der.expressionismus&source=bl&ots=InOckvN24J&sig=ACfU3U3ZO45AIRgT80G_i2ca1TOEYFCWIQ&hl=sr&sa=X&ved=2ahUKewjC0b-qs7zxAhWZhv0HNhargAkkQ6AEwEXoECB4QAg#v=onepage&q=walt%20whitman%20und%20der.expressionismus&f=false
2. Asselineau, R. (1999), *The Evolution of Walt Whitman*. Iowa City: University of Iowa Press. https://books.google.rs/books?id=HpNa0DFh1eUC&dq=ferdinand+freiligrath+walt+whitman+augsburger+allgemeine+zeitung&hl=sr&source=gbs_navlinks_s
3. Бертолино, Н. (2009), *Питања о Црњанском*. Вршац: КОВ
4. <https://www.politika.rs/scc/clanak/95888/Nacionalizam-i-zablude-Milosa-Crnjanskog>
5. Винавер, Станислав (1920), „Манифест експресионистичке школе“. У: *Прогрес*. Београд. <https://www.scribd.com/doc/269394352/Manifest-Ekspresionisticke-Skole>
6. Vučković, R. (2002), „Dijalektika odnosa avangarde i tradicije“. *Avangarda i tradicija. Anketa Književne reči 1980–1982*. Gojko Tešić (priр.). Beograd: Narodna knjiga, Alfa, str. 73–76.
7. Делић, Ј. (2013), „Природа и (ауто)поетичка функција Црњанских коментара“. У: *Милош Црњански: Поезија и коментари*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет Универзитета у Београду; Нови Сад: Матица српска.
8. Ђорђевић, Б., „Кад су контрареволуционари призивали револуцију: Културни дискурс дневног листа *Прогрес* (1920)“. <https://mail.google.com/mail/u/0?ui=2&ik=194ef8ab95&attid=0.1&permmmsgid=msg-a:r-2536024619428369217&th=17a44ba1fd464096&view=att&disp=inline&realattid=17a44ba060e28b0f8f1>

9. Константиновић, З. (1967), *Експресионизам*. Цетиње: Обод.
10. Lang, H.-J. (1955), „Whitman in Germany“. In: Allen, Gay Wilson, ed., *Walt Whitman Abroad: Critical Essays from Germany, France, Scandinavia, Russia, Italy, Spain and Latin America, Israel, Japan, and India*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
11. Ломпар, М. (2005), *Књига о Црњанском*, Београд: Српска књижевна задруга.
12. Лончар, М. (1972), „Обзори суматраизма“. У: *Књижевно дело Милоша Црњанског*. Београд: Институт за књижевност и уметност, БИГЗ.
13. Милошевић, Н. (1966), „Филозофска димензија књижевних дела Милоша Црњанског“. Предговор. Сеобе. У: *Сабрана дела Милоша Црњанског I*. Београд: Просвета, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост.
14. Петковић, Н. (1996), *Лирске епифаније Милоша Црњанског*. Београд: Српска књижевна задруга.
15. Schlaffer, H. (2009), „Rezensionsnotiz“ in: *Süddeutsche Zeitung*, 8. 12. 2009. <https://www.perlentaucher.de/buch/walt-whitman/grasblaetter.html>
16. Springer, O. (1944), „Walt Whitman and Ferdinand Freiligrath“. In: *American-German Review*, No. 11 (Dec. 1944), 22–26.
17. Steinroetter, V. (2009), *‘Pioneers! O Pioneers!’ and Whitman’s Early German Translators*. <https://19.bbk.ac.uk/article/id/1736/print/>
18. Stojanović, B. (1987), „Nacrт за uporednu analizu toposa u pesništvu ekspresionizma“. *Polja, časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, god. 33, br. 342–343, str. 376–380.
19. <https://saesfrance.org/june-13-14-2019-speaking-in-tongues-celebrating-walt-whitman-in-translation-universite-paris-est-creteil/>

Aleksandra M. Lazić-Gavrilović
University of Belgrade
Faculty of Philology
German department

CRNJANSKI – FREILIGRATH – WHITMAN: CONNECTIONS AND INFLUENCES

Summary

This paper seeks to shed light on Ferdinand Freiligrath’s and Walt Whitman’s impact upon Miloš Crnjanski’s early political and poetological reflections. It is interesting that the Serbian poet and writer, who rarely and reluctantly spoke about his literary role models, mentions the German poet Ferdinand Freiligrath twice in his autobiographical work *Ithaca and Comments*, claiming he identified with him during his youth. Although obvious connections can be found in political ideas and revolutionary aspirations

shared by the two poets, Freiligrath's significance seems to lie in the fact that he introduced Walt Whitman to the German literary audience and thus undoubtedly influenced the development of modern poetry.

► **Key words:** Miloš Crnjanski, Ferdinand Freiligrath, Walt Whitman, free verse, Cosmism, Expressionism, Sumatraism.

Primary Sources

1. Crnjanski, Miloš (1959), *Itaka i komentari*, Beograd: Prosveta.
2. Crnjanski, Miloš (1922), „Za slobodni stih“, *Misao*, knj. 8, sv. 4, str. 282–287.
3. Crnjanski, Miloš (1966), „Kod Hiperborejaca I i II“, u: *Sabrana dela Miloša Crnjanskog VIII*, Beograd: Prosveta; Novi Sad: Matica srpska; Zagreb: Mladost; Sarajevo: Svjetlost.
4. Crnjanski, Miloš (1931), „Tajna Albrehta Direra“, u: *Knjiga o Nemačkoj*, Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
5. Freiligrath, Ferdinand (2020), „Walt Whitman“, In: *Ferdinand Freiligrath: Gesammelte Dichtungen. Band 4*, Berlin: De Gruyter.
6. <http://www.zeno.org/Literatur/M/Freiligrath,+Ferdinand/Gedichte/Ein+Glaubensbekenntnis/Vorwort>
7. Vitman, Volt (2008), *Izabrana poezija*, prev. Dragan Purešić, Beograd: Plato.

References

1. Anz, T., Stark, M. (Hrsg.) (2017), *Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1910–1920*. Springer Verlag. https://books.google.rs/books?id=TfDMDgAAQBAJ&pg=PA568&lpg=PA568&dq=walt+whitman+und+der.expressionismus&source=bl&ots=InOckvN24J&sig=ACfU3U3ZO45AIRgT80G_i2ca1TOEYfCWIQ&hl=sr&sa=X&ved=2ahUKEwjC0b-qs7zxAhWZhv0HHargAkkQ6AEwEXoECB4QAg#v=onepage&q=walt%20whitman%20und%20der.expressionismus&f=false
2. Asselineau, R. (1999), *The Evolution of Walt Whitman*. Iowa City: University of Iowa Press. https://books.google.rs/books?id=HpNa0DFh1eUC&dq=ferdinand+freiligrath+walt+whitman+augsburger+allgemeine+zeitung&hl=sr&source=gbs_navlinks_s
3. Bertolino, N. (2009), *Pitanja o Crnjanskom*. Vršac: KOV.
4. <https://www.politika.rs/scc/clanak/95888/Nacionalizam-i-zablude-Milosa-Crnjanskog>
5. Vinaver, Stanislav (1920), „Manifest ekspresionističke škole“, *Progres*, Beograd. <https://www.scribd.com/doc/269394352/Manifest-Ekspresionisticke-Skole>
6. Vučković, Radovan (2002), „Dijalektika odnosa avangarde i tradicije“. *Avangarda i tradicija. Anкета Književne reči 1980–1982*. Gojko Tešić (priř.). Beograd: Narodna knjiga, Alfa, str. 73–76.

7. Delić, Jovan (2013), „Priroda i (auto)poetička funkcija Crnjanskih komentara“, u: *Miloš Crnjanski: Poezija i komentari*, Beograd: Institut za književnost i umetnost; Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu; Novi Sad: Matica srpska.
8. Đorđević, B., „Kad su kontrarevolucionari prizivali revoluciju: Kulturni diskurs dnevnog lista *Progres* (1920)“, <https://mail.google.com/mail/u/0?ui=2&ik=194ef8ab95&attid=0.1&permmsgid=msg-a:r-2536024619428369217&th=17a44ba1fd4640968&view=att&disp=inline&realattid=17a44ba060e28b0f8f1>
9. Konstantinović, Zoran (1967), *Ekspresionizam*, Cetinje: Obod.
10. Lang, H.-J. (1955), „Whitman in Germany“. In: Allen, Gay Wilson, ed., *Walt Whitman Abroad: Critical Essays from Germany, France, Scandinavia, Russia, Italy, Spain and Latin America, Israel, Japan, and India*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
11. Lompar, Milo (2005), *Knjiga o Crnjanskom*, Beograd: Srpska književna zadruga.
12. Lončar, M. (1972), „Obzori sumatraizma“. U: *Književno delo Miloša Crnjanskog*. Beograd: Institut za književnost i umetnost; BIGZ.
13. Milošević, Nikola (1966), „Filozofska dimenzija književnih dela Miloša Crnjanskog“. Predgovor. Seobe. U: *Sabrana dela Miloša Crnjanskog I*. Beograd: Prosveta, Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Mladost, Sarajevo: Svjetlost.
14. Petković, Novica (1996), *Lirske epifanije Miloša Crnjanskog*, Beograd: Srpska književna zadruga.
15. Schlaffer, H. (2009), „Rezensionsnotiz“ in: *Süddeutsche Zeitung*, 8. 12. 2009. <https://www.perlentaucher.de/buch/walt-whitman/grasblaetter.html>
16. Springer, O. (1944), „Walt Whitman and Ferdinand Freiligrath“. In: *American-German Review*, No. 11 (Dec. 1944), 22–26.
17. Steinroetter, V. (2009), *Pioneers! O Pioneers! and Whitman's Early German Translators*. <https://19.bbk.ac.uk/article/id/1736/print/>
18. Stojanović, B. (1987), „Nactr za uporednu analizu toposa u pesništvu ekspresionizma“. *Polja, časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, god. 33, br. 342–343, str. 376–380.
19. <https://saesfrance.org/june-13-14-2019-speaking-in-tongues-celebrating-walt-whitman-in-translation-universite-paris-est-creteil/>

Преузето: 4. 7. 2021.
Корекције: 24. 8. 2021. / 28. 9. 2021.
Прихваћено: 5. 10. 2021.

Božica M. Jović¹
University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy

CREATING AS DECEPTION: THE CONCEPT OF 'CULTURE OF ERASURE' IN MURIEL SPARK'S NOVEL *THE FINISHING SCHOOL*

Abstract: This paper will deal with the peculiar, Scottish view of the position of creative imagination in literature. A specific cultural background for this view will be presented, together with the reading of one of the latest novels by Muriel Spark, The Finishing School (2004). Concepts such as 'culture of erasure,' 'Calvinism' and its cultural heritage in the modern Scotland, as well as the role 'imagination' plays in the national spirit against the specific Scottish historical background will be investigated into. The focus of the paper will be less on Muriel Spark as an individual author, rather, the point of the paper will be how to contextualise some themes within Spark's novel within the specificity of a national culture and history.

Key words: Muriel Spark, 'culture of erasure', imagination, tradition.

Muriel Spark (1918–2006) gained her international fame through her outspoken acceptance of a postmodern revisionary approach to everything human/humanistic: from history to politics to the question of personal freedom: 'Throughout the mid- and late 1960s, Muriel Spark sought contemporaneity' (Rankin 1994: 41). However, she never lost her specific Scottish obsession with *sin*, here conceptualised as a sin of imagining an alternative reality—in other words, of being a writer. However, she did carefully, whether consciously or subconsciously, surround her Scottish state of mind with the fabric of international, postmodern themes and stylistic solutions².

---

¹bozica.jovic@ff.ues.rs.ba

²It is worth noting, however, that Muriel Spark did convert to Catholicism, which is an interesting point in itself.

How is it possible, if we assume it to have originated within a Christian theology, to have the concept of sin survive into the contemporary, secular rationality? Cairns Craig has built a whole argument about this issue in his epochal study *The Modern Scottish Novel: Narrative and the National Imagination* (1999). The key words here are 'national' and 'imagination'. The manner in which these concepts are described and utilised by Craig, define in turn the possibility of them being read into any of the contemporary Scottish authors, regardless of the internationalisation of their literary themes and motifs.

The story goes far back into the history: the birth of the Scottish nation and the Reformation. John Knox, a prominent and very militant Reformation leader, inexorably installed the Calvinist variant of Christian faith in Scotland and thus helped create a new nation. In Scotland the doctrine of 'Twa Kingdoms' cemented the unification of the connection between God and his people in a very pragmatic way, by the creation of a new, Protestant Scotland in the 16th century: 'The Reformation vision of Scotland as a godly commonwealth' (Macdonald 2000: 11). However, social and spiritual welfare can only be obtained through a strict discipline: any form of intellectual enjoyment was considered idolatry, which included non-sacral music, painting, sculpture, etc.

Craig defines 'tradition' in simple terms, as something that 'continue(s) to know itself and to recognise its own identity despite the transformations of history' (Craig 2002: 11). 'Tradition' and 'identity' are complex concepts in themselves, especially so nowadays, because depending on who is doing the definition, the definition will emerge in all its variants accordingly. For example, Allan Massie, a Scottish writer, firmly claims that 'there is no continuing nation' (Craig 2002: 14), and that therefore, there can be 'no such thing as the Scottish novel' (Craig 2002: 14). He is not alone. Craig tries to overcome this obstacle by focusing on various ways tradition is being defined nowadays. The peculiar Scottish negation of its own tradition, if we accept the view of tradition as a continuity, is phrased by Craig as 'a culture of erasure', which is very much akin to the term 'Caledonian antiszygy', a term coined by a professor of English literature, G. Gregory Smith in his book *Scottish Literature: Character and Influence* (1919). Gerard Carruthers affirms that Smith came up with the idea as a witty comment on 'the "polar twins" of Scottish literature, realism and fantasy.' (Carruthers 2009: 12). A split in national consciousness, an absence of continuity, 'a culture of erasure' is defined by Craig as 'readings of the Scottish past which see in each historical development not the evolution of a tradition but the erasure of the Scottish past' (Craig 2002: 30). A single identity is something very much questioned in today's world. For example,

the English novelist, critic, and a short story writer, A. S. Byatt was very much in dire straits, according to her own words, when trying to compile an anthology of *English* short story: the concept of Englishness has been deconstructed so well that one feels almost ashamed to doggedly insist on its single homogeneous identity: “There is a reluctance to think about Englishness. [...] When I was asked to put together an Oxford Book of English Short Stories, I hesitated. [...] I canvassed all my friends and acquaintances for names of English writers—it was surprising how often they came up with Irish, or Scottish, or Welsh.” (Byatt 1998: xiv-xv). This old-fashioned idea of national identity as a homogeneous identity has become obsolete. Therefore any national identity must out of necessity be heterogeneous, if it wants to be taken seriously. And there happened something extraordinary regarding Scottish national identity: it has never been homogeneous in the first place. It does not need to be deconstructed; its natural state is multifaceted. ‘The idea of the nation as a single and unified totality is itself an invention required by a specific phase of the development of ... nation-states... The nation-as-unity is the reflex of the idea of the nation as founded on linguistic purity and homogeneity.’ (Craig 2002: 30). The Scottish people do not speak their language, they speak English or a variant of English with a Scottish accent called Scots. Their native tongue (Gaelic) is almost forgotten. Then we may ask, how is a ‘national’ voice to be expressed, if we reject the homogenous model of any national identity? It seems that we have to look into a purely ontological position of a ‘nation’: from its territorial position to the cultural one. Since everything ‘traditional’ has been understood predominantly as a homogeneous concept, in order to uncover the hidden Scottish cultural identity, we need to reach out to the latest, postmodern, models: hence we introduce Fredric Jameson.

The introduction of Fredric Jameson’s definition of the self is relevant because it demonstrates how any similar abstract concept—whether it be a sense of self or a national tradition—can be analogously defined. According to Jameson, postmodernism holds its subject ‘fragmented’ not ‘alienated’. The process of ‘alienation’ presupposes some sort of history, depth, memory even, and is easily identified within modernism and its artistic agenda: “[T]he great modern writers have all been defined by the invention or production of rather unique styles [...] All of these styles, however different from each other, are comparable in this: each is quite unmistakable; once one is learned, it is not likely to be confused with something else.” (Jameson 2001: 1962-1963). Parody, for example, is possible only as long as you *remember* the old masters and have something on which you can build your parody. ‘Fragmentation’, on the other hand, does not need a history,

memory or depth: “the immense fragmentation and privatisation of modern [i.e. postmodern]—its explosion into a host of distinct private styles and mannerisms—foreshadows deeper and more general tendencies in social life [...] society has itself begun to fragment” (Jameson 2001: 1963). ‘Fragmentation’ or ‘pastiche’ is possible in the world in which ‘parody has become impossible’ (Jameson 2001: 1963). It no longer needs a sense of history or memory; it exists in what Jameson calls ‘perpetual presents’ (Jameson 2001: 1974) or ‘our historical amnesia’ (Jameson 2001: 1974).

The Scottish national identity, very much like postmodern identities, perpetually deconstructs itself. It also suffers from ‘historical amnesia.’ Let us not forget Allan Massie’s exclamation of ‘there is *no continuing* nation’ [emphasis added]. This process can be understood as a kind of erasure. However ‘erasure’ in postmodernism and ‘erasure’ in the Scottish tradition are similar only on the surface. Deconstruction in postmodernism has been brought about in order to enable escape from oppressive homogeneity or singleness; Scottish ‘culture of erasure’ owes its existence to the inability to escape from the singleness in the notions of tradition and national identity. In the end, Craig concludes: “The tradition of the modern Scottish novel [...] is not an ‘expression’ of a national ‘geist’ [...] not as an essence which will exclude or include various writers as the ‘truly Scottish’, but as a dialogue between the variety of discourses which [...] constitute the space that is the imagining of Scotland” (Craig 2002: 33). How is the imagining of Scotland and Scotland’s imagination process going on? First, the notion of imagination has held a dubious value position in Scotland. Randall Stevenson, a Scottish literary critic, when commenting on the famous Scottish novel from the 1980s, *Lanark* by Alasdair Gray, concludes with: ‘The real achievement of *Lanark* is not in *seducing* [emphasis added] readers with illusion [i.e. the fictional narrative as opposed to autobiographical one in the novel], but allowing them to *escape* from it.’ [Emphasis added] (Stevenson 1994: 61). In his, now considered classic, *Postmodernist Fiction* (1987), Brian McHale firmly asserts that true postmodern fiction is about *ontology*, that is the state of being, particularly that of the reader. Opposed to this has been early novelists’ novels’ preoccupation with *epistemology*, the resolution of the story, readers’ unconditional acceptance of the characters’ life-like presentation, etc. He draws on Roman Jakobson’s antithesis of dominants, one epistemological (the state of becoming) the other ontological (the state of being). Of course, McHale is very careful to separate these terms and their definitions used in literature from their purely philosophical counterparts. This juxtaposition has brought awareness of the artificiality of imagination’s creations. The surreal or magical imagining interspersed with realism in the postmodern novel has ‘characterised postmodernism in terms of its ontological instability and

indeterminacy' (McHale 1987: 26). Moreover, a writer in the postmodern world can only exert a feeble 'demiurgic or quasi-divine function' (McHale 1987: 29). Such an approach to human creative imagination is almost identical to the Calvinistic erasure of imagination, because the Word of God, the biblical text, is the only true creation, the only true and allowed imagining in comparison with which any other imagining and any other 'text' loses its moral justification. It almost amounts to a *sin*, and this is where Muriel Spark affirms her Scottish identity.

Muriel Spark's novel *The Finishing School* (2004) is a story about a young intellectual couple, Nina and Rowland Mahler, who migrate from England to 'Europe', apparently an exotic place for proudly insular British people. The first stop is Brussels, the second Vienna, and then they move to Switzerland. There in Lausanne they open a very expensive and stationary boarding school for international students, their previous schools being: 'a mobile school which would move somewhere new every year.' (Spark 2016: 1-2). Right at the start the reader can sense the authoress' subtle sense of irresponsibility towards her creations, that is, she herself does not take them too seriously. Muriel Spark throughout her career showed a special inclination towards the absolute acceptance of the moral duality in human behaviour—the ability to manipulate others, on one hand, and innocence from such impulses, on the other. Of course she mirrored it in almost all of her leading characters: Jean Brodie of *The Prime of Miss Jean Brodie* (1961), Alexandra of *The Abbess of Crewe* (1974), and Margaret of *Symposium* (1990), to name a few. However, it is of interest to note that her novel *The Ballad of Peckham Rye* (1960) is surprisingly mild and gentle, that is, the characters somehow appear to *believe* in faithfulness and absence of a need for any manipulation. We might surmise that it may be due to Muriel Spark allowing herself for that one moment to show the gentle side of her creative persona or, which is more likely, the novel needs a deeper deconstructive analysis in order to fathom out this basic matrix of duality in human nature, which is understood to be universally present. At the beginning of the novel, the authoress clearly draws a line between manipulative leading characters and the innocent inferior characters (in this case, the unsuspecting parents):

Nina who spoke good French [...] was dealing with the bureaucratic side of the school and with the parents, employing a kind of impressive carelessness. She tended to crush any demands for full explanations on the part of the parents. This attitude, *strangely enough*, generally made them feel they were getting good money's worth.' [Emphasis added] (Spark 2016: 2).

Nina and Rowland's field study is in humanities and Rowland, a promising young writer, hopes to create future young writers through his lectures. Of course, his intention fails and the story disintegrates into Rowland's dark obsession with and jealousy of other people's talents and creativity. At times the story promises to verge into pure psychopathology but the authoress decides to turn it into a farcical comedy at the end of the novel. Muriel Spark even made her character write the same kind of book she is writing: a novel about a school full of international students. The writing of the fictional novel—as opposed to the actual, Spark's one, whose success story is yet to come—ends successfully with Rowland who 'moved to Istanbul where he met with many problems too complicated to narrate here. [But] His book, *The School Observed*, was published satisfactorily' (Spark 2016: 179).

The story of the novel opens with a proposed script narrated by the hero: 'You begin,' he said, 'by setting your scene.' (Spark 2016: 1). The fact that Rowland is a professor of Creative Writing at his own school and that he is giving a lecture on writing to a group of students, is of a secondary importance here. It has already been pointed out that a truly postmodern novel, unlike a modernist or Victorian novel, never emphasises the *epistemology*: the narrative flow, the logic of characters' psychology, the resolution, the explanation, the fulfillment. As a matter of fact, its epistemology only serves to highlight its *ontology*: the author's political, moral or philosophical position in life, the reader's as well. There we look for the resolution, the explanation, the fulfillment. Hence, the postmodern novelist always creates a powerful sense of *artificiality*, the forced sense of realism of the interior logic within the narrative flow. The fictional, i.e. forced, artificial fact is that Muriel Spark is 'setting' a scene for her novel about a possible novel by a fictional novelist. The narrative point of the opening scene has a twofold purpose: the first one is epistemological as has been already mentioned, because we might as well dispense with the novel form altogether if we are to forgo the first level. This level serves the purpose of starting a story that will have an ending, however artificially constructed. The other, the ontological one, points at the authoress herself and the fact of *her writing*: 'It was early July, but not summery. The sky bulged, pregnant with water. The lake had been invisible under the mist of some day.' (Spark 2016: 3). So runs the narrative. However, the *birthing* process for both Muriel Spark and her fictional character has been stressed in the very beginning: the unfortunate Rowland is racking his brains trying to get hold of a suitable description of a day, but not just any day. As a matter of fact, both Rowland and his creator need to find a suitable description for a specific day:

“You begin,” he said, “by setting your scene. You have to *see* your scene, either in reality or in imagination. For instance, from here you can see across the lake. But on a day like this you can’t see across the lake, it’s too misty. You can’t see the other side.” Rowland took off his reading glasses to stare at his creative writing class whose parents’ money was being thus spent [...] “So,” he said, “you must just write, when you set your scene, ‘the other side of the lake was hidden in mist.’ Or if you want to exercise imagination, on a day like today, you can write, ‘The other side of the lake was just visible.’ But as you are setting the scene, don’t make any emphasis as yet. It’s too soon, for instance, for you to write, ‘The other side of the lake was hidden in the fucking mist.’ That will come later. You are setting your scene. You don’t want to make a point as yet.” (Spark 2016: 1-2)

The author is mirroring *herself* through her character. The procedure itself is nothing new, but the obvious artificiality of her character’s thought processes is. This is a good illustration of the importance of the ontological aspect of the postmodern writing. The ontological aspect, unlike the epistemological one, is of primary importance, according to McHale. It is the *only* criteria which can firmly posit a literary text within postmodernism. Stylistic features can be, and often are, inherited from previous eras. Muriel Spark’s antihero is trying to grasp his own ontological position in the known universe, but ends up simply mirroring what he intends to truthfully represent. The problem is that mirroring itself always posits a false image. And that is where Muriel Spark’s Scottish background shows: although on the surface both the postmodernist distrust of a straightforward reliable narrative and the Calvinist obsession with the apparent sinfulness of human imagining powers, look alike, the roots of the two phenomena are profoundly different: the one is rooted in modern relativism, the other in theology :

The strain of Rowland’s efforts to cope with his novel was felt more by Nina than by Rowland himself. He confidently talked of ‘authors’ birth-pangs’, ‘writers’ block’, ‘professional distractions’ (reading the school essays); he was full of such phrases, so much that Nina in her accesses of sympathy would even invent them for him. ‘How can you give a creative writing course,’ she said, ‘while trying to write creatively yourself? No wonder you feel put off, Rowland.’ ‘Yes, it’s almost impossible,’ he said, ‘to describe a process you are actually involved in.’ (Spark 2016: 49)

This postmodern procedure here applied by Muriel Spark, which can be done almost mechanically nowadays, and therefore can be without any inherent originality, testifies to both Spark’s contemporaneity and her traditionalism. What is original is

the whole untold story of the authoress' own cultural and national background that eventually contextualises her postmodern narrative technique within something deeply alien to both the postmodern world and contemporaneity in general. That alien something is what is, often pejoratively, termed as 'traditional'. This 'tradition' had nestled itself firmly within the Calvinist dogma and the simultaneous creation of the modern Scottish national identity. The two are inseparable, regardless of an individual's religiosity.

Muriel Spark's purpose of storytelling in this particular novel is not to offer us a satisfying and mildly interesting story about a struggling British couple in the realm of education, but to bring to light the hidden, theological concepts of sin. Whether this theological rendering is still relevant is irrelevant; it is there and it makes its presence unapologetically. Therefore, the main character must be shown to possess a diabolical twin, which will explain the main character's *inherent* sinfulness. On the surface, we as human beings are striving for good, but our inner, unredeemed nature, is fundamentally drawn to evil. How else to contextualise Rowland's miserable moral downfall and the real threat of danger and darkness present in the narrative. Rowland's 'other half' is a young student Chris. This is how he is introduced into the narrative: 'Chris [...] and his two friends were watched from the window' (Spark 2016: 4). At the very beginning, we have a hint of something dark and unsettling that will prove to be real further on. For Chris ends up almost murdering Rowland by the end, and that is not arbitrary, that is to say, this murderous impulse on the part of Chris does not come about as a result of the authoress' wish to give us a deep psychological portrait of an adolescent's creative crisis, but to enlighten her readers as to what is truly going on in Rowland's mind. Hence Chris is also a writer, also as someone who proposes a 'script'. The obvious schematic artificiality of both Rowland and Chris's 'psychology' testifies to Spark's preoccupation with theological implications of human ontological position: 'According to the catechism of the Roman Catholic faith [...] six sins [...] are specified. The fourth is "Envy of Another's Spiritual Good", and that was the sin from which Rowland suffered.' (Spark 2016: 93). The obviously incongruous detail here is the theological explanation of a mental disturbance as a *sin*, but Spark manages to pull it off, to be understood seriously. The act of writing is evil in itself. Thus the concept of 'culture of erasure' finds itself embedded into the narrative as its ultimate end and meaning. The 'evilness' of our imagination and its power to create 'alternative realities' or 'mirroring realities', exposes itself in the fact that Rowland almost succumbs to a nervous breakdown due to his creative crisis, and also from the fact that Chris, also a writer, is at times pure evil, a murderer-to-be. The relationship between Rowland and Chris is crucial

for the novel: they are like brothers, like Abel and Cain, striving for excellence, each in his own way, but the devil stands in their way, so to speak. The devil is jealousy.

What is jealousy? Jealousy is to say, what you have got is mine, it is mine, it is mine? Not quite. It is to say, I hate you because you have got what I have not got and desire. I want to be me, myself, but in your position, with your opportunities, your fascination, your looks, your abilities, your spiritual good. Chris, like any of us, would have been astonished if he had known that Rowland, through jealousy, had thought with some tormented satisfaction of Chris dying in his sleep. (Spark 2016: 64-65)

Rowland is jealous of Chris's 'secret', a text for the novel Chris is writing. This fact alone shows us that creative imagination is never harmless. It is not just that Rowland happens to be experiencing a *permanent* creative crisis—an example of Spark's pure spitefulness at her leading character's expense, a very entertaining detail in itself—being highly ridiculous if one takes the novel to be a story about a talented, struggling novelist, but the point is to draw the reader's attention to the very nature of *writing*, any imaginative writing. The manuscript is kept hidden in Chris's stuff, and there are a lot of comic passages in which Rowland is rummaging through his students' belongings in order to uncover the hidden text. In the meantime, he is being transformed into a monster. Stumbling by pure chance upon the precious manuscript, he becomes aware of the fact:

Leaving aside the story, of which Rowland was at present unaware, he had scrutinized the first fifteen pages of Chris's book at the same time as he experienced a choking sensation. No, no, this could not be, this is good, very expert. It can't be Chris's work—the logic doesn't hold that he could set such a scene. Something will have to go wrong. Root it out, stop it. And 'Oh, my God,' thought Rowland, 'what am I thinking?' (Spark 2016: 13-14)

Not surprisingly, Chris's 'novel' is about the infamous Scottish queen, Queen Mary of Scots, whose propriety and sexual behaviour were very closely scrutinised by the Calvinist reformer, John Knox. The history must out of necessity become fiction, and there we find a problem. The fact that Chris allows himself only the type of fiction closest to factual truths, speaks for *his* Scottish background, that is, his fear of removing himself too far from 'reality' even in imagination. Actually, it speaks for the authoress' Scottish background. How is reality, facts, history to be transformed into fiction? Should we ever do that? Both the postmodernism and Scottish literary tradition question the possibility of ever successfully completing the task, but again, from different points of view. The postmodernism's view is that

the 'reality' is so intricately complex that one should abandon the idea altogether and be satisfied with a fragmented piece that mirrors 'reality'. The Scottish tradition forbids any mirroring of 'reality' from the theological reasons: human beings should not waste their precious time in imagining alternative realities but should focus on finding redemption and salvation in the given Reality. Therefore, it questions the *moral justification* of transforming 'reality' into fiction. Spark's two miserable writers-to-be discuss this important question:

'Do you find,' said Rowland to Chris, 'that at a certain point your characters are taking over and living a life of their own?' 'I don't know what you mean,' Chris said. [...] 'Your characters don't live their own lives?' 'No, they live the lives I give them.' 'They don't take over? With me, the characters take over.' 'I'm in full control,' Chris said. [...] Rowland could have stabbed the boy for his modesty and calm. He walked away. He left Chris alone for two days, speaking to him only briefly at meal times. But Rowland was off his food, he wasn't well. (Spark 2016: 54-56)

This is a common question with Muriel Spark. In her other novels, like *Symposium* and *The Prime of Miss Jean Brodie*, she is exploring the possibilities of her characters' search for freedom. Of course, the illusion of freedom lasts only temporarily, and the author ends up punishing her characters' foolish wish for escape. This procedure has a theological significance, especially so if we consider one of the founding dogma of Calvinism, which is *predestination*. Predestination means the inability to escape from one's own predestined fate. Not only is the escape impossible, but the very wish to change one's future fate is, theologically speaking, a sin and therefore punishable. Not surprisingly, both Rowland and Chris, the characters who are trying to alternate reality by writing fiction, are gradually morally deteriorating. Rowland is slowly losing his mind, whereas Chris actually tries to commit murder:

Suddenly the bathroom door opened. Rowland looked round for Nina but found Chris in his pyjamas, standing in the doorway. 'What are you doing here?' Rowland said. 'You've been in touch with my publisher, Grace Formby. I've been thinking it over. You're going to use me as a rung in your ladder,' Chris said. 'Don't be absurd. Get out of here.' 'And write a book about living with adolescents and teenagers, the only thing you know.' 'Get out of my bathroom,' Rowland said. He sat up and reached for his long-handled bath-brush, and started scrubbing his back. [...] 'You have exploited me,' said Chris. (Spark 2016: 175-176)

Luckily for her characters, Muriel Spark, decides for them not to end in a tragedy—unlike *Symposium* and *The Prime of Miss Jean Brodie*, in which the punishment is the actual madness—but opts for a farcical ending in which all the previous animosity is resolved, just like in any good classical comedy, in a marriage: ‘Chris proceeded to establish himself as a readable novelist and meanwhile joined Rowland at College Sunrise as soon as he was of age. After a year they engaged themselves in a Same-sex Affirmation Ceremony, attended by friends and Chris’s family.’ (Spark 2016: 179).

Muriel Spark’s artistic procedure has been in all probability subconsciously inspired by the original fear of human imagination, or, better still, the ability of human imagination to imagine alternate realities, felt by both Calvinists and John Knox’s followers. How is it possible for such concepts to survive across ages? They are subtly inherited and incorporated into the contemporary works of art. In the same way in which postmodern authors have inherited and incorporated earlier modernists: ‘They [i.e. postmodernists] no longer “quote” such ‘texts’ [earlier works of art or even kitsch, depending on who is the particular artist] as a Joyce might have done, or a Mahler; they incorporate them, to the point where the line between high art and commercial forms seems increasingly difficult to draw.’ (Jameson 2001: 1961). It does not make a difference whether the postmodern artists are so much fascinated by the so-called pop culture—‘commercial forms’—that they subtly build them into their works of art, or whether they unwittingly allude to a grim-faced form of Christian theology known as Calvinism, as is the case with Muriel Spark—a form of theology deeply disliked nowadays, we might add—the artistic procedure is the same and the end result is the same. In order to fully understand any postmodern author, we must jolt ourselves out of our ‘historical amnesia’; reconnect contemporary culture to its roots or ‘traditions’, and then repeat the same procedure with the authors whose productions we are enjoying. Or better still, we should follow this procedure every time we engage in what is fondly termed as ‘art consumption’.

References

1. Byatt, A. S. (ed.) (1998), Introduction, *The Oxford Book of English Short Stories*, Oxford: Oxford University Press
2. Carruthers, Gerald (2009), *Scottish Literature*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
3. Craig, Cairns (1999), *The Modern Scottish Novel: Narrative and the National Imagination*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

4. Jameson, Fredric (2001), Postmodernism and Consumer Society, In: Vincent B. Leitch et al. (eds.), *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, New York/London: W. W. Norton and Company, 1960–1974.
5. Macdonald, Lesley O. (2000), *A Unique and Glorious Mission: Women and Presbyterianism in Scotland, 1830-1930*, Edinburgh: John Donald.
6. McHale, Brian (1987), *Postmodernist Fiction*, New York/London: Methuen.
7. Rankin, Ian (1994), The Deliberate Cunning of Muriel Spark, In: Gavin Wallace et al. (eds.), *The Scottish Novel since the Seventies*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 41–53.
8. Spark, Muriel (2016), *The Finishing School*, Edinburgh: Canongate Books, Kindle Edition.
9. Stevenson, Randall (1991), Alasdair Gray and the Postmodern, In: Robert Crawford et al (eds.), *The Arts of Alasdair Gray*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 48–61.

Božica M. Jović

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Filozofski fakultet

VARLJIVOST STVARALAČKE MAŠTE U ROMANU MJURIEL SPARK DODATNO ŠKOLOVANJE

Rezime

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se posljednji objavljeni roman velike škotske spisateljice Mjuriel Spark (1918–2006), *The Finishing School* (2004), sagleda kroz prizmu postmodernističkog pristupa nacionalnom identitetu, pitanju uloge umjetnosti u savremenom svijetu, kao i relevantnosti humanističkog sagledavanja pozicije čovjeka u postindustrijskom, potrošačkom društvu. Nacionalni identitet sagledava se kroz kulturološku analizu određenog evropskog prostora, kao i kroz istorijsku uslovljenost takve određene kulture. Naročita pažnja poklanja se vremenu škotske reformacije, kao ključnog istorijskog događaja koji je uslovio moderni škotski identitet.

Postmodernistički pristup je uveliko koncipiran po principima marksističke kritike u anglofonom svijetu. Kao ključni autor navodi se Fredrik Džejmsom. Međutim, savremena kontroverza u pogledu relevantnosti takve kritike, kao i u pogledu tumačenja pojma „postmodernističko” ogleda se u današnjim filozofskim raspravama, na koje rad skromno upućuje.

Metodom detaljnog iščitavanja teksta, roman *The Finishing School* analizira se kao produkt jednog postmodernog, internacionalnog stvaraoca koji je svojim cjelokupnim opusom istraživao dubinu, odnosno izopačenost svijesti savremenog čovjeka naspram tradicija kao što su humanizam, teološka pi-

Božica M. Jović

tanja ili univerzalno moralno učenje. Međutim, ovaj rad pokušava da dokaže mogućnost spisateljičinog *nesvjesnog* uklapanja u dati kulturološki obrazac, nastao još u renesansi. Koliko je u tome uspio, ostaje da se vidi.

► **Ključne riječi:** Mjuriel Spark, „kultura brisanja”, imaginacija, tradicija.

Preuzeto: 13. 4. 2021.

Korekcije: 21. 5. 2021. / 27. 7. 2021.

Prihvaćeno: 6. 8. 2021.

Mirna M. Ćurić¹
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy

(DE)MARGINALISATION IN JULIA ALVAREZ'S *HOW THE GARCÍA GIRLS LOST THEIR ACCENTS*: IMAGES OF GARCÍA GIRLS' ETHNIC AND GENDER OPPRESSION

Abstract: Ethnic marginalisation minorities is a recurring theme in ethnic writers' works, such as Julia Alvarez's novel How the García Girls Lost Their Accents, which highlights the marginalisation of Dominican family García in American culture. This paper, which draws on postcolonial and Latina feminist theory, focuses on the societal practices and familial dynamics that decenter the García sisters' status both in their family and Dominican and American sociocultural environments. The close reading analysis conveys various forms of discrimination and oppression against the García sisters based on gender and ethnicity. Contrary to the novel's title, which implies that the sisters eventually lose their accents or connection to Dominican culture, the paper argues that the sisters, in their effort to transcend the margins, manage to situate themselves between two cultural frames, developing specific bicultural consciousness, which aids them in overcoming feelings of marginalisation, cultural and social alienation.

Key words: marginalisation, biculturalism, gender, ethnicity, Latina, New Mestiza, Julia Alvarez.

1. Introduction

A notable Dominican-American writer, Julia Alvarez, published her debut *novel How the García Girls Lost Their Accents* in 1991. Following the publication, the book received widespread critical acclaim, including the PEN Oakland/Josephine Miles Book Award and recognition from the American Literary Association as a Notable Book in 1992. The expressive representation of Dominican immigrants'

¹ The author is a PhD student at the Faculty of Philosophy in Novi Sad (Serbia). E-mail: mirnabijedicdc@gmail.com.

lives in the United States, with a special emphasis on the marginalisation of Hispanic women, propelled Alvarez not only to the ranks of the most prominent contemporary ethnic writers, but also to the ranks of the most well-known Third World feminist authors. Because of this, the investigation of (de)marginalisation in this paper incorporates arguments from ethnic studies, postcolonial theory, and the relevant Third World feminist theory. Drawing on postcolonial thinkers such as Edward Said and Homi Bhabha, as well as feminists such as Gloria Anzaldúa or Fatima Mujcinovic, this paper aims to explain aspects of sociocultural displacement and cultural hyphenation of characters to bring up the issue of ethnic and gender marginalisation of four sisters – Carla, Sandi, Yolanda, and Fifi García.

How the García Girls Lost Their Accents follows the García family as they flee the Dominican Republic for the United States to escape the severity of the 20th-century Rafael Trujillo's regime. The novel's chronology is reversed, with the narrative spiraling back from sisters' adulthood to their childhood days. The episodic and fragmented storyline accentuates these characters' sense of displacement, presenting the agony engendered by exile, as well as the persistent feeling of being marginalised and socially excluded. As part of the challenge posed by migration and cultural difference, the four girls face numerous forms of ethnic and gender discriminations in the United States. As noted by Rios, "Alvarez utilizes the sisters' successes and hardships in the United States to serve as a portrayal of the issues *Latinas* undergo as immigrants, from language barriers to trying to find a sense of self when caught in between two cultures" (2013: 4). Carla, Sandi, Fifi, and Yolanda García grow up in a rapidly developing United States, yet they are raised according to Dominican custom, which causes much confusion in the girls' childhood and adolescence. Additionally, they are perplexed by severe sociocultural marginalisation and a sense of being on the verge of two cultures. They feel obligated to conform to Dominican culture's gender roles while attempting to adapt to a liberal 20th-century American society in which women had already achieved a greater degree of gender equality. As a result, the four daughters grow up to be Americanized Latinas, attempting to strike a balance between their home culture and the world in which they live. Their goal is to establish a cultural dialogue in order to overcome the existential issues brought on by their biculturalism, which will eventually cease to be an impediment and become a powerful tool in the process of cultural and gender demarginalisation.

2. A story of exile, displacement, and marginalisation

Edward Said, a Palestinian postcolonial writer who wrote extensively about exilic experiences in the article “Reflections on Exile”, claimed that the 20th-century was the age of displaced people. An exile, according to Said, is a state of discontinuous being because exiles are “cut off from their roots, their land, and their past” (2000: 177). For this reason, exilic topologies concentrate alienation and estrangement as essential feelings and attitudes of displaced individuals, internalising their sense of being on the margins of newly inhabited society. Said, however, sees something beneficial in the experience of exile and writes: “The exile is offered a new set of affiliations and develops new loyalties” (2000: 183). This means that the negative aspects of exilic narratives are somewhat alleviated by these new affiliations and the genuine understanding that “homes are always provisional”, making it slightly easier for each exile to do one key thing – “cross borders, break barriers of thought and experience,” (Said 2000: 185).

García's experience of marginalisation is intertwined with the exilic condition of physical dislocation and psychological displacement, as the family's perpetual sense of exile separates them from the rest of American and Dominican societies, placing them on the margins of both. Back in the Dominican Republic, the father, Carlos García, was accused of conspiracy against long-term dictator Rafael Trujillo, nicknamed El Jefe, who ruled the country from 1930 until he died in 1961. The Trujillo Era, commonly acknowledged as the harshest period in Dominican recent history (Rosario 2010: 13), was the time when many Haitians were slain due to Trujillo's ideological belief of a single ethnicity in the Dominican Republic. Like Carlos, many Dominicans who opposed Trujillo's rigid policy were compelled to relocate by Trujillo's secret police, which caused a tremendous turmoil in the lives of many expatriates. In the chapter “The Regular Revolution”, Alvarez acquaints the readers with how much nostalgia and low social status impair the family's life in the United States: “You can believe we sisters wailed and paled, whining to go home. We didn't feel we had the best the United States had to offer. We had only second-hand stuff, rental houses in one redneck Catholic neighborhood after another, clothes at Round Robin, a black and white TV afflicted with wavy lines” (Alvarez 1992: 107). In comparison to the family's high-class lifestyle back home, the girls apparently feel disenfranchised by the possibilities offered in the United States. However, it is the parents who feel the most displaced and alienated, as the girls quickly “develop a taste for the American teenage good life and the island becomes old hat” (Alvarez 1992: 108). Carlos was a distinguished doctor in the Dominican

Republic but in America he could hardly afford a decent living. As a source of solace, he insists on the Dominican class-consciousness, despite the fact that economic standing governs class positions in America (Mujcinovic 2004: 119). Similarly, mother Laura frequently emphasises the grandeur of her Dominican maiden name De La Torre in an attempt to recover some of the dignity and confidence she had back home. Maintaining the connection with home in this manner reveals that Dominicans of the older generation, Carlos and Laura, “feel a lasting emotional connection to the patria, or homeland” (Halloran 2010: 78). Carlos even travels back to the Dominican Republic to recapture some of his previous life but is soon dismayed by the island’s political situation, declaring: “I am given up, Mami! It’s no hope for the island. I will become an *un dominican-york*” (Alvarez 1992: 107). This comment verifies Mujcinovic’s claim that life in exile entails the process of acquiring a new identity, as “the previous location is re-experienced in the connection to the new place” (Mujcinovic 2004: 119), and it reinforces the previously mentioned Said’s argument that exilic experience includes the formation of new affiliations and viewpoints. As a result, not only Carlos, but also the entire family, begins to see the Dominican Republic through the lens of the American reality. However, while the parents experience nostalgia and displacement because of cultural loss and inability to integrate fully into American culture, the daughters feel an urge to make cultural cross-connections to attain identities that are more coherent in order to legitimise their positions in the newly inhabited country.

When the family eventually decides to stay in the United States permanently, their troubles do not go away because each member continues to confront racial and gender marginalisation, stereotyping, and prejudice – some of the key mechanisms to hold individuals in a given social place. As argued by Homi Bhabha in his seminal critique of the postcolonial powers *Location of Culture*, racial stereotyping has its roots in the long colonial past of the West, which continues to “coexist within the same apparatus of colonial power, modern systems and sciences of government, progressive ‘Western’ forms of social and economic organisation, which provide the manifest justification for the project of colonialism” (1994: 83). Alvarez validates Bhabha’s claim by exposing the realities of Dominican immigrants packed with racial and ethnic prejudice and instances of stereotyping, demonstrating that colonial traditions take on subtler forms in modern times, notably in the rapidly developing United States. For example, the oldest sister, Carla García, is regularly the target of racial and sexist remarks at school due to her Hispanic origin and looks. Like her parents, Carla, at one point, wishes she could revert to her former self and be “a girl she had just begun to feel could get things in this world” (Alvarez 1992: 154). The

other two sisters, Sandi and Fifi, are equally affected by the family's displacement, albeit Fifi, being the youngest, has fewer recollections of her homeland, making it simpler for her to embrace the American way of living. On the other hand, Sandi, who is depressed, reads excessively, and fears she is turning into a monkey, has most certainly suffered a nervous breakdown resulting from various cultural influences. In the chapter "The Four Girls", mother Laura recalls that Sandi was on a strict diet, as she wanted to look like popular fashion model Twiggy. This and other similar impositions of western culture resulted in a variety of difficulties among adolescent sisters, including eating disorders and anorexia illness, both of which Sandi suffered from. Moreover, along with struggles to assimilate and overcome cultural differences and a sense of displacement and marginalisation in the United States, the four sisters feel a sense of alienation in their home country too. As Halloran observes, members of the younger generation in Alvarez's book "feel somewhat displaced when they visit the island as children or young adults" (2010: 79), whereas their parents, driven by the feeling of nostalgia, insist on maintaining ties with the Dominican tradition (76). These facts lead to the conclusion that both groups in Alvarez's novel, the girls and the parents, feel a significant estrangement and displacement as a result of circumstances that decentre their social positions, both in their home culture and in the American one.

2.1. Yolanda García: juggling the margins

The main character, Yolanda García, narrates the first chapter, "Antojos", in which she introduces the experience of homecoming. As the chronology is reversed, the novel opens up with an adult Yolanda returning to the Dominican Republic to reclaim some of her Dominican past and relive her childhood memories. Instead of this, however, the chapter brings forth the details about the main character's cultural hyphenation and, subsequently, fragile identity from which the feeling of being on the margins emerge, as Yolanda struggles to understand Dominican culture in comparison to a more liberal first world U.S. feminist environment. Once on the island, Yolanda discloses a significant difference between the lives of her relatives and her own. The islanders live in close-knit communities resting on rigid patriarchal norms by which men hold power, while women adhere to traditional female stereotypes encompassed by the concept of Marianismo that promotes women's duties to their families and children, subordination to men, subservience, selflessness, virginity, patience, humility, and sacrificial love (Stevens 1973: 94-95). This is evident when Yolanda's cousin Carmencita explains that upper-class

Dominican women are allowed to attend foreign boarding schools but are not permitted to pursue a higher education abroad as “only the boys stay for college” (Alvarez 1992: 6). Instead, women return to the island to fulfill their traditional role of wife and mother (Suarez 125). In other words, it is a social demand on the island that all women marry, bear children and reside in their husband’s compound house, where “they supervise their cooks in preparing supper for the husbands who would *troop* home after Happy Hour” (Alvarez 1992: 7). To understand the marginalised position of Dominican women, it is necessary to take a look at the use of the verb *troop* in the previous citation. The verb is specifically associated with the military and their method of penetrating and conquering a specific space. In similar vein, powerful husbands march into their houses, exuding military might and pride as they exert control over both the public and private spheres. Dominican women, on the other hand, are expected to tolerate their husbands’ poor behavior (Fernandez 2009: 5).

The first example of Yolanda’s disregard for Dominican rules occurs when she travels alone into the island’s interior in search of guavas, despite being warned that women should not travel alone in the Dominican Republic. Clinging to her first-world female confidence and presenting herself as a powerful Americanized woman, Yolanda openly refuses to be consumed by the role of the subservient Dominican woman and sets off on her own. Only after her car breaks down in a remote area and she comes across two Dominican men does she succumb to fear. Unable to communicate with them in Spanish, she pretends to be American and creates a shaky statement in English. The inability to speak Spanish at a critical moment underscores the fact that much of Yolanda’s Dominican self has subsided under American cultural influence. The sloppy phrase in English, on the other hand, stresses her status as a cultural outsider in America as well, highlighting concerns about the problem of double marginalisation. Yolanda’s several nicknames attest to her dividedness, as well as her status of being and not being a part of two cultures: “Yolanda, nicknamed Yo in Spanish, misunderstood Joe in English, doubled and pronounced Yoyo – or when forced to select from a rack of personalised key chains, Joey...” (Alvarez 1992: 68). Though Yolanda comes to the island attempting to reconnect with her Dominican past, she realises that the physical homecoming just adds to her bewilderment, as exemplified by the failure to understand the meaning of the Spanish word *Antojo* – to *crave*. According to Stefanko, the word *Antojo* negotiates Yolanda’s race, class, gender, and migration, signifying longing for home and yearning to alleviate the sense of displacement (1996: 55). The inability to understand the word additionally symbolizes the “impossibility of taking up a

positive or powerful place in a culture which privileges masculinity and therefore men" (Barrett 1989: 38). Yolanda, however, cannot identify with American culture either, because the dominant Anglo-American culture places her on the margins as well. Therefore, the marginalisation in her case is best illustrated by the self-directed nickname Yo-Yo, which "recalls the toy in constant motion, going up and down, moving from one extreme to the other, from one culture to the other, touching both but not remaining a part of either" (Luis 2000: 847).

Despite being raised in a fast developing United States, the sisters' behaviour is nevertheless influenced by Carlos' insistence on keeping the Dominican tradition in the García family: "The rules were as strict as for the Island girls, but there was no island to make up the difference" (Alvarez 1992: 107). The topic of gender marginalisation in the family is best shown in the chapter "Daughter of Invention", which describes Yolanda through her school days when she is selected to give a speech in school. Inspired by the American writer Walt Whitman, she prepares an address that celebrates courage and selfhood, but her enraged father tears it up, labeling the speech as defiant, arrogant, and insolent. Carlos is obviously furious with Yolanda because her speech symbolically undermines his own power in the family. Even more threatening to him is the female solidarity that may erupt at any point, as he suspects his wife of assisting Yolanda in constructing the speech: "But now, Carlos was truly furious. It was bad enough that his daughter was rebelling, but here was his own wife joining forces with her. Soon he would be surrounded by a houseful of independent American women" (Alvarez 1992: 146). As Carter points out, such Carlos' actions reflect the severity of his uneasiness in a new Anglo society, which is why he seeks refuge in the Dominican tradition, where his authority is upheld by the patriarchal system (2010: 326). Yolanda eventually falls victim to her father's pressure. She prepares a completely new speech – one that is more appropriate for her father and the American audience – with the help of her mother, who, in response to Carlos' critique, participates in the paternalist act of female silencing.

Obviously, Carlos' efforts to raise his daughters according to Dominican tradition intensify the girls' struggles to adapt to American culture. For this reason, Yolanda appears naive during her adolescence and later in life. For example, she is unable to understand the sexual overtones in the poem written by her college classmate, Rudy Elmenhurst. As observed by Castells, while Yolanda's college days represent a time of sexual emancipation for her friends, she remains strongly wedded to different traditional conventions (2001: 38). In other words, Yolanda has difficulty understanding the poem because her father has never allowed the

girls' emancipation, believing that female freedom in the American sense would bring disgrace to his family: "I don't want any loose women in my family" (Alvarez 1992: 28). Because of these pressures, Yolanda remains a virgin who romanticises love throughout her adolescent years (Barak 1998: 169). Hence, when the entire class laughs at Rudy's poem, Yolanda feels left out of the joke because she does not understand what they are laughing at. Her inability to understand what the rest of the class does just adds to her sense of being on the margin, estranged from her American classmates.

Later in life, Yolanda marries an American man named John, whom she eventually divorces. The marriage exacerbates Yolanda's sense of marginalisation further because John, as an American and a man, takes the centre stage in both marriage and society. Yolanda, on the other hand, is a woman and an immigrant, and she is disadvantaged on two counts in her marriage due to her gender and ethnicity. This is evident in an episode in which Yolanda and John play a rhyming game and John struggles to access Yolanda's Spanish-language thoughts after she rhymes her name with the Spanish word *cielo*, which means *sky*. Yolanda seeks refuge in her mother tongue because she is unable to rhyme her name with any English word: "And Yo was running, like the mad, into the safety of her first tongue, where the proudly monolingual John could not catch her, even if he tried" (Alvarez 1992: 72). By employing the vocabulary from Spanish, Alvarez elucidates the issue of cultural barrier between the spouses, which is quite difficult to bridge. At the same time, as Cameron points out, Yolanda sees her bilingualism, or biculturalism, as both a blessing and a curse because it allows her to perceive the world from at least two different perspectives while also alienating her from Anglos like her husband John. (1997: 1371).

To deal with the anguish of being on the fringes of two societies and in subordinate position in marriage, Yolanda becomes a poet who uses the power of words to cope with cultural misunderstandings and establish her own voice, identity, and a place to call home. This calls to mind Theodor Adorno's claim that exiles' only home is in writing (2005: 87). Through writing, Yolanda seeks to alleviate the experience of being pushed to the sidelines of two societies and misjudged based on race, gender, and class. Moreover, as Sirias points out, writing also reflects Yolanda's ambition to leave a personal imprint on the world (2001: 25). It enables her to validate hybridity by documenting it because once she legitimises her existence and position between two cultures; she is able to derive a meaningful whole out of divided selves. Having discovered the power of writing, Yolanda decides to reject her numerous aliases: "No, no, no, she didn't want to divide herself anymore, three

persons in one Yo” (Alvarez 1992: 78). By taking the nickname ‘Yo’, which in Spanish stands for the personal pronoun ‘I’, she demonstrates the capacity to bring together her many selves. As Stefanko explains, this way Yolanda negotiates cultures, establishing herself on a hyphen where “she can shift among subject positions and worlds” (1996: 60). However, near the end of the novel, a scene in which Yolanda, a little girl, physically separates the kitten from its cat mother hints that she will remain affected by the state of hyphenation. Suddenly, she can relate with the kitten since she, too, was forcibly removed from her motherland. As suggested by the novel’s open ending, the experience of separation remains with Yolanda and, as Romagnolo points out, her quest for self begins all over again (2008: 162). This further indicates that identity is a fluid concept that evolves and Yolanda will continue to juggle multiple social positions, if not margins, to deal with the obstacles posed by her cultural hybridity.

2.2. Juxtaposing marginalisation of Carla and Sandi García

The racial marginalisation and discrimination based on gender is especially visible in the case of the oldest García sister, Carla. The chapter “Trespass” recounts Carla’s negative experiences in the United States, including exposures to racial biases in school and her encounter with an unclothed American man. As we learn from the chapter, the parents pressure Carla to attend a neighbouring Catholic school because they believe that public schools spoil children and teach them inadequate theories of human evolution. The pious parents obviously disapprove of Darwinism, arguing that their children should not be told that their “distant cousin kissed an ape” (Alvarez 1992: 152). This is how Alvarez introduces one of the guiding concepts of scientific racism – the monkey motif, to address racial issues in the case of Carla. The motif appears when the narrator describes Carla’s classmates abusing her because of her gender and ethnicity, comparing her to a monkey after noticing some silky hair on her thighs. Carla, predictably, is embarrassed and alienated by her changing body, to the point where she wishes she could wrap it up to suppress the change: “how she wished she could wrap her body up the way she’d heard Chinese girls had their feet bound” because then “she would stay herself” (Alvarez 1992: 154). Furthermore, the boys attack Carla because of her ethnicity, throwing pebbles at her feet, demanding she go home, and referring to her as “a spic” – a disparaging term for Hispanic people (Alvarez 1992: 153). Likewise, an episode in which Carla meets an unclothed American man who asks her into his car addresses the topic of sexual abuse further. The episode is especially noteworthy because Carla

remains deafeningly silent, unable to voice a single word in her defense during the encounter. Her inability to speak is caused not only by her weak command of the English language, but also by her conservative upbringing. Namely, seeing male genitals makes Carla ashamed, so that “not one word, English or Spanish, occurred to her” (Alvarez 1992: 157). Carla’s muteness appears to be the result of the shock of seeing what no one had ever spoken about in front of her because she was raised under the watchful eye of her patriarchal parents and the strong Catholic influence at school, where sexual discourse was elided: “Now she was learning English in a Catholic classroom where no nun had ever mentioned the words she needed” (Alvarez 1992: 163). Moreover, Carla feels violated and speechless again when she is asked to report the incident and speak about the horrible event in front of two police officers. To Carla, these police officers also represent a threat because they remind her of the boys from the playground (Barak 1998: 170). In fact, she sees them as adult versions of the boys who made her feel vulnerable by their violent behaviour or, in the case of the police, by their dominant and apathetic demeanor.

Contrary to Carla who experiences severe racial discrimination on an everyday basis, the second sister Sandi has no major difficulty with violence and exclusion because of ethnic differences in the United States. As mother Laura explains, this is because Sandi acquired the looks from a distant Swedish grandmother: “Sandi got the fine looks, blue eyes, peaches and ice cream skin, everything going for her [...] It was a girl who could pass as American” (Alvarez 1992: 52). Though Laura regards her daughter’s appearance as a privilege, Sandi is unhappy because she wishes to look more like her sisters and be proud of her Dominican origin (Bonilla 2004: 211). Sandi, in fact, feels absolutely inadequate and rejected by both societies; therefore, she has the most difficulty reconciling the two cultures (Barak 1998: 170). The discrepancy between appearance and ethnic identity eventually leads to Sandi’s mental breakdown and the delusion that she is transforming into a monkey. The monkey metaphor in Sandi’s case alludes to her feeling of being dehumanised and estranged not only from two cultures, but also from the rest of humanity: “She told that she was being turned out of the human race. She was becoming monkey” (Alvarez 1992: 54). As Angela Brüning notes, Sandi detaches her body and later her mind to escape reality and the status of an outsider, taking refuge in illnesses like anorexia nervosa and insanity. Sandi’s health, she claims, is the consequence of an oxymoronic pursuit of a Twiggy-esque Western beauty ideal on the one hand, and a more Latino-like complexion on the other (par. 26). Similar observation is made by Llorente who underscores that Sandi’s madness stands as “a trope for the girls’ inability to articulate a bicultural, divided self” (2001: 73). In

addition to being a metaphor for the sisters' inability to deal with the problems of biculturalism, madness has a transcendent character, symbolising a mental passage that leads Sandi beyond the marginalised position and liminality in which she lives. This means that the function of madness in Sandi's case and writing in Yolanda's case is the same, as both serve to overcome marginalisation caused by conflicting sociocultural environments.

2.3. Dismantling gender marginalisation and Fifi's rescue from male oppressors

Fifi, the youngest sister, has the easiest time adjusting to life in the United States because she migrated at a young age and does not remember much of the life in the Republic. The García family's insistence on Dominican holidays and island life, however, has an effect on Fifi as well. Like her other sisters, she is required to be a respectable and dutiful family member, though being strongly inspired by 1960s American liberal views and practices as Fifi smoked cigarettes and consumed marijuana, dated many boys, and never graduated from college. As Mujcinovic observed, through similar rejections of conservative behaviour imposed by Carlos, Fifi and the other girls "transcend the roles of devoted wives, mothers, and daughters and are able to develop their own careers and interests" (2004: 119). However, after being caught with marijuana, the parents decide to send Fifi back to the Dominican Republic, where she undergoes a radical transformation, becoming a nice Dominican girl: "Fifi – who always made a point of not wearing make-up or fixing herself up. Now she looks like the *after* person in one of those *before-after* makeovers in magazines" (Alvarez 1992: 117). Additionally, the sisters discover that Fifi is dating a Dominican boy named Manuel Gustavo, who exhibits patriarchal qualities, such as authoritarian behavior, decision making on behalf of a woman, and control (Sirias 2001: 44). Manuel also puts Fifi under duress to have unprotected sex because he believes that preservatives are causing impotence. Fifi, on the other hand, is unable to obtain the birth control pill because it is considered taboo in the Republic and requesting it would disclose her sexual activity before marriage. Because of Manuel's and the Dominican community's restraints, Fifi gradually sinks into a marginalised position, renouncing all the previously gained feminist ideals and her minor rebellions against patriarchal oppression.

To prevent Fifi from marrying Manuel, the sisters devise a minor revolution, planning to leave Fifi and Manuel alone in the hopes that the parents' shame and embarrassment will make them decide to return Fifi to the United States. The only

obstacle to the plan is the cousin Mundin, who would not approve of the sisters' arrangement due to Latino men's implicit allegiance and unity: "Male loyalty is what keeps the macho system going, so Mundin will want to protect Manuel" (Alvarez 1992: 127). As a solution, the girls devise a different plan to deceive Mundin too. They take action relying on feminist bonding to detach Fifi from both Manuel and the Dominican Republic. However, the sisters' revolution is directed not only at Manuel, but also at their parents and the Dominican community. By separating Manuel and Fifi, the girls sever the link between the dominant and submissive, enabling a woman to transcend beyond the traditional role imposed by Latino patriarchal ideologies based on the notions of Marianismo and Machismo. Fifi, on the other hand, considers her sisters traitors after learning that she was returned to the United States because of their actions. By carrying out the plan, the sisters not only betray Fifi but also their father and the entire Dominican community by exhibiting some of the colonial attitude in their effort to save their younger sister (Stefanko 1996: 61). According to Parikh, even the sisters feel guilty since they are conflicted about their small revolution too (2011: 7). Hence, they eventually concede that they cannot break relations with the Dominican Republic: "We are free at last, but here, just at the moment the gate swings open, and we can fly the coop, Tia Carmen's love revives our old homesickness" (Alvarez 1992: 131).

Upon her return to the United States, Fifi gains some of the previously held liberal views and continues to question her father's authority through unconventional behaviour, such as that described in the chapter "The Kiss", in which Fifi gives her blindfolded father an open-mouthed kiss, making him feel ashamed in public. The kiss is an explicit challenge to male authority and a modest act of retaliation against a father who continues to ignore Fifi's presence: "After all hard work, she was not to be included in his daughter count. Damn him! She'd take the turn and make him know it was her" (Alvarez 1992: 39). Carlos' neglect of Fifi stems from his severe disappointment with his rebellious youngest daughter, who later conceives with a German man and leaves home to follow the baby's father whom she ultimately marries. Years later, Fifi and Carlos are still unable to communicate their disagreements and numerous quarrels, such as when Carlos discovers Fifi's love letters and assumes his youngest daughter has lost her virginity before marriage. As indicated earlier, losing one's virginity outside of marriage meant shame and dishonor to the family, as evidenced by Carlos' heated interrogation of Fifi: "Has he deflowered you? Have you gone behind the palm trees? Are you dragging my good name through the dirt – that is what I would like to know [...] Are you a whore?" (Alvarez 1992: 30). According to Castells, Fifi's virginity

loss, as well as her indulgence with a non-Dominican man, has tarnished the family's name and honor (2001: 38). Furthermore, as he continues to argue, the act itself calls into question Carlos' authority once again, resulting in a breakdown in contact between father and daughter. Silence is chosen over communication among family members mostly because discussing the problems would bring up the subject of difficult transition into American culture and a nearly complete loss of cultural connection to the Dominican Republic in the case of all girls. Finally, the break in communication with Carlos raises an important question about the paradoxical nature of silence and recalls Dorothy Roberts' argument that silence can be interpreted in different ways, as it can be both "a product of oppression or a means of resistance against oppression" (2000: 928). Seemingly, Fifi cuts off contact with her father as a means of overthrowing the oppressor in favour of her gender demarginalisation. As with writing in Yolanda's case and insanity in Sandi's case, silence formulates Fifi's resistance because its meaning is subverted and used as a means of relationship termination with the patriarchal father.

3. Embracing biculturalism as a strategy of demarginalisation

Despite the fact that the novel's title implies that the girls eventually lose their accents and become Americanized, various evidence show that the girls continue to rely on two cultures as they develop borderlands consciousness, as Gloria Anzaldúa calls it. According to Anzaldúa, this consciousness is inherent in New Mestiza – a redefined Latina who, as a result of being on cultural borders, develops a high "tolerance for contradictions, a tolerance for ambiguity" and learns how to "juggle cultures" and "re-interpret history" (2007: 79), which leads to the breakdown of hegemonic subject-object duality and the formation of new perspectives on Latinas. The process of becoming a New Mestiza is gradual and includes many assimilation-related challenges, such as being labeled a cultural traitor or modern Malinche², which the girls risk becoming by adopting American liberal views. Adhering to Third World feminist practices, the girls merge cultures and look up to new role models to break free from the gender marginalisation imposed by Dominican culture. Although the U.S. culture deems them marginal as well, the sisters use these margins to evade those at home, which is why they become almost Americanized. Carla, Sandi, Yolanda, and Fifi, for example, are very much controlled by their father

²The name Malinche comes from a 16th-century colonial myth about an Indian woman enslaved by the Spanish invader Hernán Cortés. According to mythology, she becomes his interpreter and mistress, giving birth to the first mestizo, Cortés' son. Because of her relationship with the Spaniard, Malinche is deemed a traitor to the Indian people and culture.

during their adolescent years. The 'American ways,' however, teach them how to shift away from the patriarchal control and gender marginalisation in the family. As a result of their efforts to redefine binaries, the sisters begin to reflect on Third World feminist practices, transforming themselves into agentic subjects or New Mestizas seeking to validate their biculturalism.

The sisters eventually achieve a balance between two cultural grounds as they become cultural interpreters, accepting feminist perspectives of the Malinche myth and participating in the rewriting of myth and history. The feminist interpretation of Malinche as an active female figure who "was faced with an existential decision and who trusted her fate to a future she would help create" (McBride-Limaye 1988: 13) juxtaposes the existential dimension of the García girls with the traditional teaching of the colonial myth, which holds that Malinche was a traitor to Indian people. Drawing on feminist interpretations of historical figures like Malinche, the girls never reject any culture altogether, but instead build a tolerance for duality and develop a border consciousness that integrates two cultural frames into a unified bicultural reality. As a result, the girls establish what Homi Bhabha refers to as a hybrid identity which is "marked by an uncanny ability to be at home anywhere" (Huddart 2006: 53). This means that while they feel like Americans on the one hand, they also feel the impetus of their native culture. The main indicator of inseparability from both cultures is embedded in the novel's final chapter, in which the Yolanda dreams of the kitten she had previously separated from its mother. Symbolically, the separation from the cat stands for Yolanda's own separation from the Dominican Republic which is only physical. As asserted by Mujcinovic, acculturation in the girl's case does not imply a complete abandonment of the original culture because it always remains a point of reference during the process of adopting a new culture. In other words, the ties with their native culture never disappear, but remain a source of self-identification at times when acculturation becomes futile (2004: 51). For example, the girls frequently reject the Dominican principles in favour of the free thought embedded in American cultural society, and similarly, when confronted with racial discrimination in the United States, they rely on their racial pride and heritage. By embracing biculturalism in this way, the girls reduce marginalisation and feelings of otherness because they can always turn to either culture for support and comfort in times of need. Yolanda, as previously said, turns to her mother tongue when threatened by John's cultural and racial superiority. Similarly, Sandi overcomes her sense of racial inferiority by taking pleasure in her cultural background, which further allows her to undermine the Anglo dominance portrayed in the chapter "Floor Show". At the same time,

when confronted with gender issues relating to Dominican culture, the girls rely on American culture, which provides more space for female action.

Apart from exhibiting Malinche-like traits, the sisters manage to become active forces while emulating yet another mythological figure associated with the New Mestiza concept – the Aztec goddess Coatlicue. In contrast to the traditional image of La Virgen, Coatlicue is a symbol of female empowerment rooted in her own dualism as she is both a life giver – a mother and a life taker – a destroyer. Even Coatlicue's physical appearance reflects ambiguity – she wears a skirt made of interlaced snakes and a necklace made of human hearts, hands, and skulls. Her hands and feet are clawed, and her breasts are saggy from breastfeeding. Anzaldúa's New Mestiza, like Coatlicue, embraces dualism as part of her identity, with opposing forces that no longer contradict each other. Likewise, as the García girls begin to embrace the New Mestiza consciousness, their cultures become less antagonistic and the girls grow more Coatlicue-like, genuinely embracing duality embodied in their biculturalism. As the open ending of the novel implies, the sisters never abandon either culture, but remain right at their intersection, developing the New Mestiza's consciousness through which, as Mujcinovic points out, they are able to subvert patriarchy or generate any other opposition to similar subjugation (2004: 30). Ultimately, this way they evolve into modern-day Latinas who claim hybridity and embrace biculturalism in order to demarginalise their position and secure more liberating forms of self-definition and expression.

4. Conclusion

The analysis of (de)marginalisation in this work combines literary and ethnic epistemologies, including Third World feminism, to uncover the fundamental difficulties in the lives of Latino/a ethnic minorities in the United States, as depicted in Julia Alvarez's novel *How the García Girls Lost Their Accents*. The analysis focuses on the sense of alienation and dislocation that many U.S. immigrants feel as a result of discrimination against minority groups and describes the García girls' adverse social situation, exposing various aspects of familial, social and cultural subordination and discrimination based on either gender or ethnicity. As evidenced in Alvarez's novel, despite being subjected to different forms of sociocultural marginalisation, the García sisters eventually manage to find a balance between their original Dominican culture and the modern U.S. world in which they grow up. Ultimately, they establish a cultural dialogue to alter their positions and demarginalise themselves. Developing a New Mestiza consciousness that operates in

a pluralistic mode, they embed opposing cultures to reject any social or cultural fixture that threatens their self-perception. As a result, the girls embrace cultural ambivalence, demonstrating that neither culture nor any aspect of their identities must be abandoned as they embark on a journey of self-discovery and social repositioning.

References

1. Adorno, Theodor (2005), *Minima Moralia: Reflections on a Damaged Life*, New York: Verso.
2. Alvarez, Julia (1992), *How the García Girls Lost Their Accents*, New York: Plume.
3. Anzaldúa, Gloria (2007), *Borderlands, La Frontera: The New Mestiza*, San Francisco: Aunt Lute Books.
4. Barak, Julie (1998), "Turning and Turning in the Widening Gyre: A Second Coming into Language in Julia Alvarez's *How the García Girls Lost Their Accents*", *MELUS*, 23, 1, 159-76.
5. Barrett, Michel (1989), "Some Different Meaning of the Concept of Difference: Feminist Theory and the Concept of Ideology", in Elisabeth Meese and Alice Parker (eds.), *The Difference Within: Feminism and Critical Theory*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 37-49.
6. Bess, Jennifer (2007), "Imploding the Miranda Complex in Julia Alvarez's *How the García Girls Lost Their Accents*", *College Literature*, Johns Hopkins University, 34, 1, 78-105.
7. Bhabha, Homi K. (1994), *The Location of Culture*, London: Routledge.
8. Bonilla, Janira (2004), "Negotiating Identity in the works of Julia Alvarez and Junot Diaz", in Ernesto Sagas and Sintia E. Molina, eds., *Transnational Perspectives on Dominican Migration*. Gainesville: University of California Press, 200-229.
9. Brüning, Angela (2002), "The Corporeal and the Sensual in Two Novels by Shani Mootoo and Julia Alvarez", URL <http://community-languages.org.uk/SCS-Papers/olv3p17.PDF> (accessed on 1/10/2021).
10. Cameron, Ruiz (1997), "*How the García Cousins Lost Their Accents*: Understanding the Language of Title VII Decisions Approving English-Only Rules as the Product of Racial Dualism, Latino Invisibility and Legal Indeterminacy", *California Law Review*, 85, 5: 1347-1393.
11. Carter, Natalie (2010), "Kittens in the Oven: Race Relations, Traumatic Memory and the Search for Identity in Julia Alvarez's *How the García Girls Lost Their Accents*", DOI: 10.21659/rupkatha.v2n3.10.
12. Castells, Ricardo (2001), "The Silence of the Exile in *How the García Girls Lost Their Accents*." *The Bilingual Review*, San Antonio: University of Texas, 26, 1, 34-42.

(De)marginalisation in Julia Alvarez's *How the García Girls Lost Their Accents: Images of García Girls' Ethnic and Gender Oppression*

13. Evelyn P. Stevens (1973), "Marianismo: The Other Face of Machismo in Latin America", in Ann M. Pescatello (ed.) *Female and Male in Latin America*, Pittsburg: University of Pittsburg Press, 89-103.
14. Fernandez, Juan (2009), "The role of Machismo and Marianismo in the construction of sexes in Latin America." *SCRIBD*. URL <http://www.scribd.com/doc/58332662/The-role-of-Machismo-and-Marianismo-in-the-construction-of-sexes-in-Latin-America> (accessed on 5/4/2020).
15. Halloran, Vivian Nun (2010), "Travel and Family in Julia Alvarez's Canon", in Vanessa Perez Rosario, ed., *Hispanic Caribbean Literature of Migration: Narratives of Displacement*, New York: Palgrave, 75-89.
16. Huddart, David (2006), *Homi K. Bhabha*. London and New York: Routledge.
17. Llorente, Manuela Matas (2001), "And why did the García girls lose their accents? Language, Identity and the Immigrant Experience in Julia Alvarez's *How the García Girls Lost their Accents*". *Revista de Estudios Norteamericanos*, University of Seville, 8, 69-75.
18. Luis, William (2000), "A Search for Identity in Julia Alvarez's *How the García Girls Lost Their Accents*", *CALLALOO*, Johns Hopkins University, 23, 3, 839-849.
19. McBride-Limaye, Ann (1988), "Metmorphoses of La Malinche and Mexican Cultural Identity", *Comparative Civilizations Review*, University of Wisconsin-Madison, 19, 19. URL: <https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1144&context=ccr> (accessed on 6/7/2021).
20. Mujcinovic, Fatima (2004), *Postmodern Cross-Culturalism and Politicization in U.S. Latina Literature*. New York: Peter Lang Publishing.
21. Parikh, Crystal (2011), "Regular Revolutions: Feminist Travels in Julia Alvarez's *How the García Girls Lost Their Accents* and *In the Time of the Butterflies*", DOI: <https://doi.org/10.5070/T831007015>
22. Rios, Lilliana (2013), "Not All Feminists Are Created Equal: The Colored Women's Struggle", Master Thesis, State University of New Jersey, Camden, URL: <https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/39406/PDF/1/play/> (accessed on 3/8/2020).
23. Roberts, Dorothy E. (2000), "The Paradox of Silence: Some Questions about Silence as Resistance", *University of Michigan Journal of Law Reform*, 33, URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/232707631.pdf> (accessed on 3/9/21).
24. Romagnolo, Catherine (2008), "Recessive Origins in Julia Alvarez's *García Girls: A Feminist Exploration of Narrative Beginnings*", in Brian Richardson, ed., *Narrative Beginnings: Theories and Practices*. Lincoln: University of Nebraska Press, 149-166.
25. Rosario, Vanessa Perez (2010), *Hispanic Caribbean Literature of Migration – Narratives of Displacement*, New York: Palgrave Macmillan.
26. Said, Edward (2000), *Reflections on Exile and Other Essays*, Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.

27. Sirias, Silvio (2001), *Julia Alvarez: A Critical Companion*, Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2001.
28. Stefanko, Jacqueline (1996), "New Ways of Telling: Latina's Narratives of Exile and Return", *Frontiers: A Journal of Women Studies*, University of Nebraska Press, 17, 2, 50-69, URL: <https://www.jstor.org/stable/3346592> (accessed on 5/6/2020).

Mirna M. Ćurić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet

(DE)MARGINALIZACIJA U ROMANU JULIJE ALVAREZ
*KAKO SU GARSIIJA DJEVOJKE IZGUBILE NAGLASKE: SLIKE
ETNIČKE I RODNE OPRESIJE NAD SESTRAMA GARSIIJA*

Rezime

Prikazujući slike rodnog i etničkog nasilja, rad se bavi temom kulturne, društvene i rodne marginalizacije u književnom djelu Julije Alvarez *Kako su Garsija djevojke izgubile akcente*. U analizi se povezuju aspekti imigrantske kulture življenja, odnosno života u egzilu, sa marginalizovanim položajem sestara Garsija, kako u okviru zapadne američke kulture, u kojoj ovi ženski likovi odrastaju, tako i u okviru dominikanske zajednice iz koje potiču. Zbog specifičnog međukulturnog položaja, neravnomjernog odnosa snaga i moći između kultura, kao i osjećaja podređenosti ženskih likova, koji se javlja kao posljedica života na kulturnoj granici, odnosno kao posljedica etničke različitosti i rodne neravnopravnosti, sestre se suočavaju sa važnim egzistencijalnim pitanjima o tome gdje zapravo pripadaju. Kako bi razbile matricu etničke i rodne marginalizacije u američkoj i u dominikanskoj kulturi te se društveno bolje pozicionirale, sestre u konačnici prihvataju kulturnu simultanost kao autentični konstituent svoga bivstva, razvijajući svijest nove mestice, odnosno strategiju življenja kroz koju, u cilju demarginalizacije društvenog položaja, validiraju kulturnu ambivalentnost i umanjuju osjećaj podređenosti, nepodobnosti, otuđenosti i izolovanosti.

► **Ključne riječi:** marginalizacija, bikulturalizam, rod, etnicitet, Latina, Nova mestica, Julija Alvarez.

Preuzeto: 30. 9. 2021.
Korekcije: 29. 11. 2021.
Prihvaćeno: 30. 11. 2021.

Јована Д. Вурдеља¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

НАРЦИСТИЧКА КУЛТУРА – ДРУШТВЕНА АНОМАЛИЈА ИЛИ НОРМА?

Апстракт: На темељу Нарцистичке културе Кристофера Лаша, у раду се анализом нарцизма, као клиничког, али и нарастајућег цивилизацијског, друштвеног феномена у својству метафоре људског стања, проблематизује културна криза америчког друштва друге половине 20. века, нагризених корозивним дејством декадениције и атрофирајућим интелектуалним стандардима, моралним начелима и вредностима културе дијагностификоване као нарцистичке. Такође се артикулишу круцијални симптоми осмотрених патолошких промена културне и друштвене климе са посебним освртом на транзицију од ерозије стандарда до апотеозе индивидуализма и солипсизма. Истовремено се разматра експанзија нарцистичке идеологије у 21. веку у виду огледања у данашњој култури селфија, као и чињенице да нарцистички поремећај личности не треба више сматрати психолошком девијацијом, односно друштвеном аномалијом, већ напротив, доминантном друштвеном нормом, чиме се имплицира нов нарцистички конформизам.

Кључне речи: *нарцизам, култура, аномалија, норма, селфи.*

1. Уводна разматрања

„Свако доба развија своје особене облике патологије који у преувеличаној форми изражавају прикривену структуру карактера“ (Lasch 1979: 41). Посматрано из дијахроничке перспективе, алтернација различитих дијагноза као рефлексија доминантних друштвених односа у стопу је пратила смену културних трендова, па су хистерија и опсесивне неурозе из Фројдовога доба као одраз ране фазе капитализма у виду фанатичне посвећености послу и сексуалне репресије, у другој фази капитализма уступиле место шизофренији и

¹ Аутор је докторанд на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Имејл-адреса: jovana.vurdelja@gmail.com.

бордерлајн поремећајима (Lasch 1979: 42). Тренутак када клинички психолози више нису били у стању да идентификују разлог повећаног броја пацијената који се не уклапају у дескрипцију дотадашњих дијагностичких категорија, и чије се тегобе не манифестују као конкретни симптоми већ неодређени случајеви, недвосмислено је био индикатор новог, радикално измодификованог културног поретка са својом особеном аутентичном патолошком појавом, *нарцизмом*, који је наступио уместо дотадашњег опсесивно-компулсивног прања руку, као и породичних неуроза и фобија.

Таква индивидуа, са грандиозном перцепијом сопства, прожета осећањем празнине и озбиљним поремећајем самопоуздања, паразитским типом егзистенције, ексцесивном потребом за валидацијом околине, нездравом амбицијом да постане победник и патолошким страхом од старења и смрти, представља главни експонент нарцистичке културе и предмет је истраживања у контексту одраза нове друштвено-политичке парадигме. У том погледу, анализом нарцизма, проблематизује се културна криза америчког друштва 70-их година прошлог века у смислу рефлексије грандиозног, нарцистичког, инфантног, неаутентичног, празног сопства, при чему се настоји указати на корелацију све присутније хегемоније капиталистичког друштва, појаву нарцистичке културе, а самим тим и њиховог утицаја на глорификацију индивидуализма као производа капиталистичких односа са посебним освртом на социолошке и културолошке импликације ових феномена.

Истовремено се повлачи паралела са 21. веком, а нарцизам сагледава као главни механизам одбране модерног човека, с обзиром на то да у доба апокалиптичних прогноза и пророчанстава дистопијске будућности, када човечанству прете пандемије, нуклеарне и климатске катастрофе глобалних размера, девиза *живети у тренутку* постаје императив, очување сопственог ега и идентитета једина стратегија за опстанак, а нарцистичка идеологија ескапистички бег од стварности.

2. Теоријско одређење појма нарцизма

У делу *Језик психоанализе*, према референци мита о Нарцису, нарцизам се дефинише као „љубав усмерена према слици сопства“ (Laplanche, Pontalis 1973: 255). Из тога проистиче двострука интерпретација, при чему уже одређење овог појма имплицира да нарцис обожава себе више од било кога другог бића, док је у ширем значењу нарцис особа која потенцијално може да се идентификује са било којим одразом, тј. сликом (Vogeler 1997: 2).

Савремена схватања нарцизма имају своје порекло у класичном миту о Нарцису, по којем је и цели синдром добио назив, па самим тим и представља незаобилазно полазиште за анализу. „Мит о Нарцису представља централни мит у људској мисли, иако Нарцисова судбина, дављење у сопственом одразу, не представља једино решење“ (Vogeler према Austin 1997: 3). Имајући у виду да Клод Леви-Строс мит представља као медијум комуникације (Vogeler 1997: 14), за мит о Нарцису може се рећи да представља егземпларни мит – мит о самом миту (Renger 2017: 10), при чему је најчувенија и најраспрострањенија верзија римског песника Овидија.

Према Овидијевом делу *Метаморфоза*, Нарцис је био син нимфе Лириопе и речног бога Кефиса, несвакидашње лепоте и неуобичајеног живота. Време је врло често, уместо са својим вршњацима, проводио у самотном лутању шумама, те су га нимфе сматрале самољубивим и уображеним. Видовњак Тиресије му је прорекао дубоку старост, али под условом да „не упозна себе“, у чему и јесте страшна дилема Нарциса: „он или остаје заувек заробљен у сеновитом свету самозаљубљености или се ослобађа спона непознавања себе, али по цену смрти“ (Holmes 2003: 5). Био је предмет многобројних удварања и обожавања, а међу њима је била и шумска нимфа Ехо. Причљивој нимфи Ехо Јунона је одузела моћ говора, тако да никако није могла проговорити прва, већ само понављати последње речи које је неко други изговорио. „Дотаћи ме рукама немој, нећу љубави твоје, и умрет пре бих хтео“ - на овакво Нарцисово одбијање, понижење и презир, „остатак живота Ехо је провела у осамљеним гудурама копнећи од бола и понижења, све док од ње није остао само глас“ (Zamorovsky 2004: 110). Поред Ехо, и многи други су се безумно заљубљивали у Нарциса, али узалудно. Међутим, у једном тренутку, заљубљује се и Нарцис, и то силно, али у властити одраз. Што му се више покушавао приближити, дотаћи га и загрлити, то су разочарање и патња били већи. Вечно одвојен од објекта своје љубави, први пут доживљава губитак и тугу, а када прелази реку Стикс, не може се суздржати да не погледа своју слику у води:

„Та ја сам то! Већ видим, и облик не вара мој ме. Горим од љубави к себи, и притичем ватру и носим. Шта ћу, молити се дати или молити? А молити шта ћу? Да од својег како разлучити се тела могу.“ (Holmes 2003: 7-10)

У тренутку смрти, преображава се – метаморфира у прелепи цвет, цвет нарциса, који још и данас подсећа на Тиресијино пророштво (Holmes 2003: 7). У таквом процесу метаморфозе, Ехо и Нарцис ишчежавају и апсорбују се у природи, а мит о Нарцису и Ехо тиме представља почетни материјал сваке

анализе феномена огледања и одјекивања, односно илузије и делузије, па тиме није ни најмање случајно што су Ехо и Нарцис спојени у једном те истом миту (Renger 2017: 15).

Посматрано из историјске перспективе, нарцизам се у књижевности јавља први пут у 18. веку у делу *Нарцис или љубитељ себе*, код филозофа и књижевника Жана Жака Русоа. Нарцисово име из познатог мита преузео је и Британац Хавелок Елис, код кога је 1898. године забележена прва клиничка дескрипција феномена *нарцизам* у психолошкој литератури. Он је класичног Нарциса, заљубљеног, опседнутог и очараног самим собом довео у корелацију са психолошким потешкоћама, одређујући га као патологију самољубља. Елис је популаризовао термин аутоеротизам, односну сексуалну перверзију, али је нарцизам истовремено проширио и на облике понашања који немају искључиво сексуалну димензију, већ укључују дивљење самом себи (George, Short 2018: 1).

Наредне године, 1899, Пол Нахе сковао је термин „нарцизам“ (*Narzissmus*), приказујући Елисово дело, док се у периоду између 1909. и 1911. године термин појављује у психоаналитичким делима Саџера и Ранка. Саџер уводи нарцизам као психоаналитички концепт у свом излагању презентованом на састанку бечког психоаналитичког удружења, а даља еволуција концепта нарцизма наставља се 1911. године, објављивањем чланка Отоа Ранка, односно његове психоаналитичке анализе, у којој се нарцизам доводи у корелацију са психичким феноменима који немају сексуално значење, односно са сујетом и самољубљем.

Године 1914, у свом есеју *Увод у нарцизам*, Сигмунд Фројд свој теоријски приступ нарцизму заснива на претпоставци да је нарцизам међустепен између аутоеротизма и љубави према објектима. С обзиром на то да је тадашњи став психоаналитичара био да нарцизам има двојаку појаву, односно да је део нормалног одрастања, али и да се може јавити као део патологије, поменута подела код Фројда рефлектује се у становишту да постоје примарни и секундарни нарцизам, и на његово либидално поимање. Наиме, према Фројдовом тумачењу, примарни нарцизам је нормална развојна фаза у раном детињству, у којој је либидо детета усмерен на њега самог као љубавни објекат, па се сматра здравом појавом. Оно након рођења потпуно зависи од других, посебно од мајке, тако да у самим почецима живота не може разликовати мајку и себе као две одвојене особе, већ сву љубав коју прима задржава и фиксира на себе, дакле, либидо је, уместо у друге, инвестиран у себе (Freud 1914: 85-89). Секундарни нарцизам, односно нарцистичка фаза која се јавља у одраслој доби, дефинише се као регресија из стања објектних односа у стање патолошке заокупљености

собом, неспособности за успостављање међуљудских односа и приступања другима као средству за остварење властитих себичних циљева (Holmes 2003: 8-14). Такав облик регресије либида Фројд је приписивао оболелим од параноје, шизофреније и хипохондрије, а Роналд Бритон га је назвао либидиналним нарцизмом (Holmes 2003: 12-15).

Представљање таквих особина као поремећаја личности уместо дотадашњег одређења „пасивно-агресивна личност“ среће се по први пут у трећем издању *Дијагностичког и статистичког приручника менталних поремећаја* 1980. године захваљујући радовима двојице значајних психоаналитичара који уводе ново тумачење дискурса нарцизма (DSM 1980: 315-317). Кернберг 1967. године уводи термин „нарцистичка структура личности“, а Кохут 1968. предлаже назив „нарцистички поремећај личности“. Док је Кернберг следио Фројдово становиште, и проучавао нарцизам као подтип граничног поремећаја личности, Кохут га је издвојио као засебан поремећај. Посебност његове теорије рефлектује се у чињеници да наглашава не само негативни већ и позитивни аспект нарцизма, у виду здравог нарцизма, који представља предуслов за емоционалну зрелост и реализовану личност, односно успешан живот, при чему родитељско обожавање деце, тежње и амбиције припадају сфери позитивног нарцизма (Kohut 1966: 243-272).

Значајан стадијум у еволуцији феномена нарцизма забележен је и 60-их година 20. века, када се у Америци појавила нова психоанализа, према којој је нарцизам мања патолошка појава, при чему се истакао став према коме много више пажње треба поклањати изучавању утицаја социјалних околности на човеков психички статус, односно значај друштвених и културних чинилаца (Vujić 2008: 3).

3. Симптоми нарцистичке културе

Једно од дистинктивних обележја друштвених прилика западних земаља, а пре свега САД, с краја 20. века, на које Лаш скреће пажњу у својој књизи, јесте алармантни тренд пораста нарцистичких особина, односно вредности које у све већој мери постају прихватљиве и пожељне. Доба јачања капитализма, који се темељи на приватном власништву и идеји о индивидуалном успеху, заправо подржава и негује такве нарцистичке вредности, као што су грандиозан наступ, амбициозност, недостатак емпатије, потреба за успехом, моћи и богатством. У том контексту, Кристофер Лаш уводи термин *нарцизам у култури*, тј. *нарцистичка култура*, како би истакао у ком степену наглашавање индивидуалних

особина захвата данашње друштво. У таквом морално оронулом друштву *Сједињених Нарцистичких Држава* живи Нарцис или Наркис, чије се име може превести као „онај који је неосетљив на патњу других“, а етимолошки посматрано има идентичан корен као реч „наркоза“. Услед своје несаосећајности са патњом оних који су се у њега заљубили, уз такво одсуство емпатије и самоопседнутост, индиферентан је према прошлости и традицији, односно будућности, а фанатичан када је у питању лично усавршавање у виду цогинга, медитације и јоге, и као такав представља доминантни тип патологије поменутог друштва, односно темељни је знак времена, западног друштва и културе, које не прожима осећање кривице, већ осећање тескобе, или, према Кернбергу, фрагментираности, крхкости, расцепљености унутрашњег објекта на добро и зло.

У том погледу, Лаш је дијагностификовао нарцистички поремећај личности као клинички и друштвени феномен, односно као круцијалну импликацију промене културне парадигме са краја 20. века у својству друштвене аномалије, при чему је изоловао кључне симптоме друштвене и културне кризе који су управо довели до експанзије такве нарцистичке идеологије, као и њиховог манифестовања у виду бинарне опозиције, тако да успон култа хедонизма и култа конзумеризма, уз терапеутску идеологију, пролиферацију аудио и визуелних доживљаја путем масовних медија, истовремено прати дскаденција приватног живота, деградација рада, ерозија интелектуалних стандарда, пад квалитета образовања, спорта и игре, перверзна фасцинација спектаклима и познатима, повећана зависност јавног живота од експерата и професионалаца, бирократа, измењеног породичног живота, уз осећај безначајности историје.

У том контексту, Лаш је одредио нарцистичку културу као културу у којој су сви односи и деловања примарно подстакнути хедонистичком потребом да се индивидуама прибави супститут целовитости кроз поседовање статусних симбола те *добровољно наметнутих* образаца живота потрошачког друштва (Гајић 2008). На темељу таквог схватања, један од доминантних чинилаца који су одиграли улогу у свеукупном друштвеном суноврату и ерозији стандарда, представља минимизација значаја прошлости и будућности. Са једне стране, тривијализација прошлости манифестована је, између осталог, и у индиферентном ставу према историји и традицији, тачније „осећају безначајности историје“ и историјског наслеђа, за које Лаш наводи да су сигуран симптом кризе у култури. Наиме, Лаш упућује на чињеницу по којој се стратегија нарцистичког опстанка представља као начин ослобађања од репресивних услова прошлости, при чему је прати залагање за културну револуцију која опонаша најгоре особине пропадајуће цивилизације које желе критиковати. Са друге стране,

аналогно ниподаштавању прошлости, истовремено је и „безнадежно виђење будућности“ услед незаинтересованости самозаљубљене елите да суштински промени стање друштва у којем живи, што се рефлектује у чињеници да је фокус са друштвених усмерен на искључиво личне проблеме (Lasch 1979: 5-7).

У таквом амбијенту историјског дисконтинуитета услед покиданих веза са прошлошћу и традицијом, као и апокалиптичних прогноза за будућност, у фокусу модерног човека остаје једино садашњост, „живети живот у тренутку и за тренутак“ постаје фундаментални постулат, при чему му радна етика намеће да је „толико заузет да не може одредити да ли је срећан или не“ (Lasch 1979: 6, 57). У таквој свакидашњици, уместо досадашњих порока, секса, дроге и пића, модерни човек проналази ескапистичко уточиште у спорту, који, за разлику од поменутих порока, без контраиндикација, пружа илузију стварности, тиме што „задовољава потребу за слободном фантазијом и потрагу за бесплатном тешкоћом“ (Lasch 1979: 25). У том контексту, Лаш приказује нарцистичку културу контаминирану етиком забаве са циљем „превазилажења страха од ужитка“, при чему истиче процес деградације спорта у виду „инструмента личне и друштвене терапије“, као и миље спектакла у који спорт прераста, а који погодује нарцистичком типу личности управо услед постизања илузије личне добробити, здравља и психичке сигурности, и као такав представља јасан симптом културне и друштвене кризе (Lasch 1979: 4, 122). Таква друштвена атмосфера довела је до тога да се слободни, атомизовани појединци оријентишу материјалистички, да се „интензивирају њихови снови о постизању богатства, славе и гламура“ као кључни критеријуми успеха, чему су умногоме допринели масовни медији путем пролиферације квази-информација, које нису нити истините нити лажне, већ убедљиве, при чему се врши пропагирање култа познатих зарад избегавања баналности свакодневице и одржавања илузије о достижности таквих снова.

Деградацију спорта истовремено прати и интелектуална детериорација, односно, у много ширем контексту, детериорација образовног система, како је Лаш означава, и тиме скреће пажњу на још један од алармантних симптома нарцистичке културе у својству друштвене манифестације новог политичког поретка. Наиме, он критикује демократизацију образовања, односно увођење масовног образовања са циљем подизања нивоа масовне културе и смањивања јаза између богатства и сиромаштва, што се показало контрапродуктивно и за последицу је имало ерозију интелектуалних стандарда и слабљење критичке мисли, односно резултирало је потпуним интелектуалним колапсом, како Лаш наводи. Такође се истиче како је савремено друштво постигло до сада невиђени степен формалне писмености, а истовремено створило нове облике

неписмености. У таквом образовном систему, један од постављених циљева је и елиминисање антагонизма, односно неговање комерцијализоване срдачности, чиме се поткрепљује „Фромово гледиште да Американци немају више капацитета за спонтане емоције, чак ни за бес“ (Lasch 1979: 64).

Криза образовног система и нестајање традиционалног типа ауторитета без могућности замене новим у корелацији је са променама у породици, која се, како Лаш наводи, нашао под инвазијом тржишта, које је угрожава уместо да јој служи као противтежа. Наиме, колапс родитељског ауторитета рефлектује колапс античке контроле импулса и означава промену друштва у којем су вредности суперега биле у порасту, до друштва у коме се све више пажње поклања иду (Lasch 1979: 122). У том контексту, Елен Ричардс наводи како је дете, као будући грађанин, адут државе, а не власништво родитеља (Lasch 1979: 125-127). А услед измењене радне етике, сентиментално величање материнства није успевало да прикрије стварност у којој неплаћени рад носи белег друштвене инфериорности онда када новац постане универзално мерило вредности (Гајић 2008).

У том контексту недвосмислено проистиче да су нарцизам као *метафору људског стања* породиле промене у друштву и култури кроз „бирографије, ширење имица, терапеутске идеологије, рационализацију унутрашњег живота, култ потрошње и, на крају, измењени породични живот и мењајуће обрасце социјализације“ (Lasch 1979: 37).

4. Нарцистичка култура – 21. век?

Колико пута залудне пољупце даде том варљивом извору! Колико пута у њ урони своје руке не могао ишта да такне! Шта види? Не позна то, али оно што види испија га, иста заблуда обмањује и наслађује његове очи. Драго, лаковерно дете, зашто се узалуд мучиш, зашто узалуд покушавао дотаћи несталну слику? Што тражиш, не постоји, што волиш, окрени се и ишчезнуће. Утвара пред тобом само је твој одблесак, без постојаности у себи, дошла је и остаје с тобом, с тобом ће и отићи, будеш ли могао поћи (...) лежећи на густој трави, Нарцис мотри заводљиву слику незаситим погледом, премире – жртва сопствених очију (Аџић 2007, према Овидију).

Лашова дијагноза, али истовремено и прогноза регресивних промена западног друштва, може се сматрати фундаментом, односно референтним оквиром за анализу културе 21. века у контексту психоаналитичке теорије нарцизма као својеврсне архетипске представе зачете у Сједињеним Нарцистичким Државама са краја 20. века.

Наиме, Лаш је још 1979. године упозорио на опсег свих потенцијалних контраиндикација капиталистичке инвазије код припадника генерације 70-их, а аналогно томе, Твенц и сарадници констатовали су апотеозу сопства и код припадника такозване „ја“ -генерације, односно миленијалаца, као доминантне групе младих 21. века (Stein 2013, Tvenge 2012, Brooks 2016). Уколико се узме у обзир да је, у лаичком смислу, нарцизам готово истозначан са усмереношћу на себе или преокупираношћу собом, и да се њиме описују особе које често изговарају нпр. заменицу „ја“ (Pincus, Lukowitsk 2010), може се закључити да су и припадници „ја“ -генерације контаминирани антагонистичким тежњама, слепом опсесијом изгледом, сопственим телом и здрављем, статусним симболима, друштвеним успехом, али и патолошким страхом од старења, болести и смрти, и применом различитих техника личног усавршавања.

Персонификација таквих нарцистичких тенденција добија свој физички облик укотвњен у информационо-комуникационој мрежи 2013. године, постављањем селфија на лингвистички пиједестал Оксфордског речника, односно избором за реч године, у значењу аутопортрета направљеног веб-камером или камером смарт телефона. Тиме настаје селфи култура, односно култура аутопортрета са тежњом за самопромоцијом и идејом о уникатности и посебности сваке индивидуе. У том смислу, глорификација сопства произлази из потребе за прикривањем фрагилног идентитета, безвредности, тескобе и осећаја неаутентичности, а смисао егзистенције покреће потрага и потреба за другима. Ратификацијом јавности, између осталог, и путем друштвених мрежа, покушава се придобити самопоштовање. Подједнако узалудно, попут одраза сопствене слике у огледалу, и у случају Нарциса и у случају селфија. У том контексту, огледање их чини *жртвама сопствених очију*, јер тек уз признање других дају смисао и вредност свом сопству. „Нарцисов одраз постаје симблично огледало деструктивног поноса и таштине“ (Renger 2017: 17). Ми не препознајемо сопствену слику у огледалу технологије јер у сајбер свету дигиталних одраза постаје још тежи задатак разликовати стварно од имагинарног, природу од технологије, право од привидног (Renger 2017: 21). У таквом свету масовних медија и друштвених мрежа, ми доспевамо у стање „нарцистичког трансa“ (Renger према McLuhan 2017: 20).

Управо једна од суштинских карактеристика нарцизма јесте међусобно огледање људи једних у другима. У том контексту, огледање се може интерпретирати двоструко. Код Лакана се посматра као нормална и неизбежна фаза која детету омогућава да интернализује функције тог брижног „другог“ и уобличи свој идентитет. Аналогно овом размишљању је и Хегелово, који у

Феноменологији духа упућује на универзалну потребу људи да буду препознати и прихваћени. Међутим, огледање се може интерпретирати и као патолошка форма потраге за другим који ће подржавати недовољно конфигурисан селф појединца.

Дакле, патолошки нарцис и даље опстаје у 21. веку и живи у друштву које подстиче међусобно огледање генерисањем илузија и делузија у потрази за самоспознајом и самоостварањем, умирујући тензију људи малформисаног идентитета, при чему се нарцизам појављује као нуспојава културног поретка.

У том контексту, посебно је интересантна чињеница да је нацртом *Дијагностичког и статистичког приручника менталних поремећаја (ДСМ)*, који издаје Америчко психијатријско удружење, 2013. године, предложено избацивање нарцистичког поремећаја личности, чиме је имплицирано да нарцизам више не треба сматрати психолошком девијацијом, већ доминантом друштвеном нормом, што би резултирало новим, парадоксално, нарцистичким конформизмом (DSM, 2013). На иронију таквог облика нарцизма упутио је и аутор чланка у Њујорк тајмсу када је у наслову навео: *Судбина која се нарцисима нимало неће свидети – да их игноришу* (Zapor 2010). Међутим, за разлику од нацрта, у објављеном ДСМ-у, нарцистички поремећај личности је ипак задржан.

5. Закључак

Централно концептуално полазиште овог истраживања представља дело *Нарцистичка култура* Кристофера Лаша, у којем се нарцизам, тачније - нарцисоидни поремећај личности, у виду друштвеног и културног феномена, посматра као индикатор галопирајуће културне кризе капиталистичких земаља на Западу друге половине 20. века.

Као што је постулирано, нарцистичке тенденције индивидуа у виду симптома који се манифестују кроз грандиозни осећај сопствене вредности и убеђености да су супериорнији, ексцесивну потребу за валидацијом околине, недостатак емпатије, фантазију о сопственом успеху и моћи, праћене захтевима дивљења, као и арогантним понашањем, представљене су као доминантна патологија друштва која прожима све његове сфере. Управо такво друштво, које одликује култ личног развоја, индивидуализам, аутентичност и компетитивност представља плодно тло за зачетак и експанзију овог поремећаја.

Услед такве моралне климе, у којој је сва љубав нарциса усмерена на сопствени его, дакле, услед преваленције самоапсорпције, самоопседнутости и самозаљубљености, није остављен простор да се јави брига о потомцима и

прецима, што се на плану јавног живота, који поприма карактер спектакла, рефлектује у виду плиме равнодушности, односно занемаривања друштвених проблема, расизма, сиромаштва и неправде, услед једносмерног фокуса на лични опстанак. Такво самообожавање и самоиндулгенција, праћени тескобним осећајем празнине, срећу се, међутим, и код човека 21. века, фрагилног идентитета, који услед константне потребе за ратификацијом сопствене вредности од стране других живи паразитски живот, не би ли, како Хегел наводи, у том процесу патолошког огледања у другима, који су му неопходни за сопствену унутрашњу регулацију, био препознат и прихваћен, односно како би конфигурисао свој идентитет. Дакле, патолошка огледања која се одигравају у нарцистичкој култури и даље су евидентна у ери у којој доминира генерација миленијалаца и култ селфија, и даље одражавају недовољно конфигурисане идентитете, чији опстанак и даље у великој мери зависи од валидације публике, тј. јавности, и доводи у питање перцепцију поменуте културе као аномалије или новоуспостављене друштвене норме. У том контексту, може се рећи да је савремено друштво представљено као парадоксални спој прометејске технологије - доминације над природом и нарцисоидне опчињености собом - сан о симбиотском уједињењу са природом (Šariro 2010).

Литература

1. Aćin, Jovica (2017), „Odlomak o ogledalu“, *Polja*.
2. <https://polja.rs/wp-content/uploads/2017/01/Polja-297-298-6-6.pdf>, 12. 2. 2021.
3. American Psychiatric Association (1980), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-III)*, 3rd ed., 315-317. Washington, DC: American Psychiatric Association.
4. American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed.)*, Washington, DC: American Psychiatric Association.
5. Brooks, Arthur (2016), „Narcissism Is Increasing, So You’re Not So Special“, *New York Times* [13. 2. 2016], <https://www.nytimes.com/2016/02/14/opinion/narcissism-is-increasing-so-youre-not-so-special.html>, 15. 2. 2021.
6. George, Frank, Dan Short (2018), „The Cognitive Neuroscience of Narcissism“, *Journal of Brain Behaviour and Cognitive Sciences* Vol. 1 No. 1: 06.
7. Freud, Sigmund (1914), *On Narcissism: An Introduction*. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works, 67-102.

8. Gajić, Saša (2008), „Srpski pseudograđanski narcizam“. *Nova srpska politička misao*. [26. 2. 2008]. <http://ftp.nspm.rs/kulturna-politika/srpski-pseudogradjanski-narcizam.html?alphabet=1>, 10. 2. 2021.
9. Holmes, James (2003), *Narcizam*. Zagreb: Jesenski i Turk.
10. Kohut, Heinz (1966), „Forms and Transformations of Narcissism“, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 243-272.
11. Laplanche, Jean, and Jean Bertrand Pontalis (1973), *The Language of Psycho-Analysis*, Translated by Donald Nicholson-Smith, New York: W. W. Norton, Originally published as *Vocabulaire de la Psychanalyse* ([Paris]: Presses Universitaires de France, 1967).
12. Lasch, Christopher (1979), *The Culture of Narcissism. American Life in an Age of Diminishing Expectations*, New York: W. W. Norton & Company, Inc.
13. Ovid (Publius Ovidius Naso) (2010), *Metamorphoses*, Book 3, in Stanley Lombardo (trans.), *Ovid. Metamorphoses*, Introduction by W. R. Johnson, 63–88, Indianapolis: Hackett.
14. Oxford English Dictionary, <https://www.oed.com/>
15. Pincus, Aaron, Mark R. Lukowitsky (2010), „Pathological narcissism and narcissistic personality disorder“, *Annual Review Clinical Psychology*.
16. DOI: 10.1146/annurev.clinpsy.121208.131215
17. Renger, Almut-Barbara (2017), „Narrating Narcissus, reflecting cognition: Illusion, disillusion, self-cognition and love as passion in Ovid and beyond“, <https://doi.org/10.1515/fns-2017-0002>
18. Šapiro, Alan (2010), „Kulturno građanstvo u savremenoj Americi“, *Zlatna greda* br. 103/104, maj/jun 2010, <http://cameraobscura2013.blogspot.com/2014/10/kulturno-graanstvo-u-savremenoj-americi.html>, 2. 2. 2021.
19. Stein, Joel (2013), „Millennials: The Me Me Me Generation“, *Time magazine* [9. 5. 2013], <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,2143001,00.html>, 12. 2. 2021.
20. Twenge, Jean (2012), *Increases in Individualistic Words and Phrases in American Books 1960–2008*. PLoS ONE 7(7): e40181. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0040181>, 10. 02. 2021.
21. Vogeler, Joachim Conrad Hermann (1997), „The Myth of Narcissus and the Narcissistic Structure“, *LSU Historical Dissertations and Theses*. 6603. https://digitalcommons.lsu.edu/gradschool_disstheses/6603
22. Vujović, Tatjana (2008), „Narcizam – psihosocijalni i psihopatološki fenomen“, Filozofski fakultet u Nikšiću, *Sociološka luča* II/2.
23. Zamorovský, Vojtech (2004), *Bogovi i junaci antičkih mitova. Leksikon grčke i rimske mitologije*. Zagreb: ArTresor.
24. Zantor, Charles (2010), „A Fate That Narcissists Will Hate: Being Ignored“, *New York Times* [29. 11. 2010], <https://www.nytimes.com/2010/11/30/health/views/30mind.html>, 12. 2. 2021.

Jovana D. Vurdelja
University of Belgrade
Faculty of Philology

NARCISSISTIC CULTURE – SOCIAL ANOMALY OR NORM?

Summary

Based on the book of Christopher Lasch, *The culture of narcissism (American life in the age of diminishing expectations)*, by exploring narcissism as a clinical as well as growing civilisational and social phenomenon in the context of *metaphor of the human condition*, this paper problematises a cultural crisis of the American society in the second half of the 20th century, eroded by corrosive decadence and atrophied intellectual and moral standards along with cultural values diagnosed as narcissistic. Crucial symptoms of the observed pathological changes in the cultural and social climate are also articulated with special reference to the transition from the erosion of standards to the apotheosis of individualism and solipsism. At the same time, the expansion of narcissistic ideology in the 21st century is considered in the form of *reflection* in today's selfie culture, as well as the fact that narcissistic personality disorder should no longer be considered a psychological deviation, but rather a dominant social norm, which implies a new narcissistic conformism.

► *Key words*: narcissism, culture, anomaly, norm, selfie.

Преузето: 22. 6. 2021.
Корекције: 4. 10. 2021.
Прихваћено: 5. 10. 2021.

ПРИКАЗИ

Саша Д. Кнежевић¹
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за србистику

НЕБЕСНИ АНДЕРГРАУНД

Радуловић, Немања (2020), *Подземни ток*, Београд: Службени гласник, стр. 663.

Када нека научна књига има *Увод* од 56 страна и када је и он сам подијељен на двије секвенце – *теоријску* и *историјску* – јасно нам је да пред собом имамо студију о теми која је ријетко бивала предмет озбиљнијег проучавања, бар у српској науци о књижевности. Објашњавајући наслов књиге, аутор појашњава и њену тему „Синтагма *подземни ток*, како је аутори користе, претпоставља идеју континуитета езотеричних тема кроз епохе (а сам континуитет објашњава на различите начине)“. Дакле, ову књигу можемо, можда тиме и свјесно контрастирајући њеном аутору, читати као до сада недостајућу историју овог феномена у српској култури.

Занимљивим се чини и то што у *Завршном осврту* налазимо ставове који би можда били функционалнији у *Уводу*, јер би читаоцу отворили простор за различите перспективе читања цијеле студије, нпр. „Езотеризам се може упоредити са античком митологијом: и она вековима храни тематику књижевних дела западног круга, а остаје притом феномен по себи вредан проучавања.“ Аутор је и овдје опрезан јер је поента на ријечи *може*, дакле, да се ова реченица наша у уводу, неки би *можда*, њоме поведени или заведени, покушали наћи лакши пут из големог лавиринта у који нас Радуловић увлачи. Цијела студија функционише на симбиози два постулата из увода, тј. теорије и историје, тако да премиса како би се студија могла посматрати као својеврсна историја езотеризма у српској књижевности друге половине двадесетог вијека неминовно мора бити повезана са чињеницом да је она суштински заснована на теоријској матрици.

Структура седам унутрашњих одјељења, ако уводно и завршно посматрамо у пролошко-епилошкој функцији, организована је суштински на хронолошкој матрици, али са мноштвом неминовних преплитања времена, аутора и феномена. Отуда првим нумерисаним поглављем, *Медиала и око ње*, поред

¹ knezsa@yahoo.com

историјске или дијахронијске дужи природно започиње и теоријско почеље књиге. Зашто изучавање езотеризма у српској, прије свега, књижевности, друге половине двадесетог вијека започиње овим првенствено сликарским покретом, аутор образлаже на овај начин: „Медиала постаје место у савременој домаћој култури где се езотеризам појављује као релевантан феномен и део културног памћења (утолико фасцинантнији ако се има у виду да се то дешава у једној социјалистичкој земљи шездесетих година)“. Неопходност проматрања ширег културног контекста омогућиће Радуловићу да сам главни предмет изучавања као широко описан феномен доведе у књижевноисторијску раван. С друге стране, а можда баш првенствено, то чини стога што се један број сликара Медиале опробава и у писању, првенствено Миро Главуртић и Драгош Калајић, који налазе мјеста и у многим потоњим поглављима. Примарна дихотомија коју аутор настоји да савлада јесте однос високе умјетности и „булажњења“, како је Радивоје Радић оцијенио књишке и друге ставове Милића од Мачве, који је такође неизоставни дио овог поглавља.

Већ у наредном одјелку, *Писци новог имагинарног*, у фокус Радуловићевог истраживања долазе два понајвећа српска пјесника двадесетог стољећа – Васко Попа и Миодраг Павловић. Езотерија више није дискурс, него постаје својеврсни ракурс из којег се нуди могуће тумачење односа пјесника и тумаченог феномена. Ово поглавље само по себи јесте заокружена цјелина, цијела једна књига у књизи, проистекла из пажљивог читања и зналачког кориштења извора и расположиве научне литературе. Тражење праизвора који би доказали да езотерија, у свим својим облицима, није плод маште и читавања потврђује се прецизним подацима какве у овом одјелку имамо у дијелу када се аутор прецизно позива на Попин легат у САНУ, у којем проналази „више књига везаних за езотеризам [...], књижевне антологије окултизма [...], историје магије“, дакле, непосредне потенцијалне изворе интересовања, што се недвосмислено потврђује мјестима која је Попа подвлачио у неким од њих, на основу чега се потврђује ранија теза о његовом интересовању за алхемију, нпр. „подвлачења указују да су Попу посебно интересовали алхемијски термини и њихови синоними; на једном месту на маргини је направио њихову кратку листу“. И ово поглавље је подијељено на двије главе: *Песници* и *Прозаисти*, с тим да је друга посвећена прози Мирка Ковача, Борислава Пекића и Данила Киша. Занимљиво је како Радуловић код њих проналази различите везе са Главуртићем, на тај начин нас константно враћајући на функцију поглавља о Медиали.

Трећим нумерисаним поглављем, *Усамљене фигуре*, Радуловић успоставља низ по којем након класика на талон ставља мање знане и заборављене ауторе и то се показује као изузетно функционално рјешење, јер док о ауторима из претходног скоро да се није имало шта рећи, а да раније није било барем наслућено, па макар и случајно, у овом се иста проблематика разматра на примјерима текстова аутора о којима скоро и да не постоји рецепција. Зато о првом од њих - Браниславу Зељковићу - аутор нуди чак и неколико неопходних биографских података. За такво шта је неопходан један сасвим друкчији приступ, који од Радуловића изискује дубља истраживања и повезивања са потенцијалним изворима њиховог пјевања. Један од најуспјешнијих микроесеја посвећен је Новици Тадићу, пјеснику „сатанског реализма“, али ништа мање интересовања не побуђује и онај о Стевану Пешићу и његовом односу према земљама хиндуистичког културног круга и свему новом што је он донио у европску цивилизацију. Занимљив је прилог о пјесникињи Весни Крмпотић и њеном односу према Саи Баби, који је на крају резултирао њеним „одустајањем“ од поезије и апсолутним препуштањем бојској вољи, при чему она постаје тек пуки записивач његових мисли. Немања Радуловић ову фазу њеног стваралаштва назива каналисање, убрајајући у ту струју и Милована Јовановића и Марију Реић. Можда баш ови примјери показују зашто су ови и још неки ствараоци сврстани у поглавље *Усамљене фигуре*.

Већ на почетку сљедећег поглавља, *Постмодерна: између иницијације и игре*, Радуловић се враћа на велике теме питањем „Колико је Павић црпао из езотеризма?“. Цијелу позамашну студију заснива на подјели езотеричних елемената његове прозе на четири групе, „оне пореклом из кабале, из масонерије, из исламске теозофије и из богумилства“. Опус или дио опуса Светислава Басаре аутор настоји да тумачи кроз занимљив термин Пјер-Андреа Тагиефа „конспирационизам“ и резултат је заиста ванредан јер „конспирологија је у стању да повеже све“. Трећи аутор заступљен у овом одјељку је Радослав Петковић. Аутор нас подсећа да је његово дјело прави пастиш различитих елемената са потенцијалним езотеријским предзнаком, а све у дослуху са насловом поглавља.

И пети одјељак, *Неоавангарда и езотеризам*, подијељен је у двије сентенце: *Новосадска неоавангарда* и *Сигнализам*. За прву групу се, осим чињенице да је ријеч о особама које се баве различитим умјетностима, истиче: „Езотерични утицаји у новосадској авангарди нису непознати: истицани су утицај истока, јунгијанска психологија, антропозофија и замисао комуне.“ Као најзначајнији представници овог контракултурног кружока представљени су пјесници Владимир Копица, Слободан Тишма, Божидар Мандић и Војислав Деспотов.

Сигнализам по којем „Песма је изједначена са атомом, хелијом и сунчевим системом“, а који се заснива на спајању поезије, науке и магије, тумачен је кроз поезију Љубише Јоцића и Спасоје Влајића, уз све различитости њиховог поимања начела сигнализма.

Поглавље шесто - *Езотеризам у поезији осамдесетих и деведесетих* - започиње ауторовом анализом пјесничких збирки Ивана Миланкова са минуциозним позивањима на узоре у свјетској баштини, Аполинера, Клодера, Кастанеду и др. У дијелу посвећеном Зорану Богнару истиче се његова веза са битницима и позитивним оријентализмом. За поезију Драгана Јовановића Данилова, Радуловић констатује да се у њој на крајње особен *необарокни* начин сливају, али и разливају мотиви из далскоисточних култура са елементима народне магије и окултизма. Ово, иначе, најкраће поглавље завршава се микроесејем о Сашу Јеленковићу, у коме се указује на његове везе са традицијом слободних зидара, присутном и на корицама његових књига.

Скоро цијело седмо поглавље, *Портрет традиционалисте*, посвећено је Драгошу Калајићу, за кога сам Радуловић констатује: „О Калајићу није лако писати, јер је, изгледа, немогуће избећи расправе о контроверзи лика и опуса.“ Опус човјека за кога је провокација „један од његових основних реторичких поступака“ Радуловић је покушао приказати „хронолошки и целовито“, заобилазећи његово ликовно стваралаштво. Велики и контроверзан опус једног по свему необичног, али и веома утицајног човјека аутор приказује у комбинацији анализе његових дјела и рецепције истих.

Осмо поглавље, *Поглед са стране*, посвећено је ауторима који езотеризму у свом дјелу приступају са позиције аутсајдера, извањаца, односно користећи *поглед са стране*, и то првенствено на примјерима дјела *извањаца* у српској књижевности - Меше Селимовића и Ериха Коша. С друге стране је начињен осврт на сликара грађанског свијета Слободана Селенића, са упитаношћу да ли је он и сам његов представник, као и Владана Деснице, за кога Радуловић истиче да је мотив спиритизма увео у своју литературу прије Селенића.

Завршни осврт, који је, за разлику од *Увода*, нумерисан, нуди цјеловит приказ, много бољи од овог, проблематике описане и истумачене у овој књизи. Теза да „езотеризам није пуки извор“ потврђена је анализом дјела писаца који су данас класици, скрајнутих, али и оних који су по основној вокацији били, прије свега, сликари, чиме се на више кракова успоставља уводна релација са Медиалом. Ријеткост је да се књиге оваквог обима (премда је посљедња нумерисана страница 663, у суштини се, након прилога *О аутору*, она може проширити и на 666 страница) завршавају реченицом која сублимира све речено

у претходном тексту, али овдје имамо такав случај: „Езотеризам је пратилац нове српске књижевности и културе, један од њених извора, али, исто тако, како показује историјат књижевне историографије, компонента која се није опажала.“ Након ове књиге ствари се неминовно морају промијенити, ако ни због чега другог, онда стога што она будућим истраживачима нуди кладенац са којег могу дурашно напајати властита промишљања о овој теми.

Мирјана Д. Бојанић Ђирковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

КРОЗ ФИКЦИОНАЛНЕ СВЕТОВЕ ДО ПЛОДОНОСНЕ НАУЧНЕ МЕТОДОЛОГИЈЕ

Милосављевић Милић, Снежана (2020), *Кроз фикционалне светове*, Ниш:
Филозофски факултет.

Иако метанаука о књижевности, полазећи од капиталне хрестоматије пост-класичне наратологије, зборника *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis* (1999) Дејвида Хермана, настоји да консолидује наизглед дијаметрално супротне дисциплине посткласичних наратолошких истраживања на релацији природних и друштвених, егзактних и дедуктивних наука, те да сумира методолошке домете ове научне оријентације, студије појединих аутора прегалачки посвећених овој научној области указују на перманентни перспективизам посткласичне наратологије и са методолошког аспекта, и са аспекта саме димензије (књижевноуметничког) текста. Међу ауторима који изнова потврђују животност и животворност посткласичне наратологије је и проф. др Снежана Милосављевић Милић. Истражујући виртуелне и (транс)фикционалне димензије уметничког текста, те његов микро и макро дизајн, али и саме рубове канонских жанрова и оних у настајању, Милосављевић Милић је значајно допринела осветљавању нових, за тумачење књижевних текста апликативних и плодноних концепата, попут издвајања типова виртуелног наратива као интерпретативних оквира, методолошке концептуализације простора са аспекта атмосфере или емоционалног простора и др. Од пионира посткласичних наратолошких истраживања у српској и регионалној науци о књижевности, поменути теоретичарка књижевности својим студијама задобија канонски значај у домену ове научне дисциплине, што потврђују разни рукавци савремених истраживања инспирисани огледима Снежане Милосављевић Милић о теорији урањања, виртуелној причи, скривеним наративима, савременим кон-

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

цептима фокализације и др., који су се показали подједнако апликативним и у погледу тумачења дела ранијих књижевних епоха, и у погледу интерпретације савремене, текуће књижевне продукције. Многи од таквих огледа насталих на темељу ранијих монографија Снежане Милосављевић Милић – *Оквирни облици у српском реалистичком роману* (2001), *Модели коментара у српском роману 19. века* (2006), *Прича и тумачење* (2008), *Фигуре читања* (2013), *Отпори и прекорачења: поетика приповедања Боре Станковића* (2013), *Огледавања: Лаза Лазаревић и Симо Матавуљ* (у коауторству са Драганом Вукићевић, 2014), *Виртуелни наратив: огледи из когнитивне наратологије* (2016) – могу се наћи у научним часописима највише категорије, или интегрисани у докторске дисертације одбрањене на више универзитета у Србији и у региону. Заједнички именитељ наведених методолошких оквира Снежане Милосављевић Милић, а са аспекта њиховог доприноса, јесте ревалоризација значења књижевног уметничког дела. На овом, у бити комплексном, хетерогеном, а методолошки чврстом посткласичном наратолошком темељу настала је и монографија *Кроз фикционалне светове*, објављена у издању матичне научне установе Снежане Милосављевић Милић, Филозофског факултета Универзитета у Нишу 2020. године.

Монографија *Кроз фикционалне светове* у „простору“ назначеним насловом читаочево кретање усмерава ка жанровским и методолошким оквирима; исходиште (у свом полисемичном значењу) јесте сам текст као наджанровска категорија. Жанровске оквире текста ауторка (пре)испитује у дијахронији књижевних периода кроз дела релевантних и/или канонских аутора (Јакова Игњатовића, Милована Глишића, Иве Андрића, Владана Ђорђевића, Блажа Конеског, Давида Албахарија, Горана Петровића, Радована Белог Марковића). У огледу „Колико су мале *мале приче*“, преиспитујући димензије овог (квантитативно) „малог“ жанра кроз концепте света приче, когнитивне оквире и догађајне потенцијале као интерпретативна полазишта, ауторка потврђује теоријско-методолошку (у погледу стратегија писања) и семантичку „величину“ (у квалитативном значењу) наизглед малих прича. На примеру *Малих прича* Радована Белог Марковића ауторка је указала на пишчеве плодноне стратегије екстензије приче, али и на важну улогу имплицираног информисаног читаоца у осветљавању ових скривених или виртуелних димензија текста. У ауторкиним вишегодишњим истраживањима дела Ива Андрића, махом спроведених у оквиру међународног научног пројекта Универзитета у Грацу под називом „Андрићеве иницијативе – Иво Андрић у европском контексту“, у погледу транссветовних концепата Андрићеве приче нарочито се издваја оглед „*Зими,*

кад прича утихне – о једном Андрићевом прозном циклусу”, интегрисан у ову монографију, који показује да је Андрићев протосвет (сачињен приповедањем и приказивањем неколицине његових упечатљивих приповедача попут Фра Петра) само наизглед целовит (у Аристотеловом значењу повезаности и интегрисаности елемената), те да је „управо у тој нестабилности садржан интерпретативни изазов овог Андрићевог приповедачког опуса”. (108) Док је роман *Мамац* Давида Албахарија ауторка сагледала са аспекта савремених теорија о конструкцији наративног идентитета (јунака и аутора), дело друго подједнако значајног савременог писца Горана Петровића, *Савети за лакши живот*, ауторка је истражила са аспекта његове жанровске интерференције, доприносећи значајном увиду „огледања” овог Петровићевог текста са постфикцијом, што уједно помера границе општеприхваћеног значења и значаја дела *Савети за лакши живот*.

Крећући се уназад, чиме желимо да нагласимо ирелевантност књижевноисторијске дијахроније у контексту оваквих методолошких истраживања која перманентно реактуелизују и ревалоризују дела ранијих епоха, наилазимо на тумачење жанровске полиморфности поетске прозе Блажа Конеског и савремена разматрања епонима у транссветовном контексту, што је уједно значајан допринос савременим теоријама књижевног лика и аспекту транссветовног идентитета јунака, о чему је ауторка ове монографије писала у више ранијих огледа. Чак и огледи наизглед класичних наслова попут „Поетика лирске прозе Петра Кочића” откривају методолошку освешћеност у стваралачком процесу (лирских) реалиста и иновативност њихових фикционалних светова у димензијама актуалног и виртуелног, у обликовању јунака и др. У овом контексту значајно је и истраживање мноштва Игњатовићевих светова (фикционалних и нефикционалних), чије је полазиште Игњатовићева вештина приповедања. Монографија *Кроз фикционалне светове* доноси и увиде у типове описа (чисту дескрипцију, наративни опис, описну нарацију као хибридну форму описа, називану и псеудонарацијом или прерушеном нарацијом) на примеру приповедача Милована Глишића, на основу чега се такође могу апстраховати закључци релевантни за савремена методолошка истраживања наведене форме приповедања, односно приказивања. Разматрајући теорију о транссветовним односима чије је темеље поставила Мери-Лор Рајан, а на трагу Јурија Марголина и Лубомира Долежела, Снежана Милосављевић Милић указала је на њену методолошку екстензивност кроз тумачење мотива катабазе у делима Лазе Лазаревића и Бранислава Нушића, односно у жанровским границама приповетке и комедије, а у контексту наратолошког концепта света приче. Те-

жиште истраживања у овом огледу јесу „митски, фолклорни и интертекстуални слојеви катабазичког наратива који се рефлектује у сижејним, хронотопским и стилско-генеричким разликама унутар историјско-поетичке вертикале” Лазаревићевог и Нушићевог стваралаштва. Дела наведених писаца, како закључује ауторка, потврђују „плодотворну моделативну функцију [мотива катабазе, прим. аут.] у погледу креирања наративног универзума”. (58) Савремена истраживања поезике књижевно-научних врста заступљена су у огледу „Слика владара између историјске и књижевне нарације у роману *У фронт* Владана Ђорђевића”. У овом тексту нарочито је значајно указивање на обликовање, улогу и значај групног лика у романима на граници фактографије и фикције.

Други „смер” монографије *Кроз фикционалне светове* указује на разне методолошке оквире обликовања (*стварања*) и тумачења текстова Бранка Лазаревића, Бранка Миљковића, Стевана Раичковића, Рада Драинца и Душана Иванића, значајних проучавалаца и постичара књижевности. Поједини текстови из овог дела монографије, попут „Од импресије до методе – читање поезије у критици Бранка Лазаревића” већ се сматрају антологијским.² У овом тексту синтетизовани су сви методолошки аспекти Лазаревићевих тумачења књижевних текстова, од социокултурне контекстуализације, дела, преко духовно-психолошког језгра песме, стилистичке и версификацијске анализе, до Лазаревићевог метакритичког и књижевнотеоријског дискурса. Као приређивач есеја Бранка Миљковића у оквиру едиције Нишког културног центра, уједно друге едиције приређених Миљковићевих дела, Снежана Милосављевић Милић учила је и осветлила поетичку конзистентност и дубину Миљковићевих есеја, али и Миљковићеву књижевнокритичку методологију где је тежиште на самој песми и њеној креацији. Тумачењу дела Стевана Раичковића нарочито доприноси оглед „*Линија магле и волшебни саговорник* – Раде Драинац у есејима Стевана Раичковића”. Ауторка осветљава Раичковићеву поетику есеја налазећи њихов (међу)простор у тачки преплета аутобиографије, критике, имплицитне поезике и аутофикцијског наратива, те овај елемент Раичковићевог стваралачког процеса назива *искуством читања*. На примеру есеја о Раду Драинцу ауторка указује на разне интертекстуалне везе Раичковићевог и Драинчевог дела, те на (методолошке) перспективе Раичковићевог *искуства читања* Драинчевог дела. Монографију *Кроз фикционалне светове* наизглед затвара, а заправо ка новим методолошким аспектима српске метанауке о књижевности отвара оглед „Методолошка упоришта у Иванићевом проучавању поезике приповедања српског реализма”, настао не само на фону проучавања Ива-

² В. <https://eckermann.org.rs/za-antologiju/>

нићевог књижевнотеоријског, књижевноисторијског и књижевнокритичког рада, већ кроз континуирано и свеколико упознавање једног од најзначајнијих проучавалаца српске књижевности од студентских дана до заједничког рада у оквиру пројекта „Поетика српског реализма“, чији је руководилац професор емеритус Душан Иванић, а чији је дугогодишњи сарадник проф. др Снежана Милосављевић Милић.–

Монографија *Кроз фикционалне светове* пример је доброг метода (у свом трипартитном значењу пута, начина, поступка) читања српске књижевности и њених жанровских лица и наличја. Нивелисање граница између теорије и праксе, као и усмереност на теорију кроз књижевноуметнички текст допринели су да монографија *Кроз фикционалне светове* постане пријемчива истраживачима књижевности различитих усмерења, али и савременим тумачењима текста као наджанровске категорије. Пратећи ауторкино континуирано истраживање наратолошких аспеката савремене науке о књижевности, где се јавља као аутор, потом као приређивач вредних наратолошких публикација међу којима се издваја *Од наратива до наративности: пола века наратологије* (2018), и, што је подједнако значајно, као ментор више когнитивнонаратолошких и савремених рецепционистичких истраживања на више универзитета у Србији и у Босни и Херцеговини, можемо закључити да су огледи проф. др Снежане Милосављевић Милић о посткласичној наратологији, чији је тренутно последњи „том“ монографија *Кроз фикционалне светове*, већ значајно обележили савремену науку о књижевности у регионалним оквирима.

Милка В. Николић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

„ПРЕСЕК“ АКТУЕЛНОГ СТАЊА СРБИСТИКЕ: МЕТОДОЛОШКИ ОБРАЗАЦ ПОЛИДИСЦИПЛИНАРНЕ СРБИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ

Ковачевић, Милош (2021), *Србистички огледи*, Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Актуелно стање у култури и друштву доводи до преиспитивања о томе колико наука може да помогне одређеној заједници у унапређивању сопствених духовних потенцијала и оснаживању идентитета. Шта може да буде вредно научне пажње у тренутним околностима, а да истовремено излази из оквира тренутка остајући као ослонац и подстицај за будућа интелектуална достигнућа? Својеврсни путоказ у трагању за одговорима на ова питања пружа књига мултидисциплинарно утемељене лингвистичке анализе *Србистички огледи* Милоша Ковачевића. Поменута публикација објављена је 2021. године као издање Завода за уџбенике и наставна средства из Источног Новог Сарајева.

Најновије лингвистичко остварење Милоша Ковачевића садржи 16 радова распоређених тематски у четири поглавља са по четири рада:

(а) Прво поглавље – „Огледи о српском књижевном и језику књижевности” – садржи радове: (1) Вукова „опћена правилност” и 1847. година (стр. 13–21), (2) Разлаз српског књижевног језика и језика књижевности (стр. 23–36), (3) Андрићеви ставови о језику и стилу (стр. 37–51), (4) Језичке теме у Бећковићевој књизи *О међувремену* (стр. 53–65);

(б) У друго поглавље – „Социолингвистички огледи” – уврштени су радови: (1) Српски језик и ћирилица под притиском глобализације (стр. 69–80), (2) Однос српског као већинског и мањинских језика у Србији (стр. 81–95), (3) Српски језик у БиХ – одрицање од екавице, па одрицање од ијекавице (стр. 97–113), (4) Улога Аустроугарске у инаугурацији српскохрватског језика (стр. 115–128);

¹milkanik75@gmail.com

(в) Трећем поглављу – „Граматички огледи” – припадају текстови: (1) Научно-методички промашаји у наставним програмима српског језика у основној школи (стр. 131–148), (2) Типови и значења независнослужених реченица (стр. 149–163), (3) О тмезичкој пермутацији енклитике „ли” у разговорном језику (стр. 165–183), (4) Конструкције са експлетивно-експресивном лексемом „га” у српском језику (стр. 185–200);

(г) Четврто поглавље – „Стилистички огледи” – обухвата текстове: (1) Стилистичка гозба у књижевности (стр. 203–214), (2) Интерференција кумулације, корекције и фигуре порицања и тврђења са градацијом (стр. 215–236), (3) Басновита поема за дјецу Милице Бакрач (стр. 237–251), (4) О језику и стилу јед(и)не збирке прича о дједи у грађанском рату у Босни и Херцеговини (стр. 253–265).

Публикацију употпуњују: *Увод* (стр. 7–9), *Библиографска забиљешка* (стр. 267–268), *Регистар имена* (стр. 269–287) и подаци о аутору (стр. 289–291).

Издавојене четири композиционе целине у овој – тридесет петој – књизи Милоша Ковачевића репрезентују кључне србистичке области којима се овај научник бави већ деценијама. Поглавља се надовезују једно на друго тако што се разматрања крећу од ширих према ужим проблемима: (1) почевши од питања лингвистичке историје српске књижевности и њене улоге у формирању стандардног језика; (2) преко друштвено-политичког контекста у коме стандардни језик опстаје у последња два века; (3) затим, до питања језичког образовања, као и лингвистичког описа разговорног језика (који чини основу масовне комуникације, а путем поступака пререгистрације улази у књижевне текстове); (4) долазећи, на крају, до интерферирајућих стилематичких црта унутар појединих група стилских фигура, као и до стилистичких одлика особеног подручја књижевне уметности, а то је књижевност за децу. Ковачевић је у овој књизи обухватио различите србистичке (под)дисциплине и интегрисао их према јасној хијерархији и репартицији критеријума, при чему је на методолошком плану успоставио концепт полидисциплинарне србистичке анализе. Укратко ћемо представити научне резултате које доноси публикација *Србистички огледи*.

Поглавље „Огледи о српском књижевном и језику књижевности”. – Уводни оглед бави се улогом коју је 1847. година имала у развоју српског књижевног (стандардног) језика на народној основи. Вук Караџић је своје ставове о „народном као књижевном језику” дуго градио, запажајући и могућности и границе употребе народног језика у писаној продукцији. Година 1847. представља победу, али и „вододелницу” двају типова Вуковог *народног језика у књижевности*: (1) као народни језик – он служи за свакодневну комуникацију;

(2) као књижевни језик – он обавља функцију општег инструмента културе. Дела која су обележила 1847. годину (Његошев *Горски вијенац*, Радичевићеве *Песме*, Даничићев *Рат за српски језик и правопис*, Вуков превод *Новог завјета*) представљају почетак диференцијације двају типова *српског народног језика у књижевности* – (1) народног књижевног (стандардног) језика и (2) језика књижевности на народној основи. У оквиру Вуковог/вуковског *народног језика у књижевности* долази до диференцијације између *књижевног језика* и *језика књижевности* (стр. 20). Шта се даље догађало на релацијама између стандардног језика и језика писаца – Ковачевић разматра у наредном огледу овог поглавља.

„Разлаз српског књижевног језика и језика књижевности” – како је формулисан наслов следећег текста – уследио је у 20. веку. Појава романа *Сеобе* Милоша Црњанског представља почетак напуштања стандардног језика као језика књижевности. Језички израз *Сеоба* показује да „језик књижевности с поетском као основном функцијом настаје разградњом и надоградњом књижевног језика с комуникативном као основном функцијом” (стр. 25). Даје се приказ лингвистичке историје српских романа који репрезентују различите типове релација језика књижевности према стандардном језику. Објашњава се како су настајале иновације у језику књижевности: (1) *језичком хибридикацијом* (комбиновање стандардног језика с нестандартним или предстандардним идиомима); (2) *стилском пререгистрацијом* неуметничких функционалних стилова стандардног језика; (3) потпуним преласком на нестандартни идиом.

У последња два рада првог поглавља анализирају се погледи писаца Ива Андрића и Матије Бећковића на језик и стил. „Линија развоја нормативног стила српског језика иде од Вука као зачетника до Андрића као његовог највећег остварења” (стр. 37). Андрићеве погледе на језик књижевности репрезентује његов став да писци користе народни језик, који трансформишу у поетски језик захваљујући деловању стваралачког духа: „тим процесом (проласком ‘кроз призму уметничког духа’) комуникативна функција народног као књижевног језика преводи се у поетску функцију језика књижевности” (стр. 49).

Разматрају се три Бећковићева текста која говоре о сиромашењу српског општекомуникативног језика. Овај књижевник указује на интензивно уношење жаргонске и ласцивне лексике у све сфере масовне комуникације, као и у позоришна, филмска и телевизијска дела. Он издваја упечатљиве примере који сведоче о свеопштем немару према стандардном језику, заправо о напуштању култивисаног језичког израза, који се одликује не само граматичком правилношћу него и примереним избором лексике. Бећковић упозорава да такво

поступање према општекомуникативном језику може довести до осипања вредносних критеријума и када је језик књижевности у питању.

Поглавље „Социолингвистички огледи” – Како се објашњава у првом тексту овог поглавља, код Срба постоје два национална идентитетска критеријума и оба су „под притиском” глобализације – језик и писмо. „Српска ћирилица [је у историји] чак више од језика играла улогу темељне српске националне карактеристике” (стр. 69). Ковачевић најпре осветљава идеологију аустроугарских забрана ћирилице. Аустроугарска је настојала да подстакне све народе на својој територији „да остваре свој цивилизацијски искорак”. Тако је и српском народу намеравала да помогне „да се ослободи својих заблуда”, а ћирилицу је сматрала највећом препреком „укључењу српског народа у цивилизацију” (стр. 70). У другом делу разматрања аутор предочава различите правце деловања против ћирилице унутар савремене српске стварности. Истиче да у Србији постоји веома снажна „пракса надметања глобалног као општег и националног као посебног” (стр. 78–79), при чему се глобално – слично аустроугарској идеологији – посматра као услов напретка српског народа.

Следећи оглед осветљава проблематику односа између српског као већинског језика и мањинских језика у Србији. Аутор је разложио предмет разматрања на пет питања: (1) Шта је већински, а шта мањински језик; (2) Мањински у сфери употребе српског као већинског језика; (3) Мањински надређен српском као већинском језику; (4) Шта ће ти српски кад знаш мањински; (5) Кога је брига за *Закон о језику и писму*. У закључку се наводи препорука: „За превазилажење неприродног стања српског као већинског и неприродног мијешања комуникативних са симболичким мањинским језицима и њихове надређености српском језику [...], услов свих услова јесте усвајање Измена и допуна Закона о језику и писмима [...]” (стр. 93).

У трећем чланку социолингвистичког поглавља разматра се проблематика стандарднојезичког изговора у Босни и Херцеговини. До деведесетих година 20. века ијекавица је сматрана аутохтоном карактеристиком „босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза” и имала је статус службене употребе, док је екавица остала у индивидуалној и приватној употреби. У Републици Српској се мењао став према књижевном изговору: (1) статус екавице и ијекавице изједначен је *Уставом* из 1992. године; (2) ијекавици је додељен стандарднојезички статус *Законом о језику и писму* из 1992. године; (3) екавици је додељен статус службеног изговора посебном одлуком из 1993. године; (4) одлука о службеној употреби екавског изговора укинута је 1998. године. У важећем *Уставу Републике Српске* „говори се само о језику и писму, али не

и о књижевном изговору”, дакле, „[н]иједан од изговора [...] није законски проscribeван”. Имплицитно се подразумева да су оба изговора у службеној употреби, с тим што је чешћа ијекавица.

На крају социолингвистичког поглавља анализира се улога коју је Аустроугарска имала у инаугурацији српскохрватског језика (прати се историјат термина *српскохрватски/српско-хрватски језик*). Полази се од 1879. године, када је у Босни и Хереговини званично уведена употреба назива *српско-хрватски језик*. Убрзо се појавио термин *босански језик*, за који се снажно залагао аустроугарски министар Бењамин Калај, опредељен за асимилацију Срба и Хрвата „у замишљене Босанце, као посебан народ” (стр. 117). Доласком министра Штефана Буринија мења се однос Аустроугарске према Србима и Хрватима. Престаје прогон њихових националних имена из различитих сфера употребе, а 1907. године враћа се назив *српско-хрватски језик*. Међутим, током Првог светског рата у Босни и Херцеговини, Хрватској, Црној Гори и Србији били су прогоњени и ћирилица и српски језик. Стога став Александра Белића о *српскохрватском језику*, изнет 1916. године, представља својеврсни нонсенс. Наиме, називом *српскохрватски језик* Белић је именовано „један језик по пореклу, чијим данашњим дијалектима говоре они који се називају Србима и Хрватима” (стр. 122–123).

Поглавље „Граматицки огледи”. – У првом раду овог поглавља наводе се неприхватљива решења у новим наставним програмима српског језика за пети, шести и седми разред основне школе. Запажају се двоструки пропусти: (а) одступања од научних достигнућа лингвистике; (б) неадекватан приступ хијерархизацији критеријума у настави језика. У општа неприхватљива програмска решења спадају: (1) појмовно-терминолошки подсистем творбе речи; (2) појмовно-терминолошки подсистем синтагматике и синтаксе реченице; (3) премештање појма *атрибута* из петог у седми разред; (4) изостављање *атрибутских реченица* из система зависних реченица, као и некритеијална типологија *зависних реченица*; (5) довођење у хијерархијску везу појмова *комуникативна реченица* и *предикатска реченица*; (6) некритеијална значењска класификација именица, а једним делом и бројева; (7) мешање инкомпатибилних критеријума анализе.

У огледу о независносложеним реченицама прецизирано је да посебну врсту независносложених реченица (саставне, супротне, раставне и градационе) могу чинити искључиво реченице које имају најмање један самосвојни везник. Објашњава се да везници у одређеним контекстима не изражавају своја категоријална (врсна) значења, што је узроковано употребом обавезних

конкретизатора везничког значења. С друге стране, конкретизатори имају само семантичку улогу (спецификују значење везника не мењајући његово категоријално значење). Значење независнослужених реченица одређује се на основу најмање два критеријума: (1) „критеријума семантичког међуодноса – пре свега замјенљивости и незамјенљивости, а сљедствено томе и синонимности и несинонимности – везника који творе одређену врсту независнослужене реченице”; (2) „критеријума комбинаторности некога везника с одређеним типом обавезног или експлетивног конкретизатора везничког значења унутар појединих врста независнослужених реченица” (стр. 161–162).

Наредна два огледа посвећена су двама типовима конструкција разговорног језика. Испитивањем тмезичке пермутације енклитике *ли* долази се до закључака да такве конструкције настају из два разлога: „а) „неразликовање употребе зависног узрочног везника *јер* и енклитичког упитног споја *јел* у разговорном језику, што за директну посљедицу има стварање лексеме *јел* од споја *је л’*; б) посредством употребе различитих облика споја *је ли* (*је ли*, *је л’*, *јел’*, или *јел*) у функцији упитних рјечци при творби допунских питања” (стр. 180). Формално обележје допунских питања (*јел’*, *јел’*, *јел*) уопштило се као општеупитна форма, што је довело: (1) до линеарног преструктурирања предикатског сегмента исказаног копулативним или помоћним глаголом *бити* (*јесам*), тј. до растављања акцентованог облика глагола на *је* и *сам/си/смо/сте/су*; (2) до интерполирања апокопираних партикуле *ли* (формал’) између *је* и *сам/си/смо/сте/су* (стр. 180–181). Тако је настала тмезичка тролексичка структура: *је + л’ + сам/си/смо/сте/су* (нпр. *Јел’ си добро? Јел’ смо се договорили*).

Конструкције са експлетивно-експресивном лексемом *га*, према структурном типу исказа и типу његовог експресивног значења, разврстане су у једанаест модела: (1) *Претера га!* – значење: *пређена је граница стварног/истинитог*; (2) *Ко ће га знати!* – значење: *немогућност (са)знања*; (3) *Ето ти га сад!* – значење: *догодило се изненада*; (4) *Ево ти га на!* – значење: *то је недостижно*; (5) *Тако му га дође.* – значење: *прихватање постојећег стања*; (6) *Побогу си га брате!* – значење: *чуђење, неверица*; (7) *Кужу ти га! Браво ти га!* – значење: *тешкоћа односно радост*; (8) *Што ми га Ђура!* – значење: *неверица*; (9) *Е јест ми га паметан!* – значење: *ниподаштавање, потцењивање*; (10) *Јебем ли га!* – значење: *пропала ствар, шта да се ради*; (11) *Ево ти га на!* – значење: *одбијање с гнушањем*. Наведени модели или су идиоматизовани или су на путу идиоматизације. Иако је у већини модела компонента *га* структурно експлетивна, њена улога је веома битна у изражавању експресивног значења.

Поглавље „Стилистички огледи” – Вероватно најатрактивнији текст у Србистичким огледима јесте „Стилистичка гозба у књижевности”, у коме се са аспекта когнитивне лингвистике посматра стил књижевног текста. Аутор полази од појмовне (концептуалне) метафоре ТЕКСТ ЈЕ ГОЗБА, која супсумира метафоре ЈЕЗИК ЈЕ ТРПЕЗА и КЊИЖЕВНИ ТЕКСТ ЈЕ УЖИТАК/УЖИВАЊЕ. Ковачевић осветљава когнитивну везу изворног и циљног домена пратећи историјат теоријских промишљања о стилу (од антике до данас). Концепт ЈЕЗИК ЈЕ ТРПЕЗА одражава се у виђењу стила као језичког избора – дакле, у теорији која има најдужу традицију у историјату стилистичке мисли и која се показала као најпродуктивнија. Анализа доводи до сазнања да поменуте три појмовне метафоре „имплицитно потврђују да се књижевно дјело једино може схватити као дијалектичко јединство ПИСЦА, ЈЕЗИКА и ЧИТАОЦА” (стр. 212).

У огледу „Интерференција кумулације, корекције и фигуре порицања и тврђења са градацијом” аутор на конкретном узорку једне групе стилских фигура предочава како изгледа модел интерференцијске анализе, која имплицира и диференцијацијску анализу. Будући да писци комбинују разноврсне стилематичке поступке, стилистичарима је неопходан методолошки ослонац за интерференцијску и диференцијацијску анализу стилема (међу којима су и стилске фигуре). Кад су у питању поменуте четири фигуре, Ковачевић показује да између појединих њихових стилематичких модела постоје формално-семантичка преклапања: (1) кумулација с градацијом (*Ви сте весели, опуштени, разговорљиви*); (2) корекција с градацијом (*Онда је ветар ојачао. Ма, који ветар! Ветрина, бре! Олујчина!*); (3) фигура порицања и тврђења с градацијом (*Он има и викендицу, не викендицу него кућу, не кућу него кућерину*).

Следећи текст последњег поглавља посвећен је поетској књизи *Вуковање* (2017) Милице Бакрач. Реч је о стиховном остварењу намењеном деци, које је песникиња жанровски одредила као поему. Поетску збирку *Вуковање* одликују композиционе, версификацијске, репрезентолошке и лексичке особености, иновативне за поему, која иначе као жанр погодује за иновације на плану активирања лирских, епских и драмских компонената. Песникиња уводи мит о вучјем пореклу Срба у дечју књижевност, што естетским вредностима њених песама додаје и висок лингвокултуролошки потенцијал, који се посебно одражава у ономастици и фразеологији. Тако се млади читалац усмерава на уважавање традиције и културног наслеђа.

Завршни текст *Србистичких огледа* говори о језичко-стилским одликама „јед(и)не збирке прича о дјечи у грађанском рату у Босни и Херцеговини” –

Дјеца са границе (1997) Жељка Пржуља. Пржуљева збирка одликује се затвореном композиционом структуром, која је мотивисана годишњим циклусом, па је самим тим састављена од дванаест прича. Запажа се да постоје одређени интеграциони принципи према којима се у причама остварују дескриптивни и репрезентолошки микродискурси. Ковачевић је показао које су карактеристике ове збирке на тематском, наратолошком и језичко-стилском плану „предодређене” неизвесним животом детета у ратном вихору.

Да закључимо. – Публикација *Србистички огледи* Милоша Ковачевића представља својеврсну парадигму научноистраживачког рада овог аутора, усклађену са захтевима савремене науке, која напредује несагледивом брзином, захтевајући од истраживача да непрестано унапређује све елементе сопственог научноистраживачког процеса.

Разматрања у историјскојезичком и социолингвистичком поглављу утемељена су на разнообразном копрусу који обухвата аутентичну фактографску грађу. Тиме је аутору омогућено да, бавећи се спорним питањима, постигне пуну објективност своје експертизе на поузданом емпиријском материјалу.

У граматичком поглављу доказано је да се савремено језичко образовање не може изграђивати без усаглашавања дидактичких постулата с лингвистичким достигнућима. Граматичко поглавље, такође, сведочи о томе да савремени истраживач има задатак да се враћа наизглед решеним питањима (као што је диференцијација типова реченичних конструкција). С друге стране, задатак лингвиста данас јесте да откривају и разматрају појаве којима раније није посвећивана већа пажња (као што су одлике разговорног језика).

Из стилистичког поглавља происходи да се квалитативно виши ниво лингвистичке анализе постиже нијансирањем постојећих погледа на већ спецификоване проблеме, а такво је интерференцијско сагледавање стилских фигура, као и увођење когнитивистичког погледа на троугао који чине писац, текст и читалац. Такође, такво је и интегралностилистичко осветљавање књижевних текстова намењених деци, као особеног подручја књижевности.

Књига *Србистички огледи* представља парадигму досадашњег научноистраживачког рада Милоша Ковачевића. Уједно, ова публикација одражава „пресек” актуелног стања србистике, пружајући читаоцима методолошки образац полидисциплинарне србистичке анализе, какву захтева савремена наука.

Данијела М. Јањић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за италијанистику

ДУШОМ, ТЕЛОМ И ПЕРОМ: СРПСКИ ПУТОПИСЦИ У ИТАЛИЈИ ИЗМЕЂУ ДЕВЕТНАЕСТОГ И ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Kovačević, Zorana (2020), *Andai in Italia per cambiarmi l'anima e il corpo. L'immagine del Belpaese nella letteratura di viaggio serba tra Ottocento e Novecento*, Alessandria: Edizioni dell'Orso, 180 p.

У богатој панорами српско-италијанских културних и књижевних односа, Зорана Ковачевић, ванредни професор италијанске књижевности и културе на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, у својој монографској студији *Andai in Italia per cambiarmi l'anima e il corpo. L'immagine del Belpaese nella letteratura di viaggio serba tra Ottocento e Novecento* (Пођох у Италију, да изменим и душу и тело. Слика Италије у српској путописној књижевности између деветнаестог и двадесетог века), објављеној 2020. године, издаваја и истражује путописну књижевност српских путника (писаца, књижевних критичара, преводилаца, уметника, предавача, историчара, новинара, лекара, дипломата, политичара, адвоката, итд.) по Италији у периоду од 1868. до 1972. године. Студија је издељена у две целине, које се даље, затим, гранају у поглавља; први део садржи два поглавља, а други четири.

Након *Уводних напомена* (*Premessa*), у којима ауторка сажима теме којима се бавила и износи основну поставку своје студије, као и динамику њеног наставка, дајући истовремено смернице за њено лакше консултовање, следи *Први део* (*Parte prima*) студије, структурисан у два поглавља.

У првом поглављу *Првог дела*, насловљеном *Путевима Гран Тура* (*Sulle orme del Grand Tour*), изложена је кратка историја путовања као друштвене појаве са

¹ danijelajanjic@filum.kg.ac.rs

подсећањем на неке од његових основних дефиниција и његове повезаности са књижевношћу, уз преглед типологије путника кроз различите периоде, док се даље пажња усмерава на расветљавање питања шта је све Италија представљала за српске путнике, са усмереношћу на 19. и 20. век. Разматрају се и професије путника, њихови разлози за путовање и форма коју бирају за своје списе. Приступ материји употпуњен је прегледом научноистраживачких студија и радова различитих аутора објављених на тему Италије у путописним делима српске књижевности или у делима са приметном путописном нотом.

Друго, обимније поглавље *Првог дела*, под насловом *Портрети српских путника по Италији* (*Ritratti di viaggiatori serbi in Italia*) поставља Љубомира Ненадовића са његовим *Писмима из Италије* као писца од којег почиње јасна традиција дела посвећених Италији, која се потом нижу и сврставају према прецизно одређеним периодима, од приближавања 20. веку, преко предратног периода и времена између два светска рата, до послератних година – након Ненадовића, бројни су писци обухваћени анализом тема и стилова, следећим редоследом: Милан Ђ. Милићевић, Васа Пелагић, Коста Трифковић, Аксентије Мародић, Стеван Коњовић, Ристо Ковачић, Марко Цар, Стеван Павловић, Ђорђе Дера, Михаило-Полит Десанчић, Милан Јовановић Морски, Јулијана (Јулач) Паланачка, Милан Савић, Јован Суботић, Симо Матавуљ, Јован Данић, Душан Синобад, Иван Иванић, Бранислав Станојевић, Веселин Ђисаловић, Бранислав Нушић, Сава Ковачевић, Исидора Секулић, Милорад Павловић, Станиша Станишић, Раде Заклановић, Павле Лагарић, Раде Драинац, Станислав Винавер, Милош Црњански, Растко Петровић, Јован Дучић, Тодор Манојловић, Станислав Краков, Јулка Хлапец Ђорђевић, Олга Палић, Јелена Ј. Димитријевић, Марко Ристић, Радивоје Марковић, Градимир Маринковић, Васиљ Поповић, Мића Поповић, Душан Матић, Тодор Манојловић, Милош Црњански, Нада Маринковић, Десанка Максимовић, Олга Московљевић. О појединим ауторима, у зависности од датума када излазе њихова дела, говори се у више наврата, а разматрају се и дела анонимних аутора. Поред тема и стилова, истакнути су и жанрови, форме, тон и дубина приповедања. Захваљујући свеобухватности у истраживачком приступу доступних материјала, из прегледа нису изостављени ни књижевни доприноси мање познатих аутора, чиме се омогућава поглед и на најскривеније одразе искуства путовања по Италији у текстовима друге половине 19. века и у 20. веку.

Други део (*Parte seconda*) студије чине четири поглавља посвећена Риму, Напуљу, Венецији и Тоскани.

Прво поглавље, *Рим: траговима прошлости* (*Roma: sulle orme del passato*), за циљ има тумачење разноликих представљања Вечног града, што се постиже углавном сагледавањем односа између прошлости и актуелног тренутка у списима следећих аутора: Ђорђе Дера, Марко Цар, Бранислав Станојевић, Тодор Манојловић, Раде Заклановић, Милош Црњански, Јован Дучић, Десанка Максимовић, Љубомир Ненадовић, Аксентије Мародић, Олга Палић, Ристо Ковачић и Јулка Хлапец Ђорђевић. Сложеност приказа Рима и значења која он добија у делима српских писаца додатно се потврђују кроз херменеутичко ишчитавање страница које су Марко Цар и Милош Црњански посветили Торквату Тасу и оних које је Милош Црњански посветио Ђузепеу Ђоакину Белију.

Друго поглавље *Другог дела*, под насловом *Напуљ: рај настањен ђаволима* (*Napoli: un paradiso abitato da diavoli*), истиче посматрање града кроз призму личног доживљаја српских путника како би се у потпуности сагледала три доминантна тематска поља у анализираним текстовима: величанственост природног пејзажа, динамичност града и уобичајене представе о Напуљу, које се и мењају ка новим мишљењима у складу са новим откривањима града. Истраживана тематска поља обухватају и локалитете око Напуља, односно Помпеје, Везув и острво Капри. У овом поглављу заступљени су Љубомир Ненадовић, Милан Јовановић Морски, Милорад Павловић, Михаило Полит-Десанчић, Марко Цар, Ђорђе Дера, Веселин Ђисаловић, Станислав Винавер, Милош Црњански и један анонимни аутор.

Треће поглавље, *Венеција: вољена и презрена краљица* (*Venezia: amata e disprezzata regina*) обједињује мишљења различитих писаца у сложenu слику града како би се проникло у дубину осећања која су јединствена када се путује кроз Венецију. Милан Савић, анонимни аутор са иницијалима М. Н., Марко Цар, Ђорђе Дера, Станислав Краков, Нада Маринковић, Радивоје Марковић, Сава Ковачевић, Исидора Секулић, Васа Пелагић, Коста Трифковић и Станиша Станишић својим записима омогућили су да се отвори чудесна лепеза мотива који величанствену Венецију смештају међу најзаступљеније градове и у српској књижевности. Иако мање обимно од осталих поглавља, ово поглавље нуди доста подстицаја за даља истраживања и допуњава претходна.

Четврто поглавље, *Тоскана: синтеза цивилизације и природе* (*Toscana: sintesi di civiltà e natura*), триптиху славних градова придружује подједнако славну италијанску регију, која је као географски већа целина италијанског полуострва у српској књижевности позната углавном преко *Писама из Италије* Љубомира Ненадовића и *Љубави у Тоскани* Милоша Црњанског, иако су и други писци посвећивали редове тосканским градовима. Зорана Ковачевић подсећа да нису

само Фиренца, Пиза и Сијена биле одредишта српских путника, већ и Карара, Фијезоле, Лука, Пистоја, Прато и Сан Ђимињано. С друге стране, Фиренца, Пиза и Сијена биле су мета путовања већег броја писаца и управо је око њих, као централних тема, спроведена упоредна анализа списа. Милан Савић, Раде Заклановић, Љубомир Ненадовић, Ђорђе Дера, Марко Цар, Десанка Максимовић и Тодор Манојловић својим записима омогућавају да се Фиренца читаоцима покаже као град са јаком историјском и уметничком димензијом, истовремено неодвојив од пејзажа, односно природе која га прожима, али и као град који се мења и приближава савременим формама, удаљавајући се од идеализованих поимања са којима путници долазе. Зорана Ковачевић не изоставља да, говорећи о Фиренци као теми српских путописа, обогати своју студију критичким читањем оних страница које је Милош Црњански посветио Дантеу и Беатричи. Пиза је протумачена најпре као град који се сажима око Трга чуда и своје уметности, да би се потом та њена слика сударила са њеним меланхоличним одразима, првенствено код Ђорђа Дера. Такође, Ђорђе Дера и Олга Палић сачували су слику Пизе, којој су снагу одолевања времену дали уметници и архитекти, док ју је Милош Црњански оденуо у суматраистичке визије наглашене призорима из свакодневног живота. Олга Палић је и уметност, односно архитектуру Сијене учинила протагонистом својих записа и окидачем узвишених осећања у њој као путници, а Милош Црњански је и Сијену приказао кроз једног италијанског књижевника, овај пут Чека Анђолијерија, али и формирајући још једну наративну линију са које паралелно посматра прошлост и садашњост.

Анализе слика градова у српској путописној књижевности често су праћене упоредним ишчитавањем страница из других књижевности те се одабрана дела српских аутора посматрају и у ширем, европском контексту.

У *Закључцима (Conclusioni)* Зорана Ковачевић даје сажети преглед многобројних издвојених и анализираних тема српских путописних дела обједињених по први пут на италијанском језику у њеној студији, која због тога представља обиман и детаљан подухват одређивања слике Италије у српској књижевности између деветнаестог и двадесетог века. Самим тим, ова студија, писана јасним научним стилем у систематичним излагањима, представља и ризницу предлога за даља истраживања у области књижевности и културе; као таква, намењена је првенствено свима онима који се баве српско-италијанским књижевним везама, али и самим италијанистима, с обзиром на то да је у неколико поглавља акценат на италијанској књижевности и култури.

*Душом, телом и пером: српски путописци у Италији
између деветнаестог и двадесетог века*

На крају студије, дат је практичан и значајан *Прилог (Appendice)* у виду *Хронолошког списка текстова, одређених и српских путника по Италији од 1868. до 1972. године (Elenco cronologico dei testi, delle destinazioni e dei viaggiatori serbi in Italia dal 1868 al 1972)*, додатно распоређених према италијанским регијама и градовима овековеченим у записима из датог периода.

Нина З. Говедар¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

ПОНЕКАД ЈЕ ТЕШКО БИТИ ИСТИНА

Ахметагић, Јасмина (2020), *Знати унапред – параноја у српској књижевности*, Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу.

Параноја је концепт доживљаја свијета који је у савременој култури присутан већ деценијама. Од Кафке до постмодернизма, од *Трумановог шоуа* до актуелне *Игре лигње (Squid Game)*, параноја се као *modus operandi* јавља у два различита вида – „унутрашњем“ (као психичко растројство, односно делузија) и „спољашњем“ (који се читава кроз стваралачки процес обликовања свијета приче). Ако је Орвелов Велики Брат био парадигма параноје у књижевности, за савременог човјека параноја је свакодневно искуство. Медијски конструкт стварности који живимо намеће осјећај метареалности. Свака параноја почиње привидном аутономном рационалношћу – посједовањем свијести о томе да се за истином трага, да се она углавном не огледа у ономе што се за истину издаје. Ипак, опсесивно трагање за познавањем и препознавањем истине, као и негирање сваког њеног облика који се разликује од унапријед замишљеног, трансформише се у неку врсту параноидне активности. Од трагања за истином до параноје кратак је пут, посебно у савременом тренутку, када доступност информације сама себи одузима легитимитет. Како је још 90-их пјевала група Фамилија: „Понекад је тешко бити истина“.

Управо параноји Јасмина Ахметагић посвећује своју најновију монографију, препознајући је као важан мотив у српској књижевности. Књига *Знати унапред: параноја у српској књижевности* доноси 14 текстова подијелих у четири цјелине: „Параноидна свест: прогонитељ прогонитеља“, „Параноидни наратив“, „Двојник“ и „Параноидна љубомора“.

У првом се тексту, „Знати унапред: параноја и књижевност“, пажња посвећује дефинисању параноје и оквира ауторкиног интересовања, истовремено се ограђујући од психолошке и психијатријске термилошке и/или дијагностичке нијансираности која је у радовима који слиједе пренебрегнута у корист

освјетљавања свијета књижевног дјела. Имајући у виду опсег особина које ауторка узима у обзир под термилошким кишобраном *параноје* („појачано неповерење, сумњичавост, склоност антагонизму, хиперсензитивност, ригидност мишљења и система вредности, коришћење механизма одбране као што су порицање, пројекција, пројективна идентификација, нетолерантност према амбивитетима, социјална изолација, агресивни испади, грандиозност, те карактеристична параноидна реторика у којој се све декодира сумњом и 'апсолутно суди о добру и злу'“), треба нагласити како је и методолошки направљена разлика између параноидних књижевних јунака и параноидних наратива унутар књижевних текстова.

Први оглед у књизи посвећен је анализи Софокловог Ајанта, односно Софокловом приказу Ајантовог „лудила“ након изгубљеног надметања за Ахилејево оружје. Пореде се виђења судијске одлуке након надметања у различитим ауторским и неауторским дјелима која тематизују ову борбу (у Пиндаровој *Осмој Немејској оди*, Овидијевим *Метаморфозама*, *Одисеји* и *Малој Илијади*, и, коначно, Софокловој драми *Ајант*), да би се истакле разлике у Ајантовом разумијевању судијске одлуке. Док Пиндар судијску одлуку приписује људској заслијепљености Одисејевом величином и јунаштвом, те њиховом погрешном процјеном, Софоклов Ајант суђење схвата врло лично – умјесто као сувишни комплимент Одисеју, он је схвата као поруку њему да је у односу на Одисеја слаб и недовољан, одакле и осјећање уроте против њега самог, због чега своју агресивну „сматра тек одговором на туђу“ (Ahmetagić 2020: 25).

За разлику од параноје која је узрокована специфичним виђењем сопственог положаја у микроконтексту једног догађаја, сљедећи оглед посвећен је књижевном јунаку чија је параноја проузрокована друштвеним контекстом и која нараста сходно слиједу догађаја који се смјењују. У питању је драма Душана Ковачевића *Балкански шпијун*, која проблематизује југословенску праксу контроле и надзора грађана, те пародира друштвену свијест о функцији и свеприсутном дјеловању обавјештајних служби. Илија Чворовић, чија се параноја, изазвана сазнањем да му у кући живи *зликовац* и *шпијун*, „разбуђује из комплекса кривице“ (будући да је и сам био логорски кажњеник), сада се у складу са својом улогом преваспитаног грађанина силно труди да докаже сопствену невиност доказујући подстанареву кривицу. У улози радијског спикера ауторка препознаје не само колективни глас него и системску подршку параноичном начину мишљења, који је на овај начин подржан кроз варирање социјалних и егзистенцијалних проблема, економских упозорења и финансијских лекција у комбинацији са сненом музиком анестезирајућег карактера.

Проблем Андрићевог Мустафе Маџара такође се смјешта у категорију параноидне свијести – злочиначког ума који злочином покушава да ућутка зло у себи. Он помрачење сопствене свијести пројектује на своју околину, те његово бјежање у осаму ауторка тумачи управо као „вид обране од дезинтегришућих настрјаја средине, што упућује на постојање параноидне свести“ (Ahmetagić 2020: 49). Демонизацији Мустафе Маџара доприноси не само његова потреба за осамљивањем или нефилтрирани ратнички нагони већ и слике из прошлости које га прогоне у сновима. Ахметагић скреће посебну пажњу на параноидне елементе Маџарових снова и страх који слике кримских дјечака у њему изазивају, подсјећајући на Јунгов концепт снова *на нивоу субјекта*, гдје све елементе сна треба разумјети метафорично, односно као персонификацију снивачеве личности. Маџарову параноју неупитно запечаћује бијег од сопственог, неименованог зла, односно од самог себе на крају приповијетке.

Нешто другачији параноик огледа се у лику Рака Козареваца Григорија Божовића. Психологија овог патолошког лажова окосница је истоимене приповијетке, а ауторка прве назнаке његове патологије ишчитава већ у његовом портрету који се даје на почетку приповијетке – „то и није портрет на основу којег добијамо јасну слику јунаковог физичког изгледа, већ детаљан опис спољашњих манифестација јунакове унутарње сложености“ (Ahmetagić 2020: 64). Овај се јунак креће из крајности у крајност: причу о сопственој болести користи како би доказао своје добро здравље, грандиозним исказима доказује своју „нормалност“ и заправо креира сопствену реалност, односно реалност која важи само за њега и коју само он доживљава тако. Још једна од специфичних црта параноидних карактера на коју нам ауторка скреће пажњу јесте чињеница да Рако Козаревац све вријеме о себи говори у трећем лицу, покушавајући и на тај начин да себи самоме да на значењу у ширем друштвеном контексту.

Последњи текст у овом дијелу књиге који акценат ставља на *параноидну свијест* говори о јунаку *Романа о Лондону* Милоша Црњанског. Једна од карактеристика Рјепнинове параноје јесте његово циклично кретање од живота ка смрти и обрнуто, све вријеме опстојавајући у том ритму клађења између бивања и пропасти. Ауторка у Рјепниновом понашању и физиолошким промјенама (несаница, кошмари, губитак апетита итд.) препознаје ране сигнале његове депресије, односно, „загледаности у себе“. Како вријеме пролази, његове се благе неурозе усложњавају и претварају у истинску параноју. Оно што је у вези са овим бившим руским кнезом Јасмини Ахметагић посебно интересантно јесте питање поријекла тог његовог стања и осјећања. Наиме, она се већ на самом почетку свог огледа осврће на чињеницу да роман, иако су Рјепнин и

његово искуство живота у новој средини окосница романа, не носи назив по свом протагонисти него по метрополи у којој се кнез обрео неснађен и неприлагођен. Његови морални свјетоназори потпуно су другачији од ставова који су заступљени и општеприхваћени у новој култури у којој се налази, што производи бројне унутрашње сукобе који на концу доводе до ивице неурозе. Не мање важан елемент параноидне свијести у *Роману о Лондону* свакако је глас Барлова, који представља додатно усложњавање Рјепнинове унутрашње борбе. Барлов је за кнеза оличење моралне исправности и својеврсна вертикала у којој Рјепнин у тренуцима своје конфузије види једини исправан и смислен излаз. На крају ауторка сјајно закључује да је осјећај космичке/универзалне завјере који се код јунака развија и то увјерење да је све повезано (и усмјерено против њега) заправо наличје суматраистичке идеје Црњанског. Друга крајност „тананих свеprisутних повезаности“ која се огледа у суматраизму представља параноичну свијест о свеопштој каузалности и уроти против сопствене личности.

Цјелина о *параноидним наративима* посвећена је, не случајно, романима постмодернистичке провенијенције. У складу са постиком постмодернистичке књижевности, наративи који се поигравају фактографијом остављају утисак сталног преиспитивања и сумње у постојање истине. Доба сумње подложно је конспиративним наративима, а ови неријетко не представљају ништа друго него параноичне конструкте. Ауторка закључује како је параноидни наратив карактеристика цјелокупног Басариног опуса, али да нигдје није тако досљедно структурно присутан као у *Фами о бициклистима* и *Успону и паду Паркинсонове болести*. У вези са првим наведеним романом, поставља се питање је ли Басарин одговор на болести тоталитарног друштва повратак теолошком поретку свијета. Уколико је Бог тај који је истина, поредак и смисао, је ли параноја заправо проузрокована (идеолошким) протјеривањем Бога?

Треба овдје скренути пажњу на чињеницу да је мотив параноје у свим романима о којима је ријеч у другом дијелу књиге дио наративног *процеса*, прије него наратива самог, односно његовог садржаја. Ако су у *Роману о Лондону* и *Балканском иштијуну* личне делузије те које производе ефекат параноје, овдје је то наративни процес сам по себи. Такође, анализирајући мотив параноје у роману *Дневник Марте Коен*, ауторка долази до закључка да је управо параноја кључ југословенске друштвене стварности приказане у роману, те да је она дата дво-струко: као клиничка дијагноза и као одредница из домена социокултуролошких теорија. Та двовидост параноичности показује се и кроз лик главне јунакиње: она од сопствених психолошких понора прибјежиште налази у челичној дисциплини комунистичке партије (која, посљедично, узрокује друштвену параноју).

У трећем Басарином роману који је у овој књизи предмет тумачења – *Успон и пад Паркинсонове болести* – Јасмина Ахметагић препознаје параноидну епистемологију која се, прије свега, читава у енциклопедијској форми романа. Она наводи да је Басара управо у „моделу романа зборника нашао адекватан облик за посредовање слике света без онтолошког утемељења, у којој важан простор припада заверама и конспирацијама, те параноидној свести савременог човека“ (Ахметагић 2020: 139). Овдје се постмодернистичко поигравање са конструисањем стварности („реалност условљена текстуалношћу“), прије свега, препознаје у ауторовом лудичком поткопавању централне тезе романа.

Други важан постмодернистички аутор, како у ауторкином ранијем раду, тако и у овој књизи, јесте Борислав Пекић. У његовом *Златном руну* Јасмина Ахметагић параноидну тачку гледишта препознаје у тако широком појавном домену да је за потребе термилошког разграничења овдје дефинише као *параноидни дискурс*. Она параноју као мотив у овом роману препознаје на више нивоа: 1) сви Симеони због своје маске коју носе у друштву имају параноидне идентитете, 2) „здрава популација“ масовно има параноидне мисли у својој свакодневици, 3) Симеон Хација пати од озбиљне менталне/психотичне делузије итд. Такође, будући да су Његовани ти који, захваљујући ексклузивности свог поријекла и, самим тим, специфичном друштвеном положају, утичу на средину у којој живе, параноидни карактер њиховог идентитета, изазивајући параноидну интерпретацију стварности, утиче на поремећај интерпретативног система, односно параноидни потенцијал самог дискурса.

У Пекићевом *Новом Јерусалиму* ауторка као репрезентативан параноидни наратив препознаје причу „Свирач из златних времена“, у којој се параноја, према њеном тумачењу, појављује двојачко: као унутрашње искуство којим се јунак суочава са сопственом нечистом савјешћу и као друштвена реалност једног чврсто идеолошког и нефлексибилног друштва. Овдје, такође, ауторка први пут прави термилошку разлику између појмова *параноично* и *параноидно*, односно наглашава начин на који их она диференцира и, у складу с тим, у овом тексту и користи. Будући да у „Свирачу из златних времена“ постоје два лика са којима се термин параноје доводи у везу, али су и њихови узроци и манифестације различити, ауторка наводи да, када је у питању лик пјесника, са својим делузијама, интимним превирањима, унутрашњим сукобима, али и односу према окружењу – говори о *параноичном*; а када је у питању лик приповједача, говори се о *параноидном*, будући да се његова манија, прије свега, огледа у константном осцилирању између рационалног и ирационалног.

Велика тема параноидних наратива свакако је и мотив двојника, којим се Јасмина Ахметагић овдје бави у вези са два књижевна текста. Први је роман *Непријатељ* Живојина Павловића, настао према сценарију за истоимени филм (роман је у првој верзији објављен под називом *Каин и Авел*). Иако су и филм и роман настали као омаж *Двојнику* Ф. М. Достојевског, ауторка наглашава како је кориштење истовјетних мотива код Павловића довољно и мајсторски варирано, те како је у питању реинтерпретација познате приче, прије него још једном испричана прича Достојевског. Мотив параноје у овом се роману рађа из маније гоњења коју производи свијест о постојећем двојнику. Ипак, и овдје, као и у већини текстова који су анализирани у овој књизи, параноја није везана искључиво за унутрашњи живот јунака, односно не произлази само из унутрашњих порива и делузија – Слободан Антић се, прије свега, а из чега проистиче и ситуација са постојећим двојником, суочава са болесним друштвеним приликама које, у покушају изградње новог човјека, руше свијест и слободу појединца. Недостатак аутентичне личности у друштву за њега је, тако, плодно тле за развој како индивидуалне, тако и колективне патологије.

Други роман у коме се појављује мотив двојника јесте *Један разорен ум* Лазара Комарчића, за који ауторка каже да је у доминантну парадигму сеоске приповијетке и романа у српској књижевности „унео прецизан, па и натуралистички опис психотичног расцепа личности, идући испред свога времена и темом и дубином психолошког захвата“ (Ahmetagić 2020: 214). Оно што је карактеристично за Комарчићев роман јесте чињеница да је постојање двојника узрок, а не посљедица психотичног расцјеп – Стевино приповиједање о Вељи представља заправо причу о њему самом, а Вељина психотична неуравнотеженост посљедица је спознаје да има двојника, Стеву – те се ова два јунака кроз нарацију у првом лицу често спајају у једно.

Посљедње поглавље у књизи посвећено је феномену (параноидне) љубоморе. Иако је сам феномен љубоморе по себи нужно везан за параноидне мисли и идеје, те се као такав у сваком књижевном тексту у коме се препознаје може окарактерисати као мотив параноје, Јасмина Ахметагић бира да говори о романима у којима се параноја не огледа само у чињеничној љубомори јунака. Први роман о коме је у овом контексту ријеч јесте *Истрага* Ђорђа Оцића. Ауторка закључује како је истрага мотив који се у контексту детективно-криминалистичког заплета већине Оцићевих романа користи као „средство откривања параноидне природе унутрашњег живота савременог човека“ (Ahmetagić 2020: 233), коју Оцић препознаје, а која је већ дуже вријеме у жижи интересовања страних истраживача. Параноидности љубоморе у овом роману посебно до-

приноси мотив истраге, који у својој фрагментарности и посредованој перспективи доприноси утиску психотичности. Марко има биљежницу у којој је упорно креирао сценарија у складу са својим љубоморним претпоставкама, замишљајући љубавне троуглове у којима се његова супруга могла наћи, иако се сваког пута само изнова доказивала њена невиност. Инспектор У. В., трагајући за разрешењем своје истраге о смрти Маркове супруге Магдалене, испољава сопствене неурозе и доприноси томе да се цјелокупан роман „обликује као параноидни наратив“.

Роман *Па као* Владимира Табашевића такође у свом средишту има мотив параноидне, односно „морбидне“ љубоморе, како је ауторка назива. Она у овом роману препознаје не само мотиве из којих произлази параноидно понашање (Емилово дневничко биљежење о Ани у тренуцима када би требало да биљежи детаље из Фројдовога живота) него и растрзаност мисли јунака, параноидне страхове и трауму одрастања уз очуха и дистанцирану мајку, са поетске стране, као и формалну недореченост и испрекиданост, које доприносе утиску агресивне психотичности јунака, која се тек у његовим дневничким биљешкама смирује. „Нећемо погрешити ако о Емиловом писању мислимо и као о обуздавању психолошке катастрофе, али и као о грађењу система психолошке одбране и настојању да се поврати стабилност након слома у коме је починио убиство“, наводи Ахметагић (2020: 261).

Како и сама ауторка на једном мјесту констатује, литература на енглеском језику сугерише нам да је питање параноје, параноидних и параноичних поремећаја како савременог човјека, тако и књижевних ликова, врло актуелно међу истраживачима друштвених и хуманистичких наука. Књига Јасмине Ахметагић *Знати унапред: параноја у српској књижевности* представља прво цјеловито и систематично бављење проблемом параноје у српској књижевности и у том смислу, како мотивски, тако и методолошки, поставља темељ за нека будућа истраживања која могу помоћи у освјетљавању изражених мотивско-поетичких струја у српској књижевности, али и у студијама менталитета.

Тијана И. Балек¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

АСПЕКТУАЛНОСТ, ТЕОРИЈА ФАЗНЕ ПАРАДИГМАТИКЕ И ДРУГЕ СРОДНЕ КАТЕГОРИЈЕ У КОНТЕКСТУ ИМПЛИЦИТНЕ МОРФОЛОГИЈЕ

Титаренко, Е. Ј. (2019), *Имплицитна аспектологија руског глагола*, Симферопол: ИТ «АРИАЛ».

Глаголски вид као облигаторно својство глагола у словенским језицима предмет је великог броја истраживања, а пратећи актуелно стање у науци о језику све чешће се описује и анализира у корелацији са другим категоријама. На такав начин је профилисана и студија Јелене Јаковљевне Титаренко, објављена у Симферопољу 2019. године. Књига професорке Титаренко, чланице Комисије за аспектологију при МКС, има 324 странице, текст је подељен на четири главе (стр. 10-303), од којих су прва и друга теоријског карактера, док су трећа и четврта аналитички оријентисане². Закључак о спроведеној анализи дат је као издвојена целина (стр. 304-306), а на самом крају налази се и библиографски списак (стр. 307-323).

Наиме, на почетку књиге налази се садржај који допушта читаоцу да се упозна са структуром истраживања, након којег је дат списак условних скраћеница (стр. 5), ауторкин коментар у погледу спроведене анализе и уопште предметне теме (стр. 6-7) и *Увод* (стр. 8-9), у којем је Ј. Титаренко у веома кратким цртама навела најзначајније проучаваоце-аспектологе (какви су, нпр., Ј. С. Маслов, А. В. Бондарко, Н. С. Авилова, А. В. Исаченко, М. А. Шељакин, Ј. В. Падучева и др.). На овом се месту ауторка осврнула и на идеју „скривене“ (имплицитне) граматике и, уже, морфологије, те истакла да се у њеном истраживању продубљује и развија теорија имплицитне морфологије руског глагола, посебно

¹ tijana.balek@ff.uns.ac.rs

² Свака глава праћена је сумаризацијом представљеног садржаја у виду закључног коментара.

идеје које је заступао О. М. Соколов. Студија има теоријску базу на концепцијама Петроградске аспектолошке школе, посебан акценат ставља се на теорију имплицитне морфологије глагола и теорију фазности; док семантичко упориште представљају учења И. А. Стерњина, О. М. Соколова и др. (као и Московске семантичке школе, предвођене Ј. Д. Апресјаном).

Прва глава рецензиране књиге носи назив *Русская аспектология* (стр. 10-54), подељена је на неколико мањих целина и садржи податке који се тичу настанка и развитака аспектологије као научне дисциплине (*История становления аспектологии как науки (общие обзоры*, стр. 10-14) и друге корисне информације, пре свега за студенте виших курсева који се по први пут професионално сусрећу са датом проблематиком. То је посебно нашло одраза у целини под називом *Определение базовых понятий и терминов* (стр. 14-29), подељеној на више потцелина које су посвећене тумачењу основних терминолошких појмова у аспектологији (*вид - аспект, способ действия, предельность - неопредельность и единичность - повторяемость*), често са критичким освртом. Проблематика дефинисања инваријанте свршеног и несвршеног вида³ представљена је у истоименој целини *Семантические инварианты совершенного и несовершенного вида* (стр. 29-33), у којој је ауторка истакла да у оквиру видских глаголских парова СВ - НСВ постоји, према Соколовљевом схватању, и фазна инваријанта (чему више пажње поклања у трећој глави).

Особинама глаголског вида као граматичке категорије посвећена је последња целина прве главе *Грамматический статус категории вида* (стр. 33-53), која има више потцелина. У првој, *Вид как классифицирующая категория* (стр. 33-36), осветљене су одавно присутне дискусије о томе каква је вид категорија: *словоизменительная, классифицирующая* или *словообразовательная*. Према ауторкином виђењу, вид је граматички енкодиран у лексичку семантику глагола, а они су самосталне лексеме које се разликују према граматичком видском значењу (тј. Ј. Титаренко сматра да је вид тзв. *словоклассифицирующая категория*). Предмет бројних дискусија свакако је и видска парност глагола, што је ауторка анализирала у оквиру потцелине *Проблема видовой пары глаголов* (стр. 36-43). Различити проучаваоци предлажу различита типолошка решења у погледу термина „видски пар”, његовог садржаја, али и постојања датог појма уопште. Примера ради, Ј. Н. Ремчукова глаголе дели према способности да имају/немају видски пар на парне и непарне по виду, а последње дели на

³ Даље користимо општеприхваћене скраћенице СВ и НСВ.

једновидске⁴ (без парњака НСВ односно СВ) и двовидске. Сасвим супротно, Х. Томола предлаже да се руски видски систем организује тако да постоје неизведени глаголи (који би махом припадали класи *imperfectiva tantum*), регуларни видски парови и функционални видски парови. Описавши ставове еминентних руских и иностраних научника, Ј. Титаренко напомиње да у свом истраживању видским паром сматра супротстављеност глагола у погледу вида (дакле, да имају или СВ или НСВ) са истоветним лексичким значењем, који су у односу директне творбене мотивације.

Проблематика видских парова анализира се и у потцелини *Трехчленные видовые корреляции русских глаголов* (стр. 43-53), што додатно говори о сложености датог питања и неуједначеног становишта у аспектолошким круговима. Специфика видског система у руском језику, а у домаћој науци о језику готово непознат појам, јесу тзв. *видске тројке* или *видски триплети*, који настају када се од одређених глагола СВ у процесу перфективизације и секундарне имперфективизације образују два видска пара. Иако постоје разне полемике о аспектуалним и функционалним разликама међу члановима триплета, најраспрострањеније је становиште према којем се секундарни имперфектив из видских тројки не употребљава у конкретно-процесној функцији, већ изражава узуралну активност која се понавља и која је вишескратна. Како би илустровала сложеност презентоване проблематике, Ј. Титаренко наводи основне карактеристике могућих шест структурних типова *глаголских* тројки које се издвајају у русистичкој литератури: (1) *чистовидске трочлане корелације* (рус. *чистовидовые трехчленные корреляции*) у којима један глагол СВ има два „законита” пара НСВ, попут *учить - выучить - выучивать, лечить - излечить - излечивать* и др.⁵ (2) *Аспектуалне тројке* (рус. *аспектуальные тройки*) јесу низ у којем се разликује лексичко значење двају глагола НСВ који чине триплет, а кореспонденција се успоставља на основу специфичних значења које полисемантични глаголи поседују, нпр.: *варить - сварить - сваривать*. (3) У основи *суплетивних видских тројки* (рус. *суплетивные видовые тройки*) налазе се суплетивни видски парови. Код датог типа триплета такође је важно лексичко

⁴У русистици, за разлику од домаће лингвистичке праксе, термин „једновидски глагол” односи се на онај глагол који нема одговарајућег видског пара (дакле, који је *perfectiva* или *imperfectiva tantum*), док се у србистици датим термином углавном обухватају глаголи који нису двовидски, невезано за њихову видску корелативност.

⁵Не признају сви лингвисти постојање оваквих видских парова и видских тројки, те тако, нпр., у триплету *есть - съестъ - съедать* праве видске парњаке представљају глагол СВ са префиксом и његов секундарни имперфектив, док је глагол НСВ без префикса неправи парњак глагола СВ с префиксом.

значење полисемантичких чланова низа јер, примера ради, глагол *класть* не може образовати триплет са својим дериватима на *по-* (*класть* (срп. *стављати*) - *положити* (срп. *ставити*) - *полагати (срп. *претпостављати, матрати*)), будући да последњи у низу има промењено лексичко значење; али се суплетивна тројка са глаголом *класть* као полазним чланом формира у значењу „градити (нешто) од камена, цигле”: *класть* - *сложити* - *складивати*. (4) *Корелативне тројке двовидских глагола* (рус. *коррелятивные тройки двувидовых глаголов*) ауторка је издвојила као специфичан тип јер је реч о хомонимима СВ и НСВ, а услед све продуктивнијег образовања секундарних имперфектива (суфиксима *-ыва-*, *-ива-*) настају низови попут *модернизовати* (НСВ) - *модернизовать* (СВ) - *модернизовывати* (НСВ), *нормализовати* (НСВ) - *нормализовать* (СВ) - *нормализовывати* (НСВ). Није, међутим, редак случај да дође до суфиксалне варијативности, када настају триплети као што су *стилизовати* - *стилизовать* - *стилизовывати*, *популяризовати* - *популяризовать* - *популяризовывати*. Низ у којем прави, „законити” видски пар чине само два глагола од три назива се (5) *деривационим тројкама* (рус. *деривационные тройки*). Сублимирањем резултата проучавалаца дате проблематике, Ј. Титаренко навела је три варијанте у оквиру дате скупине, а најзаступљенији тип деривационих тројки јесте онај где се од мотивног глагола НСВ без префикса, који има „законити” видски пар СВ, помоћу семантички богатих префикса образују нови глаголи, а од њих секундарни имперфективи (који су са њима у односу видске парности): *писати* - *переписати* - *переписывать*⁶, *делати* - *доделати* - *доделывать*. Последња издвојена врста тројки јесу (6) *творбени ланци* (рус. *словообразовательные цепочки*) у којима нема видских парова: *читати* - *почитати* - *почитывать*, *писати* - *пописати* - *пописывать* и др.

Грамматическая семантика вида и связь с другими аспектуальными категориями (стр. 55-93) назив је друге главе ове књиге. На самом њеном почетку налази се одељак *Имплицитная морфология русского глагола* (стр. 55-62), у којем се објашњава њена суштина, а то је да се значења оваплоћују као одређени тип семантичке опозиције: полисемије или хомонимије. Да би се на одговарајући начин представиле карактеристике имплицитне аспектологије, као уже целине у имплицитној морфологији, потребно је било описати и друге категорије са којима глаголски вид корелира, што је Ј. Титаренко учинила у одговарајућим потцелинама. Реч је о (не)могућности глагола да изражава достизање реалне или потенцијалне границе радње (*Категория предельности/непредельности*

⁶Ј. Титаренко упозорава да је реч о деривационим (не видским) тројкама, будући да глаголи *писати* и *переписати* не могу чинити видски пар.

глаголног действия, стр. 62-68); сингуларности (грама (рус. *грамма*), која може бити присутна код оба граматичка значења вида) и плуралности (карактеристична за НСВ) радње (*Категории единичности и повторяемости в сфере глагола*, стр. 68-72). Имплицитна аспектуална категорија јесте и категорија временске локализованости/нелокализованости, а издваја се и екстралокализованост (рус. *вне локализованность*), када је радња неутрална у погледу лоцирања на временској оси (*Категория временной локализованности действия*, стр. 72-79). Као резултат семског варирања, у глаголу се дешавају различити комбинаторички процеси, а најважнији је актуализација – издвајање једне од сема или грама, приликом чега долази до прерасподеле других сема, чиме актуализација изазива унутарлексемске семантичке процесе попут подржавања и јачања, слабљења, неутрализације и др. (*Семные формулы видовых грамм, семантические процессы и семная комбинаторика в сфере русского глагола*, стр. 79-90).

Централна тема монографије и једна од кључних ауторкиних истраживачких области – категорија фазности, обрађена је у трећој глави, под називом *Семантика и парадигматика фазовости в русском языке* (стр. 94–172). Прва целина у датој глави је *Фазовость как лексико-грамматическая категория* (стр. 94–106), у којој се представљају карактеристике фазности и разматрају односи унутар видских парова са позиције фазности, на основу чега се дефинише *фазна инваријанта*. Друга целина, под називом *Фазовая парадигматика русского глагола* (стр. 106–134), састављена је од три потцелине. *Модели видового противопоставления и парадигма фазовости* (стр. 106–114) назив је прве потцелине, у којој је ауторка одредила фазну парадигму глагола као својеврсно творбено гнездо састављено од глагола у директној творбеној мотивацији⁷. Ј. Титаренко је синтетичку фазну парадигму графички представила као правоугаоник⁸ у чијем је центру глагол без префикса, нпр. *беспокоить*. С леве стране правоугаоника налазе се деривати са почетним значењем (*забеспокоить*, *обеспокоить* (2)), а завршни са десне (*переспокоить*). Изнад правоугаоника позиционирани су једнократни или вишекратни деривати (*побеспокоить* (1), *обеспокоить* (1)), док се испод њега налазе деривати са ограниченим значењем (*побеспокоить* (2)). Аналитичка фазна парадигма присутна је код глагола НСВ и изражава се помоћу инфинитива и специјалних фазних глагола (попут *начать/начинать*, *стать*, *продолжить/продолжать*, *перестать* и др.). Потцелина *Структура фазовой парадигмы* (стр. 114–121) садржи опис потпуне

⁷ Дакле, фазна парадигма није исто што и деривационо гнездо односно деривациона парадигма.

⁸ Заправо, то је (графичка) основа за одређивање структуре фазне парадигме (в. ниже).

(тј. четворостране) фазне парадигме, која укључује најмање пет чланова и сва четири правца фазности; непотпуна пак фазна парадигма броји од једног до три правца фазности, док број чланова није одређен⁹. Средствима афиксалног представљања фазности посвећена је потцелина *Способы выражения фазовости в русском языке* (стр. 121–134).

Понятие нулевой фазовости и аналитической фазовой парадигмы (стр. 134–161) назив је треће целине, која садржи две уже: *Нулевая фазовость у глаголов совершенного вида* (стр. 135–151) и *Нулевая фазовость у глаголов не-совершенного вида* (стр. 151–161). Нулта фазност се, како ауторка закључује, ретко јавља код глагола *perfectiva tantum* и иако у кодификованом језику они немају деривате супротног граматичког значења вида, у разговору се срећу њихови потенцијални секундарни имперфективи. Слично томе, и код глагола НСВ се нулта фазност ретко среће јер може бити изражена аналитички. Међутим, специфика глагола НСВ јесте што у одређеним својим значењима могу образovati различити тип фазне парадигме. На пример, ауторка сматра да глагол *соответствовать* у свом примарном значењу има и аналитичку и синтетичку фазну парадигму (будући да поседује деривате на *по-, про-, недо-*); али да, с друге стране, у секундарном поседује нулту фазност. Ј. Титаренко у својој књизи представља и особине које би савремени речник глагола у руском језику требало да садржи ради већег степена информативности у погледу аспектуалности, те наводи примере одредница (вокабула) за речник фазности који је, по свему судећи, у изради (*Теория и практика лексикографирования глаголов*, стр. 161–171).

Последња глава *Фазовая парадигматика отдельных лексико-грамматических групп глаголов* (стр. 173–299) оријентисана је на анализу (методолошки раније описане) фазне парадигме глаголских лексема. Наиме, смер фазности код видских парњака не мора се поклапати са смером творбене мотивације, јер код неких парњака може бити изведен глагол СВ, а код других НСВ. Како између два глагола СВ нема фазних релација, дешава се да глаголи СВ са великим бројем деривата (нпр. *дать, купить, лечь* итд.) имају минималну фазну парадигму, која је обично продуктивнија код глагола СВ (*Фазовая валентность глаголов совершенного вида и видовых пар*, стр. 173–182). Анализа фазне парадигматике и фазне валентности примарних и секундарних имперфектива на примеру видских тројки показала је, између осталог, да се глаголи НСВ без префикса одликују продуктивнијом деривационом и фазном валентношћу, израженијом полисемијом и др. С друге стране, секундарни имперфективи из

⁹ Парадигма може бити вишечлана иако је непотпуна.

видских тројки су најчешће моносемични, са знатно нижом како фазном тако и деривационом валентношћу (*Фазовая парадигматика первичных и вторичных имперфективов из видовых троек*, стр. 182–205). Фазно-парадигматске особине двовидских глагола разматране су на истим критеријумима примењеним на видским парњацима (*Фазовая парадигматика двувидовых глаголов*, стр. 205–221), а установљено је да је најзаступљенији тип процесно-завршни, потом једнократно-вишекратни, док је почетно-процесни најмање присутан. Осим тога, потпуна фазна парадигма среће се изузетно ретко (нпр. код глагола страног порекла *салютовать*, уколико се узму у обзир и некодификоване изведенице), посебно код двовидских глагола словенског порекла.

Одељак *Фазовая парадигматика глаголов imperfectiva tantum* (стр. 221–269) доноси анализу фазне парадигме глагола без парњака СВ, који припадају разним скупинама дефинисаним од стране Ј. С. Маслова. Реч је о глаголима којима се означава постојање или општа својства и квалитет ентитета (тзв. група А 1, нпр. *существовать, быть, обладать, состоять* и др.), односно припадност одређеној групацији или вршење какве дужности (тзв. група А 2 – *командовать, плотничать* и др.) у пододељку *Глаголы НСВ из групп А 1 и 2 (по классификации Ю. С. Маслова)*¹⁰ (стр. 223–237). Размотрене су и глаголске лексеме разнорodne по својој семантици, махом са значењем положаја човека у простору (*стоять, сидеть, лежать* и сл.), као и глаголи типа *болеть, спать, молчать*, које карактерише потпуна фазна парадигма (*Глаголы НСВ из группы А 3*, стр. 237–247), али и глаголи осећања и емоционалних стања и њима семантички блиске лексеме (*любить, ненавидеть, обожать* и др.; *плакать, ухаживать, заигрывать*), као и *ждать* и *искать* (*Глаголы НСВ из групп А 4, А 5 и Б*, стр. 247–262). У пододељку *Многоактные глаголы и глаголы движения* (стр. 263–268) констатовано је да многоактни глаголи имају потпуну фазну парадигму, као и они којима се денотира кретање у различитим правцима, док глаголске лексеме са значењем кретања у једном правцу најчешће имају непотпуну (тространу) фазну парадигму.

Глаголи звучања су због своје продуктивности у лексичком систему руског језика издвојени у посебан одељак (*Фазово-видовые особенности глаголов звучания в русском языке*, стр. 269–277), а Ј. Титаренко је установила да дата тематска скупина поседује високу фазну валентност, будући да највећи број испитаних јединица има или потпуну (*фыркать, кукарекать* итд.) или тространу фазну парадигму. Специфични су и глаголи НСВ са суфиксом *-ну-*, којима се

¹⁰ Ради уштеде простора, део из заграде ћемо изоставити приликом даљег навођења назива осталих хијерархијски равноправних пододељака.

изражава прелазак у (ново – Т. Б.) стање (*Семантичке и граматичке карактеристике глагола «перехода в состояние»*, стр. 277–299). Ауторка их је посебно издвојила јер са становишта савремене аспектологије такви глаголи не спадају у групу инхоативних (*Какие глаголы называются инхоативными?*, стр. 279–281), и одликују се непрелазношћу, теличношћу и поседовањем видског пара (*Аспектуальные характеристики глаголов НСВ с суффиксом -ну-*, стр. 281–284). Типична фазна парадигма ових глагола броји 3–10 чланова и углавном је једнострана (процесно-завршна), док се једнократна/вишекратна фазност обично реализује аналитички. Уз то, висока творбена валентност ових глагола обрнуто је сразмерна фазној валентности (*Семантичке ознаке и фазне парадигме глагола «перехода в состояние»*, стр. 284–299).

Закључак монографије, заправо, представља кратку синтезу закључних коментара наведених на крају сваке главе (*Заключение*, стр. 304–306) и даје довољно информативну слику о карактеру спроведеног истраживања. Библиографски списак (*Библиография*, стр. 307–323) броји укупно 146 јединица и чини нам се да је тај број могао бити већи, имајући на уму да се ради о истраживању посвећеном аспектолошкој тематици. Ипак, верујемо да је ауторка настојала да у мору литературе о глаголском виду и сродним категоријама одабере најпогодније и најуже стручно оријентисане библиографске јединице како би своју монографију учинила доступном и занимљивом широком кругу читалаца.

Представљена теорија фазне парадигматике у контексту имплицитне морфологије, као једна од категорија блиских аспектуалности, свакако је нова и занимљива област за домаћу лингвистичку јавност, а примену не мора имати једино у аспектолошким и лексичко-граматичким истраживањима, већ се може имплементирати, примера ради, и у проучавања из сфере морфосинтаксе, синтаксе и сл. Стога књигу *Имплицитная аспектология русского глагола* препоручујемо истраживачима чија се интересовања крећу у широким граматичким круговима, али и студентима виших курсева чију пажњу привлаче глаголски вид и бројне категорије са којима корелира (уз различит степен манифестације међусобне зависности и утицаја).

Марина С. Токин¹

ЗЕМЉА ТРАЖИ СВОЈЕ

Милојевић, Снежана (2020), *Закон земље: наратив о жени у прози Иве Андрића*, Нови Сад: Академска књига.

Академска књига из Новог Сада, у оквиру едиције Хоризонти, објавила је 2020. године књигу Снежане Милојевић *Закон земље*, монографију о стваралаштву Иве Андрића. Ова књига плодни је наставак дугогодишњег научног рада и непрекидног интересовања ауторке за књижевно стваралаштво нобеловца, које потврђују њене бројне студије и монографија *Медитативна проза Иве Андрића*, објављена 2008. године.

У *Закону земље*, монографији о прози Иве Андрића, обједињено заједничком темом, нашло се девет студија које су настајале у периоду од 2013. до 2017. године. Књига је из штампе изашла у години својеврсног јубилеја, јер су 1920. године, стотину година пре *Закон земље*, објављени *Ex ponto*, *Немири* и *Пут Алије Ђерзелеза*. Назив монографије, који је уједно и њен мото, произлази из *Ex punta* и тиме се и симболички целина стогодишњице читања Андрићевих дела и ишчитавања нових значења утврђује. „И ко живи за лепоту духа, тај залуд покушава да мислима смири тијело; огњен вјетар долази на махове као куцање силног земљиног срца и полаже му руку на тјеме. Земља тражи своје.” За овај исказ из *Ex punta* ауторка у предговору наводи да „акцентује разорну и незауостављиву моћ онога што Андрић назива законом земље – инстинктом путености који замрачује моћ расуђивања и онеспокојава и најмудрији ум.“ (Milojević 2020: 10). Тако долазимо и до поднасловa који уједно постаје и појашњење садржаја – *Наратив о жени у прози Иве Андрића*.

Свих девет студија које сачињавају монографију претходно су појединачно биле објављиване у истом или сличном облику у зборницима са међународних научних скупова и у референтним научним часописима. Сада, када су обједињене и објављене као целина, оне откривају неку другу перспективу, нове путеве истраживања Андрићеве прозе. *Закон земље* отвара и потврђује могућност да се уз помоћ књижевних теорија савременог доба читају и тумаче дела Иве Андрића. Епицентар монографије јесу жена и чулност у Андриће-

¹ marinatokin@gmail.com

вим делима, али као што нема жанровског ограничења у избору грађе којој се истраживањима приступа, тако не постоје ни ограничења у начинима на које ће јој се приступити. Занимљивост монографије лежи баш у томе што ауторка не фаворизује један методолошки приступ, већ, у зависности од саме природе текста и проблема којим се бави потпуно слободно, аналитички, преиспитује постојећа и отвара нова тумачења са аспекта савремених књижевних теорија које међусобно и комбинује (наратолошка, психоаналитичка теорија, имаголошко и интертекстуално читање, теорија о могућим световима, теорија о језовитости и др.). Студије у овој монографији баве се текстовима о којима је мање писано, али и оним познатим јер се, уз другачији приступ и комбиновање различитих теоријских упоришта, отварају нове перспективе, уочава кореспонденција текстова са садашњим временом и открива вечна актуелност Андрићевих дела.

Предговор Снежане Милојевић, којим се отвара монографија, могао би бити и поговор, јер представља својеврсну синтезу свих закључака до којих је у истраживањима дошла.

У првој студији, која се бави женским ликовима у роману *На Дрини ћуприја*, акценат се ставља на специфичан стваралачки поступак – сукоб супротно усмерених радњи, идеју из Андрићевог *Разговора са Гојом*². Тај напад и одбрана, сукоб потенцијалних значења утканих у текст, чине основу целокупног приступа, полазиште за даља истраживања, наредне студије у овој књизи. Њиме се потцртава специфични поступак Андрићевог трагања за истином „вишег реда“, његова потреба за синтезом свега, свих наизглед неспојивих перспектива, легенди и историја, свих могућих прича које ће се, говорећи о многим стварима, заправо бавити једном. У случају ове монографије, то ће бити чулни закони света сублимирани у идеји о женском.

Прва студија аналитички се бави женским ликовима у роману *На Дрини ћуприја*, где се открива да Андрић прво конструише митску слику, коју затим декомпонује. Овај поступак грађења и разарања својствен је и другим Андрићевим делима и темама, али га на овом месту ауторка јасно поткрепљује

---

² „Сви људски покрети произилазе из потребе за нападом или одбраном. Оне су им основни, у већини случајева заборављени, али истински узрок и једини покретач. А природа уметности је таква да није могућно насликати хиљаду ситних покрета који, сваки за себе, нису мрачни ни злокобни. Али сваки уметник који хоће да слика оно што сам ја сликао, присиљен је да прикаже покрет који је збир свих тих многобројних покрета, а тај згуснути покрет нужно и неминовно носи на себи печат свог истинског порекла, напада и одбране, беса и страха. И што је у једном таквом покрету већи број покрета уткан и збијен, то је покрет изразитији и слика убедљивија.” (Андрић, *Разговор са Гојом*)

примерима кроз које видимо конструкт мита о жени, након ког следи иронично поигравање њиме. Тако се од виле - рушитељке моста и Фате Авдагине стиже до Федунове драге, лепотице Паше и Хаци Омеровице, а затим и Лотике. Ипак, као што ауторка каже: „И поред свега и упркос свему остаје незајажљива жеља за лепотом оваплоћена у жени која, чак и да то не жели, мора бити неухватљива, недодирљива и пуна тајни“ (Milojević 2020: 34).

У другој студији, роман *Травничка хроника* посматра се кроз психоаналитичку теорију. Након краће анализе лика и поступака госпође Давил, жене коју готово искључиво одређују кућа и породица, приступа се детаљној анализи Ане Марије фон Митерер, жене аустријског конзула. Њена нарцисоидност, пренаглашено понашање, емоционални испади, од индивидуалне постају колективна хистерија (затварање чаршије наведено у наслову). Ауторка ће мапирати и анализирати паралелу између понашања жене и вароши. Сви ти поремећаји понашања, личности, стања хистерије/психозе, који се из индивидуалног пресликавају на колективни план, објашњавају се психоаналитичким приступом – односом реалног, имагинарног и симболичког, концептом нарцизма и присиљених радњи³.

У наредној целини, која се бави романом *Госпођица* и ликом његове главне јунакиње Рајке Радаковић, приступ који се користи је имаголошки. Испитивање другости не своди се на „уобичајену другост“ која је присутна у већини Андрићевих дела и која се заснива на вери, националности или полу, јер „све страдање Рајке Радаковић произлази из атипичне форме Другости, несводиве на било који препознатљив облик“ (Milojević 2020: 13). Ту „неканонизовану другост“ Госпођице ауторка доследно приказује и поткрепљује. Докле год је Рајка појавна и делатна контрадикторност (стара девојка, непривлачне спољашности и успешна неженствена предузетница, енергичног хода победника), несводљива на препознатљиву другост, она је шетајући скандал. Када постане препознатљива само као тврдица, она постаје невидљива јер прелази у облик другости према којој постоји јасно изграђен однос и која се лако може изопштити.

За разлику од претходних студија, у којима се жене појављују као активни ликови, у *Проклетој авлији* уместо јунакиње, жене, анализира се наратив о жени, пошто се оне у овом роману не појављују директно, већ само у причама непоузданих приповедача. Сам лик приповедача, његове особине, поднебље са ког долази, избор жена о којима се прича и начин на који се то чини разот-

³ Ауторка ставове поткрепљује позивајући се на Лакана, Фројда, Требјешанина и упућује на литературу која се бави овом проблематиком.

крива различите мушке стереотипе о жени (где најчешће сваки приповедач живи у уверењу да је баш његова истина о жени права). Ауторка издваја два типа говора о женама у овом роману, два кључна стереотипа. Први је реална жена, са којом се живи, жена мајка и домаћица. Други је надреална „жена-тело“ и „жена-жеља“, коју одсликавају изреке и пословице, поређења са природним силама и лепотама и из чије „опричане слике“ исијава мушка потреба и жеља за поседовањем.

Студије које следе односе се на Андрићеве приче без јасно одређеног временског, просторног, верског или националног оквира и ауторка у њима открива жену као својеврсни феномен, појаву коју прати нешто неочекивано и другачије – фантастично, чудесно, језовито... Овде се разматрају дела: *Жена од слонове кости*, *На стадиону*, *Игра*, *Жена на камену*, *Јелена*, *жена које нема*, *Кнез са тужним очима* и *Бајрон у Синтри*.

Ауторка се кроз целу монографију враћа на своју почетну премису о сукобу супротно усмерених радњи и у студији која се бави *Женом од слонове кости* разоткрива Андрићеву иронизацију фантастичних прича. Овај поступак деконструкције приказује се кроз медицинско-психолошки феномен „парализе сна“ и разобличавање мита о мушком страху од губљења слободе, који постаје савремена прича о страху од блискости.

Три Андрићеве приче - *На стадиону*, *Игра* и *Жена на камену* - тема су студије *Феномен жене у светлу дихотомија моћ и немоћ, младост и старост*. Ова студија бави се другачијим ликовима жена Андрићевог стваралаштва. „Оно што је очито у овим причама јесте да у њима жена није неко ко је неактиван и ко из своје статичке позиције изазива и покрће мушки свет на најразличитије неподопштине, нити је пак супротност статичној жени – пошаст која обезнањује мушкарце њоме занесене, већ самосвесна слободна жена која јасно исказује свој став, своје жеље и своја настојања.“ (Милојевић 2020: 127). Наизглед самосвесна жена, у којој су тело и дух усклађени, постаје жртва знакова старења и телесних несавршенстава и под императивом младости и лепоте (митском представом жене), сама себе заробљава, ламентирајући над неминовношћу старења.

О причи *Јелена, жена које нема* доста је писано, па се уз синтезу, преглед ранијих истраживања и тумачења (П. Палавестре, М. Радовановића, Љ. Кораћевића, Т. Брајовића, А. Башића, И. Настовића и других), Снежана Милојевић опредељује за другачији приступ – анализу дела кроз теорију о језовитом у књижевности (Сигмунда Фројда). Пратећи ову теорију, полази од тога да нешто што је познато и што се доживљавало као блиско, постаје необично, страно и

зачуђујуће и да се често остварује у „присилном понављању“. „Интегрисана као целовита личност, Јелена се оглашава својим писмом - својом различитошћу, што представља отклон од типских места у поимању жене и њене позиције у заједници (и у прози овог писца), чиме се ова нова форма самосвојне женствености третира као нешто далеко и неразумљиво мушком поимању живота и света. Тако ова прича истовремено јесте још једна литерарна интерполација једне од опсесивних тема Иве Андрића у оквиру опсервација мушко-женских односа: неизмерне чежње и великог неразумевања које непрестано лебди изнад сваког покушаја заједништва између полова.“ (Milojević 2020: 149).

Претпоследњу целину *Закон земље* чини студија о причи *Кнез са тужним очима*, где се кроз интертекстуалне везе са бајком (бајковити почетак, дрво крушке које је пандан „златној јабуци“), античким митовима и Библијом (митови о Пандори и Нарцису, прича о Адаму и Еви, Марији Магдалени и Исусу Христу) преиспитује мит о жени као опасности. Обрнутом интертекстуалношћу, иронијом и пародијом (пример кнежевог ослепљења) Андрић прави отклон од постојећих модела.

Последња студија у књизи *Закон земље* јесте *Бајрон у Синтри и теорија могућих светова*. На основу Долежелове теорије могућих светова у анализи приче, преиспитана је литерарна транспозиција књижевног пандана Џорџа Гордона Бајрона кроз операторе „неопходно“ и „могуће“ (стриктне и лабаве означитеље). Бајронов сусрет са девојком која је природа сама по себи, доводи до налета оног што приповедач једноставно назива животом и што се даље може тумачити само као неминовност „законa земље“.

Бавећи се мотивом жене и чулности у Андрићевим делима, Снежана Милојевић користила је свеобухватан критички приступ. Релевантна литература није видљива само кроз теоријска начела. Ауторка сумира, наводи и користи најзначајније студије о Андрићевом опусу, чиме се открива њена упућеност у књижевну критику и књижевноисторијску рецепцију Андрићевог дела, али и преданост и систематичност у истраживању тема којима се бави. Монографија *Закон земље* представља велики допринос науци јер сумира сва постојећа сазнања и оригиналним приступом и закључцима отвара путеве новим истраживањима.

Бојана Б. Вучен¹

АНДРИЋ И ЈАДРАН

Шеатовић, Светлана (2020), *Андрић и Јадран*, Андрићград – Вишеград: Андрићев институт.

Светлана Шеатовић објавила је књигу *Андрић и Јадран* у издању Андрићевог института 2020. године. Како је и сама истакла у уводном тексту „Увод: Јадран од тамнице до светлости“ (9–17), сложени су Андрићеви јадрански путеви. Жељела је да интердисциплинарним приступом открије дугу линију која оцртава Јадран у животу и дјелу Иве Андрића. Урадила је то кроз три текста, укрстивши „биографске чињенице, развојне етапе писца, постичке поступке и менталитетске особине човека копна“ (11).

Ауторка је на различитим жанровима приповједака и поезије, есејистичких и фантазмагоријских записа показала једног другог Андрића. Тај Андрић је од младалачког доба и првих записа, па све до боравка у Херцег Новом у старости, гдје настају посљедње приповијетке везане за однос Босне и Дубровника, повезан с Јадраном.

Поред тога што је читаоцима предочила своје намјере и сажела идеје и приступе изнијете у оквиру три наредна текста књиге, Светлана Шеатовић је у уводном дијелу издвојила три фазе Андрићевог опуса у односу на Јадран (14–15), које ће детаљније помињати у посљедњем тексту књиге. Прву фазу представљају пјеснички радови *Ex Ponto* (1918) и пјесме у прози *Немири* (1920); другу фазу чине есеји, записи *Сан о граду* (1923), *Летећи над морем* (1932) и приповијетка *Занос и страдање Томе Галуса* (1931); трећу и најсложенију етапу Јадрана Андрић је развио у приповијеткама од педесетих година: *Предвечерњи час* (1961), *Два записа босанског писара Дражеслава* (1963), *Дубровачка вејавица* (1968/69) и *Робиња* (1976). Управо то је линија Јадрана од тамнице до свјетлости.

Крајњи циљ ауторке био је да укаже на „антрополошку сложеност односа између човека копна и мора, коју је Андрић сместио у географски и историјски контекст“ (15), а притом је користила различите студије Фернана Бродела, Масима Качарија, Катерине Реста, Алаиде Асман и Јована Цвијића. Да

је важно откривање Иве Андрића „као врхунског антрополога и психолога наших рубних простора“ (15), показано је и избором мота за књигу *Андрић и Јадран* – цитата из есеја *Летећи над морем*, који даје перцепцију мора с аспекта човјека копна.

У тексту „Андрићев бег у Далмацију – *Занос и страдање Томе Галуса* и рана лирика“ (17–37) Светлана Шеатовић нам представља оно што је назвала првом фазом Андрића у односу на Јадран. Почетно Андрићево јадранско искуство повезано је с његовим тамничким данима у Сплиту за вријеме Првог свјетског рата. Биографско искуство одразило се на књижевно дјело. Преовладава осјећај меланхолије, усамљености пјесника, а „праву промену у Андрићеву лирику унеће управо дужи боравак на мору, у Цриквеници, на Крку и Брачу, поново у Сплиту, а потом и, двадесетих година, у Риму; то доноси и нову тематику“ (21). Ауторка истиче да тада море није могло да оснажи младог Андрића, али његови први стихови и прозно-поетски записи почетак су развоја утицаја мора на живот и на стваралачку инспирацију.

Дужи боравак на обали Јадрана значио је и веће присуство мора у лирици и, посебно, приповијеткама које настају двадесетих година *Мост на Жепи* и *Заноси и страдање Томе Галуса*. Андрић почиње писати о сложеној теми прогонства и невиног страдања, с којима се суочава на јадранској обали. С једне стране је тама тамница, а с друге стране су свјетлост и медитеранска клима које лијече. Светлана Шеатовић истиче да су судари свјетла и таме трајан контраст који приказује двије стране људског бића.

Везивна нит свих приповједака које чине „тамнички циклус“ јесте лик Томе Галуса. Ауторка говори о симболици његовог имена и повезаности Андрићевог јадранског искуства са смјештањем Томе Галуса у најважнију аустријску луку на Јадрану – тршћанску луку. Та лука је „дубоко историјски и културолошки конотирана за Јужне Словене, а међу њима за најбројнију и најјачу економску и културолошку заједницу – Србе“ (26). На путу од Трста до Далмације, кроз Андрићево животно искуство и искуство приповједног јунака Томе Галуса дешава се „први искорак у смеру силаска човека Босне на море“ (28).

У раним дјелима овог писца јавља се и важан женски лик – мистична жена и соларно биће, Јелена. Тако се „море развија у сложену метафору страдања и поновног рођења“ (28).

Шеатовић је у књизи *Андрић и Јадран* анализирала и феномен самоће кроз „биографски, поетички, филозофски оквир медитеранског човека Албера Кампија, филозофије тела Михаила Епштејна и меланхолије и идеје љубави Јулије Кристеве“ (13). Такав интердисциплинарни приступ примјењује у другом тексту

„Самоћа и понори од сјаја“ (37–61), у којем истиче психолошке и метафизичке одговоре на значај мора у Андрићевим приповијеткама објављеним после Другог свјетског рата: *Летовање на југу*, *Жена на камену*, *Јелена, жена које нема* и есеју *Летећи над морем*. Наведеним приповијеткама заједничко је то што главни ликови у самоћи доживљавају једну врсту преображаја под утицајем медитеранске климе и свјетлости. Они из унутрашњих преиспитивања излазе друкчији.

У цјелини коју је ауторка именovala као „Лет изнад мора – фантазмагорија професора Норгеса“ анализира се утицај климатско-географских карактеристика на главног јунака приповијетке *Летовање на југу*. Његов дух преображава се из стања чамотиње и усамљености у авантуристички дух. Тако медитеранско море брише овоземаљске границе за дух професора Норгеса, а то је „истовремено и победа природе над историјом и идеологијама“ јер је овај лик представник сјеверног свијета који ће, „озарен сунчаном мишљу, видети нову зору европске цивилизације“ (46). Шеатовић закључује да је долазак на море антрополошки и филозофски доживљај за Андрићевог јунака.

С друге стране, јунакиња приповијетке *Жена на камену* повратком у завичајно, медитеранско мјесто доживљава психолошки преображај. У другој цјелини, под насловом „Жена на камену – локалност простора, мир у себи и са собом“, ауторка анализира пут Андрићеве јунакиње Марте „од мучнине сазнања о пропадљивости тела до смиривања у сопственом телу и добу“ (48), наглашавајући да у самоћи помаже сунце, шум мора и топли камен.

Неизоставно је пратити и развој Јелене, која је присутна у Андрићевом опусу од самог почетка до краја. Зато је Светлана Шеатовић помиње у свакој фази Андрићевог писања у односу на Јадран. У том смислу, најсложенија је триптих приповијетка *Јелена, жена које нема*. Ова јунакиња не зависи од мора, али је увијек везана за свјетлост, фантазију и самоћу. Ауторка говори и о повезаности јунакиње са женом коју је Андрић познавао и о свим могућим значењима лика Јелене у животу писца-приповједача. Закључује да је ово соларно биће друго име самоће, али племените самоће у којој усамљени човјек налази своје свјетлосно привиђење.

Трећи текст књиге *Андрић и Јадран* тематизује најсложенији однос према Јадранском мору који ауторка проналази у књижевном дјелу Иве Андрића. Светлана Шеатовић нас подсећа како је море присутно у српској књижевној историји, али је све до 20. вијека углавном негативно конотирано. Јадран је у српској књижевности важан дио опуса многих писаца послје Првог свјетског рата, након стварања Краљевине СХС, нарочито у дјелима два највећа српска писца 20. вијека – Иве Андрића и Милоша Црњанског.

Зато ауторка ове књиге у тексту „Две слике Јадрана – позни Андрић и Црњански“ (61–97) компаративном методом показује како ова два писца гледају на однос човјека копна и мора. Ту гдје се дешавају историјски, културолошки и антрополошки судари, „Андрић и Црњански виде два света којима је нужно да се онај копнени спусти у овај морски“ (74). Оба писца сматрају силазак на море уласком у свијет бољих могућности и више цивилизације. Ипак, ауторка је показала да има и разлика у томе како Црњански и Андрић виде митски однос копна и мора.

Јадранско море присутно је у неким пјесмама Милоша Црњанског које су објављене у *Лирици Итаке* (1919), а касније и коментарисане у аутобиографском контексту у књизи *Итака и коментари* (1958). Овај писац био је присутан на обје стране Јадранског мора и трагао је. С наше стране пронашао је „песму као надвременску нит“ (68), поетски приказавши на овој обали слику вијековима поробљеног народа, али не и покореног. И оно што ауторка примјећује код Милоша Црњанског у вријеме Првог свјетског рата јесте да он показује како појединац има потребу да свој идентитет заснује на основу различитих „ми“-група које чине цјелину на Јадрану. Он тада Јадран доживљава као „укрштање италијанске културе, књижевности, језика, и словенских народа“ (70). На другој обали Јадрана осјети весео народ у чијим пјесмама нема туге. Послије рата ће Милош Црњански видјети двојност душе – у пјесми *Моја песма*. Трагаће за идентитетом и тражиће мир у просторима Тоскане. Њежније ће доживјети италијанску страну Јадрана у дјелу које је и више од путописа – *Љубав у Тоскани* (1930). Ауторка нас подсјећа и на путопис *Сплит*, гдје је овај писац исказао како је народ копна застао у цивилизацијском развоју. Управо ће касније на италијанској обали Црњански тражити прекинуте цивилизацијске нити и нашу везу са идентитетом Византије.

По први пут у свом књижевном опусу Андрић указује на сударе у географском и културолошком виду у есеју *Сан о граду* (1923), а у есеју *Летећи над морем* „повлачи јасну линију судара човека балканских планина са морем – као експлозију“ (80). Тај језгровити есеј је и „психолошко и етнографско упориште Андрићевог поимања мора и човека“ (82), које ће писац најсложеније представити у приповијеткама објављеним пред крај живота и постхумно.

Писар Дражеслав је јунак који повезује низ приповједака објављених од 1961. године до 1968/69. Двојство у њему је двојство човјека који носи менталитет динарског типа личности, а силази у простор Дубровника, односно мора и човјека медитеранске филозофије умјерености. Таква виђења, примјећује ауторка Шеатовић, подударају се с писањима Катерине Реста о

сусрету и симболији мора и залеђа, и с тезама Јована Цвијића. У психолошком, менталитетском и културолошком погледу, то двојство остаје. Овај Андрићев лик је човјек на међи, „дистанцирао се од свог динарског света, а никада није постао део медитеранске умерености и углађености“ (86). Ауторка указује како је Андрић на тој дихотомији копно–море, Босна–Дубровник, у посљедњој стваралачкој фази, отворио тематске правце који ће се развити у прози Милоша Црњанског или дјелима Борислава Пекића.

Оно што Светлана Шеатовић посебно наглашава у Андрићевој визији мора јесте да излазак на море значи нову и вишу цивилизацију – која је плодно тло за умјетност, у којој се гради и гдје човјек кроз самоћу и интроспекцију налази пут „до савршенства и вечности“ (82). На мору се лијечи „брђанска туга“, коју је у пјесми с једне стране Јадранског мора осјетио и Милош Црњански.

Књига *Андрић и Јадран* настала је синтезом раније објављених радова Светлане Шеатовић у зборницима и часописима. Ти радови су у овој књизи измијењени и допуњени, промијењени су им и наслови, тако да су потпуно усмјерени на тему и улогу Јадрана у дјелу Иве Андрића.

ИЗВЈЕШТАЈИ

Анђелка Ж. Крстановић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

ЛИНГВИСТИЧКА, ПРИПОВЈЕДАЧКА И ПРЕВОДНА ПРОБЛЕМАТИКА У ЕПСКОМ ОПУСУ ПЕТЕРА ХАНДКЕА

(ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ БАЊА ЛУКА, 24–25. 5. 2021)

Шведска академија је Нобелову награду за књижевност у 2019. години додијелила Петеру Хандкеу за, како је образложено, „утицајно дјело које је језичком домишљаотошћу истражило периферију и специфичности људског искуства“. Награда је уручена 10. 12. 2019. године од стране шведског краља Карла Густафа XVI, четири дана након што је писац прославио свој 77. рођендан.

Тим поводом Катедра за германистику у сарадњи са Катедром за србистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци организовала је међународни научни скуп посвећен дјелу нобеловца Петера Хандкеа, првобитно планиран за 2020. годину, али, због околности пандемије, одржан 24. и 25. 5. 2021. године у онлајн формату на Дан Филолошког факултета. Српски и њемачки језик били су службени језици, а модератори скупа мср Ивана Четић (Универзитет у Бањој Луци), мср Јелена Гојић (Универзитет у Крагујевцу) и мср Анђела Вујошевић (Универзитет у Крагујевцу).

Поздравну ријеч одржали су проректор Универзитета у Бањој Луци проф. др Горан Латинковић, декан Филолошког факултета проф. др Биљана Бабић, те у име Организационог одбора доц. др Анђелка Крстановић. Подршку скупу изразио је и Петер Хандке, обраћајући се учесницима сљедећим ријечима:

Пажљиво бирање ријечи у језику, те објашњавање слово по слово и понављање, како то ви филолози чините, јесте у временима потпуно трулог

¹ andjelka.krstanovic-jankovic@ff.unibl.org

новинарства плодотворније него икада. Желим вам успјешан конгрес, уједно и радост у даљем преношењу богатства пјесничког језика.

Пријатељски вас поздравља

Петер Хандке

У пленарним секцијама излагали су доц. др Анђелка Крстановић (Универзитет у Бањој Луци), почасни гост проф. др Хервиг Готвалд (Herwig Gottwald, Универзитет у Салцбургу) и Жарко Радаковић, књижевник и преводилац 26 Хандкеових дјела.

Анђелка Крстановић (Универзитет у Бањој Луци) представила је Хандкеову поезику у контексту ангажоване књижевности. Хандкеова књижевност, како је наведено у отварању излагања, има намјеру да активно дјелује, али „да буде књижевност чији је ангажман препознатљив у интенцији да уздрма и промијени свијест људи који су исувише навикли на клишеизирани и унапријед дефинисани обрасце живота“. Другачије могућности искуства стварности Хандке проналази у оној историји свијета која је човјеку по природи дата и коју може да докучи путем примарне перцепције и осјећаја.

Ослањајући се на своју новообјављену монографију *Peter Handke. Auf dem Weg zum Erzählen* (Петер Хандке на путу ка приповиједању), Анђелка Крстановић је у другом дијелу свог излагања дала простор сумирању карактеризације Хандкеове поезике у односу на појам ангажованости. Како је образложено, актуелне друштвено-политичке паролe, које за све имају готова рјешења, Хандкеу су стране. Хандке увијек наново подвлачи свој отпор према људској историји, под којом подразумијева друштвену и политичку, и чије схематске погледе на свијет тако радо раскринкава. У том контексту, природа као архаични, али једини мјеродавни узор игра значајну улогу у Хандкеовим дјелима јер увијек фунгира као коректив и путоказ за истинско постојање. У природи човјек поново бива свјестан прекултуролошке љепоте свијета, извјесности сталних промјена и вјечних закона, извјесности слободе и свеколике повезаности која произлази из сазнања да човјек није позициониран наспрам природе, већ да у њој трајно пребива. Стога, пишчев поглед на активну улогу књижевности која разоткрива другачије потенцијале свијести у супротности је са стајалиштима Сартра или Брехта, са књижевношћу која има за циљ да пренесе нормативна стајалишта, оно што је до краја осмишљено у смислу „наизглед коначних погледа на свијет“. У излагању је закључено да Хандке кроз свој цјелокупни опус

гради паралелну стварност у односу на актуелне цивилизацијске токове као алтернативни начин промишљања и дјеловања.

Тема пленарног предавања професора Хервига Готвалда (Универзитет у Салцбургу) биле су основне форме митског приповиједања у Хандкеовом стваралаштву од романа *Спори повратак кући* (*Langsame Heimkehr*), а у контексту студије проф. Готвалда *Mythos und Mythisches in der Gegenwartsliteratur* (*Мит и митско у савременој књижевности*). Истакнуто је да се Хандке својим стваралаштвом супротставио поништавању митологизације свијета и скидању чаробног плашта са стварности, што је тенденција која траје од 19. вијека. У свом литерарном дјелу ставио је фокус на митологизовање стварности, дајући јој примјесе чаробног. Професор Готвалд посветио је у излагању простор интерпретацији основних приповједачких стратегија у конструкцији митске стварности, гдје је издвојено пет карактеристичних поступака: преображај, понављање, мјеста и простори, именовање и безименост, те митско вријеме. Хандке користи мит као потенцијал за естетско обликовање јер, по Хандкеу, „мит се састоји од понављања: дешавања која је могуће поредити са различитим особама, на различитим мјестима, у различито вријеме“. Хандке у свијету разобличене модерне преноси, дакле, мит у методу приповиједања: „Књижевност: истражити мјеста која још нису испуњена смислом“. Професор Готвалд означава Хандкеову поетику као разрачунавање са посљедицама просвјетитељства и касном модерном, које носе собом губитак тајновитог и значајног, те у том контексту машта у Хандковом књижевном опусу игра велику улогу. Категоријама људског искуства попут сна, времена, свакодневних, наоко безначајних искустава, даје се привид посебног. У завршном дијелу излагања професор Готвалд се осврнуо на Хандкеову скепсу према миту. Хандке стално акценује неповратно изгубљено митско животно осјећање у савременом добу и у том смислу код Хандкеа је присутна константна амбивалентност између скепсе према митском и чежње ка митском.

Књижевник и преводилац Жарко Радаковић читао је одломке из свог дневника, обједињујући их под насловом *Преводећи Читајући Пишући*. Дневник је настао током превођења Хандкеове књиге *Мој дан у другој земљи: приповијест о демонима* (*Mein Tag im anderen Land: eine Dämonengeschichte*, 2021) и свједочи о продуктивној рецепцији писца. У том контексту, из дневничких забиљежака ишчитавају се рефлексије на Хандкеову поетику, при чему читаоца, преводиоца и писца Жарка Радаковића посебно заокупља контекст настајања Хандкеове приповијести и превода исте, а то су чудне околности пандемије, која намеће изолованост и затвореност, замрзава писање нашироко у складу

са класичним узорима и тјера писце у уски лијевак психоаналитичких понирања у саме себе, у најудаљеније зоне демонског: „Ali sada, u vreme pandemije i sveopštih izdvajanja iz zajednice, osuđenosti na samoću, suočenosti sa nizom zabrana, pa i bez mogućnosti skretanja, čak ni u omiljene kafane, nametalo se pitanje `kako pisati` : kako sada pišući delovati sveobuhvatno, sintetički; kako sa sada nametanim psihološko-analitičnim; kako sa silažanjem u ponore doživljavanja, sa tamo često i neželjenim doživljajima; kako se takav, `poremećen`, vratiti sebi i svom kontekstu?“ Промишљајући Хандкеову рецепцију Достојевског и проширујући то питање и на властиту рецепцију овог писца и његовог духа демонског, Радаковић закључује да поступци продуктивног суочавања са писцима у времену пандемије поново постају актуелни. Стога, процес промишљања Хандкеове приповијести у датим околностима резултирао је аутопоетичком приповијести као дијелом тријаде *читати – преводити – писати*, како је у завршници излагања и истакнуто: „Tekst se nastavlja u pisanje moje sopstvene povesti: o bivstvovanju u sobi naspram slike *Autoportret* (Albrechta Dürera), o potrebi da se izađe napolje, o želji da se bude pred drugom slikom (na primer, umetnice Nine Pops), o prelaženju iz jedne umetnosti u drugu. Ukratko: reč je o praktikovanju inspirativnog i produktivnog čitanja knjige *Moj dan u drugoj zemlji* Petera Handkea.“

У појединачним секцијама – лингвистичким и књижевним – учесници су понудили разноврсне теме.

У дијелу скупа са тежиштем на лингвистичким питањима представљен је коауторски контрастивни рад Софије Биланције и Бранислава Ивановића (Универзитет у Београду), у коме су издиференциране специфичности глаголског модуса конјунктива у односу на њемачки и норвешки језик, на корпусу приповијетке *Страх голмана од једанаестерица*.

У реферату професорке Божинке Петронијевић (Универзитет у Крагујевцу) проблематизована је интерпретација лексема „кукавица“ у приповијести *Кукавице из Велике Хоце* као дијела Хандкеовог косовског циклуса. Констатовано је да Хандке обилато користи српски језик као повратни превод, такође српске ријечи у оригиналу, те преноси специфичан поетски доживљај птице кукавице, која има богату симболику у српској традицији.

О вишејезичности у Хандкеовом драмском стваралаштву, која има важну улогу и у његовој епици, говорила је Ванеса Ханесшлегер (Vanessa Hanesschläger), научни сарадник Академије наука у Бечу. Хандке, како је наведено у излагању, обилато користи стране ријечи у својим дјелима. На корпусу три драме Ванеса Ханесшлегер експлицирала је функцију страних ријечи, те

нагласила да се Хандке у контексту примјене страних ријечи супротставља новинарском језику, који себи даје за право да пише историју.

О Хандкеовом непомирљивом односу према новинарском језику (западних) медија и о новинарском креирању слике о Србији током 90-их година говорила је Анђела Вујошевић (Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу). У истраживању је спроведена лингвистичка анализа дискурса о Србији у Хандкеовом есеју *Путајући у сузама* у поређењу са дискурсом о Србији у чланцима познатог њемачког магазина *Der Spiegel*.

У књижевним секцијама већи број радова био је посвећен тематско-мотивским комплексима у Хандкеовом стваралаштву.

Професор Бранко Тошовић (Универзитет у Грацу) говорио је о мотиву хладноће код Ива Андрића и Петера Хандкеа. У оквиру иновативне теме – крипоетика – издиференцирано је седам категорија криолизма као начина одсликавања хладноће. Паралела између Андрића и Хандкеа констатована је у окренутости појединцу, те у депежажирању. Ипак, у поступцима сликања хладноће, асоцијативном пољу и интенцији више су заступљене разлике у поетикама. Код Андрића је доминантна фигуративна хладноћа, док код Хандкеа преовладава објективна хладноћа. Надаље, Андрићева асоцијативност приликом обликовања криогених маркера није типична за Хандкеа, те чињеница да је Хандке писац периферије, а Андрић није, или је то много рјеђе, указује на разлике између два писца. Код Андрића, како је сумирано, криолски амбијент је више заступљен него код Хандкеа. Унутар њега, Андрић се бави психологијом и социологијом људи, Хандке „*svojim (autorskim) svijetom i svijetom junaka*“.

О концепту антизавичаја и антизавичајној књижевности код Томаса Бернхарда и Петера Хандкеа говорио је Миодраг Вукчевић (Универзитет у Београду), ослањајући се на компаративну анализу Бернхардовог дјела *Брисање. Распад*, те Хандкеовог *Кратко писмо за дуги растанак*. Истакнуто је да се паралела између ова два писца огледа у изразито потцртаној интертекстуалности оба романа. Такође, паралела је изражена и у аутобиографској поетици. Аутобиографско у *Брисању* у контексту проблематизовања завичаја носи критичку димензију према традицији и прошлости, а Бернхардово индиферентно држање наспрам нацистичког режима тјера читаоца на суочавање са самим собом. Код Хандкеа, аутобиографска спона присутна је у суочавању приповједача са доживљајима из дјетињства. Приповједачева пројекција дјетињства говори у прилог чињеници да роман носи димензију антизавичајне књижевности. Код Хандкеа, како је наведено у завршном дијелу излагања, појединац дефинише разумијевање историје, гради идентитет путем властитог искуства и из њега

изводи разумијевање завичаја, што имплицира да су код Хандкеа идентитет и завичајност у директној спони.

Арја Ринекангас (Arja H. Rinnekangas, Универзитет Обу, Финска) представила је мотив страности у Хандкеовој приповијести новијег датума *Крадљивица воћа* – или *проста возња у унутрашњост земље*, интерпретирајући различите манифестације страности у поменутом дјелу. Приликом путовања крадљивице воћа, протагонисткиње приповијести, смјењују се слике природе, дочаране у финим нијансама, те сусрети са људима и другим бићима. Сви са главном фигуром дијеле исту судбину – страност. У контексту мотива страности акцентована је и страност околине на примјеру Сержија, града чији житељи доживљавају страност јер се модернизацијом наметнула нова култура живота. Њихова страност наспрам новог времена подудар се са неуспјешним покушајем интеграције крадљивице воћа у савремено друштво. Свијет који Хандке приказује у овом дјелу показује другост мишљења и осјећања који се разликују од уобичајене структуре мишљења новог времена. Стога, закључено је у излагању, цијела приповијетка може да се тумачи као заокрет уназад, а против струје вриједности новог доба.

Проблем језика, као један од кључних тематских аспеката Хандкеовог стваралаштва, нашао се у фокусу три излагања.

Вук Петровић (Универзитет у Београду) интерпретирао је семиотички хаос свијета у Хандкеовој приповијести *Страх голмана од једанаестерца*. Ослањајући се на теоретске поставке из времена идеализма њемачког романтизма у интерпретацији Хандкеовог *Голмана* исфилтрирана су два лајтмотива – виц и алузија. Како је истакнуто, деформација и инхибиција слободе изражавања кроз игру код протагонисте Блоха преображава се у драму субјекта који, опкољен природом друштвеног система знакова, не може путем конвенционализованог језика да изрази аутентични однос између субјекта и свијета. Фигурална, а не материјално-фабуларна природа вица и алузије резултира надаље тиме да Хандкеова прича за доминанту има сам начин на који се језички посредује слика или доживљај. Блоха, који не може више да препозна мотивисану спрегу између језика и предмета, исцрпљује аутоматизована конвенционализација језика. Стога је протагониста у потрази за природном везом између предмета и језичког израза, те се у Блоху прелама модерна тјескоба човјековог битисања у друштвеном свијету.

Ана Ситарница (Универзитет у Крагујевцу) на корпусу Хандкеових комада говора размотрила је проблематику вербалног насиља. У свом излагању указала је на ову специфичну врсту драме, за коју су карактеристичне језичке игре које

скривају вербално насиље, а носе их умјесто глумаца *говорници* и усмјерене су на јавна и директна обраћања публици. Теми односа појединца наспрам друштва Хандке у коадима говора приступа на јединствен начин јер јој даје апстрактан и универзални значај, а у контексту поруке да свакодневне радње појединца не могу да резултирају самоизражавањем, уколико је то самоизражавање ограничено правилима. Хандке уз помоћ тематизовања свакодневних клишеа наводи публику на нове закључке о стварности са намјером да јој поврати моћ једноставне рецепције, која није детерминисана дисциплиновањем појединца сопственим језички условљеним перцепцијама.

Јелена Гојић (Универзитет у Крагујевцу) у свом излагању говорила је о позоришно-педагошком преводу (ре)конструисане *Леворуке жене* Петера Хандкеа, приказу који је извело Академско позориште студената германистике у Крагујевцу. Проблем језика нашао се у овом приказу у тројаком свјетлу: најприје у књижевном тексту, гдје је фигура Маријане дочарана у свјетлу преиспитивања идентитета у условима наметања језичких стереотипа од стране друштва као машинерије; потом сценски превод и проблем преношења тематског тежишта приповијетке – заробљеност појединца у конвенционализованом систему знакова, те напосљетку превод/рецепција сценског приказа у контексту првобитне вербалне поруке.

Централним категоријама Хандкеове поетике – питању простора и питању ауторства – било је посвећено неколико радова.

Татјана Кухаренка (Татјана Кухаренка, Универзитет у Литванији) излагала је на тему „Видјети се и чути се у испривиједаном облику“, фокусирајући се на (ауто)биографско приповиједање у роману *Губитак слике или кроз Сијеру де Гредос*. Структура овог романа представљена је као аутобиографска, при чему се смјењују описи путовања и животопис. Сијера де Гредос као садашњост иницира развој концепта индивидуалитета у контексту припадности и неприпадности, смјене унутрашњег и вањског искуства, процес који ће проћи анонимна женска фигура „она“. „Она“ се појављује под различитим маскама, да би на крају добила ауторско рухо, односно рухо биографа. У контексту аутобиографског писања, протагонисткиња пролази трансформације, од неког ко аутору даје задатак да испише њен животопис, па до фиктивног аутора као биографа. У завршним разматрањима Татјане Кухаренке констатовано је да се аутобиографско писање код Хандкеа може довести у непосредну везу са проблематизовањем могућности да се властито јаство испривиједа. У вези с тим пропитују се могућности и границе искуства јаства на релацији вањско–унутрашње, те потенцијали преноса истог у фикционално дјело.

Милан Громовић (Универзитет у Новом Саду) представио је компаративну анализу романа *Квадратни корен из живота* Мухарема Баздуља, писца новије генерације, и Хандкеовог *Великог пада*. У раду је освијетљена флукуација путујећег приповједача у оба романа. Баздуљев приповједач Сергеј Бабић путује у аутобусу од центра ка периферији, док Хандкеов глаумац ходочастује из предграђа Париза у центар. Обома је заједничка перманентна колебљивост духа и потреба за синтезом властитог животног искуства. Код Баздуља, заступљен је прелаз из путописног есеја у ток свијести, док се у току свијести Хандкеовог глумца рефлектује спознаја живота кроз простор и људе које среће. У излагању је предочен и заједнички приповједачки поступак трагања. Паралела између ова два романа истакнута је и кроз сведени хронотоп. Оба романа потенцирају колебљивост духа савременог човјека као универзалну поруку потребе за преиспитивањем и сумњом у тековине модерног свијета да би се изнашли путеви за алтернативне форме живота. Поменуте сличности у наративном поступку предочене су као резултат Баздуљеве интензивне стваралачке рецепције Хандкеовог дјела.

Стваралачка рецепција нашла се и у фокусу излагања Мине Ђурић (Универзитет у Београду), у коме је представљена Хандкеова продуктивна рецепција мита, односно донжуанске митологеме. Хандкеова стваралачка рецепција проблематизује аспекте конституисања и посредовања донжуанске приче. Његов стваралачки одговор на митологему јесте концепт музике донжуанског приповиједања. Хандке, дакле, нуди музикализацију донжуанске фикције ритмизацијом сјећања у приповиједању, мелодизацијом структуре текста, вербализацијом музике. Дон Жуанов глас, зависан од мелодије, ритма и тона, претвара се у потенцијалног приповједача музикализоване фикције, при чему се његов глас изједначава са универзумом, постаје музика онтолошког. Хандкеов Дон Жуан, како је наглашено, није само реконструкција карактера митологеме, него и наративног идентитета митологема у модерном свијету. Стога се Хандкеова стваралачка рецепција карактерише као најоригиналнији одговор на донжуански концепт у историји књижевности, умјетности и културе.

Жељка Јунгић (Универзитет у Бањој Луци) у свом излагању фокусира на онтолошке аспекте писања, ослањајући се на цитат из Хандкеове приповијетке *Безжељна несрећа*. У реферату на тему „Машина за сјећање и формулисање као онтолошки фундамент приповиједања Петера Хандкеа“ наглашено је да се онтолошки фундамент књижевног умијећа Петера Хандкеа базира на међувисности битка, језика и мишљења, али и на техници. Цитирајући Писца из *Безжељне несреће*: „Бавим се књижевношћу, као и увек, преиначен и опред-

мећен у некакву машину за сећање и формулисање“, у реферату се констатује да је машина за сјећање и формулисање *raison d' être* у вјечности, које је циљ Хандкеовог живота и писања.

Концепт простора у контексту крашких предјела представио је Јан Ренерт (Jan Röhnert, Универзитет у Брауншвајгу). У излагању је истакнуто да крашки предјели у Хандкеовом стваралаштву заузимају посебно мјесто и да нуде синтезу емпирије – геологије и поетског уобличавања. Геолошки феномен крашке конфигурације земљишта код Хандкеа се трансформише у поетски начин трагања и разумијевања свијета. У контексту трагања за осмишљеном егзистенцијалном сликом приповједач у *Моравској ноћи* крашки Јужни Харц – њемачки крајолик са асоцијацијом на родни крај биолошког оца писца – доживљава као крашки крајолик очинства. Посебно је фаворизован крашки преддио око Трста, којем се Хандке увијек изнова враћа, описујући крашке земљишне форме, попут долине или увале, и приближавајући се на тај начин и термилошки крашком крајолику мајчинства, свом словеначком коријену. Крашко као мајчинство, отјеловљено код Хандкеа у „деветој земљи“, носи собом утопију потенцијалне мирнодопске будућности. Ходање по крашком крајолику, перципираном свим чулима приповједача, преноси се и на процес писања. На тај начин, ходочашће по крашком предјелу код Хандкеа се трансформише у исприповиједани крајолик, овјековјечену поетску форму, која трансцендира дубоки осјећај бивствовања.

Наташа Цицварић (Универзитет у Крагујевцу) представила је поетику простора у роману *Моравска ноћ*. Полазећи од Бахтиновог концепта хронотопа изложена је категоризација просторних и временских перспектива, те њихови појединачни аспекти. У роману је доминантан хронотоп пута. Осим што се протагониста принудно креће кроз простор, на метафоричкој равни пут може да се тумачи као потрага за домом, али и идентитетом. У оквиру категоризације разматране су три врсте простора. На плану времена истакнуте су двије категорије: вријеме пута, те вријеме приповиједања. Из судара димензије времена путовања и времена приповиједања приповједач гради вјечни наративни простор као свој дом. У овом духовном простору долази до спајања трију временских перспектива. Како је у закључку излагања сумирано, вјечном наративном простору одговара вјечно садашње вријеме, које подразумева свеприсутност трију времена.

О другој страни писца – Хандкеовој склоности ка полемици и непомирљивом односу према књижевној критици – говорили су Харалд Гшвантнер и Марија Јефтимјевић Михајловић.

Харалд Гшвантнер (Harald Gschwandtner, Универзитет у Салцбургу) предочио је Хандкеову тенденцију ка полемисању, ослањајући се на своју ново-објављену студију *Strategen im Literaturkampf. Thomas Bernhard, Peter Handke und die Kritik* (*Стратези у књижевној борби. Томас Бернхард, Петер Хандке и критика*). У излагању је скренута пажња на Хандкеову „свету срцбу“, те агресију из које црпи продуктивну енергију, а како је то Хандке експлицитно наводио у интервјуима. Хандкеова полемика, а посебно његово обрачунавање са новинарима и критичарима, заступљена је не само у његовим критичким есејима и дневницима, него и у форми поетског уобличавања. Илустративно, поменути димензија писца освијетљена је на примјеру његовог деценијског обрачунавања са еминентним њемачким критичарем Марселом Рајхом Раницким. Врхунац овог обрачуна између критичара и писца Гшвантнер види у поетском обликовању личности Раницког као оличења зла, што је Хандке учинио у својој приповијести *Поука планине Св. Викторије*, гдје се у сцени у којој се приповједач среће са крволочном догом нуди опис црног пса као метафоре за сушто зло и узрок свих несрећа, као и пут одклона приповједача од ове тамне сфере живота. С тим у вези, Гшвантнер указује на потребу да се германисти исцрпније посвете и поменутој страни писца, на основу бројних извора који указују на Хандкеову „свету срцбу“.

Марија Јефтимијевић Михајловић (Институт за српску културу у Приштини са привременим сједиштем у Лепосавићу) представила је *Поподне писца* у свјетлу аутопоетичке приповијести. У приповијести је предочена супротност између унутрашње (књижевне) и спољне реалности, што у писцу изазива потребу да изађе у спољни свијет, али и да се ослободи сјенке која га годинама прати – сјенке критичара. *Поподне писца*, како је констатовано, иницирано је идејом сувишности критике, те идејом порицања смрти. Буђење пратекста који пребива у писцу обижељено је проблематиком непреводивости мистичног искуства. С друге стране, критика, као интелектуална дјелатност, не конфронтира се са овом духовном димензијом. На тој разлици темељи се неразумијевање између писца и критичара. Имајући у виду поменуте идејне токове, приповијест *Поподне писца* у излагању је категоризована као књижевни манифест, намијењен онима који се интересују за духовну, дубљу димензију стварности.

Научни скуп посвећен стваралаштву Петера Хандкеа понудио је лепеку различитих перспектива интерпретације Хандкеове поетике, заснованих на савременим научним методологијама. Из предочених реферата видљиво је да је у излагањима захваћен опширан корпус Хандкеовог стваралаштва. Савремене научне спознаје на скупу су пласиране са једнаким интересовањем, како у

*Лингвистичка, приповједачка и преводна проблематика у
епском опусу Петера Хандкеа*

контексту новијих Хандкеових дјела, тако и у контексту дјела првих деценија Хандкеовог стваралаштва, што показује перманентну актуелност цјелокупног корпуса писца у научној јавности.

БИОГРАФИЈЕ АУТОРА

Тијана И. Балек (Београд, 1992), доктор филолошких наука и асистент на Одсеку за славистику на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. На истом је факултету завршила све степене студија: основне студије руског језика и књижевности 2015. године, мастерске 2016. године (одбранивши рад из области лексикологије) и докторске студије 2021. године, одбранивши дисертацију под називом „Дефектност видске парадигме у руском и српском језику”. Сарадник је на три научна пројекта и члан неколико научних организација. Учествовала је на 17 међународних конференција и објавила 30 научних радова, а доминантне области њеног истраживања су аспектологија, морфологија, морфосинтакса, семантика, лексикологија и фразеологија.

Луиђи Е. Бенедучи (Luigi E. Beneduci) (1973) дипломирао је италијански језик и књижевност на римском универзитету La Sapienza, а италијанистику докторирао на Универзитету у Салерну. По професији је средњошколски професор италијанске књижевности и латинског језика. Аутор је књиге *Bestiario sinsgalliano. Studio dell'immaginario zoomorfo nelle opere di Leonardo Sinisgalli* (Roma, Aracne Editore, 2011). Објављује есеје, чланке и критике о модерној и савременој италијанској књижевности.

Весна Ж. Богдановић запослена је као ванредни професор на Факултету техничких наука Универзитета у Новом Саду, гдје предаје енглески језик за посебне намјене и енглески језик у академске сврхе. Докторирала је енглески језик и лингвистику на Универзитету у Новом Саду. Ауторка је или коауторка више научних радова (везаних за метадискурс, анализу уџбеника и оцјенивање), књиге о метадискурсу и три уџбеника енглеског језика струке за студенте инжењерства. Њена научна интересовања укључују анализе добро написаних и прагматичних уџбеника енглеског језика струке, истраживање различитих категорија метадискурса и прагматичне аспекте академског енглеског језика.

Мирјана Д. Бојанић Ђирковић (Прокупље, 1985), запослена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу у звању доцента на теоријско-методолошким предметима. Докторску дисертацију под називом „Типологија читалаца у романима Милорада Павића у контексту савремених теорија читања” одбранила је 2018. године. Током докторских студија стручно се усавршавала на Универзитету у Орхусу у Данској, у оквиру љетњег наратолошког курса. Аутор је више од осамдесет научних радова из области теорије књижевности и српске и компаративне књижевности, објављених у домаћим и међународним

часописима и зборницима радова, и монографија *Лик Богородице у делима Ђиљане Хабјановић Ђуровић* (2019), *Читалац у науци о књижевности* (2020) и *Топлица у делу Рада Драинца* (2021). Коаутор је читанке за пети, шести, седми и осми разред основне школе (*Похвала, Изазов, Одсјај и Аплауз*) издавачке куће „Герундијум”, и коуредник више међународних и домаћих зборника радова. Члан је Центра за наратолошке студије, Центра за православне студије Универзитета у Нишу и секретар српско-румунског часописа *Исходишта*. Учесник је пројекта Огранка САНУ у Нишу „Књижевна прошлост и садашњост на простору југоисточне Србије”.

Вера М. Вујевић Ђурић је ванредни професор на Катедри за англистику Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву. Ангажована је на првом, другом и трећем циклусу студија, гдје предаје Синтаксу енглеског језика, Семантику, Савремени енглески језик и Контрастивну лингвистику – енглески и српски језик. Била је сарадник на неколико научноистраживачких пројеката. Област којом се бави је лингвистика савременог енглеског језика, синтаксичке форме редукованих и елидираних конструкција, које су предмет њених радова, као и научне монографије *Елипса у српском и енглеском* (2017). Била је секретар редакције за филолошку свеску (1. књига) и рецензирала је радове у часопису *Радови Филозофског факултета*, као и у зборницима радова са научних скупова на Палама. У периоду од 2013. до 2015. године вршила је функцију продекана за научноистраживачки рад на Филозофском факултету и учествовала је у неколико пројеката као члан пројектног тима Универзитета у Источном Сарајеву.

Марија Н. Вујовић (Чачак, 1977), професорица италијанског језика. Дипломирала је италијански језик и књижевност на Катедри за италијанистику Филолошког факултета у Београду 2000. године. На том факултету завршила је мастер студије и одбранила рад на тему „Микеланђелова поезија – сличности и разлике са Петрарком“ 2008. године. На истом факултету докторирала је 2019. године на тему „Проблеми у процесу учења изазвани негативним трансфером у писаној продукцији српских студената који уче два типолошки сродна језика – случај италијанског као L2 и шпанског као L3“. Године 2001. основала је школу страних језика Логос у Београду, гдје до данас ради као професор италијанског језика. Од 2005. године представница је Италијанске академије за језик из Фиренце за Србију. Ауторка је више научних радова у области лингвистике и психолингвистике, као и методике наставе италијанског језика.

Анђела Т. Вујошевић (Пећ, 1994), докторант и сарадник у настави на Катедри за германистику Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Основне и мастер студије германистике завршила је на истом факултету. Током мастер студија боравила је на Универзитету у Триру. Области њеног научног интересовања су: лингвистичка анализа дискурса, лингвистика текста, семантика, прагматика и контрастивна лингвистика.

Јована Д. Вурдеља (Београд, 1981). У Београду је 1996. завршила основу школу као носилац Вукове дипломе, а 2000. године Земунску гимназију са одличним успјехом. Дипломирала је 2005. године на Катедри за скандинавске језике и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду. Захваљујући постигнутом успјеху током студија, стручно се усавршавала у Норвешкој, на Универзитетима у Бергену и Кристијансанду, са фокусом на норвешки језик и културу. При Ректорату Универзитета у Београду, а у сарадњи са Универзитетом La Sapienza у Риму, године 2008. уписује мултидисциплинарне мастер студије на енглеском језику „Управљање државом и хуманитарне активности“, током којих студијски борави у Риму и учествује на више интернационалних радионица и конференција. Мастер рад на енглеском језику под називом „Climate Change as a Global Challenge with Implications for Sustainable Development: case study Norway and Serbia“ („Климатске промене као глобални изазов са импликацијама на одрживи развој: студија случаја Норвешка и Србија“) одбранила је 2016. године и стекла звање мастера европских политика и криза. Школске 2017/2018. године уписала је докторске академске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду, студијски смјер Језик, и положила све испите предвиђене планом и програмом са оцјеном 10. Члан је Међународног удружења еколингвиста, а до сада је издала радове у *Аналима Филолошког факултета* и *Годишњаку Факултета политичких наука*. Програмом онлајн интернационалне студијске размјене, у школској години 2020/21. похађала је и завршила семестар на Универзиету Justus Liebig Giessen у Њемачкој, са фокусом на лингвистику. Посљедњих седам година ради у Републичком хидрометеоролошком заводу као преводилац, у Сектору Националног центра за климатске промене, развој климатских модела и оцену ризика елементарних непогода.

Нермин С. Вучељ, ванредни професор за француску књижевност и културу на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Наставно држи предмете Старофранцуска књижевност, Француска књижевност класицизма, Француска

књижевност просветитељства и Француска култура. Објавио је три монографске студије: *Андре Жид и поетика* (2010), *Дидро и естетика* (2015), *Француска култура: језик, друштво и духовност кроз епохе. Књига I – од романизоване Галије до ренесансне Француске* (2020). У научним часописима и зборницима објавио је тридесет пет радова.

Бојана Б. Вучен (1995), студент мастер студија Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. Дипломирала је 2020. године на Филолошком факултету у Бањој Луци на Студијском програму за српски језик и књижевност. Основну и средњу школу завршила је у Козарској Дубици, гдје живи.

Наташа Д. Вученовић је докторанткиња на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а од 2015. године ради као сарадница на Катедри италијанских студија Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, гдје предаје предмете из области италијанског језика. Студије првог циклуса завршила је на Одсјку за српски језик и књижевност и италијански језик и књижевност Филолошког факултета у Бањој Луци, а на истом факултету је 2016. године одбранила и мастер тезу под насловом „La lingua del cinapanettone”. Њена академска интересовања обухватају теме из области лингвистике, социолингвистике, критичке анализе дискурса, студија језика и рода.

Драгана М. Гак запослена је на Факултету техничких наука Универзитета у Новом Саду као доцент. Предаје курсеве општег енглеског, пословног енглеског и енглеског језика за посебне намјене дуже од двадесет година. Докторску дисертацију одбранила је на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду из области енглеског језика и лингвистике. Њена истраживања укључују метадискурс пословног енглеског језика, академско писање и пословну комуникацију у индустријском инжењерингу и менаџменту. Аутор је и/или коаутор више научних радова, и учествовала је и на неколико регионалних пројеката.

Нина З. Говедар (Бања Лука, 1991), доцент на Катедри за србистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци на предметима из области методике наставе српског језика и књижевности. Дипломирала је на Филолошком факултету у Бањој Луци на Студијском програму за српски језик и књижевност. Мастер тезу „Функција ритуала у дјелу Миодрага Булатовића” одбранила је 2015. године на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву. На истом универзитету 2020. године одбранила је докторску

дисертацију „Примјена савремених књижевнотеоријских приступа у настави књижевности на примјеру дјела Иве Андрића”. Учествовала је на више домаћих и међународних научних скупова, те објавила више радова и приказа у домаћим часописима и научним зборницима. Члан је Комисије за наставу словенских језика и књижевности Међународног комитета слависта. Области интересовања: методика наставе књижевности, теорије образовних система и савремене књижевне теорије.

Данијела М. Јањић (Шабац, 1982), ванредни професор за италијанску књижевност и културу на Катедри за италијанистику Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Основне студије италијанистике завршила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Докторске студије из италијанистике и класично-средњовјековне филологије завршила је на Универзитету Ка’ Фоскари у Венецији. Од 2014. године ради као доцент, а од 2019. као ванредни професор. Усавршавала се у Венецији, Падови, Сијени и Перуђи. Њен научноистраживачки рад усмјерен је ка италијанској књижевности и култури и компаративним истраживањима (српско-италијанске књижевне и културне везе). Бави се и превођењем књижевности, умјетности, историје и филозофије са италијанског на српски језик. За превод Галилејевог *Писма госпођи Кристини од Лорене* додијељена јој је престижна међународна награда „Дијего Валери”.

Божица М. Јовић (Сарајево, 1976), доцент на Катедри за енглески језик и књижевност Универзитета у Источном Сарајеву. Дипломирала је на Универзитету у Источном Сарајеву, на Одсјеку за енглески језик, 2001. године. Магистарски рад одбранила је 2004. године на Одсјеку за енглески језик Универзитета у Бергену, Краљевина Норвешка. У периоду од 2005. до 2011. радила је као виши асистент на Катедри за енглески језик и књижевност Универзитета у Источном Сарајеву. Докторску дисертацију одбранила је 2011. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Добитник је стипендије „Fulbright” за истраживање на Одсјеку за енглески језик Универзитета у Арканзасу, 2009/2010. Држи предавања из енглеске књижевности средњовјековног и ренесансног доба, као и постмодерне књижевности. Гостовала је као предавач на Одсјеку за енглески језик на Универзитету у Бањој Луци 2012/2013.

Сања Р. Јосифовић-Елезовић доктор је филолошких наука и ванредни професор на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Бави се

примијењеном лингвистиком и истраживањем различитих аспеката наставе енглеског језика и књижевности. Била је запослена на различитим универзитетима у Босни и Херцеговини и Србији. Тренутно предаје Савремени енглески језик 7, Методику наставе енглеског језика, Методичку праксу, Аутентичне материјале у настави енглеског језика и Методологију научноистраживачког рада у примијењеној лингвистици на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Посебно је занима професионални развој професора страних језика, унапређивање квалитета наставног процеса, области учења, тестирања и вредновања страних језика на различитим нивоима образовања.

Ивана А. Кнежевић, ванредни професор на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, шеф Катедре за језике. Аутор преко 45 радова објављених у еминентним часописима у земљи и иностранству. Учествовала на бројним међународним научним скуповима. Аутор монографије *Теолошки дискурс енглеског и српског језика: лексичко-семантички и стилистички проблеми превођења* (*Theological Discourse of English and Serbian Languages: lexical, semantic and stylistic problems of translation*). Београд: Институт за теолошка истраживања, 2010; као и високошколских уџбеника: *Tongues of Fire, the textbook for the students of the theology*. Београд: Институт за теолошка истраживања, 2016; и *Not-Made-by-Hands: textbook for the students of the Academy of Serbian Orthodox Church for Fine Arts and Conservation and the students of theology of basic and master studies*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2020. Ужа подручја научног интересовања: лингвистичка англистика, контрастивна анализа савременог стандардног енглеског и српског језика, стилистика, традуктологија, теолингвистика.

Саша Д. Кнежевић (1971) редовни је професор на Катедри за србистику на Филозофском факултету Пале. Аутор је осамдесет пет научних радова и пет научних књига, аутор и коаутор три антологије српске народне књижевности из БиХ - *Вишњићев пјеснички споменик револуцији*, *Из тамнице сунце огријало*, *Велики пјевачи поствуковске ере из БиХ*, те пет романа.

Сања Н. Кобиљ Ђуић (Бања Лука, 1984). Италијански и српски језик и књижевност дипломирала је на Филозофском факултету у родном граду 2007. године. Докторат из италијанске књижевности одбранила је у Сијени, на Универзитету за странце, у фебруару 2011. године. Од 2007. до 2018. године на Студијском програму за италијански језик и књижевност као асистент-

киња и виша асистенткиња држала је вјежбе на предметима из италијанске књижевности, али и предавања на изборном предмету Италијански језик на нематичним студијским програмима. Од 2018. године ради као доценткиња на предметима Увод у италијанску књижевност, Италијанска књижевност XIV вијека и изборним предметима Савремене тенденције књижевности и Италијанска женска књижевност. Бави се темама миграцијске књижевности, феминистичке критике Бокача, као и темом женског стваралаштва у италијанској књижевности XIX и XX вијека.

Зорана Ж. Ковачевић је ванредни професор на Катедри италијанских студија Филолошког факултета у Бањој Луци, гдје је ангажована на предметима из области италијанске културе и књижевности. Уже области интересовања су јој стваралаштво италијанске књижевнице Албе де Сеспедес, путописна књижевност и српско-италијанске књижевне и културне везе. Учествовала је на више међународних конференција и објавила радове у зборницима и научним часописима. Ауторка је монографије *Andai in Italia per cambiarmi l'anima e il corpo. L'immagine del Belpaese nella letteratura di viaggio serba tra Ottocento e Novecento* (Edizioni dell'Orso, 2020).

Анђелка Ж. Крстановић ангажована је на Филолошком факултету у Бањој Луци на предметима из области њемачке књижевности, од 2009. године у звању асистента и доцента, од 2022. године у звању ванредног професора. Дио је тима редакције часописа *Филолог* Филолошког факултета у Бањој Луци, као и редакције за издавачку дјелатност. Члан је интернационалних германистичких удружења GAG и SOEGV. Поља њеног научног интересовања су савремена њемачка књижевност, филозофија и књижевност, наратологија, компаративно изучавање српске и њемачке књижевности. Из области поменутих научних тежишта публиковала је више радова. Најновију студију из 2021. године „Peter Handke. Auf dem Weg zum Erzählen”, посвећену савременом аустријском писцу Петеру Хандкеу, објавила је у сарадњи са академском њемачком издавачком кућом „Tectum Verlag”.

Александра М. Лазић-Гавриловић је доцент на Катедри за германистику Филолошког факултета Универзитета у Београду. На основним студијама предаје Преглед немачке књижевности од почетака до Другог светског рата и Немачку књижевност од натурализма до Другог светског рата. Магистрирала је и докторирала на Филолошком факултету у Београду. Тема магистарског

рада је „Шопенхауерова нирвана и српска модерна“ (2007). Докторску дисертацију „Милош Црњански и немачки културни круг“ одбранила је 2016. године. Хонорарни је наставник Филозофског факултета Универзитета у Нишу, и Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву.

Наташа Р. Миливојевић је ванредни професор за ужу научну област Англистика (наука о језику) на Одсеку за англистику Филозофског факултета у Новом Саду. Докторирала је 2011. године на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду (тема: „Конструкциони идиоми са глаголима емитовања звука у енглеском и српском језику – генеративна анализа“). У настави је ангажована на неколико лингвистичких теоријских курсева, као и на курсевима који се баве језичким вјештинама и лингвистиком текста. Учесник је већег броја научних скупова и аутор бројних научних чланака, као и двије научне монографије. Области научног истраживања: теоријска лингвистика, семантика и савремени модели у семантици, међуоднос синтаксе и семантике, семантика глагола, глаголски вид и типови глаголске ситуације, савремене теорије о лексикону, моделовање глаголског времена у природним језицима, лингвистика текста, теорије текста и дискурса, савремени приступи настави енглеског језика на универзитетском нивоу и методологија наставе на енглеском језику на универзитетском нивоу.

Александар С. Николић, асистент на Одсеку за германистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Основне академске студије завршио је 2017. године на истом факултету, гдје исте године уписује и мастер студије. За сарадника у настави за ужу научну област Германистика (немачки језик) ангажован у фебруару 2018. године. Мастер рад под називом „Семантичка анализа немачких модалних партикула *ja* и *doch* и њихови еквиваленти у српском језику” одбранио је 2019. године, када уписује и докторске студије на Филозофском факултету (Студијски програм Језик и књижевност, модул: Језик). Током 2019. године учествовао је на међународном пројекту GDSD. Области интересовања: транслатологија, фразеологија, модалне партикуле.

Милка В. Николић (Ужице, 1975). Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, на студијском програму Српски језик и књижевност. Докторирала је на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву 2012. године, одбравивши докторску тезу под називом „Поредбено-начинске конструкције у српском језику“ (ментор проф. др Милош Ковачевић). Од 2009.

до 2013. године радила је на Учитељском факултету у Ужицу као асистент. Од 2013. године ради на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу у звању доцента, а од 2018. године у звању ванредног професора. Објавила је више научних радова из синтаксе, стилистике и методике наставе српског језика у домаћим и међународним научним часописима и зборницима са научних скупова (Аустрија, Бугарска, Пољска, Румунија, Русија, Чешка).

Слободанка С. Пртија, доктор класичне филологије, ванредни је професор на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци. На Одељењу за класичне науке Филозофског факултета у Београду дипломирала је 2000. године, гдје је јуна 2005. године одбранила и магистарски рад „Писма Сенеке Филозофа и Плинија Млађег“. Докторску дисертацију под насловом „Античка епистоларна теорија и њени утицаји“ одбранила је јуна 2011. године такође на Одељењу за класичне науке Филозофског факултета у Београду и тиме стекла право на научни степен доктора класичне филологије. Марта 2001. године запослена је на Филозофском факултету у Бањој Луци као асистент за предмет Латински језик на Одсеку за историју и историју и латински језик. На Филозофском факултету изабрана је у звање вишег асистента новембра 2006. године, децембра 2011. године у звање доцента, а јануара 2017. године у звање ванредног професора за ужу научну област Класична филологија. Предавања из предмета Латински језик држи на Студијском програму историје Филозофског факултета и на Студијском програму италијанског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. На Студијском програму француског језика и књижевности и латинског језика и књижевности, поред предмета Латински језик, ангажована је и на предметима Синтакса латинског језика 2, Римска књижевност републиканског доба и Вулгарни латинитет.

Душица Д. Тодоровић (Крагујевац, 1970). У Београду је завршила основну школу и Пету београдску гимназију. На Филолошком факултету је дипломирала (просјек на основним студијама 9,54), магистрала (просјек на последиједипломским студијама 9,33, наслов тезе „Визуелна поезија у Италији: процеси разградње институције књижевности“, ментор др Жељко Ђурић) и докторирала („Функција дијалогске нарације у српској и италијанској књижевности“, ментор др Жељко Ђурић). Током студија била је стипендиста Републичке фондације за развој научног и уметничког подматка. На Филолошком факултету ради од фебруара 1996. године, прво као асистент-приправник, потом као асистент (2000) и доцент (2009). У звање редовног професора изабрана је 17. априла

2019. године. У досадашњој каријери учествовала је са научним радовима из области италијанистике и компаратистике на бројним међународним конгресима у земљи и иностранству (Београд, Ниш, Бања Лука, Берлин, Оксфорд, Стразбург, Салцбург, Праг, Варшава, Трст, Пескара, Каљари), као и на научним и стручним скуповима посвећеним високошколском образовању (Београд, Никшић). До сада је држала предавања по позиву на четири универзитета - у Пескари, гдје су тема били породични дијалози у италијанској и српској књижевности 20. вијека, у Катанији (на тему видова смијеха у Пиранделовим дјелима), Торину (Андријева необична приповијетка: *Зеко* и Београд између два рата), као и у Бањој Луци - о Пиранделу, о темама италијанске књижевности 20. вијека, као и на тему Епидемије у италијанској књижевности. Добитница је Награде Задужбине Веселина Лучића за најбоље научно остварење на Универзитету у Београду за 2014. годину са монографијом *Pirandello in fabula. Pisac i lica* (Филолошки факултет, 2013). Са научним пројектом МемоЛит (Културно памћење после Другог светског рата у српској и италијанској култури), чији је руководилац, добила је 2019. године на конкурс Фонда за науку Републике Србије средства у оквиру Програма сарадње са дијаспором.

Марина С. Токин (Нови Сад, 1978) докторирала је на Филозофском факултету у Новом Саду 2019. године са тезом „Унапређивање писменог изражавања у старијим разредима основне школе“, гдје је 2010. године одбранила и магистарски рад „Традиционалне представе, веровања, облици и ликови у роману *Опсада цркве Св. Спаса* Горана Петровића“. Ауторка је радова у стручним публикацијама, научним зборницима и часописима из области дјечје књижевности, методике наставе, савремене књижевности. Аутор је и коаутор већег броја акредитованих додатних наставних средстава, приручника и збирки задатака за српски језик и књижевност. Живи у Новом Саду, гдје је запослена као наставник српског језика и књижевности у Основној школи „Прва војвођанска бригада“.

Аленка Ј. Тратник предавач је пословног енглеског језика на Универзитету у Марибору, на Факултету организационих наука. Магистрирала је у области наставе енглеског као другог или страног језика. Била је руководилац испитног процеса у Националном испитном центру у Словенији, као и наставник језика. Области њеног стручног интересовања укључују моделе е-учења за пословни енглески језик, подучавање енглеског језика у посебне сврхе, пословну кореспонденцију, задовољство студената контекстом високог образовања онлајн и у учионици, као и испите из енглеског језика у оквиру ЦЕФР-а.

Мирна М. Ђурић (рођ. Биједић) рођена је 1986. године у Требињу, Босна и Херцеговина. Основну школу и гимназију завршила је у Требињу. Дипломирала је на Катедри за енглески језик и књижевност на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, гдје је завршила и постдипломске мастер студије. Тренутно је докторанд на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. Научно интересовање и истраживање посветила је проблематици из области постколонијалне америчке и етничке књижевности – књижевним дјелима чиканских и афроамеричких списатељица, феминистичкој књижевној критици и темама из области родних студија. Тренутно живи у Требињу и запослена је као самостални стручни сарадник за односе с јавношћу у Градској управи Требиње. Члан је Удружења за англоамеричке студије Србије.

Ана З. Хубер (Београд, 1995) студенткиња је докторских академских студија (модул Књижевност) на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Основне академске студије на истом факултету (смјер Шпански језик, хиспанске књижевности и културе) завршила је 2018. године. Мастер академске студије на истом факултету (модул Језик, књижевност, култура) завршила је 2019. године, одбравивши мастер рад на тему „Поетизација историје у драмама *Маријана Пинедо* Ф. Гарсија Лорке и *Ратна ноћ у Музеју Прадо* Рафаела Албертија”. Ангажована је као докторандкиња-сарадница на више предмета из области књижевности на Катедри за иберијске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Стипендисткиња је Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Објављује радове у домаћим и иностраним научним часописима и учествује на домаћим и међународним хиспанистичким конференцијама. Области научног интересовања: шпанска књижевност, хиспаноамеричка књижевност, српска књижевност, компаративна књижевност, теорија књижевности, драма и позориште, стваралаштво Генерације 27, шпански и српски роман, социолингвистика, књижевно превођење.

Слађана М. Цукут (1984) доцент је на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Дипломирала је 2007. године на Одсеку за српски језик и књижевност на Филозофском факултету у Бањој Луци, а магистрирала 2013. године на Филолошком факултету у Бањој Луци. Докторску дисертацију под насловом „Српски говори околине Шипова“ одбранила је 2018. године на истом факултету. Аутор је научних радова из области дијалектологије, фонетике и акцентологије српског језика.

УПУТСТВА ЗА АУТОРЕ

Часопис *Филолог* је научни, рецензирани часопис из области науке о језику, књижевности и културе који има за циљ промовисање савремених теоријских и интердисциплинарних приступа. Оснивач и издавач часописа је Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци. Часопис излази у континуитету од 2010. године.

Објављујемо чланке на стандардним језицима оних филологија које се проучавају на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, дакле на српском, руском, енглеском, њемачком, француском и италијанском језику. Рад на неком другом словенском или свјетском језику може се објавити у договору са Редакцијом, по посебној процедури. При томе су појам и именовање српског језика неповредиве категорије и не могу се употребљавати у појмовним конструкцијама или скраћеницама које би одражавале неко друго или другачије именовање овог језика.

Објављујемо чланке који се баве разматрањем савремених теоријских приступа проучавању књижевности, језика и културе, значајем и потребом метатеорије у хуманистичким наукама, примјеном савремених теоријских приступа у анализи текстова и културних појава, интердисциплинарним приступом у изучавању лингвистичких, књижевних и културолошких студија, односом књижевности и језика с другим дисциплинама, приказом најсавременијих теоријских књига из области књижевности, лингвистике и културолошких студија итд.

Да би се обезбиједио што већи степен научности, часопис *Филолог* сваки чланак шаље на рецензију прије коначног објављивања. Након иницијалне евалуације, уредништво ће установити да ли поднесени рукопис испуњава основне научне критеријуме. Уколико испуњава, чланак ће бити упућен на рецензију и прегледаће га два експерта из уже научне области. Чланак ће бити штампан у актуелном броју часописа *Филолог* уколико се оба рецензента усагласе да прилог задовољава високе научне критеријуме. Уколико добије позитивне рецензије тек након дораде, прилог може бити објављен у једном од наредних бројева *Филолога*.

Чланци се рецензирају по принципу узајамне анонимности аутора и рецензента. Рок за израду рецензије је мјесец дана. Коначна одлука о прихватању или одбијању рукописа биће упућена аутору заједно са рецензентским сугестијама, образложењем и напоменама.

Часопис *Филолог* излази два пута годишње, у јуну и у децембру.

Часопис *Филолог* омогућава тренутни отворен приступ цјелокупном садржају у складу с увјерењем како јавна доступност истраживачких спознаја потиче већу размјену знања и идеја. Часопис омогућава читаоцима да читају, преузимају, умножавају, дистрибуишу, штампају, претражују или повезују текстове објављених чланака, тј. да их користе у било које законите сврхе. У складу с Будимпештанском иницијативом, чији смо потписници, једино ограничење репродукције и дистрибуције чланака јесте у домену ауторских права, будући да је неопходно да аутор контролише интегритет свога рада, те да буде прописно наведен и цитиран.

Редакција *Филолога* посвећена је одржавању највиших етичких принципа и спречавању злоупотреба при публиковању овог часописа. Чланци који нису у складу са овим стандардима неће бити објављени у часопису *Филолог*.

Сви радови се упућују на провјеру путем антиплагијатског софтвера, који обезбјеђује Универзитет у Бањој Луци. Плагирање научних резултата, фабриковање и фалсификовање истраживачких података, покушаји објављивања већ објављених радова и томе слично, етички су неприхватљиви поступци и биће одбачени у складу с академским кодексом понашања и издавачком политиком часописа *Филолог*.

Уредништво спречава сваки потенцијални сукоб интереса и дискриминацију по било којој основи. У случају притужбе етичког карактера или притужбе о сукобу интереса, уредници поступају у складу са постојећом политиком и процедуром.

Аутори потписаном изјавом преузимају одговорност која се тиче оригиналности и аутентичности достављених радова. Рукописи које шаљу за објављивање у *Филологу* не смију бити објављени, прихваћени за објављивање или у текућем рецензијском процесу у неком другом часопису или публикацији. Рукописи могу да садрже рад који је претходно усмено саопштен на научном скупу или конференцији. У том случају је неопходно дати и јасну напомену о томе. Аутори у истој изјави преузимају одговорност која се тиче коректног цитирања и адекватног реферисања на литературу и изворе. Рукописи које шаљу за објављивање у *Филологу* не смију садржавати плагиране научне резултате, фабриковане и фалсификоване истраживачке податке нити друге етички неприхватљиве поступке или злоупотребе.

Непосредно након подношења рукописа, а прије покретања рецензијске процедуре, аутори потписују изјаву. Аутори потписују изјаву да су сагласни са политиком отвореног приступа коју подржавају уредништво и издавач часописи-

са *Филолог*, односно да су сагласни са биљешком о ауторским правима, која је наведена у сљедећем пасусу. То значи да, задржавајући ауторска права, уступају право првог публикувања часопису *Филолог*, а у складу са лиценцом СС-ВУ-НС дају сагласност за отворен приступ и располагање садржајем објављеним на сајту, под условом да се ради о некомерцијалном коришћењу садржаја и под условом да се при томе неизоставно назначе ауторство и мјесто првог публикувања. Остале ауторске одговорности наведене су у тексту обрасца изјаве.

Аутори који објављују у овом часопису пристају на сљедеће услове: аутори задржавају ауторска права и пружају часопису право првог објављивања рада у складу с лиценцом СС-ВУ-НС, која омогућава другима да дијеле рад уз услов навођења ауторства и изворног објављивања у овом часопису; аутори могу израдити посебне, уговорне аранжмане за неексклузивну дистрибуцију рада објављеног у часопису (нпр. постављање у институционални репозиторијум или објављивање у књизи), уз навођење да је рад изворно објављен у овом часопису.

Рецензенти вреднују и оцјењују пристигле рукописе искључиво на основу садржаја, у складу с највишим етичким стандардима и академским кодексом понашања, објективно, квалификовано и компетентно, научно аргументовано и стручно утемељено, а без дискриминације по било којој основи. Својим сугестијама унапређују квалитет рецензираних рукописа. Рецензентима уредништво обезбјеђује анонимност, а рецензенти су дужни да чувају повјерљивост свих информација у вези с рукописом као и да уредницима пријаве повреду ауторских права, плагирање и сличне етички неприхватљиве поступке или злоупотребе уочене у рукопису који рецензирају. Рецензент који сам сматра да је некомпетентан или неквалификован, да неће моћи обезбиједити правремену рецензију или да је у било каквом сукобу интереса, обавјештава уредништво о томе и бива изузет из рецензентског процеса.

Часопис *Филолог*, без икаквих рестрикција, омогућава ауторима да задрже ауторска права и права објављивања.

Часопис *Филолог* омогућава ауторима да сами архивирају препринт или постпринт верзије својих чланака, на непрофитним серверима или на сопственим веб-сајтовима, уз напомену о извору и издавачу. Аутори могу користити и публикувану верзију (PDF).

Часопис *Филолог* не наплаћује ауторима обраду нити публикацију чланака.

Часопис *Филолог* обезбјеђује ауторима по један бесплатан примјерак броја у којем су објавили рад.

УПУТСТВА ЗА ТЕХНИЧКУ ПРИПРЕМУ И ПРИЈАВУ РУКОПИСА ЗА РЕЦЕНЗИЈСКУ ПРОЦЕДУРУ

Рукописи се пријављују путем налога на интернет сајту, путем имејла или поштанским путем.

Сваки аутор може да креира сопствени налог, према упутствима за регистрацију корисника која су дата на сајту <https://filolog.rs.ba>. Након регистрације, аутори могу поднијети рукопис, пратећи поступак пријаве прилога. Ауторе који креирају налог и рукопис шаљу на овај начин, молимо да попуне сва поља, унесу тражене метаподатке и сл.

Рукописи се, такође, могу слати на имејл-адресу filolog@ff.unibl.org или на поштанску адресу: Редакција часописа *Филолог*, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Булевар војводе Петра Бојовића 1а, 78000 Бања Лука, Република Српска, Босна и Херцеговина.

Приликом слања рукописа, аутори морају доставити и потписану изјаву, академску биографију, метаподатке као и романизовану верзију библиографије. Образац ауторске изјаве може се преузети на самом сајту. Академска биографија се доставља у краткој форми, до 200 ријечи, у трећем лицу. У првој реченици бионаратива наводи се актуелна функција, наставно односно научно звање и титула. Метаподаци се попуњавају на језику рада и на енглеском језику. Уколико је рад на енглеском језику, метаподаци се дају само на језику рада.

Кроз цијелу процедуру, од пријаве до штампања рукописа, ауторе води секретар Редакције, у складу с политиком отворене и континуиране комуникације у часопису *Филолог*.

Неопходно је да се аутори придржавају сљедећих техничких упутстава за припрему текста за рецензијску процедуру и штампу у часопису *Филолог*:

Текст оригиналног научног рада не смије имати мање од 30.000, ни више од 50.000 карактера, укључујући и размаке. Текст приказа односно научне критике не смије имати мање од 10.000, ни више од 20.000 карактера, укључујући и размаке.

Текстови морају бити достављени у Microsoft Word документу, писани фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5.

У горњем лијевом углу наводи се име и презиме, те научна афилијација аутора. Обавезно је коришћење средњег иницијала, тј. првог слова очевога или мајчиног имена.

За презиме аутора везује се подножна напомена, а она мора да садржи имејл адресу аутора. Уколико је рад коауторски, ово се односи само на првог аутора.

Научну афилијацију наводе само аутори који су стално запослени на универзитету, институту или некој другој научноистраживачкој установи. Научна афилијација наводи се према принципу организационе хијерархије институције, нпр. Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за славистику. Научну афилијацију могу користити и студенти мастер или докторских студија. Као аутори, они у том случају наводе назив институције у чијем је окриљу обављено студијско истраживање, односно писање научног рада. Ако је аутора више, научна афилијација се наводи за сваког аутора.

Неопходно је да аутори доставе и верзију документа с текстом научног рада која ће бити спремна за рецензијску процедуру. Та верзија не смије да садржи име и презиме аутора, афилијацију, имејл адресу као ни друге елементе који би нарушили принцип анонимности. Како би обострана анонимност рецензијског процеса била додатно осигурана, ауторима научних радова препоручујемо техничка упутства која су дата на интернет сајту *Филолога*, у рубрици *Пријаве прилога*.

Уколико су у раду коришћени специфични фонтови или други елементи који захтијевају додатну техничку подршку, неопходно је послати и ПДФ верзију текста те специфичне фонтове који су коришћени у раду.

Испод афилијације, у централном дијелу документа, везалом и подељано, наводе се наслов и свентуални поднаслов дјела.

Испод наслова наводи се апстракт, на језику којим је писан и рад (100–250 ријечи). Након апстракта наводе се кључне ријечи (5–10 ријечи). Апстракт и кључне ријечи такође се пишу фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5, и то косим словима (курзивом). Уколико се у самом тексту апстракта или кључних ријечи већ налазе ријечи истакнуте косим словима (попут, рецимо, назива дјелâ), онда се те ријечи, за разлику од остатка текста апстракта и кључних ријечи, пишу нормалним словима.

Након кључних ријечи долази текст рада. Неопходно је да оригинални научни рад има структуру IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion), а пожељно да се увод, поглавља, потпоглавља и закључак нумеришу и насловљавају.

Цитате који су дужи од двије реченице потребно је издвојити из основног текста, и то поштујући сљедећа техничка упутства: фонт Times New Roman, величине слова 11, проред 1.5 и увучена лијева маргина за 0.5. Овако издвојене цитате није потребно стављати под наводнике.

Након текста рада наводи се библиографија цитираних текстова (дакле, искључиво текстова који су цитирани у раду или на које се аутори радова

директно позивају). У библиографији се одвојено дају извори и литература. Латиничне и ћириличне библиографске јединице не дају се одвојено, него према упутствима која су наведена нешто ниже.

Рад написан на српском језику мора на свом крају имати резиме и кључне ријечи на енглеском језику. Радови написани на руском, њемачком, француском или италијанском језику морају на свом крају имати резиме и кључне ријечи на српском и на енглеском језику. Уколико је рад написан на енглеском, резиме и кључне ријечи се дају на српском језику. Резиме је информативни приказ чланка и оквирно не прелази 500 ријечи.

У складу с препорукама Министарства за научно-технолошки развој, високо образовање и информационо друштво Републике Српске као и у складу с *Правилником о публикавању научних публикација (Службени гласник Републике Српске, број 77/17, члан 60 и 61)*, цитирана литература треба да је највећим дијелом из врхунских међународних и републичких научних часописа (преко 80%), а удио цитираних радова на свјетским језицима треба да је преко 50%. Радови који не испуњавају најмање један од поменутих критеријума неће бити прихваћени за рецензијску процедуру.

Библиографске јединице у часопису *Филолог* од првога броја цитирају се по принципу парентеза, а у складу с упутством *Harvard Manual Style*. Полазећи од овога правилника, о којем се аутори детаљније могу информисати на интернету, наводимо примјере цитирања најчешћих библиографских јединица. У случају било каквих недоумица, препоручујемо ауторима да се обрате уредништву часописа.

Подаци о цитираним књигама дају се у парентезама у продужетку цитираног текста, и то на тај начин што се у загради, латиничним писмом, да презиме цитираног аутора, година издања и двотачком се одвоји број странице.

Примјер:

Крила потврђују став изнет у српској историји књижевности о поетском роману као „најзначајнијој тековини послератног модернизма и читаве наше модерне литературе” (Deretić 1983: 496).

Уколико се име аутора већ помиње у тексту, наводе се само година издања цитиране публикације као и број стране на коју се реферишемо:

Примјер:

Како пише Ј. Деретић, писци у периоду између 1919. и 1923. године стављају акценат на морфологију књижевног дела и његове конструктивне захтеве (1983: 496).

У библиографији:

Деретић, Јован (1983), *Историја српске књижевности*, Београд: Нолит.

Ако је ријеч о цитирању научног чланка из часописа, зборника или неке друге сличне публикације, парентезе се дају по истом принципу, док се у библиографији наслов цитираног текста даје под наводницима, назив публикације у италику, иза чега долазе подаци о публикацији (издавач, година издажења, број свеска и сл.), док се пагинација наводи на крају.

Примјер:

Кончаревић, Ксенија (2016), „О појмовно-категоријалном апарату теолингвистике”, *Србистика данас*, зборник научних радова, Филолошки факултет Бања Лука, I, 1, 7–27.

Николић, Марина (2016), „Категорија степена и категорија оцене у српском језику – сличности и разлике”, *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*, Филолошки факултет Бања Лука, VII, 14, 11–18.

Приликом цитирања са интернета парентезе се дају на сљедећи начин:

У том тексту анализирају се сличности и разлике између категорије степена и категорије оцене у српском језику (Nikolić, internet).

У библиографији, тамо гдје је могуће, препоручујемо навођење DOI стринга. Гдје то није могуће, наводи се URL. Ако се наводи DOI, није неопходно наводити датум посљедњег приступа.

Примјер:

Николић, Марина (2016), „Категорија степена и категорија оцене у српском језику – сличности и разлике”, DOI: 10.21618/fl1614011n.

Уколико има више аутора, критеријум навођења је презиме првог аутора.

Примјер:

Лична заменица *I* релативно је једнозначна у аргументативном писању у поређењу са другим личним заменицама (Biber et al. 1999: 329).

У библиографији се наводе сва имена, али се само име првог аутора пише у инверзији:

Biber, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad and Edward Finegan (1999), *The Longman Grammar of Spoken and Written English*, London: Longman.

У радовима на српском језику критеријум редослиједа навођења библиографске јединице је прво слово (првог) презимена (првог) аутора цитиранога рада, и то према фонетском, а не према етимолошком принципу. Нпр. латинична библиографска јединица с презименом *Chomsky* наводи се као библиографска јединица на Ч, и то према српском азбучном, односно абецедном редослиједу. Истовремено, у парентезама у тексту, презиме се даје у изворном облику, нпр. Chomsky 2000: 152.

У тексту рада писаног на српском језику цитати се наводе оним писмом којим је писана цитирана литература. Уколико је цитирана литература на српском језику писана латиницом, и уколико нема појмова или имена наведених у етимолошком облику (нпр. *Čomski*, а не *Chomsky*), цитат се може пресловити ћириличним писмом.

За потребе индексирања часописа у међународним базама објављује се и романизована верзија цитиране литературе. Из истог разлога парентезе морају бити дате латиницом. Уз библиографске јединице у обје верзије цитиране литературе и извора пишу се редни бројеви, а наводе се азбучним (српска верзија) и алфабетским (романизована верзија) редослиједом. Цитирану литературу на српском треба, као и остатак текста, писати фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5. Романизована верзија цитиране литературе пише се фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом Single. Проред Single употребљава се и у тексту резимеа на крају рада.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The *Philologist*, founded by the Faculty of Philology, Banja Luka, is an open access, peer-reviewed journal promoting contemporary theoretical and interdisciplinary approaches from the fields of language, literature, and culture, with an international editorial board. The journal has been published in continuity since 2010.

We publish articles in the respective languages/philological areas studied at the Faculty of Philology (Serbian, Russian, English, German, French, and Italian). With regard to other Slavic or world languages, an article may be published following a special procedure and upon agreement with the Editorial Board. In addition, it is essential that the notion and name of the Serbian language be understood as inviolable categories that cannot be used in constructions and abbreviations that would reflect any designation or connotation other than stated.

We encourage the submission of papers that deal with the study of contemporary theoretical approaches to literature, language and culture, of significance and necessity of metatheory in the humanities, with the application of contemporary theoretical approaches in the analysis of texts and cultural phenomena, with the interdisciplinary approach in linguistic, literary and cultural studies, and with the study of language and literature in relation to other disciplines.

In order to provide the highest level of scholarliness possible, every paper submitted to the *Philologist* journal is reviewed before its final version is published.

In order to maintain the necessary level of academic atmosphere around the journal, every article is sent to two anonymous reviewers, whose unanimous opinion on the article meeting high academic standards is requested prior to publishing.

After the initial evaluation, the Editorial Board will determine whether the article submitted meets basic scholarly criteria. If it does, the paper is forwarded to two experts from the field for a double-blind peer review. The paper is published if both reviewers confirm it meets the aforementioned criteria.

The deadline for reviews is one month.

The final decision on the acceptance or refusal of the paper will be sent to the author along with the reviewers' suggestions, comments, and remarks.

The *Philologist* journal is published biannually, in June and in December.

The *Philologist* journal enables instantaneous open access to its whole content in accordance with a belief that public accessibility of research findings prompts

a wider exchange of knowledge and ideas. The journal makes its contents open for its readership to read, download, copy, distribute, print, or link to full texts of the published articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose. As one of the signatories of the Budapest Open Access Initiative, we only put a constraint on distribution and reproduction concerning the domain of copyright, since it is necessary for the author to be given control over the integrity of their work and the right to be properly acknowledged and cited.

The Editorial Board of the journal is committed to maintaining the highest ethical principles and to preventing malpractice over the course of its publication. Articles that do not comply with these standards will not be published in the journal.

All papers submitted will be checked for plagiarism with the software provided by the University of Banja Luka. Plagiarism, fabrication, and falsification of scholarly results, as well as publication of already published papers/articles and other forms of academic misconduct are ethically unacceptable acts that will be discharged in accordance with the principles stated above. The Editorial Board shall prevent any possible conflict of interest or discrimination on any grounds. In addition, the editors must insure the confidentiality of all information concerning the papers submitted prior to publication. In case of a complaint regarding an ethical issue or conflict of interest, the editors shall act upon the existing policies and procedures.

The author takes responsibility regarding the originality and authenticity of the article by signing a statement. The papers sent to the Editorial Board must not be published, accepted for publication, or undergo a reviewing process in another journal or periodical, but may contain a piece of text that was previously used (orally), at a conference or another academic event. In case of the latter, this piece of information must be clearly provided. Furthermore, in the said statement, the author takes responsibility for the correct use of bibliography and sources throughout the article. Finally, the papers sent to the *Philologist* must not contain plagiarised, fabricated, or falsified research data or display any ethically unacceptable action or procedure.

Immediately after the paper submission, and prior to the commencement of the reviewing procedure, the author must sign a statement, which will be sent to them either by the Editorial Board Secretary or the Editor-in-chief. The author will state that they agree with the open access policy, which is supported by the

Editorial Board and the Publisher of the *Philologist*, that is, that they agree with the Copyright Notice. It means that, by keeping the copyright, they cede the first publication rights to the Journal, and, according to the CC-BY-NC license, they agree with the open access policy and usage of the contents published on the website providing that the usage of the contents is non-commercial and the author(s) and the origin of the first publication are mandatorily labelled. At the same time, the author should state that they will follow the guidelines listed in the Publication Ethics and Malpractice Statement. The author should also point out any potential conflict of interest. Other responsibilities of the author are listed in the body of text on the statement form.

The reviewer evaluates the papers submitted solely on the basis of their contents, in an objective, qualified and competent manner, avoiding discrimination on any account and taking into consideration the highest ethical standards and codes of conduct, improving the quality of the article through their remarks. The Editorial Board guarantees them anonymity, and the reviewer, in turn, is obliged to provide confidentiality of all the information concerning the article, and to report any violation of copyright, plagiarism, and other ethically unacceptable procedures or instances of malpractice in the article reviewed. The reviewer who feels incompetent or unqualified regarding the article in question, who thinks he/she will not be able to provide a prompt review, or that he/she may be involved in a conflict of interest, shall inform the Editorial Board. Hence, said reviewer will be exempted from the reviewing process.

Philologist allows the author(s) to hold the copyright and to retain their publishing rights without any restrictions.

Philologist allows the author(s) to self-archive preprint and/or postprint versions of their papers on a non-profit server or on the author's personal website with an acknowledgement of the publication source. Using the published version in PDF is permitted.

Philologist does not ask for article processing charges (APCs), article submission charges or publication fees.

Philologist will provide a free author's copy of the volume in which their paper was published.

INSTRUCTIONS FOR TECHNICAL PREPARATIONS AND REGISTRATION OF THE PAPER FOR THE REVIEWING PROCEDURE

Papers are registered through an account on the website, by email, or by snail mail.

Each author can create their own account by following the instructions for user registration provided on <https://filolog.rs.ba>. Upon registration, the author can submit the paper by following the steps describing the procedure. The author that decides to submit his/her paper in this way is then asked to fill in all the fields and provide all necessary metadata.

In addition, papers can be sent to the following email address: filolog@ff.unibl.org or snail mail address: Redakcija casopisa *Filolog*, Univerzitet u Banjoj Luci, Filoloski fakultet, Bulevar vojvode Petra Bojovica 1a, 78 000 Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina.

In the course of submitting the paper, the author must provide a signed copy of the Author's Statement, an academic biography, metadata, as well as a Latin version bibliography. The Author's Statement form can be downloaded from the website. An academic biography is delivered in a short form, up to 200 words, in third person singular. The first sentence of the bio narrative should state the author's current function, that is, the academic title and position. The metadata is provided both in the language used in the paper and in English. If the paper is written in English, the metadata is provided only in English.

The author is guided by the Secretary of the Editorial Board through the entire process, from registration to publication, in accordance with the open and continual communication policy of the *Philologist* journal.

It is necessary that the author should comply with the following technical instructions for the preparation of the paper for the reviewing process and publication:

The text of the original scientific/scholarly paper must be kept within the 30,000-50,000 character range with spaces. The text of a review must be kept within the 10,000-20,000 character range with spaces.

Texts must be submitted in a Microsoft Word document, Times New Roman style, font size 12, and line spacing 1.5.

The full name of the author, as well as their scientific affiliation, is provided in the upper left corner. The author must state their middle name (if any).

A footnote is attached to the surname of the author, containing his/her email address. If the paper is co-authored, this note refers only to the first author.

Only the author fully employed at a university, an institute, or any other scientific research institution states any scientific affiliation. It is stated in accordance with the principle of organisational hierarchy of the institution (e.g. University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Slavic Studies). In addition, it can be used by master's or doctoral studies students. In which case, they must state the name of the institution at which the research was conducted. If there is more than one author, the scientific affiliation is stated for each author separately.

Furthermore, it is necessary that the author should submit the version of the document ready for the reviewing procedure. That version must not contain any element that would compromise the principle of anonymity. In order for mutual anonymity to be maintained throughout this process, we recommend that the author should consult the technical instructions provided on the website of the *Philologist*, on the *Register of the paper* menu.

If there are specific fonts or other elements that require an additional technical support used throughout the paper, it is necessary to send a PDF version of the text, along with the aforementioned specific fonts or elements.

The title and possible subtitle of the paper are stated in the central part of the document, below the affiliation, in bolded capital letters. The abstract is provided below the title, in the language of the paper (100-250 words), which is followed by key words (5-10 words). Both the abstract and key words are written in Times New Roman style, font size 12, line spacing 1.5, and in italics. In case there are already some italicised words in the said elements of the paper (such as the title of a literary piece), they are written in standard print form.

Following the key words is the main body of the text. It is essential that an original scientific paper retain the IMRAD structure (Introduction, Methods, Results, and Discussion), and it is preferable that the sections of the text be numbered and entitled.

Citations longer than two sentences must be singled out from the main body of the text, in accordance with the following technical instructions: Times New

Roman style, font size 11, line spacing 1.5, with the left margin indented for 0.5. Such citations require no quotation marks.

The bibliography of works cited follows the main body of the text (**only the texts cited in the paper or the texts authors directly refer to**). In terms of bibliography, sources and literature are provided separately. With reference to Latin and Cyrillic bibliographic units, they are not provided separately but according to the instructions stated further in this text.

The paper written in Serbian must provide a summary and key words in English at the end. Papers written in Russian, German, French, or Italian respectively must include a summary and key words in both Serbian and English. If the paper is written in English, a summary and key words are provided in Serbian. A summary is an informative account of the paper and it should not exceed 500 words.

In accordance with the recommendations of the Ministry for Scientific and Technological Development, Higher Education, and Information Society of the Republic of Srpska, as well as in accordance with the *Rulebook on Publishing Scientific Publications (Official Gazette of the Republic of Srpska, issue 77/17, Articles 60 and 61)*, the works cited should mainly originate from renowned international and national journals (80%), with the share of papers written in world languages exceeding 50%. Papers that do not meet at least one of the aforementioned criteria will not undergo the reviewing process.

Ever since the first issue of the *Philologist*, citations are provided in parenthesis, according to the *Harvard Manual Style*. Taking this manual as a blueprint, on which detailed information can be found on the Internet, we provide examples of the most common types of citation. In case of any doubt, we invite the author to consult the Editorial Board.

The data on the work cited is provided in parenthesis following the stretch of text quoted, in the form of the last name of the author cited, in Latin orthography, along with the year of publication, followed by the pagination separated by a colon.